

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीभक्ति-
ग्रन्थमाला

ग्रन्थाङ्क २६

श्रीहरिरायजीमहाप्रभुजीविरचित

४१ बृहत् शिक्षापत्र

मूल श्लोक, अने श्रीगोपेश्वरजीकृत व्रजभाषा

टीकानुसार गुजराती अनुवाद साथे

अनुवादक —

तृतीयावृत्ति

सुन्दरलाल मणिलाल

प्रत ४०००

बी. ए. एल. एल. बी. वकील-भरूच.

श्रीकृष्णाब्द }
५१५२

कुल प्रत ७०००

{ श्रीवत्सभाब्द
४५०

संवत् १९८४

सन् १९२८

(सर्व हक्क प्रकाशके स्वाधीन राખ્યા છે)

प्रकाशकः—लल्लुभाई छगनलाल देसाई

व्यवस्थापकः—“श्रीभक्तिग्रन्थमाला” कार्यालय.

न. ११०, रीचीरोड—अमदावाद

न्ये. ७१५२—३. ११-०-०

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ મંથની પાંચ વરસે બીજી આવૃત્તિ છપાવવાનો પ્રયત્ન આવે છે. કુરોપી મહાન વિગ્રહ વખતે કામગીરી અસાધારણ મોંઘવારી હતી તેમજ છપામણી વજેરેની પણ સખત મોંઘવારી હતી. એવા કારો કરીના પ્રયત્ને બીજા મોટા છપાખાનાં પુસ્તકો અપર્તા ન હતાં તે વખતે સાંપ્રદાયિક મંથો છપાવવાની ભવવત્પ્રાપ્તિ મેં કમર કસી હતી. મારાં વરસથી અત્યાર સુધી ૪૬ મ થો છપાયા છે તેમાંથી ૪૦ મંથ તેા એવી સબજડ મોંઘવારીમાં છપાવેલા છે જેથી તે પુસ્તકો કીમતમાં મોંઘા પડે છે. ૬૯ મારી પાસે રૂ. ૨૫૦૦૦) જેટલાં પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો પડેલો છે. બાળ મહાનબાહુ, જોડીસખર્ચમેરે ખરચથી પહેાંચી સમાવું નથી તેથી આ મંથની બીજી આવૃત્તિ કઢાવવાનો વિચાર નહેવો. પરંતુ ઘણું વેખ્ખુવોની સલાહથી તેમજ મારા મિત્રોની ફરમાસથી આ કિશાપત્ર જેવો મંથ તમારે નફાની બીલ-કુસ આશા સિવાય છપાવી પ્રગટ કરવો" એમ વારંવાર દબાણ થયું તેથી તે ભવવત્પ્રાપ્તિની કમ્પ્રોમિસે આધીન થઇ બીજી આવૃત્તિ છપાવી કી ૩ ૧૧) રાખી છે તેમાં કંઈ પણ નફાની આશા રાખીજ નથી. (પરંતુ પાંચ વરસ કરતાં ઓછી કીમત રાખી છે) વિનંતિ છે કે જલદીમાંકક થયો તેા સત્વર ત્રીજી આવૃત્તિનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થાવ એમ વિનંતિ,

મીના મજનો પારોત્સવ, સ ૧૯૮૩ માય કુખ્ય છે. સંસ્કૃતભાષા ઉગ્રાનસાહિત્ય જનમીકુખ્ય,

ત્રીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ મંથ પુષ્ટિમાર્ગના સમગ્ર સિદ્ધાન્તથી ભરેલો છે તેથી તે એટલો જાણી લેાકપ્રિય થઇ પડ્યો છે કે તેની બે દબાર નાવ એક વરસમાંજ ખપી ગઇ છે ને ત્રીજી આવૃત્તિ તત્કાળમાંજ કઢાવવી પડી છે.

આ પુસ્તક પાંચ વરસ કરતાં પણ ઓછી કીમતે વેચવામાં આવે છે એવું મન્થકનથી સદસ્ય વાંચો. હવે કાંઈ એ તેા નિર્દિવાર છે અને તેથી અમારી વિનંતિ ખાનમાં સેધ નીચેના મુદરસોએ પ્રસ્તાવનો નહેલો. ફેલાવો થાવ તેટલા માટે કીમતી મદદ કરી છે.

૧ અમદાવાદની મીપુષ્ટિમાર્ગીવેખ્ખુવજાસજાના મનીઓ પ્રો. જોશલાલ મોવર્ધનદાસ સાહેબ એમ. એ. તથા પ્રો. સાંજીવદ જેઠાલાલ સાહેબ એમ. એ. એમનો આભારી છું કે જેઓએ મારી વિનંતિ લઘુમાં સેધ કરવીક નહોં. આથી કીમતે વેચાવી નાખી છે.

૨ સ્વ. દરજીવનદાસ ડુરોત્તમદાસ નરસિંહના દરડીઓ રિવાજબદાદુર દરિયાલ દેસાઈજી તથા શ્રી મેલીલાલ મેલિદેસાએ પણ એમ પ્રમાણે આથી કીમતે કરવીક નહોં. વેખ્ખુવોમાં વેચાવી છે તેમજ આ વખતે પણ તેમણે અમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો છે.

૩ મુંબઈના ભવવત્પ્રાપ્ત શ્રી સદમીદાસ બીમજી (દાદાભા)એ પણ કમર કસી વેખ્ખુવોને બોધ કર્યો કે " આ એક મંથ અમુલ્ય છે તમે વાંચશો તેા તમામ સમાજો ફર થઇ જશે અને તમે આમલી વેખ્ખુવ જાવી જશો. જરૂર વાંચવા જેવું છે " એમ સમજાવો દબારક નહોં. વેખ્ખુવોમાં ફેલાવી દીધી આ વખતે પણ તેમણે અમને આવી રીતે મદદ કરવાનું ઉપરના મુદરસોએ વચન આપ્યું છે.

આ પ્રકારે અમને મદદ કરી મન્થપ્રસાદનદાસા સંપ્રદાયની મદાસેવા બજાવી છે એમાં જરાય શકા નથી તેથી તેઓને ઉપકાર થાવું છું.

આનું અનુકરણ બીજા વેખ્ખુવો કરે તેા આ મંથની એક લાખ નકસો. વેખ્ખુવોમાં વચાવી થાવ આ દિકા વરસ આવોનાનું ખાન બેચવા મારી નામ જરૂર છે.

બાકવા યુગ ૧૧
[ઇન એકાદમી]
મ ૧૯૮૪
અમદાવાદ.

લી દાસાનુદાસ
સંસ્કૃતભાષા ઉગ્રાનસાહિત્ય રેશાઈના
જનમીકુખ્ય

પ્રસ્તાવના.

શ્રીહરિરાયજીકૃત બૃહત્ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ બૃહત્ શિક્ષાપત્ર નામનો ગ્રન્થ સર્વ વૈષ્ણવોની જાણપર લાંબા સમયથી આવેલો છે એ ગ્રન્થ ભગવદ્દાર્તામાં અતિશય ઉપયોગી છે. કારણ કે એ ગ્રન્થમાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગના સર્વ સિદ્ધાન્તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, વગેરેનાં પ્રમાણ સહિત દર્શાવવામાં આવ્યા છે, એ સિદ્ધાન્ત પણ એવી સરલ ભાષામાં તેમજ સચોટ દષ્ટાન્તથી સમજાવવામાં આવ્યા છે કે તેથી વિદ્વજ્ઞનો તેમજ સામાન્ય જુદાના વૈષ્ણુવર્ગને રસ પડ્યા વિના રહે નહિ શ્રીહરિરાયજી શિક્ષાપત્રમાં સરલ, મૃદુ તથા રસિક ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે અને પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત પ્રમેયની દૃષ્ટિથી પ્રકટ કરે છે. શ્રીહરિરાયજી જાણે પોતાના ધરમાં આવતા અન્તરંગ ભગવદ્દીયોને બોધ ન કરતા હોય એવું પ્રત્યેક પત્રના શ્લોકો વાચતા માલમ પડી આવે છે આ શિક્ષાપત્રના ૪૧ પત્રમાંથી ગમે તે કોઈ પત્ર વાંચો તો પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવાત્મક માર્ગની છાપ વાંચકના મન પર પડ્યા વિના રહેશે નહિ, અને તેથીજ ગ્રન્થનું નામ શિક્ષાપત્ર અર્થાત્ 'શિક્ષણ આપે એવા પત્રો' એમ સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે જે કે શ્રી હરિરાયજીનો ઉદ્દેશ પ્રચલિત દન્તકથા પ્રમાણે પોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીના ગૃહ-ભગના તીવ્ર દુઃખમાં શિક્ષાપત્ર મોકલી આપી આશ્વાસન આપવાનો હતો અને ખરેખર, શ્રીગોપેશ્વરજીએ ગૃહભગના દુઃખમાં જ્યારે એ પત્રોમાના પ્રથમ પત્રનું મનન કર્યું, અર્થાત્ પોતે પ્રપચનું વિસ્મરણ કરી ભગવત્સેવામાં આસક્ત થયા. એજ પ્રકારે આધુનિક જીવોપર સાસારિક-પ્રાપચિક દુઃખો દારવાર આવી પડે છે, એમાં આશ્ચર્ય નથી તેવા સમયમાં પણ વૈષ્ણવો પણ જે શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રોનું મનન કરે તો નિશ્ચય પોતાનું દુઃખ ભૂલે અને પ્રભુસેવામાં તત્પર થઈ રહે, એમાં સંશય નથી. શ્રીગોપેશ્વરજીને આ પત્રોથી આશ્વાસન મલ્યુ એટલુંજ નહિ પણ પોતે એ શિક્ષાપત્રોના સંસ્કૃત શ્લોક પર વ્રજભાષામાં વિવેચન કરી સર્વ વૈષ્ણુવ સૃષ્ટિને લાલ આપ્યો છે. લાંબા સમયથી શ્રી હરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો, ચોરાશી વૈષ્ણુવોની વાર્તા, ૨૫૨ વૈષ્ણુવોની વાર્તા સાથે ભગવદ્દાર્તા તરીકે, વૈષ્ણુવ મંડલી-ઓમાં વ્યાપ્ત છે. વૈષ્ણુવસમાજમાં શિક્ષાપત્રની લિખિત પ્રત માલમ પડ્યા વિના રહેતી નથી એજ આ ગ્રન્થ એવો અમૂલ્ય અને પ્રિય થઈ પડ્યો છે તેનો પુરાવો છે. શ્રીહરિરાયજીના ૪૧ શિક્ષાપત્રો છે, તેમાં ૪૧૪ સંસ્કૃત શ્લોક છે પ્રત્યેક શ્લોકના ભાવાર્થ તથા એનાં રહસ્ય ઉપર લંબાણથી વિવેચન શ્રીગોપેશ્વરજીએ વ્રજ ભાષામાં કર્યું છે મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષા ટીકાની આવૃત્તિનું મુદ્રણ શ્રીમદ્ શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજે શ્રીસુબોધિનીસમાદરા કરાવ્યું છે આધુનિક સમયમાં વૈષ્ણુ-વૃન્દનો ધણો ભાગ સંસ્કૃત તથા વ્રજભાષા સમજી શકતો નથી, એવા વૈષ્ણુવો મૂલ સંસ્કૃત શ્લોક તથા વ્રજભાષાનું વિવેચન સમજી શકે એના ઉદ્દેશથી ગુર્જરી ભાષામાં અનુવાદ કરવામાં આવ્યો છે પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય સમજવામાં શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થોનું નિયમપૂર્વક પર્યાલોચન થવું જોઈએ એટલુંજ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીના ગ્રન્થથી જિજ્ઞાસુઓએ પ્રારમ્ભ કરવો જોઈએ એ સરલ માર્ગ છે. આવો પ્રચલિત મત મૂકે તે સત્ય લાગે છે

ગ્રન્થના કર્તા શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર તથા વિવેચન કરનાર શ્રીગોપેશ્વરજીનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરવાના સાધનો પ્રાપ્ત થતા નથી શ્રીહરિરાયજી જેવા પવિત્ર મહાતુલાવી ગૌરવામિશ્રીનું સંપૂર્ણ જીવન-ચરિત્ર લખાય તો આપણને અલભ્ય લાલ યાય આ સ્થિતિમાં વે શા સ શાસ્ત્રીજી મગનલાલ ગણપ-તરામ એમ એ, કેકન કાલેજના સંસ્કૃતના પ્રોફેસર સાહેબ તરફથી મૂકે શ્રીહરિરાયજીના જીવનચરિત્રની રૂપરેખાના સમ્બન્ધમાં જે કંઈ હકીકત પ્રાપ્ત થઈ તે માટે હું તેમનો સર્વથા આભારી છું.

આ અનુવાદના ઉત્તેજક રા રા મૂલચન્દ્ર તુલસીદાસ તેલીવાળા બી એ એલ્ એલ બી, વકીલ તથા પ્રકાશક રા રા લક્ષ્મીભાઈ દેસાઈને ધન્યવાદ ઘટે છે

નાગાયજી દહેરાની ખડકી

ભરૂચ

ચૈત્ર કૃષ્ણ એકાદશી, સવત ૧૯૭૮

લી દાસાનુદાસ,

સુન્દરલાલ માણેલાલ.

બી એ એલ એલ બી. વકીલના

ઉપોદ્ધાત

(૧) આ શિક્ષાપત્રો કેમ લખાયા ?

એક સમય શ્રીહરિરાયજી પરદેસ પધાર્યા હતા. ત્યારે એમના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજી ધરમાં વૃદ્ધશ્ચક્રિત ભગવત્સેવા કરવામાં નિમગ્ન હતા. એવી આખ્યાયિકા પ્રચલિત છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વૃદ્ધ શોભાક સમયમાં લીલામાં પધારસે એમ શ્રીહરિરાયજીએ પ્રથમથી જ્વર્યુ. શ્રીગોપેશ્વરજી શુદ્ધભગતી લીલ-વેદનાપી લૌકિક દુઃખથી ભગવત્સેવાથી નહિમુખ થઈ જાને તેમ યાત્ર તે મોઝ નહિ એમ સમજી શ્રીહરિરાયજીએ એક પછી એક શિક્ષાના પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજી ઉપર પરદેસથી મોકલવા માંડ્યા. શ્રીગોપેશ્વરજી તો એ પત્ર વાંચતાજ નહિ. ભગવત્સેવા કરતા જેના પત્રો આવે કે તુરતજ મોખમાં નાખી મૂકતા. આખરે શ્રીગોપેશ્વરજીનાં વૃદ્ધ લીલામાં પધાર્યા અને શ્રીહરિરાયજી ધારતા હતા તેમ શ્રીગોપેશ્વરજીનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં ન રહ્યું ત્યારે એક સેવક વૈષ્ણવ દરજીવનદાસને શ્રીગોપેશ્વરજીએ તુરત પ્રાર્થના કે શ્રીહરિરાયજીના પત્રો આવે છે કે કેમ ? ત્યારે દરજીવનદાસે મોખમાં રાખેલા પત્રો કાઢ્યા તેમાંથી શ્રીગોપેશ્વરજીએ એક પત્ર કાઢ્યો તે પ્રથમ પત્ર નીચેના. એ પ્રથમ શિક્ષાપત્ર વાંચતા / શ્રીગોપેશ્વરજીના ચિત્તને આશાસન મળ્યું, લૌકિક દુઃખ ભૂલ્યા અને પ્રભુની સેવામાં તત્પર થયા એમ પોતે જા પત્રો શ્રીહરિરાયજીના આજ્ઞા હતા તે વાંચ્યા, તેનું મનન કર્યું વચ્ચાયામાં પ્રત્યેક પત્રના પ્રત્યેક શ્લોક ઉપર વિવેચન કર્યું. શ્રીહરિરાયજી પ્રત્યેક પત્રના પ્રારંભમાં યુષ્ઠિમાર્ગથી સમ્પ્રદાયનું ગુદ રક્ત સમજાવે છે અને અન્તના શ્લોકમાં ક્વચિત્ પોતાના પર સમ્મત થી અગત બાબતો લખે છે. શ્રીહરિરાયજીએ જા શિક્ષાપત્રો પરદેસથી શ્રીગોપેશ્વરજીને મોકલ્યા પણ જ્યારે એમને માલમ પડ્યું કે શ્રીગોપેશ્વરજીએ એક પણ પત્ર વાંચતા નથી ત્યારે જા પત્રો લખી વધુ પત્રો લખવાનું નાંખ કર્યું ને વધુ પત્રો લખ્યા હોત તો તેમાંથી આપણને પણ વધુ જાણવાનું મળત ના આખ્યાયિકા કેટલેક અંશે સત્ય હશે પણ ખરી. જતાં એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીના પત્રો પરદેસથી સંસ્કૃત આપના કામગામના પ્રસંગમાં પત્રો મોકલતા અને તેમાં શિક્ષા-શ્રેષ્ઠદાયક વચનાયુક્ત લખતા.

(૨) શિક્ષાપત્રમાંથી પ્રાપ્ત થતાં સંક્ષિપ્ત ઉપદેશ—

જ્ઞાન-અર્થમાં પ્રત્યેક સ્થલે દૈન્યભાવ, નિ સાધનતા, શીવસાધીયના ચરણકમલનો દલ આમન કરણુ આપના તથા નિવેશનનું અનુસન્ધાન-વારવાર ઉપદેશો હોય શ્રીહરિરાયજીના શિક્ષાપત્રો લખતાં લખતાં જગવદિપ્રયોગથી અગ્નિમાં ઝીલા તો નિમગ્ન થઈ જાય છે કે પોતે વિપ્રયોગનાજ ઉત્તરો કાઢ્યા જાય છે આજીજના શિક્ષાપત્ર લખતાં લખતાં પોતે કહે છે કે ક્યાં છે તે નજીકનું ! ક્યાં છે તે દુષ્કૃતસંવર્ગ ચાલવનું પર્વત ! ક્યાં છે તે શીવમુનાજીના નિકુળે ! વચ્ચાકોતેને આકર્ષતા તે નેશ્વરો ક્યાં છે ! ક્યાં છે તે લીલાધર કુમો ! ક્યાં છે તે વેશ્વરવનું અવલુ કરનારા પશીઓ ! ક્યાં છે તે શીવમુનાજીની રમણરેલી ! છતાંદિ વચનો પ્રશુનિચનને અર્થે શ્રીહરિરાયજીની જેવી લીલ આર્તિ હોતી તે સિદ્ધ કરે છે શ્રીહરિરાયજી પોતે વિપ્રયોગનો-તાપાભીસનો અનુભવ કરતા પ્રભુનો વિપ્રયોગ એ પરમ દુઃખ છે એમ પણ પોતે ઉપદેશ કરે છે કલિકાલમાં શીવસાધાર્ણજીના અનન્ધ તરીયો દુર્લભ છે સર્વત્ર દુઃસંગ તથા અન્યામય આપક થઈ પડે છે છોતો નથી સમય કેવલ ઉદરપોષણ કરવામાંજ આત્મો જાય છે એ જોધને પોતે ખિન્ન થઈ ઉપદેશ કરે છે કે— અર્ધા—તરીયો કેવલ ઉદરપોષણમાં જ તત્પર થઈ રહે છે તે મોઝ નથી શું કૃપાનિધિ પ્રભુ નિજ સેવકનું ઉદરપોષણ નહિ કરશે ! આ શ્લોકમાં પોને ઉપદેશ કરે છે કે હે છોતો તમારા ઉદર પોષણ સમજાવી ચિન્તા થા કરો પ્રભુ નિજસેવકનું ઉદરપોષણ તો કરશે / કરશે ! આમ પ્રભુમાં અતિ વિશ્વાસ રાખવાનું કહે છે વળી પોતે કહે છે કે આ કાલ કાળ આવી પહોંચ્યો છે કે જેણે સમજાવેલી

સર્વે મતિ પણ હરી લીધી છે, આ સ્થિતિમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના આશ્રિત જીવોએ કાલના પણ કાલ એવા શ્રીગજધીશને શરણુ જવું' આ પ્રકારે પોતે કલિકાલમા શક્ય એવા શરણુમાર્ગનો ઉપદેશ કરે છે. વળી પોતે કહે છે કે 'લકિતમાર્ગમા પ્રભુકૃપા એજ પરમ કારણુ છે.' સ્વકીયોનું-સ્વકીય-નિજ ભક્તોનું ઐહિક તેમજ પારલૌકિક પ્રભુજ કરતા આવ્યા છે, કરે છે તથા કરશે એમાં સશય નથી, છતાં પણ જીવ નિર્દોષથી પ્રયત્ન કરે છે એ અજ્ઞાનની પણ પ્રભુ ક્ષમા આપે છે (જુઓ શિક્ષાપત્ર ૨૬-૧) આમા ભક્તના લૌકિક તથા પારલૌકિક કાર્યો પણ પ્રભુ સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ પોતે ઉપદેશ છે વિપયાદિકનો અનાદર કરવો ઇન્દ્રિયરૂપ અશ્વનો નિગ્રહ કરવો, સમર્પણનું અનુસન્ધાન કરવું, દુઃસગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવો, તથા સત્સંગ કરવો એમ સ્થલે સ્થલે પ્રતિપાદન કરે છે. ભગવદ્ભાવરૂપી નિધિનું સરક્ષણુ કરવા લૌકિક દુઃસગ તથા અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવાનું કહે છે ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને લૌકિક દુઃસગરૂપ વા અન્યાશ્રયરૂપ જલનો સમ્મન્ધ થાય તો તે અગ્નિ શાન્ત થઈ જાય છે -અર્થાત્ તે ભગવદીય બહિર્મુખ થાય છે. તેથી દુઃસગથી બચવા કેવા પ્રકારના ભગવદીયનો સત્સગ કરવો. તેના શુણુ તથા દોષનું વિવેચન પોતે કરે છે એવા તદીયો બે દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનું સેવન કરવાનો ઉપદેશ કરે છે. તેમજ શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસામજી તથા શ્રીગોકુલનાથજીના ગ્રન્થોનું પરિશીલન કરવાનું કહે છે. પ્રભુ રસરૂપ છે, એ રસ દ્વિવિધ છે સયોગરસ તથા વિપ્રયોગરસ સેવાસમય સયોગરસનો અનુભવ કરવો તથા અનોસરમા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરવો. જેમ વ્રજભક્તોને ગોચારણુમય પ્રચુના તીવ્ર વિપ્રયોગનો અનુભવ થતો તેમ વિરહભાવના કરવાનું પોતે ખિન્ન પામે છે લૌકિક કાર્યોમા અતિશય વ્યાવૃત્ત ન થવું એવી વ્યાવૃત્તિમા પણ ચિત્ત શ્રીહરિને વિષે રાખવાનું કહે છે અર્થાત્ ભગવાનથી બહિર્મુખ ન થવાય કાર્ષ્ણ્ય પણ પ્રકારે ભગવત્સખન્ધ સાચવી રખાય તેને માટે સાવધાન થવાનો ઉપદેશ કરે છે વળી પોતે કહે છે કે પ્રભુની પાસે લૌકિક કાર્યની સિદ્ધિને માટે પ્રાર્થના ન કરવી કારણુ કે પ્રભુ તો સસારના વૈરી હોઈ લૌકિકમાં નિજ ભક્તોનું ચિત્ત આસક્ત થવા દેશે નહિ. નિજભક્તોને સસારમાથી નિવૃત્ત કરવા એમનું લૌકિક કાર્ય તો પ્રભુ સિદ્ધ કરશે નહિ આથી અતિશય લૌકિકાસક્તિ પ્રભુને રુચતી નથી એમ સમજી વૈષ્ણવે લૌકિકમા આસક્ત થવું નહિ અશક્ય કાર્યમા વા સુશક્ય કાર્યમા સુખમા વા દુઃખમાં, ભગવદ્દિશ્નનું અવગમન કરવું, પ્રભુને વિષે શુદ્ધ ભાવ રાખવો અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનો જપ કરવો વૈષ્ણવોનું આધાન કરવું પ્રભુપ્રતિ તથા શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણુકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો. આ ઉપદેશ આપ્યુંને શિક્ષાપત્ર તેમજ એમના અન્ય ગ્રન્થો વાચતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ શ્રીહરિરાયજીનું જીવનચરિત્ર:—

સંવત્ ૧૬૪૭-૧૭૬૭ શ્રીહરિરાયજી શ્રીવલ્લભાચાર્યજીથી પાંચમી પેઢીએ પ્રકટ થયા. શ્રીવલ્લભાચાર્યના દ્વિતીયકુમાર શ્રીવિકૃલનાથજી થયા. તેમના તૃતીય લાલજી શ્રીગોવિન્દરાયજી થયા, તેમને ત્યાં શ્રીકલ્યાણજી થયા અને શ્રીકલ્યાણજીના સુત્ર-પુત્ર શ્રીહરિરાયજી થયા, આ પ્રકારે વશપરપરાથી સેવારસ તથા કથારસનો અવિચ્છિન્ન પ્રવાહ શ્રીહરિરાયજીને વિષે સિદ્ધ થયો હતો, એટલું જ નહિ પણ શ્રીહરિરાયજીને ધ્વજસમ્મન્ધ પણ શ્રીગુસામજીના ચતુર્થલાલજી વયોવૃદ્ધ તથા મહાનુભાવી શ્રીગોકુલનાથજીદ્વારા થયું હતું શ્રીગોવિન્દરાયજીનો વશ અન્ય લાલજીના વંશ કરતાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો હતો અને તેથી શ્રીહરિરાયજીને સમ્પ્રદયાના ધુરન્ધર વિદ્વાન વયોવૃદ્ધ તેમજ ભાવનિમગ્ન એવા ચતુર્થ રાજકુમાર શ્રીગોકુલનાથજી દ્વારા ધ્વજસમ્મન્ધ પામવાનો લાભ પ્રાપ્ત થયો હતો શ્રીગોકુલનાથજી એક વિરલ મહાનુભાવી, ભગવદ્ભાવનિમગ્ન તેમજ શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીગુસામજીના ગ્રન્થોનું નિરન્તર પરિશીલન કરતા એવા ગોસ્વામીશ્રી હતા (જુઓ, શ્રીગોકુલેશજીનું જીવનચરિત્ર) અને એમના સમ્મન્ધમા આવેલા તત્કાલીન શ્રીહરિરાયજીપર એમની છાયા હોય એ સંભવિત છે. શ્રીહરિ-

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતા કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
નન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભકતો બ્રાહ્મણ વા અન્ય
ત્રૈવિધ્ય કથો ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના અન્યની ઇતિશ્રીમા 'હૃત્તિશ્રીહરિદાસાવિરાષિતમ' એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે એક ભાગમાં પોતે ફક્ત ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુણપ્રભુજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત અન્યોનું પર્ચાલોચન કર્યું અને
એ અન્યો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતંત્ર અન્યો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં 'નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીવળધીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

૧	શિક્ષાપત્ર પુષ્ટિજીવનું કર્તવ્ય. ૧ શ્રી ૧૭
૨	સ્વરૂપાનુભાવ ૧૭-૨૮
૩	દુઃસગર્ભ સ્વરૂપ ૨૮-૩૭
૪	ભગવત્સ્વરૂપમાન. ૩૭-૫૫
૫	શરણ, કૃપા, કૈન્ય. ૫૫-૬૦
૬	ધૈર્ય રક્ષણ. ૬૦-૬૯
૭	લોકવેદસાગ ૬૯-૭૩
૮	દૃઢ વિશ્વાસ. ૭૩-૭૯
૯	પ્રેમાસકિતબ્યસનસ્વરૂપ. ૭૯-૮૪
૧૦	ફલપ્રાપ્તિવિચાર ૮૪-૮૮
૧૧	ચાર કર્તવ્ય ૮૮-૧૦૧
૧૨	સ્વામિનીભાવના. ૧૦૧-૧૦૮
૧૩	દીનતાની ફલરૂપતા ૧૦૮-૧૧૫
૧૪	ચાર લક્ષણ ૧૧૫-૧૧૮
૧૫	સ્મરણ, સંગ, આશ્રય ૧૧૮-૧૨૩
૧૬	ચિંતાત્યાગ ૧૨૩-૧૨૭
૧૭	સાગાત્યાગવિચાર ૧૨૭-૧૩૩
૧૮	વિરહભાવના, ૧૩૩-૧૪૨
૧૯	અષ્ટાક્ષરસ્મરણ, ૧૪૨-૧૪૬
૨૦	સત્સંગ, દુઃસગત્યાગ ૧૪૭-૧૫૫
૨૧	ભાવસ રક્ષણ ૧૫૫-૧૫૯

પૃષ્ઠ

૨૨	સત્સંગશ્રી ભાવ પોષણ. ૧૫૯-૧૬૧
૨૩	શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ ૧૬૧-૧૬૭
૨૪	કૃપાળ કારણ છે. ૧૬૭-૧૭૭
૨૫	શ્રીમદાચાર્યચરણનિષ્ઠા. ૧૭૧-૧૮૩
૨૬	ભાવગોપન. ૧૮૩-૧૮૬
૨૭	ચાલીસ બાધકા ૧૮૬-૧૯૩
૨૮	વિરહાત્મક દીનતા. ૧૯૩-૨૦૨
૨૯	શુદ્ધિરત્નરક્ષણહેતુ ૨૦૨-૨૦૫
૩૦	છ સાધનોનો વિચાર ૨૦૫-૨૧૧
૩૧	વરણવિચાર. ૨૧૧-૨૨૧
૩૨	કેવા હૃદયમાં પ્રભુ પધારે ૨૨૧-૨૨૭
૩૩	નિ સાધનતા ૨૨૭-૨૩૧
૩૪	બે ભકિતનું નિરૂપણ ૨૩૧-૨૪૦
૩૫	વિજ્ઞાતીયસંગત્યાગ ૨૪૦-૨૪૫
૩૬	જલકમલવત્ સ્થિતિ ૨૪૫-૨૫૨
૩૭	નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર ૨૫૨-૨૫૭
૩૮	બ્યાપિવૈકુંઠવિચાર. ૨૫૭-૨૬૪
૩૯	નિવેદનાનુસંધાનસેવા ૨૬૪-૨૬૭
૪૦	સ્વદુ અનિવેદન, ૨૬૭-૨૮૦
૪૧	સર્વસિદ્ધાંતસંગ્રહ, ૨૮૦-૨૮૫
૪૨	ભાવસ્વરૂપ. ૨૮૫-૨૮૮

રામજીના મન્દિરમાં જે અતિથિય પ્રવેશ્યા ત્યાં જ પડે છે તેનું આ પશુ એક કારણ હોઈ શકે. શ્રીહરિરામજીનો પ્રાદુર્ભાવા સવત્ ૧૬૪૭ ના બાદશાહ માસના પૂન્યપક્ષની પચમીને દિવસે થયો હતો, એએમી લગભગ ૧૨ વર્ષ સૂતસપ્તર વિરાજ્યા એવો મત પ્રચલિત છે આ મત માન્ય સત્ય હોવો એમને કારણ કે શ્રીહરિરામજીનું જીવન અતિથિય સરસ હતું. ઉચ્ચ ભગવદ્ભાવના, ભગવદ્વિપ્રયોગ-અર્થાં પોતે નિમગ્ન હતા. એમની બેઠકા પણ નગર તથા ગ્રામની બહાર લોકિક વાતાવરણ પાંખ હરે એવા સ્થાન પર જગ્યાલય પાસે બાંધેલી છે. કાલ એમની સાત બેઠકા પ્રચર થાય છે (જુઓ નિવિધ પાન તથા પદ્મસહ ભાગ ૧ લે. ૧) ૧ શ્રીગોપાલ, ૨ શ્રીનાથદારાજી, ૩ જ્યેષ્ઠભેરજી બાંધેલી છે ૪ શુભરાતજી સાવલી ગામમાં ૫ કારીજી અને ૬ જ્યેષ્ઠસુરજી છે ૭ શ્રી મેવાડજી શ્રીનાથદારજી થોડે દૂર પીપ્પનાર નામના ગ્રામ નજીક બાંધેલી છે શ્રીહરિરામજીના સમયમાં જ શ્રીગો-વર્ધનનાથજીને મન્દિરમાંથી શ્રીનાથદારજી-મેવાડમાં ચલોના ઉપદ્રવને લીધે પધરાવ્યા જણાય છે પોતે એક મન્દિરમાં વસતા ઉપદ્રવનો નિરોધ કરે છે તે ઉપદ્રવ મોગજ નાદશાહનો મન્દિરમાં થયો હોય એમ માણ્ય પડે છે વળી પોતે મન્દિરમાં વિરાજતા શ્રી ગોવર્ધનધર એવા દેવ નામનો ઉપદ્રવ વારવાર કરે છે તથા એમની પૂર્વ વચમાં શ્રીગોવર્ધનનાથજી મન્દિરમાં વિરાજતા અને એમની ઉત્તરાવસ્થા શ્રીનાથદારજીમાં વિરાજતા

(૪) શ્રીપુરોષોત્તમજી શ્રીહરિરામજીના સંબંધાદીન હતા.

શ્રીહરિરામજીની ઉત્તરાવસ્થા તે શ્રીપુરોષોત્તમજીની પૂર્વ અવસ્થા હતી શ્રીહરિરામજીમાં ભગવદ્વિરહન જ્ઞાનના એવી તો તીવ્ર થઈ રહેલી હતી કે એમનું દર્શન થતા જ જીવને સમ્પાત્ શ્રીગોવર્ધનધરજીનું દર્શનનો અનુભવ થઈ જતો. એમ કહેવાય છે કે શ્રીગોવર્ધનનાથજી-શ્રીનાથજી જે પોતાને સ્વરૂપ પણ મમ થયો હોય તો તે શ્રીહરિરામજીને જતાવતા (નિવેદિત કરતા) શ્રીહરિરામજી જ્ઞાવસ્થામાં બિમ્બોના વિરાજતા તે(સમય દરમિયાન વિજયી પણ તરજી એવા શ્રીગોસ્વામી શ્રીપુરોષોત્તમજી શ્રીનાથદાર પધાર ત્યારે ઉજ્જમલનો સમય હતો તેથી શ્રીનાથજીને શ્રીભગજીના નિવમાનુસાર મોજડીએ. ધરી સહાય એ નહતું. પરંતુ શ્રીપુરોષોત્તમજી જે પ્રથમ જ ઘોછને સેવા સિતાર કરવા પધાર્યા હતા તેમજે જુદા ભાવર્થ મળ્યોતીથી અચેતી મોજડીએ મીછને ધરવા દેવા તે સમયના તિલકાવિતમીને બાજક ક્યો. તિલકામાં તમોએ મોજડીએ રાજ્યોત્તપવન્ત ધરવા દેવાની બાતા બાપી. પરંતુ શ્રીપુરોષોત્તમજીને મન્દિરોત્તીન દહી મોજડીએ રાજ્યોત્ત પછી પણ ઉત્તપવન્ત ધરી રાખવા મુખ્ય પરિચારકને સમજાવ્યા અને તેમ થઈ મુકારા શ્રીનાથજીને બાતા બાપા સમયસુધી મોજડી ધરાવવાની પરિચય પડ્યો એવો વિચાર બાજકપિયત શ્રીગોસ્વામીને ન બાજ્યો. તેથી શ્રીનાથજીને થોડે દૂર બિમ્બોતરમાં વિરાજતા અને ખાનસે સેવાદાયા પ્રકૃતિ સાધાદાન-દાનુભવ કરતા શ્રીહરિરામજીને આ વાતી જણાવી. શ્રીહરિરામજી પો પ્રકૃતિ પરિચય ન પડે તેને માટે સ્વારી સદા તૈયાર રાખતા. શ્રીહરિરામજીને બાજક થઈ સત્તર ત પધારી મોજડીએ વિજય કરી. શ્રીપુરોષોત્તમજીમાં બાજક પાવિત્ર હતું, છતાં શ્રીનાથજી એમ શ્રીહરિરામજીના જેની સાનુભવતા જણાવતા ન હતા બીજા બાજકાવિદા એવી છે કે શ્રીહરિરામજી રહસ્ય સમજતા તેમજ મમ તવતા એક સમય શ્રીપુરોષોત્તમજીને શ્રીસુભોધિનીજી ઉપર પ્રકાશ બખત સરેક થયો અને તેથી પોતે બિન્ન થયા. એમને બિન્ન થયેલા મેઈ એક રહ બાજકે પૂછ્યું 'બાજ બાજ બિન્ન કેમ છે?' શ્રીપુરોષોત્તમજી એવું કારણ જણાવ્યું એટલે તે રહ બાજકે કહ્યું 'તે બાજની મદદ હોય તો શ્રીહરિરામજી પાસે મે ૭ મળ્યું હતું છે તે કું બાજને નિર્ભય કરે' તે નિર્ભય શ્રીપુરોષોત્તમજીનો સરેક નિરત થયો અને પોતે એ બાજકે ૫ થયા બાજકે શ્રીહરિરામજીને ૧૨ થયા એવા દોષાનુષ પવન્ત સૂતસપ્તર વિરાજી શુદ્ધ પ્રકૃતિ દાન સ્વરૂપના છોડે ૩૩ શ્રીહરિરામજીની હયાતી અનેક વૈષ્ણવોને મધુપાનું દાન મળ્યું શ્રીગોવર્ધનાથજી તથા

હરિરાયજીના હૃદય એટલા તો ઉદાર હતા કે નીચ વા ઉચ્ચનો ભેદ રાખ્યા વિના સર્વને ભજના-
નન્દનો અનુભવ કરવાનો અધિકાર પોતે આપ્યો. એ ભજનાનન્દના રસિક ભક્તો સાક્ષણ વા અન્ય
ત્રૈવિણ્ણકથી ઉતરતા નથી-એમ તેઓશ્રી માનતા શ્રીહરિરાયજીની દીનતા તો એટલી બધી હતી કે
પોતાના અન્યની ઇતિશ્રીમા કૃતિશ્રીહરિદાસવિરાચિત્ત્વ એમ પોતે હરિના દાસ એવું નામ ધારણ કરે
છે, શ્રીહરિરાયજીના જીવનના ત્રણ ભાગ થઈ શકે એમ છે. એક ભાગમાં પોતે કેવલ ભગવત્સેવા કરી
છે. બીજા ભાગમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુણજી, તથા શ્રીગોકુલનાથજીકૃત અન્યોનું પર્યાલોચન કર્યું અને
એ અન્યો પર ટીકા કરી કેટલાક સ્વતન્ત્ર અન્યો પણ લખ્યા અને ત્રીજા ભાગમાં નિદિધ્યાસન' વા
શ્રીવજ્રપ્રીશના વિપ્રયોગમાં નિમગ્ન થઈ રહ્યા

અનુક્રમણિકા.

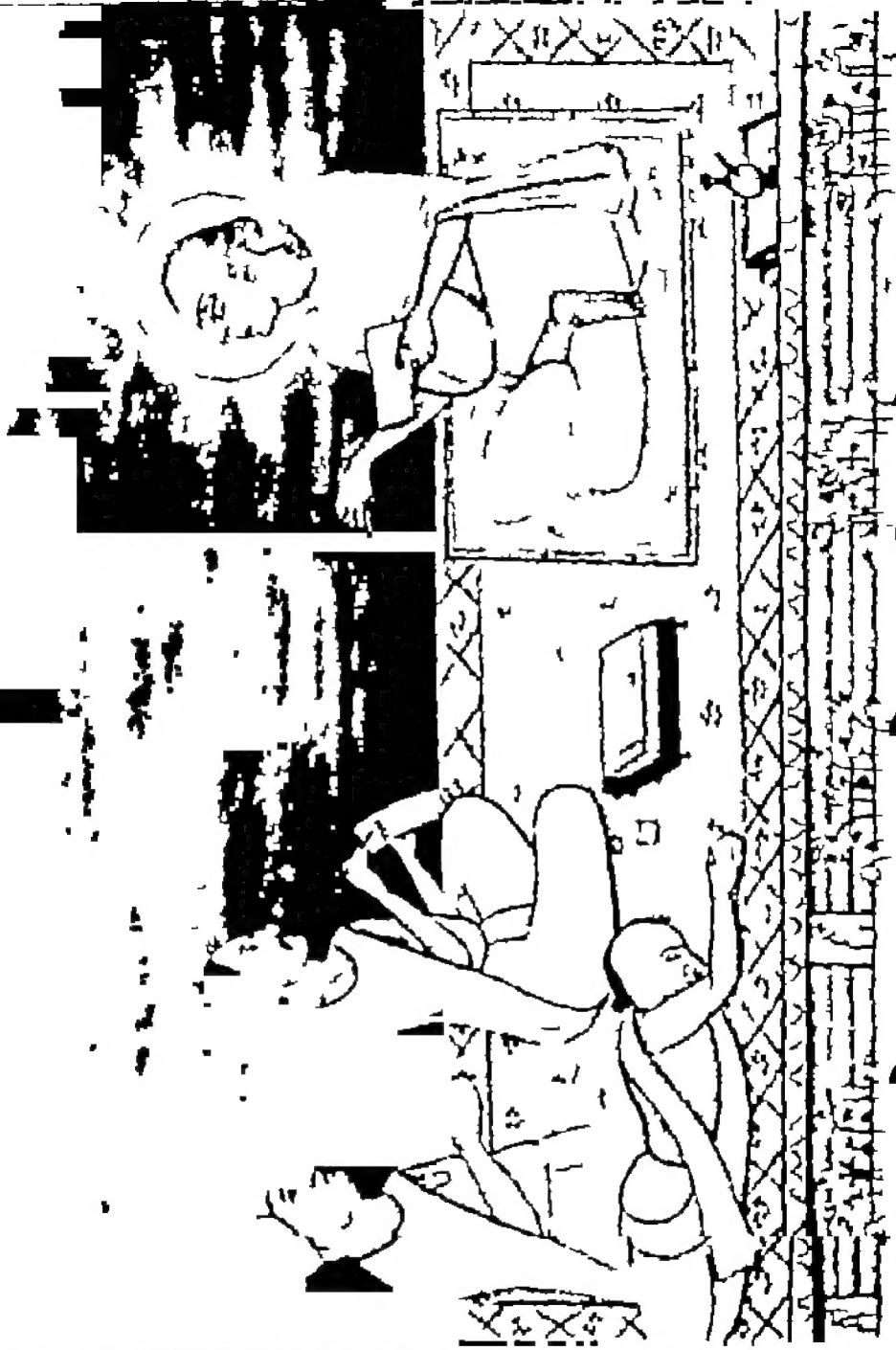
પૃષ્ઠ

પૃષ્ઠ

૧	શિક્ષાપત્ર પુષ્ટિજવનું કૃત્તવ્ય ૧ શ્રી ૧૭
૨	સ્વરૂપાનુભાવ ૧૭-૨૮
૩	કુસંગનું સ્વરૂપ ૨૮-૩૭
૪	ભગવત્સ્વરૂપમાન ૩૭-૫૫
૫	શરણ, કૃપા, કૈન્ય. ૫૫-૬૦
૬	ધૈર્ય રક્ષણ. ૬૦-૬૯
૭	લોકવેદન્યાગ ૬૯-૭૩
૮	દૃઢ વિશ્વાસ. ૭૩-૭૯
૯	પ્રેમાસકિતબ્ધસનસ્વરૂપ ૭૯-૮૪
૧૦	ફલપ્રાપ્તિવિચાર ૮૪-૮૮
૧૧	ચાર કૃત્તવ્ય ૮૮-૧૦૧
૧૨	સ્વામિનીભાવના. ૧૦૧-૧૦૮
૧૩	દીનતાની ફલરૂપતા ૧૦૮-૧૧૫
૧૪	ચાર લક્ષણ ૧૧૫-૧૧૮
૧૫	સ્મરણ, સંગ, આશ્રય ૧૧૮-૧૨૩
૧૬	ચિંતાત્યાગ ૧૨૩-૧૨૭
૧૭	સાગાત્યાગવિચાર ૧૨૭-૧૩૩
૧૮	વિરહભાવના, ૧૩૩-૧૪૨
૧૯	અષ્ટાક્ષરસ્મરણ, ૧૪૨-૧૪૬
૨૦	સત્સંગ, કુસંગત્યાગ ૧૪૭-૧૫૫
૨૧	ભાવસરક્ષણ ૧૫૫-૧૫૯

૨૨	સત્સંગથી ભાવ પોષણ. ૧૫૯-૧૬૧
૨૩	શિક્ષાપત્ર બહિર્મુખતાત્યાગ ૧૬૧-૧૬૭
૨૪	કૃપાળ કારણ છે ૧૬૭-૧૭૭
૨૫	શ્રીમદ્દાચાર્યચરણનિષ્ઠા ૧૭૧-૧૮૩
૨૬	ભાવગોપન. ૧૮૩-૧૮૬
૨૭	ચાલીસ આધકો ૧૮૬-૧૯૩
૨૮	વિરહાત્મક દીનતા. ૧૯૩-૨૦૨
૨૯	શુદ્ધિરત્નરક્ષણહેતુ ૨૦૨-૨૦૫
૩૦	છ સાધનોનો વિચાર ૨૦૫-૨૧૧
૩૧	વરણવિચાર. ૨૧૧-૨૨૧
૩૨	કેવા હૃદયમાં પ્રભુ પધારે ૨૨૧-૨૨૭
૩૩	નિ સાધનના ૨૨૭-૨૩૧
૩૪	બે ભકિતનું નિરૂપણ ૨૩૧-૨૪૦
૩૫	વિજ્ઞાતીયસંગત્યાગ ૨૪૦-૨૪૫
૩૬	જલક્રમલવત્ સ્થિતિ ૨૪૫-૨૫૨
૩૭	નિ સાધનતાભાવનાપ્રકાર ૨૫૨-૨૫૭
૩૮	બ્યાપિવૈકુંઠવિચાર. ૨૫૭-૨૬૪
૩૯	નિવેદનાનુસંધાનસેવા, ૨૬૪-૨૬૭
૪૦	સ્વદુઃખનિવેદન, ૨૬૭-૨૮૦
૪૧	સર્વસિદ્ધાતસંગ્રહ, ૨૮૦-૨૮૫
૪૨	ભાવસ્વરૂપ. ૨૮૫-૨૮૮

भीमदत्तकाचकी
 मराठपुत्री
 विजयचंदो अहित
 भीमकाचकीना
 विजयी भावद्वय
 वसिष्ठदि.

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥ श्रीगुसांइजी परमदयालवे નમઃ ॥

અથ શ્રીહરિરાયજીવિરચિત

॥ बृहत् शिक्षापत्र ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ ભું.

મૂલમ્:--સદોદ્વિગ્નમનાઃ કૃષ્ણદર્શને ક્ષિપ્તમાનસઃ ।

લૌકિકં વૈદિકં ચાપિ કાર્યં કુર્વન્નનાસ્થયા ॥૧॥

નિરુદ્ધવચનો વાક્યસાવંશ્યકમુદાહરન્ ।

મનસા ભાવયોન્નિત્યં લીલાઃ સર્વાઃ ક્રમાગતાઃ ॥૨॥

શબ્દાર્થઃ:—જેતું મન નિરન્તર (અહન્તા મમતાના અસહ (દુષ્ટ) આગ્રહથી) ઉદ્વેગ યુક્ત-ગ્લાનિ યુક્ત છે, જેતું મન શ્રીકૃષ્ણના દર્શન નિમિત્ત કલેશ યુક્ત (ક્યારે મને પ્રભુનાં દર્શન થશે એમ આર્તિવાળું) હોય છે, જે લૌકિક તથા વૈદિક કાર્ય પણ અનાસ્થાથી-કોઈ પેણુ બીજાની આસ્થા રાખ્યા વિના (કેવલ લોકમાં દેખાડવાને માટે જ, લૌકિક અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ)-કરે છે, તથા જે વચનને નિયમમા રાખે છે, અને જે આવશ્યક (જરૂર હોય એટલા જ) વાક્યોનો ઉચ્ચાર કરે છે એવા વૈષ્ણવે ક્રમપ્રાપ્ત પ્રભુની સર્વ લીલાની નિત્ય ભાવના કરવી. (૧-૨)

અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો લોકમાં દેખાડવાને જ કરવા એમાં ચિત્તની અતિઆસક્તિ વૈષ્ણવે થવા ન દેવી. શ્રીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિભક્તોત્તુ લક્ષણ આપતા કહે છે કે-“ વૈદિકત્વં લૌકિકત્વં કાપટયાત્તેષુ નાન્યથા । ત્રૈણ્ણત્વં હિ સહજં તત્તોડ્યગ્ર વિપર્યય ” અર્થ- તે પુષ્ટ ભક્તોમાં લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ (વૈદિકત્વ કાર્યો કરવાપણું) કપટથી લોકમાં બતાવવાને અર્થે જ હોય છે કેવલ વૈષ્ણવપણું એમનામાં સહજ (કુદરતી) હોય છે એ વૈષ્ણવત્વ વિના અન્ય સર્વનોવિપર્યય છે ’ અનાસ્થયા-લૌકિક વૈદિક કાર્યો દક્ષાશા ત્વજ કરવા એમઅર્થ ‘ શબ્દાર્થમાં ’ (કવચિત યાય છે પણ ઉપરનો અર્થ લેવો યોગ્ય છે

વિવેચન.—અહન્તા—હું કંઈક છું એવું અભિમાન—અને મમતા—આ દૈહિક વસ્તુઓ મ્હારી છે એવું અભિમાન—આ બંને આગ્રહ, દુષ્ટ છે એ અહન્તા મમતાનો આગ્રહ, મનને દૈહિક વૈદિક કાર્યમાં આસક્ત કરી પ્રભુનું વિસ્મરણ કરાવે છે. આમ દૈહિક વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તને આસક્ત થવા દઈએ તથા એ કાર્યોની અસિદ્ધિમાં ક્લેશ મુક્ત ચિત્તથી શ્રી કૃષ્ણના દર્શનાર્થે જઈએ તો આપણું (હવેનું) ક્ષિણ સુખ ભોળું, જ્ઞાનન્દરૂપ પ્રભુ ઉદાસીન થઈ જાય છે તેથી સામાન્યિક કાર્યો સિદ્ધ ન થાય વા બગડી જાય તો પણ મનમાં ક્લેશ ન કરવો. દૈહિક વૈદિક કાર્યોને મનમાં તુલ્ય ગણવા પ્રભુની સેવા સમ્મનની મર્થો સિદ્ધ થાય તેમાં જ પ્રસન્ન રહેવું એ કદાપિ સેવા ન થાય તો મનમાં ક્લેશ રાખવો કે હું કેવો દુષ્ટ છું કે મ્હારાથી જાણે પ્રભુની સેવા ન થઈ શકી ? પુષ્ટિમાર્ગની જોવી રીત છે કે, મનશક્તિ એ રીતે શ્રી કાકોરણી સેવા કરતા તે પ્રમાણે પ્રભુની સેવા પુષ્ટિ-માર્ગીય વૈષ્ણવે કરવી. મનશક્તિ શ્રી કાકોરણના સમોત્રમા સેવા કરતા તથા શ્રી કાકોરણના વિમોત્રમાં (જ્યારે શ્રી કાકોરણ બોલાવ્યુંને અર્થે વનમાં પધારતા ત્યારે) ને છુપીત, મુગધગીતમાં વર્ણવેલી પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરતા, ચિન્તન કરતા, તથા શ્રી કાકોરણ જ્યારે સન્મયાસમય વનમાંથી મનમાં પાછા ફરતા ત્યારે જ્ઞાનન્દથી એમનું (પ્રભુની) દર્શન કરતા હતા તેજ પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવાના સમયમાં સમોત્ર-રસનો અનુભવ કરવો તથા અનોદ્ધરમાં શ્રી કાકોરણ સમ્મન થી ક્લેશ કરવો—વિમોત્રાર્તિ કરવી, શ્રી કાકોરણના સુખારવિન્દનું ધ્યાન કરવું, તથા પ્રભુની લીલાનું જ્ઞાન કરવું સેવા સમય દૈશાત્મક પુરોષોત્તમ શ્રી કૃષ્ણનું દયન જાતિ જાતુરતાથી કરવું પછી ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો—દૈહિક કાર્યો—કોઈકમાં અપકીર્તિ દૂર કરવા આચરવા, અને વૈદિક કાર્યો વૈદિક મર્થો પાલવા કરવા પરન્તુ દૈહિક વૈદિકમાં મન આસક્ત ન થવા રેવું મન જોઈ શ્રી કૃષ્ણમાં જ રાખવું સત્કાદિ સાથે સમય મંદિરની સેવા ન થઈ શકે ત્યારે ભાવથી માનસી સેવા કરવી—એમ મર્થોદા છે, કારણકે સૂત્રકીથી મંદિર ઊપાસ જાય છે (૧)

હાર એ છે કે જ્યારે જ્યારે સેવા દસનાદિક ન બને ત્યારે પ્રભુના વિવેચનો જાણી રહેવું પ્રભુનું ચિન્તન, સ્મરણાદિક કરવા વ્યક્ત નહિ. દૈહિક વૈદિક કાર્યોમાં મનને એવું જાત્ર ન થવા રેવું કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણનું વિસ્મરણ થાય શ્રીકૃષ્ણસેવા સર્વથી પ્રધાન છે અને અન્ય સૂર—શ્રી પુત્ર મુક વિત્ત, જ્ઞાતિ, દૈહિક વૈદિક કાર્યો—શ્રીકૃષ્ણસેવાના જગ છે શ્રીકૃષ્ણસેવા મુખ્ય છે. દૈહિક વૈદિક કાર્યો યોગ્ય છે.

આપણા વચનનો નિર્દેશ કરવો જોઈએ આવરયક વચનનો જ ઉચ્ચાર કરવો. બિના કાર્ય અતિથય બોલવું નહિ. અપ્ય સિદ્ધાન્ત તો એ છે કે ભગવત્સમ્મન્ય બિના સર્વથા ન બોલવું, પરન્તુ દૈહિક વૈદિક કાર્યો વૃદ્ધસ્થાશ્રમમાં બોલ્યા બિના જાલી શકે નહિ તેથી આવરયક વચનો જ બોલવાં એ વાણીનો નિબદ્ધ હોય તો અપરતા રોવ ન થાય. જહું બોલવાથી ભગવદ્વાચ દુષ્ટમાં સ્થિર રહેતો નથી, વાણીદાશ જહું જતો રહે છે ભગવદ્ધર્મની આવી સૂક્ષ્મગતિ છે, તેથી ભગવત્પ્રસન્ન બિનાના જ પ સર્વપ્રસન્નમાં વાણીનો નિર્દેશ કરવો.

અનેક રથને ભટકવું એ મનનો ધર્મ છે ભગવાન વિના અન્ય સર્વે સ્થાને પ્રમજ્જ કરતાં મનને શ્રી કાકોરણની અનેક પ્રકારની અપાર લીલામાં કમાનુસાર આસક્ત કરવું, મનનો વેગ વાણુના વેગ કરતાં અધિક છે કોટિ ઉપાસથી પણ શેષકું શેષાતું નથી.

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીનાં સ્ત્રી સતી પાર્વતીએ મહા દેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઇ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, ઇત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુ-ક્ષતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં શ્રદ્ધા કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે -“ પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિ ” તેજ પુત્રપર રતિ-પ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે ” (૪)

મૂલમ્:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરંતુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે-એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઇ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે ગહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબન્ધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ, પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્દુત્સવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વલ્લભકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિને

આપણા દેહથી બને તેટલી તો અન્ય પાસે નજ કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ થાય છે. સેવામાં આલસ્ય ન કરતાં જો આપણે આપણી કામગીરી કાઢીકાઢીની સેવા કરીએ તો તો શરીર, મનિય, મન ઇત્યાદિ સર્વે ક્ષી ઠાકારાની સન્મુખ થઈ ભગવત્સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ થતાં જાડે છે. તેથી અવરજ આપણા શરીરથી નિયમ સંહિત ભગવત્સેવા કરવી 'જાડેલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિયમ રાખવો. જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે. એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના જાલતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે 'મ્હારો ધર્મ કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મ્હારો મુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો હાસ કોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું જો કેમ સમજાવે ?'

જલસમ્બન્ધનો મત્ર સેવી વખતે વૈષ્ણવ પ્રકૃતિ પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ જનતાકરણ તેમના ધર્મો ક્ષી પુત્ર મુદ્, આસ. વિત્ત. જ્ઞાનોક્તિ તથા પરલોક તથા પોતાનો જ્ઞાતમા-એ સર્વ ભગવાનને સમર્પવામાં આવે છે અને જલ પ્રકૃતિમુખ્યત્વે હાસ થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જલે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાએ વિનિયોજ્યો. જો પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. તેથી નિયમપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જણાવ્યું. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજ્ય મનનો નિરોધ કરવો એમ કહે છે,

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્થલે જાડેલાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. જો મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથ થાય તો સેવામાં મદા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવો. સેવા સમ્બન્ધી કાર્ય વિના બોલવું જ નહિ. લૌકિક વાણી બોલવાથી મુખરતા રોષ ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવરૂપી રસનું વિષયધાન થાય છે. તે ભગવત્સેવા સમયે મિશ્ર વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવો. ભગવત્સેવાસમયે લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું. જો પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. વૈદિક, લૌકિક, વૈદિક કાર્ય બહુ છે. જો આ સસારમાં રહીએ અને જો કોઈ ન જાણે તો સસારમાં જન્મકીર્તિ થાય છે. સસારમાં એમ જન્મકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં લલ્લ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિબદ્ધ જન્મકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ ક્ષી ઠાકારાની સેવામાં પહોંચીને જનોસરમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના જનાં જો લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે જોમાં તટીન થઈને કરવાનાં નથી, કેવલ લૌકિકમાં જતાવવાને માટે જ જનોસરમાં (સેવા થઈ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે (જનોસરમાં) પ્રકૃતિ જાણીકાર ચેત્ય જલ સામગ્રી તેનાર કરવા. યાજ્ઞદિક સામગ્રીની રક્ષાએ અને ક્ષી ઠાકારાની સેવા કરવાને જાણે જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે. જો પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ જનુભવ કરાવે છે. (૩)

જન્ય જનસરમાં-જનોસરમાં-સેવા રહીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કાર્ય થવાનો જન્ય જન્ય પછી ક્ષી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જો કરવો તો શા માટે કરવો ? તે જતાવે છે. જો ભગવત્સેવામાં ક્ષીની સહાય કોમ તો સેવા સારી રીતે થઈ થઈ તેથી જો ક્ષી ભગવત્સેવાએ જનુકૃત કોમ તો જ તેનાપર જનુરાજ-સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિષયાદિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા ક્ષી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને જનુકૃત

સ્કન્દપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીનાં સતી પાર્વતીએ મહાદેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાનકીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી પોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઇ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થયાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા. " આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઈ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, ખન્યુ, આરત, કલ્યાદિક સર્વ દૈનિક સમ્બન્ધીઓ જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો શ્રીમહા પ્રભુજી કહે છે કે:-" પુત્રે કૃષ્ણમિવે રતિ. " તેજ પુત્રપત્ન રતિ-પ્રપ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે " (૪)

મૂલમ્:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રશ્વસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઉચિત છે (તેમ ભાર્યાદિક જે સેવામાં પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરન્તુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઇ શકે છે-એમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તંતુ રક્ષણ કરવું જોઈએ (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક જે ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે ખહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબંધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી જે હુદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્દુઃસવાદિકમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો. ભગવાનના ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વૃક્ષભક્ષમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ

આપણા દેહથી બને તેટલી તો બાહ્ય પાસે નજર કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આજ્ઞા કરવાથી લૌકિક આવેશ યાચ છે. સેવામાં આલસ્ય ન કરતાં જો આપણે આપણી કામગીરી કાર્યકારણની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી કાર્યકારણની સન્નિવેશમાં ભગવત્સમજાણથી બહિર્મુખ થતાં જાહેર છે. તેથી અવરજ આપણા શરીરથી નિમગ્ન સંહિત ભગવત્સેવા કરવી 'જાહેર સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય જાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિમગ્ન રાખવો. જેમ જાનપાનમાં પ્રીતિનો નિમગ્ન છે. એટલે કે જાનપાન કર્યા વિના જાણતું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિમગ્ન પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિશ્ચય સમજવું કે 'મહાશય ધર્મ કેવલ જાનપાનાદિ કરવાનો નથી. મહાશય સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો હાસ કોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું જો કેમ સમજાવે ?'

જલસમજાવનાર ત્રણ સેવી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ ધર્મપણું કરે છે. દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મો, શ્રી પુત્ર મુદ્, જ્ઞાત વિદ્ય આલેખ તથા પરલોક તથા પોતાનો જ્ઞાતમાત્રાને સર્વ ભગવાનને સમર્પણમાં આવે છે. અને જીવ પ્રભુમીશ્રીને હાસ ધર્મ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે. જે પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવાએ વિનિયોજવો. જો પેલાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને બાહ્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. તેથી નિમગ્નપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જતાવ્યું. હવે જો સેવામાં મનને વિનિયોજવા મનનો નિશાધ કરવો એમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક અનેક સ્વદેહ ભટકતાં મનનો નિશાધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. (જો મન લૌકિક વૈદિકમાં વ્યથા થાય તો સેવામાં મદદા ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિશાધ કરવો. સેવા સમજાણથી કાર્ય વિના યોગ્ય નહિ. લૌકિક વાણી યોગ્યતાથી સુખરતા હોય ઉદ્ભવે છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવત્સેવાથી રસનું વિરોધાન થાય છે. તે ભગવત્સેવા સમયે મિથ્યા વાણી તથા ક્રિયાનો નિશાધ કરવો. ભગવત્સેવાસમયે લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું. જે પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિશાધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક કાર્ય બહુ છે. જેના સંસારમાં રહીએ અને જો કોઈ ન આવરીએ તો સંસારમાં અપકીર્તિ થાય છે. સંસારમાં એમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી જો ભગવત્સેવામાં પ્રતિજ્ઞાનુસાર અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી કાર્યકારણની સેવામાં પહોંચીને જ્ઞાનોસરમાં આચરિત સમ્યા વિના કરવા. જો લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે જોમાં તરીકે મળેને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને માટે જ જ્ઞાનોસરમાં (સેવા ધર્મ રહ્યા પછી) કરવાનાં છે. (જ્ઞાનોસરમાં) પ્રભુને અંગીકાર યોગ્ય થઈ સામગ્રી તૈયાર કરવા. યાજ્ઞિક સામગ્રીની રક્ષાએ અને શ્રી કાર્યકારણની સેવા કરવાને અર્થે જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે. જે પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે. (૩)

જન્ય ભગવત્સેવા-જ્ઞાનોસરમાં-સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક, વૈદિક કાર્ય વચ્ચેના કરવા એમ કહ્યા પછી શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને જો કરવો તો શ્રી માટે કરવો ? તે જતાવે છે. જો ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદાય હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે તેથી જો શ્રી ભગવત્સેવાએ અનુકૂળ હોય તો જ તેના પર અનુશાસન-સ્નેહ રાખવો. પોતાના વિવચારિક સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવો. આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂળ

મહાપુરાણ તથા રામાયણમાં દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે:-મહાદેવજીના ત્રી સ્ત્રી પાર્વતીએ મહા દેવજીનું કહ્યું ન માન્યું, અને શ્રી રામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવા જાવડીજીનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ભગવદ્ભક્ત મહાદેવજીએ આ વાત જાણતાં જ સતીનો ત્યાગ કર્યો. પછી સતી ચોતાના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિના યજ્ઞમાં ભસ્મ થઈ હિમાચલના ગૃહમાં પ્રકટ થતાં. ત્યાં તેમણે અનેક તપશ્ચર્યા કરી તો પણ શ્રી મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા નહિ ત્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ ભક્ત મહાદેવજીને આજ્ઞા કરી કે 'તમે પાર્વતીનો અંગીકાર કરો. ત્યારે જ મહાદેવજીએ પાર્વતીનું પાણિગ્રહણ કર્યું. પછી પાર્વતીએ ભગવાનની લીલા જાણવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે જ મહાદેવજી પ્રસન્ન થયા." આ દૃષ્ટાન્તથી સિદ્ધ થાય છે કે જે વૈષ્ણવ હોય છે તે લૌકિક વિષયને અર્થે સ્ત્રીપર પ્રસન્ન થતા નથી, પણ ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી અનુકૂળ થઈ સહાય આપે તો જ તેનાપર (સેવા નિમિત્તે) અનુરાગ રાખે છે.

તેજ પ્રકારે પુત્ર, બન્ધુ, આત્મ, કૃત્યાદિક સર્વ દૈહિક સમ્બન્ધીઓ ને ભગવત્સેવામાં અનુકૂળતા આપી શ્રીઠાકોરજીના સુખમાં વૃદ્ધિ કરતા હોય તોજ તેમના પર અનુરાગ-સ્નેહ રાખવો. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે-" પુત્રે કૃષ્ણપ્રિયે રતિ " તેજ પુત્રપર રતિ-અપ્રતિ-સ્નેહ રાખવો કે જે શ્રીકૃષ્ણને પ્રિય વસ્તુ ગણે છે " (૪)

મૂલમ:-પ્રતિકૂલ્યે યથા ત્યાગઃ પ્રભવસમ્બન્ધિવસ્તુનઃ ।

ધનેષુ નિઃસ્પૃહઃ સેવોપયોગિત્વેન રક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-જેમ શ્રી ઠાકોરજીના વિનિયોગમાં નહિ આવે એવી વસ્તુનો ત્યાગ ઝગિત છે (તેમ ભાર્યાદિક ને સેવામાં પ્રાતકૂલ હોય તો તેમનો ત્યાગ યોગ્ય છે.) ધનમાં ઇચ્છા ન રાખવી, પરંતુ ધન હોય તો સેવા સારી રીતે થઈ શકે છે-જેમ સેવામાં ધન ઉપયોગી છે તેથી તનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. (૫)

વિવેચન:-જે વસ્તુ પ્રભુ સમ્બન્ધી નથી તેનો પુષ્ટિમાર્ગમાં ત્યાગ યોગ્ય છે. તેથી ભાર્યાદિક ને ભગવત્સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો એમનો ત્યાગ કરવો એ યોગ્ય છે. એ સ્ત્રીમાં અનુરાગ-સ્નેહ ન રાખવો. પ્રભુ સમ્બન્ધથી રહિત એવા ભાર્યાદિકના મનને ભગવદ્ભાવ પ્રતિ દોરવું. શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ સર્વ કોઈ જીવને ન કરાવવો પણ જેને શ્રી આચાર્યજીના કુલદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગમાં નામનિવેદન થયું છે, અથવા જે મર્યાદિ છે તેને શ્રી ઠાકોરજીનો સ્પર્શ કરવા દેવો. જે (વૈષ્ણવ) મર્યાદી નથી પણ સેવક છે તેની પાસે બહારની (ઉપરઉપરની) સેવા કરાવવી પ્રતિબંધ કરનારનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી. નિઃસ્પૃહ થઈ ધનની રક્ષા કરવી. જે હૃદયમાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ થયો હોય તો ધનને રક્ષવું નહિ પણ જે પૂર્ણ વૈરાગ્ય દૃઢ ન થાય તો ધનની રક્ષા સ્વસુખને અર્થે નહિ પણ ધન પ્રભુનું છે, પ્રભુ સેવામાં એનો વિનિયોગ કરવાનો છે, તેથી એની રક્ષા કરવીજ જોઈએ. જે ધનની રક્ષા આ કરાવ કલિકાલમાં થાય નહિ તો જીવનું ધૈર્ય જતું રહે છે, જીવને દુઃખ થાય છે, અને એનું ચિત્ત ભગવત્સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેથી ભગવત્સેવા તથા ભગવદ્ભક્તિમાં ધનનો ઉપયોગ થાય એ ઉદ્દેશથી ધન રક્ષવું. લૌકિકમાં ધનનો વ્યય ન કરવો નવા ઉત્સવાદિકમાં, ભગવત્સેવામાં, વલ્લભકુલમાં તથા વૈષ્ણવોમાં જે રીતે જ પામે તે રીતે ધનનો વ્યય કરવો. ભગવત્સેવાર્થે તેમજ (વૈષ્ણવોમાં) ભ

આપણા દેહથી અને તેટલી સો અન્ય પાસે નજર કરાવવી. (ભગવત્સેવામાં) આલસ્ય કરવાથી લૌકિક આવેશ યાચ છે સેવામાં આલસ્ય ન કરતા એ આપણે આપણી ઠાઠાથી શ્રીકાકોરણની સેવા કરીએ તો તો શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઇત્યાદિ સર્વ શ્રી કાકોરણની સન્નિપત્તિ થઈ ભગવત્સમન્વયથી બહિર્મુખ થઈ જાય છે તેથી અવશ્ય આપણા શરીરથી નિયમ સંદિત ભગવત્સેવા કરવી 'આટલી સેવા કર્યા પછી જ લૌકિક વૈદિક કાર્ય ખાનપાનાદિ હું કરીશ' એવો નિયમ રાખવેલ જેમ ખાનપાનમાં પ્રીતિનો નિયમ છે એટલે કે ખાનપાન કર્યા વિના બાલનું નથી તેમ ભગવત્સેવા પણ પ્રીતિથી નિયમ પૂર્વક કરવી. વૈષ્ણવે એટલું નિયમ સમજવું કે 'શ્વારો ધર્મ કેવલ ખાનપાનાદિ કરવાનો નથી. શ્વારો સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા છે, કારણ કે હું ભગવાનનો હાસ હોઈ ભગવત્સેવા વિના રહું એ કેમ સમજાવે ?'

બ્રહ્મસમન્વયનો મત લેવી વખતે વૈષ્ણવ પ્રભુને પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે છે. દેહ ઇન્દ્રિય, પ્રાણ અન્તઃકરણ તેમના ધર્મો, સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, આશ વિત્ત, જ્ઞાતૈક તથા પરદેશ તથા પોતાનો આત્મા-એ સર્વ ભગવાનને સમર્પણમાં આવે છે અને જીવ પ્રભુશીશ્યનો હાસ થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં વિનિયોજ્યો. એ પોતાના દેહથી ભગવત્સેવા ન કરે અને અન્ય પાસે કરાવે તો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે તેથી નિયમપૂર્વક સ્વશરીરથી જ ભગવત્સેવા કરવી એમ જતાઓ. હવે એ સેવામાં મનને વિનિયોજ્ય થવું નિરોધ કરવો એમ કહે છે.

લૌકિક વૈદિક અનેક રચલે જાટકતાં મનનો નિરોધ કરી ભગવત્સેવા કરવી. એ મન લૌકિક વૈદિકમાં જ્યમ થાય તો સેવામાં અદો ન્યૂન થાય છે, તેથી મનનો નિરોધ કરવેલ સેવા સમન્વયી કાર્ય વિના બોલવું જ નહિ લૌકિક વાણી બોલવાથી સુખરતા ટોપ ઉઠી જાય છે અને તેથી ભગવત્સેવામાં ભગવદ્ભાવરૂપી રસનું વિશદાન થાય છે તે ભગવત્સેવા સમયે મિશ્રા વાણી તથા ક્રિયાનો નિરોધ કરવેલ ભગવત્સેવાસમય લૌકિક વૈદિક કાર્ય આવે તો પણ તે સર્વથા ન કરવું એ પ્રકારે મન, વાણી તથા ક્રિયા એમ ત્રણે રીતે લૌકિક વૈદિકમાંથી નિરોધ-પૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. લૌકિક, વૈદિક, વૈદિક કર્મ બધું છે એ આ સંસારમાં રહીએ અને એ કર્મો આશરીએ તો સંસારમાં અપકીર્તિ થાય છે સંસારમાં એમ અપકીર્તિ થવાથી ભગવત્સેવામાં ઉદ્વેગ થાય છે, તેથી એ ભગવત્સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ અપકીર્તિ દૂર કરવાને જ લૌકિક, વૈદિક કાર્યો પણ શ્રી કાકોરણની સેવામાં પરોવીને અનોસરમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના કરવાં. એ લૌકિક વૈદિક કાર્યો વૈષ્ણવે એમાં તક્તીન થઇને કરવાનાં નથી, કેવલ લોકમાં જતાવવાને માટે જ અનોસરમાં (સેવા થઇ પડ્યા પછી) કરવાનાં છે (અનોસરમાં પ્રભુને અગ્રીકાર વૈષ્ણવ વચ્ચે સામગ્રી વેચાર કરવાં. યાદાદિક સામગ્રીની રક્ષાઈ અને શ્રી કાકોરણની સેવા કરવાને અર્થે જ સર્વ કાર્ય કરવાનાં છે એ પ્રમાણે સેવા કરવાથી પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૩)

અન્ય અવસરમાં-અનોસરમાં-સેવા પછીના સમયમાં લૌકિક વૈદિક કર્મ વચાવેલ કરવાં એમ કહ્યું પછીનો પુત્રાદિનાં સ્નેહ કરવો કે નહિ ? અને એ કરવો તો શ્વ જાટે કરવો ? તે જતાવે છે એ ભગવત્સેવામાં શ્રીની સદાશ દોષ તો સેવા સારી રીતે થઇ થકે તેથી એ શ્રી ભગવત્સેવાઈ અનુકૂલ દોષ તો જ તેનાપર અનુશાન-સ્નેહ રાખવેલ પોતાના નિયમવિદિ સિદ્ધ કરવા વૈષ્ણવે સર્વથા શ્રી પુત્રાદિમાં સ્નેહ ન કરવેલ આ સિદ્ધાન્તને અનુકૂલ

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ? ’ એમ વિચાર કરવો. ‘ હું કેવો દુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી ? ’ એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુસાંઇજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:—
 “ચિત્તેન દુષ્ટો વચસાપિ દુષ્ટઃ કાયેન દુષ્ટઃ ક્રિયાયા ચ દુષ્ટઃ જ્ઞાનેન દુષ્ટો ભજનેન દુષ્ટો મમાપરાધઃ કતિયા વિચાર્યઃ ”—અર્થ:—હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાયાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મહારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશે ! ’
 એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સ-કલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ મજલકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ મજલકતોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી મજલકતોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સ-મ્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન—પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો જો શુદ્ધ હૃદય હોય તો મજલકતોની ભાવના કરવી. મજલકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જો શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાત્રી સમાન ભય રાખવો. ‘ શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાત્રીના પણ રાત્રી છે, તેથી જો મહારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે ’ એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અગ અતિ કૌમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે. આ પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈનિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક જાણવી આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાન્નદનો અનુભવ થાય છે (૮)

મૂલમ્:—હૃદયસ્યાત્પશુદ્ધતાન્ન તત્રાવેશસમ્ભવઃ ।

સ્વમૂર્તિવતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૯॥

અર્થે ધનનો વિનિયોગ ન કરતાં લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય થાય તો મનમાં આસુર વેશ થાય છે આ પ્રકારે વૈષ્ણવે વિવેક રાખી ધનમાં આસક્તિ ન રાખવી.

વિવેકવર્ધનમ્-અર્થમાં શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે- “માઠં સેવેત નિર્મલ” પ્રાપ્ત ધનને નિરુપ્ક્રમ રહવું તેથી સિદ્ધ થવું કે વૈષ્ણવની પાસે જે ધન છે તે જોનું પોતાનું નથી પણ ભગવાનનું છે અને તેથી જે પ્રકારે જોનો વિશિષ્ટ વ્યય ભગવદર્થ થાય તેમ કરવું. જે દ્રવ્ય ભગવાનનું છે તેનો લૌકિકમાં વ્યય થતો અટકાવવો. હવે જો કાંઈ જોમ ચકા કરે કે લૌકિક વિવાહાદિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ શકી કહે ? તો તેનું સમાધાન અમ્ સ્થોત્રમાં કરે છે

મૂલમ્-વિવાહાદિપુ કાર્યેપુ વધ્વા સેવાર્થમાનસા.

ભગવત્સક્તિસદ્ગોડપિ સ્વપ્રાણપ્રેષવાર્તયા ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીના વિવાહાદિક કાર્યમાં સેવાનિમિત્ત થિત્ત રાખવું આપણા પ્રાણ પ્રેષ થી કાઢોરછની વાર્તા (ભગવત્કથા) ને નિમિત્ત ભગવદ્ભક્તનો સજ કરવેલ [૬]

વિવેચન—વિવાહાદિક લૌકિક કાર્યોમાં ધનનો વ્યય કર્યા વિના કેમ શકી ? જોનો ઉત્તર આપે છે વૈષ્ણવે પોતાના વિવાહ તથા પુત્રાદિકના વિવાહના પ્રસંગે ભગવત્સેવાનો જ વિચાર કરવેલ ભગવત્સેવામાં જો અધિક સેવકો હોય તો સેવામાર્ગ સાચી રીતે સેવી શકાય છે ‘શ્રી, પુત્ર, પૌત્રાદિક જો ભગવત્સેવામાં સદાચ આપે તો પ્રભુને શ્રમ થતો નથી, પ્રભુનું સુખ વધે છે,’ જોમ વિવાહાદિક કાર્યો પણ ભગવત્સેવાના પિવઠ છે તેથી જો કાર્યો કરવા જો કાર્યોમાં જે કંઈ ધનનો વ્યય કરવો યોગ્ય હોય તે પણ શ્રી કાઢોર છની આજ્ઞા પ્રમાણે જ કરવેલ શ્રી કાઢોરછ જેટલું દ્રવ્ય ખર્ચવાની આજ્ઞા કરે જેટલું (આવરવક) જ દ્રવ્ય વૈષ્ણવે પ્રભુ પ્રતિ હાસભાવ વિચારી ખર્ચવું (લૌકિક પ્રતિષ્ઠાના લેા ભથી અધિક-અવધિત દ્રવ્યનો વ્યય વિવાહાદિક કાર્યોમાં જો વૈષ્ણવ કહે તો પોતાના પ્રાણપ્રેષ સ્વામી શ્રી કાઢોરછનો અપરાધ થાય છે)

ભગવદીશને સજ પણ લૌકિક વદિક પ્રતિષ્ઠાને લીધે નહિ પણ પ્રાણપ્રેષ શ્રી કાઢોર છની વાર્તા કરવાને માટે જ કરવેલ પોતાનું મહત્ત્વ સ્થાપવા કાંઈપણ ભગવદર્મ ન આવરવેલ ભગવદર્મ જ સ્વધર્મ છે જોમ વિચારી દેન્યસુક્ત યર્થ ભગવદર્મ પાલવો (૬)

મૂલમ્-વિયોગાનુભવ કુર્વન્સેવાઝનવસરે પુન ।

મૂર્ત્તો ભગવતો દદિર્માઝ્યા તત્તસ્ય દર્શનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—સેવાના અનવસરમાં (અનોસરમાં) વિયોગાનુભવથી નિર્બાહ કરવેલ ‘આ સામ્પત્ત થી કૃષ્ણચન્દ્ર છે જોવી ભાવના શ્રી કાઢોરછના સ્વરૂપમાં કરનારને સામ્પત્ત થી પૂર્ણપુરૂષો તમનાં દર્શન થાય છે (અર્થાંશુધી સાનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી જેવા ભાવ અને મર્ષાદા શ્રીકૃષ્ણની સતિધિમાં રાખીજે તેવા જ ભાવ અને મર્ષાદા શ્રી ભગવત્સ્વરૂપની સતિધિમાં રાખવા) (૭)

વિવેચન—ભગવત્સ મુખ સેવામાં પ્રયોગાત્મક લીલાસને અનુભવ કરવેલ સામથી તથા વસદિક શ્રી પ્રભુને ધરી તેનો ભાવ વિચારવેલ સેવામાં પડોઈથી અનોસરમાં વિયોગાનુભવ કરવેલ જેવી રીતે નજીકથી વલ્લભીત ગુરુભક્તોતમાં વિયોગાનુભવ થયો છે, જેવુંવે પણ અનોસરમાં પ્રભુનો વિયોગ વિચારવેલ. અજ કંઈ કુલમાં પધાર્થ દર્શી ?

કઈ લીલા ભક્તોના સંગમાં કરતા હશે ? ’ એમ વિચાર કરવો. ‘ હું કેવો હુષ્ટ છું કે મને પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી ’ એમ વિકલ થવું. શ્રી ગુણાધજીના વચનનું અનુસન્ધાન રાખવું કે:—
 “ચિત્તેન દુષ્ટો વચસાપિ દુષ્ટઃ કાચેન દુષ્ટઃ ક્રિયયા ચ દુષ્ટઃ જ્ઞાનેન દુષ્ટો ભજનેન દુષ્ટો મમાપરાધઃ
 કતિષા વિચાર્યે: ”—અર્થ:—હું ચિત્તથી દુષ્ટ, કાચાથી દુષ્ટ, ક્રિયાથી દુષ્ટ, જ્ઞાનથી દુષ્ટ, ભજનથી દુષ્ટ—એમ સર્વ પ્રકારે દુષ્ટ છું. મહારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચારશો ! ’
 એ પ્રકારે મન્દિરમાં દીનતાથી વિયોગાનુભવ કરવો. એમ કરતાં કરતાં સેવાનો સમય થાય કે તરત જ સ્નાન કરી શીઘ્ર પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ પ્રમાણે અસ્પર્શમાં મન્દિરે જઈ શ્રી ઠાકોરજીના આનન્દમય, રસાત્મક શ્રીમુખ તથા શ્રી અંગનાં આનન્દપૂર્ણ દર્શનથી સ-
 કલ વિરહને દૂર કરવો. જેમ મજલકતો શ્રીનન્દરાયજીને ઘેર આવી ભાવથી શ્રીઠાકોરજીનાં દર્શન કરતા તેમ ભાવપૂર્વક દર્શન કરવાં. એ મજલકતોના ભાવનું સ્મરણ કરવું. એમ કરવાથી મજલકતોની કૃપા થઈ ભાવનું દાન થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સ્પર્શસ્તત્રૈવ ભાવેન સર્વાસ્તત્રૈવ તત્ક્રિયાઃ ।

ભાવાત્મનોહ્યનુભવઃ સર્વો ભાવેન નાન્યથા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી જ કરવો. ભગવત્ સ્વરૂપમાં સર્વ દેહ સ-
 મ્બન્ધી ક્રિયા પણ ભાવથી જ કરવી, કારણ કે ભાવાત્માનો સર્વ અનુભવ ભાવથી થાય છે અન્ય પ્રકારે થતો નથી. (૮)

અત્યાર સુધી નેત્રેન્દ્રિયને સુખદાયક દર્શનનો પ્રકાર કહ્યો અને તે પછી સ્નાન કરી સેવામાં સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવો. એ પ્રકાર હવે બતાવે છે.

વિવેચન.—પ્રથમ મંગલાથી પરવારી શ્રી ઠાકોરજીને સ્નાન અભ્યંગ કરાવવું અને અંગવસ્ત્ર કરી ઋતુ અનુસાર વાગા વસ્ત્ર ધરાવવા એ પ્રકારે સેવામાં ભગવત્સ્વરૂપનો સ્પર્શ ભાવથી કરવો. જે શુદ્ધ હૃદય હોય તો મજલકતોની ભાવના કરવી. મજલકતો પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, આભુષણ, ખિલોનાં લઈ શ્રી નન્દરાયજીને ઘેર પ્રાતઃકાલમાં આવી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરે છે, એમને સ્નાન કરાવે છે, શ્રૃંગારાદિક કરે છે, અને ફલ તથા સામગ્રી આરોગાવે છે, એમ ભાવના કરવી. જે શુદ્ધ હૃદય ન થયું હોય તો શ્રી ઠાકોરજી પ્રતિ રાજ સમાન ભય રાખવો. ‘ શ્રી ઠાકોરજી પ્રભુ છે, રાજાના પણ રાજા છે, તેથી જે મહારો અપરાધ થશે તો જરૂર દણ્ડ કરશે ’ એમ ભય સચુકત થઈ અંગ સ્પર્શ કરવો. શ્રી ઠાકોરજીનું શ્રી અંગ અતિ કોમલ છે તેથી આપણા હસ્ત અગ્નિના તાપથી ઉષ્ણ કરી શ્રી અંગનો ધીમે ધીમે સ્પર્શ કરવો. ત્યારેજ હૃદયમાં ભાવ પ્રકટે છે આ પ્રમાણે મંગલાથી શયન પર્યન્ત સમગ્ર દૈનિક ક્રિયા ભાવસહિત કરવી. સેવાની સમગ્ર વસ્તુને ભાવથી સ્વરૂપાત્મક બાળવી. આમ સર્વાત્મકભાવથી શ્રી ઠાકોરજીની સેવા કરવાથી સ્વરૂપાન્નહનો અનુભવ થાય છે. (૮)

મૂલમ્:—હૃદયસ્યાત્યશુદ્ધતાન્ન તત્રાવેશસમ્ભવઃ ।

સ્વમૂર્તિવતિશુદ્ધાયમાવિશ્યાનુભવં હરિઃ ॥૧॥

ધાવત્સાધનસમ્પત્તિ^૧ કારણસ્યલિલાન્નિજાન્ ।

શુદ્ધ વિધાય હૃદય પશ્ચાત્તપ્રાવિશેત્સ્યમ્ ॥૧૦॥

ગાંધાર્ધ^૨—હૃદય જાતિ અશુદ્ધ છે તેથી તેમાં પ્રભુના આવેશનો સંભવ નથી. હરિ પોતાના સર્વ ભક્તોને પોતાની અતિશુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી, જેટલી સાધન સમ્પત્તિ હોય તેટલો અનુભવ કરાવે છે, એમ જાણવું હૃદય શુદ્ધ કરી એમાં (ભક્તના હૃદયમાં) પોતે પ્રવેશ કરે છે. (૧૦)

નિવેશન—અમલત્સેવામાં આપણા હૃદય તથા ધનિયોને અતિ શુદ્ધ રાખવાં હૈકિ-કાવેશથી વિષયની ભાવના ન કરવી. હૈકિક દેહ સંબંધિ સુખ દુઃખ મનમાં ન રાખવાં, કારણ કે હૈકિક વૈકિક સુખ દુઃખ આ દેહ સંબંધિ છે અને અમલત્સેવા સંબંધિ સુખ દુઃખ આત્માના સંબંધિ—અમલત્સેવા છે, મીઠાકોરણું સ્વરૂપ અતિ શુદ્ધ છે તેથી હૈકિક કાયાના સુખ પ્રભુને વિષે કરાપિ ન વિચારવા પ્રભુનું શ્રી ભજ, કર, પાઠ, સુખ, ઉદારાદિ સર્વ કમ્પાનનરૂપ છે તેથી શુદ્ધ મનથી એનો અનુભવ થવો જોઈએ, પ્રભુ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિથી રહિત છે સર્વ દુઃખકર્તા છે, તથા પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરનાર છે એવા મીઠાકોરણના અધૈકિક સુખ સમુદય સ્વરૂપની મનમાં ભાવના કરી, અન્ન સર્વ સ્વદેથી મનને એથી હમ્ એક શ્રી કોરણના અવલોકનમાં આસક્ત કરી, અમલત્સેવા ભાવસંહિત કરવી ત્યારે પ્રભુ સ્વાનુભવ કરાવે છે

અથ સ જ્ઞારમાં જેટલાક આસુરી પદાર્થ છે અને જેટલાક દેવી પદાર્થ છે દેવી પદાર્થના બે પ્રકાર છે—એક મર્ચાદા અને એક પુષ્ટિ—એમ દેવીના બે પ્રકાર સંહિત ત્રણ ભિન્ન પદાર્થો

૧ શાવત્સાધનસમ્પત્તિ કારણતિ અર્થિજા જગત્ એવો પામે. પુસ્તકાન્તરમાં માલમ પો છે એ પામવુસાર અર્થ—હૃદય જાતિ અશુદ્ધ છે તેથી એમાં પ્રભુના આવેશ સંભવતો નથી—આ મુખી પ્રભુ પોતાના ભક્તોને સર્વ સાધનસમ્પત્તિ સિદ્ધ કરાવે છે ત્યાં મુખી પોતાની અતિ શુદ્ધ મૂર્તિમાં પ્રવેશ કરી અનુભવ કરાવે છે અને સાધનસમ્પત્તિથી ભક્તોનું હૃદય શુદ્ધ કરી પછી તેમાં પોતે પ્રવેશ છે

૨ મીઠાકોરણું શ્રીભજ જ્ઞાનરૂપી પુણ્ય છે એ શ્રી ભજમાં માંસ, લોભી વગ્ગાદિ ભરેલું નથી. એમનું શ્રીભજ હૈકિક છવના સરીર સમાન પ્રાપ્ત જેવ પદાર્થોનું નવેકું નથી પરન્તુ સર્વજ કર, પાઠ, સુખ ઉદારાદિ સર્વ ભજ જ્ઞાનરૂપી—રસથી પરિપૂર્ણ છે પ્રભુનું શ્રીભજ તો આપ્રાપ્ત છે. તેથી એમાં પ્રાપ્ત કામ ક્રોધ, લોભ, મોહ તથા મત્સરાદિ રોષ સંભવતા નથી શ્રી મહાપ્રભુનું નિમન્નમાં પ્રભુનું સ્વરૂપ તીવેની કાર્થિજા ઉપપાદન કરે છે —

સિદ્ધિવસ્તુવ્યવિમલ આત્મવસ્તુ પિતૃતવાળકસરીરુપૈશ્વરીઃ ।

આત્મમાત્રકરવાવસુકોવરાવિ સર્વથ ચ ક્ષિપિષ મૈદધિવર્જિતાઘ્ના ॥

અર્થ—મહાપુરુષોમાં તપ અન્તિ, યાનાકિ સુખ રોષરહિત એવામાં આવે છે પણ પ્રભુનું સ્વરૂપમાં તેમ નથી પ્રભુ તો નિર્દોષ—સર્વ રોષરહિત અને પૂર્ણ સુખ છે પ્રભુ પ્રભુને આધીન નથી પણ સર્વ તન્નપોતાને આધીન રાજનાર છે એવાના સમાન પ્રભુને દેહ તથા ધનિયો નથી પ્રભુ તો જડ નિશ્ચેતન સરીરના સુખથી રહિત છે પ્રભુના કર પાઠ સુખ ઉદારાદિ કેવલ જ્ઞાનરૂપી પૂર્ણ છે એમ પ્રભુનું શ્રીભજ જ્ઞાનરૂપસુર છે તેથી જ આસરુકા છે કારણકે જ્ઞાનરૂપ વ્યવહારમાં

પદ છે પ્રભુ ત્રિવિધ બેદ સત્તાતિય, વિભતીય અને સ્વપ્રત્યોદયી રહિત છે (ક)

યથા છે. એ ભેદ હૃદયમાં વિચારી અજ્ઞાન જન્ય સુખ દુઃખ દૂર કરવા. જે દેહ ભગવત્સેવામાં તક્ષીન થઈ રહે છે તેને દેવી જાણવો. જે દેહ ભગવત્સેવામાં આલસ્ય કરે, કદાચિત્ કોઈ વૈષ્ણવના સંગે સેવા કરે, અને જેને રાગાદિ પીડા આપે તેને આસુરી જાણવો. જે મન દેવી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ લે છે, જે આસુરી હોય તો સેવા કરતાં કરતાં પણ અનેક લૌકિકમાં જમણું કરે છે. એવા આસુરી મનને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી. દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી પુત્રાદિક જે દેવી હોય તો ભગવત્સેવામાં સહાય વા અતુલ્યતા આપે છે, જે આસુરી હોય તો ભગવત્સેવામાં વિરોધ-પ્રતિબન્ધ કરે છે. એ જ પ્રકારે દ્રવ્ય પણ જે દેવી હોય છે તો ભગવત્સેવામાં એનો વિનિયોગ થાય છે, અને જે તે આસુરી હોય છે તો તે લૌકિકમાં વપરાય છે, ચોરાઈ જાય છે, વા હણકમાં જતું રહે છે. જે જીવની રૂચિ કર્મમાર્ગમાં એટલે દાન, હોમ શ્રાદ્ધાદિક પ્રતિ પ્રવર્તે છે તે જીવને મર્યાદા માર્ગીય જાણવો. એ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં વિનિયોજતા સર્વ કોઈ પદાર્થને શુદ્ધ જાણવા, અને એમજ સમજવું કે મહારા ખરા ઉપયોગના તો આ જ પદાર્થો છે, અન્ય સકલ વસ્તુ મને બાધક છે. ત્યારેજ સ્વયં ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં પ્રવેશ કરી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, એ પ્રકારે સેવાસમ્બન્ધી પદાર્થનો ત્યાગ ન કરવો તથા અન્ય સર્વ પદાર્થોને આસુરી જાણવા. [૧૦]

પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની પાસે સમય સાધનસમ્પત્તિ કરાવે છે, અને તેનું અશુદ્ધ હૃદય શુદ્ધ કરી પોતે તેમાં વિરાજે છે. પુષ્ટિમાર્ગના જીવો ભગવદ્રૂપની સેવાથે જ સુખી થાય છે તેમને રાગ પીડા વા ઉપદ્રવાદિ બાધ કરતા નથી તેમના દેહ, ક્રિયા અને સ્વરૂપમાં ભગવાનથી કોઈ પણ પ્રકારનું તારતમ્ય નથી, છતાં જે સમયે જેટલી આવશ્યકતા તે પ્રમાણે તેમની પાસે તે તે કાર્યો સ્મરણ થાયે કરાવે છે. તે પુષ્ટિભક્તોમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે, અને લૌકિકત્વ તથા વૈદિકત્વ કાપટ્યથી (લોકમાં બહારથી દેખાડવાને જ) હોય છે તેઓ પાપહરી થતા નથી (૨) લૌકિક-પ્રવાહી સૃષ્ટિની રૂચિ કોઈ પણ સ્થળે સ્થિર થતી નથી, એ સૃષ્ટિ સદા ભગવદ્વિમુખ રહે છે, લૌકિક કાર્યોમાં અષ્ટપ્રહર તક્ષીન થઈ રહે છે. (૩) મર્યાદા માર્ગની સૃષ્ટિ વૈદિક કર્મકાણ્ડ-યજ્ઞ જપ, શ્રાદ્ધાદિક કાર્યો કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે (જુઓ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા)

મૂલમ્—દત્વા દન્યેન સન્તુષ્ટો નિત્યં દેહમલૌકિકમ્ ।

સ્વયં પ્રવિર્ય ભવાત્માઽનુભવં કારયેત્સ્વયમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—દીનતાથી પ્રસન્ન થયેલા પ્રભુ નિત્ય અલૌકિક (સેવાપયોગી) દેહનું દાન કરી ભાવાત્મક આપ [પ્રભુ] એમાં પ્રવેશ કરી પોતાનો અનુભવ કરાવે છે. (૧૧)

વિવેચન —ઉપર કહેલા પ્રકારે સેવા કરે પણ દૈન્ય મનમાં ન હોય તો શ્રીઠાકોરજી સન્તુષ્ટ થતા નથી તેથી દીનતાથી સેવા કરી શ્રીઠાકોરજીને પ્રસન્ન કરવા. ભગવાન પડ્મજી પૂર્ણ, ધર્મધરના પણ ધર્મધર છે એમને કશાની અપેક્ષા નથી, એ પ્રભુ તો એક એમનામાં પ્રીતિ રાખવાથી અને દીનતા બતાવવાથી પ્રસન્ન થાય છે એક ભગવદીયે ગાયું છે કે—
પ્રીતમ પ્રીતહીતં પૈષ । યદપિ રૂપ ગુણ શીલ સુધરતા જન વાતન ન રીઝૈયે । ૧ । સત્કુલ જન્મ કર્મ, શુભ લક્ષણ વેદ પુરાણ પઢૈયે । ગોવિન્દપ્રભુ વિનસેહ સુબાલો રસના કહા નચૈયે”
એ પ્રકારે ભક્ત દીનતાથી તથા પ્રીતિથી જે કંઈ પ્રભુને સમર્પે છે તેનો પ્રભુ અગીકાર કરે છે. પદ્મનાભદાસે એક સમય પ્રભુને પ્રીતિથી કોલા અચાર્યા ને ગાન કરતાં ગાયું—

કાર ક્યોં છવના અત્યવ દેન્યથી પ્રભુ સતુષ્ઠ થઈ કૃપા કરે છે ત્યારે પોતે ભકતને જ-
લૌકિક, નિત્ય, સેવાયોગ્ય દેહનું જ્ઞાન કરે છે, અને જોના હૃદયમાં આપ પધારે છે, ત્યારે
જે પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવે છે, ત્યારે જ સમગ્ર જગત્ લીલામય દેખાવ છે.
પ્રાણીમાત્રમાં ઇર્ષ્યા ન થાય ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગીય કલ્પ સિદ્ધ થાય છે [૧૧]

મૂલમ્—एव विध फल नित्य चिन्तयन् चेतसा सदा ।

कृपादत्त्यादर कृष्णसेवायामेव सर्वथा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —ઉપર કહેલા ભગવત્સેવામાં નિત્ય અવિનાશિ કૃષ્ણનો ચિત્તથી નિરન્તર
વિચાર કરતાં કરતાં શ્રીકૃષ્ણસેવામાં જ સર્વથા અત્યાદર કરવો. [૧૨]

વિવેચન —આવા કૃષ્ણાત્મક પુરુષોત્તમનું ચિંતન સર્વથા કર્તાથી કદાપિ અન્ય સ-
મજ થયે તો નથી એનું નિત્ય ચિન્તન તથા સમસ્ત ન કરવાથી આસુરી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન
કરનાર અન્ય સમજ થ યાવ છે તેથી ઉપર બતાવેલા પ્રકારે દીનતાથી આતુરતા-સમુક્ત
ચિન્તન કરવું અતિ આદરપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી લૌકિક પ્રતિષ્ઠાથી ભગવત્સેવા ન કરતાં,
નિત્ય નિઃસંપૂર્વક દેહને અનિત્ય સમજી દેહ તથા ઇન્દ્રિયોના સર્વ ક્ષુબ્ધનો ત્યાગ કરી
ભગવત્સેવા કરવી એ જ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, (૧૨)

मूलम्—साक्षात्परोक्षरूपत्वात्सेवा पूर्वविलक्षणा ।

यथा गायन्त्य इत्यत्र भावः शयलितो मतः ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ —જેમ મજબૂતોને પ્રથમ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ (સ યોગ રસનો અનુ-
ભવ) થયો અને (પછીથી શ્રી કાકોરજીના અન્તર્ધાન સમય રાસપદ્યાધ્યાવીના ત્રીસમા
અધ્યાયના અતુર્થ) શ્લોક ‘યથા ગાયન્ત્ય’ માં દર્શાવેલા પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો
તેમ સેવા સાક્ષાત્ (સ યોગાત્મક) તથા પરોક્ષ રૂપ) વિપ્રયોગાત્મક) કોઈ અપૂર્વ છે (૧૩)

વિવેચન —સેવાનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ [સ યોગ] તથા પરોક્ષ (વિપ્રયોગી) થી સ-
વલિત (મિશ્ર) થવું જોઈએ. પ્રથમ સેવા સમય સાક્ષાત્સ્વરૂપ સેવાથી સ યોગરસનો અનુભવ
કરવો, પછી અનોસરમાં [સેવા સંપૂર્ણ થયા પછીના અવસરમાં] કૃષ્ણની લીલા વિચારી
વિપ્રયોગરસસ્વરૂપનો અનુભવ કરવો. રાસ પદ્યાધ્યાવીમાં મજબૂતો પોતાના મૃદુથી શ્રીકા-
કોરજીની નિકટમાં જાવી સ યોગરસનો અનુભવ કરે છે—સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે, પછી
ગોપીજનને, ખડ થયાથી, પ્રભુ અન્તર્ધાન થઈ જાય, ત્યારે જો વજ્રવજ્રોત્તે અત્યન્ત વિપ્ર-
યોગરસનો અનુભવ થયો એ તોત્ર વિપ્રયોગ અવસ્થામાં મજબૂતો પ્રભુના વિપ્રયોગરૂ-
પથી આકુલ આકુલ થઈ પ્રભુના શુભ જાન કરે છે ઉ મત્તવત્ [જાવશની આશ]
પ્રભુને જોકે વનથી બીલા વનમાં ખોળે છે આમ કયો છતાં પણ પ્રભુ પ્રકટ થતાં
નથી ત્યારે પોતે કૃષ્ણની લીલા કરી બતાવે છે, અને અન્તે શ્રીમયુનાજીના તાત્પર્યે
જિત થઈ, નિઃસાધન થઈ રૂદન કરે છે ત્યારે જ પ્રભુ પ્રકટ થઈ જલ-સ્પર્શ ક્રીડા કરી
પુનઃ સ્વરૂપાનન્દનું વધિષ્ટ જ્ઞાન કરે છે આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા સાક્ષાત્ તથા
પરોક્ષ રૂપ છે વૈષ્ણવે ભગવત્સેવા સમય સાક્ષાત્ સ યોગ રસ અનુભવવો અને
સ યોગરસનાં કીર્તન કરવા તેમજ વિપ્રયોગમાં (અનોસરમાં) પરોક્ષ દર્શા-
વતી વિપ્રયોગનાં કીર્તન કર્યાં—વેણુગીત મુગલગીત ગોપિકાગીતનું અતિ આતુર-

તાથી ગાન કરવું [એ ગીતોનો અર્થ શ્રીગુણોધિનીજીના આધારે સમજવો] એમ સંયોગ વિપ્રયોગના વિચારપૂર્વક સેવા કરે તો ભાવની વૃદ્ધિ થાય છે. (૧૩)

મૂલમ્—તદુત્તરં યથા ભાવઃ કેવલો વિરહાત્મકઃ ।

फलं तथैव चात्रापि फलता केवलस्य हि ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થઃ—પૂર્વ શ્લોકમાં જે ભાવ નિરૂપણ કર્યો તે પ્રાપ્ત થયા પછી કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થાય છે. આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવ અત્ર (પુષ્ટિમાર્ગમાં) ફલ છે. નિશ્ચય કેવલ વિરહાત્મક ભાવની ફલતા છે (૧૪)

વિવેચનઃ—ઉપર દર્શાવેલા ભગવત્સેવા તથા ગુણગાનમાં સંયોગ તથા વિપ્રયોગ મિશ્રિત છે ત્યારપછી એક કેવલ વિરહાત્મક ભાવ પ્રકટે છે. જે પ્રભુ આ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનું દાન કરે તો એ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ શુદ્ધ ફલ છે અન્ય કોઈ ફલ નથી જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી આ અન્તિમ [ઉત્તરફલ] વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું દાન કરે છે ત્યાં સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે આ વિપ્રયોગ—ફલરૂપ કેવલ વિરહાત્મક ભાવમાં સર્વ પદાર્થ પ્રભુ રૂપ જ દીસે છે. આ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થયે, ભગવત્સેવા સમયે એટલે સંયોગમાં પણ વિપ્રયોગ દીસે છે. પ્રભુના દર્શનમાં એક પલક પણ આડી પડતાં વિકલતા-વિરહતા આવે છે. પ્રેમ લહરીમાં પણ એવું ભાન થાય છે કે “પ્રભુ રહારે ત્યાગ કરી કયા આલ્યા ગયા ? અત્યારે પ્રભુ વનમાં ઉઘાટે પગે કેવી રીતે ગાયો ચરાવવા જશે ? કદાચ દારિકાં તો નહિ આલ્યા જાય ? હું પ્રભુ વિના કેવી રીતે કાળ વ્યતીત કરીશ ?” આ પ્રકારે કોટયાન્ કોટિ વિપ્રયોગની લહરીઓ સંયોગ સમય પણ મનમાં આવે છે. ત્યારે (કેવલ વિરહાત્મક ભાવ સિદ્ધ થયે) લૌકિક દેહ સમ્બન્ધી સર્વભોગ છૂટી જાય છે, ત્યારે જ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિરૂપ સુખ્ય રસની પ્રાપ્તિ થાય છે.

મૂલમ્—फलाशयां फलं कृष्णवदनं हृदि चिन्त्यताम् ।

फलं कृष्णः सदानन्दो भक्तभावात्मकत्वतः॥१५॥

શબ્દાર્થઃ—[કદાચિત્] જે કૃષ્ણની આશા થાય તો ‘શ્રીકૃષ્ણનું મુખારવિન્દ ફલરૂપ છે’ એમ ચિન્તન હૃદયમાં કરવું સદા આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભક્તોના ભાવાત્મક છે તેથી ફલરૂપ છે.

વિવેચન—પૂર્વ શ્લોકમાં કહ્યું કે સેવા અને ગુણગાન શુદ્ધ ભાવથી કરતાં કરતાં એટલે સંયોગ અને વિપ્રયોગ અનુભવતાં અનુભવતાં એક કેવલ સર્વોપરિ વિપ્રયોગ ભાવ સિદ્ધ થાય છે, જે ફલરૂપ છે અત્ર કોઈ એમ શંકા કરે કે ‘જે સદા વિપ્રયોગરૂપ હુઃખ જ રહે તો તેથી ફલ શુ સિદ્ધ થયું ? કઈ ફલની આશા કરવી કે ન કરવી ?’ તો ત્યાં સમાધાન કરે છે કે ‘એ વિપ્રયોગજ પરમ ફલ છે કોટયાન્ કોટિ સુખ પણ એ કેવળ વિપ્રયોગની સમાન નથી એ કેવલ વિરહાત્મક ભાવનો અનુભવ મજભક્તો જ કરે છે. બ્રહ્મા, શિવાદિકને પણ એ ભાવ અગમ્ય છે ગુણગાન કરવામાં, તથા સેવા કરવામાં, લૌકિક, વૈદિક ફલની આશા રાખનારને તેમજ પોતાનો ઉદ્ધાર ઈચ્છનારને પુષ્ટિમાર્ગીય સુખ્ય ફલ સિદ્ધ થતું નથી, તેથી ‘શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રના વદનકમલનું દર્શન અને ક્યારે

શ્રેયો !' એ જ ક્ષણની આદના કરવી. શ્રીકાકોરણનું સુખારવિન્દ શ્રીઆઆર્ચણ છે તેથી શ્રી આઆર્ચણના દર્શનની અભિલાષ રાખવી. ભગવત્સેવામાં સાક્ષાત્ શ્રીજીના સુખારવિન્દનું દર્શન વારંવાર કરવું અને એને જ સર્વોપરિ કૃત સમજવું તેમ જ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણના વહનક્રમણનું ચિન્તન કરવું ત્યારે કેવલ કૃતરૂપ વિપ્રયોગ સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણનું વહનક્રમણ સર્વત્ર હીસે છે તેથી સિદ્ધાન્ત એ નીકળે છે કે વિરહ કૃતરૂપ છે અને કૃષ્ણાત્મક શ્રીકૃષ્ણ મજબૂતોના બાવાત્મક પરમતત્ત્વ છે એમ સમજી સેવા સમયે વૈષ્ણવે કરવાં (૧૫)

મૂલમ્—ન તત્ર જ્ઞાનસમ્બન્ધો યતોઽપિ ન વૈ ચિત્તિ ।

સંધિદાનન્દરૂપસ્તુ પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—ત્યાં જ્ઞાનસમ્બન્ધ નથી કરવું કે ત્યાં ચિત્તિ=ચૈતન્યજ્ઞાન નથી પૂર્ણ પ્રરોપતમ સંધિદાનન્દ સ્વરૂપ [શ્રીકૃષ્ણ] મુતિ સ્મૃત્યાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે (૧૬)

વિવેચન—આવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ જનન્ય ભક્તોના અનુભવ મોઝ છે કાંઈ એમ થકા કરે કે 'પુરાણ શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનમાર્ગની પણ અધિકતા દર્શાવી છે છતાં તમિ બહિતથી પ્રભુની પ્રાપ્તિ કેમ બતાવો છો ?' તો ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે—'શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનમાર્ગમાં જ્ઞાની તેએમજ સ્વરૂપની ભાવના કરે છે એ જ્ઞાનીને સ્વરૂપાનન્દનો સમ્બન્ધ [એટલે ભગવત્સ્વરૂપ જે જ્ઞાનન્દથી પ્રચુર છે તે જ્ઞાનન્દનો આસ્વાદ] કાંઈ કાલે થતો નથી. જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ તો જ્ઞાનપ્રકાશથી અધિક એવા પૂર્ણ પ્રરોપતમ રસાત્મક પ્રભુથીજ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જ્ઞાનીનો સમ્બન્ધ નથી. અગ્નિની આકૃતિ બ્યાપક એવા જ્ઞાનપ્રકાશમાં જ્ઞાનીનો લય થાય છે [એટલે પ્રકાશમાં એનું સ્વરૂપ એકમીક થઈ જાય છે, તેથી જેમ પુષ્પભગવદીયોને જ્ઞાનન્દથી પણ અધિક ભજનજ્ઞાનન્દનો આસ્વાદ કરવા અસૌકીકિત્તે દેહ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જ્ઞાનીને અસૌકીકિત્તે દેહાદિ પ્રાપ્ત થતાં નથી. એ જ્ઞાનીને અસૌકીકિત્તે દેહ પ્રાપ્ત થાય તો તે બહિતરસનો અનુભવ કરે પણ જ્ઞાની તો પ્રકાશમાં લય પામે છે એટલે ભજનજ્ઞાનન્દનો અધિકારી એ કદાપિ થતો નથી] એવા શુદ્ધાદૈવીય જ્ઞાનીને કદાપિ આ સ્વરૂપનો ભાવ ન કહેવો. શ્રીકૃષ્ણ સંધિદાનન્દ સ્વરૂપ રસાત્મક છે એટલે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સત, ચિત્ત તથા જ્ઞાનન્દથી પૂર્ણ છે રસાત્મક છે—રસપૂર્ણ છે. જીવમાં સત્ તથા ચિત્ત [જ્ઞાન] એમ બન્ને ધર્મ છે પણ જ્ઞાનન્દ વિરોધિત (કદાચલો) છે. શ્રીકાકોરણમાં જ્ઞાનન્દ પરિપૂર્ણ છે શ્રી કાકોરણ પરમાનન્દરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ સદા જ્ઞાનન્દરૂપ પૂર્ણ પ્રરોપતમ છે શ્રીભાગવત, ગીતા તથા ઉપનિષદમાં શ્રીકૃષ્ણને સર્વથી પર અધિક વર્ણવેલા છે શ્રીકૃષ્ણ મુતિસ્મૃત્યાદિમાં જ્ઞાનીઓના બુદ્ધત્વ પ્રકાશી પણ અધિક છે

બુદ્ધત્વ બાદમાં સત્ ચિત્ત=જ્ઞાન પૂર્ણ છે પણ જ્ઞાનન્દ સ્વરૂપ છે, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ સત્ત્વન્દ એ જ્ઞાનન્દપ્રચુર છે તેથી જ તેતિરીય ઉપનિષદમાં બ્રહ્મને પ્રરોપતમનું પુરુષ તથા પ્રતિપાદ્યે વર્ણવ્યું છે. જ્ઞાનીનું જ્ઞાનપ્રકાશ અજિતજ્ઞાન છે પ્રરોપતમ બળથીજ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ પ્રતિપાદ્ય છે

બ્રહ્મનુષ્ઠ પ્રતિષ્ઠા બ્રહ્મતારવિ જીવમ્ બ્રહ્મોઽગિમ કોકે કરે જ પ્રતિષ્ઠા પુરુષોત્તમ એમ ઉપનિષદ તથા ગીતામાં કહ્યું છે અર્થ—બ્રહ્મ પ્રરોપતમનું પુરુષ-પ્રતિ ॥ ૭ ॥ કું અક્ષર [બ્રહ્મ] પણ ઉત્તમ પુરુષો કું [શ્રીકૃષ્ણ] શાસ્ત્રમાં તથા વેદમાં પ્રરોપતમને નામે પ્રસિદ્ધ પુરુષ એ પ્રમાણાનુસાર શ્રી આઆર્ચણ શ્રીકૃષ્ણાભવ મંત્રમાં કહે છે કે—

પ્રાકૃતા સકલાદેવા ગણિતાનન્દક બુદ્ધિ । પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માત્કૃણ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥
અર્થ:—સકલ દેવો પ્રાકૃત છે. બૃહત્ બ્રહ્મનો આનન્દ ગણિત છે [પણ] શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી કૃષ્ણ જ મહાર આશ્રયસ્થાન હશે ' એ પ્રકારે રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણને અન્ય સર્વ દેવથી સ્વતન્ત્ર તથા પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ બોલુવા (૧૬)

મૂલમ્:—પૂવાઽવસ્થાફલં કૃણ્ણ: કેવલશ્ચોત્તરો મત: ।

તસ્યૈવાઽઽસ્યં કૃપાપૂર્ણ: પ્રમુ: શ્રીવલ્લભાભિધ: ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પૂર્વાવસ્થા [સ યોગાત્મક પૂર્વદલ] ના ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને વિપ્ર-યોગાત્મક ઉત્તર દલ કેવલ ફલરૂપ છે, [સાધન અને ફલ બન્ને એક શ્રીકૃષ્ણ છે, તેનું જ [શ્રીકૃષ્ણત્વ જ] સુખારવિન્દ કૃપાપૂર્ણ શ્રીવલ્લભાધીશ શ્રીઆચાર્યજી છે.] (૧૭)

વિવેચન.—હવે એ કોઈ એમ શકા કરે કે ' શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરી કંઈ ફલની પણ વાસના રાખતા નથી એ કેમ સમ્ભવે ? વેદમાં જેટલી ક્રિયા બતાવી છે તે સર્વજ્ઞ ફલ દર્શાવ્યું છે. ફલ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે. વેદશાસ્ત્રની એવી મર્યાદા છે. ' આમ સન્દેહ થાય તો કહે છે કે ' શ્રી આચાર્યજીદ્વારા જે જીવ બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઈ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ-નુસાર ભગવત્સેવા કરવામાં લીન થઈ જાય છે તેને સેવા કરવામાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે થઈ જાય છે અને સેવા સિદ્ધ થયા પછી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ થઈ રહે છે. તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધનમાં જ ફલની પ્રાપ્તિ આવી જાય છે. વેદ-મર્યાદામાં સાધન રૂપ ક્રિયા ન્યારી છે અને ફલ પણ ન્યારું છે, ફલ સિદ્ધ થાય ત્યારે ક્રિયાનો નાશ થાય છે. પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણ સેવા છે, શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીઠાકોરજીના સુખારવિન્દરૂપ છે. એમની પૂર્ણ કૃપા થાય તો જીવ શરણે આવી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવામાં રૂચિ રાખતો થાય છે શ્રી આચાર્યજીની કૃપા વિના જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકતા નથી એ સિદ્ધાન્ત નિશ્ચય સમજવો. (૧૭)

હવે શ્રી આચાર્યજી શી રીતે કૃપા કરે છે તે દર્શાવે છે

મૂલમ્—તદાશ્રય: સદા કાર્યો મનોવાક્કાયવૃત્તિભિ: ।

સ્વકીયતા તદીયેષુ તદ્વિન્નેષુ ભિન્નતા મતા ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—મન, વાણી, અને કાયાની વૃત્તિથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય સદા કર્તવ્ય છે જે તદીય (શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો) છે તેઓમાં સ્વકીયતાનો ભાવ (એટલે એ ભગવદીયો આપણા છે એવું મમત્વ) રાખવો; તેમજ જે જીવ એમને શરણ આપતા નથી તેઓમાં લેલજીદિ-એ આપણા નથી એવો ભય રાખવો. (૧૮)

વિવેચન.—મન; વચન, અને કર્મથી જો એક શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય સદા કરીએ તો શ્રીઆચાર્યજી અનન્યસેવકનો ભાવ જોઈ પ્રસન્ન થાય ' છે શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય હૃદયમાં દૃઢ થયા વિના કોટયાન્ કોટિ સાધનથી રચક પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી શ્રીગુસામીજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે — ' અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિકન્ધરામેવ વ્રાયતે ' ' અન્યસમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મહારી ગરદન કાપે છે ' સમ્ભારવાળા શ્રીદામોદર-દાસજીની વાર્તામાં કહ્યું છે કે—એમની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી પત્ન યથેચ્ચ ગગે.

વાનતુ મિલન સિદ્ધ કરાવી આપનાર અનન્ય ભગવદીયોનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવો. એ ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્કથા, ગુણગાન, ભગવત્સેવાદિક કરવા ત્યારે આપોઆપ ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. ભગવાન ભગવદીયના હૃદયમાં વિરાજે છે તેથી ભગવદીય દ્વારા ભગવાન કૃપા કરે છે. તેથી ભગવદીયમાં ભગવત્સમાન ભાવ રાખી, એમનું સન્માન કરવું. (૧૯)

મૂલમ્:—વનં ગૃહં યથા કૃષ્ણે તથા ભક્તિસ્થિતેઽપિ ચ ।

વિનયોક્તવ્યમેવં હિ પ્રભોર્ભાવો ભવિષ્યતિ ॥ ૨૦ ॥

ભગવદીયમાં ભાવ થયો ક્યારે જણાય છે તે સમજાવે છે:—

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્રીહઠોરજીને વિષે ધન, ગૃહાદિકનો વિનયોગ ભાવસહિત કરીએ છીએ તેમ ભક્તિમાં સ્થિતિ કરીને રહેલા અનન્ય ભગવદીયને અર્થે ધન તથા ગૃહાદિકનો વિનયોગ કરવો, એ પ્રકારે નિશ્ચય પ્રભુનો ભાવ (પ્રસન્નતા) સિદ્ધ થાય છે, (અથવા ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિગત થાય છે) (૨૦)

વિવેચન:—જેમ શ્રીકૃષ્ણને ધન, ગૃહાદિક ભાવસહિત સમર્પી ભગવત્સેવા કરીએ છીએ તેમ સ્નેહસચ્ચુકત થઈ ધન, ગૃહાદિક, મન, વચન, તથા કર્મથી ભગવદીયને અર્થે વિનયોજવા અને એમનું સન્માન કરવું. ત્યારે ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. (૨૦)

મૂલમ્:—તદીયાશ્ચેત્સ્વતસ્તુષ્ટાસ્તુષ્ટઃ કૃષ્ણો ન સંશયઃ ।

તદીયાસ્તુ નિજાચાર્યચરણેક પરાયણાઃ ॥૨૧॥

અનન્યભજનાસ્તુષ્ટાઃ કામલોભવિવર્જિતાઃ ।

નિરપેક્ષા વિરક્તાશ્ચ સર્વભૂતહિતે રતાઃ ॥૨૨॥

નિર્મલ્લસરાઃ કૃષ્ણસેવાકથાદિવિહિતાદરાઃ ।

एवंविधास्तदীयाશ્ચેત્સજ્ઞાદપિ વિશેષતઃ ॥૨૩॥

હવે સન્માનને પાત્ર ભગવદીયના લક્ષણ બતાવે છે.

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદીયો તેનાથી (વૈષ્ણવથી) પ્રસન્ન થયા તો પ્રભુ પણ પ્રસન્ન થયા એમાં સંશય નથી જેમને એક શ્રી આચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય છે. જે (શ્રીકૃષ્ણનું) અન્ય દેવના આશ્રય રહિત) અનન્ય ભજન કરતા હોય છે, જે કામ તથા લોભથી સુક્ષ્મા હોય છે જે કરાની અભિલાષા વિનાના હોય છે, જે વિરક્ત હોય છે (ભગવચ્ચરણ વિના અન્ય સર્વની આસક્તિરહિત હોય છે), જે સર્વ પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પ્રીતિ રાખતા હોય, જે ઇર્ષ્યારહિત હોય, પ્રભુસેવા-કથામાં આદર રાખતા હોય—એવા ભગવદીયો જે મલી આવે તો તેના સગથી જ વિશેષ લાભ છે **વિવેચન:—**હવે જે કોઈ શંકા કરે કે “ ભગવાનની સેવા આવશ્યક છે તેથી તે કર્તવ્ય છે પણ ભગવદીયની સેવા શું કરવા થવી નેહએ ? ” તો તેનું સમાધાન કરે છે કે “ જે આપણે ભગવદીયને સેવા સન્માનાદિકથી સન્તુષ્ટ કરીએ તો શ્રીકૃષ્ણ પણ સન્તુષ્ટ થાય છે જે ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો ભગવાન પણ અસન્તુષ્ટ થાય છે ”

હવે બે કોઈ બીજી ચકા કરે કે “આપણાથી યથાશક્તિ સ માનદિક કર્મ છતાં પણ બે ભગવદીય અશક્ય તથા કઠિન આજ્ઞા કરે અને આપણે તે ન પાળીએ અને તેથી બે ભગવદીય અસન્તુષ્ટ થાય તો શું કરવું ?” ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે-કોઈ લોકિક શબ્દના બાલકની સેવા આપણે કરતા હોઈએ, અને તેની સર્વ શક્ય આજ્ઞા તથા ઇચ્છાનું પાલન કર્યા છતાં પણ બે બાલક અસન્તુષ્ટ થાય તો તેથી રાજ્ય આપણા પર અસન્તુષ્ટ થતાં નથી રાજ્ય તો પ્રસન્ન જ રહે છે કે આ સેવકે મહારા બાળકને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સન્તોષ આપ્યો, તેજ પ્રકારે બે ભગવદીય આપણી સર્વ શક્ય સેવા (સ માનદિક) થી સન્તુષ્ટ ન થાય, અને એમની કઠિન આજ્ઞા આપણાથી પૂર્ણ ન થાય તો ચિન્તા ન કરવી. શ્રીકાકોરજી તો અવશ્ય પ્રસન્ન થશેજ થશે.

હવે મેના લક્ષણવાદા વૈષ્ણવની સેવા (સ માન)કરવી તે કહે છે

(૧) માત્ર શ્રીઆચાર્યજીના અસ્પૃશ્યમહત્ત્વની ભક્તિમાં પરાયણ હોય, અદર્શિત શ્રીઆચાર્યજીના ચરણનીજ કમન્યા રાખતો હોય; (૨) શ્રીકાકોરજીની સેવાથીજ સન્તુષ્ટ રહેતો, હોય, જય કેવનું ભજન સ્વપ્નમાં પણ ન બંધતો હોય, (૩) જે અન્ય કથાની અપેક્ષા રાખતો ન હોય, ત્રણ લોક પર્યન્ત બ્રહ્માનન્દ તથા મોક્ષને પણ તુચ્છ બંધતો હોય, (૪) લોકિક કામ, લોભ, મદ, મત્સરતા, તથા વિષયવાસનાનો ગ્રાસ પણ જેનામાં ન હોય; દ્રવ્યથી સકલ લોકિક કાર્ય કરે છે તે દ્રવ્યને અર્થે પણ ખર્ચ વેચતો ન હોય, તે દ્રવ્યનો પણ લોભી ન હોય; (૫) નિરપેક્ષભાવથી જે ભગવત્સેવા કરતો હોય, મનમાં કોઈ પણ લોકિક વૈદિક કમના ન રાખતો હોય તથા કોઈ પણ રાજદ્રવ્યવાનની મનમાં અપેક્ષા ન રાખતો હોય; (૬) મનથી વિરક્ત રહે, સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ, ગૃહાદિ રેહ સમ્બંધી સર્વ જન્મમાં રહ નૈરાશ્ય રાખતો હોય, કોઈની ખાસે પોતાના સ્વાર્થને લીધે કંઈ પણ માંગના કરતો ન હોય, શ્રીકૃષ્ણ મહાર સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે; મહારા ખર્ચ તો ભગવત્સેવા જ છે’ એમ જે સમજે છે, (૭) સર્વ પ્રાણીમાત્રના દિવમાં-કોઈના અનિષ્ટમાં નહિ-પ્રસન્ન થતો હોય (૮)મત્સર એટલે અન્યનો ઉત્કર્ષ સહન કરી ન શકવો-તેથી રહિત હોય, બીજો વૈષ્ણવ પોતા કરતાં સ્વરૂપ ખર્ચ પાળતો હોય તો તેને પણ મન્યવાદ આપતો હોય અને પોતે બહુ ખર્ચાચરણ કરે છતાં એમ સમજે કે ‘હું શું ખર્ચ પાળું છું ? (૯) જે સર્વ મિત્રોને ભગવત્પરાયણ કરવા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવા આદરપૂર્વક કરતો હોય તથા ભક્તજ્ઞેષ્ઠામાં રૂઝિ લગણ કરના જે શ્રીકૃષ્ણની રૂઝા પણ આદરપૂર્વક અપણ, કરતો હોય તથા પ્રકારના નવ લક્ષણથી જે ભગવદીય પૂર્ણ હોય તેનો સત્ત્વવશ્ય કરવો, એનું શુદ્ધ મનથી સન્માન કરવું એની સેવાટહેલ કરવી અને એના વચનમાં યદ્વા રાખી રનેહપૂર્વક સર્વ કાર્ય કરવું આ પ્રકરનું આચરણ બે વૈષ્ણવ કરે તો શ્રીઆચાર્યજી પ્રસન્ન થઈ આનન્દનું દાન કરે (૨૩)

મૂલમ્ -સર્વથા શુદ્ધમાયાનાં સ્વીકૃતાના કૃપાલુના ।

સર્વ શ્રીલ્લમાચાર્યપ્રસાદેન મવિખ્યતિ ॥૨૪॥

ગાંધાર્થ —દમાહ શ્રીકાકોરજી શ્રીમદ્દાચાર્યજી, અને ભગવદીયોએ એમને પોતાના કરી સ્વીકાર્યા છે તેવા શુદ્ધભાવવાળા ભક્તોના સર્વકાર્યો સર્વ પ્રકારે શ્રીલ્લમાચાર્યજીના પ્રસાદથી

સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન:—અત્યાર સુધી જે જે પ્રકાર ગતાવ્યા તે શુદ્ધ ભાવથી કરવાના છે, શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવું; વૈષ્ણવની સેવા પણ શુદ્ધ ભાવથી કરવી ગુરુસેવામાં, સર્વ ભગવદ્વીલામાં તથા ભગવત્સામગ્રીમાં શુદ્ધ ભાવ રાખવો, ભગવદ્વીય ત્યારે પ્રસન્ન થાય અને કૃપા કરે એટલે પ્રભુ પણ કૃપાકરે છે, અત્ર કોઈ શકા કરે કે ‘એટલો ધર્મ મહા કઠિન છે. આ કલિકાલમાં જીવથી એ કેમ બની આવે? જીવથી તો એક પણ ધર્મ મહા કઠિનતાથી સિદ્ધ થાય છે.’ ત્યાં સિદ્ધાન્ત કહે છે કે ‘શ્રીવલ્લભાચાર્યજી આ કલિયુગના જીવોપર કૃપા કરવા પ્રગટ થયા છે. અને એમણે સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી તેવો ધર્મ એક ક્ષણમાં આવશે. જો કે જીવને તો સર્વ કઠિન છે કારણકે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે. ‘જીવા સ્વભાવતો દુષ્ટા:’ પણ શ્રીઆચાર્યજી તો જેને કૃપા કરે તેને સર્વ સુગમ છે. તેથી મનમાં એક શ્રીઆચાર્ય-ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય રાખવો, સર્વ કાર્ય આશ્રયથી નિશ્ચય સિદ્ધ થશે, અને શ્રીમહા-પ્રભુજી નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગનું ફલદાન કરશે. (૨૪)

અત્ર પ્રથમ શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ થાય છે એમાં અગીકૃત જીવોની કર્તવ્યતા નિરૂપણ કરી છે અગીકૃત જીવોએ કૃષ્ણદર્શનને અર્થે આર્તિ રાખવી, નિરૂદ્ધ ચિત્તથી; તથા વચનથી તનુજ તથા વિત્તજ સેવા કરવી, અનોસરમાં ભગવત્કથા, ભગવદ્વીલારૂપ અમૃતનો અનુભવ કરવો, સેવામાં ઉપયુક્ત હોય એવા ધન તથા પદાર્થોની રક્ષા કરવી, સ્ત્રીપુત્રાદિક સેવામાં અનુકૂળ હોય તો એમની સાથે અનુરાગ રાખવો; નિર્મલસર, કામ, ક્રોધ તથા લોભથી રહિત એવા ભગવત્પરાયણ અને અનન્યપુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્વીયોનું સન્માન કરવું અને દૈન્યસહિત એક શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણકમલનો દૃઢઆશ્રય કરવો.

॥इति श्रीहरिरायजीकृत प्रथम शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨ જી.

ઉદ્દેશ:—આ દ્વિતીય શિક્ષાપત્રમાં નિરોધની સિદ્ધિનો પ્રકાર નિરૂપણ છે. ઉપર કહી તે રીતે પ્રથમ શિક્ષાપત્રનો ભાવ હૃદયમાં ધારણ કરે તો તે જીવપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે અને પુષ્ટિમાર્ગમાં રસરૂપ ફલોત્તમક શ્રીકૃષ્ણનું દાન કરેજ એવું દાન પ્રાપ્ત થાય તેને શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયલું હોવુંજ જોઈએ. તેથી આ શિક્ષાપત્રમાં એ સ્વરૂપના અનુભવનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે

આ પ્રથમ શ્લોકથી આરંભીને અષ્ટાદશ શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપનું જ વર્ણન કર્યું છે શિષ્યાથી આરંભીને તે નખ પર્યંતની સ્વરૂપ શોધા એમાં વર્ણવી છે એ સ્વરૂપ શોધામાં જે જે વસ્તુનું વર્ણન કર્યું છે તે તે વસ્તુ સમગ્રન્ધી હૃદયમાં અતેકાતેક ભાવ ઉપજાવી શકાય છે. આવા ભાવની સમ્પૂર્ણ વૃદ્ધિ થઈ એટલે સ્વરૂપ હૃદયારૂઢ થયુંજ બાળુવું, પરંતુ કેવા કેવા ભાવ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કરવા યોગ્ય હોવાથી તેવા ભાવનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

મૂલમ:—यशोदोत्सङ्गललितः कचग्रथितवेणिकः ।

मुक्ताफललसद्भाल श्रलत्कटिलकुन्तलः ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાજીના ઉત્સાગમાં (શ્રીઠાકોરજી) શોભી રહ્યા છે. જેમના કેશ વેણીના રૂપમાં ગુથેલા છે જેમનું કપાલ માતીથી સુશોભીત થઈ રહ્યું છે, ફફર્યો કરતા (વાકડીઆલા) વકંકેશ સહિત જે શોભે છે. (૧)

વિવેચન.—શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત—એ કેવલ ભાવત્મક સ્વરૂપ છે, વસુદેવ
 છને ત્યાં મધુરામાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે કેવલ રસાત્મક નથી. તે સ્વરૂપ
 તો ભૂમિભાર હરણાર્થે તથા મોક્ષકાનાદિક અનેક કાર્ય કરણાર્થે પ્રકટયું છે
 પરંતુ શ્રી યશોદાછને ત્યાં જે સ્વરૂપ પ્રકટયું છે તે તો કેવલ વજ્રભક્તોના આ-
 નન્દાર્થેજ પ્રકટયું છે તેથી શ્રીઆઆમ છના પુષ્ટિમાર્ગમાં તો એજ શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત
 (શ્રીયશોદાછના ઉત્સર્ગમાં લાલન કરતું) રસાત્મક સ્વરૂપજ સેવનીય છે અને એ શ્રી
 યશોદોત્સ જલાલિતમા પશુ જે પ્રકાર છે પ્રત્યેક કલ્પમાં દ્વાપરયુગ આવે છે ત્યારે શ્રીન-
 ન યશોદા તથા શ્રી કાકોરછ પ્રકટે છે એ (પ્રત્યેક કલ્પના) દ્વાપરયુગના શ્રીયશોદોત્સ
 જલાલિત પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય નથી; પરંતુ સારસ્વતકલ્પમાં જે સ્વયં પ્રભુછ શ્રીકૃષ્ણ
 પોતે પધાર્યા છે અને જેમણે વેદની ઝંઝાને વરદાન આપ્યું છે, તે જ (સારસ્વત કલ્પના
 શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત શ્રીકૃષ્ણ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, અન્ય કલ્પના સ્વરૂપો અશાવતાર
 છે શ્રીયુસાંધછનું એવું વચન છે કે જ્ઞાતીત પરમં તત્ત્વં યશોદોત્સં ક્ષણિકત્વમ્ । તદ્વ્ય-
 વૃત્તિ વે પ્રાદુરાસુરાંસ્તાનદો વૃષા ॥ અર્થઃ—શ્રીયશોદોત્સ જ—લાલિત (શ્રીકૃષ્ણને) પરમ
 તત્ત્વ બલુવા અને પરમ તત્ત્વ અન્ય કોઈ છે એમ કહેનારને અમુર બલુવા, કે બુદ્ધિ-
 ન્તો સર્વ લીલા અને સર્વ વસ્તુના કારણરૂપ શ્રીયશોદોત્સ જલાલિત છે તેમને શ્રીયશો-
 દાછ ઉત્સર્ગમાં લઈ લાઠ કરાવી મમ માથે છે તેમને શ્રીયુસાંધછ મમલ જન્યમાં કહે છે કે
 “ મદ્રહમિદ્ધ ધીમન્દ્ યશોદા નામ સુકીર્તનમેતદ્ગુણિરોત્સન્નસુલ્લાલિતપાલિતરૂપમ ”
 આવા મમલ રૂપને પ્રાપ્ત કરી જોડમાં લઈ શ્રીયશોદાછ પોતેજ મમલરૂપ થયા છે અને
 એવા મમલ સ્વરૂપનું પ્લાન કરે છે શ્રીયશોદાછ એમના સુ દર વાળ ઓળીને વેળી થયે
 છે અથવા તેમને જોડમાં લઈ મેવા મીકાઈ આરોગાવે છે, અથવા અનેક રમકઠાંથી રમાડે
 છે અથવા ઘરમાં જે ભજ્જ કુમારિકા છે તે એમની (શ્રીકાકોરછની) વેળી થયે છે, અથવા
 મુતિરૂપા શ્રીચન્દ્રાવલીછ પધારી બાલભાવથી વેળી થયે છે, અથવા શ્રીકાકોરછની બાલ
 હાંનેલીધે શ્રીયશોદાછ વૃષભાનુકુમારિકાને પોતાની પાસે બેસાડીબને શ્રીકાકોરછનીવેળી થયે છે

આ પ્રકારના અનેક ભાવનો અનુભવ શ્રીમદ્દામ્બુછની કૃપાથી થાય છે આમ વેળી
 મુઘાઈ રહ્યા પછી સુન્દર બાલપર મોતીની લગે ચોખી રદી છે, તે બહે નીલ (ભુરા)
 કમલ પર સ્વેત જલ લિ દુલ્લો આવી રહ્યાં દોષ એમ રીપે છે, અથવા સ્વામ આકાશમાં
 ચન્દ્રમા અને તે ચન્દ્રમાપર તારામણી પશ્ચિમો આવી રદી દોષ એમ શ્રીકાકોરછના
 સ્વામ સુદર શરીરમાં યુગચન્દ્ર અને યુગચન્દ્ર ઉપર મોતીની લટો ચોખી રદી છે
 શીતલ, મ દ, સુમધ વાધુથી કુન્તલ એલે નાના વાકીઆલા કેશ દોલામમાનુ મઈ
 રહ્યા છે આ સ્વામ કેશ, બહે મુખ કમલના મકરન્દ (રસ) નું પાન કરવાને નાના
 જમરની પશ્ચિમોજ આવીને બેઠી ન દોષ એમ ચોલે છે । અથવા યુગરૂપી ચન્દ્રમાપર
 સ્વામકેશની વંજી કગાનાજના નાના બચ્ચા જવી ચોખી રદી છે આ પ્રકારે શિખાથી
 નખપર્વત સમગ્રના ભાવ દૃઢમાં વિચારવા (૧)

મૂલમ —મુક્તાફલાયલભાલપ્રાન્તવર્ણયિમૂવિત ।

વત્સુરિકાતિલવયુગમાલમૂપાતિસુન્દર ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભાલના મધ્યભાગથી તે કર્ણુ પર્યન્તનો ભાગ મુક્તાફલ (મોતી) ની માલાથી શોભી રહ્યો છે. કસ્તૂરિકાના તિલકવાળા ભાલની શોભા તો અતિ સુંદર છે. (૨)

વિવેચન:—ભાલથી બન્ને કર્ણુ સુધી મોતીની લટો બાંધી છે, તે બાણે સ્થામ મેઘમાં બગલાની બે પક્ષિઓ આવી શોભા ન આપતી હોય એમ દીપે છે. સુંદર કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ ઉપર વિરાળ રહ્યું છે. શંગાર રસાત્મક શ્રીઠાકોરજના ભાલ ઉપર સર્વકાલ સ્વતઃસિદ્ધ એવું કસ્તૂરિનું તિલક છે. શ્રીચન્દ્રાવલીજીએ શ્રીઠાકોરજને પોતે પોતાના સમ્બન્ધથી કસ્તૂરિનું તિલક કર્ણુ છે સુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજીએ શ્રીસ્વરૂપના ભાલ પ્રદેશપર પોતાના ભાવરૂપ સુવર્ણનું બૂધણ ધારણ કરાવ્યું છે. આમ સર્વ આબૂષણ ભાવાત્મક છે. (૨)

મૂલમ્--કાશ્મીરરાગવિલસત્કપોલદ્વયચિત્રિતઃ ।

સ્ફુરચ્છુતિયુગપ્રાપ્તકુણ્ડલદ્યુતિમણ્ડિતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—બન્ને ગાલ કેસરના વર્ણથી ચિત્રેલા હોઈ શોભે છે. અને બન્ને કર્ણુમાં ધારણ કરેલા કુણ્ડલની કાન્તિથી શોભા વધેલી છે. (૩)

વિવેચન.—કાશ્મીર એટલે કુમકુમાદિ કેસરથી બન્ને ગાલપર ચિત્રેલા કમલ પત્રો પરમ શોભાયમાન છે એ કમલપત્રો શ્રીસ્વામિનીજીનો મનોરથ છે, કેમકે જ્યારે વિવાહ થાય છે ત્યારેજ ગાલ પર એવાં કમલપત્રો ચિતરવામાં આવે છે. શ્રીસ્વામિનીજી આ કમલપત્રો ચિત્રી એમ બતાવે છે કે અમારી સાથેજ એમનો વિવાહ થશે. અથવા જ્યારે શ્રીયશોદાજી શ્રીઠાકોરજને શ્રીસ્વામિનીજીના ઉત્સવમાં પધરાવી, પોતે ગૃહકાર્યમાં વ્યથ થાય છે ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજી શ્રીઠાકોરજને એકાન્તમાં લઈ જઈ એમ પ્રાર્થના કરે છે કે ‘તમે અમારો ચિરકાલનો વિરહ દૂર કરો.’ ત્યારે શ્રીઠાકોરજ કિશોર વયનો અગી-કાર કરી, શ્રીસ્વામિનીજીના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે અને તે સમય શ્રીસ્વામિનીજી બન્ને ગાલપર સ્વહસ્તથી કમલપત્રો ચિત્રી વિવાહનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ‘નિત્ય આ પ્રકારે મને સુખ આપો’ એમ પ્રાર્થના કરે છે. ‘દિનદુલ્હે મેરો કુવર કન્દૈયા’ આ પદાનુસાર અનેક ગોપ્ય લીલા કરી શ્રી સ્વામિનીજી શ્રીયશોદાજીની પાસે આવી કહે છે કે ‘આ તમારો પુત્ર અતિ ચચલ છે ! કેમે કર્યો રહેતોજ નથી ! જેમ તેમ કરી અત્યાર સુધી તો એને રાખ્યો છે ! એનું મન એક સ્થળે સ્થિર થતું નથી, તેથી રમાડી આણ્યો છે !’ આવા વાક્યોથી શ્રીયશોદાજી પ્રસન્ન થઈને પુત્રને ઉત્સવમાં લઈ ખોળા પાથરી એમ પ્રાર્થના કરે છે કે ‘મહારા પુત્રનો વિવાહ વૃષભાનુકુમારિકા સાથે થાઓ.’ પછી શ્રી યશોદાજી શ્રીસ્વામિનીજીનો ખોળો મેવા મીઠાઈથી ભરી દે છે, આ ભાવથી શ્રીઠાકોરજના ગાલ ચિત્રેલા છે શ્રુતિ એટલે કર્ણુ ઉપર કુણ્ડલ અતિ ચચલ હોઈ શોભી રહ્યાં છે, તે કદાચિત્ મકરાકૃતિના એટલે મગરના આકારના અને કવચિત્ મયૂરકૃતિના મોરના, આકારના છે. મકરાકૃતિમાં સ્વકીય ભક્તતા મનોરથ છે અને મયૂરકૃતિમાં પર-કીયભક્તો ઉભા રહ્યા છે. તેમની કાન્તિ ગણસ્થલપર ઝલકે છે તે કાન્તિ કોટિ કન્દર્પની છબીને દૂર બેસાડે એવી છે, તેમજ નીલમણીની કાન્તિને પણ લબ્ધ પમાડે છે

મૂલમ્:—ચિત્રુકાન્તલસદ્ગજ્રમૂષઃ સાક્ષનલોચનઃ ।

અગુણિના નખથી દાન કરે છે. કટિસ્થલ વિષે રેશમી ગુન્ધામાં પડેવેલી એવી જે ઘુઘરીઓ—રાસાદિક અનેક લીલામાં સુંદર મધુર શબ્દ કરનારી ઘ ટડીઓ—ખાંધી છે. ભકતોને એ દિક્ષિણીના નાદથી અનેક લીલાનું સ્મરણ થાય છે. (૧૦)

મૂલમ્:—સનૂપુરપદન્યાસધ્વનિમોહિતગોપિક: ।

દિગમ્વરો નચ્ચવિદ્યુજ્જ્યોત્સ્નાજિતનિશાપતિ: ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—નૂપુરચુકત ચરણારવિન્દના ડગલા ભરતાં જે નૂપુરનો ધ્વનિ થાય છે તેથી જેમણે વ્રજભકતોને મોહિત કર્યા છે. પોતે (શ્રીકાકોરણ) બાલભાવથી વસ્ત્રરહિત છે જેમણે પોતાના દશ નખરૂપ ચન્દ્રમાના કિરણથી ચન્દ્રમાને જીત્યો છે. (૧૧)

વિવેચન:—ચરણકમલમા પરમસુંદર નૂપુર ધારણ કર્યા છે એ નૂપુરનો ધ્વનિ સાંભળતાજ અનેક ગોપીજનો મોહપામે છે. જે બાલલીલાનું સ્વરૂપ નિરાવરણ સર્વાંગનું દર્શન કરાવે છે તેનું શ્રીનવનીતપ્રિયજી-શ્રીબાલકૃષ્ણજીના સ્વરૂપમાં પ્રકટ દર્શન થાય છે.

ચરણારવિન્દમા દશ નખચન્દ્ર ધારણ કર્યા છે તે નખચન્દ્ર પાસે ચન્દ્રમા લજ્જા પામે છે, ચન્દ્રમાને જીતનાર આ નખચન્દ્ર ભકતના હૃદયનો અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર દૂર કરે છે જે શ્રીકાકોરણનો આ એક પણ નખચન્દ્ર કોટયાનકોટિ અન્ધકારનો નાશ કરવા સમર્થ છે તો જે ભકતના હૃદયમા દશ નખચન્દ્ર વિરાજે છે ત્યા પ્રકાશ હોય એમાં શું કહેવું ? નખચન્દ્ર સ્વજ્યોતિથી સૂર્ય, ચન્દ્રમા, દર્પણ, મણિ, આદિ સર્વના પ્રકાશને જીતે છે. દશનખચન્દ્રમામાં વામ ચરણારવિન્દના નખ (ચન્દ્ર) પુષ્ટિભકતોના તિમિર દૂર કરે છે, અને દક્ષિણ ચરણારવિન્દના નખચન્દ્ર મર્યાદા ભકતોના તિમિર દૂર કરે છે. આ પ્રકારે શિખાથી નખપર્યાન્ત સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે (૧૧)

મૂલમ્:—સ્વરૂપપ્રતિવિમ્બૈકદૃષ્ટિહાસ્યમુખામ્બુજ: ।

પહ્લાજ્જરાગરુચિર: સદા મુગ્ધશિરોમણિ: ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ —સ્વરૂપના પ્રતિબિમ્બમાં એક દૃષ્ટિ લાગવાથી જેનું મુખકમલ હાસ્ય-યુક્ત થઈ રહ્યું છે જે શ્રીઅંગે કીચક (૫૪) ના રગથી શોભિત છે. (પ્રતિબિમ્બમાં હાસ્ય તથા શ્રીઅંગમાં ૫૪ (કાઠવ) નો રગ કરવાનો અર્થ એ છે કે પોતે સદા મુગ્ધ શિરોમણિ છે (અર્થાત મુગ્ધબાલકનું નાટ્ય છે.) (૧૨)

વિવેચન —ઉપર કહેલા સુંદર બાલસ્વરૂપની લીલા શ્રીકાકોરણ કરે છે નિજ પ્રતિ-બિમ્બ કદાચિત્ રત્નજડિત બાબુજન્ધમા પડેલું જોઈ પકડવા દોડે છે પણ પ્રતિબિમ્બ શ્રીહસ્તમાં આવતું નથી ત્યારે મુખારવિન્દમાં હાસ્ય આવે છે, કદાચિત્ મણિજડિત સ્તમ્ભમા નિજ પ્રતિબિમ્બ પડેલું જોઈ વારંવાર કીકીઆરી કરી હાસ્ય કરે છે. સર્વાંગમાં વ્રજની રજ ચોંટી રહી છે તે પરમશોભા આપે છે મુગ્ધ લૌકિક બાલકસમાન લીલા કરે છે, પરન્તુ મુગ્ધ શિરોમણી છે, જાણે કે કશું જાણતાજ ન હોય,

મૂલમ્:—લીલાન્યજ્ઞાનરહિત: સર્વલીલાવિચક્ષણ: ।

કંદર્પકોટિલાવળ્યો માનિનીમાનદર્પહા ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — લીલા વડે જન્ય જ્ઞાનરહિત દેખાય છે; અને યોતે તો સર્વ લીલામાં વિશ્લેષણ છે ? કેટલેક કન્દર્પ કહેતાં કથિયો કામદેવ-તેથી પણ અધિક શીખવતું લાવવું છે માનવલીના માનનો ગવ હરી લેનારા છે (૧૩)

વિવેચના — સર્વ લોકોને જોમ દેખાય છે કે જાતો કેવલ બાલક છે બાલલીલા વિના જન્ય લીલા સમજતો નથી પરમ સુખ છે માતૃચરણ શ્રીયશોદાલ, શ્રીનન્દરાચલ, શ્રીશકિષીલ આદિ વૃદ્ધ બોપ બાપી સર્વ કાષ્ટ કેવલ બાલકજી બાલે છે, અને જે જન્ય રમ મજલકતો છે તે તો જોમ બાલે છે કે “જોતો જવ લીલામાં ચતુર છે, માતૃચરણ આજળ સુખતા બતાવે તેમાં શું ચર્ચ ? આવું જન્યરમ બહોતો બાલે છે કેટલેકેટલે કન્દર્પ જેની શોભાથી લલિત થયા છે, એવું પ્રમુખા શીખવતું સૌ કંઈ છે, માનિની એટલે શ્રીસ્વામિનીજી-તેનું માન હરિ લે છે વિશ્લેષણ રીત જો છે કે પ્રભુ જો કાલાવશિત દેખા છતાં, સર્વ કાલની લીલાનો જનુભવ કરાવે છે

શ્રીગુણધર્મો પાલનામા કહ્યું છે કે ‘મામિતીમાનહરણમ્ ?’ પ્રભુ જ્યારે શ્રીશોદાલ આજળ પાલણમાં ગૂંથે છે તેજ સમયે માનિની (શ્રીસ્વામિનીજી) નું માન હરે છે એવા એવા વિરૂદ્ધ ધર્મોએક સાથે જેનામાં રહી શકે છે એવા જો જલોદ્ધિત બાલક છે (૧૩)

વિરૂદ્ધમામય પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એટલે કે એક કાલથી અવશિષ્ટ હોય જો જન્ય કાલમાં થતી લીલાઓ મુગવત (એક સાથે) બતાવી શકે છે દ્વંત તરીકે પ્રભુ પારણમાં ગૂંથી વળતે બાલલીલા કેરલાક બહોતો બતાવે છે તેજ સમયે શ્રી સ્વામિનીજીની સાથે મુગ-લલિત માન લીલા પણ કરે છે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે તેને માટે વૃદ્ધ શીખવે બાવવત, મીઠા બાલિત અનેક પ્રમાણે છે જુઓ ચીતાનો અખ્યાલ ૧૩ મો ભવવાનું સર્વેન્દ્રિય રહિત છે છતાં સર્વત્ર પાણી (દસ્ત) તથા પાણીના છે સર્વત્ર અધિ શિર તથા મુખ સહિત છે ભવવાનું આસક્ત છે નિર્લેપ છે છતાં મુલ્લોક્તા છે ભવવાનું નદિરૂ છે છતાં જન્ય છે જ્યારે છે ફર છે છતાં પાસે છે અર્ધ-ભક્ત છે છતાં વિભક્ત છે ઇત્યાદિ.

મૂલમ - સ્વગોપિકાગૂઢ ચૌર કૃતસકેતગોપન ।

પરમાનન્દસન્દોહ સદા દુઃખ વિવર્જિત ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ — જે યોતાની બેપિકાના બાવને શુદ્ધ રાખનાર તથા ધોરનાર છે જે કરેલા સકેતને શુદ્ધ રાખે છે ઉત્તમ આનંદના સમુદરૂપ છે અને નિરન્તર દુઃખથી રહિત છે.

વિવેચન — નિજ ગોપિકા (શ્રી સ્વામિનીજી) નો શુદ્ધ ભાવ છે તેને ઘેર ધોરી કરી સકેત કરે છે પાની જન્ય ગોપીજનોથી શ્રી સ્વામિનીજી સાથે કરેલા સકેત હુપાવે છે કે જો ન જન્માય તો કીક ? અથવા સમસ્ત ગોપીજનોને ઘેર ગૂંથ બાવથી હુપાવેને પધારે છે દૂધ, દહીં માખણ, વગેરે સર્વ સામગ્રીઓ આરોગે છે મધી તે બોપી આવે છે ત્યારે તેની સાથે એકાન્તમાં સકેત કરે છે એટલામા કાષ્ટ બોપ અથવા માતૃચરણ શ્રીયશોદાલ જો આવે છે તો તેમની પાસે તે સકેત શુદ્ધ રાખે છે અથવા સમસ્ત બહોતોની સાથે સકેત કરે છે પણ એક એક ભક્ત સાથેના સકેત, એક એકની બોપ રાખે છે એટલે તે ભક્તો જોમજ સમજે છે કે શ્રી કીરતી માત્ર અમનેજ મળ્યા છે જન્યને નહિ. આ પ્રમાણે રમણ કરે છે, અથવા સમસ્ત ભક્ત મધ્યે શ્રી સ્વામિનીજી બેલા છે ત્યાં શ્રી

ઠાકોરજી સેનમાં શ્રી સ્વામિનીજીને ગુઠ ભાવથી અન્ય ન જાણે એવી રીતથી—સાન કરી ખતાવે છે કે “ફલાણે સ્થલે આવો!” એટલે શ્રી સ્વામિનીજી કંઈ જ્ઞાનું કહાડી શ્રીઠાકોરજીની પાસે પધારે છે. ત્યાં અનેક રીતની લીલા કરે છે, અને એ રસલીલા અન્ય સખી-ઓથી ગુપ્ત રાખે છે—પરમ આનન્દ રૂપ છે તેથી સમસ્ત ભક્તોને પરમાનન્દનું દાન કરે છે સર્વકાલ વિષે દુઃખથી રહિત છે. (૧૪)

મૂલમ્:—અસમક્ષો દુઃખિતાનાંપ્રપંચસુખિનામપિ ।

દયાનિધિર્મુગ્ધભાવઃ સ્વીયવાક્યૈકકારકઃ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—હું ખુશકતને તથા પ્રપંચથી જેઓ સુખી છે તેમને એ સમક્ષ થતા નથી. દયાનિધિ છે. મુગ્ધ ભગવાન છે અને નિજ ભક્તોના વાક્ય કરવાવાળા છે (૧૫)

વિવેચન:—લૌકિક પ્રપંચના અનેક પ્રકારના ક્રોધ, મોહ, મદ, માત્સર્યાદિ માયા સમ્બન્ધી સર્વ દુઃખનું હરણ કરે છે. અવિદ્યારૂપ પૂતનાને મારી શ્રી ઠાકોરજી એ સમસ્ત ભક્તની અવિદ્યા દુર કરી, કારણ કે ભક્તનું સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું હતું નહિ. તેથી શ્રી ઠાકોરજીએ નિજ ભક્તોને અર્થે મજમાં અવતાર ધરી, સર્વની અવિદ્યા દૂર કરી. અનેક લીલા રસનો અનુભવ કરાવ્યો, પરમ સુખનું દાન કર્યું દુઃખનો નાશ કર્યો, કારણકે પ્રભુ દયાનિધિ છે—ભક્ત દુઃખ પામે—તે એ સહન કરી શકતા નથી. જો મુગ્ધભાવ ધારણ કરે નહિ તો ભક્તને ઇશ્વરભાવ પ્રકટ થાય, વાત્સલ્ય સ્નેહભાવ—છુટી જાય. ઇશ્વરભાવ થાય તો ભક્ત એમ સમજે કે જે સકલ જગતના પોષણ કર્તા છે તેને હું શું લોગ ધરું ? આભુષણ, વસ્ત્ર, રમકડાં શું આપું ? એ સર્વ શ્રી ઠાકોરજીનું છે. એ પ્રકારે સ્નેહ છુટી જાય તો પુષ્ટિભક્તિ પ્રાપ્તિ ન થાય તેથી શ્રી ઠાકોરજી મુગ્ધ, લાકિક બાલકની માફક લીલા કરે છે, ભુખ્યા હોય ત્યારે રૂદન કરે છે, જો પ્રભુ ઇશ્વરતા સહિત માગે તો ભક્તો થી માગેલી વસ્તુ અપાઇ શકાયજ નહિ, જેમ બલિરાજથી પ્રભુએ માગેલી ત્રણ પગલાં ભૂમિ પણ આપી શકાઈ નહિ, તેથી મુગ્ધભાવ ધરી, મજ ભક્તોને સુખ અર્પી અગીકૃત મજ ભક્તોના વાક્યો પૂર્ણ કરે છે. શ્રીભાગવતમા કહ્યા પ્રમાણે કોઈ મજભક્તો કહે કે “પીઠા ઉઠાવી લાવો ” કોઈ કહે છે કે “ઉન્માન (પાલીપ્રભૃતિ) લાવો, ” કોઈ કહે છે કે “પાંડુકા લાવો” તમને માખણ આપીશ; “કોઈ કહે કે નાચો તો શ્રી ઠાકોરજી આ સર્વ ભક્તોનું કહ્યું કરે છે. જે પ્રકારે ભક્તો સુખ પામે તે પ્રકારે શ્રી ઠાકોરજી કરે છે, (૧૫)

મૂલમ્:—પ્રપંચનાશનસ્વીયનિરોધકૃતિતત્પરઃ ।

બાલભાવગ્રહપરઃ ક્ષણક્ષણવિલક્ષણઃ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ:—નિજ ભક્તોના પ્રપંચ નાશપૂર્વક નિરોધ કરવામાં તત્પર છે બાલભાવ ગ્રહણ કરે છે ક્ષણે ક્ષણે વિલક્ષણ થાય છે, (૧૬)

વિવેચન:—પ્રપંચ—પર—નિજ ભક્તોના મન લૌકિક ગૃહાદિમાં આસક્ત (લીન થયલા) છે. પ્રભુ ત્યાંથી એ મનને છોડાવી, પોતાનામાં આસક્ત કરે છે, આ કારણથી (પ્રપંચમાં આસક્તિ છોડાવી ભગવદાસક્તિ સિદ્ધ કરવા (શ્રીઠાકોરજી મજભક્તોને ઘેર ચોરી કરવા પધારે છે. જ્યારે શ્રી ઠાકોરજીએ મજભક્તોના દ્વેષ, દહિ અને માખણની

ધારી કરી ત્યારે મજબૂતોના મનમાં શ્રી ઠાકોરજીનું ધ્યાન થયું કે હવે પ્રભુ ધારી કરવાને ખાવતા હશે । વેણનાદ કરી સર્વ જાતોનું મન કરી લે છે તેથી તેહ સમજાવી પતિ, પુત્ર, ગૃહપતિ-સર્વ કોઈને બુદ્ધી બાધ છે, અવિચારપૂત્રનાને મારી સર્વ જાતોની અવિચાર દૂર કરી, નિજ જાતોનો નિરોધ સિદ્ધ કરવામાં તત્પર છે ઇન્દ્ર મજા મજાવાસી કરતા હતા તે ઇન્દ્ર મજા છોડાવી શ્રીગિરિરાજની પૂજા કરાવી આપેલ સર્વ સામગ્રીનો અગ્નીકાર કર્યો, સયોમાત્મક સર્વ લીલા કરી બહાસની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો અને વનાન્તર, દેશ તર લીલા કરી મન તથા ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ કર્યો જેમકે રાસપદ્મ આદિમાં પ્રથમ સુરલી વગાડી મજબૂતોને ધેરથી બોલાવ્યા, પછી રમણ કરી સવાચ વિહાર કરી-સર્વ બહિરિન્દ્રિયોને શુદ્ધ કરી અતર્કાન થયા, પછી તેમના અન્તાકરણમાં રમણ કરી તેને પથ્થુ શુદ્ધ કરી, પ્રભુ તેમના હૃદયમાં બિરાજ્યા. આ પ્રકારે જાતોને શુદ્ધિ તથા વિપ્રયોગનો અનુભવ કરાવી શ્રીઠાકોરજીએ તેમનો નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો.

બાલાબાવના મિસથી મજબૂતોને ઘેર પ્રભુ પધારે છે તેનું કારણ એ છે કે જે જાત-દિક મમાદા અને પ્રવાહમાં રહ્યા છે તમને મજબૂતો સાથે જે રહસ્ય લીલા થાય છે તેણે જ્ઞાન ન થાય પ્રભુને ખાલક ભોઈ કોઈની વિષમ જુદિ ન થાય.

શ્રી ઠાકોરજી મજબૂતોની પાસે આવી ધણે ધણે અનેક નવીન લીલા કરે છે, જે જાતોનો જેવો મનોરથ તે પ્રકારે તેવી અનેક ઘેષ્ટા-લીલા-કરી, સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરી પ્રભુ પુન બાલભાવનો અગ્નીકાર કરી ગૃહ પધારે છે (૧૬)

નિરોધ-પ્રપચ વિસ્તૃતિપૂર્વક અવલોકન પ્રપચન વિશ્વરણ પ્રથમ થઈ પછી ભગવાનના આ સક્તિ થવી-તેને નિરોધ કહે છે

મૂલમ્ - ક્ષણ ક્રુદ્ધ ક્ષણ દુષ્ટ સ્વરૂપવસ્તુષુ તોપિત ।

સ્વકીયહૃદયામિક્ષસ્તદન્યજ્ઞાનવર્જિત ॥૧૭॥

શબ્દાર્થો:- ક્ષણમા ક્રોધયુક્ત થાય છે, અને ક્ષણમા હર્ષયુક્ત થાય છે નિજજાતો સ્વરૂપ વસ્તુઓ અર્થે તો તેથી પણ સતોષ પોમે છે નિજજાતોના હૃદયના મનોરથ બાધવાવાળા છે, જાતોના મનોરથ વિના અન્ય જ્ઞાનરહિત છે

વિવેચના:- શ્રીઠાકોરજી બાલલીલા વડે એક ક્ષણમાં ક્રોધી થાય છે, શ્રી ચરોદાલ જશ ગૃહકાર્થમાં લાગે એટલામાં દહિનાં માટ ફોડી નાખે છે આખણ વાંદરાઓને છુટાવી દે છે, ભૂમિપર લોટે છે શીશ્યોદાલ કોટિ કોટિ ઉપાસથી મળાવે છે તોપણ માનતા નથી કવચિત્ અન્યમાં ભોઈ તેને લાવી આપવાની હક કરે છે એ માખણ આપવામાં જશ લીલ થાય, તો તે સહી શકતા નથી. ક્રોધવન્ત થાય છે કહાવિત હાસ્ય કરે છે સ્વરૂપ વસ્તુથી-કૂલ, કૂલ, રમકડાં જે મીનન્દરાયજી આજી આપે છે તેથી સન્તુષ્ટ થાય છે, જે મજબૂતો કંઈ નૂતન સામગ્રી, કે નવનીત (માખણ) કે કંઈ નવી વસ્તુ, થોડીક પણ આજી આપે તો શ્રી ઠાકોરજી બહુ પ્રસન્ન થાય છે

સ્વકીય મજબૂતોના હૃદયના મનોરથ પૂર્ણ કરવામાંજ તત્પર છે નિજજાતના અભિપ્રાય વિના અન્ય કંઈ પણ જ્ઞાન મનમાં રાખતા નથી, કારણ કે મજમાં શીશ્યોદાલને ઘેર પ્રભુ પધાર્યા છે તે કેવલ મજબૂતોના સુખજ્ઞાન અર્થેજ છે તેથી સુખમાં જમાં પ્રભુ જાગ્યપીન છે બહાવિનતા વિના અન્ય જ્ઞાન રહિત છે (૧૭)

મૂલમ્:—ગુહલીલાપરો ભક્તગૂઢભાવરસાત્મક ।

સેવનીયઃ સાવધાનૈર્વિપરીતગતિક્રિયઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થઃ—ગુહ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ભક્તોના ગુહ ભાવના રસાત્મક છે. વિપરીત ગતિ અને વિપરીત ક્રિયાવાળા એવા જે શ્રીઠાકોરજી. તે સાવધાનોએ સેવવા યોગ્ય છે. (૧૮)

(આ અરાઠ મ્લોકમાં જે શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે તેમની સેવામાં સાવધાન રહેવું જોઈએ).

વિવેચન.—ભક્તના સંગમાં ગુહ લીલા કરવામાં તત્પર છે. ગુહલીલા તે રાસલીલા. તેમાં અનેક પ્રકારના રાસ, જેવા કે ‘દો દો ગોપી વીંચ વીંચ માધો’ એ જે ગોપીઓની મધ્યમાં માધવ’ તથા ‘સોળ ગોપીઓની મધ્યમાં અષ્ટ કૃષ્ણ,’ તથા ‘પ્રતિ ભક્ત સાથે એક એક શ્રીકૃષ્ણ, એ રીતે અનેક પ્રકારની રાસલીલા, માનલીલા, અનેક વિહાર તથા અનેક પ્રકારની જલક્રીડા કરે છે. વળી શ્રીવૃન્દાવનમાં અનેક નિકુજ કરે છે. અને (તેજ સમય) તથા ગોહોહન સમય અનેક લીલા કરે છે. શ્રીઠાકોરજીના એવી લીલાનો સમુદ્ર અપાર છે એમની ગુહ લીલાના ભાવની ઠોંધને ખબર નથી, રસાત્મક શ્રીઠાકોરજી રસાત્મક ભક્તો સાથે અનેક પ્રકારની રાસલીલા કરે છે, આવા રસાત્મક શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત છે. તો એવા પ્રભુની સેવા શ્રીહરિરાયજી શ્રીગોપેશ્વરજી ને પત્રમાં લખે છે કે, અત્યંત સાવધાનતાથી કરવા યોગ્ય છે. કારણ કે પ્રભુની વિપરીત ગતિ છે તેમજ વિપરીત ક્રિયા છે; એક ક્ષણમાં પ્રસન્ન થાય, એક ક્ષણમાં ક્રોધ કરે; તેથી લૌકિકમાં મન ન રાખતાં પ્રભુમાંજ મન રાખવું “પ્રભુ કદાચ અપ્રસન્ન તો નહિ થાય !” એ પ્રકારથી ભયસંયુક્ત સેવા કરવી. (૧૮)

મૂલમ્:—શ્રીમદાચાર્યકૃપયાતિષ્ઠતિ સ્વગૃહેહરિઃ ।

एवंविधः सदा हस्ते योगीनः पारदो यथा ॥१९॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીમદાચાર્યજીની કૃપાથી પૂર્વોક્તશુભવિશિષ્ટ હરિ આપણા ગૃહમાં બિરાજે છે. જેમ યોગીજનના હસ્તમાં પારો સાવધાનતાથી રહે (તો કલ્પતરુ સમાન ફલ આપે, પણ અવસાધનતાથી જો તે હસ્તથી જતો રહે તો નિષ્ફલતાજ રહે છે) તેમ આપણા હસ્તે સદા શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે, તો તેની સેવાસાવધાનતાથી કરવી.

વિવેચન.—આવા મજભક્તોનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે. તે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપાથીજ વિરાજે છે. એવું ન સમજવું કે આપણા પ્રેમ, સ્નેહ, ભક્તિ અથવા અન્ય કોઈ સાધન બળથી તે વિરાજે છે

“એવા રસાત્મક, ભાવાત્મક પ્રભુની સેવા કરવાની આપણી શી યોગ્યતા (અધિકાર) છે ? શ્રી આચાર્યજીની કાનીથી પ્રભુ ગૃહમાં વિરાજે છે.” એવોજ ભાવ સદા મનમાં રાખવો. જે પ્રભુ યોગીજનના ધ્યાન-ગમ્ય નથી, જે પ્રભુ અનેક જન્મ પર્યંત અનેક સાધન કર્યા છતાં સ્વપ્નમાં પણ દર્શન આપતા નથી, એવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી આપણા ગૃહમાં વિરાજે છે.” એમ આપણા મનમાં નિરંતર વિચારી તેની સેવા એવી સાવધાનતાથી કર્યા જવી કે

મૂલમ્—ચિન્તનીયોઽનવસરે સેવાયા સર્વથા ધિયા ।

યતો નિરોધસસિદ્ધિઃ સેવયા હાર્દયા ભવેત્ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ—સેવાના જનોસરમાં શ્રીકાકોરણ બુદ્ધિપૂર્વક સર્વથા ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે જોમની જોવી માનસી સેવાથી નિરોધસિદ્ધિ થાય છે. (૨૦)

વિવેચન—આવા શ્રીયશોદોત્સગલાલિત ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા મન લગાવી કરવા યોગ્ય છે. સેવા પછીના—જનોસરના—સમયે ઉપર કહ્યું તેમ હૃદયમાં તેનું સતત ચિન્તન કરવું સેવા સદા અતિ સ્નેહથી ધર્મ બાળી કરવી; તેજ પ્રકારે જનોસરમાં સતત ચિન્તન કરવું જોમ કરે તોજ નિરોધ સિદ્ધ થશે.

શ્રીઆચાર્યજીએ વીસ શ્લોકોના મિરાયલક્ષણ નામનો અન્ય કથો છે તે આજે જનુસરીને શ્રીહરિચાલ જે પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને નિરોધ સિદ્ધ થાય, તે પ્રકારે વિસ શ્લોકમાં આ શિક્ષાપત્રમાં નિરૂપણ કરે છે જેમ શ્રીભાગવત દશમસ્કન્ધમાં વર્ણવેલી નિરોધલીલા સર્વોપરિ છે તેમજ શ્રીહરિચાલકથિત નિરોધ—પ્રકાર સર્વોપરિ છે (૨૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविरचितं द्वितीयं शिक्षापत्रं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૩ જી

કૃદેશ—હવે આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં ભગવદ્ભાવમાં સાધક શું છે? અને ભગવદ્ભાવમાં ભાધક શું છે? તેનું નિરૂપણ કરે છે ઉપર્યુક્ત રીતિએ સેવા પણ કરે અને જનજ સરમાં ચિન્તન પણ કરે; પણ જોટલું બધું કરવા છતાં જો હું સગ પ્રાપ્ત થાય તો જો ક્ષણમાં થવે ધર્મનો નાશ થઈ જાય. જ મ જ મથી વૃદ્ધિ પામેલો ભગવદ્ભાવ હું સગથી જો ક્ષણમાં જતો રહે છે. તેથી આ કરાવ કલિકાલમાં દુસ્ત્રગથી બચવું જો મુખ્ય પુરુષાર્થ છે સ્થલે સ્થલે અને કષ્ટે કષ્ટે હું સગ ભગવદ્ભાવ પ્રર કરવા ઉચિત છે તેથી આ તૃતીય શિક્ષાપત્રમાં હું સગ, જે ભગવદ્ભાવમાં ભાધક છે, તેનાથી ધ્યાન ઠગવિત વરનાનો માર્ગ બતાવે છે.

મૂલમ્—નિધિ પ્રાપ્ત સુસંરક્ષ્યો દુઃસગાદિકસ સદા ।

સ્વસ્વાપિલોકસકોચ યથા વહ્નિર્જલાદિમિ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ જાગિની જલાદિકથી રક્ષા કરીએ, તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ જે નિધિ પ્રાપ્ત થયો છે તેનું લોકસ કોચ ત્યજીને પણ હું સગાદિકથી નિરન્તર સારી રીતે રક્ષણ કરવું. (૧)

વિવેચન—કેઈ કૃષ્ણને જન નિધિ પ્રાપ્ત થાય અને તે જેમ જો કલ્પની જોઈ દિકથી સાવધાનતાથી રક્ષા કરે તેમ આપણને પણ ભગવદ્ભાવરૂપ નિધિની પ્રાપ્તિ શ્રી આચાર્યજીની કૃપાથી થઈ છે, લોકિક વિવશાદિકનો હું સગ જાન્ય માર્ગીય વરજનો હું સગ સમજાવી—કોટુમ્બિક, લોકિક વેદિક કાર્યથી યતો હું સગ—જો સર્વમાંથી મનનો નિર્મળ કરી—મન ઉત્પત્તિ લઈ—જેક શ્રીપ્રભુમાંજ યોજવું જો કેઈ જોમ થઈ કરે કે “બુદ્ધસ્વામ્યમાં રહેવું અને લોકિક વેદિક ન કરવા જો કેમ સભવે?” તો તેનું સમાધાન કરે છે કે, જ જનત્સેવા—પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ તો પાતાના મનથી સ્નેહપૂર્વક કરવાની છે, અને લોકિક, વેદિક કાર્ય તો લોકમાં બહારથી રેખાકવાને કરવાનાં છે; જોટલે જો કાર્યો ઇચ્છારહિત થઈ કરવાનાં છે જો કાર્યો સેવા સમય સેવાનો ત્યાગ કરી ન કરનાં સેવામાં લોકિક સંઠાવને

ગણકારવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ થવા દેવોજ નહિ, અથવા લૌકિક સંકોચ કરવોજ નહિ, લૌકિક સંકોચ ન કરવો એ દામોદરદાસ સભરવાલાના દૃષ્ટાન્તથી બહુ સારું સમજાય છે, “એક સમય દામોદરદાસ શ્રીદ્વારિકાધીશની સેવા અર્થે પોતાને હાથે જલ ભરી લાવતા ત્યાં તેમના સસરાએ તેમને કહ્યું કે “મને બહુ શરમ લાગે છે કે તમે હાથે જલ ભરો છો. આમ જલ ન લાવતાં નોકર પાસે જલ ભરાવો,” આ સાંભળી દામોદરદાસે કહ્યું “સારું, કાલથી તેમ કરીશું.” ત્યાર પછી બીજે દિવસે દામોદરદાસે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે “આલો, આપણે જલ ભરી લાવીએ.” સ્ત્રી ભગવદ્દીય હતી. તેથી તે તત્કાલ તેમની સાથે જલ ભરવા નીકળી પડી, બન્ને જણ સસરાના ઘર આગળ થઈ જતા હતા. આ જોઈ સસરા દામોદરદાસને પગે પડ્યો અને કહ્યું કે “મારી ભૂલ થઈ કે મેં તમને કહ્યું પણ હવે તો તમે એકલા જલ ભરો, સ્ત્રી જ ન પાસે જલ ન ભરાવશો,” ત્યારે દામોદરદાસે કહ્યું. “કાલથી સ્ત્રીજ ન પાસે જલ નહિ ભરાવીશ.” આ પ્રકારે ભગવત્સેવામાં લૌક સંકોચ (લૌકલજ્ઞાન-ભગવત્સેવાના કાર્ય કરવામાં લોકો આપણું હાસ્ય કરે છે-નિન્દા કરે છે એવું ભાન) સર્વથા કર્તવ્ય નથી, નાની યા મોટી જેવી સેવા બની આવે તેવી લાવથી પ્રેમપૂર્વક કરવી. ૧

“ ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે, અને દુઃસંગ જલવત્ એ ભાવનો નાશ કર્તા છે ” એમ જણાવુ.

મૂલમ્:-વહ્નિવદ્ભગવદ્ભાવઃ સત્સંગવ્યવધાનતઃ ।

નાશયેત્સંસૃતિં યદ્વત્પાત્રવ્યવહિતં જલમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:-જેમ અગ્નિ પાત્રરૂપ વ્યવધાનવાલા જલનો નાશ કરે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ, (અહન્ટામમતાત્મક) સસાર (રૂપદુઃસંગ)નો નાશ સત્સંગના વ્યવધાનથી કરે છે. (સાર એ છે કે જેમ પાત્રના જલનો નાશ અગ્નિ કરે છે, તેમ સત્સંગના વ્યવધાનમાં રહેલા સસારનો નાશ, ભગવદ્ભાવ કરે છે,) (૨)

વિવેચન:-ભગવદ્ભાવ અગ્નિરૂપ છે સત્સંગ કાષ્ઠ રૂપ છે, જેમ અગ્નિમાં કાષ્ઠ પડવાથી અગ્નિ વૃદ્ધિ પામે છે-તેજઃ પુંજ થાય છે-તેમ જો ભગવદ્ભાવને સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય તો તે ભાવ દૃઢ થાય છે. સ્વરૂપ અગ્નિમાં બહુ જલ સિંચવાથી અગ્નિનો નાશ થાય છે, તેજ પ્રકારે ભગવદ્ભાવમાં દુઃસંગનું મિશ્રણ (સિંચન) થવાથી તે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થાય છે. “લૌકિકમા રહ્યા વિના તો ચાલે નહિ, અને તેથી દુઃસંગ તો સદા ચાલ્યો આવશે,—ત્યારે શું કરવું?” એમ જો કોઈ શકા કરે તો તેનું સમાધાન કરે છે કે “જો એ દુઃસંગરૂપી જલને સત્સંગ રૂપી પાત્રમાં રાખે તો એ દુઃસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરી શકશે નહિ; જેમ અગ્નિને જલનો સાક્ષાત્ સંગમન થાય તો અગ્નિનો નાશ થાય, પણ જો તે અગ્નિ ઉપર એક પાત્રમા ભરીને જલ મૂકવામાં આવે તો અગ્નિનો નાશ થતો નથી, (પણ જલનો નાશ થાય છે) તેમ ભગવદ્ભાવરૂપી અગ્નિને સત્સંગરૂપી કાષ્ઠથી વધારે તેજોમય કરી તેનાથી દુઃસંગરૂપી જલને પાત્રમાં ભરી (પોતાના હૃદયમાં અષ્ટ પ્રહર વિચાર કરી) જાણી દે તોજ ભગવદ્ભાવ વધેલો રહે, આગળ મોટા મોટા ભગવદ્દીઓનો દુઃસંગથી અધઃ પાત થયો છે તેથી દુઃસંગથી સદા ડરતાજ રહેવું. (૨)

મૂલમ્:-જલવલૌકિકં પ્રોક્તં સાક્ષાત્તન્મેલનેન તુ ।

મૂલતો નાશયેન્નાવ યથા વૈશ્વાનર જલમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—લૌકિકને જલ જેવું કહ્યું છે. જેમ જ્વલિનો સાક્ષાત્ સમ્બધથી જલ નાશ કરે છે તેમ લૌકિકનો સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે (૩)

વિવેચન.—આ સારમાં, લૌકિક દુઃસજ જલવત્ છે આ લૌકિક દુઃસજવ જલને વિનાયાત્ર ભગવદ્ભાવરૂપ જ્વલિમાં સાક્ષાત્સમ્બન્ધથી સિધ્ધવું નહિ. તેમ જ્યાં દેવાથી ભગવદ્ભાવ રૂપ જ્વલિનો નાશ થાય છે દુઃસજ કેવો બાધક છે તેમાં જલભરતનું ક્રિયાન્ત મન નીચ છે. સર્વ લૌકિકનો ત્યાગ કરી જલભરત ભગવદ્ભાવન ઠરવા વનમાં ગયા. ત્યાં એક હરણી જલપાન કરવા વનમાં આવી એટલામાં સિંહનાક શવાથી તે હરણી જલમાં ફેંટી પડી અને ગર્ભમાંથી બચ્ચુ જલમાં તૂટી પડ્યું, ભરતે ક્યારેય મર્યાદા તે હરણીની રક્ષા કરી, લાલન પાલન કરી તેની સાથે દિન નિર્જનન કર્યાં. આ દુઃસજથી ભરતને ત્રણ જન્મનો અન્તરાય થયો દુઃસજ એવો બાધક છે. શ્રીનન્દરાયજી પોતાના પુત્રની સેવા કરતા હતા, તે એક સમય જ્વલિપૂજન કર્યું ગયા, શ્રીકૃષ્ણજીથી તે સહન થયું નહિ. સુકર્યન સર્વે આવીને શ્રીનન્દરાયજીને મ્ત્રી લીધા પણ શ્રીકૃષ્ણજીએ તેમને છોડાવ્યા. આ પ્રમાણે અન્ય સમ્બન્ધ (શ્રીકૃષ્ણજીનો આમય-સેવાદિક વિશ્વમરી, અન્યદેવ-જ્વલિપૂજન) તથા દુઃસજ એ સિદ્ધ ભક્તોને પણ વિશેષ બાધકરૂપ થઈ પડે છે તો પછી સાધન કથાના ભક્તોને અન્યથા બાધક રૂપ થઈ પડે એમાં શું આશ્ચર્ય? આ પ્રકારે દુઃસજ આપણા સર્વ ભાવ નાશ કરશે એમ સમજી સત્સજ વડે ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી.

દુઃસજ—ભગવદ્ભાવન રૂપ સત્સજનો ત્યાગ કરી, લૌકિક હરણુ હરણીનું લાલન પાલન કરવું, તેજન સમર્થ રહેવું તે.

મૂલમ્—અતઃ સદૈવ મેત્તવ્ય લૌકિકાસક્તિતો જને ।

સત્સગમમતઃ કૃત્વા નાશનીયો ન જ્વાન્યથા ॥૪॥

શબ્દાર્થ—(ઉપર કહ્યું તે રીતએ ભગવદ્ભાવન રક્ષણ કરવું કરણ કે દુઃસજ બાધક છે) તેથી ભગવદ્ભાવ જનોએ સદા સર્વદાજ લૌકિક આસક્તિથી અલગ રાખવો. પ્રથમ સત્સજ કરી, લૌકિક આસક્તિનો નાશ કરવો ઉચિત છે. સત્સજ ન કરે તો લૌકિક આસક્તિનો નાશ શક્ય નથી.

વિવેચન—લૌકિક આસક્તિરૂપ દુઃસજથી ભય થાજવો. એમ ન બાંધવું. “કે લૌકિક આસક્તિ રૂપ દુઃસજ પ્રથમ થાય ત્યાર પછી મું સત્સજ કરીશ અને દુઃસજ નષ્ટ થશે. જે સમયે દુઃસજ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે તત્કાલ તેજ ક્ષણે ભગવદ્ભાવ નષ્ટ થશે, તેથી દુઃસજ પ્રાપ્ત થાય તે પ્રથમથીજ સત્સજ કર્યા કરવો, ત્યારેજ દુઃસજ બાધ ન કરે. હજાન્ત તરીકે જુઓ કે, કાલ જીવની પાછળ ભગ્ના કરે છે, તેથી જો જીવ પ્રથમથીજ સમરથ ભવનાદિક કર્યા કરે તો પાછળથી અન્તઃકલમ્ભય કાલ બાધ કરતો નથી. પરન્તુ એમ ન કરતાં, જો જો એવો વિચાર કરે કે “હાલતો લૌકિક કરી લઇએ. પછી (વૃદ્ધાવસ્થામાં) ભગવત્સમરણ કરી લઈશું ! એવા મનુષ્યને કાલ એક ક્ષણમાં બસે ત્યારે સ્વરૂપ પણ જાનપદાર્થ બની શકતો નથી તથા પ્રથમથીજ સત્સજ અને ભગવત્સેવા સમરણદિક કર્યા કરવા કે જે સમય લૌકિક દુઃસજ આવે ત્યારે સત્સજના પ્રતાપથી તે બધી શકે સત્સજ વિના અન્ય ઉપાય દુઃસજથી રક્ષણ કરી શકતો નથી એ નિશ્ચય છે (૪)

મૂલમ્:—સતાં પરોક્ષે સત્સંગજાતમાવો વિભાવ્યતામ્ ।

તદ્વિરુદ્ધવચો નૈવ માનનીયં સતાં ક્વચિત્ ॥૫॥

(દુ.સગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ છે, તે કેવા પ્રકારનો હોય શકે તે બતાવે છે.)

શબ્દાર્થ:—સત્સંગથી ઉત્પન્ન થયેલા ભાવનું વિશેષ અવધારણુ (ભાવના) સત્પુરુષોની પરોક્ષમાં કરવું અને સત્પુરુષના વચનથી જે વિરુદ્ધ હોય તે સન્તોષે (વૈષ્ણવોએ) કદાપિ માન્ય કરવું નહિ. (૫)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે સત્સંગથી દુઃસંગ બાધ કરતો નથી ત્યાં કોઈ કહે કે “સત્સંગ તો બે ઘટિકા, ચાર ઘટિકા બની શકે. પછી સેવાસ્મરણુ લાકિક વૈદિકાદિ કાર્ય પશુ કર્યા વિના ચાલી શકે નહિ. અને એ લૌકિકાદિ કાર્ય કરીએ એટલે દુઃસંગ તો આવશેજ તેથી ઘટિકા બે ઘટિકાનો સત્સંગ, બહુ સમયના દુઃસંગનું નિવારણુ કરી શકે નહિ. ” આમ બે શકા કરે તો તેનું સમાધાન આપે છે:—

નિત્ય નિયમપૂર્વક જેમ ભગવત્સેવા સ્મરણુ કરીએ છીએ, તેમ ઘડી બે ઘડી ચા-વચ્છકય (એટલો બને એટલો) સત્સંગ કરવો. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં જે જે વાર્તા સત્સંગમાં થઈ હોય તેનું નિરન્તર સ્મરણુ કરવું; સ્વધર્મનો વિચાર કરવો, “શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી તો આ પ્રકારે કહે છે અને હું શું કરું છું ?” એમ વિચારી આપણા આચરણુમાં જે જે વિરુદ્ધ હોય તેનો ત્યાગ કરી, તેમનો કથેલો પ્રકાર આચરવો, આ પ્રકારે જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં મનને લગાડી રાખે છે તે દુઃસગથી બચે છે. ભગવદ્દીયના મુખથી સાંભળેલી વાર્તામાં દઢ વિશ્વાસ રાખી એ વાર્તાની ભાવના કરવાથી મન ઠંડાણુ આવે છે.

જેમ ગાય વનમાં ચારો ચરી પાછી ઘેર આવી ચરેલા ચારાનું યુનઃચર્ચણુ (વાગોળવું) બેઠા બેઠા કરે છે તેનો સ્વાદ લે છે તેમ વૈષ્ણવના સંગમાં ભગવદ્ધર્મનું શ્રવણુ કરવું. પછી સત્સંગની પરોક્ષમાં—શ્રવણુ—વસ્તુનું મનન કરવું અને ભાવનાથી રસનો આસ્વાદ કરવો. સત્સંગથી આવતું વિરુદ્ધ વસ્તુનો વિચાર કરી ધર્મ—અધર્મનો ભેદ સમજવો, સત્સંગવિરુદ્ધ વચન ન કહેવાં, જેમાં સત્સંગ છુટી જાય એવું કાર્ય ન કરવું,

દુઃસગથી બચવાનું એક સાધન સત્સંગ બતાવ્યું, હવે બીજું સાધન મૌન, અને તે મૌન રાખવાનું કારણુ બતાવે છે

મૂલમ્:—ભરતસ્યાપિ દુઃસંગે જાતા હરિજાતિતા ।

કેવલં કલિદોષાભિમુક્તા^{તા} અપિ જનાઃ સ્વતઃ ॥૬॥

તત્સંગનિરતૈર્નૈવ ભવિતવ્યં વિશેષતઃ ।

અથવા સર્વતો મૌનં તદ્ભાવે વિધીયતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જહનુરતને પશુ દુઃસગથી હરિજાતિની પ્રાપ્તિ થઈ. સર્વ જનો સ્વતઃજ કલિકાલના દોષથી વશ થઈ જાય છે (૬) તેથી એમના સંગમાં પ્રીતિયુક્ત થઈને રહેવું અથવા એમ ન બને તો સર્વત મૌન રાખવું. (૭)

વિવેચન:—દુઃસગને મનમાં કાલ જેવો બળુકો પુરણુ કે દુઃસંગ દોષથી ભગવાન

દ્રશ્યતા રહે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસાનિર્ણય નામના પોતાના અન્યમાં કહે છે કે,
‘વિવચાશ્ચાન્તરેદામાં નાવેશ-સર્વથા હરે’ “ જો દુસ્સજના દોષથી દેહ વિષયાકાન્ત થાય
છે તો તે દેહમાં ભજવાનું સર્વથા આવેશ કરતા નથી ” તેથી દુસ્સજ દોષ ‘મહામાય’
છે, આ જગત્માં ભૂત-પ્રાણી માત્ર જન્મથી દોષથી ભરેલા છે; કારણ કે કલિકાલ મહા
કલિન છે, આપણા મનનો પણ વિશ્વાસ ન કરવો કે “ હું બહુ સમજુ છું મને જ્ઞાન,
વૈરાગ્ય હલ થયા છે ! માફ મન મને વશ છે આમ નજ સમજવું વૈરાગ્ય, વિવેક, ધૈર્ય
સર્વ જોઈ ક્ષણમાં દુ સજથી નાશ પામે છે, તેથી આપણા મન, ઇન્દ્રિય, દેહને કલિકાલના
દોષથી પૂર્ણ સમજી, જેમ વિચારવું કે હું સત્સજના પ્રતાપથીજ બધું છું ત્યારે
દુ સજ પ્રાપ્ત થશે ત્યારે મારો પાત થશે’ કલિયુગે સર્વ પ્રાણી માત્રની ભુદ્ધિ ઢરી
લીધી છે. કલિદોષ સર્વને લાગ્યા છે, (૬) આ પ્રકારનો જે દુસ્સજ તેનાથી જોઈ લેવો જિજ્ઞાસુ
(ન્યાય) — દ્રશ્ય રહે ત્યારેજ ભજવશ્યવ વિશેષ થાય, અન્ય ઉપાય નથી, “ જો દુ સજ
પ્રબલ હોય, આપણાથી નિવૃત્તિવ ન હોય, આપણા ઘરમાં પડોશમાં દોષ, જે સ્વદે
નિર્વાહને જર્થે-આલોકિને જર્થે જવું પડતું હોય અને ત્યાંજ દુ સજ હોય, તો આપ
ણાથી જો દુ સજનું નિવારણ ન થાય તો જીવને ઘરમાં તો અવરજ રહેવુંજ પડે. આમ
જો દુ સજ પ્રબલ થાય તો શું કરવું ? ” આવી શકા થાય તો સમાધાન શ્રીહરિશરણ
કહે છે “ તત્ત્વગ=સર્વભોમીનમ્ ” ‘ તેમને (દુસજીઓને) સમજાવીને આપણા ઉપાયથી
જો તેમનો દુ સજ છોડવી શકાય તો છોડાવવો નહિ તો તેમનો ત્યાગ કરીને, પોતે અન્ય
સારે સ્થલે નિર્વાહ કરી લેવો. પરંતુ તેમ કરવાથી પણ પોતાનો નિર્વાહ ન થઈ શકે
જેમ દોષ, સર્વત્ર દુસજનાજ પ્રસંગે જણાતા હોય, તો મૈત્ર ધારણ કરવું જ્યાં આપણું
વચન માન્ય ન હોય, ત્યાં આપણા મનનો ભાવ ભજવદર્મ, વાર્તા ઇત્યાદિક કોઈનું ન
કહેવી તથા જનોથી ન્યાય રહેવું જેને ભજવદર્મ કવણ કરવાની શક્તિ ન હોય તેને
ભજવદર્મ સર્વથા ન કહેવો કારણ કે ભજવાનું અને ભજવદર્મમાં કોઈ પ્રકારનો કોઈ
નથી, બન્ને જોઈ પદાર્થ છે; તેથી ભજવદર્મનો અતિક્રમ તે ભજવાનુંના અતિક્રમ
સમાન છે. આમ સમજી જ્યાં દુસ્સજનું પ્રાણસ્થ દોષ ત્યાં વાદ ન કરવો, મૈત્ર રાખવું
મનમાં હરિશરણની ભાવના કરવી તેથીજ શ્રીમંદાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાદય ન્યામના નિજ
અન્યમાં કહે છે —

“ પુનઃકાલી તથા પાપે મયે કામાણપૂરણે । મક્કપ્રોદે મક્કસ્થમાજ મક્કિજાતિ ક્કમે કૂટે ।
મકકચે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણ હરિ ॥ ”

(દુ સજની હાનિમાં આપમાં, ભજમાં કામાદિની અપ્રાપ્તિમાં, ભક્તના ક્રોધમાં,
ભક્તિના અભાવમાં જો ભક્તોએ કંઈ અતિક્રમ કર્યા હોય તેમાં, અશક્યમાં તેમજ
સુશક્યમાં સર્વથા નિશ્ચય હરિ જોઈ આપણુ શરણ છે,) આ પ્રકારે હરિ શરણની
ભાવના પૂર્વક મૈત્ર રાખવું (૬-૭)

મૂલમ્ —યો વદત્યન્યથાવાક્યમાધાર્યવચનાઞ્જન ।

સદ્વૃતિપ્રેરકો વાપિ તત્ત્વજ્ઞો દુષ્ટસદ્ગમ, ॥૮॥

શબ્દાર્થ —જે જન શ્રીઆચાર્યજીના વચનથી અન્યથા વાક્ય કહે અથવા અહંતા

મમતાત્મક સંસારમાં આસક્તિ કરવાની પ્રેરણા કરે તેનો સગ દુઃસંગ જાણવો (૮)

વિવેચન:—‘દુ સંગ વા ભગવદ્ધર્મમાં વિરોધ કોને કહેવો? એમ શંકા કરનારને ઉત્તર આપે છે. શ્રીઆચાર્યજીના મિદ્ધાન્તથી અન્યથા વચન કહેનારને અસત્-જૂઠો સમજવો. એવા જનનો ઉપદેશ પણ અન્યથા-વિપરીત સમજવો, શ્રી આચાર્યજીના માર્ગથી વિરૂદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ વા માર્ગનો બોધ કરનારનો સગ સર્વથા ત્યજવો. વિરૂદ્ધમાર્ગીયનો સંગ સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યમાર્ગીયનો સમ્બન્ધ સર્વથા દૂર કરવો. અન્યમાર્ગીયધર્મનું શ્રવણ ન કરવું, તથા અન્યમાર્ગીય કોઈ પણ ક્રિયા ન કરવી. ગોવિન્દદુબેની વાતો પ્રસિદ્ધ છે કે ‘એક સમય ગોવિન્દદુબે મિરાંબાઈને ઘેર ગયા. ત્યાં મિરાંબાઈએ એમનો સારો સત્કાર કર્યો મિરાંબાઈ ભગવદ્ભક્ત હતાં પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં હતાં નહિ મિરાં મયાદાં માર્ગના ભક્ત હતા ગોવિન્દદુબેએ મિરાંબાઈનો અન્યમાર્ગીયનો આદર સત્કાર કર્યો એમ શ્રીગુસાઈજીના જાણવામાં આવ્યું કે તરતજ પોતે ગોવિન્દદુબેને એક શ્લોક લખ્યો—

ભગવત્પદપદ્મપરાગજુવો ન હિ યુક્તિતર મરણેડપિતરામ્ ।

હતરાશ્રયણ ગજરાજધૃતો ન હિ રાસમમપ્યુરરીકુરતે ॥

અર્થ:—પ્રભુના ચરણારવિન્દની રજતું એવન કરનારને મરણથી પણ અધિક કષ્ટ આવી પડે તો પણ અન્યાશ્રય કરવો યોગ્ય નથી. હસ્તિપર સવાર થનાર કદાપિ ગધે-કાનો અગીકાર કરતો નથી’ તે પ્રમાણે ગોવિન્દદુબેએ પણ ભગવચરણારવિન્દનું સેવન કરી અન્યમાર્ગીયના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ ત્યજવો એ પત્ર મલ્લતાજી ગોવિન્દ દુબે મિરાંબાઈને ત્યાંથી ઉઠી ચાલ્યા ગયા ! પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે જ્યાં કોઈ પણ અન્યમાર્ગીનો આશ્રય વા આશ્રયનો ગન્ધ પણ સહી શકાતો નથી ! પછી શ્રીગુસાઈજીએ ગોવિન્દદુબેને જોઈ કહ્યું કે “મિરાંબાઈને ત્યાં ગયા તેથી એમ સૂચવાય છે કે તમે હસ્તિપર સવારી કરી હવે ગધાની સવારી કરવાનું ઇચ્છો છો ! તેથી સિદ્ધાન્ત એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય ભાવ રાખવો, પુષ્ટિમાર્ગથી અન્ય માર્ગનો તત્કાલ ત્યાગ કરવો.

મૂલમ્:—યશ્ચ કૃષ્ણે રતિં નિત્યં વોધયત્યપ્રયોજનામ્ ।

નિરપેક્ષઃ સાત્વિકશ્ચ તત્સંગઃ સાધુસંગમઃ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—જે સદા શ્રીકૃષ્ણમાં નિષ્કામ (નિષ્પ્રયોજન) પ્રીતિનો બોધ કરે છે, અને જે નિરપેક્ષ તથા સાત્વિક હોય તેવા પુરૂષનો સગ તે સાધુ-સત્ સગ જાણવો. (૯)

વિવેચન—ઉપર્યુક્ત અન્યમાર્ગીયનો સગ ન કરીએ તો કોનો સગ કરવો ? તો શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે અન્ય અવતારાદિકમાં ભાવ ન રાખતાં એક શ્રીકૃષ્ણાત્મક; ભાવાત્મક; મજબૂત છે, તેનામા નિત્ય નૃતન પ્રીતિ રાખતો હોય, અને એક શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દની ભક્તિદૃઢ કરવાનો બોધ કરતો હોય, અને સ્વ હૃદયમાં પ્રયોજન વિના એજ ચરણ કમલની પ્રીતિની વાસના રાખતો હોય, જે કશાની અપેક્ષા મનમાં ન રાખે.—એમજ મનમાં જાણે કે એકજ શ્રીકૃષ્ણજ કર્તા છે, અન્ય કોઈ નહિ જે સ્વ પ્રતિષ્ઠાર્થ ભગવદ્ધર્મ ન કરે-અને જે સાત્વિક હોય-છલ, કપટ, ક્રોધ, મત્સરાદિકથી રહિત હોય, એવા ભગવત્પ્રીયનો સગ કરવો. (૮)

મૂલમ્—एवं निश्चित्य सर्वेषु स्वीयेष्वन्येषु वा पुन ।

મહાકુલપ્રસૂતેષુ કર્તવ્ય સગનિર્ણયઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થઃ—આ પ્રમાણે આપણા (સ્વીય ભક્તજનનો) તથા અન્ય (લૌકિક પુરુષો) નો નિશ્ચય કરી ઉત્તમ કૃત્યમાં જન્યોલા વિષે સજ નિર્ણય કરવો, (૧૦)

વિવેચન.—અન્ય સવધી, લૌકિક વૈદિક અને દેહ સમ્બંધી અનેક ઉપાધિથી મનમાં નિમિશ્નત થવું ભગવત્પરાયણ જીવન-માર્ગીય પુદ્ગિમાર્ગીય વૈષ્ણવને આપણા-સ્વીય પોતાના બધા, આ વૈષ્ણવ છે, પણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણ આપેલા છે, અને હું પણ તેમનેજ શરણ ગયો છું, તેથી આ વૈષ્ણવો મારા સમ્બંધી છે—આવો સ્નેહ વૈષ્ણવપર શબ્દો અને તેમનો સજ કરવો. જેઓને અન્ય માર્ગીય જીવ સાથે પ્રયોજન નથી, જેઓનો જન્મ મહાકુલમાં થયો હોય, જેઓ જેમ સમજે છે કે સાક્ષાત્ સર્વ ધર્મો જેક શ્રી વલ્લભકુલમાં છે, જેજ કુલમાં જેક શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા, અને જેક શ્રીકૃષ્ણ નોજ આશ્રય છે એવા મહાકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા ભક્તો સાથે મન, વચન અને ક્રિયાથી જવશ્વ સત્સજ કરવો અથવા શ્રીઆચાર્યજીની અગ્રીકૃત પુદ્ગિમાર્ગીય જીવો જેમનું નિવેદન, નામ, મર્્યાદા સેવા તથા પ્રીતિ શ્રીકૃષ્ણમાં થઈ હોય તેમનો સત્સજ કરવો છે. સત્સજનો નિર્ણય આ પ્રકારે કરવાનો છે

મૂલમ્—श्रीमदाचार्यचरणे मति स्थाप्या सदा स्वत ।

तत एव स्वकीयानां सिद्धि कार्यस्य सर्वथा ॥११॥

શબ્દાર્થઃ—સદાસ્વત. (પોતાની મેળેજ) શ્રીમદ્ આચાર્યજીના ચરણારવિન્દમાં મતિ સ્થિર કરવી તેથીજ ભગવદીયના કાર્યની નિશ્ચય સિદ્ધિ થાય છે

વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલમાં જેની મતિ હશે, એકરસ, થય છે, એવા જીવનો સત્સજ કરવો. શ્રીજીકુલનાજી સીતર્જીતમજી અન્નપર ટીકા થયેલાં હશે છે કે, પદનાભાસ સરખા ભગવદીય વિરહ છે, એવા ભગવદીયોના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિત્ય નિરાજે છે તેમના સજથી સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે જેમ લીંચેલા કપડાના સજથી સુકું કપડું થીંચે છે તેમ ભગવદીયના સજથી જીવ ભગવદીય થાય છે. આવા સ્વકીય ભગવદીય અતિ દુલભ છે. જ્યાં સુધી એવા સ્વકીય ભગવદીયોનો સજ જવ નહિ ત્યાં સુધી કાર્ય પણ સિદ્ધ થાય નહિ. તેથી એવા ભગવદીયને મલ્લનાની તીવ્ર આ કાંશા (તાપ) શાખવી; અને ભગવત્સેવા સમરણહિત કરવા, તે શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરી તેમનો સજમાત્ર કરી આપે તે સમય મહાપૂર્વક દીનતાથી બિન્દ લગાડી એમનો સજ કરવો. ત્યારે જો ભગવદીય પ્રસન્ન થઈ, કૃપા કરી પુદ્ગિમાર્ગીયનો પ્રકાર, લીલાભાવ બતાવે ત્યારે કાર્ય નિશ્ચય સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી પોતાના નજરન નામના અન્નમાં નિરુજ્જ કરે છે કે “નિવેદનં તુ સ્મત્તત્ત્વં સર્વયાનાદૃષ્ટીર્જનિ” નિશ્ચય તાદૃશીય (વૈષ્ણવ જનતા) સજમાં નિવેદનનું સમરણ કરવું) આમ તાદૃશીય વૈષ્ણવોના સજમાં નિવેદન સમરણ થાય તો હૃદયમાં માર્ગશૂર્તિ થાય તેથી સત્સજ જો જવશ્વ કરવો છે

હવે વખત અનેખાના બિન્દ હશે છે

મૂલમ્:—અવૈષ્ણવત્વં મન્તવ્યં તદ્વિરુદ્ધજનેષ્વપિ ।

जीवेषु दोषवत्स्वेवं तथा तत्साम्यवस्तुषु ॥१२॥

શબ્દાર્થ:—પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જનોમાં, તથા ભગવદ્દીયોમાં દોષ બુદ્ધિમાન જીવો વિષે, તથા તેવીજ પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ વસ્તુઓમાં અવૈષ્ણવત્વ માનવું, (૧૨)

વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રગટ કર્યો છે; તેથી તેમનું નામ નામાવત્તિમાં કહ્યું છે કે પુષ્ટિપ્રવર્તકાય નમઃ. અને શ્રીગુસાંઈજીએ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો છે. તેથી તેમનું નામ પુષ્ટિમાર્ગપ્રકાશકાય નમઃ છે. તેથી જો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિ વિરુદ્ધ આચરણ કરે તેને અવૈષ્ણવ જાણવો અને જો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે આચરણ રાખે તેને વૈષ્ણવ જાણવો, કારણ કે શુદ્ધ જીવોથી શુદ્ધ કાર્યજ બનશે. જીવોના ત્રણ પ્રકાર છે તે શ્રી મહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદા નામના ગ્રંથમાં દર્શાવ્યા છે

“इच्छामात्रेण मनसा प्रवाहं सृष्टवान् हरिः । वचसा वेदमार्गं हि पुष्टिं कायेन निश्चयः ॥

એટલે કે પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીએ (૧) ઇચ્છામાત્રથી મનથી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તેને પ્રવાહી સૃષ્ટિ જાણવી. આ સૃષ્ટિનું મન કદાપિ ભગવદ્દર્મમાં લાગે નહિ. સદા હુન્ટ આચરણ કરે; (૨) શ્રી ઠાકોરજીએ વચનથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે વેદમાર્ગીય-મર્યાદા સૃષ્ટિ થઈ. આ સૃષ્ટિ વૈદિક કર્મોદ્ધિમાં વ્યવસ્થિત રહે છે, અને (૩) શ્રીઠાકોરજીએ નિજકાયાથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ જાણવી. આ પુષ્ટિ સૃષ્ટિના જીવો ભગવાનની સેવાને અર્થેજ પ્રકટ થયા છે. તેથી તેને વૈષ્ણવ જાણવા અને પ્રવાહીજીવો દોષ પૂર્ણ હુન્ટાચરણ કરે છે તેથી તેને અવૈષ્ણવ જાણવા, (૧૨)

હવે શ્રીહરિરાયજી પુષ્ટિમાર્ગીય જીવને યોગ્ય આપે છે કે, આવો ભાવ મનમાં અહર્નિશ રાખજો અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક શુદ્ધિ થાય તો સર્વ ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અલૌકિક શુદ્ધિ શેમાં રાખવી તે ઉપદેશ છે —

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ શ્રીમદાચાર્યસ્તથા શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વરઃ ।

तथा लीलास्थसामग्रीनैतत्साम्यं कदाचन ॥१३॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીમદાચાર્યજી, શ્રીગુસાંઈજી, અને તેમની લીલા સામગ્રી આ સર્વની સમાન કોઈ પણ લૌકિક વસ્તુ કદાપિ થઈ શકતી નથી, (૧૩)

વિવેચન:—એક શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીઆચાર્યજી, શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી, લીલાસામગ્રીમાં પ્રજલકતાદિ અને શ્રીઆચાર્યજીના, પુષ્ટિમાર્ગની સેવાસામગ્રી-એ સર્વમાં અલૌકિક બુદ્ધિ રાખવી શ્રીકૃષ્ણ જે સાક્ષાત્ કલાત્મક, રસાત્મક, શ્રીયશોદોત્સ ગલાલિત, સર્વાંગસુન્દર તથા પ્રજલકતનું સર્વસ્વ જીવન-ધનછે-તેજ શ્રીકૃષ્ણનિજ દેવીજીવોના ઉદ્ધારાર્થે અલૌકિક અગ્નિ રૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી રૂપે પ્રકટયા અને અલૌકિક અગ્નિ રૂપ માર્ગ પ્રકટ કર્યો. અને તેજ શ્રીઆચાર્યજીએ પોતે શ્રીગુસાંઈજીરૂપે બીજા રૂપ ધારણ કરી એ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો.

જેમ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં પ્રજમાં સર્વ લીલાસામગ્રી (શ્રીકૃષ્ણ) શ્રીનન્દરાયજી, શ્રીયશોદાજી આદિ સર્વ અલૌકિક બાલલીલા રસમાં મગ્ન છે;—સખા, ગ્વાલ આદિ સર્વ અલૌ-

કે સુખ્ય ભાવમાં મગ્ન છે, ગોપીજનમાં અનેક ભાવ છે—મુખ્ય શ્રીસ્વામિનીજી—શ્રીવૃન્દાવતી, મૃતિરૂપા, કુમારિકા, અને શીવમુનાજી, અને તેમના અનેક યુગ (સખીગણ)ને સર્વ જ્ઞાતૈકિક છે—શ્રીજિરિશજ, વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષી, વજ્રભૂમિ, શુંભલતા, જોષધિ, નિઃકુલ જ્ઞાતિ સર્વ લીલા સામગ્રી, તેમજ આશૂષણ, વચ્ચાદિક સામગ્રી—જે સર્વ જ્ઞાતૈકિક છે, તેમજ આ શ્રીઆચાર્યજીના, અને શ્રીશુસાર્થજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા પ્રકાર વર્ણવેલો છેત્સવો, નિત્ય સેવા પ્રકાર, સામગ્રી, આશૂષણ, વચ્ચ. સિદ્ધાસન, ખડપાટ, પિછવાઈ, નિજ મન્દિર, મણિકોઠા, વિભાશી, ઠોલતિભાશી રસોઇમર, કુલમર, શાકમર, લાઠાર, ચાક, સેવક, કીર્તનીયા, પરિવારક જ્ઞાતિ સર્વ સેવા સમ્મ ખી પદાર્થ જ્ઞાતૈકિક બલુવા જેમને ભાવાત્મક બલુવા જેમાં લૈકિક બુદ્ધિ કરે તો મહા અપદાય થાય પુષ્ટિમાર્ગથી વૈષ્ણવે જેવા જ્ઞાતૈકિક ભાવથી સેવા કરવી અને જે ભાવ મનમાં શુભ રાખવો તે હવે આ યજ્ઞના શ્લોકમાં કહે છે (૧૩)

મૂલમ્—યદસ્મામિ પુરા પ્રોક્ત તથિત્તે સ્થાપ્યતામ્ સદા ।

ન કુત્રાપિ ચ વક્તવ્યં સામ્પ્રત વિમુક્ષાજના ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—જે પૂર્વના શ્લોકમાં જ્યે કહ્યું છે તે ચિત્તમાં સદા સ્થાપન કરો, અને તે કોઈના આમળ કહેયો નહિ, કેમકે સાંપ્રતકાલમાં કોઈ જ્ઞાતિરૂપ કંઈ પણ નથી છે

વિવેચન—હવે જો કોઈ પૂર્વપક્ષ કરે કે તમે જે સેવાસામગ્રી જ્ઞાતૈકિક બતાવી તે તમારી સુદ્ધિથી કહે છે કે કોઈ અન્યમાં છે ? કે કોઈ પાસેથી જેવું શવણ કર્યું છે ? તો આ શબ્દના સમાધાનાર્થે શ્રીહરિરાયજી પોતાના નાનાભાઈ તથા અગ્રીકૃત સેવકોને કહે છે કે જે જ્યે મહાપુરો પાસેથી શ્રીવૈકુણ્ઠનાથજી, શ્રીકૃષ્ણાચાર્યજી જ્ઞાતિ સર્વ ભાવરસના અનુભવ કર્તાઓના શ્રીશુભથી શવણ કર્યું છે તેમજ શ્રીમહાપ્રભુજીને શ્રીસુખાધિનીજીમાં સર્વ ભાવ કમ્પા છે, તથા શુભ અન્યમાં શ્રીશુસાર્થજીને સર્વ લીલા સામગ્રી જ્ઞાતૈકિક વર્ણવી છે તેથી જ્યે તમને અતિસ્નેહથી કહીએ છીએ આ વાર્તા તમારા ચિત્તમાં સ્થાપન કરો, અને ભૂલથી લૈકિક ન બલુથી તેમજ તમારા મનનો જો જ્ઞાતૈકિક ભાવ કોઈને પણ કહેયો નહિ, તમારા જે અગ્રીકૃત સેવકો કોઈ, જેનું હૃદય શુદ્ધ હોય, જેને શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીશુસાર્થજીના ચરણકમલનો દહ વિશ્વાસ હોય તેની સાથે ચલીનેજ આ જ્ઞાતૈકિક પદાર્થનો વિચાર કરવો છે બીજા લૈકિક બુદ્ધિવાત્ વિમુક્ષાજનો પાસે જ્ઞાતૈકિક પદાર્થનો ભાવ ન કહેવો;

મૂલમ્—સાંમુરવ્ય ઘોષન નૈવ જાયતે વાણધર્મત ॥

एकोऽपिदोष सुदृढ सर्व नाशयति ध्रुवम् ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ—આણધર્મત સંમુખમાં ઘોષન થઈ શકતું નથી જો જોક પણ દોષ સુદૃઢ હોય તો તે નહીં સર્વસ્વનો નાશ કરે છે (૧૫)

વિવેચન—જ્ઞાતૈકિક પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગથી ભગવદીય વિના અન્ય આમળ કહેવાથી પોતાનો ધર્મ બાધ છે, અને જો કહાય કહેવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમને જ્ઞાન, વૈરાગ્યનો પ્રકાર કહી દેવો, પણ જ્ઞાતૈકિક ભાવપ્રકાર ન કહેવો આપણા હૃદયના ધર્મનો જો બહાર

પ્રકાશ કરીએ તો ધર્મરસ બહાર જતો રહે—અર્થાત્ પ્રભુ હૃદયમાંથી જતા રહે, તેથી મુખ્ય ધર્મનો બહિઃપ્રકાશ સર્વથા ન કરવો; કારણ કે અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ એક દોષ જીવમાં એવો દૃઢ છે કે તે સર્વ ધર્મનો નિશ્ચય નાશ કરે આ અલૌકિક પ્રકારમાં લૌકિક બુદ્ધિ કરવારૂપ દોષ પ્રાયશઃસર્વમાં છે. કેટલાંકકોટિમાં કદાચ એકજ એવો ભાગ્યવાન હોય કે જેની અલૌકિક પદાર્થમાં અલૌકિક બુદ્ધિ થાય છે, અને તેવો જીવ સર્વ વસ્તુ લીલામય દેખે છે એટલે તેનાથી લૌકિક ક્રિયા કદાપિ બનતી નથી. અલૌકિકમાં લૌકિક બુદ્ધિવાનને અલૌકિક વસ્તુનો અનુભવ થતો નથી.

આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં રહે તો શ્રી આચાર્યજીની કૃપાથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય.

મૂલમ્—અસ્માભિરેવં લિખિતં નિરપેક્ષૈઃ સ્વભાવતઃ ।

સ્નેહેન સર્વથા ચિત્તે ધીયતાં યદિ રોચતે ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ.—અમે સ્વભાવથી, નિરપેક્ષ થઈ, ઉપર્યુક્ત લખ્યું છે. જો તમને રૂચે તો સર્વથા ચિત્તમાં સ્નેહથી ધારણ કરો. (૧૬)

વિવેચન.—હવે શ્રીહરિરાયજી આ તૃતીય શિક્ષાપત્ર સમ્પૂર્ણ કરતાં પોતાના નાના ભાઈ શ્રીગોપેશ્વરજીને લખે છે કે “આ જે તમને લખ્યું છે તે તમે અમારા નાનાભાઈ થાઓ છો તે કારણથી નથી લખ્યું, તેમજ કોઈ લૌકિક સ્વાર્થભાવથી આ પત્ર લખ્યો નથી. પરંતુ નિરપેક્ષભાવથી શ્રીમહાપ્રભુજીની નિધિ ગૃહમાં બિરાજે છે. તે સેવાસામગ્રીમાં જો અલૌકિક ભાવ થાય તો આનન્દનો અનુભવ થાય તે ભાવથી લખ્યું છે, તેથી જો તમારા ચિત્તને રૂચે તો ઉપર્યુક્ત પ્રકાર નિશ્ચય ધારણ કરશો. કોઈની આગળ એ પ્રકાશ્ય નથી.

શ્રીઆચાર્યજીનો આ માર્ગ ભાવાત્મક, ગોપ્ય છે તેથી સ્નેહપૂર્વક ચિત્તમાં સર્વ ભાવ ધારણીય છે, (૧૬)

॥ इति श्रीहरिरायजीविराचित तृतीय शिक्षापत्रं सटीक समाप्तम् ॥३॥

શિક્ષાપત્ર ૪ થુ

ઉદ્દેશ.—આ અતુર્થ શિક્ષાપત્રમાં ભાવનાનું નિરૂપણ કરે છે. ઉપર કહ્યું કે જે સત્સંગથી હૃદયગતો ત્યાગ કરે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે, આ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિરૂદ્ધધર્માશ્રય છે. તેમના સ્વરૂપના જ્ઞાનનું સિદ્ધાન્તપૂર્વક આ પત્રથી નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્—પ્રમોર્ધમઃ શ્રુતૌ પ્રોક્તાસ્તથા ભાગવતેઽપિ ચ ।

અપ્રાકૃતાઃસ્વરૂપૈકનિષ્ઠાં મિત્તા ન રૂપતઃ ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ.—શ્રુતિમાં તથા ભાગવતમાં પ્રભુના ધર્મો અપ્રાકૃત (માયાના સમ્બન્ધથી રહિત) અને એક સ્વરૂપમાં સ્થિત (સ્વરૂપથી સિન્નનહિ એવા) કથ્યા છે.

વિવેચન.—શ્રુતિ તથા શ્રીમદ્ ભાગવત જાનનેના વચનને પ્રમાણ બાળવા, જેના હૃદયમાં શ્રુતિ તથા શ્રી ભાગવતના વચન પ્રમાણ તરીકે રૂઢ થતા નથી. તેને આસુરી પ્રકૃતિનો બાળવો, અને હૃદયમાં જો વચનો પ્રમાણ રીતે સ્ફુરે છે. તેને શુદ્ધ દેવી જીવ બાળવો, હવે શ્રુતિમાં તથા શ્રી ભાગવતમાં પ્રભુના સર્વધર્મ સવિસ્તર દર્શાવ્યા છે. હવે શ્રુતિઓ તથા શ્રીમદ્ભાગવત પણ ભગવાનના—શ્રીકૃષ્ણજીના—સ્વરૂપને અપ્રાકૃત કહે છે.

પ્રાકૃત અને અપ્રાકૃતમાં આ, એક છે કે “અપ્રાકૃત (વસ્તુ) સદા જોડાયેલ, કેવલ જ્ઞાન નકમય છે, લૌકિક માયાના બુલ્બના પ્રવેશવદિત છે; અને પ્રાકૃત (વસ્તુ) માયાજન્ય છે, માયાકૃત બુલ્બ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, મુખ, દુઃખ સર્વ તેમાં લાગી રહ્યા છે આ બુલ્બ કાલાનુસાર પ્રકટ થાય છે અને પ્રાકૃત સમજવું

પ્રભુનું સ્વરૂપ અપ્રાકૃત બાણવું, જે અપ્રાકૃત સ્વરૂપ જણાવવું ત્યારેજ કહેવાય કે ત્યારે જીવની નિષ્ઠા પ્રભુના સ્વરૂપ અને નામમાં દૃઢ થાય, ત્યારે જીવ શ્રીકાકોરજીની લીલાસમ્બન્ધી કીર્તન વિના રહેજ નહિ ત્યારે શ્રીકાકોરજી સમ્બન્ધી ધર્મમાં સકલ દેહ ઇન્દ્રિય તથા મન લાગી રહે, ત્યારે બાણવું કે પ્રભુએ કૃપા કરી છે (૧)

મૂલમ્—કર્તૃસ્વર્ણરૂપત્વસર્વાધારત્વમુરવ્યકા ।

વ્યાપકત્વવિરુદ્ધાત્મધર્મીયા શ્રુતિરૂપિતાઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—કર્તૃત્વ (કરવાપણું), સર્વરૂપપણું, સર્વાધારપણું આ મુખ્ય ધર્મો છે અને વ્યાપકત્વ અને વિરુદ્ધધર્મામયત્વ આદિ સર્વ ધર્મો શ્રુતિમાં નિરૂપણ કર્યા છે

વિવેચન—શ્રુતિ અને શ્રીભાગવત પ્રભુને અપ્રાકૃત ક્રિયારૂપ કહે છે પોતાના ભક્તોના મુખશાનાર્થે પ્રભુ ધીવ્રક્ષત રૂપ ધરી લે છે જેવું વર્ણન શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે ત્યારે હિરણ્યકશિપુએ પ્રદહાદહીને જહુ કાળ આપ્યું ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહરૂપ ધરી હિરણ્યકશિપુને માર્યો અને પ્રદહાદહીની રક્ષા કરી શ્રીચરોદાહીને મુખ્ય જાણનાર પ્રભુ વિશે છે તે પ્રભુ તેમના જાણક ધર્મ પાસણમાં જુદે છે

મલ્લભક્તોને પ્રભુ વિશે પ્રપત્તિજાણ છે, તેથી તેમને રતિદાન, માનમોક્ષનાદિકથી સન્તોષ આપે છે પ્રભુ જેક કાલાવચ્છિન્ન (જેક કાળથી અવચ્છિન્ન વિશેષિત થઈને પણું) સર્વ લીલા (સર્વ કાળની લીલા) કરે છે કારણકે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ને સર્વના આધારરૂપ છે તે સર્વ સામર્થ્યમુક્ત છે જેમણે સામર્થ્ય કર્યું (કરવાનું), અર્જુન [ન કરવાનું] અમ્યથા કર્યું કરેલાને કલટી રીતે કરવાનું—આવું વિચિત્ર સામર્થ્ય પ્રભુનું છે. પ્રભુ સર્વવ્યાપક પણું છે સર્વ સ્થલે શ્રીકૃષ્ણની સત્તા (અસ્તિત્વ) છે—અને સર્વથી ત્યારા બિન્ન પણું છે આનું નામજ “સર્વમાં હોવું અને સર્વથી બિન્ન હોવું જેજ વિરુદ્ધ ધર્મામયત્વ—વિરુદ્ધ ધર્મોના જામજ દોષાપણું કહેવાય છે આ પ્રકારે વેદ, પુરાણ અને શ્રીભાગવત ભગવાનનું અલૌકિકરૂપ નિરૂપે છે (વર્ણવે છે.)

મૂલમ્—યેશ્વર્યાયા અન્તરકુખમી ભાગવતે તથા ।

તેઽપિ સ્વરૂપમેદેન મર્યાદાપુટિમેદતઃ ॥ ૩ ॥

સર્વેઽપિચ વિભિન્નન્તે ઇતિ શ્રીમત્પ્રભોર્વશ્વ ।

અતોઽપ્રપુટિમાર્ગીયમન્તરગં વિશેષતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—તથા ભાગવતમાં એશ્વર્ય વગેરે અન્તરજ ધર્મોનું નિરૂપણ કર્યું છે, અને તે પણું મર્યાદા અને પુટિના સ્વરૂપ કોલાનુસારજ કર્યું છે સર્વ ધર્મો મર્યાદા અને પુટિના સ્વરૂપના એકને લીધે બિન્ન થયા છે તેથી અત્ર પુટિમાર્ગીય (ધર્મો) વિશેષતઃ અન્તરજ (નિકટના) છે. (૩-૪)

દ્વિતીય શ્લોકમાં શ્રુતિનિરૂપિત ધર્મો દર્શાવ્યા. દ્વે ભાગવતનિરૂપિત ધર્મો બતાવે છે અને તે ધર્મોમા પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્માચાર એજ વિશેષ અન્તરંગ ધર્મ છે એમ દર્શાવે છે

વિવેચન:—શ્રુતિ અને ભાગવત (મર્યાદા અને પુષ્ટિ એમ) બન્ને ભાવનું સ્વરૂપ કહે છે સર્વાધારરૂપ, સર્વ વ્યાપક, ઐશ્વર્યવાન પ્રભુ છે એમ સમગ્ર એમનું ભજન કરવું એ મર્યાદા ભક્તિ કહેવાય છે. શ્રુતિ પ્રભુને નેતિ નેતિ કહે છે; બ્રહ્મા, શિવ, શેષાદિક ઐશ્વર્ય ભાવથી ભગવાનનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ મર્યાદા ભક્તિ કહેવાય છે. પ્રભુના અન્તરંગ ભક્તો નન્દ, યશોદા, વ્રજભક્તાદિક સ્નેહભાવથી પ્રભુનું ભજન કરે છે તેથી તેઓ પુષ્ટિભક્ત કહેવાય છે શ્રીકાકોરણ એક છતાં ભક્તોના ભાવાનુસાર ભિન્ન ભિન્ન રૂપે ભાસે છે જ્યાંદે અકુરણ શ્રીકાકોરણને મથુરા પધરાવી ગયા ત્યારે જેને જેવો ભાવ, તે પ્રમાણે તને તેવા દર્શન થયાં. કસને પ્રભુ વિપે વેરભાવ હોતો તેથી તને પ્રભુનું કાલરૂપે દર્શન થયું યોગિજનને પ્રભુનું પરમતત્ત્વરૂપે દર્શન થયું, મથુરાવાસી ભક્તસત્ત્વજનોને પ્રભુ પરમકોમલ સુકુમાર રૂપે દેખાયા, એમ શ્રીભાગવતમા કહ્યું છે. સાર એ છે કે, જ્યાં ભક્તોને જેવો ભાવ ત્યા પ્રભુ તેને તેવાં દર્શન આપે છે. મર્યાદા ભક્તો ઐશ્વર્યભાવથી પ્રભુનું આરાધન કરે છે તેઓ એમ સમજે છે કે પ્રભુ કોટિ બ્રહ્માણ્ડના કર્તા છે પાલન કરનારા છે, સંહાર કરનારા છે તેથી એમને ભૂખ ખાસ ન હોય. એવા ઐશ્વર્યયુક્ત પ્રભુને અમે શું આપવાના હતા? પ્રભુ તો અમારી રક્ષા કરે છે. એવા ભક્તો પાસે પ્રભુ કંઈ માગતા નથી. પરંતુ જે પુષ્ટિભક્તો નન્દ, યશોદા, વ્રજભક્તાદિક છે તેઓ તો સ્નેહભાવયુક્ત છે, તેઓ સ્નેહભાવથી એક ક્ષણમા એમ ભાવના કરે છે કે; “પ્રભુ બુખ્યા તો નહિ હશે?” વહી ખીણ ક્ષણમાં એમ ધારે છે કે “પ્રભુને શીત અથવા ઉષ્ણતા તો નહિ લાગે!” એવા પુષ્ટિભક્તો પાસે શ્રીકાકોરણ ઈચ્છા દર-શાવીને પણ સામગ્રીનો અંગીકાર કરે છે. શ્રીભાગવતમાં એવું પ્રસિદ્ધ નિરૂપણ છે. ઐશ્વર્યભાવમાં મર્યાદા રીતિ છે, સ્નેહભાવમાં પુષ્ટિ રીતિ છે. આ બે માર્ગના સ્વરૂપ લેદાનુસાર રસાનુભવ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. (૩)

શાસ્ત્ર, પુરાણ, અને શ્રીભાગવતાદિ ગ્રન્થોમા પ્રભુને સર્વવ્યાપી કહ્યા છે, શ્રીસુખો-ધિનીણ આદિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીએ પણ પ્રભુને સર્વવ્યાપક કહ્યા છે, પરંતુ અન્તરંગ પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોનો ભાવ સર્વોપરિ છે, કારણ કે જ્ઞાની, તથા મર્યાદા ભક્ત ભગવાનને સર્વવ્યાપક સમજી ભજન કરે છે, તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી, તેઓ કેવલ મોક્ષના અધિકારી છે, અને જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો છે તેઓ શ્રીકાકોરણના અન્તરંગ છે તેઓ સદા સેવા, શૃંગાર, ભોગાદિ કરી સ્વરૂપાનન્દ અનુભવે છે. એટલે શ્રીકાકોરણ એમનાથી એક ક્ષણ ન્યારા રહેતા નથી. આ પ્રકારે પુષ્ટિભક્તિ વિશેષ કરીને સર્વોપરિ છે

મૂલમ:—વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વં સ્વસુખાય વિચારયેત્ ।

પ્રમુઃ કુમાર ઇવાસ્તિ વ્રજે માતૃપદાઙ્ગઃ ॥ ૫ ॥

શ્રીભાગવતવાક્યેન કૌમારં જહતુર્વ્રજે ।

વ્યાખ્યાતં ચ તથૈવાસ્મદાચાર્યૈર્વિવૃતાવપિ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — આપણા સુખાર્થે પ્રભુમાં વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વનો (પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એમ) વિચાર કરવો, શ્રીભાગવતનું વાક્ય છે કે “કૌમારઃ જહતુર્મે” એને ભાઈઓએ પોતાની કુમારવસ્થા તજીમાં પસાર કરી.” એ વાક્ય પ્રમાણે ને પ્રભુ છે તેજ તજીમાં માતૃપદાક કમ-શ્રીયશોભા માતાના જોળામાં વિરાજેલા બાળક કુમાર છે; અને આપણા શ્રીમદ્દાપ્રભુજીએ પણ એમજ નિરૂપણ કર્યું છે.

વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વવિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય હોવું તે પ્રભુ એવા અસૌકીક છે કે વિરૂદ્ધ ધર્મો ને જન્ય (છેલ્લા) ગુરુત્ત-એકા વખતે રહી શકતા નથી તે પ્રભુમાં એકા વખતે રહી શકે છે એવો અપાખ્યાયો જાણે પ્રતિષ્ઠા કર્યો—એને હાથ નથી પણ નથી (છતાં) વેચવી હોય છે અને ને વેચવી વસ્તુનું પ્રલપ્ત કરે છે પ્રભુ જન્ય પણ છે અને જહાર પણ છે પ્રભુ જન્યમાં જન્ય છે અને મહાનમાં મહાન છે પ્રભુ છે છતાં કુમાર છે પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ પણ લોહના-સર્વ પદ્માવસ્થા પ્રભુ છે છતાં વેળમાં એક નાના સરખા કુમાર છે એમ એકા વખતે પ્રભુ કુમાર-અનાથ પણ છે અને ત્વ ભુવનના નાથ પણ છે પ્રભુમાં વિરૂદ્ધ ધર્મો એકા વખતે રહી શકે છે એમ એમનું જાણે-શિષ્ય સિદ્ધ કરી આપે છે આ વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વનું હવે વિશેષ નિરૂપણ અગ્ર સ્થાનમાં કરશે.

વિવેચન — વૈષ્ણવનો સુખ ધર્મ એક છે કે પોતાના હૃદયમાં ‘પ્રભુનું સ્વરૂપ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય સુકત છે એમ વિચાર કરવો. જ્યાં સુધી ભક્તને પ્રભુના વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયત્વનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી પ્રભુની લીલામાં ભક્તિબીજનો નાશ કરનારની અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવના થાય છે પ્રભુનું વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયત્વ (પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એ વાત) ન સમજવાથી ‘પ્રભુમાં આ તો ન સમજાવે’ એવી ભુલિ ઉદ્ભવે છે હજાનતમાં પ્રભુની હામોદરલીલાના પ્રસંગમાં શ્રીયશોભાજીએ પ્રભુને બાંધવા હામણા (દોરકા) ને દોરકાથી સાંધ્યા તો પણ તે દોરકા પ્રભુને બાંધવા પૂરતા ક્યા નહિ. પ્રત્યેક સમય દોરકુ એ અસુલિ સમાન ઘટતું ને ઘટતુંજ રહ્યું; ત્યાં દોરકાને એમ શકા થાય કે ‘પ્રભુની કટિ (કેસ) તો નાની સરખી છે છતાં એમ દોરકાથી ન બંધાવ એ કેમ સમજાવે?’ એ પ્રશ્નની સકાને અસમ્ભાવના દોષ કહે છે વળી ‘પ્રભુ તે માખણ અર્થે કેમ રૂદન કરે? માનાદિક લીલામાં પ્રભુ એવું દૈન્ય કેમ કરાવે છે? આ પ્રશ્નની દોષ ભુલિને વિપરીત ભાવના કહે છે આ રીતની દોષભુલિ ત્યારેજ બાક કે અમારે વૈષ્ણવ શ્રીકાકૌરજી વિરૂદ્ધ ધર્મોના આશ્રય છે એમ સમજે ત્યારે. [શ્રીકાકૌરજી કુમારરૂપે તજીમાં નાના બાલક સમાન પરિચિત્ત છે છતાં તેજ સમયે પોતે ત્રણ ભુવનમાં બાપી રહ્યો છે.] શ્રીકાકૌરજી પાંચ વર્ષના પરમ સુંદર બાલક થઈ શ્રીયશોભાજીના અગ્રમાં વિરાજે છે છતાં ભક્તોને સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે, ને બાલક હોય તે તો કેવળ બાલલીલાજ કરી શકે છે તેનાથી પોતપોત તથા ઉચ્ચ વયના પુરૂષને યોગ્ય લીલા થઈ શકતી નથી છતાં પ્રભુ એવા અસૌકીક છે કે તજીમાં પોતે બાલક છે છતાં બાલલીલા કરવા ઉપરાંત અન્ય સર્વ લીલા-રાસાદિક લીલા, ગોવર્ધનોદારણ લીલા ઇત્યાદિક ઉચ્ચ વયને યોગ્ય લીલા કરે છે,) પ્રભુની સર્વ લીલા નિત્ય છે; જ્ઞાન રૂપ છે જેમ પ્રભુ જ્ઞાનરૂપ છે નિત્ય છે તેમ એમની લીલા પણ જ્ઞાનરૂપ તથા નિત્ય છે એમ એ વૈષ્ણવ સમજે તોજ એની દોષભુલિનો નાશ થાય છે (૫)

એ નિત્યલીલા શ્રીભાગવતમાં ‘કૌમારઃ જહતુર્મે’ એ વાક્યમાં સિદ્ધ કરી છે,

‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ એ વાક્યનો અર્થ ‘કુમાર અવસ્થાને રાખી રહેતા હતા એવા’ એવો થાય છે. ‘મનુષ્યનું’ બાલપણ એક વખત ગયા પછી પાછું આવતું નથી, (પણ શ્રીકાકેરણને સર્વ સિદ્ધ છે. એમની સર્વ અવસ્થાની સર્વ લીલા સિદ્ધ છે, નિત્ય છે,) શ્રીકાકેરણ બાલ્યાવસ્થામાં પણ કિશોરાવસ્થાની લીલા કરી બતાવે છે, અને કિશોરાવસ્થામાં પણ બાલ્યાવસ્થાની ક્રીડા કરી શકે છે (અન્ય પ્રાકૃત જીવ તે તે અવસ્થાનાંજ કાર્યો કરી શકે છે. અન્યાવસ્થામાં અન્ય કોઈ અવસ્થાના કાર્યો કરી શકતો નથી. પણ પ્રભુ એવા અલૌકિક છે, એવા અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાન છે કે ગમે તે અવસ્થાના કાર્યો કરી શકે છે.)

શ્રીભાગવતમાં ‘કૌમારં જહતુર્વ્રજે’ ‘કુમારાવસ્થા મજમાં રાખી રહેતા એવા’ એમ શુકે કહેલા શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી નિબંધ તથા શ્રીસુખોદિનીજી નામના ગ્રંથમાં સમાર્થ^૧ વિવેચન કરી, સ્થલે સ્થલે નિત્ય લીલા પ્રતિપાદિત કરે છે. વળી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે સેવા પ્રકટ કરી છે તેમાં પણ વર્ષોવર્ષ જન્મ-ખટમી, દાન, રાસ, હોલી, ફુલમણ્ડલી, હિડોળાદિમાં સર્વ નિત્યલીલાનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે. તેથી વૈષ્ણવે નિત્યલીલાનો અભિપ્રાય સમજી સદા રમરણુ ભજન કરવું. (પ. ૬.)

૧ શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીભાગવતના અર્થની એકતા માત્ર રીતિએ કરી છે શ્રીસુખોદિનીજીમાં વાક્યાર્થ, પદાર્થ અને અક્ષરાર્થ કર્યો છે, અને નિબંધમાં શાસ્ત્રાર્થ, સ્કન્ધાર્થ, પ્રકરણાર્થ અને અધ્યાયાર્થ કર્યો છે એમ સાત પ્રકારે અર્થની એકતાને સમર્થ વિવેચન કહે છે. “શાસ્ત્રે સ્કન્ધે પ્રકરણેધ્યાયે વાક્યે પદેડ્શ્વરે । ઇકાર્થ સસઘા જાનન્ ” શાસ્ત્ર, સ્કન્ધ, પ્રકરણ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ, અને અક્ષરમાં એમ સાત પ્રકારે એકાર્થતા શ્રીભાગવતની શ્રીઆચાર્યજીએ કરી છે

મૂલમ્-વ્રજ એવ કુમારશ્ચ કુમારીભાવવિદ્ધરિઃ ।

एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोऽवसत् ॥७॥

एतद्वाक्यं मिश्ररूपं कुमारःकेवलोहरिः ।

‘સામગ્ર્યપિ તથૈવાસ્તિ યતો ગોપ્યઃ કુમારિકાઃ ॥૮॥

શબ્દાર્થ.—કુમારિકાઓના ભાવને બાલુવાવાળા હરિ મજમાંજ કુમાર છે. અને (શ્રીભાગવતના તૃતીય સ્કન્ધના દ્વિતીય અધ્યાયના છત્રીસમા શ્લોકમાં લખ્યું છે કે ‘एकादशसमास्तत्र गूढार्चिः सवलोऽवसत्’ અર્થ ‘ત્યાં એટલે મજમાં શ્રીબલદેવજી સહિત શુદ્ધ પ્રતાપવાન્ શ્રીહરિ અગીયાર વર્ષ રહ્યા,’ (૭) એ વાક્ય મિશ્રરૂપ છે. હરિ તો કેવળ કુમાર રૂપજ છે. સામગ્રી પણ તેવીજ છે. તેથી ગોપીઓ પણ કુમારિકાઓ છે.

પ્રભુ ભાવાત્મક અથવા રસાત્મક છે અસમ્ભાવના અને વિપરીત ભાવનારૂપ દોષથી રહિત—એવા હૃદયથીજ ભગવદ્ભાવ સ્થિતિ કરી શકે તથા વૃદ્ધિ પામી શકે છે. નહિ તો ભગવદ્દિમુખ થઇ જવાય છે—એમ પ્રતિપાદન હવે કરે છે

વિવેચનઃ—વાક્ય મિશ્રરૂપ છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એટલુંજ છે. શ્રુતિમાં વ્યાપકરૂપ તથા ઐશ્વર્ય જ્ઞાનાદિ ધર્મસહિત સ્વરૂપનું નિરૂપણ છે. ઇરામ સ્કન્ધમાં ‘કુમારં જહતુર્વ્રજે’ એવાક્ય પ્રમાણે કુમારાવસ્થા મજમાં રાખી એમ નિરૂપણ કર્યું છે. તેમજ તૃતીય સ્કન્ધના એકાદશસમાસ્ત્રગૂદાર્ચિ સવલોઽવસત્ વાક્યાનુસાર ‘અગિઆર વર્ષ

શુદ્ધ પ્રતાપવાન પ્રભુ જળદેવજી સહિત જજમા વસ્યા બા રીતે જોકે વાક્યમા બ્યાપક તથા બીજા વાક્યમા કોમાર તથા ત્રીજામાં પોગવૃદ્ધ વા કિયોર અવસ્થારૂપ મિત્ર પ્રતિ-
પાદન છે પણ વસ્તુતઃ હરિ કેવલ કુમાર રૂપજ છે કારણકે પ્રજાજકતો (જીવિદેવ) કુમારિકા છે અને સામગ્રી પણ તેવીજ છે, પ્રજામાં પ્રભુ કુમાર છે કારણ કે કુમારી સેવક હજાર જમ્બિ કુમારિકાઓ પાંચ પાંચ વર્ષની છે અને જોમની ભાવનીય ભાવનામાં પ્રભુ પાંચ વર્ષના છે કારણ કે રસથાસમાં જોમ કહ્યું છે કે ‘જેવો ભાવ સીનો કોમ તેવોજ ખતિ થાય, તો રસ વિશેષ થાય’ તેથી પ્રભુ કુમારરૂપ ધારણ કરી કુમારિકાના ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે. પ્રજામાં નિરન્તર અજિવાર વર્ષની લીલા છે, તેમાં જાણલીલાથીજ પૌત્રજ કિયોરશરિ સર્વ અવસ્થાની લીલાઓ જાણલીલાથીજ કરે છે શુદ્ધભાવ પ્રકટ થાય તો રસ જતો રહે ‘તેથી કુમારિકાઓએ, પ્રજામાં ધીનન્દ મયોદાજી આદિ કોઈ ન જાણે જોમ શુદ્ધ ભાવથી કાલ્યાણની દેવીનું અર્ચન કર્યું છે, જે પ્રમાણે જોમણે મીઠકોરજીને વર્ય કર્યા, કુમારિકાનો શુદ્ધ ભાવ જાણી, પ્રભુએ જોમના ચીરદરણથી સર્વોગ દર્શન કરી, જોમને અલૌકિક દેહ સંપાદન કરી આપી, જોમના વશો પણ અલૌકિક કરી આપ્યા અને વરજાન આપ્યું કે, “તમારો મનોરથ સરદ જલુમાં રાસ કરી પૂર્વ કરીશું!” તે રાસમાં પ્રભુએ કુમારની અગ્રીજાર જર્વની કિયોર વપ ધારણ કરી કુમારિકાઓના જેવા જેવા મનોરથ હતા તેવા તેવા સર્વ પરિપૂર્ણ કર્યા. કુમારિકાઓએ આ પ્રકારે શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુને વર્ય કર્યા (૭) આ પ્રકારે જો વાક્યથી જો પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય છે ક્રુતિ વાક્યથી કૈન્વર્ચકાવ તથા સીભામવતના વાક્યથી કુમારભાવ-એ બન્ને ભાવ મિશ્રિત રૂપે પ્રભુમાં છે કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુ કેવલ કુમારરૂપ છે મહાપિ પ્રભુની સ્થિતિ સર્વત્ર છે-પ્રભુના બ્યાપક જર્મ જૈશ્વર્ષી જ્ઞાનાદિક વચારતા મર્ચાદા માર્ચોક્ત પ્રભુ સર્વત્ર છે-તથાપિ રસરૂપ પ્રભુ એવ પ્રમાણિકાની પાસેજ છે કુમારિકાના ભાવ વિના રસરૂપ પ્રભુ ત્યાં (મયોદામાર્ચમાં) નથી કારણ કે ભાવાત્મક રસરૂપ પ્રભુ પાત્ર વિના જન્મ સ્થળે સ્થિતિ કરતા નથી, ભાવરૂપ પાત્ર કુમારિકાજ છે તેથી કુમારિકાની પાસેજ ભાવા ત્મક પ્રભુ-સ્થિતિ કરે છે (૮)

અર્થિત્વ કુમારિકા મહારિ “જોમ પાક પણ ઉપવન્ન થાય છે ત્યાં જર્મ કુમારીરૂપ અને કુમારરૂપ પણ હરિજ થયા છે સર્વ કઈ ભવ્યરૂપ છે એવા ભાવથી થાય છે

મૂલમ્ —એવ સતીદ્દશરૂપે રાસલીલાદિરૂપણમ્ ।

વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વયોધયિષ્વ હિ શુદ્ધ્યસે ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ —જ્યારે જોમ મિશ્રરૂપમાં-જેટલે બ્યાપક, કુમાર, કિયોર, પૌત્રગ્રાહિ રૂપમાં-રાસલીલાદિકનું વર્ણન કર્યું છે તે વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનો યોધયવાને અર્થજ યોગ્ય છે,

પ્રભુમાં વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ જે સિદ્ધ કર્યું છે તે સમયે ત્વ છે જોમ હવે જાતે છે

કુમારવરધમાં રાસલીલા જે સમ જન્મ ગ્રાહ્યી થઈ શકે નહિ છતાં પ્રભુએ તેમ કર્યું જોમ જેવામાં જોમો સાર નીતો છે કે પ્રભુની લીલા જન્મજ છે-વિરુદ્ધધર્માશ્રય કુલ છે પ્રભુ કુમાર છે જ્યાં પુરુષ યોગ્ય લીલા કરે છે

વિરેચન —રાસલીલામાં શિવુ વર્ણન છે કે ‘રસાત્મક પ્રભુ કુમારિકાઓની પાસેજ

છે. પ્રભુએ વેણુ બળવી, સર્વ જનલકતોને બોલાવ્યા, પછી શ્રીઠાકોરણએ સર્વ જનલકતો સહિત રમણ કર્યું તેથી તે સર્વને સૌભાગ્યમદ ઉત્પન્ન થયો, પણ એક ગુણાતીત અગ્નિ કુમારિકાને એ મદ ન થયો. તો શ્રીઠાકોરણ અન્ય સર્વથી અન્તર્હિત થઈ એ ગુણાતીત કુમારિકાને લઈ પધાર્યા, પછી જ્યારે એ કુમારિકાને પણ સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ ત્યાંથી પણ અન્તર્ધાન થઈ એ ગુણાતીત ભક્તના હૃદયમાં પધાર્યા, કેમકે જો પ્રભુ એ ભક્તના હૃદયમાં પણ ન પધારે તો એક ક્ષણમાં ભક્તને દશમી અવસ્થા (મૃત્યુ) પ્રાપ્ત થાય. જ્યારે એ ગુણાતીત કુમારિકાને પ્રભુનું બહિર પ્રકટ દર્શન ન થયું તેજ ક્ષણે તે મૂર્છિત થઈ પડી પ્રભુએ બન્ને ભુલથી તેને પડતી ઉઠાવી લીધી ત્યારે તે ગોપીજને ઉચ્ચાર કર્યો કે:—

‘ હા નાથ ! રમણપ્રેષ્ટ ક્ષાડસિ ક્ષાડસિ મહામુજ ।

દાસ્યાસ્તે કૃપણાયા મે સર્વેદર્શયિ સન્નિધિમ્ ॥

હે નાથ ! હે રમણ ! હે પ્રિય ! તમે ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુલવાળા ! હે સખા ! આ તમારી દીનદાસીને—મને આપની સન્નિધિ બતાવો ! આમ ઉચ્ચાર કરી જેવી તે ભૂમિ ઉપર પડતી હતી કે તરતજ પ્રભુએ તેને પોતાની મહાભુલથી ઉઠાવીને રક્ષા કરી આમ પ્રભુ ભક્તોને દશથી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરતાં—કરત મૃત્યુ શરણ થતાં—અટકાવે છે. અને તેથીજ ભગવાન સદા ભક્તની પાસેજ રહે છે. જ્યારે પ્રભુ પાસેજ છે તો ભક્તો એમ ધ્રુવે છે કે ‘તમે દર્શન શા માટે આપતા નથી ?’ આમ પ્રત્યેક જનભક્તને અતુ ભવઃપ્રવાથી—પ્રભુ દર્શન આપતા નથી એવું ભાન થવાથી—તેઓએ એકત્ર થઈ પુનઃ શ્રી યમુનાજીના પુલિનપર જઈ પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું, ત્યાર પછી પોતાના સર્વ પ્રયાસો પ્રભુ દર્શનાર્થે નિષ્ફલ થયા એમ વિચારી નિઃસાધન થઈ તેઓએ રૂદન કર્યું ત્યારેજ પ્રભુ ભી-તરમાંથી—તેમના હૃદયમાંથી બહિર પ્રકટયા. આ પ્રકારનું જે વર્ણન રાસલીલામાં છે તેને સાર એવો છે કે, રસાત્મક પ્રભુ જન કુમારિકાની પાસે છે છતાં તેજ સમયે પોતાના ઐશ્વર્ય ધર્મથી સર્વત્ર વ્યાપક પણ છેજ પ્રભુમાં વિરૂદ્ધ સર્વધર્માશ્રયત્વનું સ્થાપન કરવાને આ પ્રકારનું વર્ણન કરેલું છે તેથી વૈષ્ણવે પ્રભુ વિરૂદ્ધ સર્વધર્મના આશ્રય છે એવું જ્ઞાન સદા પ્રાપ્ત કરવું (૯)

મૂલમ્—इदं हि पुष्टिमार्गीयं तदेव ज्ञायते बुधैः ॥

गीतगोविन्दाऽऽद्यपद्येऽप्येतदेव निरूप्यते ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુ વિરૂદ્ધધર્મોના આશ્રય છે એ તત્ત્વજ્ઞ પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વ છે અને પશ્ચિત્તો એતુજ જ્ઞાન અવશ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. આ તત્ત્વનુંજ ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યના પ્રથમપદમાં નિરૂપણ કર્યું છે (૧૦)

વિવેચન.— ‘કુમારિકાની પાસેજ પ્રભુ શા માટે વિરાજે છે?’ એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે તો ત્યાં કહે છે કે ‘કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય છે, જ્યારે કુમારિકાના સમાન ધર્મો આપણામાં આવે ત્યારે સમજવું કે ‘પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ આપણામાં આવ્યો.’ આ ધર્મો અતિ હર્લભ છે તેથી અહર્નિશ કુમારિકાના ભાવથી સેવા કરવાની છે શ્રીઆચાર્યજી અને શ્રીગુણાધ-જીના ચરણ કમલનો આશ્રય કરી એમનો અને પોતાનો સમ્બન્ધ પિતા પુત્ર ભાવે સમજી.

એમના દર્શાવેલા કુમારિકાના ભાવથી પ્રભુની સેવા કરવી. ગીતગોવિન્દ નામના કાવ્યમાં જ્યારેવ કવિએ માનાદિક વિકારાદિ સર્વ લીલા કુમારિકાના ભાવથી વર્ણવી છે એ કાવ્યની અનુપદીઓમાં પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન પ્રભુની કુમારાવસ્થા સૂચવે છે અને તેજ શ્લોકમાં શ્રીસ્વામિનીજીના સંગમાં પ્રભુએ કરેલી ક્રીડા પણ સૂચવાય છે આ પ્રકારે જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે-તેજ શ્રીકૃષ્ણ મજબૂત કુમારિકાઓને પરવશ છે રસસાગરના અનેક કન્યોમાં-ગીતગોવિ હાદિમા આ પ્રકાર સૂચવ્યો છે

મેઘમૈદુરમમ્પરં યનમુષં રવામાસ્તમાલમુદૈર્મતં મીનરય ત્વમેય તદિમે રાષેશુદં પ્રાપય ।
દ્રવ્ય મન્દનિદરાતઘમિતયો દ્રવ્યવ્યકુઠમ્પુરં રાધામાયવયોઽયગિત યમુનાકરે રતા કેલય ।
(ગીતગોવિન્દ પ્રથમ શ્લોક)

અર્થ:-હિ રાષે ! આકાશ મેઘથી વ્યાપ્ત છે તમાલ વૃક્ષોથી વનભૂમિઓ રવામ જમ્પાય છે, રાત્રે આ કૃષ્ણ (જાલક ઢોલ) ભજ પામે છે. તેથી તુંજ એને બૂંદે પાછે મૂકીજાવે ! આ પ્રકારે શ્રીનન્દરાયજી વચનાનુસાર જન્મે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રીસ્વામિનીજી મોર્જની પ્રત્યેક નિકુજ તરફ ચાલ્યા શ્રીકૃષ્ણનાજીના તીરપર શ્રીરાધા માધવની શુભ્ત લીલાઓ સર્વોત્કૃષ્ઠ છે !

આ શ્લોકમાં જે શ્રીકૃષ્ણ જાલક છે, રાત્રે ભજ પામે છે, તેજ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીરાધા સાથે શ્રીસ્વામિનીજી સાથે શુભ્ત રસકોડા નિકુજમાં કરે છે એમ વિરૂદ્ધ ધર્મો-જાલક ઢોલના ધર્મ શ્રુત રસલીલા કરવી-શ્રીકૃષ્ણમાં વર્ણવ્યા છે

મૂલમ્ -અન્યયા નન્દવચન તાદૃશો યુજ્યતે કથમ્ ।

અતસ્તુ પુષ્ટિમાર્ગીયવિરુદ્ધગુણસથય ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ -જો આમ ન હોત તો [જિટલે જો પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આશયમુજા ન હોય તો-મર્વાદા માર્ગે પ્રમાણે પ્રભુ ઐશ્વર્યાદિ ધર્મયુક્ત છે અને પુષ્ટિમાર્ગે પ્રમાણે પ્રભુ કુમારરૂપ છે-આજા વિરુદ્ધધર્માશય યુક્ત પ્રભુ ન હોય તો] [ગીતગોવિ ૬મી] શ્રીનન્દરાયજીને જે વચન છે તે ધરી શકે ક્યાંથી ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ વિરુદ્ધધર્માશયમુજા છે

વિવેચન-શ્રીનન્દરાયજીનાં વચન સત્ય સમજવા. તેમણે કહ્યુંને જો આપણા આડેશથી ભોજદાહર કુમારિકાઓ આગ્રી દત્તી આ કુમારિકાઓ પુષ્ટિમાર્ગીય દત્તા તેથી પ્રભુની સેવામાં તત્પર રહેના શ્રીનન્દરાયજીએ તેમને કહ્યુંને જોત ન આપતાં પોતાના પુત્રની સેવાર્થે તેમને પરમાં રાખી, તેમની બદુ કરાવના કરી. તેથી પ્રભુ પ્રતિ શ્રીનન્દરાયજીનાં જોડથી પણ અધિક જોડ આ કુમારિકાઓ રાખતાં જતાં આ પ્રકારે જે પ્રભુ સર્વવશી-સર્વને વશ કરનારા-છે, તે કુમારિકાઓને વશ છે પ્રભુ સતત-જ છે છતાં ભક્તા પીન છે [મર્વાદામાર્ગમાં] / પ્રભુ ઐશ્વર્યાદિધર્મયુક્ત છે-તેજ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં જાવનમક રજા મકભક્તવરજ યદ્ય વિરાજે છે પ્રભુભગવાન છે, ઐશ્વર્યાદિ ધર્મયુક્ત છે છતાં કુમારરૂપ છે આમ પ્રભુ વિરુદ્ધધર્મોના આશય યદ્ય પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરાજે છે

મૂલમ્ -અન્યમાર્ગીયમાસ્તુ તે યાદવ્યા વિચક્ષણે ।

યાતો રમિક મૂલન્ય મયગોઽન્યરશ મત્તા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:-વિચક્ષણ પુત્રાએ રમમાનના ધર્મો જાણના એવંજો યોગદેવતાજી જાલક છે છતાં રમિક દિરોખવિ ઇ સદા રજવશ છે તેમ પરવશ પણ છે અર્થાત્ વિરુદ્ધધર્માશયી છે

હવે પચદશ શ્લોક પર્યન્ત પ્રભુમાં જે વિરૂદ્ધ ધર્મો એકી વખત રહી શકે છે તે ખતાવે છે. દષ્ટાન્તમાં પ્રભુ ભગવાન છે છતાં કુમાર છે, બાલ્યાવસ્થામાં પણ (અન્ય અવસ્થાની) કીશોર અવસ્થાની લીલા કરી ખતાવે છે પ્રભુ (મુગ્ધ) બાલક છે છતાં રસિક શિરોમણી યુવક છે, સ્વવશ છે છતાં પરવશ—ભક્તાધીન છે ભયરહિત છે છતાં ભયયુક્ત છે; સાપેક્ષ છે છતાં નિરપેક્ષ છે, ચતુર છે છતાં મહામુગ્ધ છે, સર્વજ્ઞ છે છતાં અજ્ઞ છે, આત્મારામ છે છતાં ગોપીરતિવર્દ્ધન છે, પૂર્ણકામ છે છતાં કામાર્ત છે, અદીન છે છતાં દીનભાષણ કરનારા છે, સ્વપ્રકાશ છે છતાં અપ્રકાશ છે, બહિષ્ક છે છતાં અન્તઃસ્થિત છે, અસ્વતન્ત્ર છે, છતાં સ્વતન્ત્ર છે સમર્થ છે છતાં અસમર્થ છે આવા અનેક વિરૂદ્ધ ધર્મો એકી વખતે લૌકિક પદાર્થમાં હોઈ શકતા નથી; પરન્તુ પ્રભુ એવા અલૌકિક સામર્થ્યવાન છે કે આવા અનેક વિરૂદ્ધધર્મો એમનામાં યુગપત (એક સમયે) સ્થિતિ કરી રહ્યા છે. વિવેચન.—રસમાર્ગની રીતિ મર્યાદામાર્ગીય પ્રકારથી વિરૂદ્ધ છે, પણ રસમાર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ સાથે વિરોધ ધરાવતો નથી હવે પુષ્ટિમાર્ગની વિલક્ષણ રીતિ ખતાવે છે

શ્રીરામચન્દ્રજીના અવતારમાં ધર્મ સ્થાપનની રીતિ છે. તેથી પોતે એક પત્નીવ્રત છે. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં સમસ્ત વ્રજભક્ત-ગોપભાર્યા સહિત રમણુ એજ ધર્મ સ્થાપન છે લોક વેદમાં જ્યાં રસમાર્ગ તથા રસ શાસ્ત્રનું વર્ણન છે ત્યાં ધર્મમાર્ગ સાથે વિરોધ આવે છે. રસશાસ્ત્રમાં ‘પરકીયારમણુ-અધિક રસ પ્રકટ કરે છે અને સ્વકીયારમણુ ન્યૂનરસ પ્રકટ કરે છે.’ એમ વર્ણન કર્યું છે. તેથી જ્યાં પરકીયારમણુ થયું ત્યાં ધર્મસ્થાપન નથી. જ્યાં જ્યાં શાસ્ત્રમાં ધર્મ સ્થાપન વર્ણન હોય છે ત્યાં ત્યાં પરકીયારમણુની માનસિક કલ્પના પણ-દોષપૂર્ણ-પાપમય છે આવી મર્યાદા માર્ગની રીતિ છે ત્યારે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી સર્વ ધર્મનું સ્થાપન કરવા વિરાજે છે, અને સમસ્ત વ્રજ ભક્તો સહિત રસશાસ્ત્રોક્ત રમણુ પણ કરે છે આ વિલક્ષણતા છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઠાકોરજી બાલકરૂપે પારણામાં પણ જુલે છે અને (એક કાલાવગ્ચિન્ન)-તેજક્ષણુ-અગ્નીઆરવર્ષ વા સોળવર્ષના પરમ રસિક શિરોમણિ થઈ રાસકીડામાં પણ મગ્ન છે !

પ્રભુ સ્વવશપોતાને વશ છે, સ્વતન્ત્ર છે-સ્વેચ્છાવિહારી છે કોટયાનકોટિ પ્રકારના સાધન કરનાર બ્રહ્મા શિવાદિકને કોટયાનકોટિ વર્ષે કદાચિત્ દર્શન આપે છે. વેદ જેના સ્વરૂપને અગમ્ય-અનિર્વચનીય-નેતિનેતિ-વર્ણવે છે. એવા સ્વતન્ત્ર સ્વવશ-સ્વચ્છન્દ વિહારી પ્રભુ ભક્તને વશ છે. શ્રાવ્યશોદ્ધાજી ભક્તિથી પ્રભુનું બાન્ધન કરે છે. ભક્તાધીન પ્રભુ ભક્તના વચનો સિદ્ધ કરવા ઉપરાન્ત અન્ય કંઈ બાળતા નથી- કેવો રમણીય વિરૂદ્ધધર્મા-શ્રય ! ભક્તાહિત, ભક્તાધીનતા, ધર્મ સ્થાપન, અધર્મોચ્છેદરસાનુભવહાતુત્વ અને ‘લોકવત્તુ-લીલાકૈવલ્ય’ એ સૂત્રાનુસાર નિર્દોષભાવ ઇત્યાદિકને સ્પષ્ટ કરતું શ્રીપ્રભુનું સ્વરૂપ તેવુંજ રમણીય, આદહાદક, રસમય અને કલ્યાણુદાતા છે

લોકવત્તુલીલાકૈવલ્યમ્-(પ્રભુની લીલા લોકવત્ છે-પ્રયોજન રહિત છે, અને એ લીલા સ્વતલે (પોતેજ પ્રયોજન છે અથવા મોક્ષરૂપ છે) કેવલ છે.

મૂલમ્:-અમીતઃ સર્વથા મીતઃ સાપેક્ષો નિરપેક્ષકઃ ।

ચતુરોઽપિ મહામુગ્ધઃ સર્વજ્ઞોઽપ્યજ્ઞ એવચ્ચ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — સર્વ પ્રકારે (પ્રભુ) ભવચરિત છે છતાં ભવચુકત છે; સાપેક્ષ (ધન્યચુકત) છતાં નિરપેક્ષ (ધન્યા રહિત) છે, અતુર છે છતાં મહાચુગ્મ (નિર્દોષ) છે સર્વજ્ઞ છે છતાં અજ્ઞપણે.

વિવેચન.—પ્રભુ ભવચરિત છે—જાલના પલ્લુ કાઢ છે પ્રભુ પોતાના અલ્પ જુદા વિશ્વાસ માત્રથી કોટવાનકોટિ પ્રજ્ઞાંક રચે છે અને તેનો નાશ પણ કરે છે, તેથી દેવતા જોને ભય લક્ષ્ય છે એ ભયનો દોષ પણ ભય પ્રભુને હોતો નથી. પ્રભુ આમ નિર્ભય છે છતાં પણ જોઈ પ્રકારે ભવચુકત છે જ્યારે શ્રીકાકેરણને માટી ખાખી ત્યારે શ્રીચક્ર દાણને લાકડી લઈ પ્રભુને ધમકાવવા માંડ્યા ત્યારે નેત્રમાં અશ્રુ લાવી પ્રભુ ભવચુકત થઈ કહે છે “કે માતા મ્હે માટી નથી ખાખી ! આ પ્રકારે પ્રભુને ભક્તથી ભય રહે છે કે ‘રજોને ભક્ત અપ્રસન્ન થાય’ અને તેથી માન કરતા નથી,

પ્રભુને કિંચિત્ વસ્તુની અપેક્ષા નથી અક્ષર પ્રસસમાન જેતું ધામ—ગુહ—છે, જેની શક્તિ જેવી શક્તિ છે, જેને કૌસ્તુભમણિનું આલુપણ છે; જોઈ ક્ષણમાં સર્વ સિદ્ધ કન નાશ માયા જેવી જેની દાસી છે, તેવા પ્રભુને શું અપેક્ષા હોઈ શકે ? પ્રભુ આવા નિરપેક્ષ છે છતાં ભક્તની સ્વરૂપ વસ્તુ પણ અગ્રીકાર કરવાની અપેક્ષાવાળા છે તબક્કા શ્રીચક્ર દાણ તથા અન્ય તબક્કાઓ પાસે માખણ, રમકડાં, ઇત્યાદિ નિમિત્તે આગ્રહચુકત—સાપેક્ષ—છે પ્રભુ અતુર શિશીમણી છે, કોટિ પ્રજ્ઞાશક્તિમાં એ કોઈ પણ અમર્શાઈ આગ્રહ કરે તો તેને કંઈ આપે છે ક્ષણક્ષણની ક્રિયા અને સર્વના મનનો ભાવ બાલુવાવાળ છે—છતાં ભક્તો પાસે મહાચુગ્મ જાણે જેવા છે, ભક્તો જે વસ્તુ સમર્પિત કરે છે તે જ્યારે છે પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે સર્વ વ્યાપક છે સર્વ શક્તિમાન છે, ત્રણ લોકમાં તેમનાથી કશું ઘૂર નથી છતાં ભક્તો પાસે અજ્ઞાની જેવા છે રમતમાં હારી જાય છે, રમવાને અન્નમાની ઇચ્છા કરે છે, તે ઇચ્છા પાર નથી પહોંતી તો રૂઢન કરે છે, આવા વિરૂદ્ધભર્મીથી પ્રભુ છે. (૧૩)

મૂલમ્—આત્મારામોઽપિ ગોપીનાં સર્વદા રતિવર્દનઃ ।

પૂર્ણકામોઽપિ કામાર્ત્તો દ્યુતીનો દીનમાયણ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ — આત્મામા રમણ કરવાવાળા છે છતાં સર્વદા શ્રીગોપીજનની રતિવર્ધન કરનારા છે પૂર્ણકામ છે છતાં કામથી આર્ત છે, દીન નથી છતાં દીન જેવું ભાવણ કરે છે

વિવેચન.—પ્રભુ સદા આત્મારામ છે, પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં રમણ કરી રહ્યો છે; છતાં નિરતર ગોપીજનના સજમાં રમણ કરી નિત્ય નૂતન કામની વૃદ્ધિ કરે છે પ્રભુ પૂર્ણકામ છે સાક્ષાત્ મ મય (કામદેવ)ના મ મય છે તો જોમને કામ વસ્તુ ઈ જણનામાં હોઈ શકે ? છતાં પોતે કામથી આર્ત છે, સ્વરૂપ બૂજતરસ હોય તો પણ તેની નિવૃત્તિના પદાર્થો માગે છે ગોપીજન માનાદિક ખાસ કરી, જોવા ભયથી વિરહ અપ્રકૃત થઈ સખીનો વેશ ધારણ કરી પોતે તેમને મનાવે છે પ્રભુ દીનતારહિત છે એ ઇચ્છના ઇચ્છર છે અને જેમને ત્રિલોક નમન કરે છે તે પ્રભુ દીનતા યા અર્થે ખાસ કરે છે ? છતાં પ્રભુ ભક્તો સાથે દીનતા રાજે છે કે હું તમારોજ છું, તમારા વિના અન્યને બાલુતો નથી” આવા અનેક પ્રકારના રૂ મયુક્ત વચન કહે છે આ પ્રભુનું વિરૂદ્ધભર્મીના આશય હોવાપણુ છે

મૂલમ્:—સ્વપ્રકાશોઽપ્યપ્રકાશો વહિષ્ઠોન્તઃ સ્થિતઃ સદા ।

અસ્વતન્ત્રઃ સ્વતન્ત્રોઽપિ સમર્થો ન તથાઽપિચ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—પોતાના તેજથી પ્રકાશયુક્ત છે તોપણ (લક્ષ્મીની પાસે) પ્રકાશરહિત છે. બહિર્ વિરાજે છે, તો પણ સદા (લક્ષ્મીના) અંતઃકરણમાં સ્થિતિ (વિરાજે છે) કરે છે. સ્વતંત્ર છે છતાં લક્ષ્મી પાસે પરત્ર છે, સર્વ સામર્થ્યયુક્ત (પ્રભુ) છે તો પણ (લક્ષ્મીની પાસે) અસમર્થ છે. **વિવેચન**—પ્રભુ સમસ્ત ત્રિલોકમા નિજ પ્રકાશ કરી રહ્યા છે એમનું તેજ અભિમાનનો તત્કાલ નાશ કરે છે, અને પોતાના પ્રકાશનો વિજય કરે છે, તો પણ લક્ષ્મી પાસે પોતાના આવા વિજયી પ્રકાશને બાણતા પણ નથી. જે લક્ષ્મી કહે છે તે થાય છે જે લક્ષ્મી કહે છે તેજ પોતે કરે છે. પ્રભુ બહિઃસ્થિતિ કરે છે. સદા સર્વ વ્રજલક્ષ્મી સહિત અનેક લીલા કરે છે છતાં સર્વ પ્રાણીમાત્રના હૃદયમાં સદા સ્થિતિ કરે છે. પ્રભુ સદા સ્વતંત્ર લીલા કરે છે. સ્વેચ્છાથી એક ક્ષણમાં બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ કરે છે તથા તેનો નાશ પણ કરે છે છતાં લક્ષ્મીને વશ પોતે થઈ રહ્યા છે. વ્રજલક્ષ્મી કહે છે કે “અહીં બેસો” તો ત્યાજ બેસે છે, લક્ષ્મી પાસે સ્વસ્વાતંત્ર્યની વાત કરતા નથી લક્ષ્મીના મનોરથ અનુસાર કાર્ય કરે છે. પ્રભુ “કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથા કર્તુમ્” કરવાનું, ન કરવાનું અને કરેલું અન્યથા કરવાનું” આમ સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય ધરાવે છે છતાં લક્ષ્મી પાસે આપ અસમર્થ છે, વ્રજલક્ષ્મી એમને ધ્યાનમાં આવે ત્યાં ગોઠમાં લેઈ જાય છે, ને પોતાનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. ત્યાં પ્રભુ સામર્થ્ય—રહિત થઈ રહ્યા છે. આ પ્રકારે પ્રભુ વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયી છે. (૧૫)

મૂલમ્:—एवं हि पुष्टिमार्गीयं विरुद्धस्वगुणालयम् ।

કૃષ્ણં કૃપાલું સતતં શરણં ભાવયેદ્વદિ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પ્રકારે સ્વગુણ (આપના ગુણ) અને તદ્ વિરૂદ્ધના ગુણના ધર-આશ્રય, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રભુ કૃપાલુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના હૃદયમાં સતત રાખવી.

‘ આ શ્લોક પર્વત પ્રભુનું વિરૂદ્ધધર્માશ્રયત્વ સ્થાપન કર્યું હવે એવા ફલરૂપ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના શરણની નિરતર ભાવના કરવી એમ કહે છે

વિવેચન:—આ પ્રકાર વિરૂદ્ધ ગુણના ધર-(આશ્રયસ્થાન) જે અન્યથી અગમ્ય છે—એવા રસાત્મક પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરાજે છે ઉપર્યુક્ત લક્ષ્મીપર કૃપા કરે છે. એવા પરમ કૃપાલુ, ક્ષેત્રાત્મક શ્રીકૃષ્ણને શરણે, નિરન્તર મન, કર્મ અને વચનથી રહેલું જે વૈષ્ણવ પોતાના હૃદયમાં “શ્રીકૃષ્ણ: શરણ મમ” એવી ભાવના નિરતર રાખે તો શ્રી કૃષ્ણ જે પરમ કૃપાળુ છે, તે કૃપા કરશેજ શ્રીમદ્દાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે:—

“તસ્માત્સર્વાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ” અર્થાત “તેથી માફ શરણ—માફ આશ્ર-યસ્થાન—સર્વાત્મભાવે શ્રીકૃષ્ણ છે” તેમજ પોતે વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે.—

“અશક્યે વા સુશક્યે વા સર્વથા શરણ હરિ ।

અર્થાત્—અશક્યમાં—ના બની શકે એવા કાર્યમાં—અથવા સુશક્યમાં—સહેજમાં બની શકે તેવા કાર્યમાં—સર્વ પ્રકારે હરિ શરણનોજ નિશ્ચય—એજ આશ્રય સ્થાન !” આમ શ્રીમુખથી શ્રીઆચાર્યજીએ શરણ ભાવનાનો મહિમા ગાયો છે. અષ્ટાક્ષરમંત્ર “શ્રીકૃષ્ણ:

શરણુમમ ” તું અષ્ટપદ્ધત સ્મરણ કરવું, જો મહામત્ર સર્વસિદ્ધિજોને આપનાર છે શ્રીગુણાર્ણજી જેવા વાત “વિશ્વસિ” માં કહે છે —

યતુકં તાત ચરણી શ્રીકૃષ્ણા શરણં મમ । તત યજાઽસ્તિ મૈત્રિમિત્યમૈરિકે પારહીતિકે
અર્થાત્ — ‘તાત ચરણે-શ્રીઆચાર્યજીએ-શ્રીકૃષ્ણા શરણુમમ, જોમ ને વચ્ચે
કહ્યું છે તેનાથીજ આલોક તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે” તેથી પરમકૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ
શરણે મન, વચન અને કર્મથી જવું જોજ નિશ્ચિત્ત સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્-અસાધન સાધનવાનસાધુ સાધુરેવવા ।

શરણાદેવ નિશ્ચિલ ફલ પ્રાપ્તોત્યસશયમ્ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ — સાધન રહિત હોય અથવા સાધનવાન હોય, સાધુ હોય કે અસાધુ હોય
પણ ને શરણે જાય છે તે નિઃસશય-અર્થસમમ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે

વિવેચન.—કોઈ જીવે જોકે પણ સાધન કર્યું ન હોય, અને કોઈ જીવે અનેક પ્રકાર
સાધન કર્યા હોય, કોઈ જીવ સાધુ હોય-પરમ સુશીલ હોય, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, ૨
ત્સરથી રહિત હોય-અને કોઈ જીવ અસાધુ હોય, કામ, ક્રોધાદિક દોષથી ભરેલા હોય
તોપણ આ જીવો ને હરિ શરણુ જાય તો ફલ પ્રાપ્ત કરે છે-દેવતા, મનુષ્ય, પ્રાણી
કૃત્રિમ, વૈરથ, શૂદ્ર, આરકાલ, પશુ, પક્ષી ઇત્યાદિક અમે તે ચોની ઉચ્ચ મા ની
માં જ મેલે કોઈ પણ જીવ ને શ્રીકૃષ્ણજીને શરણુ જાય છે તો તેને નિશ્ચય ફલની પ્રાપ્તિ
મામ છે આમાં સંદેહ નથી. પ્રભુનું શરણુ જો સર્વોપરિ સાધન છે એ જીવને પ્રભુનું શરણુ
મળું છે, તે જીવ સર્વ સાધન કરી વૃથા છે પરંતુ ને જીવ અનેક સાધન કરે
છતાં પ્રભુ શરણુ ગયો નથી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી આમ પ્રભુ શરણુથી સર્વ ફલ
સિદ્ધ થાય છે, જોમ નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્-મક્તિમાર્ગે સાધનં ચ ફલ શરણ મેવ હિ ।

સર્વધર્મપરિત્યાગ સ્વતન્ત્ર ચેત્ફલ હિ તત્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાં સાધનપણુ શરણુ છે અને ફલપણુ શરણુ છે તેથી સર્વધર્મો
પરિત્યાગ (અન ય ભક્તિ હોય) હોય તો આ સ્વતન્ત્ર ફલરૂપ શરણુ પ્રાપ્ત થાય છે

વિવેચન.—ભક્તિમાર્ગમાં સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ શરણુ છે, તેમ ફલ પણ શ્રી કૃષ્ણ
શરણુ છે સાધન અને ફલ ભિન્ન નથી. સાધન પોતેજ ફલરૂપ છે તેથી શરણુજી મળે
ફલ છે આ વાત શ્રીભગવાનુ સ્વમુખે શ્રી ગીતાજીમાં કહે છે

“સર્વધર્મોપરિત્યજ્ય મામેકં શરણવ્રજ । અહ ત્વા મર્વં પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ માશુર

“સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરી તું મને એકલાનેજ શરણુ આપ. હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ । શોક મા કર આ શ્લોકપર શ્રીગુણાર્ણજીની ચિન્તનીકા છે. ત
શરણુઆપનારું યુગ્મ નિરૂપણ કર્યું છે તેથી ને જીવને જોકે શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ મામ
તે જીવમાં સર્વ ધર્મ સિદ્ધ થાય છે તેથી સર્વમાં યુગ્મ ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને આશ્રય
જોવો જાય રાખી શરણુ અવશ્ય કર્તવ્ય છે

સર્વ ધર્મોના પરિત્યાગ સર્વ ધર્મ એ બહુવચન છે તે એ બતાવે છે કે એ સર્વ ધર્મો આયાસસાધ્ય છે એટલે કષ્ટસાધ્ય છે તેમજ તે ધર્મો ને સાંગાતુષ્ઠ્ય-સર્વ અગ સહિત ને તેમનું અનુષ્ઠાન થાય તોજ તેઓ ફક્ત આપે, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના શરણુમાં તેમ નથી. મામ્-એમ એક શ્રીકૃષ્ણના આશ્રય-શરણુ કરવામાં અતિશય આયાસ અને સાંગાતુષ્ઠાન આવતા નથી. મામ્-એમ એકવચનથી એમ બતાવાય છે કે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય સુખસેવ્ય છે-આયાસ સાધ્ય નથી તેમજ એ આશ્રય એકદોળ સર્વ ફલનું દાન કરવામાં સમર્થ છે. (અમૃત તરંગીણી ટીકા)

મૂલમ્:-પરોક્ષે શરણં તાદૃશ્વ મહાપુરુષયોગતઃ ।

કૃપાચેત્તાદૃશાનાં હિ તદા તદ્દ્વારકં ભવેત્ ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ:-અનવતાર દશામાં તાદૃશ મહા પુરુષના યોગથી શરણુ થાય છે, અને જો તેવા મહાપુરુષોની કૃપા થાય તો તે દ્વાર રૂપ બને છે. (૧૯)

વિવેચન:-શ્રીકૃષ્ણની અવતાર દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણુ સિદ્ધ થાય છે, અને શ્રીકૃષ્ણની પરોક્ષમાં-અનવતાર દશામાં શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષમાં શ્રીઆચાર્યજીના અન્ય વચનામૃતદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થઈ શકે છે, પુષ્ટિ-માર્ગની એવી રીતિ છે કે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાકટ્ય દશામાં પ્રસિદ્ધ શરણુ થાય અને પરોક્ષ દશામાં મહાપુરુષ ભગવદીયોએ મલીને શરણુનો વિચાર કરવો. સેવા સમય સાક્ષાત્ શરણુ થાય છે અને અનોસરમાં ભગવદીયોએ એકત્ર થઈ શરણુ ભાવના કરવી. તેવા ભગવદીયોની કૃપાથી ભગવદીયદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, આમ સ્વયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનું શરણુ સિદ્ધ થઈ શકે છે સેવામાં ચરણરૂપર્શ કરીએ છીએ અને નિત્ય તુલસી સમર્પીએ છીએ આ પ્રકારે સેવામાં સાક્ષાત્ શરણુ થાય છે, ભગવદીય ભક્તોદ્વારા અનન્ત કરણમાં શરણુ થાય એ વિપ્રયોગ શરણુ. (૧૯)

મૂલમ્:-તૈષામપિતુ પારોક્ષ્યે તદુક્તૈર્વચનૈઃ સ્વતઃ ।

તત્પ્રકાશતમાર્ગૈકસ્થિતૌ ભવતિ સર્વથાઃ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:-ઉપરના શ્લોકમાં જે તાદૃશ પુરુષો કહ્યા તેમની પણ પરોક્ષ દશામાં જ્યારે તેઓ આપણાથી બહુ દૂર હોય ત્યારે-તેમના પોતાના કહેલા વચનથી તેમણે પ્રકાશિત કરેલા માર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી તો તેથી સર્વથા શરણુ સિદ્ધ થાય છે. (૨૦)

વિવેચન:-ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે સ્વયોગમાં સાક્ષાત્ શરણુ અને પરોક્ષમાં ભગવદીયોને એકત્ર થઈ શરણુ ભાવના કરવી એમાં ભગવદીય મહાપુરુષ શ્રીઆચાર્યજી છે એમના દ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે, શ્રીઆચાર્યજીની પરોક્ષ (અનવતાર) દશામાં ભગવદીયોને શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત અન્યદ્વારા શરણુ સિદ્ધ થાય છે શ્રીઆચાર્યજી પ્રકટિત પુષ્ટિમાર્ગમાં એક સ્થિતિ કરવી શ્રીઆચાર્યજી, શ્રીગુણાંકજી અને શ્રીવલ્લભકુલની પરોક્ષ દશામાં એમના વચનની ભાવના કરવી, એમના સર્વ અન્યનું શ્રવણ કરવું અને ભાવપૂર્વક મનન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી, આ સમગ્ર પ્રકારથી શરણુ સિદ્ધ થાય છે. [૨૦]

મૂલમ્:-સંસારિણાં સદા દુષ્ટસંગિનામન્નદોષતઃ ।

વહિર્મુખાનાં મત્તાનાં કુતો માર્ગસ્થિતિર્ભવેત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ — સદા દુષ્ટ સજ કરનાર, જ્ઞાન દોષથી બહિર્મુખ, તથા ઉન્નત એવા સસારી મનુષ્યોની પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ ક્યાંથી હોઈ શકે ? (૨૧)

વિવેચન — ઉપર કેમ જતાવ્યો કે પ્રથમ સાક્ષાત્ શરણુ, પરોક્ષ રૂપમાં શ્રીમાર્ગ દ્વારા શરણુ, એમની પરોક્ષમાં એમના અન્ય, વચનામૃત દ્વારા એકત્રિત ભગવદ્દીપ્તિ શરણુ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ દુષ્ટ સજ માત્ર તેા ક્ષણ માત્રમાં જમુ કર્તુ કરાવું એક ક્ષણ અર્થ થયે જાય છે દુષ્ટતા સજથી નિશ્ચય દુષ્ટતાજ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી સસારાસક્ત દુષ્ટ જીવનો કદાપિ સજ કરવો નહિ હવે સસારી બહિર્મુખ જીવના શું લક્ષણ હોઈ શકે તે જતાવે છે, એ જીવ લૌકિક વિષયાર્થમાં તન, મના અને મનથી ઉન્નત રહે છે અષ્ટપદર લૌકિકાવેશથી પૂર્ણ હોય છે, ભગવદ્દર્શનમાં એનું ચિત્ત આસક્ત થતું નથી, અભિમાન, અહંકારાદિ મનમા બહુ રાજે છે આવા સસારી જીવના હૃદયમાં પુષ્ટિમાર્ગ કદાપિ સ્થિર થતો નથી, આવા બહિર્મુખના સજથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી અથ માત્ર થાય છે, તેથી સસારી બહિર્મુખ જીવનો ત્યાગ કરી, ભગવદ્દીપ્તિના સજમાં શરણુ ભાવના કરવી. (૨૧)

મૂલમ્ — તદર્થે શ્રીમદાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રય ।

સદા વિધેય સ્તેનૈવ સકલ સિદ્ધિમેષ્યતિ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ — દુષ્ટ સજી સસારીજાના સજથી માર્ગસ્થિતિ થતી નથી, તેથી શ્રીમા આપ જ મહાપ્રભુજીના ચરણુકમલનો આશ્રય સદા કરવો કેમકે તેથી સકલ પદાર્થની સિદ્ધિ થાય છે વિવેચન — જો શ્રીવદ્ભક્ત કુલનો કે વાદશીલ વૈષ્ણવોનો સજ કદાચિત્ ન થઈ શકે તેમજ અન્ય વાર્તાદિમા પણ કંઈ અભિનિવેશન ન હોય તો શું કરવું ? આનું સમાધાન કરે છે બહિર્મુખનો સજ ત્વજી આપણે વાવચ્છેદ્ય સેવા કરવી અને આપણા હૃદયમાં શ્રીમાચાર્યજી મહાપ્રભુજીના હૃદ આશ્રય રાખવો. શ્રીમાચાર્યજીના ચરણુકમલની ભાવના અષ્ટપદર ચિત્ત સજાદી ક્યાંથી સકલ મનોરથ નિશ્ચય સિદ્ધ થાય છે, શ્રીમાચાર્યજી અલો કિક અભિરૂપ છે તેથી સ્વચરણુકમલાશ્રિત વૈષ્ણવોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશેજ (૨૨)

મૂલમ્ — તદાશ્રયોપિ મનસ સગામાવેન ચેત્સતામ્ ।

તોપામાવેન શિથિલોયદિ દેવાન્નવિપ્સ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

તદાસ્માક ગતિ કા ચેત્સેષ ચિન્તાઽસ્તિ મદ્દિ ।

લૌકિકક્લેશસયધો હ્યંગીઠ્ઠતલક્ષણમ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ — અસત્પુરુષના સજના અભાવે ચિત્ત સતોપ (પ્રસન્નતા) ન રહેવાથી જો કદાપિ દેવયોગે એમનો (શ્રીમદાચાર્યચરણુકમલનો) આશ્રય શિથિલ થાય તો અમારી શું ગતિ થશે ? જે ચિન્તા મારા હૃદયમાં છે લૌકિક કલેશનો સજથી એજ હવે (પ્રભુ)ની અંગીકૃતિનું લક્ષણ છે (લૌકિકમાં કલેશ થાય ત્યારે નેરાગ્ય થાય હૃદાન્ત તરીકે અર્ચ્ય મિત્રોત્ત પિત્રવા, કલેશાદિને લૌકિકમાત્રેશ મરામીજ લૌકિકમાથી આસક્તિ છુટી). (૨૩-૨૪)

વિવેચન — યત્સજનો અભાવ હોય ભગવદ્દીપ્તિના સજ ન થાય, તો પણ મનમાં શ્રીમાચાર્યજીના ચરણુકમલનો આશ્રય ન ત્વજ્યેલ જ્ઞાન સર્વ કલેશથી અમિત ચિત્તને

ખેંચી લઈ એક શ્રી આચાર્ય ચરણકમલમાં આસક્ત કરવું. મનમાં એવું ન વિચારવું કે “ભગવદ્દીયના સગથી આશ્રય સત્વર સિદ્ધ થાય છે તેથી જ્યાં સુધી ભગવદ્દીયનો સંગ ન થાય ત્યાં સુધી મારાથી શું બનશે? જે થવાનું હશે તે થશે, મને દૈવ સત્સગહીન રાખ્યો તો હું શું કરું? જ્યારે ભગવદ્દીયનો સંગ થશે ત્યારેજ આશ્રય કરીશ!” આવા વિચારથી મનમાં સિથિલ ભાવ ન કરવો. મનથી શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય દૃઢ રાખવો. આશ્રય કર્યા વિના દુર્બલ્લિ થઈ જાય છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાશ્રય નામના સ્વપ્રત્યભમાં કહે છે.

અશૂરેણાપિ કર્તવ્યં સ્વસ્યાસામર્થ્યમાવનાત્ ।

“જે શૂરવીર નથી તેણે પણ પોતાના અસામર્થ્યની ભાવનાથી ધૈર્ય રાખવું” ઇન્દ્રિયદેહાદિ, લૌકિક સુખની વાંચના કર્યા કરે છે ભગવત્ સંબન્ધમાં તો તેઓ પ્રથમથી સિથિલ છે. આપણી ઇન્દ્રિયો અને દેહ આપણા મનને ભગવદ્ધર્મથી સિથિલ કરવા ઇચ્છે છે આપણા ઇન્દ્રિય અને દેહ અમુર છે તેથી તેમના આસુરત્વનો લેપ મનમાં ન થવા દેવો, ઇન્દ્રિય અને દેહને લૌકિક કાર્યાદિમાંથી ખેંચી લઈ એમને ભગવત્સેવામાં યોજવા, એમજ સમજવું કે નેત્રનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુના દર્શન કરવા એજ છે; હસ્તનો મુખ્ય ધર્મ પ્રભુની સેવા કરવી એજ છે, શ્રવણ (કર્ણ)નો મુખ્ય ધર્મ ભગવત્કથાનું શ્રવણ કરવું એજ છે, મુખનો મુખ્ય ધર્મ ભગવન્નામનો ઉચ્ચાર કરવાનો છે, અને દેહનો ધર્મ આલસ્ય કરવાનો નથી, પણ તટકાલ ઊઠી પ્રભુની સેવા કરવાનો છે. ભગવદ્ધર્મને માટે એમ સમજવું કે ‘જે આજે શક્ય હોય તે કરી લેવું, કાલે શું થશે? માટે ભગવદ્ધર્મ, પ્રભુશરણ તથા શ્રી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય એજ પરમ કર્તવ્ય છે. (૨૩)

હવે વૈષ્ણવના લક્ષણ કહે છે.

“એક શ્રીકૃષ્ણજ પરમ ગતિ છે.” એમ સમજી અન્યાશ્રય ન કરે. આજ વૈષ્ણવનો મુખ્ય ધર્મ છે. તે સિદ્ધ થયો ત્યારેજ જાણવો કે જ્યારે લૌકિક કલેશના સમ્બન્ધમાં મન ચિન્તાથી પીડીત ન થાય (ત્યારે) શ્રીહરિ પોતાના ભક્તોને અનેક પ્રકારના લૌકિક કલેશ આપે છે, તો પણ જીવે નિજ ધર્મ ન છોડવો, હરિ શરણની ભાવના કરી, મનમાં ચિન્તા ન રાખવી એજ અગીકૃત વૈષ્ણવનું લક્ષણ છે. શ્રી ગુણાંધજીના સેવક વિઠ્ઠલદાસ, નારાયણદાસના પાસે આજીવિકાને અર્થે ગયા હતા નારાયણદાસે તેમને પરગણે મોકલ્યા. ત્યાં કેટલાક પૈસાની ખોટ આવી. ત્યારે નારાયણદાસે તેમને બદિખાને રોજ માર મારવાનો આરભ કર્યો. વિઠ્ઠલદાસની પીઠની છોલ ઉતરી ગઈ, તો પણ વિઠ્ઠલદાસે એમ ન કહ્યું કે “હું વૈષ્ણવ છું એટલો તો વિચાર કરો!” ત્યાર પછી શ્રીગુણાંધજી ત્યાં પધાર્યા. વિઠ્ઠલદાસ એમના દર્શનાર્થે ગયા ત્યારે શ્રીગુણાંધજીએ એમની દુર્દશા જોઈ પ્રશ્ન કર્યો “તારી આવી દશા કયમ થઈ?” વિઠ્ઠલદાસે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “દેહના દણ્ડ તો લોગવ્યેજ છુટકો.” શ્રીગુણાંધજીએ નારાયણદાસને કહ્યું કે ‘આ પ્રકારે માર મારે છે તો તને જીવ પર દયા પણ નથી?’ આ દૃષ્ટાન્તથી સાર એ નીકળે છે કે, વૈષ્ણવની પરીક્ષા કરવા હરિ કલેશ આપે છે. એ કલેશ ધૈર્યથી સહન કરવા શ્રીઆચાર્યજી વિવેક ધૈર્યાશ્રય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં આશ્રયનું લક્ષણ આપતાં કહે છે કે આટલા દુઃખમાં હરિ શરણ રાખવુંજ.

“પહિકે પારલોકે વ સર્વથા શરણ હરિ । દુઃખહાનૌ તથા પાપે મયે કામાદ્યપૂરણે ॥
મક્તદ્રોહે મક્ત્યમાવે મક્તૈશ્વાતિક્રમે કૃતે । અશક્યે વા શુશક્યે વા સર્વથા શરણં હરિ. ”

આ લોક અને પરલોકની બાબતોમાં સર્વમા હરિશરણ કરવું, દુઃખની હાનિમાં તથા પાપમાં, ભયમાં, કામાદિની અપૂર્તિમાં, ભક્તવૃત્તોદ્ધમાં, ભક્તિવતા અભાવમાં, ભક્તિ અવિ ક્રમણ કરે તેમાં, અશક્યમાં, સુશક્યમાં સર્વ અર્થમાં હરિશરણ કર્તવ્ય છે” આજ વચનને વિચાર કરી ચાલત લોકિક વૈદિક દેહ સબધી દુઃખોમાં ચિન્તાપુર ન થતાં એ આપણા પ્રભુને શરણે રહેવું આ અગીકૃત વૈષ્ણવ વ્રત લક્ષણ છે (૨૪)

મૂલમ્—લોકે સ્વાસ્થ્યમિતિ શ્રીમદાચાર્યવચનામૃતાત્

તદીયે સ્વામિહાર્દસૌ સ્તોષ કાર્યસ્તુ તેન હિ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રી આચાર્યજીવ નવરત્ન નામના પોતાના અન્તમાં વચનામૃત છે કે, “લોકમાં તથા વેદમાં હરિ સ્વસ્થતા કરશે નહિ” તેથી સ્વામિનું હાર્દ સમજનાર તદીયે એ સ્તોષ નિશ્ચય કરવો. વિવેચન—શ્રી નવરત્ન અમમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે “કહે સ્વાસ્થ્ય થયા વેદે હરિસ્તુ ન કરિપ્યતિ” “હરિ લોકમાં તથા વેદમાં સ્થિસ્તા (જાતોની) નહિ કરે. આ વચન પ્રમાણે પ્રભુ જાતોની આસક્તિ લોકમાં અને વૈદિક વસ્તુઓમાં કરાવતા નથી એ લોકિક વૈદિક કાર્યની સિદ્ધિ થયા કરે તો લોકિક કાર્ય તેમજ વૈદિક કાર્યના આવેશમાં પ્રભુનું વિસ્મરણ થાય, તેથીજ પ્રભુ લોકિક વૈદિક કાર્યોમાં સ્થિતિ કરાવતા નથી પરંતુ એ લોકિક વૈદિક કાર્યમાંથી તદીયેને ઇલાવી પોતાનોજ (પ્રભુનોજ) આશ્રય સિદ્ધ કરાવે છે, ત્યારેજ ભગવદીયો સ્વામિના હૃદયના અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરે છે કે “આમર્હ કશ્ચાપ્ય યતું કે પ્રભુએ જામને લોકિક વૈદિકની સુક્ત કર્યા! હવે લોકિક વૈદિકમાં આવેશ મશે નહિ અને પ્રભુનું વિસ્મરણ થતું અટકશે!” આમ સ્વામીના હૃદય-અભિપ્રાયનું ચિન્તન કરી મનને ચન્તુક રાખવું.

મૂલમ્—અતોહિ લૌકિકઃ ફલેશો નાન્તર ક્રિયતાં ક્વચિત્ ॥

વાદ્યતસ્તુ પ્રકર્તવ્યો દ્યોદાસીન્યપ્રસાધનાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—તેથી અન્ત કરણમાં લોકિક ક્ષેત્ર કશાપિ ન કરવો, પણ તેવો ક્ષેત્ર બહારથી કરવો, કારણ કે તેથી ઉદાસીનતા સિદ્ધ થાય છે (૨૬)

લોકિક વૈદિક કાર્ય પ્રભુ સિદ્ધ ન કરે તોપણ ભગવદીયે સ્તોષ અને ચિત્તપ્રસન્નતા રાખવી, ક્ષેત્ર કરવો નહિ. પણ લોકિક વૈદિક કાર્ય કર્યા વિના બૃહસ્પતિમ કેવી રીતે બાદે? આ શકાનું સમાધાન કહે છે “એ લોકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો ભગવદીયે જોમજ સમજવું કે મ્હારો સુખ્ય ધર્મ તો ભગવત્સેવા, સમરણ અને ભગવદાશ્રય છે. જતાં મે લોકિક વૈદિક કાર્યમાં ચિત્ત લગાડવું તેથી પ્રભુએ કાર્ય સિદ્ધ ન કર્યું એ પણ મારા કશ્ચાપ્ય અર્થેજ છે હવે લોકિક વૈદિકમાં મન નહિ રાખીશ!”

પરંતુ બહાર લોકને દેખાડવાને અર્થે તો કર્ષક (લોકિક વૈદિક આદિ) કાર્યો કરવા તેમાં હૃદયની ઉદાસીનતા (તટસ્થપણ) રાખવી ચિત્ત તો ભગવત્સેવામાંજ રાખવું લોકિક વૈદિક કાર્યમાંથી પોતાના મનને એવી રીતે પોતાનો ધર્મ લોકને બતાવવો નહિ. લોકને તો લોકિક વૈદિક ક્રિયા બતાવવી.

લૌકિક વૈદિક કાર્ય બહારથી લોકોને બતાવવા માટેજ કરવાં. તેમાં ચિત્તની આસક્તિ ન થાય, શ્રી આચાર્યજી પુ પ્ર મ ગ્રન્થમાં પુષ્ટિ ભક્તોના વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે.—

વૈદિકત્વ લૌકિકત્વ કાપટયાત્તેષુ નાન્યથા । વૈષ્ણવત્વ હિ સહજં તત્તોડન્યત્ર વિપર્યયઃ ।
તે ભક્તોમાં લૌકિકત્વ અને વૈદિકત્વ હોય પણ તે સહજ નથી, પરંતુ કપટને (લોક સંગ્રહને) લીધે છે, તેઓમાં વૈષ્ણવત્વ સહજ છે. તે વિના અન્ય સર્વ ઉલટી રીતે (કપટથી લોકને બતાવવા માટે) છે.

મૂલમ્:—દુઃખં દુઃસજ્જનં ચાન્યલૌકિકાભિનિવેશનમ્ ।

સત્સજ્જભાવજં ચાપિ તથા માર્ગસ્થિતેરપિ ॥ ૨૭ ॥

તત્તુમત્પ્રભુપાદાન્જકૃપયા સર્વથા મમ ।

તદીયાનાં ચ સદ્જ્ઞેન ક્ષણાદરીભવિષ્યતિ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ.—એક તો દુઃસગળન્ય દુઃખ, બીજું લૌકિકાવેશન્ય દુઃખ, સત્સંગના અભાવથી થતું દુઃખ, તથા માર્ગસ્થિતિનું પણ દુઃખ છે (પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્થિતિ કરવી તેનું પણ દુઃખ છે) આ સર્વ દુઃખો શ્રીમહાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી અને તદ્દીયજનના સગથી એક ક્ષણમાં દૂર થઈ જશે. વિવેચન—દુઃસગથી લૌકિકાવેશ થાય છે તેથી એને દુઃખ રૂપ સમજી એનું કહ્યું કરવું નહિ. દૃષ્ટાન્તમાં પ્રદહાદજી ભગવદ્ભક્ત હતા. એમના પિતાએ એમને બહુ પ્રતિબંધ કર્યો. પિતાએ પ્રદહાદજીને ભગવત્સ્મરણ તથા ભજનાદિકનો ત્યાગ કરવા બહુ પ્રકારે સમજાવ્યા પણ મૃત્યુસમાન દુઃખ સહન કર્યું અને ભગવત્ સ્મરણાદિકનો ત્યાગ પોતે કર્યો નહિ. ત્યારે પ્રભુએ કૃપા કરી પ્રદહાદજીની રક્ષા કરી અને હિરણ્યકશ્યપુને માર્યો. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે લૌકિકાવેશકારક દુઃસગનો ત્યાગ કરવો અને ભગવદ્ધર્મમાં રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવવાનાર સત્સગનું સેવન કરવું. સત્સગના અભાવમાં પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા, સ્મરણનો ત્યાગ ન કરવો, દુઃસગથી દૂર થઈ શ્રીઆચાર્યજી, તથા શ્રીગુણાંકજીના દહ આશ્રય સહિત નિત્ય નિયમથી સેવા સ્મરણ કરવા. શરણે આવેલા જીવ માત્રના પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજી છે, તેમના ચરણકમલની કૃપાથી તદ્દીય જનોના સગ, ભગવત્સેવા તથા સ્મરણાદિ સર્વ સિદ્ધ થાય છે; અને પુષ્ટિમાર્ગનો સિદ્ધાન્ત હૃદયારૂઢ થાય છે. તાદૃશીય ભગવદ્દીયોનો સગ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી થાય છે. (એવા તાદૃશીય વૈષ્ણવથી શ્રીમહાપ્રભુજી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી.) ચોરાશી વૈષ્ણવની એક વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીએ કાશીમાં આસુર-વ્યામોહલીલા દેખાડી ત્યારે તેના સમાચાર કાશીમાંથી એક વૈષ્ણવે ભગવાનદાસને કહ્યા તે શ્રવણ થતાજ ભગવાનદાસે કહ્યું કે ‘તમને ભ્રમ થયો છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એમ કરે જ નહિ !’ પેલા વૈષ્ણવે કહ્યું કે ‘હું પ્રત્યક્ષ જોઈને આવું છું, છતાં તમે માનતા નથી !’ ત્યારે ભગવાનદાસે મન્દિરના દ્વાર ઉઘાડ્યા કે તરતજ સમસ્ત વૈષ્ણવને શ્રી આ-ચાર્યજી મહાપ્રભુજી આસન પર બિરાજી પોથી વાંચતા હોય એવાં દર્શન થયા. આ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોના હૃદયમાં સદા વિરાજે છે તેવા વૈષ્ણવો કવચિત્ શ્રીઆચાર્યજીનાં દર્શન કરાવી શકે છે, અને સર્વ સન્દેહ દૂર કરે છે એ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજી તાદૃશીય વૈષ્ણવથી એક ક્ષણ પણ દૂર નથી, તેથી તેવાઓનો સગ કરવો. (૨૭-૨૮)

આ વિવેચન મૂલ્ય શ્લોકને અનુસરતું નથી જતાં નહીં પ્રતોમાં માલમ ૫૩ છે તેથી બન્ને વચ્ચે
મૂલમ્—તે દુર્લભા इति मनः खिन्नं भवति नित्यदा ।

यदा प्रभु कृपापूर्णं कृपयिष्यति दैन्यतः ॥ २९ ॥

तदाचार्यपदासकौस्तानुपस्थापयिष्यति ।

अस्माकं तु गतिनान्या श्रीकृष्ण शरणं मम ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ —એવા ભગવદ્દીયો દુર્લભ છે, તેથી મન નિરંતર ખેડમુકત રહે
જ્યારે દૈન્યથી કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારે પોતે શ્રીભાગવાર્ત્તાના અરણ્યકમહર્મા ન
સકત એવા ભગવદ્દીયોને મેલ્યા કરાવી આપશે, તેથી અમારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી
યરણ્ય છે, અન્ય કોઈ બતિ અમારી નથી

દેહીક પ્રતોમાં દ્વિતીય શ્લોકના પૂવાકમાં નીચેના પાઠ ઉપચય થાય છે—તદાચાર્યવદાસકો
નુપસ્થાપયિષ્યતિ । ત્યારે અર્થ—શ્રીભાગવાર્ત્તાના અરણ્યકમહર્મા આસક્તિ થશે અને એ જાત
એવા ભગવદ્દીયોને મેલ્યા કરાવશે,

વિવેચન.—એવા ભગવદ્દીયોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે- હું સર્વ સ્થલે જોમને (હું
જોશુ છું, પણ મને મલતા નથી ! તેથી મનમાં જાતિ દુઃખ થાય છે, છતાં મન
દૈન્ય આવે તો શ્રીભાગવાર્ત્તા મહાપ્રભુજી કૃપા કરે માફ દુઃખ તો જો છે કે મને
વદ્દીયોનો સગલ થતો નથી તેમજ દૈન્યપણ વૃદ્ધવતું નથી યરણ્ય ભાવના, ભગવદ્દીયોનો સગ
અને કૃપણવત્ અત્યંત દૈન્ય આ ત્રણથી પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયારૂઢ થાય છે.એ વાત શ્રીભા
ગવાર્ત્તાએ શ્રીકૃષ્ણભાષિનીજીમાં કરી છે કે ‘પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું દૈન્યરૂપ જોઈને પરમ શા
છે, ત્રિવિધનાભાવલિમાં શસપચાષ્ઠાશીના પ્રસન્ન વિષે ‘દીનકૃપામકટિસ કૃપાય નમઃ
એવું નામ આપ્યું છે એ નામનો અર્થ—દીન પર કૃપા કરી જેમણે પોતાનું રૂપ ન
કર્તું છે તેમને નમસ્કાર હોય ! થાય છે ત્રણજાતોએ સર્વ સાધન કર્યા, શ્રીકૃષ્ણજી
લીલા કરી, કૃષ્ણજાન કર્યું પરંતુ પ્રભુ પ્રકટ થયા નહિ. અત્યે કર્યું ન જાતું ત્યારેજ
કૃષ્ણજી પ્રકટ થયા. આ પ્રકારે દૈન્ય જો મહા પદાર્થ છે શ્રીભાગવાર્ત્તા મહાપ્રભુ
પૂર્ણ કૃપા થાય ત્યારેજ દૈન્ય આવે છે (૨૬)

હવે દૃશ્યમાં દીનતા વિગેરે સર્વ ખમ શી રીતે સ્થાપન થઈ શકે તે જતાવે છે

જીવ જ્યારે શ્રી ભાગવાર્ત્તાના અરણ્યકમહર્મા મન, કર્મ અને વચનથી યરણ્ય
ત્યારે દીનતાદિ સર્વ ખર્મ હૃદયમાં સ્થાપિત થાય છે જ્યાં સર્વોપરિ કૃપાય છે
કોઈ નહિ શ્રીભાગવાર્ત્તા મહાપ્રભુજી તો કૃપાનિધિ દેવી જીવપર કૃપા કરી તે
કૃદાર અર્થે પ્રકટવા છે તે ભક્તોની સર્વ આર્તિ દૂર કરશેજ આ પ્રમાણે શ્રીસર્વો
સ્તોત્રમાં શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું નામ આપે છે—‘‘કૃપાનિધયે નમઃ સ્મૃતિ માત્રા
માનુનાય નમઃ’’ શ્રીભાગવાર્ત્તા કૃપાનિધિ છે, જોમનું કમરણ્ય થાય જેટલામાંજ પોતે
જાની સર્વ આર્તિ દૂર કરે છે આવા શ્રીભાગવાર્ત્તાની કૃપાથી દૈન્યદિ સર્વ ખર્મ હૃદ
આવશેજ અમારી જાતિ તો એક શ્રીકૃષ્ણજી યરણ્ય છે શ્રીકૃષ્ણજીએ વિરહિમાં કર્યું

પવુર્ક તાતપર્યે: શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ । તત્ત જ્ઞાસિ મૈત્રિસ્વમીદિક્ષિ: પારસીવિકે ।

અર્થ:—અમારા તાતચરણ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ જે ‘શ્રીકૃષ્ણ:શરણ મમ’ એમ કહ્યું છે તેથી જ અમને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચિન્તતા છે. આમ શ્રી શુસાંઈજીના વચનને અનુસરી શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘એ અષ્ટાક્ષર મન્ત્રજ અમારી ગતિ છે અને એનીજ ભાવના અષ્ટ પ્રહર કરીએ છીએ’ આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલના દઢ આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રનો જપ કરવો (૩૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्थ शिक्षापत्र सम्पूर्णम् ॥ ४ ॥

શિક્ષાપત્ર પ મું.

ઉદ્દેશ.—આ પંચમ શિક્ષાપત્રમાં વિરહ ભાવથી ભગવદ્ભાવના દર્શાવી છે તેનું સાધન હૈન્યનું સાધન તાપભાવ છે. ઉપર કહ્યું કે તન, મન, અને ધનથી શ્રીઆચાર્યજીના પદકમલના આશ્રયપૂર્વક અષ્ટાક્ષર મન્ત્રની શરણ ભાવના એજ પરમગતિ છે, એમ સમ જનારપર શ્રીઆચાર્યજી કૃપા કરે છે. એ કૃપાથી હૈન્યાદિ સર્વ ધર્મ હૃદયમાં સિદ્ધ થાય છે. એ વાત પંચમ શિક્ષાપત્રમાં સવિસ્તર વર્ણવે છે.

मूलम्:—सदा विरहभावेन भावात्मा भाव्यतां हरिः ।

कृष्णो हृदयदेशस्थः स्वामिनीनां कृपानिधिः ॥ १ ॥

રાજદાર્થ:—સદા વિરહભાવથી ભાવાત્મા હરિ, શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં વિરાજેલા, કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભાવનીય વિવેચન.—સદા ભાવાત્મા હરિની વિરહભાવના કરવી. અત્ર સન્દેહ એ થાય છે કે “વજ્રમા જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટયા છે તેને તો સર્વ ઠાઠ બાજુ છે. પણ તમે તો ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણની ભાવના કરવી એમ કહે છે. તો એ ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ (ન્યારા ભિન્ન છે, તે કયા સ્થિતિ કરે છે ? કયા પ્રકારથી એમની ભાવના કરવી?”) આ સન્દેહનું નિરાકરણ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણના બે સ્વરૂપ છે, એક ક્રિયાત્મક અને બીજું ભાવાત્મક—મથુરાથી વસુદેવજી જે સ્વરૂપ ભાવ્યા તે ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ છે. યશોદાજીને ત્યાં પ્રકટ થયું તે સ્વરૂપ ભાવાત્મક છે શ્રીકૃષ્ણની બે લીલા છે—એક બાલલીલા અને બીજી કિશોરલીલા બાલલીલા શ્રીગોકુલમાં કરી, અને કિશોરલીલા શ્રી વૃંદાવનમાં કરી તેથી બાલલીલાના ભાવથી સેવા કરવી અને કિશોરલીલાના ભાવથી સ્મરણ કરવું તેજ પ્રકારે શ્રી શુસાંઈજી કહે છે. સદા સર્વાત્મના સેવ્યો ભગવાન્ ગોકુલેશ્વર । સ્મર્તેવ્યો ગોપિકાવૃન્દૈઃ ક્રીડન્વૃન્દાવને સ્થિત: ॥૧॥

સદા સર્વાત્મભાવથી શ્રી ગોકુલના ઈશ્વર ભગવાન્ સેવ્ય છે અને વૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરનારા, ગોપિકાયુથસહિત ક્રીડા કરતા ભગવાન્ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. ઈત્યાદિક વચનાનુસાર—બાલલીલા શ્રીનવનીત પ્રિયાજીના સ્વરૂપમાં તથા રાસાદિલીલા શ્રીગોવર્ધનનાથજીના સ્વરૂપમાં છે. એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપ શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં રહે છે, શ્રીસ્વામિનીજી પ્રભુને કયા પ્રકારે લાડ લડાવે છે ? કયા પ્રકારે એમનું શુભગાન કરે છે ? પ્રભુની સગ કયા પ્રકારે લીલા કરે છે ?—એ ભાવ વિચારે તો શ્રીસ્વામિનીજીના કૃપાનિધિ પ્રસન્ન થઈ ભાવનું દાન કરે ત્યારે ભાવાત્મક પ્રભુનો અનુભવ થાય છે પ્રભુનો અનુભવ કરવાનો અન્ય ઉપાય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણના હૃદયમાં શ્રીસ્વામિનીજીજ રહ્યા છે, શ્રીકૃષ્ણ શ્રીસ્વામિનીજી વિના અન્ય કંઈ બાજુતા પણ નથી તેથી શ્રીસ્વામિનીજીનો આશ્રય કરી, જે

આવાત્મક હરિની શ્રીસ્વામિનીજી વિરહભાવના કરે છે તેની ભાવના કરવી. ત્યારે જ શ્રી સ્વામિનીજી કૃપા કરી પ્રભુનો અનુભવ કરાવે. (૧)

મૂલમ્—અસ્માકમતિમાગ્યેન તદાસ્ય વહ્નિરુદ્ધત ।

અત શીતલભાવો ડંભિન્માર્ગે નૈવોપયુજ્યતે ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—પુદ્ગિમાર્ગીય જીવના અતિ બાળ્યથી આવાત્મક પ્રભુના સુખાસવિન્યાસ અગ્નિ (શ્રીઆચાર્યજી) પ્રમટયા છે તેથી આ માર્ગમાં શીતલ ભાવ ઉપયોગમાં આવતો નથી (વિરહાત્મક તાપથીજ (ઉજ્જ્વલ તાપથી) પ્રભુ અનુભવ કરાવે છે (૨)

વિવેચન.—આ વિપ્રયોગ આવાગ્નિ મહારા બાળ્યમાં તો નથીજ કર્યુ કે જે આવાત્મક અગ્નિ તો હાસ્યધર્મસુકલ દુઃસ્વપ્ના ઉદ્ભવે છે; અને હાસ્ય ધર્મ તો મહા મિત્ર છે અને રમ્ય પણ મહા દુર્લભ છે, સ્વામિનું મુખ ધર્મજી, પોતાનું નહિ—તે હાસ્ય શ્રીઆચાર્યજી એક સમય લોજન કરતા હતા, તે સમય વેપારી જેનું દ્રવ્ય ગ્રસ્ત હતું તે આચાર્યજી તે વેપારી રજેને શ્રી આચાર્યજીને લોજનમાં સમ આપે એ ભયથી પથનાજાણસજીએ તે વેપારીને શ્રીઆચાર્યજી પાસે પશ્ચાતાપ કરતાં અટકાવીને, પોતે ઝલુકું અને વેપારીને દ્રવ્ય આપી શા ત પાડયો. આવો હાસ્ય ધર્મ પણ મહારામાં નથી; તેથી બાનાગ્નિ અતિ દુર્લભ છે; શ્રીઆચાર્યજીના આ પુદ્ગિમાર્ગમાં શીતલભાવ કદી ન કરવો. પરંતુ જેમ કુરુક નદાસ એક દર્શનના વિરહમાં બાંધ છે “કિંતે દીન પિત ગયે પિનુ દેલે” હે પ્રભુ! તમમ્મ દર્શન વિના કેટલા બધા કિવસો વીવી ગયા છે! જે પ્રકારે પ્રભુના દર્શનની, સમાગમની આતુરતા થાયે તોજ પુદ્ગિમાર્ગના ભાવનો અનુભવ થાય. પુદ્ગિમાર્ગમાં શિતલ ભાવિત કરવી પણ કેટલા જન્મથી આપણે પ્રભુથી વિયુગ પડ્યા છીએ! જે જે પ્રભુને આજ્ઞે કરાવે મહીશું! કરાવે એમનું દર્શન થયે! જે પ્રકારના ઉજ્જ્વલ વિપ્રયોગ તાપની જરૂર છે

૧ હાસ્ય ધર્મ વિસ્તારથી જન્યો છે તે મુજબ અનુસાર નથી પરંતુ મહા પુસ્તકોમાં વર્ણી છે તેથી અતિ જાણો છ

મૂલમ્—તાપભાવ પર દેન્ય પ્રકાશયતિ સર્વથા ।

દેન્યેન દયયા દીનઘન્ધુ પ્રાદુર્ભવત્યસૌ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ —તાપભાવ એ ઉત્તમ રે ધનો પ્રકાશ સર્વ રીતે કરે છે દેન્યથી દીનજન્ય પ્રકાશ કરી પ્રકટ થાય છે વિવેચન —હવે જે પ્રકારે દેન્ય થાય તે બતાવે છે પ્રથમ તે દુઃસ્વપ્ના તાપ ઉદ્ભવે છે કે “આટલા અટકા જ મો મારા વીવી ગયા! આ જન્મમાં પણ આજો આટલો જાણ છે! તો પણ અને કઈ પ્રભુનો અનુભવ ન થયો! પુદ્ગિમાર્ગમાં આટલા પુરુષાત્તમ મિત્રાને છે તેનો અનુભવ જરાપણ થયો નહિ! મહારામાં કંઈ ધર્મ નથી” આ પ્રકારે પ્રભુવિરહના પાપ દુઃસ્વપ્ના ઉદ્ભવે તો તે સર્વ દોષને દૂર કરે છે અને જન્મ-કામિક, વાચનિક અને માનસિક પાપ દુઃસ્વપ્નામાં રહ્યા છે તેમજ કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, દિષ્ટી જીવનું દુરવ્ય મીટન થઈ છે ત્યારે જે પ્રભુવિરહ તાપાગ્નિ પ્રગટે છે ત્યારે દુઃસ્વપ્ના સર્વ મલીનતા અને દોષાદિનો નાશ થાય છે—દુઃસ્વપ્ની મલીનતા જાસમીમૂત થઈ રહે! ત્યારપછી દેન્યતા આપે છે એ દીનતાથી રહેતી કંઈ જીવીજ દયા થઈ આવે છે

સમ્પન્ધી સર્વ જ્ઞાન, પાન, સુખ, હિંખાદિ છુટી બાય છે, ત્યારેજ પ્રભુનો પ્રકાશ હૃદયમાં થાય છે. શ્રીકાકીરણનું નામ દીનખન્ધુ છે તેથી દીનતાયુક્તજીવપર દયા કરે છે. દ્રૌપદીને દૈન્ય પ્રાપ્ત થયું ત્યારે પ્રભુએ લક્ષ્મણનું રક્ષણ કર્યું. ગજેન્દ્રને દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે પ્રભુ પધાર્યા. રાસપદ્યાધ્યાયીમાં મજલકતોને જ્યારે દીનતા પ્રાપ્ત થઈ ત્યારે. इति गोप्य. પ્રગાયન્ત્ય પ્રલપન્ત્યચ ચિત્રવા । રુદ્ર સુસ્વર રાજન કૃષ્ણદર્શનલાલસા ॥

એમણે પ્રભુનું ગુણગાન કર્યું. છતાં પ્રભુ પ્રકટ ન થયા ત્યારે દીનતાયુક્ત થઈ તેઓએ રૂદન કર્યું—નિઃસાધન થયા—ત્યારે પીતામ્બર ધારી, સાક્ષાત્ કામના પણ કામ, માલાયુક્ત, અને હાસ્યયુક્ત મુખારવિન્દ વાલા પ્રભુ પ્રકટ થયા તાસામાવિરમ્બ્હૌરિ સ્મયમાનમુલા-મ્બુજાં । પીતામ્બરધર સ્ત્રગ્વી સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ ॥

આ પ્રકારે અહકારથી પ્રભુ દૂર રહે છે. પણ દૈન્યથી પ્રભુ પ્રકટે છે. દૈન્યયુક્ત હૃદયને પ્રભુ નિજ આનન્દનો અનુભવ કરાવે છે, પ્રથમ તાપ થાય પછી દૈન્ય થાય. એ દૈન્યના ઉપાયો અથ શ્લોકમા દર્શાવે છે

મૂલમ્:—તદૈન્યં સ્યાત્સ્વામિનીનાં તાપભાવવિભાવનાત્ ।

તદ્ભાવનં ભવેદેવ તાપાત્મચરણાશ્રયાત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીસ્વામિનીજીના તાપરૂપ ભાવના અનુસન્ધાનથી દૈન્ય થાય છે અને એ તાપભાવની ભાવના વિરહાત્મક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી થાય છે. (૪)

વિવેચન—વિપ્રયોગ ભાવનું દાન કરનાર શ્રીસ્વામિનીજી છે, જ્યારે શ્રીસ્વામિનીજી કૃપા કરે ત્યારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય, ત્યારે તાપભાવ સિદ્ધ થાય એ ભાવના મજલકતની રીતિથી કરવી સેવા સમય ન કરવી. સેવાથી પહોંચીને અનોસરમાં કરવી. આપણા મન કલ્પિત ન કરવી શ્રીસ્વામિનીજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરી જે પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી વિપ્રયોગની ભાવના કરે છે તે પ્રકારે વિરહભાવના કરવી. એ ભાવનું વર્ણન વેણુગીત સુગલગીત આદિમાં કર્યું છે. શ્રીઆચાર્યજીના સ્વરૂપો તાપાત્મક બાણી એમના પદકમલનો આશ્રય થાય તો એ તાપભાવ સિદ્ધ થાય એમના આશ્રયની સિદ્ધિનો પ્રકાર અથશ્લોકમા બતાવે છે.

મૂલમ્:—તદાશ્રયસ્ય સિદ્ધિસ્તુ તદ્વાક્યપરિનિષ્ઠયા ।

તન્નિષ્ઠાં સતતં તાદૃક તદીયજનસેવયા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—તાપાત્મક શ્રી આચાર્યજીના પદકમલનો આશ્રય તો તેમના વાક્યમાં શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોમાં—શ્રદ્ધા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે, એમના વચનામૃતમા નિષ્ઠા તો નિરન્તર તાદૃશીયજનોની સેવાથી થાય છે

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલને શ્રીસ્વામિનીજીના ભાવરૂપ બાણવું, એમના ચરણકમલના આશ્રયથી વિપ્રયોગ ભાવનું દાન થાય છે, એ શ્રીઆચાર્ય ચરણકમલનો આશ્રય સિદ્ધ કરવાને શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થો—નાના તેમજ મોટાના ભાવમાં નિષ્ઠા રાખવી. એ નિષ્ઠા શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું પરિશીલન કરનાર તદીય ભગવદીયોની સેવા (સન્માનાદિક) કરવાથી, તેમનો સમાગમ કરવાથી તેમજ તેમની સાથે કથા શ્રવણાદિક કરવાથી. દઢ થાય છે ભગવદીયોની કૃપાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. (૫)

‘વ્યભિચારિણી સ્ત્રીથી ચિત્ત ચોરાયલું છે જેનું એવા જીવને, આત્મામા રમચુ રતનાર, ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનથી અગમ્ય એવા ઇશ્વર-ભગવાન વિના અન્ય કોણ સુકેત કરવાને ક્ષમર્થ છે ?’ આ પ્રકારે જ્યારે પુરુષવાને પોતાનો દોષ સ્ફૂર્યો ત્યારે પ્રભુએ તેના પર કૃપા કરી. આ રીતે આ માર્ગ તો દૈન્યનોજ છે. જ્યાં સુધી પોતાની જાતને ઉત્તમ માને છે ત્યાં સુધી દૈન્ય આવતું નથી. તેથી પોતાને તુચ્છ સમજી પ્રભુ મિલનાર્થ યત્ન કરે તો હું ખ હતાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરશે (૮)

મૂલમ્:—ભવઙ્ગિર્નૈવ કર્તવ્યઃ ક્ષોભો મનસિ સર્વથા ।

અસ્મિન્માર્ગે યથૌવાર્તિ સ્તથૈવ ફલસન્નિધિઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ.—તમારે મનમા ક્ષોભ સર્વથા નજ કરવો; કારણ કે આ માર્ગમાં જેવી આર્તિ હોય તેવું જ ફલ નજીક હોય છે વિવેચન —શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિતમાં કહે છે કે—
“ત્વદર્શનવિહીનસ્ય ત્વદીયસ્ય તુ જીવનમ્ । વ્યર્થમેવ યથા નાથ દુર્ભંગાયા નવ વય ” ॥

હે નાથ ! ત્હમારા દર્શનહીનત્વદીય (આપને શરણુ આવેલા જીવ)નું જીવન દુર્ભંગિય સ્ત્રીના યૌવન સમાન છે” શ્રીગુસાંઈજી કહે છે કે ‘હે નાથ ! પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ તમારો કહેવાય તેથી જો કોઈ પણ ત્વદીય (તમારો શરણુશ્રિત) તમારા દર્શન વિના જીવે તો તેનું જીવન વ્યર્થ છે તે મહા ભાગ્યહીન છે આ પ્રકારે પોતાને મહા અભાગી, મહા દુષ્ટ સમજી મનમાં આર્તિ કરવો કે ‘હે નાથ ! હવે મહારી શી દશા થશે ! શ્રીમહાપ્રભુજી દ્વારા હું તમારે શરણુ આવ્યો ! છતાં મહારામા એક પણ ધર્મ નથી ! આ પ્રકારે નિત્ય દૈન્યચુકત થઈ વારવાર વિરહજનિત ઉચ્છ્વાસ નિકળ્યાથો સત્વર ફલ સિદ્ધ થાય છે, કેમકે પુષ્ટિમાર્ગમાં જેટલી આર્તિ (આતુરતા) હોય છે તેટલી ફલસિદ્ધિ થાય છે. જેટલી આર્તિમાં (વિપ્રયોગ તાપમા) ન્યૂનતા, તેટલોજ ફલસિદ્ધિમાં વિલમ્બ થાય છે જેનો વિરહતાપ ઓછો તેને ફલસિદ્ધિ પણ ઓછી થાય છે દષ્ટાન્તમાં રાસલીલામાં જેનો જેવો ભાવ તેને તેવું જ રસદાન થયું વૃક્ષાદિક, પશુ, પક્ષિ, મજ્જાભક્તાદિક સર્વને સ્વભાવાનુસાર અનુભવ થયો તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોમાં જેવી જેની આર્તિ (આતુરતા, વિપ્રયોગ તાપ) તેદનુસાર ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તેને તેવો રસસમ્બન્ધ કરાવે છે

મૂલમ્:—યથા કચિત્ કર્તવ્યો વ્યવહારોહિ લૌકિકઃ ।

અપકીર્તિમયાત્તેન બુદ્ધિશૈથિલ્યસમ્ભવાત્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ.—અપકીર્તિ થવાના લયને લીધે લૌકિક વ્યવહાર થોડો ધણો જેમ તેમ કરી કરવો, કારણ કે અપકીર્તિથી બુદ્ધિમાં શિથિલતા થવાનો સમ્ભવ હોય છે. (૧૦)

વિવેચન —વિપ્રયોગ આર્તિનું સ્મરણ ત્યારેજ થાય છે કે જ્યારે લૌકિક વૈદિક કાર્યોને ત્યાગ કરવાથી લોકમા અપકીર્તિ થાય છે એ અપકીર્તિથી મનમાં ક્ષોભ થઈ આવે છે તેથી ક્રોધ પણ સમ્ભવે છે અને તેમ થવાથી નિજમાર્ગમાંથી બુદ્ધિ સિથિલ(મદ)થઈ જાય છે લૌકિક અપકીર્તિનું આપુ આનંદ પરિણામ લાવે છે તેથીજ લોકોને જાતાવવા બહારથીજ સ્વરૂપ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરવા એ કાર્યોમાં આપણો ધર્મ સુખ રાખવો લૌકિક વ્યવહારમાં મન આસંકત ન કરી દેવું જે ચાર ઘડી વ્યવહારમાં વ્યતીત કરી નિજમાર્ગમાં તત્પર રહેવું (૧૦)

॥ इति श्रीहरिरायजीविमर्शिनः पञ्चमः निश्चयः ॥ ॥

શિક્ષાપત્ર ૧ કું

ઉદ્દેશ.—હવે આ પત્ર (છઠ્ઠા) શિક્ષાપત્રમાં એમ લખાવે છે કે ‘ભક્તોના અનિષ્ટનું નિવારણ અને તેમના ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ પ્રભુજી સિદ્ધ કરી આપે છે’ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વિપ્રયોગની મુખ્ય ભાવના અને તત્ત્વજન્ય આતુરતા જે પ્રમાણમાં હોય તે પ્રમાણમાં જ ફલસિદ્ધિ થાય છે એ દેશાનુભવમાં લોકિક ફળાદિકથી ધૈર્ય ન ત્યજતાં મનને શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રીઆચાર્યજીના શરણે રાખવું તેથી દુરખ માત્રનો નાશ થશે અને ભગવદ્ધર્મ રહેશે. (ઉપોદ્દેશમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રીગોપેશ્વરજીના વડુજી લીલામાં પદાર્થો તે પહેલાં જ પ્રાપ્ત થયા છે શ્રીહરિરાયજીએ શ્રીગોપેશ્વરજીને ૪૧ પત્રો મોકલ્યાં. શ્રીહરિરાયજીને પ્રથમથીજ અનર હતી કે ગોપેશ્વરજીને અતિ ક્ષેપ થયો. આમ ત્યારે ૪૧ પત્રો વડુજીના લીલામાં પદાર્થો પહેલાં જ ને મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યારે આ છઠ્ઠા પત્રમાં ગુરુસેવા સમાચારાઃ શ્રુતા શ્રુતિવિપાયિતા ૧ “ કર્ણમાં વિપત્તિ નેથી અસર કરે એવા ચૂદામળના સમાચાર સાંભળ્યા છે—જે વાંચક સાથે વિરોધ આવે છે આ વિરોધનો પરિહાર છે— શ્રી રત્નવાલાજી મહારાજ તથા શ્રીવલ્લભરાયજી મહારાજને પૂર્ણતઃ એક રીતે જોઈ છે શ્રીહરિરાયજીએ શ્રીનકુલ મહારાજના વિસ્તારનો પ્રસંગ જાણીને જાણીને પત્રો મોકલવાનું કરે હતું પણ પત્રો મોકલ્યા પછી શ્રીવલ્લભના લીલા વિસ્તારના સમાચાર શ્રી હરિરાયજીએ જાણ્યા તેથી છતાં પત્રમાં જે સમાચારને વિષે આરમ્ભ કરે છે શ્રીગોપેશ્વરજી શ્રીહરિરાયજીના પત્રો વાંચતા નહિ અને ગ્રંથભાગમાં રાખી મુકતા લીલા વિસ્તાર પછી ત્યજ દિવસ પૂર્વે શ્રીગોપેશ્વરજી જોઈ નિમગ્ન રહ્યા પછી હરજીવનદાસની વિનંતિથી આ તાલે આવેલો છો પત્ર તેમજ પહેલાંના પણ પત્રો શ્રીગોપેશ્વરજીએ વાંચ્યા અને પછી જીવન દિવસથી તે પત્રોની ટીકા કરવાનો આરમ્ભ કર્યો. નિત્ય એક પત્રની ટીકા કરવા માંડી જે પ્રમાણે ત્યારે નવ પત્રની ટીકા પૂરી થઈ ત્યારે જે નવમા પત્રમાં કરેલું પ્રેમ અસન તથા આશ્રિત સ્વરૂપનિરૂપણ વાંચીને તેમનો ચૂદામળસેવ નિરૂપ થયો. આજ સમય શ્રીહરિરાયજીનો ૨ મો પત્ર આવવાનો હતો. (છુએ પત્ર ૨૦ ની પુટનોહ) આ સમાધાન હિત છે કારણ કે શ્રીહરિરાયજીના ૨ મા પત્રના પ્રથમ શ્લોકમાં લખે છે કે સમાચારભાગિય સમ્પર્કો જાનિતો મહાન તમારો ચૂદામળો ક્ષેપ નિરૂપ થયો જે સમાચાર જાણીને મને અતિ સંતોષ થયો છે શ્રીગોપેશ્વરજી પણ આજ અર્થ ટીકામાં કરે છે આ પ્રમાણે ૪૧ પત્રોના મૂળ સ્થાનના પુરાવા તપાસીને તો એમ સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીહરિરાયજીને ૪૧ પત્રો શ્રીવલ્લભના લીલા વિસ્તાર પહેલાં જ લખ્યા હતા અને શ્રીગોપેશ્વરજીએ ૪૧ પત્રો આવ્યા ત્યાં મુખ્ય એકપણ પત્ર વાંચ્યું નહતું—જે ઉપોદ્દેશમાં લખાવેલી વાત તાજ સંદેશ છે.

મૂલમ્—ચૂદામળસમાચારા શ્રુતા શ્રુતિવિપાયિતા.

તદર્થ લિખ્યતે કિચિત્સમાધાનાય ચેતસ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—કર્ણમાં વિપત્તિ ચૂદામળના સમાચાર સાંભળ્યા છે તેથી તમારા ચિત્તના સમાધાનઅર્થે કહ્યું હતું છે (૧) વિવેચના—(સેવા કાર્યમાં અતિઅનુકૂલ એવા શ્રીગોપેશ્વરજીનાવડુજીએ લીલા કરી તેથી નાનાભાઈ ને અતિ દુઃખ થયો એમ સમજી મોઝાભાઈએ આ પત્ર લખ્યો છે) અમારા કર્ણને વિષે વિપસમાન અસહકારક તમારા ચૂદામળ સમાચારનું શ્રવણ થયું છે તમારા મનમાં તો અતિ દુઃખ થતું હતું. મનને દહ શખએ મનને સ્થિર રાખવા કહ્યું શાઓકવ સમાધાન તું આ પત્રમાં લખ્યું છે, આવા દુઃખમાં પણ આપણા પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું સ્મરણ થાય તો એમ સમજવું કે શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીની આપણાપર પૂર્ણ કૃપા છે આવા દુઃખમાં પણ ભગવદ્દિશાલ બદલું કરવી. આ

પ્રકાર હૃદયમાંથી પ્રભુનું સ્મરણ, પ્રભુનો આવેશ બહિર ન જાય તે પ્રકારનું કર્તવ્ય રાખવું. આ પત્રમાં લૌકિકકાર્ય ભગવદ્દર્મ એ સર્વ વર્ણવેલા છે તેથી ચિત્ત લગાડી, આ પત્ર વાંચી તમારા મનનું સમાધાન કરશો. આ સમય હું જો તમારી નિકટ હોત તો હીક થાત પણ ભગવદ્વિચ્છાથી દૂર છું તેથી પત્ર લખુ છું. (૨)

મૂલમ્:—સદા યશોદાતનુજો દ્વિમુજ સુદ્વિજદ્વયઃ ।

સરોજાસ્યસ્રવલ્લાલઃ સ્મર્યતામાર્યવંશજઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—સદા શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, દ્વિમુજ. એ સુંદર દાંતવાલા, જેમના મુખક-મળમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા, અને જે આર્યવંશમા-ચંદ્રવંશમાં જન્મ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સર્વદા સ્મરણ કરો. (૨)

વિવેચન.—સંસારના દુઃખથી મન કલેશયુક્ત થાય તો શ્રીયશોદાજીના પુત્ર, જેમને બે ભુજ છે, જેમના (અથ) બે દંતસુંદર છે, જેમના મુખારવિન્દમાંથી લાળ સ્રવે છે એવા શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ આર્યવંશમા એટલે સર્વોત્તમ જે ચંદ્રવંશ તથા વલ્લભકુલમાં પ્રકટયા છે. પૃથ્વીપર અનેક અવતાર થયા છે તેમાં ત્રણ કુલ શ્રેષ્ઠ છે એક તો ત્રેતામા દશરથ રાજાને ત્યાં શ્રી રામચન્દ્રનો અવતાર-રઘુકુલ, બીજી દ્વાપરમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો અવતાર-ચંદ્રકુલ, અને ત્રીજી કલિયુગમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનું પ્રાકટ્ય શ્રીવલ્લભકુલ. આ સર્વમાં શ્રેષ્ઠ ભકતોદ્ધારાર્થ પ્રકટિત શ્રીવલ્લભકુલ છે. એવા શ્રીઆચાર્યજીનાં કુલમાં વલ્લભકુલમાં-શ્રીકૃષ્ણ બાલભાવથી સેવનીય છે. તેથી મનમાં જો લૌકિક કલેશ થાય તો શ્રીઠાકોરજી અપ્રસન્ન થઈ તેથી શ્રીઠાકોરજી પ્રસન્ન રહે એજ પ્રકાર આદરવો. (૨)

મૂલમ્:—સર્વેશ્વરશ્ચ સર્વજ્ઞઃ કૃષ્ણઃ સકરુણઃ સદા ।

અસમર્થો જ્ઞાનશૂન્યો જીવ इत्येव निश्चयः ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સદા સર્વેશ્વર, સર્વજ્ઞ, અને સકરુણ છે, જ્યારે જીવ અસમર્થ અને જ્ઞાનરહિત છે, એ નિશ્ચય છે

વિવેચન:—હવે ભગવાનનું અને જીવનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના ઉપરી છે સર્વેશ્વર હોઈ સ્વેચ્છા પ્રમાણે ગમે તે કરે છે બ્રહ્મા,, શિવ, ઇન્દ્રાદિક કેાઈ પણ દેવ શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞા દ્વર કરવા સમર્થ નથી શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરણ સમર્થ છે અબ્ધમિલ જેવાને કે જેણે પુત્ર ભાવથી નારાયણ નામનો ઉચ્ચાર કર્યો તેવા દુષ્ટને પણ અભયદાન કર્યું એમ સર્વ કરવા સમર્થ છે ત્રિલોકના સર્વ પ્રાણીઓના સર્વ હૃદયની વાત જાણે છે. કેટલાંકેાં કેાટિ બ્રહ્માંડમા સર્વત્ર એક શ્રીકૃષ્ણજી વ્યાપક છે, કર્તા છે, સર્વજ્ઞ છે, શ્રીકૃષ્ણ પરમ કરુણાવાન છે. એવા પરમ દયાનિધિ કેાઈનું દુઃખ કેમ સહન કરી શકે ? એ કૃપા નિધિ શ્રીકૃષ્ણ ભકતોનું તો રચક પણ દુઃખ સહન કરી શકે નહિ આથી વિરૂદ્ધ જીવ અસમર્થ છે જીવનું કંઈ કંઈ થતું નથી જીવ “હું આ કરું છું. મ્હારા કર્યાથી આ કાર્ય સિદ્ધ થયું ” એમ માને છે તે સર્વ અજ્ઞાન છે એ જીવ પ્રભુને બૂલ્યો છે માયાથી મોહિત થયો છે-હૃદયમા અજ્ઞાન રહિત છે તેથી જીવ પોતાનું સામર્થ્ય માને છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી બાલભોધ નામના નિજ ગ્રન્થમા કહે છે કે જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે-દોષનિધિ છે, પણ પ્રભુ નિર્દોષ અને પૂર્ણ શુભ છે. એ જીવ પ્રભુની ઇચ્છા કેવી રીતે સમજી શકે ?

મૂલમ્ --તસ્યેષ્ઠા ત્રિવિધા પ્રોક્તા મૂલવેદસ્વમેદત ।

મુલેચ્છયા યદ્દીતાનાંનાન્યથા કુરુતે ફલમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ —મૂલેચ્છા, વેદેચ્છા અને સ્વેચ્છા એમ પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે તેમાં મૂલેચ્છાથી શરૂ થયેલી છે તેને કહી જાણવું જોઈએ અને સ્વેચ્છા કરવી નથી.

વિવેચના—પ્રભુની ઇચ્છા ત્રણ પ્રકારની છે પ્રવાહીસૃષ્ટિને લૌકિક ક્રિયામાં, પુષ્ટિ સૃષ્ટિને ભગવત્સેવામાં અને મર્યાદાસૃષ્ટિને કર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરાવવી. આવી ત્રિવિધ ઇચ્છા શ્રીકૃષ્ણજીની છે શ્રીઆધ્યાર્મ્યજી મહાપ્રભુજી સમ્મત થી સૃષ્ટિ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ છે તેને તો ભગવાનની મૂલેચ્છાજી શરૂ થયેલી છે, આ સૃષ્ટિએ તો ‘સર્વ કાર્ય એક પ્રભુનું જ કરાવ્યું થઈ જાય છે’ એવું જ્ઞાન મનમાં રહેવાનું કર્મમાર્ગીઓએ એમ કહે છે કે જેના જેના કર્મ તે પ્રમાણે તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે તેઓ એક કર્મનું ફલ માને છે પ્રવાહી સૃષ્ટિ માયાથી એમ સમજે છે કે માયાજી સર્વ કાર્ય કરે છે, આ પ્રકારે પ્રભુને બીજી કોઈ મર્યાદા નહીં માટે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે તો એમ સમજવું કે “ મૂલ એક પ્રભુની જ ઇચ્છા છે તે પ્રભુજી સર્વ કર્તા છે” અને રીતિથી ફલને ન સમજવું એટલે કે એમ ન ધારવું કે કર્મવડે અથવા અન્ય કોઈ સાધનવડે (પ્રભુ ઇચ્છા વિના) ફલસિદ્ધિ થશે એમ સર્વથા અન્ય પ્રકારે ફલજિ તન ન કરવું.

મૂલમ્-પ્રવાહ એવ નિયતસ્તેષુ કૃષ્ણાચિચારિત ।

મર્યાદયા યદ્દીતાંસ્તુ પ્રવર્તયતિ કર્મણિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ —૨ મૂલેચ્છાના જીવે છે તેઓને વિષે તો શ્રીકૃષ્ણ વિચારિત પ્રવાહ જ નિયત છે (અર્થાત્ મૂલેચ્છાના જીવોને પ્રવાહમાં જ રાખવાની પ્રભુની ઇચ્છા છે) જે જીવો શરૂ થયેલા મર્યાદાથી કંઈક છે તેમને તો પ્રભુકર્મમાં પ્રવર્તવે છે, (૫)

વિવેચના:—પ્રવાહી સૃષ્ટિ લૌકિક ઇચ્છા માને છે, શ્રીકૃષ્ણે તેમને માટે લૌકિક વિચારી રાખ્યું છે કારણકે પ્રવાહી સૃષ્ટિના જીવ પણ આરા છે ક્રિયા (મયાદા કર્મયોગ) માર્ગના જીવ આરા છે પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદા અન્યમાં શ્રીઆધ્યાર્મ્યજી મહાપ્રભુજી વચ્ચે છે

“મિષ્ટવેદજાતિર્ના જ મિષ્ટત્વ મિષ્ટતામુતે” ।

નિત્યતા મુતિથી જીવ દેહ અને કૃતિનું મિષ્ટત્વ છે આ વચન પ્રમાણે પ્રવાહી જીવો સદા જન્મમાં જ છે તે કદાપિ બહિર્ગતમાર્ગમાં આવતા નથી મર્યાદામાં શરૂ થયેલા જીવો જીવે જીવે સદા કર્મ માર્ગમાં પ્રવૃત્ત છે આ કર્મમાર્ગીય જીવો વેદમાં જતાવેલા કર્મો જેવા કે શ્રાદ્ધ, દોષ, જપ વ્રત તપ, દાન, નિયમ ઇત્યાદિમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તે કર્મના વેદશીર્ષિત ફલ ભોગવે છે પુણ્યકર્મો કરી સ્વર્ગાદિ લોકમાં ફલ ભોગવે છે આરે એમના પુણ્યો જીવે માય છે ત્યારે પુન સંસારમાં પડે છે એમને પ્રભુ પ્રાપ્તિ થતી નથી કેવલ કર્મમાર્ગીય સ્વર્ગાદિ લોકનું ફલ જીવે છે પ્રભુએ વેદમાર્ગ-કર્મ માર્ગ-મર્યાદામાર્ગ વચ્ચેની રૂપરતિ કર્યા છે

તસ્યેષ્ઠા ત્રિવિધા મૂલવેદસ્વમેદત । એવે પદ્ય પદ્ય કવચિત્ ઉપલબ્ધ છે

૨ અન્યથા ફલની વાત મુશ્કેલી બનુસરતી નથી

વચસા વેદમાર્ગે હિ પુષ્ટિ કાયેન નિષ્ચય । ઇચ્છામાત્રેણ મનસા પ્રવાહ મૃષ્ટવાન હરિ ॥

પ્રભુએ પ્રવાહમાર્ગે મનથી-ઇચ્છામાત્રથી-સન્ન્યો છે, વેદમાર્ગે વચનથી, અને પુષ્ટિમાર્ગે સ્વકાયાથી સન્ન્યો છે.

પ્રભુએ ત્રિવિધ પ્રવાહી સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી છે. (૧) આ સૃષ્ટિ પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી-મનથી સર્જી છે. આ પ્રવાહી સૃષ્ટિ સદા આસુરવૃત્તિયુક્ત છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમા ભગવાન એ સૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ અસુર જનો જાણુતા નથી ” એ યોગથી વર્ણવાતો આરભ કરે છે સારાશમા આસુરી-પ્રવાહી સૃષ્ટિમા શૌચ, આચાર સત્ય ઇત્યાદિ નથી એ સૃષ્ટિ જગતને અપ્રતિષ્ઠ, અસત્ય, અનીશ્વર અને કામદેહુક (કામથી ઉત્પન્ન થયેલુ) માને છે, એ આસુરી જનો દમ્ભ, માન, મદ, લોભ, દુષ્પૂર કામ, ચિન્તા, કામોપભોગની ઇચ્છા, ક્રોધ ઇત્યાદિ દુર્ગુણથી પૂર્ણ હોય છે. એ સૃષ્ટિના જનો દ્રવ્ય-ધનના અર્જન અર્થે સતત વ્યગ્ર હોય છે. અન્યાયથી દ્રવ્યસમય કરે છે પોતાની જાતને ઇશ્વર માને છે સિદ્ધ, બલવાન અનન્ય, આઢ્ય, અભિજનવાન પણ પોતાની જાતનેજ સમજે છે દમ્ભથી, અવિધિપૂર્વક યજ્ઞ કરે છે અને પોતાનામા તેમજ અન્યમા સ્થિતિ કરીને રહેલા ભગવાનને તિરસ્કારે છે એવા ભગવત્સેવાથી બહિર્મુખ જનોને ભગવાન આસુર ચેતિમાં ફેંકે છે (૨) મર્યાદા સૃષ્ટિ-વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ નિજ વચનથી ઉત્પન્ન કરી છે આ સૃષ્ટિ નિરન્તર વૈદિક કર્મોમા આસકત રહે છે, અને એ કર્મોના ફળ ભોગવે છે અને સ્ત્રીશુ પુણ્ય યજ્ઞ મૃત્યુલોકમા પાછા જન્મ લે છે (૩) પુષ્ટિસૃષ્ટિ પ્રભુએ નિજ અગમાર્ગી પ્રકટ કરી છે આ સૃષ્ટિના જીવ દેહ અને કૃતિ એ ત્રણે અલૌકિક છે એ સૃષ્ટિના જીવ દેવી છે જેમ ભગવાન આનંદરૂપ, અમૃત, સચ્ચિદાનંદ -ધનરૂપ છે તેમ નિજ અગમાર્ગી પ્રકટિત પુષ્ટિ જીવો પણ આનંદરૂપ-અતિરોહિત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છે એટલે એમના સત, ચિત્ અને આનંદ અતિરોહિત પ્રકટજ છે એમનામા ભગવત્સ્વરૂપથી દેહ, ક્રિયા તથા સ્વરૂપમા તારતમ્ય નથી એ પુષ્ટિજીવના દેહને રોગાદિ ઉપદ્રવો પીડા કરી શકતા નથી તેઓ પાપહડતાને પ્રાપ્ત થતા નથી એ પુષ્ટિજીવોનું મુખ્ય કાર્ય ભગવત્સ્વરૂપની સેવા, સ્મરણુ ભજનાદિ છે આ પ્રકારની ત્રિવિધ સૃષ્ટિ શ્રી મહાપ્રભુજી પુ પ્ર મ નામના ગ્રન્થમા વર્ણવે છે.

પુષ્ટિ, પ્રવાહી અને મર્યાદા જીવના દેહ, કર્મોનો ભેદ નીચે પ્રમાણે છે

માર્ગ	જીવ	દેહ	કૃતિ
પુષ્ટિ	દેવી	રોગાદિ ઉપદ્રવ રહિત આનંદી ભગવત્સેવાનુકૂળ	ભગવદ્રૂપ સેવા, સ્મરણુ, ભજનાદિક
મર્યાદા	દેવી	વૈદિક ધર્માનુકૂલ	વૈદિક કાર્ય-અગ્નિહોત્રાદિક, શ્રાદ્ધ, હોમ, જપ, વ્રત, નિયમાદિ
પ્રવાહ	આસુરી	લૌકિકાનુકૂલ દમ્ભ, માન, મદ, અશૌચ, કામ, ક્રોધ, લોભથી પૂર્ણ	લૌકિક કાર્ય, લોભથી દ્રવ્યોપાર્જન, લાભ, પ્રમાર્થ યત્નો, ભગવત્સેવા-સ્મરણુ-ભજન પ્રતિ અરુચિ-તિરસ્કાર સર્વાત્ર અસ્થિરતા

મૂલમ્:-સ્વરૂપેણ વૃતાનાં તુ સ્વતઃ સર્વં કરોતિ હિ ।

તચ્ચિન્તયૈવ હિ વ્યાસઃ કૃપાલુઃ સર્વતો વિમુઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ — પ્રભુએ જેનું નિજ સ્વરૂપથી વરણુ કર્યું છે, એવા જીવનું તેા સર્વ કાર્ય પ્રભુ પોતેજ કરે છે, કૃપાલુ પ્રભુ સર્વત્ર તેની ચિન્તાથી વ્યાપ્ત છે. પ્રભુ વિમુ છે (૬)

વિવેચના—પુષ્ટિસુષ્ટિ તો કેવળ ભગવત્સ્વરૂપનો આશય કરે છે, કાશ્ય કે ભગવત્સ્વરૂપની સેવા અર્થે જ પુષ્ટિ સુષ્ટિ મર્ષ છે એ એ પ્રયોજન ન હોત તો એ સુષ્ટિ કરતજ નહિ) આ વાક્યથી પુષ્ટિસુષ્ટિના છવોએ મનમાં એમ વિચારવું કે ‘પ્રભુ પોતાના સ્વરૂપભળથી સ્વતઃ જ આપણા સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે, અને કરશે જ પ્રભુ સર્વવ્યાપક છે સર્વસમર્થ છે તો આપણે શા માટે એ તા કરવી? શ્રીકૃષ્ણ કૃપાળુ છે નિજ ભક્તો પર સદા કૃપા કરતા આવ્યા છે, અને કરશે જ, આ પ્રકારે પ્રભુદ્વ વિન્તન કરવું શ્રીકૃષ્ણ વિષ્ણુ છે સર્વસામર્થ્યશુક્ત છે એમનું જ્યેષ્ઠ કોઈએ એમને આપેલું નથી, બ્રહ્મા, શિવ, ઇન્દ્રાદિક દેવતાને ભગવાને જ્યેષ્ઠ આપેલું છે એમનું સામર્થ્ય સ્વતઃ નથી પણ પરતઃ છે તેથી એ દેવતાઓને કૃપા આપવી વખતે પ્રભુની આના લેવી પડે છે શ્રીકૃષ્ણ એવા નથી એ તો પોતે જ સ્વતઃ સર્વસામર્થ્યશુક્ત છે શ્રીકૃષ્ણાદિ વિજ્ઞાપિતમા કહે છે કે, “કર્તુઃ પુનરકર્તુઃ જ શર્યશાકર્તુઃ પ્રીત્યરે’ । મામર્ચ્ય યગ્મવા દદં ત્વય્યેવાતો જ સંશયઃ ॥

એટલે કે કરવાને માટે; પુનઃ ન કરવાને માટે, અને કરેલું અન્યથા કરવાનું લેઈ શકવું સામર્થ્ય તે મે તમારામાં (શ્રીકાકારણમાં) જ એવું છે એમાં સંશય નથી.” આ વાક્યાનુસાર કરવાને, પ્રભુ સર્વસમર્થ છે તેથી લૌકિક, વૈદિક કામમા કંઈ પણ ચિન્તા ન કરતાં પ્રભુ સર્વ સદ્ જ કરશે એવો વિચાર રાખવો.

પ્રવાહી સુષ્ટિ મૂલ્યજ્ઞ વા સૈદ્ધિજ્ઞ માને છે મર્ષાદાસુષ્ટિ વેદજ્ઞ માને છે એમ મંત્રમા શ્લોકમાં જણાવ્યા પછી આ ૫૪ શ્લોકમાં એમ સિદ્ધ કર્યું કે પુષ્ટિ સુષ્ટિ પ્રભુની સ્વેચ્છા માને છે

મૂલમ્ - નિવર્તયત્યનિષ્ટેન્ય સ્વકીયાન્ કરુણાનિધિ ।

યદિ જીવા સ્વમાયેન નિવર્તેરન્ન તે સ્વતઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થઃ—એ સ્વકીય છવો પોતાના સ્વભાવથી સ્વતઃ અનિષ્ટથી દૂર ન થાય તો કૃપાનિધિ પ્રભુ (પોતે) તેમને અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે (અથવા બીજી રીતે અર્થઃ—એ છવ પોતાના સ્વભાવને લીધે ભગવાનથી નિવૃત્ત ન થાય તો એ સ્વકીય છવોને કરુણાના ભરૂંદારરૂપ ભગવાનજ અનિષ્ટથી નિવૃત્ત કરે છે) (૭)

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ કરુણાનિધિ હોવાથી નિજ સ્વકીય (જનેાનું) અનિષ્ટ નિશ્ચય દૂર કરશે જ “ભગવાન્ તો સમદર્શી છે સર્વ પ્રાણી પર એક દ્રષ્ટિ રાખે છે વિશ્વભર સર્વના પાપવૃ કર્તા—છતાં તમી તો એમ કહો છો કે ભગવાન સ્વકીય ભક્તો પર જ કરુણા કરશે અન્ય પર નહિ કરે!” એમ એ કોઈ પૂર્વપક્ષી શંકા કરે તો એનું સમાધાન જતાવે છે પ્રભુ સર્વ જગતના આનન્દકાવા છે તો પણ ભક્તોને અધિક આનન્દ આપે છે નિરોધવશ્વ નામના બ્રન્ધમા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે ‘સર્વાનન્દમયસ્યાપિ

૧ જગત એવો પાઠ દોવ તો દે ઇશ્વર જી સામર્થ્ય મે તમારામાંજ એવું છે એમ અર્થ થાય છે એ જણે સામર્થ્યના ઉદાહરણ —(૧) કર્તુઃ સુકામાને વજ્રવ કરી આપવાની ઇચ્છા તો સત્પર વજ્રવનું શન કર્યું (૨) અર્કસુ સામર્થ્ય —પૂર્વાશાનું વજ્રુ ખન નિહવ કરવું એમ ઇચ્છા થઈ તો પોતે તેજસ્વ કર્યું (૩) અન્યથાકર્તુઃ સામર્થ્ય : અન્યથાકર્તુઃ પોતાની પાપકૃતિથી પણ દોવા છતાં અન્ય પ્રકારે ઉદાર કરવાની ઇચ્છા થઈ તો એવા પાપિષ્ઠો પણ ઉદાર પોતે કર્યો પ્રભુ એવા વિચિત્ર સામર્થ્યશુક્ત છે

કૃપાનન્દઃ સુદુર્લભઃ' સર્વાનન્દમયનો પણ કૃપાનન્દ અતિદુર્લભ છે !' શ્રીમદ્ભાગવતના નવમસ્કંધને વિષે ભગવાને સ્વતઃ દુર્વાસા પ્રત્યે કહ્યું છે કે:—

‘ અહ મક્તપરાધીનો હ્યસ્વતન્ત્ર ઇવ દ્વિજ ! । સાધુભિર્ગસ્તહૃદયો મકૈર્મક્તનપ્રિયઃ ॥

અર્થાત્ “હું ભક્તને પરાધીન છું-અસ્વતન્ત્ર જેવો છું, હે દ્વિજ ! સાધુ-ભક્તજનોએ મ્હારું હૃદય ગ્રસ્તું છે. મને ભક્તજનો પ્રિય છે.” આ વાક્ય પ્રમાણે ભગવાન ભક્તોને વશ છે, જગતને વશ નથી. ભક્તોના અર્થે પ્રભુ અવતાર લે છે, તેથી નિજ સ્વકીય જનનાં અનિષ્ટ એ કુરુણાનિધિ દૂર કરશેજ, આમ છે છતાં સ્વભાવતઃ જ જીવ એવો છે કે સ્વરૂપ દુઃખમાં ઘૈર્ય ત્યજ ચિન્તાતુર થઈ જાય છે. એવા જીવસ્વભાવની નિવૃત્તિ કરવામા પણ માત્ર પ્રભુજ સમર્થ છે, અન્ય કોઈ નથી. (૭)

મૂલમ્—અનિષ્ટમેવ સર્વજ્ઞો બલાદૂરીકરોતિ હિ ।

इष्टानिष्टाविवेको हि जीवबुद्ध्या न जायते ॥८॥

શબ્દાર્થ:—આ ઇષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે એવો વિવેક જીવબુદ્ધિથી થતો નથી તેથી (જીવની ઇચ્છા ન હોય તો પણ) સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજ પ્રમેયબલથી બલપૂર્વક વા બલાત્કારે અનિષ્ટનું નિવારણ કરે છે જ (૮)

વિવેચન:—સર્વજ્ઞ અને સમર્થ પ્રભુ ભક્તોનું અનિષ્ટ જાણે છે અને તેનું નિવારણ કરે છે દૃષ્ટાન્તમાં—પ્રદહાદજીને હિરણ્યકશિપુએ અતિદુઃખ આપ્યું. શું પ્રભુ તે જાણતા ન હતા ? પ્રભુ સર્વજ્ઞ હોઈ, જાણતા હતા જ. પણ તેમણે પ્રદહાદજીની પરીક્ષા કરવા દુઃખ થવા દીધું અતિશય દુઃખ પડયા છતાં જ્યારે પ્રદહાદજીએ ભગવદાશ્રયનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે ભગવાન શ્રીનૃસિંહજી રૂપે પ્રકટ થયા, અને પ્રદહાદજીનું દુઃખ નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ હિરણ્યકશિપુને માર્યો. આ પ્રકારે દુઃખ કલેશમાં ભક્તોએ ભગવદાશ્રયનો ત્યાગ ન જ કરવો. પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ દૂર કરશે જ એવો દઢ વિશ્વાસ રાખવો, પરંતુ જીવબુદ્ધિથી ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટનો વિવેક જણાતો નથી, જીવે ભગવદ્ભક્ત-ભગવાનનો દાસ હોઈ દુઃખમા અન્યાશ્રય કરવો નહિ જ, તેમજ દૌકિક વૈદિક ચિન્તા કરવી નહિ જ. “ભગવાન જે કંઈ કરે છે તે આપણા કદયાણુ અર્થે જ કરે છે મ્હારા (જીવના) ભોગ (ભોગવવાના દુઃખો) તો ઘણા છે પરંતુ પ્રભુ મને થોડામાં જ નિવૃત્ત કરે છે મને આ દુઃખરૂપ દણ્ડ આપી શિક્ષા કરી પ્રભુએ મ્હારાપર અતિશય અનુગ્રહ કર્યો.” આ પ્રકારની ધીરજ જીવબુદ્ધિથી રહેતી નથી, તેથી જીવ દુઃખ પામે છે એ પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે કે, દાસ જીવે ભગવાનનાં સર્વજ્ઞતા અને સર્વકરુણસામર્થ્યપર વિશ્વાસ રાખી ભગવદાશ્રય ન ત્યજવો.

મૂલમ્:—अविद्यया गृहीतानामणूनां भ्रमसम्भवात् ।

अत एव हि संसारं मन्यन्ते सुखरूपिणम् ॥९॥

बाला इव करप्राप्तं सर्पमक्रीडनोचितम् ।

पितेव सहजस्निग्धस्तान्निवर्त्तयते बलात् ॥१०॥

શબ્દાર્થ —અવિદ્યાથી ગૃહીત અને સ્વરૂપથી આગ એવા જીવોને ભ્રમ થવાનો

સમ્ભવ છે, અને તેથી જ તે જીવ સંસારને સુખરૂપ માને છે પ્રમિત જીવો બાહ્યસમાન છે જેમ બાહ્ય કીટા કરવાને અયોગ્ય જોવા સર્પને, હાથમાં આવેલો જોષ (અથવા હસ્તની પાસે આવેલો જોષ) તેની સાથે રમત કરવામાં સુખ માને છે તેમ જીવ પણ દુઃખકર સંસારને સુખરૂપ માને છે, જેમ જો બાહ્યને જન્મથી સ્તિગ્ધ પિતા, જો દુઃખકર સર્પથી ભગાટકારે નિવૃત્ત કરે છે તેમ પિતાના જેવા સ્તિગ્ધ અથવા, તેથી પણ અધિક સ્નેહવાન પ્રભુ જો જીવને બહાલકારે સંસારરૂપ દુઃખમાંથી નિવૃત્ત કરે છે. (૬-૧૦)

વિવેચન.—જીવ અવિદ્યાથી અસિત (પદ્મપલ્લવ) દોષ પ્રભુના સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા સમર્થ નથી. તેથી જોના મનનો જામ દૂર યતો નથી. જો કે જામ લઘુ છે—જો અને મ્હાર—જોટલોજ સ્વરૂપ જામ છે તો પણ જોટલા જામને દૂર કરવા જીવ સમર્થ નથી. સર્વ કોઈ જાણે છે કે 'દેહ લઘુજાણુ છે, કાલ કોઈને છાંતે નથી' તથાપિ જીવની જ હિંસા, મમતા અર્થાત્ 'હું અને મ્હાર' જોવા જામ છટો નથી. જીવ કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સરાદિ તેમજ લોકિક સુખ દુઃખાદિ અનિષ્ઠાથી અસિત છે, તેથી જો જીવ દેહજાળથી સંસારને—દુઃખને જ સુખ માની રહ્યો છે જામ છે તો પણ પ્રભુ જોને સંસારથી મુક્ત કરશે જ જો પ્રકાર જામ લોકમાં જતાવે છે (૬)

જો કે જીવ સંસારને જ સુખરૂપ માની રહ્યો છે તો પણ પ્રભુ નિઃશક્તિને સંસારથી નીચે પ્રમાણે મુક્ત કરે છે જો ભક્તનું મન દુઃખમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તે દુઃખને નાશ કરી પોતાની (ભગવાનની તરફ) જીવને આકર્ષે છે જો ભક્તનું મન સ્ત્રીપુત્રાદિ કંઈમાં આસક્ત હોય તો પ્રભુ તેમનો નાશ કરે છે આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં ભક્તનું મન આસક્ત હોય ત્યાંથી તે લોકિક પદાર્થનું હરણ કરી ભક્તના મનની આસક્તિ લોકિક પદાર્થો પરથી દૂર કરે છે આમ જ્યારે લોકિક પદાર્થનું પ્રભુ હરણ કરી લે છે ત્યારે જીવ નિજ સ્વસાવથી જ દુઃખ પામે છે પરંતુ પ્રભુ તેને લોકિક અર્થ આપતા નથી, પ્રભુ લોકિક સુખ કરી લઈ ભક્તને જોમ જતાવે છે કે "આ લોકિક પદાર્થોમાં ત્હારું મન આસક્ત હતું ત્યાંથી તેને નિવૃત્ત કરું છે, હવે જો મનનો મ્હારી સેવામાં વિનિયોગ કર. જો મ્હારી સેવામાં જ જોનો વિનિયોગ થશે—જોનો નિરોધ થશે તો ત્હારું કલ્યાણ થશે." આજ વાત હજાનતથી સમજાવે છે, કોઈ અજ્ઞાની બાહ્ય સ્વપ્ને જોષ તેને પકડવાને—તેની સાથે રમવાને ઢોઢે છે જો બાહ્ય જાણતો નથી કે 'જો સુખપદાર્થ જોને બાસે છે તે દુઃખદાયક છે જો સર્પ કાળ છે જો લઘુમાં કરડ્યો તો નાશ કરશે છતાં સ્તિગ્ધ પિતા જો બાહ્યને બાસતા સુખરૂપ પદાર્થ પાસે ન જવા દેતાં જોને ત્યાંથી દૂર રાખે છે તેમ ભક્તો! છે પ્રિય જોને જોવા પ્રભુ, નિજ ભક્તોને સંસારરૂપ સર્પ પાછળ સુખના જામથી ઢોઢતાં જ ટકાવે છે લોકિકલેશથી—સંસારમાંથી જોમની મુક્તિ કરે છે આમ પ્રભુ નિજ ભક્તના ચિત્તનો નિરોધ (નિજ) પ્રભુસેવામાં કરાવે તો તેમાં ભક્તનું સુખાનંદ છે ! (૧૦)

મૂલમ્—યયા રુદન્તિ તે પાલા આન્તા સસારિણસ્થા ।

અતઃ एष हि सर्वज्ञः कृष्ण ससारमोचक ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ તે બાહ્યો (સર્પ ન મહવાથી) રૂદન કરે છે તેમ સસારી જનો—ખાંત ગર્ષ (લોકિક વસ્તુ જતી રહેવાથી) જોડ કરે છે અને તેથી જ સર્વજ્ઞ કૃષ્ણ જો

(અહનતામમતાત્મક) સંસારથી મુક્તિ કરી આપે છે, એટલે કે પ્રભુ પોતેજ લૌકિક વસ્તુ પ્રાપ્ત થવા દેતા નથી પણ એથી વિરુદ્ધ તેમાંથી મુક્ત કરે છે. (૧૧)

વિવેચન:—જ્યારે પિતા બાલકને સર્પ તરફ જતાં અટકાવે છે ત્યારે બાલક રૂદ્ધ કરે છે કે ‘મહારા પિતા મને મહાઈ રમકડું લેવા દેતા નથી !’ તેજ પ્રમાણે સ્નિગ્ધ પ્રભુ પરમ કૃપા કરી સંસારી જીવને સંસારમાં આસક્ત થવા દેતા નથી. એ જીવને સંસારમાં આસક્ત થતો અટકાવવા તે સંસારી વસ્તુને હરી લે છે. ત્યારે સંસારી જીવ અજ્ઞાનથી ખેદ કરે છે ! પ્રભુનો આભાર માનતો નથી કે “પ્રભુએ સંસારી વસ્તુનું હરણ કરી મહારાં ચિત્તનો નિરાશ કર્યો, મહારાં આસક્તિ લૌકિક પદાર્થમાંથી છોડાવી—એ મહારાપર અતિ-શય ભગવદ્ગુણ છે.” સર્વજ્ઞ પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પુત્રતુલ્ય ગણી લકતોનું સંસારમાંથી મોચન (છુટકારો) કરે છે. પુરાણાન્તરમાં નારદજી વિષે એક કથા છે. “એક સમય એક રાજ-પુત્રીનો સ્વયંવર થતો હતો. ત્યાં દેશ-દેશના રાજાઓ હાજર રૂપ ધારણ કરી જતા હતા. નારદજીને પણ મન થયું કે હું પણ સુંદર રૂપ ધરું અને સ્વયંવરમાં જઈતો મહારી સાથે રાજપુત્રીનો વિવાહ થાય ! પ્રભુનું લાવણ્ય કોટિકન્દર્પની સુંદરતાથી શ્રેષ્ઠ છે, તો પ્રભુનું સુંદર રૂપ લઈ આ સ્વયંવરમાં આવું !” નારદજી પ્રભુ પાસે આવ્યા, પ્રભુએ એમનું બહુ રીતે સમાધાન કરી પૂછ્યું કે, ‘કહો નારદજી કંઈ આશા છે ?’ નારદજીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ‘જેમાં માઈ કલ્યાણ હોય તે કરો. મને તમારું સુંદર રૂપ આપો તો હું રાજપુત્રીને વરી લાવું !’ ત્યારે પ્રભુએ કહ્યું કે ઠીક ! તમારું લલ્લું થશે તેજ કરીશ. તમને માઈ રૂપ આપું છું જાઓ !’ નારદજી માયાને લીધે વ્યંગ વચન સમજ્યા નહિ. સ્વયંવરમાં આવ્યા ત્યાં તો એમનું સ્વરૂપ શ્રીહાસજીએ બહુજ હાસ્યજનક કર્યું હતું કારણકે પ્રભુએ નારદજીનું મુખ મર્કટવત્ ઉપહાસજનક બનાવ્યું નારદજી કામવશ થઈ જ્યાં જ્યાં રાજ-પુત્રી જતી ત્યાં તેની સન્મુખ જઈ ઉભા રહેતા ! સર્વ લોક હસતા કે તેનું સુંદર વાદન રાતું મુખ લઈ દોકે છે ! પછી રાજકન્યા નારદજીને તો વરી નહિ. પણ પ્રભુ કે ‘જે રાજાનું રૂપ લઈ આવ્યા હતા તેમને વરી. નારદજી નિરાશ થયા. એક જણે તો નારદજીને મોઢું કહ્યું કે દર્પણમાં તમારું મુખ તો જુઓ !’ નારદજી દર્પણમાં જુએ છે તો ‘મર્કટ-વત્ ઉપહાસજનક પોતાનું મુખ છે ! ત્યારે એમને પ્રભુપર ક્રોધ થઈ આવ્યો કે ‘શું તમે લોકોમાં મહારી હાંસી કરાવી ?’ પ્રભુએ એમને સમજાવ્યા કે તમે જ્યારે એક સમય ત-પશ્ચર્યા કરતા હતા ત્યારે કામદેવ પણ વસન્ત, મલયાનિલ, અપ્સરાઓ સહિત હોવા છતાં તમારી તપશ્ચર્યાનો ભંગ કરી શક્યો ન હતો ! કામદેવની હાર થઈ હતી. તેથી (તમને) નારદજીને અભિમાન થયું હતું કે ‘મહેન્દ્રકામદેવને પણ જીત્યો છે !’ એ તમારા દોષરૂપ અભિમાનને ઉતારવાને મહેન્દ્રકામદેવ તમારી હાંસી કરાવી !’ આ પ્રકારે પ્રભુએ નારદજીનું અભિમાન દૂર કર્યું. આમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ લકતોને સંસારમુક્ત કરે છે. (૧૧)

મૂલમ્:—इत्येव रूप्यते नाम तथा विधर्मतः प्रभोः।

સંસારવૈરી ધરણીં પ્રતિ શેષો ન્યરૂપયત્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—પૃથિવી આગળ શેષજીએ એવી જ રીતનું ‘સંસારવૈરી’ એવું નિરૂપણ કર્યું છે. તેથી પ્રભુનું નામ ‘સંસારવૈરી’ એમજ પડ્યું છે. (૧૨)

વિવેચન — પ્રભુનું રૂપ જેમ સસારમાંથી સુકિત આપે છે તેમ પ્રભુનું નામ પણ સસારમાંથી જ મળી શકે છે. જ્યોત્સ્નાના લલિતત્રિભાજિ સ્વરૂપનું રૂચન કરી લોક વેદ, પતિ, પુત્ર તથા ગૃહાદિકમાંથી પોતાના મનને જેથી લઈ પોતાના ચિત્તને પ્રભુના બળન કરવામાં વિનિયોજ્યું આ પ્રકારે જ્યોત્સ્નાના પ્રભુના સ્વરૂપ પ્રતાપનલક્ષે સસારમાંથી સુકિત થઈ તેમજ જ્યોત્સ્નાના બલને કાઢીને સસાર પ્રભુના નામમાંથી જ દૂર થાય. પ્રભુની અનેક પ્રકારની લીલાનું સ્મરણ પણ જે કાઈ કરે તો તેનું સર્વ સંસારદુઃખ દૂર થઈ જાય છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો જોમજ વિચાર કરે છે કે ‘ભક્તોનો, સસાર ક્યારે દૂર થાય કે ભક્તો મ્હારી પાસે આવે! ત્યારે જ ઠીક થાય!’ ધર્મશાસ્ત્રના સંવાદમાં શેષલ ધર્મિ-પૃથિવીને કહે છે કે, શ્રીકૃષ્ણ સસારના વૈરી છે તેથી નામ અને લીલાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે જ સસાર દૂર કરી કલ્યાણ લેાય તે જ કરે છે (૧૨)

મૂલમ્ — મન્યામહે વયં બ્રાન્તા કૃષ્ણવિસ્મૃતિકારણમ્ ।

સસારમુત્તમ કૃષ્ણસ્ત કથં સ્થાપયેદ્ધરિ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણની વિસ્મૃતિનું કારણ જે સસાર તેને આપણે બ્રાન્તા થઈ ઉત્તમ માનીએ છીએ તો હરિ શ્રીકૃષ્ણ તે સસારને કેવી રીતે સ્થાપન કરી રાખે? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનું વિસ્મરણ કરાવનાર સંસારને દૂર કર્યા વિના રહેશે નહિ (૧૩)

વિવેચન — આ જીવના હૃદયમાં અનેક જ મનો બ્રમ છે જીવના સમર્પણના રીતે ક્યાં કહ્યું છે કે, જ્યોત્સ્નાના બ્રમ આ જીવના હૃદયમાં છવાઈ રહેલો છે! જીવ અનેક જ મની અવિદ્યાથી શ્રીકૃષ્ણને ભૂલી ગયો છે! તેથી જ આ સસારને ઉત્તમ સમજીએ છીએ. ચિત્ત પરીવી રહ્યો છે! સસારમાં દેહસમ્બન્ધી મુખદુઃખને મુખ્ય સમજીએ! પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ કોના સસારને કેમ ટકાવી રાખશે? હું ખરેખર અધિકાર દૂર કરનારા શ્રીકૃષ્ણ સર્વ જ્યાં પોતાના કિરણો પાથરે છે ત્યાં જીવનનો અવિદ્યારૂપ સસાર કેવી રીતે ટકી રહેશે? જીવ જોમ વિચાર કરે છે કે ‘હું સસારસમ્બન્ધી મુખ પ્રાપ્ત કરું! અમુક કાર્ય હમણાં કરું કે, જેથી મારા દેહસમ્બન્ધી કુટુંબીજનો સાથે હું મુખ લેખું! પરંતુ પ્રભુ નિજ ભક્તોને મુખદાપક વિચાર અન્ય પ્રકારે જ કહે છે કે, આમાં (સસારમાં) જીવ આસક્ત છે તેથી જો મ્હારો (પ્રભુનો) આમ્રમ કરી શકે તો નથી તેથી જો સસાર હું દૂરી લઈ કે જેથી જોમાંથી જોનું મન છુટે અને જો (ભક્ત) મ્હારો (ભગવાનનો) આમ્રમ કરે! આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તના સસારવૈરી છે (૧૩)

મૂલમ્ — ણ્વ તદીયેર્મનસિ નિધેય સ્વપ્રમોર્ગુણ ।

સ્વસ્મિન્નપિ વિનિશ્ચેયા પ્રમોરક્ષીકૃતિર્ધુવા ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ — આ રીતે વરીયજનોએ પોતાના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણનો શુભ મનમાં ખાસ કર્યો, અને પ્રભુને મ્હારો નિઃસંકલ્પ અગીકાર કર્યો છે જોવો હું નિઃસંકલ્પ રાખવો (૧૪)

૧ તથાશિવમાતે ક્યાં જોવો પાડ પણ કવિત્વ ઉપમન્ય થાય છે ત્યાં જોમ સમજવું કે જેમ પ્રભુને સસારની કલ્યાણમાં આવડે તેમ તેમની મતિ પણ તેની જ એટલે કે જોમની પ્રભુની મતિ જોમને સસારમાંથી મુક્ત કરવાની દોષ છે

વિવેચન—આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય લગવદીયોએ પોતપોતાના મનમાં એવો નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુ અંગીકૃત લક્ષ્મીને રક્ષણ કરશે જ. હુઃખ આવ્યું તો શું થયું? પોતાના લક્ષ્મીને પણ કવચિત્ સ્વામી દણ્ડ આપે છે! જેમ પતિ મર્યાદાનું ઉદ્ધાન કરનાર સ્વપત્નીને શિક્ષા કરે તેમ પ્રભુ પણ નિજ લક્ષ્મીનો દોષ દૂર કરવા હુઃખરૂપ શિક્ષા કરે છે, એજ ઉદ્દેશથી શ્રી ગુણાંબુજ વિગ્નપ્રિયમાં કહે છે કે—

दण्डःस्वकीयतां मत्वेत्येवं चेद्विष्टमेव न । अस्मास्तु स्वीयतां मत्वा यत्रकुत्र यदा तदा ॥

અર્થ:—કે અમે આપના (લગવાનના) છીએ એમ માની ને આપ દણ્ડ આપતા હો તો તે અમને ઇન્ટેન્ડ છે. અમને આપના ગણી જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે દણ્ડ આપશો, આ વચનાનુસાર સ્વકીયજનોને (લક્ષ્મીને) પ્રભુ દણ્ડ પણ આપે-શિક્ષા કરે-તો તે પણ અનુગ્રહ જાણી મનને પ્રસન્નતામાં રાખવું તેથી જ્યાં જ્યાં અપરાધ થાય ત્યાં તત્કાલ દણ્ડ પ્રભુ ભલેને આપે! એ પ્રભુપ્રેષિત હુઃખને પણ અનુગ્રહ ગણી પ્રભુનો આભાર હૃદયમાં ધારણ કરવો જે પ્રભુપર દોષનો આરોપ કરે છે તેને બહિર્મુખ સમજવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં એનો અંગીકાર નથી. તેથી મન, વચન, અને કાયાથી એમ સમજવું કે પ્રભુ અંગીકૃત નિજલક્ષ્મીના રક્ષક છે. [૧૪]

મૂલમ્—अत एवास्मदाचार्यैरुक्तं वरणलक्षणम् ।

“ लोके स्वास्थ्यं तथा वेदे हरिस्तु न करिष्यति” ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ આપણા શ્રીમદ્વાચાર્યજીએ ‘લોકમાં તથા વેદમાં સ્વાસ્થ્ય હરિ તો કરશે નહિ’ એવું વરણનું લક્ષણ કહ્યું છે, (૧૫)

વિવેચન:—રક્ષક એવા પ્રભુ લક્ષ્મીને કેમ હુઃખ આપે છે? જે પ્રકારે આ લોકમાં તથા પરલોકમાં લક્ષ્મીનું સુખ પામે એવું કેમ કરતા નથી? આમ ને કોઈ શંકા કરે તો સમાધાન કરે છે, જીવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે, ને એ લૌકિક કાર્યમાં સુખ પામે તો ત્યાંજ આસક્ત થઈ જાય ને વૈદિક કાર્યમાં સુખ પામે તો તેમાંજ આસક્ત થઈ જાય. આમ ને લોકમાં અને વેદમાં જીવ આસક્તિ ધરાવતો થાય તો એના હૃદયમાંથી પ્રભુનો આશ્રય જતો રહે, પ્રભુ શરણ જતું રહેવાથી લક્ષ્મીનો નાશ થાય છે, તેથી શ્રીઠાકોરજી લૌકિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ કરતા નથી, કે જેથી એ કાર્યોમાં હુઃખ જોઈ ત્યાંથી મન ખેંચી લઈ પ્રભુનો આશ્રય કરે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ શ્રીસુબોધિનીજી અને નિખન્ધાદિમાં ચારે વર્ણના લક્ષણ કહ્યાં છે તેમાં આપ કહે છે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર, સ્ત્રી આદિ ગમે તે જીવ ને પ્રભુને શરણ આવે તો પ્રભુ તેની લૌકિક વૈદિકમાંથી મુક્તિ કરી, તેનો અંગીકાર કરે છે [પોતાનો કરી રાખે છે]’ શ્રીનવરત્ન ગ્રંથમાં પણ પોતે વચન કહે છે કે, લક્ષ્મીને લૌકિક વૈદિકથી મુક્ત કરી પોતાનો કરી રાખે છે, આમ વિચારી શ્રીહરિનો આશ્રય કરવો એજ સર્વોપરિ સિદ્ધાન્ત છે, [૧૫]

इति श्रीहरिरायजीविरचित षष्ठ शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितसम्पूर्णम् ॥૬॥

શિક્ષાપત્ર ૭ મું.

ઉદ્દેશ—છઠ્ઠા શિક્ષાપત્રમાં એમ કહ્યું કે પ્રભુને લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ ન કરે તો

પણ પ્રભુનો, પ્રભુ જ મનમાં, ધારણ કરવો કે પ્રભુનો કંઈ કરે છે તે આપણા ભવાને ખર્ચે કરે છે, આતુ ધૈર્ય ત્યારેજ આવે કે જ્યારે ભગવત્સ મસદિત ભગવત્સમરણ ભજન કરે. હવે આ સમય પત્રમા લૌકિકમા આસક્તિ કર્તવ્ય નથી પણ ભગવત્સેવામાં આસક્તિ કર્તવ્ય છે એ નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—સદા શ્રીગોકુલાધીશ સ્મર્તવ્ય સર્વથા જનૈઃ ।

તદીયૈર્મિલિત સર્વદોષચિન્તાવિવર્જિતૈ ॥૧॥

શબ્દાર્થ—સર્વદોષ અને ચિન્તારહિત તટીય (ભગવદીય) જનો સહિત મલીને સદા શ્રીગોકુલાધીશ પ્રભુનું સર્વથા સ્મરણ કરવું યોગ્ય છે.

વિવેચન—પુરિમાર્ગી ભક્તજનને સર્વથા આ જ સ્મરણ કરવાનું કેમ કહ્યું ? પ્રભુ ગાયોના કુલના રક્ષક (ગોકુલ+અધીશ) છે એ સુબધી એમ જતાબું કે ગાયો નિઃસાધન છે તેના રક્ષક પ્રભુ છે, તે જ પ્રમાણે છવ એ નિસાધન થાય, શ્રીગોકુલાધીશનું સ્મરણ કરે તો હવાણ પ્રભુ નિઃસય અનુબદ્ધ કરશેજ જ્યાં જ્યારે નિઃસાધન ભાવથી ભજન સ્મરણ અને ત્યારે તટીય જનનો સજ થાય, અને એ સજથી અનેક પ્રકારના દોષ, ક્રમ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, લૌકિક ચિન્તા આદિ સર્વ દુઃખમાંથી દૂર થઈ જાય. ભગવદીયના સજ વિના, જેને જેટલો ભગવદર્શ કરે તો પણ મનમાંથી દોષ, ચિન્તા નિવૃત્ત થતા, નથી. શસ્યમાધ્યાયીમાં સર્વ ભક્તોને મદ થયો, એક સુખ ભક્તોને મદ થયો, ત્યારે શ્રીહાકોરજી એ મદરહિત એક જ ભક્તને હર્ષ પધાર્યા. અન્ય મત ભક્તોને પોતાના દોષની ખજાર પણ પડી નહિ, પરંતુ વધારામાં પ્રભુમાં દોષબુદ્ધિ હૃદયમાં થઈ કે પ્રભુ અમારો ત્યાગ કરી આત્મા ગયા. એ પ્રકારે પ્રભુને જોળવા નિષ્ફળ પડી પેલા એક મજભક્તને પણ મદ થયો તો તેનો પણ ત્યાગ કરી પ્રભુ અન્તર્ધર્મ થયા, પછી એ સર્વ અન્ય ભક્તો પ્રભુને કુહવા કુહવા પેલા એક ભક્તની પાસે આવી બંધા અને કહ્યું કે ‘જરે ! તમને પણ ત્વજી પ્રભુ જતા રહ્યા ! ત્યારે એ ભાગ્યવાન ભક્તને નિજ દોષનું જ્ઞાન થયું અને એમણે કહ્યું કે, ‘અને મદ થયો તેથી પ્રભુ મ્હને પણ ત્વજીને આત્મા ગયા ! આ શબ્દોનું અવણ થતા જ પેલા અન્ય મજભક્તોને નિજ દોષનું (મદનું) જ્ઞાન થયું કે ‘અમને મદ થયો તેથી પ્રભુએ અમારો ત્યાગ કર્યો !’ આ પ્રકારે શ્રીઆત્માર્જીએ-શ્રીસુભાષિનીજીમા નિરૂપિત કર્યું છે, તેથી ભગવદીયના સજ વિના દોષ અને ચિન્તાનો નાશ થતો નથી. તેથી ભગવદીયોના સજમાં પ્રભુનું સ્મરણ કરવું શ્રીનવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીઆત્માર્જી નિરૂપણ કરે છે કે કે “નિવેદનં તુ સ્મર્તવ્યં સર્વથા તાદૃશીર્મતિ” નિવેદન તો સદા તાદૃશીય જનની સહિત સ્મરણીય છે (૧)

મૂલમ્—ન લૌકિકે મતિઃ કાર્યા મગવત્સાવધાધિકા ।

લૌકિક વૈદિક આપિ સ્વય સાધયિતા પ્રમુ ॥૨॥

શબ્દાર્થ—ભગવદ્ભાવમાં બાધક એવી લૌકિકમાં મતિ કરવી નહિ. (કારણ કે એવી મતિ ન કરનાર દેશવાળા ભક્તજનના) સર્વ લૌકિક અને વૈદિકના સાધના પ્રમુ પોતે જ છે.

વિવેચન:—અલૌકિક પદાર્થમાં લૌકિક બુદ્ધિ ન કરવી, કારણ કે ભગવદ્ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ બાધક છે, પ્રભુની હોલા, શ્રીવદ્ભક્તુલ, ભગવદ્દીપો, સેવા, સામગ્રી, મંજ, શ્રી યસુનાથ, શ્રીગિરિરાજ, વૃક્ષ, લતા, ભગવદ્દાર્તા, ગ્રન્થ, કીર્તન, શ્રીભાગવતાદિમાં લૌકિક મતિ નજ કરવી. સર્વ વસ્તુ પ્રભુસમ્બન્ધી બાણી. ભાવસંયુક્ત સેવાસ્મરણ કરવાં અલૌકિક ભાવમાં લૌકિક બુદ્ધિ થાય તો બાધ આવે, તેથી લૌકિક વૈદિક કાર્યની ચિન્તા ન રાખતાં ભગવત્કાર્ય ચિન્તા લગાડી કરવું. પ્રભુ પોતેજ લૌકિક સિદ્ધ કરી આપશે શ્રીવદ્ભક્તુલ લૌકિક વૈદિક કાર્ય કરી નિજ ભગવદ્દીપોને એમ બતાવે છે કે ‘તમે ‘લૌકિક વૈદિકની ચિન્તા મા કરો ! હવે તમારે-અર્થ-એ કાર્યો કરીએ છીએ !-તમે સુખથી પ્રભુની સેવા, સ્મરણ આદિ કરો.’ પ્રભુ પોતેજ તમારું લૌકિક વૈદિક સિદ્ધ કરશે !’

૧ ‘ન લૌકિકી મતિઃ કાર્યો એવો પાઠ હોય તો પ્રભુભાવમા બાધ કરે એવી ‘લૌકિક મતિ ન કરવી’ એ અર્થ છે

મૂલમ્—इदानीमीदृशः कालः प्रतिकूलः समागतः ।

यथाकर्थाचित्स्वमनः स्थापनीयं पदान्जयोः ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—હવે એવો વિપરીત કાલ આવ્યો છે કે જેમ તેમ કરીને (અતિશય વિટમ્બણામાં—યથાકથ ચિત્) આપણા ચિત્તને શ્રીઠાકોરજીના ચરણાવિન્દમાં સ્થાપન કરવું.

વિવેચન:—હવે મહાકલિન કલિકાલ આવ્યો છે. આ કાલમાં ભગવદ્દીપનો સંગ અતિદુર્લભ છે. જે કંઈ મલે છે તે પ્રતિકૂલ જ હોય છે. ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ યમ પડતું નથી લૌકિક કામનાવાળા પુરુષોના સ્વાર્થને અર્થ સર્વ કંઈ મળે છે બહારથી પરીક્ષા કરતાં ભલા ભગવદ્દીપનો ભલો સત્સંગ અને ભલી ક્રિયા દેખાય છે; પણ અન્તઃ (અન્દરથી) તપાસતાં અનેક પ્રકારની લૌકિક-વાસના-પૂર્ણ ભગવદ્દીપો દેખાય છે. એવા ભગવદ્દીપના સંગથી ફલસિદ્ધિ થતી નથી એ છતાં એવો સંગ કલિકાલમાં પ્રાપ્ત થાય છે. આમ છે તો યથાકથ ચિત્ જેટલું બને એટલું ચિત્તને શ્રીઠાકોરજીના ચરણકમલમાં યોજવું. પ્રભુમાં પ્રીતિ વધારવા બહુ લોકમાં મલવુ ખડું પરંતુ તેમાં એટલો વિવેક રાખવો કે જેથી ભગવદ્ધર્મ ઘટે એવું કોઈ કાર્ય ન થાય. જે (સ્વદેષ પણ) ભગવદ્ભાવ હોય તેની રક્ષા કરી ચિત્તને ભગવાનના ચરણકમલમાં સ્થાપવું

મૂલમ્:--सेवार्थं च मनः स्थाप्यं तत्साधकतयैव हि ।

गार्हस्थ्यार्थं विवाहेपि प्रयत्नः क्रियतां द्रुतम् ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—સેવામાં મન સ્થાપવું ભગવત્સેવાની સાધકતાને અર્થે ભગવત્સેવા સારી રીતે કરવામાં સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાને અર્થે-ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો જોઈએ અને એ ગૃહસ્થાશ્રમ આચરવાને વિવાહ પ્રતિ શીઘ્ર પ્રયત્ન કરવો.

વિવેચન:—શ્રીઠાકોરજીની સેવાદિક ભગવદ્ધર્મમાં મન સ્થાપવું. ભગવત્સેવાર્થ સર્વ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો જે વસ્તુ ભગવત્સેવામાં સાધક હોય તો તેનું ગ્રહણ કરવું, જે તે (સેવા)માં બાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો આ ગૃહસ્થાશ્રમ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ એનું આચરણ કરવું. વિવાહાદિક ભગવત્સેવામાં સહાય આપે છે તેથીજ વિવાહ

માટે પ્રથમ કરવો-વિવાહ ખાતર જ નહિ. શ્રીભગવતમાં પ્રભુ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે, મત્સ્યેષ્વર પ્રતીતં ચ સાઘોક્ષ્યાદિચતુષ્ચરમ્ । નેષ્ણન્તિ સેવયા પૂર્ણા કૃતોઽન્યસ્કાલવિપ્લુતમ્ ॥

“ જે ભગવદ્દેવો સેવામાં પૂર્ણ છે તેઓ મારી સેવાથી પ્રાપ્ત થયેલી સાઘોક્ષ્યાદિ ચતુષ્ચર-સાઘોક્ષ્ય, સામીપ્ય, સાદૃષ્ટિ અને સાદૃષ્ય-ચુક્તિની પણ ઇચ્છા કરતા નથી. તે તેઓ કાળથી જેનો નાશ થાય છે, એવી જન્ય વસ્તુઓ-રાત્ન્યાદિક, તેની ઇચ્છા તો કેમ કરી શકે ? ” આ પ્રમાણે સેવાપૂર્ણ ભક્તો પ્રતીયમાન ચતુષ્ચર ચુક્તિની વાંછના કરતા નથી તો પછી કાલવિપ્લુત જન્ય વસ્તુની આદના તો કેમ જ કરી શકે ?

મૂલમ્ -ન મવેત્ પ્રાયશો ભોગે તદીયાનાં ક્વચિન્મનં ।

તથાપિ ચેદ્ મયેન્નોગો નિવાર્યઃ સર્વયૈવ હિ ॥૫॥,

શબ્દાર્થ - ભગવદ્દેવોનું પ્રાયશ (વધુ કરીને) લોગમાં મન કદાપિ પ્રવર્તતું નથી તથાપિ કદાચિત્ લોગાલક્ષ્ય મન લોગ તો નિર્મલ તેનું સર્વ પ્રકારે નિવારણ કરવું (૫)

સંસારાવેશવુષ્ઠાનાં હૃદયિયાનાં દિતાય ચે । કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તુનિ સૂક્ત રૂપસ્ય યોગયેત્ ॥

વિવેચન. - સંસારમાં આવેશથી દુઃખ થયેલી ઇન્દ્રિયોના કચ્છાણુ અર્થે સર્વ વસ્તુ જોને. મહાન્ સર્વના ઇશ જોવા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં ચોજવી. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે પોતાની ઇન્દ્રિયોને તેમના વિષયલોગમાં ચોજવાની નથી, પરંતુ ભગવત્સેવામાં ચોજવાની છે. દુઃખાન્ત તરીકે, તરીક જનોએ સ્ત્રી રાખવી પણ તે લોગવિલાસને અર્થ નહિ પરંતુ સ્ત્રી ભગવત્સેવામાં સદાયમૂલ થાય માટે જ સ્ત્રી સાથેનો ગૃહસંસાર કામવિલાસને અર્થ નહિ પણ કામનિવૃત્તિને અર્થ જ છે ભગવદ્ભક્ત પુત્ર ઉત્પન્ન થાય એવી કામનાથી જ સ્ત્રી સાથે વિષય કરવે. શ્રીમાન્યાર્જુન મહાપ્રભુજી નિરોધલક્ષણ નામના જન્યમાં કહે છે કે “ પુમે કૃષ્ણમિયે રતિઃ ” શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રીતિ રાખે એવા પુત્રને અર્થ વિષય કરવે. ભગવત્સેવામાં કામ બાધક થાય તો તેની નિવૃત્તિને અર્થ વિષય કરવે. વિષયને અર્થ જ વિષય લોગ કરવો નહિ કામની નિવૃત્તિને અર્થ ઇન્દ્રિયોને તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયોજ પદાર્થોને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવામાં વિનિયોજવા. (૫)

મૂલમ્ -ભાવોઽન્ન સાધન માર્ગે પ્રમેય ભગવાન્ હિ સ ।

પ્રમાણ કૃષ્ણસેવાઽઽર્થૌ સ પ્વ ચ ફલ પુન ॥૬॥

શબ્દાર્થ - આ પુષ્ટિમાર્ગમાં જાણ સાધન છે અને પ્રમેય ભગવાન છે પ્રથમ તો કૃષ્ણસેવા જો પ્રમાણરૂપ છે અને બીજી તેજ ફળરૂપ છે (૬)

વિવેચન - આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાની સર્વ રીતો સાધનરૂપ દેખાય છે પરંતુ જે સર્વ જાણરૂપ છે જે સાધનરૂપ દેખાય તે જ ફળરૂપ છે એનું કારણ શું ? જોમાં જે કોઈ પ્રમ કરે તો કહે છે કે “ ફલ તો પ્રભુ સ્વપ્રમેય જગથી હાથમાં રાખે છે જ્યારે પ્રભુની ઇચ્છા થાય ત્યારે તેનું (ફલનું) ફાન કરે છે જ એવો નિર્મલ નથી જ કદાચ દિવસમાં ફળ પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ, જામ છે પણ જીવ જીવસ્વભાવથી ફળની ઇચ્છા મનમાં રાખે છે તો તેથી તેને સેવા સાધનરૂપ દેખાય છે જે જીવ સેવાને જ ફળરૂપ સમજે છે તેને જો સેવા ફળરૂપ છે જામ શ્રીકૃષ્ણની સેવા-પ્રમાણરૂપ તથા ફળરૂપ જ ને છે અર્થાત્ જે કોઈ

પ્રમાણરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા સાધનરૂપ છે. જે કોઈ પ્રમેયરૂપ જાણીને સેવા કરે છે તેની સેવા ક્ષણરૂપ છે. જે ભક્તના હૃદયમાં જેવો ભાવ હોય છે તેવી તેને ફલ પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સિદ્ધાન્ત છે, તેથી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી, તેનું સંરક્ષણ કરવું.

મૂલમ્:—તસ્માત્ સ એવ સંરક્ષ્યો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

एताद्विरुद्धं तत्सर्वं ज्ञात्वा ज्ञात्वा निवर्त्तयेत् ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી તેનું (ભગવદ્ભાવનું) સદા સારી રીતે રક્ષણ કરવું કારણકે તે નિધિરૂપ—દ્રવ્યના ભણ્ડારરૂપ—છે અને જે જે કંઈ એનું વિરોધી હોય તે સમજી સમજીને તેમાંથી નિવૃત્ત થવું (૭) વિવેચન.—આ પ્રકારે અન્ય સર્વથી આપણા ભગવદ્ભાવનું તેમજ પ્રભુના સ્વરૂપનું સંરક્ષણ કરવું, ઉપર કંઈ તેમ કાલ મહાકલિન આવ્યો છે. સ્વલ્પ દુઃસગથી પણ પ્રભુમાંથી વાત્સલ્ય જતું રહે છે. ભગવત્સેવાથી અન્ય સાધનમાં મન લાગે તો સેવામાં શિથિલતા થઈ જાય છે. તેથી આપણા ભગવદ્ભાવને નિધિરૂપ સમજી અનેક દુઃસગથી એનું રક્ષણ કરી લેવું, એ રક્ષાનો પ્રકાર બતાવે છે. જે ભગવત્સેવામાં સ્ત્રી પ્રતિબન્ધ કરે તો તેનો (સ્ત્રીનો) પણ ત્યાગ કરવો. તે સમય સ્ત્રીનું વાત્સલ્ય ગણવું નહિ. તેમજ જે માતા, પિતા, પુત્ર આદિ પ્રતિબન્ધ કરે તો તેમનો પણ ત્યાગ કરવો. જે દેશમાં રાજાદિકનો પ્રતિબન્ધ થાય તો વિચાર કરી તે દેશનો ત્યાગ કરવો. એકી સમય ત્યાગ ન થઈ શકે તો ક્રમે ક્રમે એ સર્વ ત્યજવા, પણ ભાવની રક્ષા કરવા ચૂકવું નહિ. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા સર્વોપરિ સમજી, સેવાનાભાવને નિધિરૂપ ગણી એને શુભ રાખવી. એમ કરનારને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી સત્ત્વર અનુભવ થશે. (૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचित सप्तमं शिक्षापत्रम् श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसाहित स मासम्॥७॥

શિક્ષાપત્ર ૮ મું.

ઉદ્દેશ.—હવે આ અષ્ટમ શિક્ષાપત્રમાં ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્યોમાં ભગવાનજ ચિન્તન કરવા યોગ્ય છે, પરંતુ અન્યાશ્રય તો કર્તવ્ય નથીજ. ઉપર કંઈ તે પ્રમાણે ભગવત્સેવા ભાવસહિત કરવી અને મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો તેથી સર્વ સિદ્ધિ થાય છે એ હવે જણાવે છે.

મૂલમ્:—एहिके परलोके च सर्वसामर्थ्यसंयुतः ।

स एव गोकुलाधीशश्चिन्तनीयः सदा हृदि ॥१॥

શબ્દાર્થ.—આ લોક તથા પરલોક (ના સર્વ વિષયો)માં સર્વસામર્થ્યયુક્ત શ્રી ગોકુલાધીશ છે, તેનુંજ સદા હૃદયમાં ચિન્તન કરવું યોગ્ય છે, (૧) વિવેચન.—શ્રી ગોકુલાધીશનું સદા ચિન્તન કરીએ તથા એમની સેવા કરીએ તેમાં ચિન્તા બાધક છે. એક ચિન્તા તો એજ કે ‘હું ભગવત્સેવા કરું છું પણ મારા લૌકિકનો નિર્વાહ કેવી રીતે થશે ?’ અને બીજી ચિન્તા એ છે કે ‘મહાર અલૌકિક કેવી રીતે સુધરશે ?’ આ બંને પ્રકારની ચિન્તાનો ત્યાગ કરવો પ્રભુ સર્વ સિદ્ધિ કરવા સામર્થ્યવાન છે. સર્વસમર્થ

શ્રીચોક્તિવાધીય પ્રભુ લોકિકે પણ સિદ્ધ કરશેજી આમ હક વિશ્વાસ સંહિત નિમમપૂર્વક
શ્રીચોક્તિવાધીયનું સ્મરણ કરવું

મૂલમ્—વિશ્વાસસ્તત્ર કર્તવ્યો મદ્રમેવ વિધાસ્યસિ ।

સ્વદોષાદેવ તત્રાપિ દોષસ્ફૂર્તિર્યતો મવેત્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનમાં વિશ્વાસ કરવો. ભગવાન કદવાણ જ કરશે. અને ભગવાનમાં
પણ બે દોષની સ્ફૂર્તિ થાય તો તે આપણા દોષને હીપે જ છે વિવેચન.—હક વિ-
શ્વાસ મનમાં રાખવો. બે વિશ્વાસ મનમાં હક હોય તો સ્વકંપ ભવવદ્ધર્મભરણથી પણ
એનું કદવાણ થાય છે લોકને જતાવવાને પ્રયોજે ભગવદ્ધર્મ આગરે પણ મનમાં પ્રભુજી
વિશ્વાસ ન રાખે તો ધર્મ કલ્પસિદ્ધ કરતો નથી શ્રીઆઆયજી મહાપ્રભુજી વિવેકસેવા
અથ ન્યામન્યા નિજ અન્નમાં કહે છે કે ‘બ્રહ્માક્ષવાક્કૌ મામ્યૌ પ્રાપ્ત સેવત નિર્મમા’
એટલે ‘બ્રહ્માક્ષ અને આત્મની જાપના કરવી. પ્રાપ્ત થવું મમત્વ વિના સેવન કરવું’
અવિશ્વાસથી બ્રહ્માક્ષ નિષ્ફલ ભય છે આત્મને હક વિશ્વાસ છે તેથી મેઘ એને જલકાન
કરે છે એક સમય હનુમાનજી સીતાને જોળવા લાકા સુધી ગયા હનુમાનજીને ઉપવન,
વાટિકાદિને ઊલ્લંઘ કરી અનેક રાક્ષસને માર્યા અનેક પ્રજાસુધી હનુમાનજી પકડાયા
નહિ. અને ઇન્દ્રજીતે બ્રહ્માક્ષનો ઉપયોગ કર્યો, ત્યારે હનુમાનજી બ્રહ્માક્ષ માહાત્મ્યને
સત્ય કરવા બ્રહ્માક્ષથી બાધા. હનુમાનજીને રાવણ પાસે લાવવામા આગ્યા રાવણે કહ્યું
કે “આવા બલવાન વાનરને સૂતતારથી કેમ બાંધો છે એને લોકમથી સાકલથી બાંધો.”
આમ જ્યારે બ્રહ્માક્ષનું માહાત્મ્ય ન સમજી, બ્રહ્માક્ષસામર્થ્ય વિશે અવિશ્વાસ કરી,
‘લોકમથી સાકલથી બાંધો એમ કહ્યું તેની સાથેજ બ્રહ્માક્ષ છુટી થયું! હનુમાનજીને
પોતાનું બલ દર્શાવ્યું! સર્વ સાકળો તૂટી ગઈ! અને સર્વ લોકનું રક્ષન કર્યું! આમ
અવિશ્વાસથી બ્રહ્માક્ષ નહ ઘઈ ભય છે, એમાં હક વિશ્વાસ રાખવાથી તે ઉપયોગી થઈ
પડે છે! તેમજ આત્મ એક સ્વાતિનક્ષત્રના મેઘજલ નિહુની તામ આકાંક્ષા રાખે છે.
સ્વાતમેઘજલવિના અન્ન પૃથ્વીપરના જગતિ ફૂટું બહુજી આત્મ પક્ષી કરતું નથી. આમ
બે આત્મને બે મેઘજલને હક વિશ્વાસ છે તો જલ મેઘ પણ એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે
છે આ બે દેહાન્તમાં જતાવું તે પ્રમાણે વૈષ્ણવોએ પ્રભુમાં હક વિશ્વાસ રાખવો
‘અવિશ્વાસો ન કર્તવ્યો સર્વથા શાપકસ્તુ સ’ પ્રભુમાં અવિશ્વાસ ન કરવો. કારણકે તે
સર્વથા બાધક છે જેના હૃદયમાં હક વિશ્વાસ છે તેને સર્વદેહની પ્રાપ્તિ થાય છે ભક્તોએ
વારવાર પોતાનો દોષ વિચારવો. પોતાને દોષપૂર્ણ સમજે તો મનમાં દીનતા ઉદ્ભવે કે
“હું કેવો દોષપૂર્ણ છું મહાપ્રભુ તે પ્રભુ ક્યાંથી કૃપા કરે?” એક ભગવદીયે ગાયું છે કે,
માર્ગો હોં પશ્વિતનકો રામા, હોં પશ્વિતનકો નાયક, હોં પશ્વિતનકો રૂક્ષ’આ પ્રકારે પોતાની બ-
તને અન્ન સર્વથી દોષપૂર્ણ સમજે તો જ દોષો સ્ફુરે, દીનતા ઉદ્ભવે અને પ્રભુકૃપા પ્રાપ્ત કરાવ.

મૂલમ્—માર્તિ ફલ સાધન ચ વ્રજાધિપતિસગમ ।

અત સદા સદાત્યેવ સ્થીયતાં તત્ક્રપાયુતૈ ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—વ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણના સમાગમ વિષે જે આર્તિ-આતુરતા-છે તે જ ફલ છે, અને તે જ સાધન છે; માટે તેના કૃપાયુક્તો (વૈષ્ણવજનોએ) એ તે આર્તિ ભાવથી નિરંતર સ્થિતિ કરવી. (૩) **વિવેચન.**—કેટલા સમય-જન્મ, વર્ષો-થી આપણે પ્રભુથી [વિષ્ણુ] વ્યુચરણ પામ્યા છીએ ! એ પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું !-આ પ્રકારની આતુરતા જ સાધન છે આવી પ્રભુ સમાગમની અતિ આકાંક્ષા સમાન અન્ય સાધન નથી. આ આતુરતા જ ફલ પણ છે. એ પ્રકારની પ્રભુમિલનની આતુરતા જ્યારે હૃદયમાં ઉદ્ભવે ત્યારે જ સર્વ ભગવત્સેવા સ્મરણ ભજનાદિ થઈ શકે, અને પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. જેમ જેમ પ્રભુસંગમાર્ગે આર્તિવધે તમ તેમ પ્રભુ અધિક આનન્દાનુભવ કરાવે તેથી આર્તિ-પ્રભુમિલનાર્થ આતુરતા-એ જ મળાધિપ સંગમ કરાવવામાં કારણરૂપ છે. જ્યારે ભક્તિ વિપ્રયોગ-આર્તિ કરતો કરતો આર્તિરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે છે. જેમ અગ્નિસમ્બન્ધથી નવનીત (માખણ) દ્રવીભૂત થઈ જાય છે, તેમ ભક્તની વિપ્રયોગ આર્તિથી-‘આપણે કેવા ભાગ્યહીન કે આપણે પ્રભુથી વિમુટા છીએ ! પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું !’-એ પ્રકારની આતુરતાથી-પ્રભુનું હૃદય દ્રવીભૂત થાય છે. નિરોધલક્ષણ ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

“ક્લિષ્ટમાનાન્ જનાન્ દ્વૈવા કૃપાયુક્તો યદા ભવેત્ । તદા સર્વ સદાનન્દ હૃદિસ્થિર્નિર્ગત વહ્નિઃ” ।

એટલે ‘નિજ ભક્તોને આર્તિયુક્ત-કલેશ યુક્ત-જેઘ પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે એ સદાનન્દ ભગવાન હૃદયમાંથી બહાર નીકળે છે’ આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં આર્તિ જ સાધન છે અને ફલ પણ છે. ભક્ત જ્યારે વિપ્રયોગમાં તદ્રૂપ થઈ જાય ત્યારે પ્રભુકૃપા કરે (૩)

મૂલમ્-અન્યાશ્રયો મહાનેવ વાધકો ભયિતાં તતઃ ।

તત્ક્ષણેનૈવ સચ્ચેતો વિમુક્તૈર્વૈ વિધાસ્યતિ ॥૪॥

શબ્દાર્થ.—અન્યાશ્રય એ મહાન બાધક છે. અન્યાશ્રયથી ભય રાખો. (જે ક્ષણે અન્યાશ્રય થાય) તે ક્ષણે જ સત્પુરુષના ચિત્તને તે (અન્યાશ્રય) નિશ્ચય બહિર્મુખ કરશેજ.

વિવેચન:—ઉપર કહ્યું કે વિપ્રયોગ-આર્તિ સાધન અને ફલ બન્ને છે, ત્યાં અન્યાશ્રય બાધક છે, અન્યાશ્રય સર્વ આર્તિને દૂર કરે છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યાશ્રયથી (શ્રીગોકુલાધીશ-શ્રીકૃષ્ણનું) શરણુ ત્યજી અન્ય દેવનું ભજન, સ્મરણ, શરણુ કરવું) સદા બહીતા રહેશે હારિતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—

“અન્યદેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનાં દર્શન ન કરવાં, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન ખાવો, અને અન્યદેવના મંદિરમાં ન જવું” આ રીતે અન્યદેવનો આશ્રય કરે તેને બહિર્મુખ સમજવો આપણા ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે અન્યાશ્રયનો મનમાંથી સત્ત્વર ત્યાગ કરવો એક ક્ષણ પણ અન્યાશ્રયના સમ્બન્ધથી દુર્બુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે શ્રીગુસામજી વિજ્ઞપ્તિમાં કહે છે કે:—

“અહં કુરગીદ્ગમ્ઙ્ગાસિગિનાઙ્ગીકૃતોઽસ્મિ યત્ । અન્યસમ્બન્ધગન્ધોઽપિ કન્ધરામેવ વાધતે ॥
“હું મૃગની દૃષ્ટિ જેવા અપલ નેત્રવાળા મજભક્તોના સગી શ્રીકૃષ્ણનો અગીકૃત (સેવક) છું, તેથી અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ (અથવા અન્યાશ્રયનો છાયો) પણ મારી કન્ધરાનો બાધ કરે છે “ આ વાક્યાનુસાર અન્ય સમ્બન્ધ ભગવદ્ભક્તોને બાધ કરે છે.” તેથી બહિર્મુખજનનો સગ ત્યજી આપણા ભાવની રક્ષા કરવી (૫)

મૂલમ્—તદીયેષુ સદા સ્યેય સન્નાવેનૈવ સર્વથા ।

ત एव भक्तिमार्गस्य सहायत्वे निरूपिता ॥५॥

શબ્દાર્થઃ—(ભગવદીયો) તદીયોના સગર્ભા સત્ય ભાવથી સર્વથા સ્થિતિ કરવી, (કારણકે) તદીયો જ ભક્તિમાર્ગની સહાયતામાં નિરૂપિત છે (૫) વિવેચન—ભગવદીયના સગર્ભા બહિર્મુખતા અને અન્વામ્રય થતાં નથી, પ્રભુમાં સુદર ભાવ વધે છે. સર્વથા તદીયોનો સગ શુદ્ધભાવથી પ્રભુભિલનાર્થે કરવો, લૌકિક વૈદિક વાંચના એ સગર્ભા કરવી નહિ, તદીયના સગર્ભા ભક્તિમાર્ગમાં સહાય મળે છે શ્રીભગવત પ્રથમ સ્કન્ધમાં યોનકર્તુ વાક્ય છે કે—

“ब्रह्मणाम् लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवेत् । भगवत्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिरा ” ॥

ભગવાનના સગર્ભા બહુવિધ સગર્ભા એક ક્ષણ સમાન પણ અમે સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરતા નથી તો પછી (જો ભગવદીયના સગ સમાન) મરણ પર્મમુક્ત શાશ્વત્ત્વ મનોરથની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકીએ ? ભગવદીયોનો સગ શાશ્વત્ત્વ મનોરથથી, સ્વર્ગથી અને મોક્ષથી પણ અતિ ઉત્તમ છે એકાદશસ્ક ખમાં શ્રી ભગવાન ઉદવત્ પ્રતિ કહે છે કે—

न रोषयति मां यागो न सांख्यं धर्म उदय । न स्वाध्यायतपस्त्यागो मेष्टापूर्तं न वसिष्ठा ॥१॥
व्रतानि यज्ञाश्चन्द्रांसि तीर्थानि नियमा यमाः । यथायद्यन्ते मत्संगः सर्वसम्तापहो हि मासृज ॥
मत्सङ्गेन हि क्लेशा यातुषामा यनाः मृगाः । गन्धर्वाप्सरसां नागा सिद्धाभारणयुक्ता ॥
ब्रह्मो मरुतं प्राप्तास्त्वाष्ट्र कायाधवादय । (અધ્યાય ૧૨)

અર્થાત્ કે ઉદવ । યોગ, કે સાંખ્ય, કે ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય (વેદાભ્યાસ), કે તપ; કે ત્યાગ (દાન), કે ઇષ્ટાપૂર્ત (યજ્ઞો, હૃપ, ઉપવન, આશ્રમ સ્થળાદિક), કે વસિષ્ઠા, કે મત્સ્ય, કે વજ્રો, કે હન્દો, કે લીધો, કે યમ, કે નિયમો—એમાંનું કોઈ પણ અને વશ કરતું નથી; પણ સર્વ પ્રકારના સગ (આસક્તિઓ) નો નાશ કરનાર સત્સગ (ભગવદીયોનો સગ) નિશ્ચય અને વશ કરે છે સત્સગથીજ હૈત્યો, માતૃધાનો (સહસો), પક્ષીઓ, મુષો, બધવો, અપ્સરાઓ, નાગો, સિદ્ધો, આરણ્યો, સુદ્યો, બદુ એવા વૃત્રાસુર-મહાદેવ આદિ મારા જસ જ્વાલિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે આમ સર્વ કોઈ યોગિના એવ-ઉચ્ચ ના નીચ-યોગિના એવો સત્સગથી ભગવાનને પ્રાપ્ત થયા છે તેથી શુદ્ધ ભાવથી પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીયના સગર્ભા સહાય લેવી હટાન્તમાં ત્રાદાધરદાસના આશીર્વાદથી તથા સગર્ભા માધોદાસને ભક્ત પ્રાપ્ત થઈ,

મૂલમ્—अस्माकं तु तदीयानां प्रसङ्गेऽपि सुदुर्लभ ।

चेतोऽपि साधनाभावादिमुख तिष्ठति स्वतः ॥६॥

શબ્દાર્થઃ—પણ આપણને તો તદીયો (ભગવદીયો)નો પ્રસંગ પણ અતિદુર્લભ છે; અને ચિત્ત પણ સાધનના અભાવે સ્વતઃ જ વિચુખ રહે છે (૬) વિવેચન—અમને તો તદીયોનો સગર્ભ મદાદુલભ છે અકસણ પણ ભગવદીયો મલતા નથી એક તો એ દુઃખ છે અને બીજી ચિત્તથી સાધન; કમરણ ભાવના આદિ કોઈ પણ ભગવદ્દમ બનવો નથી આમ ભગવદીયના સગભાવથી અકેતુ (એકતું પરી રતું) ચિત્ત ભગવદ્દર્મમાં ઘોરતું નથી, તેથી દુઃખમાં બહિર્મુખતા ઉદ્ભવે છે પ્રભુ પ્રમત કરવાના એ ઉપાય છે એક તો

ભગવદ્દીયના સ ગે ચિત્ત પ્રભુમાં લીન થાય તે અને ખીજો તદ્દીય-સ ગાભાવમાં અષ્ટપ્રહર ભગવદ્દીલામાં ચિત્તનું લીન થવું તે આ બન્ને ઉપાય-રહિત અમે છીએ તો હવે શું કરવું ? આ પ્રકારે શ્રીહરિરાયજી જીવનાર્થ દૈન્ય કરે છે । (૬)

મૂલમ્--ગતો હિ ભગવદ્દાસઃ સ્વકાર્યાય વિદેશકે ।

વ્રજપાલોઽપિ ચલિતસ્તેન મે દુઃખિતં મનઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થઃ—ભગવાનદાસ ગોતાના કામને અર્થે વિદેશ ગયો છે. અને વ્રજપાલ ના-મનો સેવક પણ પરદેશ ગયો છે તેથી માફ મન દુઃખિત છે (૭) **વિવેચનઃ**—એક ભ-ગવદ્દીય ભગવાનદાસનો મને સગ હતો તે પણ પોતાના કાર્યને અર્થે વિદેશ ગયો. અને વ્રજપાલ પણ પરદેશ ગયો. આમ બન્ને ભગવદ્દીયોમાથી કોઈ પણ પાસે રહ્યું નહિ તેથી સત્સગ વિના અતિ દુઃખ થાય છે. (૭)

મૂલમ્--મયિ યદ્યપિ નાસ્ત્યૈવ કિંચિત્તત્કૃપયાં પુનઃ ।

યદાસ્તિ તદપિ સ્વીયસાધનાભાવતો ગતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થઃ—યદ્યપિ મહારામાં તો કોઈ પણ ધર્મ નથી જ, તથાપિ તેની કૃપાથી જે કિંચિત્ છે તે પણ પુનઃ અમારા સાધનના અભાવથી જતું રહ્યું છે. (૮)

વિવેચનઃ—ભગવદ્દીયજનો મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા ! મારામાં સ્નેહ નથી તેથી જ આમ થયું છે ! જે સ્નેહ મારા હૃદયમા હોત તો મારો સગ અને ભગવત્સેવા શું કરવા છૂટત ! એક તમારી કૃપાનું બલ છે કે તમે મહારા પર પ્રસન્ન રહો છો ! મહારાથી લૌકિક વૈદિક કાર્યે કશું પણ બનતું નથી ! આમ ગૃહસ્થાશ્રમનું કાર્ય નથી થતું તેમજ પ્રભુ પ્રસન્ન કરાવનાર પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાદિ ધર્મ પણ બનતો નથી ! આ પ્રકારે હું સર્વથા નિઃસાધન (સાધન વિનાનો) થઈ પડ્યો છું । †

મૂલમ્--एतादृशेऽर्थे सम्प्राप्ते स हरिः शरणं मम ।

ऐहिके पारलोके च नैश्चिन्त्यं तत एव हि ॥९॥

શબ્દાર્થઃ—આવો અર્થ સમ્પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં તે હરિજ માફ શરણ છે અને તેથી જ ઐહિક અને પારલૌકિકમા નિશ્ચિન્તપણુ છે. (૯) **વિવેચન.**—હું આવો નિઃસાધન છું ! હરિશરણ એ જ મારી એકગતિ છે ! શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે-‘એહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિઃ’ ‘આ લોકની તેમજ પરલોકની સર્વ (વસ્તુઓમાં) સર્વથા હરિનું શરણ કરવું’ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થશે. હરિ શરણ કરી અ-ન્ય સર્વથી નિશ્ચિન્ત રહેવું. હવે પ્રભુ મને પોતાનો કરી લેશે, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય નામના ગ્રન્થમા કહે છે કે-‘શરણસ્થસમુદ્ધાર કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્’ એટલે “શર-ણમાં રહે એવા ભક્તોના ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિત કરૂ છું ” આ વાક્ય પ્ર-માણે શરણસ્થ ભક્તોનો ઉદ્ધાર પ્રભુ કરશેજ. પછી એ ભક્તોથી ભલે સાધન બને અથવા

૧ ત્વત્કૃપયા એવો પાઠ હોય તો ‘તમારી કૃપાથી’ એમ અર્થ કરવો “ તે ભગવદ્દીયોની કૃપાથી” એ ‘તત્કૃપયા’ પાઠનો અર્થ છે

ન પણ બને, તો જો શું ? ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં પર બ્રહ્મતમ વચ્ચન કહે છે કે-

“સર્વધર્મોત્તમો ત્યાગ કરી જોઈ મારું (ભગવાનનું) શરણુ કર. હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ ! શોક માં કર !” આ વાક્યાનુસાર હરિશ્ચન્દ્રે ગયા પછી આ લોક તેમજ પરલોક સમગ્ર ખી સર્વ કાર્યોમાં નિશ્ચિન્તતા છે (૯)

મૂલમ્ - કદાચિન્મિલન ચેત્સ્યાત્ સન્નામ્યેન ભવાદશામ્ ।

તદા કો વેદ ચિત્તસ્ય પરાવૃત્તિ પુનર્મવેત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ - સદ્ભાવે જો કદાચિત્ આપ સંજ્ઞાનું મિલન થાય તો પણ પુનઃ મહાશ્ચિન્તની પરાવૃત્તિ (ચિત્તમાં જે કઈક ધર્મ હતો તે પણ ગમે જોવી અદ્યમ જ્ઞાકમાંની ચિત્તપરાવૃત્તિ) થઈ બધા જો કદાચ બચે છે ? (૧૦) વિવેચન. — જો તો ભગવદ્દીપના સમાભાવમાં અતિશય દુઃખ પામીએ છીએ. અન્ધ છવને તો કદાચિત્ ભગવદ્દીપ મળે છે તો પણ જોના ભાવમાં ભગવદ્દીપ ભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગનો રસાનુભવ લખ્યો નથી તેથી જો છવેનું મન સત્સજમાં લાગતું નથી, કશ્ચકે સંસારમાં જોમનું પુનરાગમન^૧ થવાનું છે હજી પણ જોમને બહુ જન્મો લેવાના છે તેથી ભગવત્પ્રાપ્તમાં જોમને બહુ જ મનો અન્તરાય થવાનો છે. જોવા છવે સંસારમાં બહુ ગ્રમણ કરશે. શ્રીહરિવાચી આમ કહી જોમ બતાવે છે કે, પ્રથમ તો ભગવદ્દીપનો સત્સબ્દ દુર્લભ છે, પણ કદાચિત્ જો જો સત્સજ પ્રાપ્ત થાય તો પણ છવ જોનો લાભ લેતો નથી । (૧૦)

મૂલમ્ - કિયદ્દેસ્ય મહાચિન્તાસમુદ્રો હૃદિ વર્ત્તતે ।

સ્થિતેઽપિ શિરસિ પ્રાણનાથે ચિત્તવિભેદત્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ - હું કેટલું લગુ । મારા શિરપર પ્રાણનાથ (શ્રીકૃષ્ણ) વિરાજે છે તો પણ મારા ચિત્તવિષેપથી હૃદયમાં મહાચિન્તાનો સમુદ્ર કરે છે । (૧૧) વિવેચન. — છવનો સ્વભાવ તથા છવની ક્રિયા જોઈ મારા મનમાં અતિશય ચિન્તા થાય છે જો ચિન્તાને હું પત્રમાં તો કેટલે કરજી લગુ ! ચિન્તાનો મહાસમુદ્ર હૃદયમાં ભર્યો છે । (જોમ કહી જો બતાવે હું કે હૃદયમાં ચિન્તા સમુદ્રવત્ બરી છે) જો ચિન્તા કર કરવાનું સામર્થ્ય મારામાં નથી । જો હું જોમ કરવા સમર્થ હોત તો ઉપાયો યોજત । મને તો જોકે કદ વિશ્વાસ છે કે મારા શિરપર પ્રાણનાથ પ્રજા વિરાજે છે તો શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી મારું ચિત્ત શાન્ત કરશે । જાણ જલ મારું છે

ચિત્ત શાન્ત કરવાનો અપમુલ્યોક્તે અનુસરતો નથી. મૂળ મોહમાં તેમજ શિરપર જોમ કરે છે । મારે શિરપ્રાણનાથ મહાશિરજી વિરાજે છે તો પણ ચિન્તામયુદ્ધ ગાગ હૃદયમાં રહે છે જો તેનું દુર્ભાગ । ગળી બીજી રીતે જાય વિચારી વિવેચન કરીએ તો જોમ અર્થ નીકળી શકે કે -

૧ પુનરાગમનું વિવેચન મજાનુસાર નથી ચિત્તની પરાવૃત્તિ સ્તીર સાધનાના અભાવે ૨ કદાચ અવરદમ મારામાં છે તે જતો રહે તે જોએ અથવા અદ્યમ જ્ઞાકમાંથી કદાચી રાગ છે (૧) ચિત્તની પરાવૃત્તિ જોરમ હું આપ સંજ્ઞાના મેલપણી પુનઃ ભગવદ્દીપમાં જોમપ્રથમ જોમ રોજુ નેવજો.

ચિન્તાથી મારા પ્રાણ માથે આવી રહ્યા છે. એવી મારા હૃદયમાં ચિન્તા ભરી છે ! ત્યાં શ્રીઠાકૌરજી મારા પ્રાણનાથ છે, મારા પ્રાણની રક્ષા કરવા તે પ્રભુજી મારું હૃદય ચિન્તાનો સમુદ્ર-શાન્ત કરશેજી ! ” આ પ્રકારે વિપ્રયોગનો અનુભવ કરતાં પોતાના હૃદયમાં તન્મયતા થાય, કેવલ નિઃસાધનતા થાય તો પ્રભુના સ્વરૂપનો અનુભવ થાય એમ નિરૂપણ કર્યું. હવે કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપનો અનુભવ કયા પ્રકારથી થાય તે અથ શિક્ષાપત્રમાં વર્ણવે છે.

इति श्रीहरिरायजीविरचितं अष्टम शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुसहितं समाप्तम् ॥८॥

શિક્ષાપત્ર ૯ મું.

હવે નવમા શિક્ષાપત્રમાં પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનના સ્વરૂપનું પૃથક્ (જુદું જુદું) નિરૂપણ શ્રીહરિરાયજી કરે છે. ઉપરના પત્રમાં દીનતાથી નિઃસાધન થનારને અનુભવ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું, હવે એ અનુભવ કયે પ્રકારે થાય તે દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ આ પત્રમાં છે. તેથી પત્રના આરંભમાં સ્વરૂપાન્દના અનુભવો કેવી આતુરતા બોધે તે બતાવે છે. પ્રથમ અઠાદ શ્લોકમાં સ્વરૂપવર્ણન કરે છે. એવા સ્વરૂપનું દર્શન કયારે આપશે એવી આર્ત્ત બતાવે છે.

મૂલમ્:--કદા નિજપતિઃ કૃષ્ણઃ સ્વવિમ્વં દર્શયિષ્યતિ ।

बद्धवर्हशिखं नीलकुन्तलावरणाननम् ॥१॥

શબ્દાર્થ:—મયૂરપિંછથી જેની શિખા બદ્ધ છે, જેનું મુખ શ્યામ કેશથી આવરણયુક્ત (ઢકાયેલું) છે એવાં નિજસ્વરૂપનું દર્શન અમારા પતિ શ્રીકૃષ્ણ અમને કયારે કરાવશે!

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે, તેમનું દર્શન કયારે થશે ? શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે “મહારા પતિ” એમ કહેવામાં ઉદ્દેશ એ છે કે, વ્રજલકોતી ભાવનામાં હૃદય રસમય થઈ ગયું છે. પોતાના દેહનું અનુસન્ધાન વિસ્મરાર્યું છે. અત્યંત વિરહ અનુભવાય છે એ સ્થિતિમાં અન્તર (ભીતર)નો ભાવ બહિર ઉભરાઈ જાય તે. તેથી અત્ર શ્રીકૃષ્ણને નિજ-પતિ મહારા પતિ એવું વિશેષણ આપ્યું છે. શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રહ્લસમ્બન્ધ થયો છે, તુલસી શ્રીઠાકૌરજીના ચરણારવિન્દમાં સમર્પ્યા છે, એ પ્રહ્લસમ્બન્ધનું સ્મરણ ઉદ્દેશીને પણ શ્રીઠાકૌરજીને નિજપતિ-મહારા પતિ-એવું વિશેષણ આપ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન કયારે આપશે ? એ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે, મયૂરના સ્વચ્છ પિંછાના ગુચ્છાયુક્ત મુકુટ મસ્તકે ધર્યો છે એ મોરમુકુટના શૃંગારનો અભિપ્રાય એ છે કે, શ્રીસ્વામિનીજીને રસદાન કરવું છે, તેથી એ મોરમુકુટ પોતે ધર્યો છે એટલે સત્વર રસદાન કરશેજી શ્યામ અલકાવલિ મુખારવિન્દપર આવી રહી છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ કયારે દર્શન આપશે । (૧)

મૂલમ્:--भ्रूधनुःसन्धितशरं कस्तूरीचित्रकांकितम् ।

इन्दीवरदलादैर्घ्यविशालनयनद्वयम् ॥२॥

શબ્દાર્થ:—જેની બ્રમર બાણ ચઢાવેલા ધનુષ સમાન છે જેનું મુખ કસ્તુરીથી ચિત્રિત છે તથા જેના બન્ને નયનો કમલદલથી દીર્ઘ અને વિશાલ છે, (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન કયારે થશે) વિવેચન:—ભુકુટી ધનુષ જેવી છે. ત્યાં રસરૂપ કસ્તુરીનું

વિદ્ય છે તથા કપોલપર કમલપત્ર છે શ્રીકાકોરણ અમરરૂપ ધનુષ બાણથી હમારા મનને ક્યારે વીધશે ! કમલના પત્ર જેવાં વિશાળ નયનોનું દર્શન આપી હમારે તાપ ક્યારે ઠરી દેશે !

આ નવમા ક્રિષ્ણપત્રમાં પ્રથમ શ્લોકના ઉત્તરાર્થથી તે અશ્વઠ શ્લોક પર્યંત સ્વરૂપવર્ણન આવે છે એ પ્રત્યેક શ્લોકમાં બતાવેલા શ્રીજન્મુક્તા શ્રીકૃષ્ણ અદરાનિ ત્પતિનું દર્શન ક્યારે થશે ! એમ સમજાવેલો.

મૂલમ્—મૌકિકામરણાલાશ્વિસુનાસ સરસાધરમ્ ।

ત્રિરેલ્લકણ્ઠવિલસત્કણ્ઠામરણમૂપિતમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—જેની સુન્દર નાસિકાપર મૌહિકાકામરણુ આવી રહ્યું છે, જેના અધરોઠ સરસ છે, જેના કઠમા ત્રણ રેખાઓ છે અને એવો કઠ કઠાભરણુથી ભૂષિત છે, એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! (૩) વિવેચના—જેમની નાસિકા નાકની વેસર એટલે નાકની વાળીથી પરમ શોભામમાન છે એ નાકની વેસરનું ઉચ્ચવલ અને લાંબુ મોટી રાતા અધરોઠ પર આવી રહ્યું છે બાણે શ્રીસ્વામિનીજીનો નિર્વિકારભાવ અધરમુધાનું પાન ન કરતો દોષ ! એવું તે મોટી રાતા અધરોઠ પર શોભે છે, કઠમાં ત્રણ રેખા છે તેથી સાત્ત્વિક, રાજસ અને તામસ એમ ત્રણ પ્રકારના લક્ષ્ણોની સ્થિતિ બતાવાય છે અથવા શ્રીકાકોરણથી ત્રણ લોક મોહ પામ્યા છે એમ એ ત્રણ રેખાઓનો ભાવ છે શ્રીકઠમાં કાકોરણ (કઠી) શોભે છે એવા શ્રીકૃષ્ણનું દર્શન અમને ક્યારે થશે.

મૂલમ્—પ્રફુલ્લનહેયુગલ ચિત્તુકામરણાન્વિતમ્ ।

સુવર્ણસુક્ષ્મમાણિયુગ્વનમાલાવિરાજિતમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ—જેના જન્મે ગાલ પ્રકુલિત છે, જેની ચિત્તુક આભરણુમુક્ત છે અને જે સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિમુક્ત વનમાલાથી વિરાજી રહ્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ! (૪) વિવેચના—‘મુગ્ધચીત’ માં પણ ગદ્યસ્વરૂપ પ્રકુલિત છે એમ વર્ણવેલું છે ‘વદ્ધરપાણ્ડુવદનો મુદ્ગગઢઃ (પદ્મ બોરના જેવું શ્વેત મુખારવિન્દ છે જેમનું જન્મે કોમલ અવકાશજ છે જેમના)’ એવા વિશેષણો શ્રીકાકોરણને લગાડવામાં આવ્યા છે જેમ પદ્મ બોર ઉપર મુક (પોપટ) જેવે જન્મ મારે છે તેમ અહીં શ્રીસ્વામિનીજીનો દન્તસ્પર્શ શ્રીકાકોરણના પ્રકુલિત ગાલ ઉપર થયો છે શ્રીસ્વામિનીજી અધરમુધારસનો અનુભવ કરે છે ત્યાં રસાધિકારથી અમરથી રસ અવે છે એ અધરસ અવીને ચિત્તુક ઉપર એટલે નિષેના કોઈ અને ઢાઢીના વચલા ખાંડા જેવા લાંબ ઉપર અવી સ્થિતિ કરે છે શ્રીજન્માવલીજી એ રસનું પાન કરે છે એવો ભાવ ચિત્તુક ભૂષણ દર્શાવે છે, આનું વર્ણન શ્રીમધુરાકાકની ટીકામાં છે. સુવર્ણના સૂક્ષ્મ મણિમુક્ત માળા કઠમાં વિરાજે છે એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન ક્યારે થશે ! (૪)

મૂલમ્—ઉર સ્થલલસત્સ્વચ્છલકવૈયામ્બાઝુજમ્ ।

રત્નઘ્યવહિતસ્થૂલમુકામાલાશિતોદરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—જેમના ઉર સ્વલ્લમાં સ્વચ્છ, વર્કા વાવનજ શોભી રહ્યો છે, અને જેમનું ઉદર વચ્ચે વચ્ચે રત્નવાળી મોટા મોટીની માલાથી શોભિત છે એવા શ્રીકૃષ્ણના

સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે ? (૫) વિવેચન:—ઉરઃસ્થલ ઉપર ઉત્ત્વલ અને વક્ર વાઘનખું વિલસે છે. એ વાઘનખું શ્રીચ્છાદાલએ બાલકની રક્ષાર્થે ધારણ કરાવ્યું છે. બીજે એ પણ ભાવ હોઈ શકે કે શ્રીસ્વામિનીજીનો નખક્ષત ઉરઃસ્થલ ઉપર ભાવસહિત ધારણ કર્યો છે. મોટા મોટા મોતીની માલા જેમાં વચ્ચે વચ્ચે રત્નો પણ ગુથેલા હોય છે, અને જેને “વૈભવ્યન્તીમાલા” એવું નામ પણ અપાય છે તે સમસ્ત ભક્તોના ભાવથી વિરાળ રહી છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૫)

મૂલમ્:--સુવર્ણકૃત્રિમમણિસ્થૂલમાલાતિસુન્દરમ્ ।

ગુજ્ઞાફલમહન્માલાલસદૂરુયુગાન્તરમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—જેમની બન્ને જંઘાઓનો મધ્ય ભાગ સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાની સ્થૂલ માલાથી અને બીજી ગુંજની (ચણોઠી) મોટી માલાથી અતિશય શોભી રહ્યો છે (એવા શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે ! (૬) વિવેચન:—સુવર્ણના કૃત્રિમ મણિકાથી ગુથેલી પરમ સુંદર માલા ધારણ કરી છે. સ્વેત ગુંજમાલા સફાઈથી ગુથેલી છે. આ ગુંજમાલા ચતુર્થ સ્વામિનીજીના યુથપતિના ભાવથી પહેરેલી છે મોહનમાલા ઘુટણ પર્યન્ત પહોંચે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૬)

મૂલમ્:--અનેક રત્નજટિતકરકંકણમૂષળમ્ ।

વાહુમધ્યલસત્સ્વર્ણ નિર્મિત પ્રથિતાઙ્ગદમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જેમના શ્રીહસ્ત ઉપર અનેક રત્ન જડિત કંકણનું આભૂષણ છે; અને જેમના બાહુના મધ્યભાગ ઉપર સુશોભિત સુવર્ણનું વિસ્તૃત બાબુબન્ધ ચળકી રહ્યું છે. વિવેચન:—અનેક રત્નથી જડિત કંકણો બન્ને હસ્તમાં ધારણ કર્યા છે, અને જેમના બન્ને ભુજાના મધ્યભાગપર સુવર્ણના રત્નજડિત બાબુબન્ધ વિરાળ રહ્યા છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે. (૭)

મૂલમ્:--અનેકપુષ્પતુલસી વનમાલાતિલાલિતમ્ ।

વિચિત્રવર્ણવિલસત્કટિવાસોવિરાજિતમ્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ:—અનેક પુષ્પો અને તુલસીની (સુગન્ધી) વનમાલાથી જે અતિ શોભી રહ્યા છે, અને જે વિચિત્ર વર્ણથી સુશોભિત કટિવસ્ત્ર કેડપર ધરી વિરાળ રહ્યા છે (એવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું મને દર્શન ક્યારે થશે !! (૮) વિવેચન:—અનેક પ્રકારના પુષ્પો તુલસી સહિત પરાંબ્યા છે જેમાં એવી લલિત વનમાલા જેમણે ધારણ કરેલી છે, અને સર્વ પ્રજાભક્તોના ભાવથી પચરગી કટિવસ્ત્ર કેડ પર જેમણે ધારણ કર્યું છે એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે !! (૮)

મૂલમ્:--કટિભાવજ્ઞાપિકાતિકિંકિणीરવશોભિતમ્ ।

પદદ્વયગતસ્વર્ણમણિનૂપુરમણિહિતમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—કટિના ભાવને બતાવનારી કિંકિણીના અભિજ્ઞાન

રહ્યા છે, અને જેમના જન્મે ઘરણારવિન્દમાં સુવર્ણના મણિવહિત નૃપુર બિશાલ રહ્યા છે (જેવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે!!) (૯) વિવેચન.—કેટલાં કિંમી (લીંબી) ઘુમરીઓ (નો) સ્વકાર મધુર લાગે છે આ મધુર સ્વકાર મજબૂતો સહિત અનેક રમણાદિક લીલાનું સુખન કરે છે જન્મે ઘરણુકમલની આલ અતિ સુંદર છે તેમાં મણિ વહિત નૃપુર ચોખી રહ્યા છે જેવા શ્રીકૃષ્ણ મને ક્યારે દર્શન આપશે! (૯)

મૂલમ્—નખચન્દ્રપ્રકાશકપ્રકાશિતજગત્રયમ્ ।

પીતામ્બરોત્તરીયેષ્ઠલલ્લસુન્દરમ્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—જેમણે પીતાના નખરૂપ ચન્દ્રના પ્રકાશમાત્રથી જ ત્રણે જગત્ પ્રકાશિત કર્યા છે; અને જેમનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર એટલે કે પીતામ્બર—તેના છેકાલા શોધક ઉઠવાથી જે રમણીય દેખાય છે જેવા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે થશે!! (૧૦)

વિવેચન—નખચન્દ્રના પ્રકાશમાત્રથી જ જે આકાશ, પાતાલ, અને ભૂલોક જે ત્રણે જગતના ભક્તોના હૃદયમાં પ્રકાશ કરે છે, જન્મના હૃદયમાં જે નખચન્દ્રનો પ્રકાશ કરવા નથી જે ભક્તો એક શ્રીકાકોશ્ણના ઘરણારવિન્દનો આશ્રય કરે છે તેમના હૃદયમાં નખચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે આ લલિતત્રિલગ્ની સ્વરૂપ શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેના અનુભવ એક શ્રીવજ્રભક્તોનેજ શાય છે રાજસી, વૃંદામયી અને સાત્ત્વિક જેવા ત્રણ પ્રકારના મજબૂતો—તે તેમના હૃદયમાં જે નખચન્દ્ર પ્રકાશ કરે છે. શ્રીકાકોશ્ણને મજબૂત સ્વામિનીશ્વરના ઉત્તરીય લાવથી પીતામ્બર ધારણ કર્યું છે, જે પીતામ્બરના જન્મે છેકા મન્દ અને સુગન્ધ વાયુથી ઘસાયમાન થઈ રહ્યા છે (૧૦)

મૂલમ્—પ્રદક્ષિતશિરોમેદ વલન્મકરકુણ્ડલમ્ ।

નૃત્યન્તં નયનાનન્દ નિતાન્તરતિસમ્પ્રદમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—જે નૃત્ય કરે છે, જે નયનને આનન્દ આપે છે, જે નિરન્તર સતિલ્લ સમ્પ્રદાન કરે છે (નૃત્યથી) જેમનું શિર ઘસાયમાન થઈ રહ્યું છે અને તેથી કરીને જેમના મહાકૃતિના કુણ્ડલો પણ નાચી રહ્યા છે વિવેચન—સુ કર મનુષ્યપર મહારાકૃતિના કુણ્ડલો ધારણ કર્યા છે આ બે કુણ્ડલોથી સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ મુખવાપ છે. જેવા શ્રી કૃષ્ણ નૃત્ય કરી મજબૂતોના નયનને આનન્દ અર્પે છે અને સતિરસનો અનુભવ કરાવે છે (૧૧)

શ્રી કાકોશ્ણના શ્રી ભંજ વિવિધ શાસ્ત્રની એકતા સચવે છે શ્રી કૃષ્ણનો શિરભાગ હૃદયનિર્વાણ યાનકાવચનું સૂચન કરે છે શ્રીશ્વરના હસ્તકમલ પાદકમલ અને કદિયી પેડના કિનારોનું સૂચન થાય છે શ્રીશ્વરના કુણ્ડલકમલ ભગવત્કમલ પ્રતિપાદિત સાંખ્ય અને યોગનું સ્વરૂપ સચવે છે શ્રીશ્વરનું મુખારવિન્દ ભક્તિનું સ્વરૂપ સચવે છે. પૂર્વકમલમાં જે શ્રી હસ્તકમલ, જે શ્રી ઘરણારવિન્દ અને શ્રી કદિ એક પથ ભંજનું નિર્ણય છે ઉત્તરકમલમાં શિરભાગનું ભગવા શ્રી હસ્તનું નિરૂપણ છે ભગવા ઉભયકમલકમલકમલ સમય વેદમાં પાદગર્જ્યુક્ત આનંદાકાર શ્રીકૃષ્ણનું નિરૂપણ છે અગ્નિહોત્ર અને હરિપૂર્ણ માસ એ ને વસ વસપુરૂષ શ્રી કૃષ્ણના હસ્ત છે વશુ અને આતુર્માંસ્ય એ ને વસ શ્રી કૃષ્ણના ઘરણુ સવિન્દ છે અને શોભવણ શ્રી કૃષ્ણની કદિ છે આ પ્રકારે પૂર્વકમલનું સ્વારસ કેવલ કિના-નિધિનિધેયમાં આવતું નથી પરંતુ સર્વપ્રવર્તક સર્વનિવર્તક સર્વલક્ષણા શ્રી કૃષ્ણમાત્ર આરે છે તેમજ યાનકાવચનું પણ

વસાન દેવલ જ્ઞાનમા થતું નથી પણ જ્ઞાનશક્તિ અને જ્ઞાન ધર્મ વિશિષ્ટ આનન્દાકાર શ્રીકૃષ્ણમા થાય છે. આ ક્રિયા અને જ્ઞાન વિશિષ્ટ શ્રી કૃષ્ણનું મમાસત્ પ્રતિપાદન ભગવદ્ગીતામા અને વિસ્તરત. પ્રતિપાદન શ્રીમદ્ભાગવતમા કર્યું છે. (પુ ભ મુ)

મૂલમ્—નિતમ્બિનીવૃન્દવર્ત્તિરસાનુભવલોહપમ્ ।

વિહરન્તવિશેષેણ રાસલીલાપરાયણમ્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ:—રસાનુભવથી લુપ્થ થઈ જે નિતમ્બિની પ્રજ્ઞસીમન્તિનીના વૃન્દમાં વિરાજે છે, અને વિશેષે કરીને રાસલીલા પરાયણ હોઈ જે વિહાર કરી રહ્યા છે. (૧૨)

વિવેચન:—પ્રજ્ઞભકતોના વૃન્દમા પ્રભુ વિરાજમાન છે. પ્રભુ ભકતોને રસાનુભવ કરાવવામાં પરમ ચત્ર છે. પ્રભુ એક કાલાવચ્છિન્ન (એક કાળમાં—જે કાલે એક પ્રજ્ઞભકત સાથે હોય તેજ સમયે પણ) હોઈને પણ સમસ્ત પ્રજ્ઞભકતોને રસદાન દે છે. જે ક્ષણે એક પ્રજ્ઞભકત સાથે રમણ કરતા હોય તે ક્ષણે પણ અન્ય સર્વ પ્રજ્ઞભકતોને રસદાન આપે છે. પ્રભુ રાસાદિક લીલા કરવામાં પરમ ચતુર છે.

મૂલમ્—ત્રિમજ્જલલિતં વેણુકલિતં મુજયોરપિ ।

વૃન્દાવનૈકફલિતં વલિતં સ્વજનૈઃ સહ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ:—ત્રિભંગી સ્વરૂપ પ્રભુ મનોહર છે, જે ભુજદ્વયમાં વેણુ ધારણ કરી વેણુનાદ કરે છે, જે વૃન્દાવનના એક મુખ્ય રૂપ છે; જે સ્વભકતજન સહિત વેણિત છે—ચેરાયલા છે. (૧૩) વિવેચન:—પ્રભુ ત્રિભંગ સ્વરૂપ ધરી ઉભય ભુજથી વેણુનાદ કરે છે શ્રી વૃન્દાવનના ક્ષ્વાત્મક પ્રભુ શ્રી વૃન્દાવનમાં સદા વિરાજીત છે. પોતાના પ્રજ્ઞભકતોથી વિટાયલા છે. આ પ્રકારે લીલાસહિત સ્વરૂપનું દર્શન મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે !! (૧૩)

મૂલમ્—વાદ્યન્તં મુરલિકાં મોહયન્તં મનઃ સતામ્ ।

જગજ્ઞાનં પ્રકુર્વન્તં રોધયન્તં ચ ભક્ષણમ્ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ:—મુરલિનો નાદ કરે છે, જે સત્પુરુષના મનને મોહ કરે છે, જગતને જડ કરે છે, અને જે (પશુ આદીના) ભક્ષણનો રોધ છે ૧૪ વિવેચન:—સુન્દર સપ્તમુરની મુરલિકા બળવી સમસ્ત ભકતના મનને મોહ પમાડે છે, શ્રીવૃન્દાવનમાં સ્થિતિ કરી રહેલા પશુપક્ષિ, વૃક્ષાદિકને મોહ ઉપજાવે છે. એમની વેણુનો નાદ એવો રસિક છે—મધુર છે—આનન્દયુક્ત છે કે, જડ પદાર્થો એ વેણુનાદથી ચેતન થઈ જાય છે. અને ચેતન પદાર્થો જડ થઈ જાય છે પશુ પક્ષિ જે ચેતન્યયુક્ત છે તે વેણુનાદથી જડ (સ્તબ્ધ) થઈ વેણુનાદ રૂપ અમૃત રસનું પાન કરે છે વૃક્ષ પર્વતાદિક જે જડ છે તે વેણુનાદથી ચેતન્યયુક્ત થઈ મધુધારા આવે છે (૧૪)

મૂલમ્—પશૂના પક્ષિણાં ચૈવ મૌનસમ્પાદકં તદા ।

તરૂણામન્તરાનન્દમધુધારૈક વાર્ષુકમ્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે પશુ પક્ષિઓને મૌન સમ્પાદન કરી આપે છે, તથા વૃક્ષોની મધ્યમા એક આનન્દ માત્રની મધુધારાનું વર્ષણ કરાવી રહ્યા છે. (૧૫)

વિવેચન.—પશુ પક્ષી વેણુનાંદુ અવધુ કરતાં જ પોતાનો અવધ સ્વભાવ તથા, મૌન ધારણ કરી, વેણુનાંદુ રૂપી અમૃતનું સ્વપાન કરે છે. આ પક્ષીઓ આધિદેવિક વૃન્દા વનના સુનિ છે પુષ્પિલીલા સમજાવી વૃક્ષાદિક મધુધારાનું વર્ષણ કરે છે. ભગવદ્ગીયોને અન્તઃકરણમાં જ્યારે ભગવત્સ્વરૂપના અનુભવ થાય છે ત્યારે તેમના હૃદયમાં આનન્દથી પુલકાવલિ થાય છે—આનન્દથી શરીર રોમાંચિત થઈ આનન્દવૃદ્ધિનો ભાવ અનુભવ છે—આનન્દ વૃદ્ધિ કરે છે તેમજ શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો પરમ ભગવદ્ગીયો છે. તેથી તેઓ વેણુ નાંદુ રૂપી અમૃત રસનો હૃદયમાં અનુભવ કરી અન્તઃકરણમાં આનન્દ પ્રાપ્ત કરી, મધુધારાઓ વર્ષાવે છે (૧૫) [ભગવાનનો વેણુનાંદુ જ્યેષ્ઠ રસમય—અમૃતમય છે કે, જે વેણુનાંદુ અવધ થતાં પ્રજાજતોના, ચિત્ત આકુળઆકુળ થઈ ગયા છે એટલું જ નહિ પણ વૃન્દાવનના વૃક્ષ, લતા પક્ષી, પશુ, નદી, નદીમાં નિવાસ કરતા સારસ, મુજ, હંસ, મેઘ, ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થો—સ્થાવર, ચેતન, જડ પણ પોતાનો અન્તઃસ્થિત આનન્દ બહાર પ્રકટ કરે છે. નદીઓની પ્રતિ ભાગ્ય થઈ તેમના જલ સ્વરૂપ—અટકેલા—રહે છે. જેમની શાખાઓ પુષ્પ ફૂલથી નમેલી છે એવી વનલતાઓ પણ પોતાને વિષે રહેલા વિષ્ણુને સ્તબ્ધ કરતી હોય જેમ મધુધારાઓનું વર્ષણ કરી પોતાનો અન્તઃસ્થિત આનન્દ બહાર પ્રકટ કરે છે જેમ ભગવદ્ગીય શ્રી પુરુષો પોતાની સમીપ ભગવાનનું વા ભગવદ્ગીયનું આજમન/ચર્તા 'આનન્દેમુક્ત થાય છે અને પોતાનું સર્વસ્વ તેમના યોગાર્થે અર્પણ કરે છે, તેમ આ વનલતાઓ પણ 'ભગવાન પોતે અમારી નિકટમાં બાહે છે અને પોતાના પરિવારને બચાવે છે ' જેમ આવી પોતાને વિષે સ્થિત આનન્દ પ્રકટ કરે છે—મધુધારાઓનું વર્ષણ કરે છે. સારસ, હંસ વિદ્યુત્ત્યાદિ પક્ષીઓ અતિ સચ્ચ મુનિપુરુષો છે પણ પોતાના પુરુષત્વને લીધે ભગવદ્ગીયતામાં પોતાનો ઉપયોગ થશે નહિ જેમ સમગ્ર જેમણે પક્ષીઓનું રૂપ ધારણ કર્યું છે, જે પક્ષીરૂપે વિવિધ પૂજા પૂજન કરી જાતોને તેમજ ભગવાનને-સોદીપન કરે છે/જે સચ્ચ મુનિઓ—પક્ષીઓ—નાદરસમાં મગ્ન થઈ મૌન ધારણ કરે છે અને પોતાના નેત્રો બંધ કરે છે નેત્ર અને વાણી ભગવદ્ભક્તવચ્ચાર્થ નિરમિત થવા બેઠેલો તેથી નેત્રો/બંધ કરે છે અને વાણીને નિષેધ કરવા મૌન ધારણ કરે છે આ પ્રકારે સર્વ પદાર્થો વેણુનાંદુ રસપર થઈ, જડ ચેતન થાય છે અને ચેતન જડ થાય છે (વધુ વિવેચન માટે શ્રુત્યે શ્રીમદ્ભાગવતના શ્રી સુબોધિનીમી રસમ રક ધ મુગ્ધગતિ)

મૂલમ્—હરન્ત મજસૂતાપ પદસ્થાપનતસ્તથા ।

યમુનાતીરમાત્રેકજલક્રીડાકૃતિપ્રિયમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—જે અરણ્યારવિન્દના સ્થાપનથી મજસૂમિના તાપ દૂરી થે છે અને 'જેને યમુનાનદીના તીર માત્ર પર જઈ કીઠાની કાત પ્રિય છે એવા કીકૃષ્ણ અને ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬) વિવેચન.—આ પ્રકારે રાસાદિક લીલા મજસૂમિ પર કરી મજસૂમિના તાપનું દૂરણ કરે છે, મજસૂમિમાં જ મેલા સર્વ પ્રાણિમાત્રનો તાપ દૂરે છે મજમાં આપનું અરણ્યારવિન્દ સ્થાપન કરી સર્વ શુદ્ધમલતા, ઔષધિ, વનસ્પતિ, આદિનો તાપ દૂરે છે. જગમાં સર્વસ્થલે નિજ અરણ્યારવિન્દ સ્થાપી જેમ બતાવે છે કે જે કોઈ મજનો આશ્રય કરશે તેનો પણ તાપ દૂર થશે અનેક જાત સંહિત રાસકીડા કર્યા પછી મજજલની ઉત્પત્તિ

થઈ, ત્યારે શ્રીઠાકોરજી વિચારે છે કે 'આ શ્રમજલસ ક્યાં અર્પણ કરવો.' શ્રીયમુનાજી આ રસના પાત્ર છે અન્ય કોઈ નથી !' એમ સમજી પોતે ભકતો સહિત શ્રીયમુનાજીમાં પધાર્યા ત્યાં પોતાની પ્રિયા શ્રીસ્વામિનીજી સહિત જલકીડા કરી શ્રમ-નિવારણ કર્યું આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજીને પાત્ર સ્વીકારી રસદાન કર્યું એવા શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે દર્શન આપશે. (૧૬)

શ્રી યમુનાજી ભગવત્સમ્બન્ધ દગવી આપે છે તેથી શ્રી યમુનાજી પણ મેલ્ય છે, આનું સ્પષ્ટીકરણ શ્રી મહાપ્રભુજી યમુનાજીક સ્તોત્રમાં કરે છે શ્રી ગુસાઈજી તેનો વિસ્તાર કરે છે અને શ્રી હરિરાયજી તેમજ શ્રી પુરૂષોત્તમજી શ્રી ગુસાઈજીની વિવૃત્તિની ટીકા કરે છે. શ્રી યમુનાજીજી શ્રમજલના પાત્ર છે, અને શ્રી યમુનાજીના સમ્બન્ધથી ભગવત્સમ્બન્ધ થાય છે એ પ્રસંગમાં શ્રીઆચાર્યજી તેમજ શ્રી ગુસાઈજીના વચનામૃત આ સ્થળે વિચારણીય છે.

“इय त्वक्धाऽधिका सकलगोपिकासङ्गम-स्मरश्रमजलाणुभि सकलगात्रजै सङ्गमः” ॥૧૥॥

હે યમુનાજી ! તમારો ઉત્કર્ષ અધિક છે ! તમે મુક્તિથી પણ અધિક ફલદાયક છો, કારણકે સકલ ગોપિકા સંગમથી ઉત્પન્ન થયેલો જે સ્મર-અને તેના જે શ્રમખિન્દુઓ પ્રત્યેક ગાત્રમાંથી બહાર આવ્યા તે જલખિન્દુઓ તમારા જલ સાથે જલકીડાથી મિશ્રિત થયા છે અહિ જે શ્રમખિન્દુ કહ્યાં તે કેવળ શ્રમસ્વેદરૂપ નથી પણ જે વિવિધ સંગમરસ સર્વ અવયવોમાં ઉચ્છલિત થઈ રહ્યો હોય તે અલૌકિક રસ સર્વ ગાત્રોમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો તેના ખિન્દુઓ છે. એ ગસખિન્દુઓના પાત્ર શ્રી યમુનાજી થયા તેથી શ્રી યમુનાજી પરમકાષ્ઠાપત્ર પુષ્ટિ પુષ્ટિ અન્તરગ ભકત છે, સર્વદા આ અલૌકિક ગસથી પૂર્ણ છે. અને અન્તરગ ભકતાનુકૂળ છે આ પ્રકારે શ્રી યમુનાજી આ અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે તેથી જે એમના અનન્ય ભકતો છે તેમને એ રસનું દાન કરે છે, આ કાગળથી શ્રીયમુનાજી શ્રી લક્ષ્મીજીથી પણ શ્રેષ્ઠ છે, કારણકે શ્રી યમુનાજી ભકિત-પ્રતિબ્ધનક સમસ્ત પાપનો હાથ કરે છે અને મુકુન્દ ભગવાંનના ગતિ ઉપ-ભવી આપે છે, અત્રે જો કોઈ ગકા કરે કે, “શ્રમજલ સમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજીમાં લીલા સમયે થયો હવે કોઈ નથી તેથી શ્રીયમુનાજીનો ઉત્કર્ષ સામ્પ્રત સમયમાં ન હોઈ શકે.” તો શ્રીપુરૂષોત્તમજી મહારાજ એનું સમાધાન કરે છે કે, શ્રીયમુનાજીનો પ્રવાહ જેવો પ્રથમ હોય તેવોને તેવોજ (કોઈ પણ જાતના ફેરફાર વગર સમસાગરને ભેદી સૂર્યમણ્ડલમાં જાય છે અને ત્યાંથી પાછો અહિ આવે છે એટલે હમણાં પણ એ અલૌકિક રસસમ્બન્ધ શ્રીયમુનાજી સાથે છે એટલે કોઈ પણ જાતનો બાધ આવતો નથી.

મૂલમ્:—રસાત્મકરસાત્મસ્વમક્તવૃન્દસમન્વિતમ્ ।

નિજાનુભવસંવેદ્યં પ્રકટન્તં ક્ષણે ક્ષણે ॥૧૭॥

શબ્દાર્થ:—જે સ્વત રસાત્મક હોઈ પોતાના રસાત્મક ભકતવૃન્દ સહિત છે. નિજ (ભકતોના) અનુભવથી સંવેદ્ય (જણાય) છે અને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ થયા કરે છે [જે પોતાના ભકતોના અનુભવોથી સેવાજ્ઞાનને ક્ષણે ક્ષણે પ્રકટ કરે છે.] (૧૭)

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે તેથી પોતાના રસિક ભકતોને તેવોજ (રસમય) અનુભવ કરાવે છે ક્ષણક્ષણમાં અધિક રસદાન કરે છે તેથી ભકતોને ભાવ પણ ક્ષણે ક્ષણે અધિક પ્રકટે છે એવા રસદાન કર્તા શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ ક્યારે દર્શન આપશે ! ! (૧૭)

મૂલમ્:—વિરહે યુગપત્સર્વનિજલીલાનુભાવકમ્ ।

સાકારાનન્દરૂપેણ વ્રજમક્તહૃદિ સ્થિતમ્ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ —જે સર્વભકતોને એકી વળતે નિજ-સર્વ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે; અને જે સાકાર આનન્દરૂપે વ્રજભકતોના હૃદયમાં વિરાજી રહ્યા છે. (૧૮)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા ભાવાત્મક, રસાત્મક છે કે જે કોઈ એમને વિષે કેવળ શુદ્ધ વિશ્વ કરે તેને નિશ્ચ લીલાનો અનુભવ કરાવે છે જે એવ જાહેરાત કેવળ વિપ્રયોગ તિથી શુદ્ધ હૃદયવાળો થાય છે તેને આ લીલાનો અનુભવ થાય છે આવા ભાવાત્મક શ્રીકૃષ્ણ—રસાત્મક, સાક્ષર, જ્ઞાન-રૂપ, સર્વ લીલા સમુક્ત—મજાકોના હૃદયમાં બિરાજમાન છે રસનો સ્વભાવ છે કે પાત્ર વિના રહેજ નહિ પ્રભુ રસાત્મકરસધન—છે તેથી જો સાક્ષર રસાત્મક પ્રભુ નિશ્ચ રસના પાત્ર મજાકોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે. (૧૮)

મૂલમ્—एव दिदृक्षा सतत स्थापनीया निज हृदि ।

सैवास्माकं प्रेमाभावोऽन्यरागविनिवर्त्तक ॥१९॥

શબ્દાર્થ:—આ પ્રકારે ઉપર કહેલાં સ્વરૂપની દર્શનેષ્ઠા પોતાના હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપવી આ પ્રેમભાવ જ આપણા પ્રભુવિના બીજામાં યતા પ્રેમને નિવૃત્ત કરનાર છે. (૧૯)

વિવેચન.—ઉપર અરાદ શ્લોકમાં વર્ણવેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપની દર્શનેષ્ઠા જેને કોઈ તેણે જો સ્વરૂપનું નિરન્તર પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન કરવું 'જો કોઈ એમ શકા કરે કે મહારા હૃદયમાં તો પ્રભુ પ્રેમનો અભાવ છે અને જો સ્વરૂપ તો પ્રેમથી ધારણ કરી શકત છે મહારામાં તો અન્યરાગની નિવૃત્તિ જ હૃદયમાં છે'—ત્યાં સમાધાન કરે છે કે 'તમારામાં પ્રેમ આર્તિ, આસક્તિ, છે, પુષ્ટિમાર્ગની રીત પ્રમાણે વર્તો છો તો તમને કંઈ પણ બાધકતા નથી.'

મૂલમ્—तत स्यादार्त्तिरधिका गेहदेहिकधाधिका ।

आसक्ति सैवमार्गेऽस्मिन् एहस्यास्वास्थ्यकारिका ॥२०॥

શબ્દાર્થ:—પ્રેમભાવ યથાથી ગૃહકાર્થ તથા દેહકાર્યનો બાધ કરનારી આસક્તિ થાય છે, આ અન્યરાગને નિવૃત્ત કરનાર ભવવદાસક્તિ ગૃહસ્થને આસ્વસ્થ કરે છે.

વિવેચન:—ગૃહદેહસમ્બંધી લૌકિકવૈદિકકાર્યો સમ્બંધી આર્તિ (આસક્તિ) ભગવદ્દાનમાં બાધક છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદાસક્તિ જ પરમધર્મ છે જેની આર્તિ (આતુરતા) પ્રભુમાં છે એવો ગૃહસ્થ (ભગવદ્દીપ) ઘરમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ રહી શકે ? એથી ઉલટું જે એવનું સિત્ત ગૃહકાર્યમાં સ્વસ્થ છે તે એવ પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સ્વસ્થ હોઈ શકે ? આ પ્રકારે એમ સિદ્ધ થયું કે જેની આસક્તિ પ્રભુમાં છે તેનાથી દેહ સમ્બંધી લૌકિક વૈદિક ક્રિયા સંતોષકારક રીતે સિદ્ધ નહિજ થાય. (૨૦)

મૂલમ્—परितापोदयस्तस्मात् सर्वविस्मृतिर्कारक ।

स एव व्यसनं यत्र प्रपञ्चस्फूर्तिनाशनम् ॥२१॥

શબ્દાર્થ:—પ્રભુમાં આસક્તિ યથાથી સર્વ પ્રપન્નનું વિસ્મરણ કરાવે એવો પરિતાપ પ્રકટ થાય છે જો પરિતાપ જ વ્યસન છે કે જ્યાં પ્રપન્નસ્ફૂર્તિનો નાશ થાય છે (૨૧)

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ પ્રભુમાં આસક્તિ થાય તો પ્રભુ દયા કરી આર્તિનું દાન કરે ત્યારે વિપ્રયોગ થાય પ્રભુથી આપણે વિજુગ પદમાં હીજો "અને પ્રભુને આપણે ક્યારે મળીશું" એવો તીવ્રતાપ એવને થાય છે. આ પરિતાપ—દયામાં પ્રભુસમ્બંધ વિના દૈવિક સર્વકાર્યની વિસ્મૃતિ થાય છે, સર્વ પ્રપન્નને મુક્તી જવાય છે લૌકિક, વૈદિક સર્વ

વસ્તુઓથી પૂર્ણ જગત્-પ્રપચનું વિસ્મરણ થાય છે. પ્રભુમાં એવી આસક્તિ વ્યસન દશા-પ્રાપ્ત થાય છે કે જે દશામાં પ્રભુ વિના રહી શકાતું નથી ! જે દશામાં પ્રભુવિનાની એક ક્ષણ પણ એક યુગસમાન વીતે છે ! પ્રભુની વાત, પ્રભુનું દર્શન, પ્રભુની લીલા ઇત્યાદિ પ્રભુસમ્બન્ધ વિના સ્થિતિ કરી શકાતી નથી ! એ વ્યસન-અવસ્થામાં પ્રપચસ્કૂર્તિનો નાશ થઈ કેવળ સ્વરૂપ દર્શન જ થયાં કરે છે.

પ્રપચ—જગત્-સાધારણ દશામાં જગત્ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ છે એવું જ્ઞાન થતું નથી. વસ્તુ. જગત્ ભગવન્મય ભગવદ્રૂપ છે તેનો સાક્ષાત્ અનુભવ વિરલ ભક્તોને જ થાય છે પ્રાકૃત દશાના જનો ભગવદ્ભક્ત જગત્ જુએ છે, તેમ વ્યસનાવસ્થામાં ભગવદીય સર્વ પ્રપચ ભગવન્મય, ભગવદ્રૂપ અનુભવે છે

મૂલમ્:—एवंविधस्तु त्रिविधो भावो निःसाधनो मतः ।

अतस्तु दुर्लभा लोके तत्प्राप्तिर्भजतां नृणाम् ॥२२॥

શબ્દાર્થ.—એ પ્રકારે પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન એમ ત્રણ પ્રકારનો ભાવ નિઃસાધન કહ્યો છે. માટે ભગવદ્ભજન કરનાર જનોને એ ભાવની પ્રાપ્તિ લોકમાં દુર્લભ છે. (૨૨)

વિવેચન:—આ પ્રકારે મન, વચન, અને ક્રિયાથી ત્રણ પ્રકારનો ભાવ સિદ્ધ થાય ત્યારે નિઃસાધન થવાય છે નિઃસાધન થવું એ આ લોકમાં દુર્લભ છે

આ શ્લોકનો શબ્દાર્થ રત્નભદ્રજીની ટીકા અનુસાર છે વિવેચન અને શ્લોકમાં ધણો જ ભેદ દીસે છે. વિવેચનમાં બતાવેલો મન, વચન, અને ક્રિયાનો ભાવ, મૂળ શ્લોકને અનુસરતો નથી.

“ભક્તિ કરનારા જીવોને પણ નિઃસાધન ભાવની પ્રાપ્તિ આ લોકમાં દુર્લભ છે નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જ સ્થિતિ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ એ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ નિઃસાધન ભાવનો ઉદય થયો—પ્રેમભાવ, આસક્તિ, અને વ્યસન કેવલ પ્રભુપર જ થઈ રહ્યું—એટલે પ્રસાદ, દર્શન, અને અનુભવ સર્વ નિત્ય પ્રાપ્ત જ સમજી લેવું, નિઃસાધન ભાવની સિદ્ધિ થઈ એટલે કાર્ય માત્ર શ્રીકૃષ્ણાર્પણ જ થઈ જાય છે, અને વ્યવસાય માત્રમાં પ્રભુનું સાન્નિધ્ય, પ્રભુનો પ્રસાદ, પ્રભુની ઇચ્છા, પ્રભુનો હાથ, અને પ્રભુનું સ્વરૂપ અનુભવાય છે, અને પ્રત્યક્ષ પૂર્ણ રસાનુભવની સિદ્ધિ થાય છે, માટે સાર એજ આવે છે કે, નિઃસાધનભાવે ભક્તિપૂર્ણ હૃદયથી જીવન આમરણાન્ત સફલ કરવું. જીવન સર્વસ્વ ભગવદ્દિશ્ઞાનુસાર ભગવત્સેવામાં જ વિનિયોજવું (૨૨)

મૂલમ્:—चक्रे करुणया कृष्णो भावात्माऽऽस्य तथाविधम् ।

मूर्तिमद्भावसम्बन्धात्तत्प्राप्तिरिति वेद यः ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણે કરુણા કરી ભાવાત્મકના સુખારવિન્દરૂપ એવા શ્રીમદાચાર્યજીને પ્રકટ કર્યા. એ મૂર્તિમદ્ ભાવરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સમ્બન્ધથી તે ત્રિવિધ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ જે જાણે છે (તેને એ ત્રણ ભાવ પ્રાપ્ત થાય છે) (૨૩)

વિવેચન:—ભાવાત્મક સુખારવિન્દરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની કૃપા હોય ત્યારે

૧ કવચિત્ માવાત્માન્ય એવો પાઠ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે ત્યારે “શ્રીકૃષ્ણે, ભાવાત્મક છે નામ જેમનું એવા શ્રીમદાચાર્યને પ્રગટ કર્યો”-એવો અર્થ થાય છે

એ બાવ સિદ્ધ થાય છે, 'શ્રીકૃષ્ણ બાવાત્મક મહારા પતિ છે'—મનસા વાચ્યા અને કર્મણ
જ્ઞાન બાવ સ્થિર રહે ત્યારે નિ સાધન થવાય છે (૨૩)

મૂલમ્—પ્રમેયવલતો નાન્યત્સાધન તત્ર માવ્યતામ્ ।

અતઃ સર્વે પ્રકર્તવ્યો નિજાચાર્યપદાશ્રયઃ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ —આનંદત્રિવિધ બાવની પ્રાપ્તિમાં પ્રમેયબલ વિના અન્યસાધન નથી એમ સમજવું.
તેથી સર્વે (ભગવદ્ગીયોએ) નિજાચાર્યના અરણ્યરવિન્દનો આશ્રય વિશેષે કરી કરવો એકેએ

વિવેચન —છવકૃત સાધનથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં એવો બાવ સિદ્ધ થતો નથી, શ્રીકૃષ્ણ પ્રમેયબલથી જ્યારે એ બાવનું જ્ઞાન કરે છે ત્યારે જ એ બાવ સિદ્ધ થાય છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતથી તર્ક, મન અને ધનથી પ્રીતિસહિત સેવા કરવી. શ્રીમહાશયેશના અરણ્યકમંત્રનો ૬૬ આશ્રય કરીએ તો, શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રમેયબલથી એ બાવનું જ્ઞાન કરે. આમ છવકૃત સાધનથી બાવ સિદ્ધ થતો નથી તેથી પુષ્ટિમાર્ગની રીતે શ્રીકૃષ્ણ સેવા અને શ્રીમહાશયેશના અરણ્યકમંત્રનો ૬૬ આશ્રય મન લગાડી કરવો એ જ સિદ્ધાન્ત સર્વોપરિ છે.

મૂલમ્—તદમાયે ન વૈ માવિ ફલમેતસ્ય સશય ।

અતપ્વાસ્મદીર્ઘેસ્તુ પ્રન્યે શ્રીવલ્લભાષ્ટકે ॥ ૨૫ ॥

સ્વામિન્ । શ્રીવલ્લભેત્યેતત્પથેઽધિલમુદીરિતમ્ ।

તદાશ્રયો ન વચ્ચે કિન્તુ તન્માર્ગનિષ્ઠયા ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ —શ્રીઆચાર્યજીના અરણ્યકમંત્રનો આશ્રય—ન હોય તો બાવરૂપ ફલ નિષ્પન્ન થવું નથી. આજ બૈદંતથી શ્રીકૃષ્ણજીએ શ્રીવલ્લભાષ્ટક અન્વર્તે “સ્વામિન્ શ્રીવલ્લભાગ્ને” એ શ્લોકમાં સર્વ નિરૂપણ કર્યું છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કેવલ વચ્ચે નહિ પરંતુ પાતે પ્રકટાવેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા રાખવાથી સિદ્ધ થાય છે; (૨૫-૨૬) ॥

વિવેચન —ઉપર કહ્યું તેમ શ્રીઆચાર્યજીના અરણ્યરવિન્દના આશ્રયપૂર્વક ભગવત્સેવા કરે તો શ્રીઆચાર્યજી બાવનું જ્ઞાન કરે ત્યારે બાવત્મક રસમાં તદૂપ થઈ, જાવ ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગની રીતની નિસચય પ્રાપ્તિ થાય હમારા શ્રીકૃષ્ણજી વલ્લભાષ્ટકમાં કહે છે કે—“હે સ્વામિન્ ! શ્રીવલ્લભરૂપ જ્ઞાનિ ! ત્વમાત્રના પદ્મ આપના સાનિધ્યથી—કૃપા માત્ર પદ્મ આપની સમીપમાં રહેવાથી—આપની કૃપાના જલે જે જે જ્ઞાતિનો તાપ જનું ભવાપ—આપની કૃપાના જલે પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રીમદ્ગાંધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણના વહનના 'દર્શન'ની ટીમેષ્ઠારૂપ જ્ઞાતિનો જે તાપ ભક્ત જનોમાં અનુભવાય છે તે તો અત્યન્ત સુકત છે પરંતુ પાછલથી પદ્મ—જે પાપના સુખારવિન્દરૂપ થઈને દર્શન થવા પામી—જે પદ્મ પ્રભુ ધીર—શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરવાની જ્ઞાતિરૂપ તાપ જે અત્યન્ત ઉચ્ચ પામે છે—તે અતિ વિચિત્ર છે—એ જ આપના દર્શનની નવાઈ છે” પરંતુ આવા વચ્ચેનો ઉચ્ચારમાત્રથી કંઈ સિદ્ધ થતું નથી જે વચ્ચેનાનુસાર આશ્રય અને પુષ્ટિમાર્ગમાં સુદૃઢ નિષ્ઠા રાખવાથી જર્વ લીલાનો અનુભવ થાય છે (૨૬)

અર્થે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને જ્ઞાનિની ઉપમા આપી છે તે પ્રયોજનવાળા છે જ્ઞાનિની સન્નિધિમાં તાપ લાગે છે તેમ શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજીની સાનિધ્યમાં એક ક્ષણ માત્ર પદ્મ રહેવાથી જ્ઞાતિરૂપ તાપ

અનુભવાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગામિતાપથી પૂર્ણ છે તેથી જે કોઈ એમની સમીપમાં આવે છે તેને શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગામિ તાપનો અનુભવ થાય છે. એટલે કે શ્રીકૃષ્ણ-પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીવ્રજ-પ્રીયથી આપણે વ્યુચરણ થયું-આપણે વિખુટા પડ્યા-તે પ્રાણપ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણને આપણે ક્યારે મળીશું ! એવો તાપ-એવી ઉણ્ણ ભકિત-આપણામાં પ્રગટ થાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યજીની નિકટમાં એક ક્ષણ માત્ર પણ રહેવાથી પ્રાણપ્રેષ્ઠ વ્રજધીશના સ્વરૂપ દર્શનની તીવ્રચ્છા ઉદ્ભવે છે અત્ર લૌકિક ચન્દ્રથી પ્રભુના મુખચન્દ્રની વિલક્ષણતા છે. લૌકિક ચન્દ્રથી ગીતલના-શાન્તિ ઉપજે છે જ્યારે પ્રભુના મુખચન્દ્રનું એક ક્ષણ પણ દર્શન થયું તો પ્રભુમિલન-દર્શનની આર્તિરૂપ ઉણ્ણ તાપ ઉદ્ભવે છે.

મૂલમ્-માર્ગનિષ્ઠા ન સ્વચોધૈ કિન્તુ તાદૃગ્યુરુદિતૈઃ ।

ગુરુદિતાનિ વાક્યાનિ સ્વતો હ્યનુવાદતઃ ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—માર્ગમાં નિષ્ઠા પોતાના જ્ઞાનથી થતી નથી પણ તેવા ગુરુના વચન-નામૃતથી માર્ગમાં નિષ્ઠા સ્થિર થાય છે. એ વચનામૃત પણ પોતાની બુદ્ધિ પરિકલ્પિત ન હોય પણ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તના અનુવાદ રૂપ હોય તોજ માર્ગમાં નિષ્ઠા વધે છે.

વિવેચનઃ—ગુરુના બોધ વિના પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા સિદ્ધ થતી નથી. ગુરુ પ્રસન્ન થઈ કૃપા કરી બોધ કરે ત્યારેજ માર્ગમાં નિષ્ઠા આવે છે. ગુરુના વચનોમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. વિશ્વાસથી એમના અર્થની ભાવના વારંવાર કરવી. તાદૃશીય વૈષ્ણવોએ એકત્રિત થઈ ગુરુના અર્થનો અનુવાદ કરવો, ભાવના કરવી એનો અર્થ આપણી બુદ્ધિથી ન બેસાડવા.

મૂલમ્-અનુવાદો સ્વબુદ્ધયા કિન્તુ મૂલક્રમાગતઃ ।

અથાપિ તત્ર ચાપેક્ષ્યા દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—અનુવાદ સ્વબુદ્ધિએ ન કરવો. પણ મૂલક્રમાનુસાર કરવો જોઈએ અને પછી આપણા શ્રીઆચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય અપેક્ષિત છે. (૨૮) **વિવેચનઃ**—ગુરુના વચનનો અનુવાદ સ્વબુદ્ધિની કલ્પનાથી કરવો નહિ. પણ શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીએ મૂલક્રમથી જે ગ્રન્થો શ્રીસુબોધિનીજી નિબન્ધાદિ રચ્યા છે તેનો ભાવ વિચારી અર્થ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના ચરણાવિન્દનો દૃઢ આશ્રય કરવો. કારણ કે એમની કૃપાથી શ્રીસુ-બોધનીજી નિબન્ધાદિ ગ્રન્થોનો ભાવ હૃદયગત થાય છે,

મૂલમ્-ણતાદૃશેન ગુરુણાઽવગત્ય નિશ્ચિલં જનઃ ।

આશ્રિત્ય ચ નિજાચાર્યાન્ સદાનન્દં સદા મજેત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભકતજનોએ એવા [માર્ગનિષ્ઠ, પારમ્પર્ય વિચારયુક્ત] ગુરુના મુખથી સર્વ અર્થ જાણીને, શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો આશ્રય કરી સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું [૨૯] **વિવેચન.**—માટે ભકત એવા વૈષ્ણવે ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ અર્થ જાણી આચરણ કરવું. ત્યારે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પોતાનો આશ્રય નિશ્ચય અર્પણ કરે. ‘શ્રીઆચાર્યજી સદા આનન્દરૂપ છે’ એવા ભાવથી ભજન કરવું. લૌકિક વૈદિકનો આનન્દ

૧ ‘વચનામૃત’ શબ્દનો અર્થ “પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થો” એવો થાય છે તેથી ગુરુની આજ્ઞા પણ શ્રીમદ્વાચાર્યજી પ્રદત્તિત ગ્રન્થાનુસાર હોય જોઈએ ગ્રન્થનો અર્થ પોતાની બુદ્ધિકલ્પિત ન કરે પણ તે ગ્રન્થોના મહાનુભાવી દીક્ષાકારના વચનનીસહાયથી કરવો.

તુષ્ઠ છે નિરન્તર યાદી થકે એવો નથી લૌકિકમાં વિષયાદિ મુખ્ય લોભાવવાથી નરકત્રિવિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સ્વર્ગાદિ મુખ્ય પદ્ધતિ નથી પુણ્ય જ્યારે ક્ષીણ થાય છે ત્યારે સ્વર્ગમાં જનાર માણસને પણ પુનઃ સંસારમાં-અર્થલૌકમાં જ મ લેવો પડે છે અને દુઃખી થવું પડે છે પણ શ્રીઆચાર્યજીનો જ્ઞાનન્દ એવા ક્ષાણિક નથી આત્માચાર્યજી સદા એકરસ જ્ઞાનન્દરૂપ છે તેજ પ્રકારે શ્રી શુભાંકલ 'શ્રીસર્વોત્તમજી સ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનું "જ્ઞાનમ્વાય નમઃ પરમાત્માય નમઃ" " જ્ઞાનન્દને નમું છું, પરમાન્દને નમું છું," એવું નામ આપે છે શ્રી આચાર્યજીની નામાવલિમાં "જ્ઞાનમ્મૂર્તય નમઃ" એવું "જ્ઞાનમ્મૂર્તિ રૂપ" શ્રીઆચાર્યજીનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેથી શ્રી આચાર્યજીનું સ્વરૂપ સદા મૂર્તિમાન જ્ઞાનન્દમય, એકરસ છે તેથી એમનું સર્જન પ્રેમથી કરવું

મૂલમાં ત્રિમાચાર્યજી સદાનમ્ એવો પણ છે જતાં ત્રિમાચાર્યજી સદાનમ્ સદા મયેજ એવો પણ હોય એમજ અર્થ વિવેચનમાં લાધો છે રત્નમંડળની રીઝા અનુસાર સદાનમ્ સન્દને અર્થ શ્રીકૃષ્ણ પરતે લેવો થોડા છે સદાનન્દ સન્દનો વૈશિષ્ઠ્ય અર્થ શ્રીકૃષ્ણજી થાય છે વસ્તુતઃ શ્રીકૃષ્ણ સદાનન્દજ છે પ્રાકૃત છવો લૌકિક વૈદિક વસ્તુઓમાં રસ, જ્ઞાનન્દ નેઈ રસ છે તેમને શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજી કહે છે કે ' નિરન્તર જ્ઞાનન્ત રસ-જ્ઞાનન્દ લૌકિક વૈદિકમાં નથી પણ સદાનન્દ, રસેક, પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજી છે લૌકિક વૈદિક વસ્તુઓનો કાર્યોનો જ્ઞાનન્દ રસ તુષ્ઠ છે એ જ્ઞાન જો રસ નથી પણ જ્ઞાનનાશ્વાસ છે રસાશ્વાસ છે ખરો જ્ઞાનન્દ રસ રસેક પ્રભુમાં છે 'રત્નો ત્રે છ' 'ખરેખર પ્રભુ રસ છે (૨૬)

મૂલમ્-ભજન માયરૂપસ્ય માયેનૈવોપપચતે

ષેતસ્તસ્પ્રવણ સેવા દ્યુત ઇવ નિરૂપિતા ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ—ભાવરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણનું સર્જન ભાવથીજ પ્રાપ્ત થાય છે માટેજ શ્રી મહાપ્રભુજીએ-પ્રભુમાં ચિત્ત પરીવર્તન, તે સેવા એમ નિરૂપણ કર્યું છે [૩૦]

વિવેચન—સર્જન સેવા ભાવથી કરવાં, કારણ કે ભાવવિના અધિમત્કરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તમુજાવલિ નામના અન્વમાં કહે છે, કે સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી તેમાં માનસી સેવા ઉત્તમ છે પ્રભુમાં ચિત્તનું પરી વર્તન-એકાગ્ર થવું તે સેવા તે [માનસી] સેવાની સિદ્ધને અર્થે વનુજા એટલે શારી રિક સેવા અને ચિત્તજા એટલે આર્થિક-દ્રવ્યની સેવા કરવી જેમ નહીંનો પ્રવાહ શક્તિ દિવસ એકરસ વધો જાય છે તેમ ચિત્તમાં જાદ પ્રકાર માનસી સેવાને પ્રવાહ નિરન્તર અસ્પષ્ટિત વધો જવો એકરસ, પણ તેમ થવાને માનસી સેવા સાધનારી વનુજા અને ચિત્તજા સેવા મત લગાવી ભાવપૂર્વક કરવી એકરસ

વનુજા એટલે શારીરિક પ્રભુની સેવા કરવી, સેવાનું શરીર પેતાના મુખને અર્થે નથી પણ પ્રભુના મુખને અર્થે છે શરીર સેવાનું નથી પણ પ્રભુનું છે સેવા 'એ કહેવાતા પેતાના દેહપરથી' જાદ ભાવ અને મમત્વ દર કરે તે માટે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વનુજા સેવા કરવાની આજ્ઞા કરે છે દેહની સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિનિયોગ પ્રભુના મુખાથે કરવો સંસારાનેતથી દુષ્ટ થવો ઇન્દ્રિયોના દ્વિતને માટે ઇન્દ્રિયો તેમજ ઇન્દ્રિયોના સર્વ વિષયોને સર્વ ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખનાર અખર સર્વત્ર આપક શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમને વિશે નિશ્ચયી જોઈથી શ્રીમદ્ભાવવતમાં પણ કહે છે કે ઇન્દ્રિયવન્ત છવેનું સ્વ આ સર્વવાન છે " ચિત્તજા સેવાથી દ્રવ્યનો વિનિયોગ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં કરવાનો છે આપણા દ્રવ્યથી આપણા

પ્રાણપ્રેષ્ટ શ્રીમદ્દેવજીને સુખ પ્રાપ્ત થાય એવી આભલાપા ઉદ્ધારે છે દ્રવ્યનો વિનિયોગ નો શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં થાય છે તો “આ દ્રવ્ય મ્હાર છે.” એવી બાધક બુદ્ધિ નહીં થાય છે, પણ નો કેવલ સ્વસુખાર્થે વા લૌકિક વૈદિક કાર્યોમાજ સમસ્ત દ્રવ્યનો વ્યય થાય તો એ દ્રવ્યથી આસુરત્વ, મમત્વ, લોહુપતા અને અન્ય સંસારજ ફલ રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. માનસી સેવા ભક્તિ શબ્દનો અર્થ માનસી સેવામાજ પ-રિણામે છે ભક્તિમા મજ્ઞ ધાતુ છે એ મજ્ઞ સેવાયામ્ ભજ ધાતુ સેવાના અર્થમા છે. આયર્વણમા શ્રુતિ છે કે, ભક્તિરસ્ય મજનં તદિહામુત્રોપાધિ નૈરાચ્યેન મનઃકલ્પનમ્ ” આ લોક અને પરલોકની ઉપા-ધિની નિરાશાપૂર્વક એતુ’ (પરમાત્માનુ) ભજન મન કમ્પના સતેજ ભક્તિ. આ વાક્યમા પણ ચિ-તત્ત્વ પ્રભુમા લીન થવુ એને જ ભક્તિ કહી છે ભક્તિ મીમાંસા સૂત્રમા પણ કહ્યું છે કે “સાપરાનુરક્તિ-રશ્ચે ” આ સૂત્રમા ‘ઇશ્વરને વિષે, ચિત્તમા અત્યન્ત અનુરાગવૃત્તિ’ તેજ ભક્તિ એમ કહ્યું છે. માટે ભક્તિમા માનસી સેવાજ પ્રધાન છે. એ માનસી સેવા તનુજ અને વિત્તજ સેવાથી સિદ્ધ થાય છે ઉપરના પ્રમાણોથી શ્રીમદ્દેવજીનું સેવાનુ લક્ષણ “ ચેતસ્તત્પ્રવર્ણસેવા ” પ્રભુમા ‘ ચિત્તનું પરોવાવું તે સેવા ’ એ સમજ છે. (૩૦)

મૂલમ્:—તસ્યાં તુ વિસ્મૃતિભાવ્યા જગતઃ સર્વથા ધ્રુવમ્ ।

તદભાવે માનસી તુ સેવનાન્નૈવ સિદ્ધયતિ ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—આ માનસી સેવામાં તો સર્વથા જગતની વિસ્મૃતિ નિશ્ચય થવી ને-ઇએ. એ જગતની વિસ્મૃતિના અભાવમાં, માત્ર સેવનાથી માનસી સેવા સિદ્ધ થતી નથી (૧૧)

વિવેચન:—તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરે તો સર્વ જગત-દેહસમ્બન્ધી પદાર્થની વિસ્મૃતિ થાય. માનસી સેવાનો એજ ભાવ છે કે સર્વ જગતને ભૂલાવે; મનમાંથી અદ્વ-ન્તા મમતા ટાળી, જગતના સમ્બન્ધ માત્ર દૂર કરાવી, કેવળ ભગવદ્દિશ્ઠાનુજ અનુવર્તન કરાવે છે, અને એમ ‘સર્વ જગતને ભૂલાવી હરિપરાયણ સદાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણતત્પર રાખે એજ ખરી માનસી સેવા છે, આનંદાન નિદ્રાદિ સર્વ ભૂલીને ભગવદ્ભાવાવિષ્ટ થઈ, સ્વરૂ-પાનન્દનો અનુભવ થાય ત્યારેજ જાણવું કે ભાવરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. (૩૧)

તનુજ અને વિત્તજ સેવા જ દુર્ક્ષ્ણ છે તો પછી માનસી સેવા તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ કરવી ? પણ એજ વૈષ્ણવોનો પરમ પુરુષાર્થ છે, તેથી એ માનસી સેવામાં બાધક પદાર્થોનું નિરૂપણ અત્રિમ સ્થાનમાં કરે છે.

મૂલમ્—તદ્વાધકાનીન્દ્રિયાણિ વિષયા લૌકિકી મતિઃ ।

પ્રતિબન્ધસ્તથોદ્વેગો ભોગોઽપ્યત્રૈવ લૌકિકઃ ॥ ૩૨ ॥

દુષ્ટાન્નમક્ષણં ચાપિ હ્યસમર્પિતમક્ષણમ્ ।

અસત્સજ્ઞઃ સર્વથા હિ ભાવબાધક ઇષ્યતે ॥ ૩૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ઇન્દ્રિયો, વિષયો, લૌકિક બુદ્ધિ, પ્રતિબન્ધ, ઉદ્વેગ, લૌકિકભોગ એ માનસી સેવાને બાધ કરનારાં છે દુષ્ટાન્નમક્ષણ, અસમર્પિત ભક્ષણ, અને અસત્સજ્ઞ એ પણ સર્વથા ભાવબાધક અથવા ભગવદ્ભાવને પ્રતિબન્ધ કરનારા છે. (૩૨-૩૩)

વિવેચન—તનુજ વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરવામાં દશ ઇન્દ્રિયો બાધક છે. કારણ કે ઇન્દ્રિયોના દેવતાને વિષય પ્રિય છે તેથી તે દેવતાઓ ઇન્દ્રિયોને વિષય તરફ ખેંચે છે, અને ભગવત્સેવામાં અવર્તતી ઇન્દ્રિયોના બાધ કરે છે, કયે પ્રકારે સેવામાં લૌ-

કિં બુદ્ધિ થાય એવો રસ્તો બતાવે છે સેવા કરવામાં પણ એવા વિચાર ઉદ્ભવે કે 'બુદ્ધિ હું લૌકિક કાર્ય કરવાનું પુષ્કળ કામ બાકી રહ્યું છે ! ભુખ ખત્યન્ત લાગી છે ! એવી લૌકિક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ સેવામાં મનને ઉદ્દેગ ઉપજાવે છે એ મનના ઉદ્દેગથી એમ બને તેમ સત્વર જનોસર કાવે છે, મીઠાકાંઈજી તો મનની 'લૌકિક બુદ્ધિ તરતજ બાંધી બાંધ છે, તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરે એવા લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં તેમજ વિષયાદિકમાં મનને પ્રેરે છે આ પ્રકારે મનના ઉદ્દેગરૂપ પ્રતિબંધથી ભગવત્સેવા-વનુજી, વિત્તજી-બનવી નથી, મન ખાનપાનાદિ વિષયલોભમાં ખાનજી રહે છે વિષયાદિકના સંબંધી મન કેવળ લૌકિક થઈ જાય છે સેવાક્રમમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે ઉદ્દેગ, પ્રતિબંધ જ્યારે લોભ સેવામાં બાધક થાય છે " આ વખતે એમ જણાવે છે કે ઇન્દ્રિયો તમા મન વિષયમાં મગન થઈ પ્રથમ ઉદ્દેગ કરાવે છે પછીથી પ્રતિબંધ કરે છે અને જન-તે લોભ દ્વારા જીવને કેવલ લૌકિક બનાવી દે છે હવે કોઈ એમ શકા કરે કે 'ઇન્દ્રિયોને વિષયમાં પ્રેરનાર બુદ્ધિ કેમ થાય છે? તે તેનું સમાધાન કરે છે દુષ્ટાનશક્તિ, અસમર્પિતશક્તિ અને અસત્સંગ-એ આ લૌકિક મતિના મુખ્ય કારણો છે દુષ્ટ પ્રાણીની સત્તાનું અન્નભક્ષણ કરવું અથવા દુષ્ટ ક્રિયા કરી જન લાવી તેનું ભક્ષણ કરવું તે દુષ્ટાનશક્તિ છે, અસમર્પિત ભક્ષણ એટલે પ્રભુના શ્રીમુખ સમીપ ધરાવેલા લોભ વિના અથવા વસ્તુનું ભક્ષણ તે જલ પ્રસાદિત-અસમર્પિત ભક્ષણ કહેવાય છે એ જલપ્રસાદિત વસ્તુનું ભક્ષણ જીવની દુર્ભતિને પોષણ આપનાર છે, ભગવદ્ભાવનું ભાષક છે, દુષ્ટ જલ બહુ ભાષક છે તે પદ્મપુરાણમાં છે-

"અવૈષ્ણવાનામજ્જં જ પતિતાનાં તથિવ જા । અનર્પિત તથા વિષ્ણોઃ શ્વર્માંસસદૃશં મયેત ॥
અનિલેષ તુ પો મુદ્ધે દરવે પરમાર્થમે । પતમિત પિતરસ્તસ્વ નરકે શાશ્વતી સમા ॥"

'અવૈષ્ણવનું જલ, પતિતનું જનન અને પ્રભુને અર્પિત ન કરેલું એવું જલ શ્વર્માંસ-કુતરાના માંસ-પ્રમાન છે જે હરિ-પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિના પોતે લોભજ કરે છે તેના પિતા પિતામહાદિ બહુ વર્ષ પર્વન્ત નરકમાં પડે છે ' આ વખતેનોસાર અવૈષ્ણવનું જલ, તથા પતિત-આરડાલાદિ નીચ યોનિમાં જન્મેલાનું જલ, તથા અસમર્પિત જલનું લોભજ ક્રવાથી ઇન્દ્રિય, બુદ્ધિ, સર્વ નષ્ટ થાય છે-અસુરવત્ થઈ જાય છે માદકપણ પ્રસાદી જલથી કરવું દુર્ભપુરાણમાં કહે છે કે-

"અનપયિત્વા ગોવિન્દ પો મુદ્ધકે થર્મવર્જિતઃ સુનો વિદ્યાસમં જાધં નીરં તત્સુરયા સમમ્ ॥"

જોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના થર્મરહિત જે જલ જવાય છે તે જલ કુતરાની વિદ્યા સમાન છે, અને જલ અસમર્પિત જળ મુરા-મદિરા-પ્રમાન છે. 'આ પ્રકારે અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ અસુરત્વ ઉપજાવે છે દુષ્ટસંજયી જન્ય સમ્રાધ થાય છે તેથી દેહ ઇન્દ્રિયાદિ સર્વ બદ્ધિમુખ થઈ જાય છે ભગવદ્શ્રીમુખ થાય છે વિષયના ખ્યાનમાં તદ્દપર થાય છે તેથી વૈષ્ણવે મનમાં દુઃક નિર્લેપ કરી દુષ્ટ જલ, અસમર્પિત જલ અને દુઃસંજ એ ત્રણનો સમ્રાધ થઈ પાપ ન કરવે. (૪૩)

સવ વસ્તુ ભગવાનની છે તેથી એ વસ્તુઓનો પ્રથમ ભોજ ભગવાનથી થાય એજ ભક્તોને છે છે ભગવાનની વસ્તુઓ-ખાન પાન, આદિ સર્વ વિષયો-ભગવાન આરાધને તે પડેલાં ને જીવ તેને ઉપયોગ કરે તો જીવ અપરાધી થાય છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહે છે -

જગસિદ્ધશિખઃ લભ્યો મુષ્યમે સ્વચ્છિન્નિયે । મુઝ્યત તે સર્વ પાપા ને વચનવાધકારકાન્ ॥"

વૃષ્ટ્યાદિથી અન્નાદિ રસોત્પત્તિ પ્રથમ ભગવાનના ભોગાર્થે જ છે ભગવાન અન્નાદિરમતો ઉપભોગ કરે તે પહેલાં જીવ પોતે તેનો ભોગ કરે એ પાપરૂપ છે અન્નાદિની ઉત્પત્તિનું પ્રયોજન જાણનાર સન્તો ભક્તો-પ્રથમ ભગવાનને માટે અન્નપાક કરે છે, તે સર્વ અન્નપાક ભગવાનને સમર્પિત કરી, ભગવાનના ઉપભોગ પછી અવશિષ્ટ જે પ્રસાદ રહે છે તેનું ભોજન કરે છે આમ ભગવદ્વિષ્ટ વસ્તુનું ભક્ષણ કરવાથી અન્ન દોષરહિત થાય છે. તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર પાપ દૂર થાય છે. પણ જે પાપી જીવો ભગવદ્વિષ્ટ ભોજન ન કરતા, પોતાને અર્થેજ પાકાદિક્રિયા કરે છે તેઓ તો પોતાનું જ ભક્ષણ કરે છે-અન્નનું નહિ, શ્રીમહાપ્રભુજી ખાનપાનાદિ વસ્તુઓના સર્વ દોષ દૂર કરવાને સુકર માર્ગ એજ બતાવે છે કે જે કંઈ વસ્તુનો ખાન, પાન, વસ્ત્રાદિનો-જીવ ઉપભોગ કરે તેનો પ્રથમ શ્રીપ્રભુને અગી-કાર કરાવવો. અને પછી જ તે ઉપભોગમાં લેવી એમ થવાથી તે વસ્તુના દોષ ભગવદ્અંગિકારથી દૂર થાય છે. સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે “તે તે વસ્તુ ગત દોષ દૂર કરવા સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી જે અસમર્પિત વસ્તુઓ છે તેનો ત્યાગ કરવો.” પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રસાદિ અન્ન લેવું, પ્રસાદિ જલનું જ પાન કરવું, ભગવદર્થ ભોગ, સામગ્રી તૈયાર કરવા, અને તે મહાપ્રસાદ ભગવદીયોએ લેવા કે જેથી સર્વ અન્ન જલ ગતદોષ દૂર થાય અને મતિ શુદ્ધ રહે પ્રસાદિ વસ્તુ લેનાર ભગવદીયો સામુ આક્ષેપ કરનારાઓનું ગાઢ અજ્ઞાન આ કેટલેક અંશે દૂર થશે ! (૩૩)

મૂલમ્:-તસ્માત્યક્ત્વા દુષ્ટસંગં કૃત્વા સ્વાચાર્યસંશ્રયમ્ ।

તદીયજનસંસર્ગે સ્થિત્વા માર્ગે તથા ગુરૌ ॥ ૩૪ ॥

કૃત્વા વિષયવૈરાગ્યં પરિતોષં વિધાય ચ ।

સદાનન્દં સદાનન્દં ફલપ્રાપ્ત્યૈ સદા ભજેત્ ॥ ૩૫ ॥

શબ્દાર્થ.-તેથી દુઃસંગનો ત્યાગ કરી, આપણા શ્રીઆચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરી, તદીયજનના સંસર્ગ (સમ્બન્ધ)થી માર્ગમાં તથા ગુરુમાં સ્થિતિ કરી, વિષયોમાં વૈરાગ્ય રાખવો. સર્વદા સન્તોષ આચરવો, અને ફલપ્રાપ્તિને અર્થ નિરન્તર આનન્દમય એવા સદાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સદા ભજન કરવું. (૩૪-૩૫).

વિવેચન:-દુષ્ટના સંગથી બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થાય છે, અસમર્પિત વસ્તુનું ભોજન કરવાનું મન થાય છે, અન્યાશ્રય પણ થાય છે. તેથી સર્વ દોષના મુલરૂપ દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ પાંચ પ્રકારે કર્તવ્ય છે (૧) દુઃસંગનો ત્યાગ, (૨) શ્રી આચાર્યજીના ચરણારવિન્દનો આશ્રય (૩) ભગવદીયનો સંગ (૪) પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિ પ્રમાણે માર્ગમાં સ્થિતિ (૫) ગુરુ કહે તે પ્રમાણે સેના, (૩૪)

વિષયમાં વૈરાગ્ય થાય ત્યારેજ સર્વ ધર્મ બની આવે છે શ્રીઆચાર્યજી સંન્યાસ-નિર્ણય નામના ગ્રંથમાં કહે છે કે વિષયોથી પૂર્ણ છ દેહ (ઇન્દ્રિયાદિ) જેમના એવા જીવોના હૃદયમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી આ વાક્યાનુસાર જે જીવના હૃદયમાં વિષયોનું જ્ઞાન હોય, દેહમાં વિષય કામના હોય, તેમના હૃદયમાં હરિ-ભગવાનનો આવેશ સર્વથા ન થાય. તેથી વિષયાદિકમાં વૈરાગ્ય રાખવો ત્યારેજ મનમાં સન્તોષ રહે છે-જે ભગવદ્વિષ્ણાથી મળી આવે થાય તેનાથી સન્તોષ માનવો. લૌકિકવૈદિક, દેહ-સમ્બન્ધી સર્વ ચિન્તાનો ત્યાગ કરી સદા આનન્દમાં રહેવું, હૃદયમાં સન્તોષ હોય તોજ આનન્દ પ્રકટે છે. ચિન્તા ન હોય તોજ ભગવદ્ધર્મમાં મન ઝોકાગ્ર થાય છે. શ્રીઆચાર્યજી

નવરત્ન પ્રથમાં આજ્ઞા કરે છે કે, જે વૈષ્ણવોએ પોતાનો આત્મા ભગવાનને નિવેદિત કરે છે—તેઓએ કદાપિ કોઈપણ ચિન્તા કરવી નહિ. ત્યારેજ સંજ્ઞાનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ સેવાને સ્વીકાર કરશે. શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીકૃષ્ણભગવાને પ્રજ્ઞાકર્તોને જેવું ફલ આપ્યું હતું તેવું ફલ જોવા ભક્તને આપશે. સંજ્ઞાનન્દમય શ્રીકૃષ્ણ ફલરૂપે રસજ્ઞાનપૂર્વક જનુભવ કરાવે છે. શ્રીહરિરાયસીવિરાલિત નવમ શિક્ષાપત્ર શ્રીગોપેશ્વરજીકૃત ટીકામુષાદસલિત સમ્પૂર્ણ

શિક્ષાપત્ર ૧૦ મુ

ઉદ્દેશ — લૌકિક કલેશનો સમ્બંધ થાય તો પણ પ્રભુમાં દોષારોપ ન કરવે. પ્રભુ આશ્રય ન છોડવો, લૌકિક વિપત્તિનો સમ્બંધ કરાવીને પણ ભગવાન ભક્તનું ક્ષિત્ત કરશે. જોવો હૃદય વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો. જેમ આત્મક પક્ષી મેઘજલની આકાંક્ષા રાખી. વિશ્વાસ રાખે છે તેમ ભક્તોએ પણ ભગવાન ક્ષિત્ત કરશે. જોવો હૃદય વિશ્વાસ રાખવો. વિષયમાં વૈરાગ્ય રાખી યથાસાધ સન્તોષ માની પ્રસન્નતાપૂર્વક શુદ્ધ હૃદયથી ભગવત્સેવા કરીએ ત્યારેજ ફલપ્રાપ્તિ થાય. ફલહાતા શ્રીકૃષ્ણ ભમારે ફલજ્ઞાન કરવાની ઇચ્છા કરે ત્યારેજ ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકે, ક્યારે અને કેટલું અને કેવું ફલ શ્રીકૃષ્ણ આપશે. જો ભક્તમાં એ સમર્થ નથી. ફલપ્રાપ્તિ વિચારવાનું છોડવું કર્તવ્ય નથી. છોડે તો સેવામાં શ્રદ્ધા ભગવદ્વિચિત્તને અધીન થઈ, પ્રભુની પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈ. મહાફલ છે શ્રીકૃષ્ણ. પ્રકરે જેવું ફલ આપશે. ઇત્યાદિક સમભવવાને આ દશમ શિક્ષાપત્ર છે.

મૂલમ્—કો વેદ કીદૃશ કૃષ્ણાભિપ્રાય સ્વજને મત ।

સ્વાનન્દસિદ્ધયે રાતિ નિજાતિ દર્શનાદિષુ ॥૧॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણનો સ્વજનવિષયક અભિપ્રાય કેવા પ્રકારનો છે તે જાણવું છે ? તો પણ પોતાના જ્ઞાનન્દની સિદ્ધિને અર્થે દર્શનાદિકમાં નિભર્તિતું (પોતા વિષે પ્રભુ દર્શનાદિકમાં આત્મિ-આતુરતા) જ્ઞાન કરે છે [૧] વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ અભિપ્રાય જાણવા વેદ પણ અસમર્થ છે તેથી નેતિ નેતિ જોમ વેદ પાઠ કરે છે. ભગવત્સ્વરૂપ છે, જોવા વેદ પણ ભમારે શ્રીકૃષ્ણનો અભિપ્રાય જાણવા સમર્થ નથી તો મહારી પુદ્ગિથી જો અભિપ્રાયનું જ્ઞાન કો રીતે ધરાવું ? છતાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રાણી કૃપાથી હું કહ્યું મહારી અતિજનુભવ કરું છું. વેદ તો શ્રીપ્રભુના બદીબન છે. સદા પ્રભુના શુભજ્ઞાન કરે છે. બહાર ઇશ્વરનું આદાત્મ્ય થાય છે, હું તો શ્રીકૃષ્ણનો છું. તેથી પ્રભુની કૃપા મહારા ધર છે, શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાનન્દરૂપ છે. જોવા શ્રીકૃષ્ણ ભમારે જો ઇચ્છા કરે કે “અસુક પુષ્પિમાર્ગીજી જીવને મહારી જ્ઞાનન્દાનુભવ થાય, ત્યારે જો ભક્ત શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની આત્મિ-આતુરતા થાય છે. જો દર્શનની આતુરતા થાય જોરથી. સેવકના હૃદયમાં હું શ્રીકૃષ્ણના દર્શન ક્યારે કરું ? કેટલા જ મો અને વર્ષો થયા હું શ્રીકૃષ્ણથી વિચાર પામ્યો છું.” જોવા પ્રભુમિલનસમ્બંધી તાપ પ્રકટે છે. જો કૃષ્ણ વિચાર તમક તાપમાંજ સ્મરણ સેવા કીર્તનાદિ સર્વ સિદ્ધિપત્ર બાળી લેવું, કેમકે જો જીવ પ્રભુના દર્શન વિના સ્થિત થઈ શકશે નહિ અને તેથી જોની પ્રીતિ ભગવદર્થમાં, સેવક સ્મરણાદિકમાં, ભગવદ્ભાવમાં, આપોઆપ થાલી આવશે. (૨)

મૂલમ્--સંસારરાગાભાવાય લૌકિકાર્તિ તથા પુનઃ ।

મદાભાવાય ચ સ્વાર્તિ શરીરાતિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—સંસારમાં સ્નેહ હોય તો તેની નિવૃત્તિ સિદ્ધ કરવા ભગવાન લૌકિક દુઃખ આપે છે મદનિવારણ કરવા જ્ઞાતિસમ્બન્ધી દુઃખ તેમજ શરીરસમ્બન્ધી દુઃખ આપે છે વિવેચન.—આ સંસાર તથા દેહસમ્બન્ધી જેટલા પદાર્થ છે તે સર્વમાથી જ્યારે ભક્તોનો સ્નેહ છુટી જાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે. ભક્તની સંસારમાંથી આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ લૌકિક-કલેશ આપે છે. હું સર્વ કર છું, મ્હારા વિના કશું થાત નહિ, એવું સ્વાભિમાન દૂર કરાવવા શ્રીકૃષ્ણ કૃપાયુક્ત થઈ, જીવોને શરીરસમ્બન્ધી દુઃખો તેમજ ધનસમ્બન્ધી દુઃખ મોકલે છે. જ્યારે જીવ લૌકિક કાર્યોમાં દુઃખ અનુભવે છે ત્યારે એની બુદ્ધિ પ્રભુ પ્રતિ વળે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે જે કઈ લૌકિક કલેશ આવી પડે તો ભક્તોએ તેથી ગિજ્ઞ થઈ ભગવાનમાં દોષારોપણ ન કરવું. પણ એ દુઃખ જે આરંભમાં કડવા લાગે છે તે પશ્ચિમમાં અત્યંત હિતદાયક છે એમ સમજી પ્રભુ આપણું હિત જ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણ સંસારમાં આસક્તિ સિદ્ધ નહિજ કરે. કારણકે પોતે સંસારવૈરી છે. તેથીજ શ્રીકૃષ્ણ દેહ સમ્બન્ધી, શરીર સમ્બન્ધી પીડા મોકલે છે કે જેથી ભક્તનું ચિત્ત ભગવાનમાં નિરૂદ્ધ થાય, શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે—સંસારીને શ્રીકૃષ્ણને ભજે તો તેનો લોક (સંસાર) સર્વથા નાશ પામે છે ” આ પ્રકારે લૌકિક-કલેશ પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.]

મૂલમ્--સંગાભાવાય વન્ધ્વાર્તિ દેશાર્તિ દૈન્યસિદ્ધયે ।

મોહાભાવાય ભગવાન્ સાધનાર્તિ દદાતિ હિ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—બહિર્મુખ સંગાસમ્બન્ધીઓનો સંગ દૂર કરવા પ્રભુ તેમના તરફના દુઃખાદિક આપે છે દીનતા સિદ્ધ કરવા દેશાર્તિ—વિદેશગમનનું દુઃખ આપે છે. તેમજ મ્હાગ સાધનથી ફલપ્રાપ્તિ થઈ એવો મોહ દૂર કરાવવા પ્રભુ સાધન-આર્તિ મોકલે છે.

વિવેચન.—સંગાસમ્બન્ધી દુઃસંગ આપતા હોય અને ભગવદીયોનો સંગ થતો ન હોયતો બન્ધુસમ્બન્ધી—દેહસમ્બન્ધી કુટુંબ વિષેનું દુઃખ મોકલે છે ને કુટુંબીઓથી વિયોગ થાય તો એવો વિચાર કરવો કે “એમની સાથે મ્હારે શું સમ્બન્ધ છે ? મ્હારા આત્માના સમ્બન્ધી તો શ્રીભગવાન છે. મ્હારે તો શ્રીપ્રભુનું જ કામ છે.” આ પ્રકારે વિચારી વન્ધ્વાર્તિ સમયે પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ માનવી. આપણા દેશમાં આકૃત આવી પડે—આપણે જ્યાં નિવાસ કરતા હોય ત્યાં આકસ્મિક દુઃખ આવી પડે તો પણ એવું આશ્વાસન લેવું કે “પ્રભુએ આપણામાં દીનતા સિદ્ધ કરવા આવી વિપદ મોકલી છે ” પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન દીનતા જ છે શ્રીગુણજીએ વિરૂપિમાં કહ્યું છે કે— “આપને પ્રસન્ન કરવાનું એક સાધન શ્રીઆચાર્યોક્ત દૈન્યજ છે ” આ વચનાનુસાર પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનું કારણ દીનતા તે શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય પદાર્થોમાં—સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, મિત્ર, પુત્ર, ગૃહ, દ્રવ્ય, દેહ, આ લોક, અને પરલોક—આન

દ્વિમા મોહ ન થાય તે સારૂ પ્રભુ જીવદૂત પ્રવત્નોમાં નિષ્કૃષ્ટતા આપે છે સાધનાર આપે છે, મોહ એક શ્રીકૃષ્ણમાંજ રહે-અન્ય સ્થળેથી આપણે મોહ દૂર થાય તે જ શ્રી ભગવાન સ્વતઃ કૃપા કરી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, જપ, પાઠ જ વદાત્મિક કરાવી આપે છે (૩)

લઘુ-પ્રારબ્ધમોજનાર્થ યા પરીક્ષાર્થ વિલમ્બનાત ।

નિર્વાહાર્થ તથા વેદસાધ્યાર્થાર્તિ પ્રયચ્છતિ ॥ ૪ ॥

एवमार्तिप्रदानेऽपि परमानन्ददायिन ।

समाश्रयो न भोक्तव्यो दृढ स्वाचार्यसश्रयै ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—પ્રારબ્ધ ભોગ કરાવવા, પરીક્ષા કરવા પ્રભુ વિલમ્બ કરી નિર્વાહ સમ્બંધી તેમજ વેદસાધ્ય સ્વર્ગાદિક સમ્બંધી આર્તિ-પીઠા આપે છે, [૪] આ પ્રકારે પ્ર આર્તિ-પીઠા આપે છે તો પણ પરમ જ્ઞાન હ આપનાર શ્રીકૃષ્ણનો હૃદ આમય ને આશ્વાસનો મુન્દર આમયે રહેનાર વૈષ્ણવોએ ત્યજ્યો નહિ. (૫)

વિવેચન—ઉપર કહેલા પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે કૃપા કરે ત્યારે લૌકિક-પીઠા વહે છે અને ભગવત્સમ્બંધી-આતુરવાતુ જ્ઞાન થાય છે ઉપરુલ્લ-પીઠાઓ આવી પડે ત્યાર પ ને શ્રીકૃષ્ણનો હૃદ આમય રાખી ચકાતો નથી તો પરમાનન્દનું જ્ઞાન મતું નથી સર્વ સાધ નોમાંથી એક પણ સાધન હાથમાં નથી શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃજ સર્વ સાધનો સિદ્ધ કરી આર્ત પુષ્ટિમાર્ગીય પરમદૂરૂપ પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે આ આશય હું મ્હારી યુક્તિથી કહેતો નથી શ્રીઆશ્વાસનોના ચરણકમલનો હૃદ આમય કરી હું કહું છું કે “શ્રીકૃષ્ણજ સર્વ જ્ઞ છે ” શ્રીઆશ્વાસનો નવરત્નત્રયમાં કહે છે કે “(પ્રભુ સર્વના પ્રધર છે, સર્વન આત્મા છે તે નિઃશ્રાંથી સર્વ કરશેજ)” આ પ્રકારે લૌકિક પીઠામાં જે મન સાધારણ રીતે ચલાયમાન થઈ શ્રીકૃષ્ણનો આમય ત્યજે છે તેને સમજાવી શ્રીકૃષ્ણમાં હૃદ આમય રાખવો.

મૂલમ્—સ્વતઃ કૃપ્ણ સદાનન્દો નિજાનન્દ પ્રદાસ્યતિ ।

तदाश्रयैव स्थातव्य सर्वैश्चातकपक्षिवत् ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—સદાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ પોતે પોતાનો જ્ઞાનન્દ નિજ ભક્તોને જ્ઞાન કરશે ભગવદીયોએ તે આશાથી જાતક પક્ષી પડે સ્થિતિ કરવી. (૬) **વિવેચન**—શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ જ્ઞાન દરૂપ છે પરમ કૃપાળુ છે સર્વ પ્રાણી માત્રને જ્ઞાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે એવા શ્રી કૃષ્ણ નિજ હાથને તો અધિકાધિક જ્ઞાનન્દજ્ઞાન કરે એ તો ઉચિત છે. નિજ હાથ પર અવિશય કૃપા કરે એ નિઃશય છે, શ્રીકૃષ્ણના નામથી સર્વ કાર્ક સિદ્ધ થાય છે શ્રીભાગ વત હાથે જ ક્રમાં શ્રીકૃષ્ણનેજ કહે છે કે “વસર્વોપનિષે રાજસાસિ લેવો મહાન્યુષા” કીર્તનાદર કૃપ્ણમય મુરતવપ પર પ્રજેન્ [મ ૨, ૬૨]” એટલે કે “દે પરીક્ષત રાજા । દોષના નિધિ એવા કલિગુને વિષ એક મહાન ગુણ છે, તે એ કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન પ્રાપ્તી સુખજ થ થઈ પરને પ્રાપ્ત થવાય છે

યદ્યપિ કલિયુગ દોષનો ભણ્ડાર છે તો પણ શ્રીકૃષ્ણના નામથી સસાર મટી જાય છે, ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એક ભગવદીય ગાય છે કે:—રાગ વિહાગડો.

કરિ દે કૃષ્ણ નામ સહાય । અધમતા ઊર આનિ અપની મરત અકુલાય, કરિ હે ॥૧॥ અધમ અગ્નિંતે ઉદ્ધાર સો કહા તેરો ભાર । કોન ઉદ્યમ અપને નિજ કરી સવ્યો નિસ્તાર ॥૨॥ નેક ઉધો કરિ મરોસો વસત જાકે ગામ । સો વ્યો મમતા છાંડિ હે લે જીવન જાકો નામ ॥૩॥ વરદ વિવિધ મુલાયવો કરિ હરિ ન ધરિદે લાજ । તોપે ગદાધર નિગમ આગમ વક્ત કિતવે કાજ ” ॥૪॥

આવી રીતે પ્રભુ જો કે દયાલુ આનંદરૂપ છે તો પણ ચાતક પક્ષી જેમ મેઘના ઉપર સમ્પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે તેમ ભક્તોએ પણ પ્રભુના ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. ચાતક જો વિશ્વાસ રાખે છે તો જડ એવો જે મેઘ તે પણ એનો—ચાતકનો—તાપ શાન્ત કરે છે, મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તો પછી ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણનું અહર્નિશ સ્મરણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણને વિષે આતુરતા રાખનાર ભક્તને પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણ આનન્દનું દાન કેમ ન કરે ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી સર્વ ભક્ત—મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેથી દૃઢ વિશ્વાસથી શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવું.

મૂલમ્:—લૌકિકાર્ત્તરગણનં પરમાનન્દચિન્તનાત્ ।

યથા ન ગણયેદ્રોગી તિત્તમેષજમક્ષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—પરમાનન્દના ચિન્તનથી લૌકિક—કલેશ ગણકારવો નહિ જેમ રોગી માણસ કડવી ઔષધિનું ભક્ષણ ગણકારતો નથી તેમ જીવે લૌકિક—કલેશ ગણવો નહિ. **વિવેચન:—**જો જીવ લૌકિક દેહસમ્બન્ધી સસારના કલેશથી ખેદ પામે તો પ્રભુને ચિન્તા રહેતી નથી. જ્યારે જીવને પ્રભુને વિષે આતુરતા—આર્તિ ઉદ્ભવે ત્યારે પ્રભુને ચિન્તા થાય તેથી જીવે લૌકિક—આર્તિ ન કરવી. પણ પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિ કરવી પરમાનન્દરૂપ ભગવાનના શુભ વિચારી, જીવે પોતાના દોષનું ચિન્તન કરવું. ત્યારેજ પ્રભુના હૃદયમાં દયા આવે. શ્રી મહાપ્રભુજી નિરોધલક્ષણ અન્થમાં કહે છે કે.—(ભક્તોને આર્તિયુક્ત જોઈને પ્રભુ જ્યારે કૃપાયુક્ત થાય ત્યારે હૃદયમાં રહેલો સર્વ સદાનન્દ બહાર પ્રગટે છે.)

નિજનનો પ્રભુ વિષયક વિપ્રયોગ—કલેશ જોઈને પ્રભુદર્શન આપે છે, શ્રી ભાગવત શાસપંચાધ્યાયીમાં વર્ણન કર્યું છે કે “જ્યારે ઋજભક્તોને મદ થયો ત્યારે પ્રભુ અંતર્ધાન થયા પછી તેજ ભક્તોને પ્રભુ—વિરહથી આર્તિકલેશ થયો ત્યારે શ્રીઠકોરજી કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ઋજભક્તોના ભાવયુક્ત જ્યારે મનમાં કલેશ થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થાય. લૌકિક આર્તિ છોડી પ્રભુની વિપ્રયોગાર્તિયુક્ત પરમાનન્દનું ચિન્તન કરવું. આમા દૃષ્ટાંત રોગીજનનું આપે છે તેજ પ્રકારે જેને પોતાના સસાર રૂપ કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સરનું રોગસદૃશ જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યું છે તેવા ભગવદીયે તો સસારરૂપ રોગ—નિવૃત્ત કરવા લૌકિકાર્તિ સહન કરી પરમાનન્દના ચિન્તનરૂપ આધધિ ખાવી. ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી સર્વ દુઃખ નિવૃત્ત કરે.

મૂલમ્:—અહિતં નિજમક્તાનાં વિદધાતિ હરિર્ન હિ ।

સમસ્તાનાં સર્વા સ્વીયમક્તાનાં ન કથં ભવેત્ ॥ ૮ ॥

કૃતાર્થતા છે. આ સિદ્ધાન્તમાં કોઈ વાદિને વિશ્વાસ ન હોય અને જો તે વિવાદ કરે તો તેને નિશ્ચય આસુરી જાણવો, કારણકે શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો સિદ્ધાન્ત વેદ, શાસ્ત્ર, ગીતા, અને શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રમાણથી સિદ્ધ છે અને એવા પ્રામાણિક સિદ્ધાન્તમાં વિશ્વાસ ન રાખનાર નિશ્ચય આસુરી હોવો જોઈએ. (૨)

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણઃ સર્વદા સ્મર્યઃ સર્વલીલાસમન્વિતઃ ।

મત્તૈકહૃદયસ્થાયી સકલઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થઃ—સર્વલીલા (વેણુગીત, યુગલગીતાદિક) યુક્ત, ભક્તના હૃદયમાં સ્થિત કરનાર, અશકલા સહિત, શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સર્વદા સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે.

વિવેચનઃ—શ્રીકૃષ્ણ ક્ષણાત્મક, રસાત્મક, લાવાત્મક, સ્વરૂપાત્મક છે. તેમનું લીલા સહિત-ભક્તો સહિત સ્મરણ કરવું, કારણકે રસાત્મક, શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્તોના સંગમાં અષ્ટપ્રહર લીલા કરે છે. એવા લીલાયુક્ત વ્રજભક્તોના હૃદયમાં વિરાજ રહેલા શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણથી આપણા હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ સદા સ્થિતિ કરે છે. જેનું ધ્યાન કરે તે હૃદયમાં સ્થિત થાય, સંસારનું ધ્યાન કરે તો સંસાર, અને જો પ્રભુનું સ્મરણ કરે તો સર્વ વ્યાપક પ્રભુ ભક્તના હૃદયમાં લીલાસહિત સ્થિતિ કરે છે.

મૂલમ્:—ગુણગાનં તથા દુઃખભાવનં દૈન્યમેવ ચ ।

તથા ત્યાગઃ સિદ્ધદશઃ કૃત્યમેતચ્ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થઃ—ગુણગાન, હું ખની ભાવના (વિપ્રયોગાર્તિ) દૈન્ય અને ત્યાગ (લૌકિક વૈદિક આસક્તિ છોડવી તે) આ ચાર કૃત્ય સિદ્ધ દષ્ટિવાળાઓના છે.

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણજીની લીલાનું ગુણગાન, વિપ્રયોગ હું ખની ભાવના, દૈન્ય, અને સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ-આ ચારે કૃત્ય અવશ્ય કરવા પ્રથમ ગુણગાન કરવાથી આપણા દોષ માત્ર ભરમ થાય, હૃદય શુદ્ધ થાય. ત્યારે આપણને આપણા દોષ સ્ફૂરે છે, આપણી જાતને તુરંત જાણીએ છીએ, પ્રભુને સર્વોપરિ જાણીએ છીએ, આપણે એવી ભાવના કરવી કે મેં તો કંઈ સાધન કર્યા નથી તો પ્રભુ મ્હારો અગીકાર કેવી રીતે કરશે ? આ પ્રકારે વિચારવાથી નિઃસાધનતાની ભાવના મનમાં થાય છે, ત્યારે દીનતા આવે છે ત્યારે પ્રભુ વિના અન્ય કશું ચેન પડતું નથી. લૌકિક વૈદિક સર્વનો ત્યાગ કરવો. આ પ્રકાર ચતુષ્ટય પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન તેમજ ફલરૂપ જાણીને કર્તવ્ય છે (૪)

મૂલમ્:—ગુણગાનં ભાગવતાત્ સેવયા દુઃખભાવનમ્ ।

તદૈન્યભાવવદૈન્યં ત્યાગો વિરહભાવતઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રી ભાગવતથી ગુણગાન, સેવાથી હું ખ ભાવના જે દૈન્ય પ્રભુની કૃપાનું કારણ છે તે દૈન્ય ભાવથી દૈન્ય, અને વિરહભાવથી ત્યાગ સિદ્ધ થાય છે- (૫)

૧ હું ખ ભાવના—પ્રથમ યોગશી અને ખસોખાવન વૈષ્ણવોની પાસેથી પ્રભુ માગી માગીને આશ-ગતા કતા એવું સુખ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે એ હું ખની ભાવના કરવી,

૨-૩ દૈન્ય અને ત્યાગ અને હું ખ ભાવનાનો અર્થ રૂપભક્તીની ટીકાનુસાર લખ્યો છે,

વિવેચન — જે ઉપરના સ્થાનમાં ચાર કાર્ય બતાવ્યાં તે કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે બતાવે છે સાધનરૂપ ગુણગાનથી સર્વ દોષ દૂર થાય છે અને ફલરૂપ ગુણગાનથી જ મવાનનું હર્શન સિદ્ધ થાય છે શ્રીકાકોરણ વ્યાસે વનમાં પધારે, ત્યારે તેમના વિરહમાં પ્રજ્વલિતો વેણુગીત, મુગલગીતારિકિતુ ગુણગાન કરી નિર્વાહ કરે, તે પ્રકારે વૈષ્ણવોએ સેવાના જ્ઞાનોપરમાં ગુણમાન કરવું, અને પ્રભુની સેવાનો સ્વમય કષારે આવશે-પ્રભુનો સચોટ કષારે થશે-એમ જ્ઞાતિ કરવી કું ખ ભાવના કરવી આ ગુણગાન દ્વારા સેવાની જ્ઞાતિ સિદ્ધ થાય છે જે જ્ઞાતિદાશ નિ સાધનતા સિદ્ધ થાય છે. જમી તેટલી સેવા કરે તો પણ મનમાં જોવી ઉદ્વેગમુક્ત જ્ઞાતિ સાધવી કે 'મહારાજ સર્વ જન્મારો વૃથાજ ગયો ! કોઈ પણ પ્રકારની ભગવત્સેવા મહારાજી થઈ શકી નહિ !' એ પ્રકારે કેન્દ્રની ભાવના કરતાં સર્વ દેહસમ્મય મી પદાર્થમાં ત્યાગ ઉપજાય થાય છે ત્યારે શુદ્ધ વિપ્રયોગની ભાવના થાય જે સર્વોપરિ મુખ્ય ફળ છે ત્યાર પછી સર્વદીશાનુભવ થાય છે

મૂલમ્:—एतच्चतुष्टयं सिद्धं यदि नान्यदपेक्षितम् ।

सर्वस्य मूलं सत्सगस्तदभावे न सिद्ध्यति ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ — ગુણગાન. કું ખ ભાવના, કેન્દ્રભાવ, અને ત્યાગ જે ચાર કૃત્ય સિદ્ધ થાય તો પછીથી જ કયાની જાપેક્ષા નથી. સર્વનું મૂલસત્ત્વ મના જણાવે તો જોમાંનું કશું સિદ્ધ થતું નથી

વિવેચન.—ઉપર હર્શનનું કે જ્યાં ચાર પ્રકાર જેને સિદ્ધ થાય તેને જન્ય સાધનની કચી જરૂર પડતી નથી તેથી પ્રથમ ગુણગાન કરવું, ભગવત્સેવા કરી કું ખ ભાવના જ્ઞાતિ કરવી, કેન્દ્ર મુક્ત થઈ સર્વ ત્યાગપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના કરવી, જે આ ફલરૂપ સાધન વિપ્રયોગ ભાવના—સિદ્ધ થાય—ગુણગાનાદિક કૃત્ય ચતુષ્ટયપૂર્વક વિપ્રયોગજ્ઞાતિ પ્રભુથી આપણને વિરહ થયો છે ! જે પ્રભુનું મિલન આપણને કેમ થતું નથી ક્યારે થશે !—જોવા. શ્રીકૃષ્ણ-વિયોગ જનિત કલેશાનન્દ સિદ્ધ થાય તો જ મહાધનની જાપેક્ષા નથી, આ ફલરૂપ ચતુષ્ટય પદાર્થ સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે કારણ કે સર્વર્થ મૂલ સત્સંગ છે શ્રીભગવતના પ્રથમ શ્લોક અં ૧૮-૧૩ માં ચોનારનું નામ છે કે —

“ભગવદ્ભક્તના સગની જોઈ શણની તુલના સ્વર્ગ તેમજ મોક્ષ પણ કરી શકતા નથી તો પછી મનુષ્યના મનોરથરૂપ રાજ્યાદિક જો સમની શણસાથે તુલના ન કરી શકે જોમાં તો શું કહેવું ? જોકાદય શ્લોકમાં ઉદવળ પ્રતિ ભગવાન કહે છે કે —

“હે ઉદવ ! યોગ, સાંન્ય, સ્વાસ્થ્ય (વેદનો પાઠ) વપ, ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂર્ત, દક્ષિણ, પ્રત્નો, મહેા, છટો (રહસ્ય મન્ત્રો) વીર્ય, નિષમ, ધમ, જોમાંનું કંઈપણ મને વશ કરી શકતું નથી પણ મને વશ કરનાર તો જોઈ સત્સંગજ છે કે જે સત્સંગ જન્ય સર્વમાંથી આ સંક્ષિપ્ત ઊઠાવી મહારાજાજ આસન્નિ ઉપજાવે છે [ઇષ્ટાપૂર્ત, ઈષ્ટવ્યસાદિ આપૂર્ત—કૃપ, વાચ જગીજા] (૧-૨) જોવા સત્સંગથીજ કલ્પ, શાશ્વ, ષશુ જ સર્વ આપ્સરા, નાચ, સિદ્ધ ચારણ, શ્રદ્ધા વિદ્યાધર, અને મનુષ્ય ભતિમાં પણ દીન જોવા વૈશ્ય, સ્ત્રી શુદ્ધ અને તેથી પણ દીન—નીચમાં નીચ જોવા જન્યજ—આવડાલાદિ પણ મારા (શ્રીકૃષ્ણના) પદને પામ થયા છે તે તે જગમાં સ્નેહજ અને તમિશુણ પ્રકૃતિવાળા પણ બદ જોવા સત્સંગ

દ્વારા મહારા ચરણારવિન્દને પ્રાપ્ત થયા છે, હે પાપરહિત ! (૪) વૃત્રાસુર, પ્રહ્લાદાદિક, વૃ-
ષયર્વા, બાણાસુર, મયદાનવ, વિલીષણ, સુગ્રીવ, હનુમાન, જમ્બુવાન, ગન્ધર્વ, જટાયુ,
તુલાધાર, ધર્મવ્યાધ, કુબ્જ, વ્રજમાં ગોપીજન, યજ્ઞ પત્નીઓ તથા અન્ય બહુ નીચ
ચોનિમાં જન્મેલા જીવો-દાનવો, મનુષ્યો-પણ મને પ્રાપ્ત થયા છે (૫-૬) એઓએ નહોતું
કર્યું વેદાધ્યન, કે નહોતી કરી મહત્તમની (મોટાઓની-વૃદ્ધોની) સેવા, કે નહોતી કરી ઉપા-
સના, કે નહોતાં કર્યાં વ્રતો, નહોતાં આચર્યાં તપ-તે છતાં, આ સર્વ સાધનાદિનું આ
ચરણ એમણે કર્યું નહતું, તોપણ તેઓ મહારા પદને કેવળ સત્સંગથીજ પ્રાપ્ત થયા છે.
(૭) આ પ્રકારે ભગવાને શ્રીમુખથી ઉદ્ભવજીને ઉપદેશ કર્યો છે. તાત્પર્ય એટલુંજ કે
સત્સંગ સર્વ સાધનનું મૂલ છે. સત્સંગથી તદ્રૂપભાવ હૃદયારૂઢ થાય છે. સત્સંગથી-ભગ-
વત્ પરાયણ જનોના સમાગમથી ભગવદ્ભાવ, ભગવદ્ધર્મ, ભગવદ્દર્શન, ભજનાન્તઃ; રસાનુભ-
વાદિ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે તેથી ભગવદ્દીયનો સત્સંગ અવશ્ય કરવો, (૬)
इति श्रीहरिरायजीकृत एकादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृते टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૨ મું.

ઉદ્દેશ:-આ દ્વાદશ શિક્ષાપત્રમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વાક્યની અર્હત્તિ શ ભાવના તેમજ
ઉપર કહેલા ચાર પ્રકાર સિદ્ધ થયા પછી કયે પ્રકારે અનુભવ થાય એ દર્શાવે છે.

મૂલમ્:-ભાવનીયં સદા ચિત્તે સ્વામિનીજલ્પિતં મુદુઃ ।

તાપક્રેશસ્ય માર્ગઃ શ્રીમદાચાર્યરૂપિતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ —વારંવાર ચિત્તમાં શ્રીસ્વામિનીજીના વિપ્રયોગદશાના વચન (હો નાથ !
હો પ્રિય ! રમણ ! ક્યાં છો ! ક્યાં છો ! હે મહાભુજ ! મને આપની દીનદાસીને દર્શન આપો !)
ભાવનીય છે. શ્રીમદાચાર્યજીએ આ માર્ગ વિરહતાપના કલેશ વાળો કહ્યો છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણના વિપ્રયોગમાં શ્રીસ્વામિનીજી ને પ્રકારે વારવાર જલ્પના કરે
છે તેની પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીએ ચિત્તમાં ભાવના કરવી પ્રેમામૃતમાં કહે છે કે:—

एकदा कृष्णविरहाच्छायन्ती प्रियसङ्गमम् । मनोवाष्पनिरासाय जल्पतीदं । मुहुर्मुहुः ॥

એટલે (એક દીન શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી પ્રિય-સંગમનું ધ્યાન કરતાં શ્રીસ્વામિનીજી
હૃદયના અશ્રુ બહાર કહાડવા વારંવાર આવું જલ્પન કર્યાં કરે છે, શ્રીસ્વામિનીજી રસાત્મક
શ્રીકૃષ્ણના મિલનાર્થ તીવ્ર વિરહ ભાવયુક્ત વચનો ઉચ્ચારે છે, આવો તીવ્ર વિપ્રયોગ
ભાવના ઉદ્દગાર સર્વોપરિ જાણવા. એ શબ્દોદ્વાદારા કૃષ્ણમિલનાર્થ ને ભાવ દર્શાવ્યો છે તે
તે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ ફલરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તાપ કલેશરૂપ છે ' ને શ્રીકૃષ્ણથી
અગણિત વર્ષો થયા જીવ વ્યુચ્ચરણ પામ્યો છે તે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો પુન સંગમ ક્યારે થશે
એવી વિરહ દશાની ભાવના સહિત તાપ-કલેશનો અનુભવ થાય' એ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વોપરિ
ફલ છે. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને વિષે વારવાર આવો તાપ કલેશ-વિપ્રયોગ દુઃખનો અનુભવ થાય
એ પુષ્ટિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત છે. આવો તાપ કલેશનો અનુભવ શ્રીસ્વામિનીજી વારં-
વાર કરે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીસ્વામિનીજીના તાપ કલેશ-ભાવાત્મક છે[એટલે શ્રીમહાપ્રભુજી
ઉપયુક્ત તાપકલેશ-ભાવથી પૂર્ણ છે] તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કરેલો પુષ્ટિમાર્ગ પણ
તાપ-કલેશરૂપ છે. તાપકલેશથી આ માર્ગમાં ફલ સિદ્ધ થાય છે. તેથી ને પ્રકારે શ્રીસ્વા-

મિનીજી વિરહ બાવ અનુભવે છે તે તીવ્ર વિરહબાવની ભાવના કરવી, (૧)

શ્રીસ્વામિનીજીની ભાવનાનું સ્વરૂપ અગ્નિમ મ્લોકમાં મતાવે છે

મૂલમ્—દર્શન દેહિ ગોપીશ ! ગોકુલાનન્દદાયક ! !

ગોવિન્દ ! ગોપવનિતાપ્રાણાધિપ ! કૃપાનિધે ॥

શ્રી સ્વામિનીજીમાં ચાર રૂપમાં છે પ્રત્યેક સોળ કૃતારાત્મક શ્રીસ્વામિનીજી છે તેના ભાવથી શ્રીકૃષ્ણજીના ચોસઠ નામ આ શિક્ષાપત્રના અન્ત પશન્ત આવે છે

શબ્દાર્થ—હે ગોપીજનના ઇશ ! હે યોગુલ (ધેનુકુલ અથવા ભક્તના કુલ) ને જ્ઞાનના આપનાર ! હે ગોવિંદ ! હે મજબૂતના પ્રાણપતિ ! હે કૃપાના ભણ્ડાર ! હર્શન આપેલ

વિવેચન—શ્રીસ્વામિનીજીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે, હે ગોપીજનના ઇશ ! તમે જામને હર્શન થો, કાશ્વ કે તમે ગોપીજનના પાત-ઇશ-રાજા છો ! રાજા પિતાની પ્રભુને હુ ખ ન હે, મુખ આપે એવો મર્યાદા છે ! તે જ પ્રકારે હે શ્રીકૃષ્ણ ! જમો તમારી પ્રભુ છીએ, તેથી તમે જામને હર્શન થો ! તમે જામોના કુલને જ્ઞાનના જ્ઞાન કરી છે એ બાથે પણ તમારા હર્શન વિના આકુલ બાકુલ થાય છે તેથી એ જામોને હર્શન થો જેમ જામોને અરાવી હર્શન આપો છે તેમ વેગથી પધારી હવે જામને હર્શન આપેલ તમે ગોવિંદ છો એટલે જામના ઇન્દ્ર છે ! જેમ જામોને મુખ આપવા એમનો રક્ષક કોટી આવે છે તેમ તમે જામને-તમારા ભક્તોને-મુખ આપવા વેગથી હર્શન આપો ! તમે ગોપવનિતાવા પ્રાણાધિપ છો એટલે આપના હર્શન વિના અમારૂં વધુએનું જીવન બ્ધર્થ છે ! તમારા સ્વરૂપ હર્શનથી જ અમારૂં જીવન ટકી શકે છે ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કૃપાનિધિ છો તેથી વેગથી હર્શન કરાવેલ આ પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજી પ્રશુનાં નામ લઈ વિલાપ કરે છે

ગોવિન્દ—જામોના ઇન્દ્ર ઇન્દ્રિયોના નામ, પૃથ્વીને પ્રાપ્ત કરનારા ગોવિન્દ સન્ધ્યા સર્વગ્રાહ, સર્વ આપજ્ઞા અને સર્વનિવૃત્તવ પ્રશુમાં સુખવાવ છે કૃપાનિધિ—કૃપાના ભણ્ડાર—એથી ભગવત્કૃપાનો લક્ષ આશય સુખવાવ છે

મૂલમ્—ગોપાલ ! પાલિતવ્રજ ! નિજવ્રજસુખામ્બુધે ! !

પરમાનન્દ ! નન્દાદિરુષિરોત્સન્નલલિત ! ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—હે ગોપાલ ! હે મજબૂત ! હે નિજજનના સુખામ્બુધિ ! હે પરમાનન્દ ! હે નન્દાદિકના રુષિર ઉત્સર્ગમાં લાક પામેલા પ્રભુ ! જામને હર્શન થો !

વિવેચન—હે ગોપાલ ! તમે જામોના પાલન કર્તા છો ! આ મજ તમારૂં છે, તે સર્વજ્ઞ પાલન કરી સર્વ મજના સુખશાતા છેલ તમે સુખના સમુદ્ર છો, આ તમારા મજમાં તમારા મજબૂતો, પશુ, પક્ષી, આદિ, ગોપાલ, જઈ, મૈત્રનાદિ સર્વને સુખ આપનારા છો ! હે પરમાનન્દરૂપ ! નન્દશોભાના ઉત્સર્ગમાં એજતા શ્રીકૃષ્ણ ! તમે જામને હર્શન આપેલ (૩)

મૂલમ્—સદાનન્દ ! નિજાનન્દસમુદાયપ્રદાયક ! !

દામોદર ! દયાદાર ! દીનાનાથ ! દયાપર ! ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—હે મહા આ દરૂપ ! હે નિજજનના સદાનન્દ સમુદાયન જ્ઞાન કરનારા !

હે દામોદર હે દયાર્દ્રના પણ દયાર્દ્ર પરમકૃપાલુ ! હે દીનાનાથ ! હે દયાપર પ્રભુ ! દર્શન ઘો (૪)
વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે તો સદા આનંદરૂપ છો. વ્રજમાં સમુદિત જીવમાત્રના આનંદ-દાતા છો એવા ભક્તાધીન છો કે શ્રીયશોદાઈ પર કૃપા કરી એમના દામથી (દારડાથી) તમારા ઉદરને ધન્યાવા મીધુ હતું દયાથી તમારું હૃદય આર્દ્ર-સીંજી રહ્યું-છે (૪)

આ શ્લોકમા પ્રભુ દયાપર-દયાલુ છે દીનાનાથ છે, જે દીનનું ગરીબનું કોઈ કલ્યાણ કરતું નથી તેના પણ નાથ-ધણી શ્રીકૃષ્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ ભક્તાધીન છે, પ્રાણી માત્રના આનંદ દાતા છે એવો ભાવ દર્શાવ્યો છે.

મૂલમ્:—પુરુષોત્તમ ! સર્વોદ્ગરુચિર ! પ્રેમપૂરિત !

અનંદરૂપપરમ ! પ્રિય ! ગોપવધૂપતે ! ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—હે પુરુષોત્તમ ! હે સર્વ અંગમા સુન્દરતા વાળા ! હે પ્રેમથી પૂરિત !

હે કામદેવથી પણ અધિક રૂપવાળા ! હે પ્રિય ! હે ગોપવધુના પતિ ! તમે અમને દર્શન ઘો

વિવેચન—હે પુરુષોત્તમ ! તમારા સર્વ અંગ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે સર્વ અંગ રૂચિર-મનોહર છે અંગનું દર્શન થાય છે ત્યાંજ નયન સ્તબ્ધ થઈ જાય છે એક ભગવદીય ગાય છે કે —॥ રાગ નટ. ॥ “રૂપ દેખિ નયનાં પલક લગે નહિ । શ્રીગોવર્ધનધરકે અજ્ઞ અજ્ઞ પર નિરખિ નેન મન રહત તહિ ॥ ” આ પ્રકારે સર્વાંગે રૂચિર છો ! પ્રેમથી પૂરિત છો ! તમારા સર્વ અંગમા પ્રેમરસ ભરેલો છે ! તમારું લાવણ્ય કેટિકન્દર્પકામદેવથી પણ પશુ ઉત્કૃષ્ટ છે ! તમે આધિદૈવિક અનંગરૂપ પરમસુન્દર છો ! ગોપીજનને તમે પરમ પ્રિય, તમને ગોપીજન પરમપ્રિય છે ! ગોપવધૂએના તમે પતિ છો ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે દર્શન ઘો.

પુરુષોત્તમ—એ નામથી શ્રીકૃષ્ણ જડ અને ચેતન નામરૂપાત્માક જગત્થી અધિક છે એમ સૂચવે છે.

પ્રેમપૂરિત—પ્રભુના સર્વ અંગો આનંદપ્રચુર છે. આનંદથી પૂર્ણ છે. રસથી ભરેલા છે, પ્રાકૃત માંસ, મજ્જાદિથી ભરેલા નથી. “ આનન્દમાત્રકરપાદમુલોદરાદિ ” એમના સર્વ અંગ કર, પાદ, મુખ, ઉદારાદિ આનંદ માત્ર છે આથી એમ સૂચન થાય છે કે, શ્રીકૃષ્ણ કોઈ પ્રાકૃત પદાર્થ નથી, પણ સર્વને આનંદનું દાન કરનાર રસાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે

અનંગરૂપપરમ—શ્રીકૃષ્ણમા લાકિક કામની શકા આ શબ્દ દૂર કરે છે, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સાક્ષાત્કોટિમન્મથમન્મથ કોટિ કન્દર્પનું લાવણ્ય પણ દૂર કરે એવી સુન્દરતા વાળા છે શ્રીકૃષ્ણ આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક એવા કન્દર્પથી પણ અધિક છે, પોતે આધિદૈવિક અનંગરૂપ છે.

મૂલમ્:—વ્રજાવલમ્બ સુકટે ! લમ્બકેશ ! કલાનિધે ! ॥

વિરહાર્તિહર ! સ્વીયમનોહરણતત્પર ! ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—હે વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) ! હે સુન્દર કટિવાળા ! હે લમ્બકેશ-વાળા ! હે કલાનિધિ ! હે વિરહની આર્તિને હરનારા ! હે સ્વીયજનોનું મન હરણ કરવામાં તત્પર એવો પ્રભુ ! તમે મને દર્શન ઘો ! ! (૬)

વિવેચન—વ્રજના અવલમ્બ (આશ્રય) તમે જ છો અખિલ વ્રજ તમારે આશ્રયે જ છે. તમારા કેશ લાળા અને વાકડીઆળા છે તે બ્રમરપક્રિતિની સમાન શોભા આપી રહ્યા છે તમે કલાનિધિ છો “કલાનિધિ” એવું નામ આપવામા તાત્પર્ય એ છે કે સૂર્યમાં માત્ર પોકશ કલાઓ છે પરંતુ તમે તો કલાના ભંડાર છો, એટલે એટલી સોળ કલાઓનો

તાપ તમારા પ્રતાપના શુભ આગળ શા દેખામાં છે ! અહીં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના પ્રતાપને કમળી ઉપમા આપી શકાય એમ નથી એમનો પ્રતાપ એટલો બધો છે કે કોઈ છવ એનું વર્ણન કરવાને સમર્થ નથી ! નિજભક્તોની આર્તિનું-કૃપાનું હરણ કરવામાં તેમજ પોતાનું સુંદર મુખનું શ્રીજગત્ હર્ષન આપી, અનેક સીલા કરી, સમસ્ત જન ભક્તોના મનને હરી દેવામાં તત્પર છે ! એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે જામને વેગથી હરા ન આપો !

મનોહરણતત્પર—એ કહેવાનું તત્પર એ દીસે છે કે સ્વરૂપ દર્શન આપનાર તથા પ્રેમમાં આર્પણ વા મલાત્મકે પણ પ્રભુ પ્રેમમાં પ્રેમનાર, પ્રભુમાં આસક્તિ બસનાદિ ઉત્કૃષ્ટ રૂઢાએ લઇ જનાર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ છે પ્રેમાડિ હરિનામ્ નિજભક્તોને પ્રભુમાં પ્રેમ પણ હરિ પોતેજ કરી આપે છે (૧)

મૂલમ્—મનોવિનોદ ! ભાવાન્ધે ! ભાવબદ્ધદયસ્થિત !

ચચ્ચલીકૃતચિત્ત ! સ્વમાર્વાદોલિતરૂપદૃક્ ! ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —હે મનને વિનોદરૂપ ! હે ભાવના સમુદ્ર ! હે ભાવવાનોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરનારા ! હે ભક્તોના ચિત્તને જલ્પ કરનારા ! નિજ ભક્તોના ભાવવડે (દાસોત્સવાદિમા) આન્દોલિત રૂપને ધારણ કરનારા હે પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દો. (૭)

વિવેચન.—જનભક્તોના મનને વિનોદ વા જ્ઞાનન્દનુ જ્ઞાન કરનારા આપ છે ! તમારાથીજ સમગ્ર જનભક્તો જ્ઞાનન્દ પામે છે ! તમે ભાવના સમુદ્ર છે ! જે ભાવથી તમારું ભજન થાય તે તેને સદ્ ભાવ છે કોઈ પણ છવ તમારા ભાવનો પાર પામી શકે નહિ એવા આપ ભાવના સમુદ્ર રૂપ છે ! સમસ્ત જગત્માં જે સર્વ ભાવ છે તે તમારી કાણુકરૂપ છે—તમારા ભાવરૂપ સમુદ્રના જલકણુ સમાન છે ! તમે ભાવથીજ ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો ! જે ભક્તના હૃદયમાં એવો ભાવ તે તે ભાવાનુસાર તમે તેના હૃદયમાં વિશાળ તે ભક્તના ચિત્તને જલ્પમાન કરો છો ! આપ પણ આ દોલિત—જલ્પ માન રૂપ ધારણ કરો છો ! આપ જલ્પ છો ! જે કોઈ ભક્તોના ચિત્ત બૃહ બવદા રના કાર્યમાં—દૈનિક વૈદિક કાર્યમાં—આસક્ત થયેલા હોય છે તે તે ભક્તોના ચિત્તને ત્યાંથી ખસેડી આપનામાં—પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચિત્તનમાં—મગ્ન થાય એવું આપ કરો છો ! આપ એવા પ્રસન્ને એ સસારમાં મગ્ન થયેલા ભક્તોને જતાવા છો કે જેઓએ ભક્તોના ચિત્ત જળાત્કારે પશું આપનામાં—પ્રભુમાં—પરોપાય ! પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના સર્વ જન ભક્તોના ભાવરક્ષકી ભરપૂર છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મને દર્શન દો ! !

મૂલમ્—મહામુગ્ધ ! સદાદુગ્ધપાનસત્પરમાનસ !

નવનીતાલિસમુખ ! પયોવિન્દુચુસાધર ! ॥૮॥

શબ્દાર્થ —હે મહામુગ્ધ ! હે સદા દુગ્ધપાનમાં તત્પર માનસવાળા ! હે નવનીત (માખણથી)વપટાયેલા મુખવાળા ! હે પયોવિન્દુચુસાધર અપરોપવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન આપો ! ! (૮) વિવેચન —નિજભક્તોમાં મહામુગ્ધ છે ! આપ કંઈ બાણતા નથી જે ભક્ત કહે છે તેજ કરો છો ! નિરન્તર દુગ્ધ (રૂઢ)નું પાન કરવામાં તત્પર છે ! કણ કણમાં મીચ્યોશાળતા સ્તનનું પાન કરો છો ! તેમજ જનભક્તો જે રૂપ આપે છે તે

પીવામાં તત્પર છે ! તમારું મનજ તેમાં છે ! તમારા મુખમાં નવનીત (માખણ) લપટાઈ રહ્યું છે ! હુધના કેટલાક બિન્દુઓ તમારા અધરોજ પર લાગી રહ્યા છે તે પરમ શોભા આપે છે.

મૂલમ્:—અલકાવૃતવદન મદનાધિકસુન્દર ।

કપોલવિલસદ્રાગ કસ્તૂરીતિલકાશ્ચિત ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—હે અલકથી આવૃત વદનવાળા ! હે કામદેવથી અધિક સૌન્દર્યવાળા ! હે કપોલમા શોભિત રંગવાળા ! હે કસ્તૂરીના તિલકથી પૂજિત ! તમે મને દર્શન દો.

વિવેચન:—તમારું વદનકમલ સુન્દર અલક (વાળથી)થી ઢકાયલું હોઈ અતિશોભાયમાન છે. સર્વ શ્રીઅંગ કામથી પણ અધિક સુન્દર છે. આજ ભાવ ભગવદીય જનેા ગાય છે કોટિકામ વારનેં यह सुन्दरता पर करिये॥કસ્તૂરીનું તિલક ભાલ પર વિરાજી રહ્યું છે.

મૂલમ્:—સિઝન્નૂપુરશોભાદય નચભૂષણભૂષિત ।

સઘોષસૂક્ષ્મસુકટિવિલસત્કુદ્રઘણિકા ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:—હે શબ્દાયમાન નૂપુરની શોભાથી યુક્ત ! હે નખના ભૂષણથી શોભિત હે સુન્દર સૂક્ષ્મ કટિભાગને વિષે વિલાસ પામતી મધુરધ્વનિવાળી કુદ્ર (ઝીણી) (ઘણિકા) ધુધરીઓવાળા પ્રભુ ! તમે મને દર્શન દો !! (૧૦) **વિવેચન:—**ખન્ને ચરણ કમલમાં સ્વર્ણ નૂપુરથી ત્રિલોકમાં અપ્રાપ્ય એવી શોભા રહી છે દશે નખ પર નખભૂષણયુક્ત નખાવલિ વિરાજે છે તે કોટિ સૂર્ય ચન્દ્રની કાન્તિને લગ્ન પમાડે છે. સૂક્ષ્મ કટિ પર ઝીણી ધુધરીઓ મધુર શબ્દ કરે છે.

મૂલમ્:—રાજદ્વદયવૈયાઘ્રનચભૂષણભૂષિત ।

કજ્જલોજનલોલાક્ષ વિશાલાક્ષવિલક્ષણ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હે હૃદય ઉપર શોભાયમાન વાઘનખાંડપ ભૂષણથી ભૂષિત ! હે કમલ સમાન અચળ નયનવાળા ! હે વિશાલ નેત્રથી વિલક્ષણ ! (૧૧) **વિવેચન:—**મારા પુત્રને કોઈની નજર લાગે નહિ એવા ભાવથી શ્રીયશોભાજીએ વક્ષઃસ્થલ પર વાઘનખું પહેરા-રાવેલું છે આ વાઘનખું અતિ શોભા આપે છે. નયનકમલસમાન અતિચચળ છે. જેમ કમલ શીતલ હોઈ તાપહારક છે તેમ શ્રીઠાકોરજીના નેત્રરૂપ કમલ સમસ્ત ભક્તોના હૃદયના તાપહારક છે અને એ શીતળ નેત્રથી ભક્તોને રસદાન કરે છે—સંકેત સૂચન કરે છે નેત્રકમલવત્ વિશાલ છે, ધૂણીયમાન છે, સ્વદય આરક્ત પણ છે તેથી પ્રભુ વિલક્ષણ દીસે છે.

મૂલમ્:—દીનૈકશરણ સ્વીયસર્વસામર્થ્યસંયુત ।

વ્રજરાજસુત સ્વીયજનનીકણ્ઠભૂષણ ॥ ૧૨ ॥

૧ કસ્તૂરીતિલકાશ્ચિત:—એવો પાડ હોય તો પણ અર્થ એવોજ રહે છે,

શબ્દાર્થ—હે હીનજનોના મુખ્ય આશ્રયસ્થાન ! હે નિઃસર્વસામર્થ્યથી સમૃદ્ધ હે મીનન્દરાવલના પુત્ર ! હે નિજમાતા શ્રીયથોદાલના કવચના આભૂષણરૂપ !

વિવેચન—હે નિજબાહ્યો 'હીન' થઈ તમારે ચરણે રહે છે તેની સર્વ પ્રકારે પ્રથ રક્ષા કરે છે. કારણ કે, શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સામર્થ્ય-સમૃદ્ધ છે. શ્રીમદ્વાજવત નવમ સ્તંભ ભગવાન્ દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે—“ ને ભક્તો સ્ત્રી, ઘર, પુત્ર, પ્રાણ) વિત્ત, આ લોક અને પરલોક એ સર્વનો ત્યાગ કરી મારે ચરણે આવેલા છે તેઓને ત્વં દેવાનો હું કેમ ઉત્સાહ કરું ? હું એવા ભક્તોની તો ખ્યાપદાર રક્ષા કરું છું !” શ્રીકૃષ્ણ મીનન્દરાવલના પુત્ર, નિજમાતા શ્રીયથોદાલના કવચે વીંટાઈ તેમના કંઠના આભૂષણરૂપ બન્યા છે.

આટલા શ્લોકપર્યંત શુભારસ્વરૂપે સયોગરસની ભાવના કરી નિરૂપણ કર્યું છે. હવે જેદાત્મક સન્બોધનથી વિપ્રયોગાત્મક ભાવનું નિરૂપણ કરે છે એ જેદાત્મક ભાવ બંધિત કરવા હાહાકારશુદ્ધ સન્બોધન વાપરે છે. હા કૃષ્ણ, હા સદાનન્દ, વિલાપના ઉચ્ચારરૂપે બોલાય છે. હવે પ્રત્યેક સ્થલે “ હા હા ” એવા વિપ્રયોગબન્ધ શોકોદ્ધાર આવશે.

મૂલમ્—હા કૃષ્ણ હા સદાનન્દ હા વૃન્દાવનમૂષળ !

હા નન્દરાજતનય હા યશોદાકુલ્લેલન ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—હા કૃષ્ણ ! હા સદા આનન્દરૂપ ! હા વૃન્દાવનના ભૂષણ ! હા નન્દરાવલના પુત્ર ! હા શ્રીયથોદાલના અઠર્માં જેલનાર ! અને હર્ષન આપો !

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણનું નામ કલાત્મક છે. શ્રીકૃષ્ણનામ સર્વ વેદસ્મૃતિનો સ્થર છે. મજ્જાભક્તો શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ અને જપ તેથી કરે છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞ હોય તેથીજ અણ્ણસરમન્ત્રમાં તેમજ પચાક્ષરમન્ત્રમાં એજ સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણનુંજ ચરણ જતામ્બુ છે (બ્યવહારમાત્રમાં બ્યમ ત્રયા દોષોએ તોપણ પ્રભુનું જ્ઞાન ચાપ ભ્રમવર્જિત રહે, સર્વ બ્યવહારમાં સર્વત્ર અને સર્વદા ભ્રમવર્દ્ધમની, ભ્રમવૃદ્ધિની ભ્રમજ દૂરીવની, સ્વરૂપદર્શનની પુષ્ટિમાર્ગી રીતિએ વર્તન કરી હર્ષન પામવાની, તીવ્ર આતુરતા રહ્યા કરે તે અર્થે હવે વિપ્રયોગની કટલીક ભાવનાઓ વિસ્તારે છે. પ્રભુને મલવાની તીવ્રેચ્છા પ્રદર્શિ કરવા “ હા કૃષ્ણ ! હા સદાનન્દ ” એવા ઉચ્ચાર એ ભક્તો કરે છે.) હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો સદા આનન્દરૂપ એકરસ છો ! તમે જમને આનન્દ આપો ! હે વૃન્દાવનના ભૂષણ શ્રીકૃષ્ણ ! તમે તો શ્રીવૃન્દાવનમાંથી એક ધણ પણ બહાર જતા નથી કારણકે તમે એનું ભૂષણ છો ! હે મીન દરાવલના પુત્ર, શ્રીયથોદાલના યોગામાં જેલનાર !

મૂલમ્—હા ગોપિકેશ હા નાથ હા ગોકુલપુરન્દર !

હા હા વ્રજજનાર્તિષ્ઠ હા હા નિશ્માધનાધિપ ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—હા ગોપિકાના ઇશ ! હા નાથ ! હા યોગુલના ઇન્દ્ર ! હે મજ્જાનની જ્ઞાતિનું દરણ કરનારા ! હે નિશ્માધન જનનું અધિક રક્ષણ કરનારા ! તમે ક્યાં છો !

વિવેચન—હા બાપીજનના પ્રેમ શાશ્વત ! હે નાથ ! તમે અમારી રક્ષા સત્વર કરો. રાસપ આવાયીમાં વિરહથી આત્મ એવા ભક્તો કહે છે કે—“ હા નાથ ! હા રમણ !

હા પ્રિય ! હે મહાબાહુ ! તમે કયા છો ! તમે ક્યાં છો ! હું આપની દીન દાસી છું. મને તમારી સન્નિધિ (નિકટતા) માં લાવો ! સામીખ્યદર્શન આપો ! ” એમ કહ્યું છે. તેવોજ ભાવ આ શ્લોકનો છે, હે ગોકુલના ઇન્દ્ર ! જેમ ઇન્દ્ર એક ક્ષણ પણ ભોગ ત્યજતો નથી, પણ ભોગ ભોગવવામાં તત્પર છે તેમ તમે પણ ગોકુલના ઇન્દ્ર થઈ ક્યાં બેસી રહ્યા છો ! આપ પ્રકટ થઈ આપની ભોગ્ય વસ્તુઓનો ભોગ કરો ! અમને પ્રકટ થઈ આનન્દ આપો ! મજાજનોનું દુઃખ તમે કદાપિ સહી શક્તા નથી ! જ્યારે મજાજનોએ ઇન્દ્રયાગનો ત્યાગ કરી ગિરિરાજપૂજનરૂપ યજ્ઞ કર્યો, ત્યાગ કર્યો ત્યારે ઇન્દ્ર રાજાએ કોપ કરી સર્વ મજાદેશને જલના પૂરથી ડુબાડી દેવોનો વિચાર કર્યો ! સમસ્ત મેઘમણ્ડલને આજ્ઞા કરી અત્યન્ત વૃષ્ટિ કરવા માંડી ! ત્યારે આપેજ ગોવર્ધનપર્વતને એક અશુભીથી ઉઠાવી સમસ્ત (મજાના નિવાસીઓને, તેમના ઢોર ઢાંખર સહિત) એ પર્વત રૂપ છત્ર નીચે રાખી રક્ષા કરી ! તે જ પ્રમાણે અમે પણ આપના વિગ્ધ સસુદ્રમાં ડુબીએ છીએ ! ! આપ જ એ સસુદ્રમાંથી અમારું રક્ષણ કરવા સમર્થ છો ! આપ નિઃસાધન ભક્તોના અધિપતિ છો ! અમે વિરહથી બ્યાકુલ છીએ ! અમારું સર્વસ્વ દેહ, ઇન્દ્રિયાદિ શિથિલ થઈ ગયું છે ! અમે કોઈ પણ પ્રકારના જીવકૃત સાધન કરવા અસમર્થ છીએ ! તેથી અમને આપ સ્વરૂપદર્શન કરાવી અમારી આર્તિનું હરણ કરો ! (૧૪)

મૂલમ્:—હા હા નન્દાદિસર્વસ્વ હા હાનન્દ્ર નવાહુકુર ।

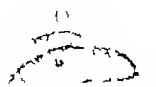
હા નિરાલમ્બનાલમ્બ હા હાન્ધલકુટિપ્રિય ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—હે નન્દરાયજી આદિના સર્વસ્વ ! હે કામદેવના નવીન અંકુરરૂપ ! હે આલમ્બન (આશ્રય) રહિતના આલમ્બન (આશ્રય) રૂપ ! હે અન્ધને લાકડી જેવા પ્રિય પ્રભુ ! આપ અમારો ત્યાગ કરી ક્યાં ગયા છો ? અમને દર્શન આપો ! (૧૫)

વિવેચન:—નન્દાદિક એટલે ગોપ, ગોપી, સખા, ગાયો એ સર્વના સર્વસ્વરૂપ એક આપજ છો ! આપ વિના સર્વ પદાર્થો તુચ્છ છે ! આપજ એક સર્વના જીવનના પ્રાણરૂપ છો ! આપ અનંગ એટલે કામદેવ તેના પણ નવીન અંકુરરૂપ છો ! અનંગરૂપ વૃક્ષમાં નૂતન અંકુરરૂપ છો ! આપ સાક્ષાત્ કામદેવના પણ કામદેવ છો ! આપનું સૌન્દર્ય જોઈ જો કામદેવ પણ મોહિત થાય છે તો અમે સર્વ મોહિત થઈએ એમા શું આશ્ચર્ય ! જેને કોઈ પણ જાતનો આધાર નથી તેના તમેજ આધાર છો નિરાલમ્બના-નિરાધારના આધાર પ્રભુ છે-એમ કહેવામા ભાવાર્થ એ સમાયલો છે કે જે કોઈ જીવ અન્ય સર્વ સ્થલેથી આશ્રય ત્યજી એક શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરે છે તેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય આપે છે જ. જેમ અન્ધજનોનો લકુટિપ્રિય હોય છે-લકુટિ (લાકડી)જ આધાર છે તેમ આપ અમને પ્રિય છો, અમારા આધાર રૂપ છો ! અમે તમારે અર્થેજ સર્વ ક્રિયાઓ કરીએ છીએ ! આ પ્રકારે સમસ્ત શ્રીસ્વામિનીજીનો વિપ્રયોગ-ભાવ દર્શાવે છે ! (૧૫)

મૂલમ્:—एवंविधानि सततं जल्पितानि मुहुर्मुहुः ।

अवगत्य च भावेन भावनीयान्यहर्निशम् ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ — શ્રીસ્વામિનીજીના નિરંતર આવા જલપ-વિલાપ-વિપ્રયોજ દશના જ
 છે એ વિલાપનું-નિરંતર મર્મ-વહન બાણીને એની બાવના અહર્નિશ કરવી. (૧૬)

વિવેચન — આ પ્રકારે નિરંતર શ્રીસ્વામિનીજી જલપના કરે છે ત્યારે શ્રીમોક્ષ
 પધારી સર્વ શ્રીસ્વામિનીજીને દર્શન આપે છે એમના મનોરથ પૂર્ણ કરે છે તેથી સર્વ
 વૈષ્ણવોએ એવી બાવના રાત્રિદિવસ કર્યા કરવી. (૧૬)

આ પત્રમાં પ્રશ્નનાં મીઠા નામ કર્યા છે તેનો અભિપ્રાય એ છે કે શ્રીસ્વામિનીજીના ચાર ર
 છે પ્રત્યેક રૂપ સોળ સોળનું બનેલું છે શ્રીમહારજી એ ચાર રૂપના પતિ છે પ્રત્યેક રૂપના શ્રીસ્વામિ
 નીજી પોત્ત [સોળ સોળ] નામ પ્રશ્નના આપે છે તે પ્રત્યેક સોળ સંભારાત્મક વસ્તુનો અનુભવ થીક
 સહિત શ્રીસ્વામિનીજી કરે છે આ પ્રકારે ચાર રૂપના મીઠા નામ કર્યા છે જાને શ્રીહરિરાય
 કરે છે કે જો તમે આ પ્રકારે શ્રીસ્વામિનીજીના વિરહભાવની ભાવના અહર્નિશ કરો તો શ્રીસ્વામિની
 જીની કૃપાથી હૃદયમાં ભાવ સ્થિત થશે ત્યારે અણુ તમને નિજ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવશે

इति श्रीहरिपदसीबिरचितं ब्राह्मणं शिक्षापत्रं श्रीगोविन्दरक्षाकृतटीकासहितं समाप्तम् ॥१४॥

શિક્ષાપત્ર ૧૩ મુ

ઉદ્દેઃ—‘સર્વ સ્વદેથી ચિત્તને નિવૃત્ત કરી એક પ્રભુઅસ્તિમાં ચિત્તનો નિરોધ કરવો
 ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે બાવના કરવી વિપ્રયોજ અનુભવવા ત્યારે શ્રીસ્વામિનીજીની કૃપાથી
 ભાવ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ આ કાલ અહાકાશિન આવ્યો છે આ સમયમાં યત્નથી દુર્લભ
 છે દુષ્કર્મ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે સર્વની ભુદિ લાઇ કરે છે, વિપ્રયોજની ભાવનામાં આ
 દુષ્કર્મરૂપ ભાષક દોષને વિભારી દીનતા વિના અન્ય ઉપાય નથી એ દેવ્ય પ્રદર્શિત કર્યાથી
 પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે’ એમ આ શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ દેવ્ય દર્શાવવાનો છે

मूलम्:-कालः करालः समुपागतोऽयं मर्तिं सतां ब्राह्मणस्तसस्ताम् ।

श्रीब्रह्माचार्यसमाधितानां यः कालकाल शरण स एव ॥१॥

શબ્દાર્થ — આ કાલ મહાકાળ આવ્યો છે, જે સમસ્ત સત્પુરુષોની ભુદિ શીક
 કરી લે છે તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીના આમિતોનું ચરણ તો કાલના પણ કાલર્થ પ્રભુ જે

વિવેચન — આવા મહાકાળ કાલમાં જ્યારે સત્પુરુષોની ભુદિ પણ બ્રહ્મ થાય છે તો જાન
 હવેની શી થતી ? આ કલિયુગે સર્વની ભુદિ કરી લીધી ! કેહનિ પણ કલિએ ઉદય ?
 આમ થકા કરનારનું સમાધાન શ્રીહરિરાયજી કરે છે કે શ્રીમહાપ્રભુજીને ચરણે તન
 મન જાને ધનથી જનારને કાલ કદાપિ કરતો નથી. પરંતુ એ કાલ એવા આમિત હવેને
 સાધક થઇ પડે છે શ્રીમહામાત્રવતના એકાદશસ્કન્ધમાં જોવું વાલ્ય છે કે —

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना बाहुसूतस्थमावात् ।

करोति घण्टस्तकलं परस्मै नारायणायोति समर्पयेत्तत् ॥” (ભ ૨ ૩૨)

એટલે કે યરીરથી પાણીથી, મનથી ઇન્દ્રિયથી, ભુદિથી આત્માથી અથવા નિજ સ્વ-
 ભાવથી જે કાંઈ થાય તે સર્વ પરને-નારાયણને-શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કરવું” એ પ્રકારે

સર્વ કર્મો પ્રભુને-આચાર્યજીદ્વારા સમર્પણ કરી નિશ્ચિન્ત થવું. દ્વાદશસ્કન્ધમાં કહે છે કે:—
 “કલેદોષનિધે રાજત્રસ્તિ દ્યેકો મહાન્ગુણઃ । કીર્તનાદેવ કૃષ્ણસ્ય મુક્તવન્ધઃ પરં વ્રજેત્ ॥”
 અર્થ:—“હે પરીક્ષિત! દોષના નિધિરૂપ કલિયુગનો એક મહાન્ ગુણ છે. તે એ
 છે કે કૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણના કીર્તનમાત્રથી જીવ બન્ધનોથી મુક્ત થઈ પરને-પ્રભુને-શ્રીકૃષ્ણને
 પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શ્રીઆચાર્યજીપ્રકટિત ભાવ જે વૈષ્ણવને થાય તેને આ કલિકાલ સાધક છે.

મૂલમ્:-ન સેવા ન કથા નૈવ ભાવનં નાઽપિ સંશ્રયઃ ।

નિત્યમુદ્વિગ્નમનસા કથં કાલઃ પ્રયાસ્યતિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:-જેને સેવા નથી કથા નથી ભાવના પણ નથી; અને સારા પ્રકારનો આશ્રય
 પણ નથી-જે જીવનું મન સદા ઉદ્વિગ્ન હોય, એનો સમય કેવી રીતે વ્યતીત થશે ? (૨)

વિવેચન-યુદ્ધિમાર્ગની રીતિએ ભગવત્સેવા, શ્રીઆચાર્યજીના અન્યાદિકર્તુ શ્રવણ,
 ભગવદ્ધર્મહૃદયમાં સ્થિર થાય એવી કથા, હૃદયમાં ભાવના અને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય-આમાંથી
 કશું પણ જે જીવથી બનતું નથી તેનું મન સદા ઉદ્વેગયુક્ત હોય છે, તેનો સમય કેમ
 કરતા વ્યતીત થતો નથી. એટલે તેને જ આ કલિકાલ મહાકરાલરૂપ થઈ ભક્ષે છે. અન્ય
 અશક્ત જીવો, જેઓ દૃઢ ભગવદાશ્રયનું અવલમ્બન કરે છે અને અન્ય કંઈ પણ કરી
 શકતા નથી તેઓ યથાકથનિચિત્ સ સાર તરી શકે છે જે કોઈ એકલો હોય, દ્રવ્યાદિકની
 સહાય વિનાનો હોય શરીરે રોગયુક્ત હોય તો તેનાથી ભગવત્સેવા ન બની શકે એ
 સ્વાભાવિક છે પણ એવા જીવોએ અષ્ટાક્ષરશરણમન્ત્રની ભાવના કરવી. એ પણ ન
 બને તો લૌકિક, વૈદિક સર્વ ત્યજી એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય કરવો.
 આ પ્રકારે કોઈ પણ સમયે ભગવદ્ધર્મમાં મન ન લગાડતાં દેહસમ્બન્ધી સ સારાગ્નિમાં
 સુખદુઃખથી પીડાય-અષ્ટપ્રહર સુખદુઃખમાં હાય હાય કરે તેને આ કાલ નિશ્ચય બાધ કરે
 જ કલિયુગના દોષ બહુ છે તો સેવા, કથાથી શું થાય ? એમ શકા કરનારને પ્રત્યુત્તર
 આપે છે કે, નવમસ્કન્ધમાં હર્વાસા પ્રતિ ભગવાન પોતે કહે છે કે:—અર્થ:—“મારી સે-
 વાથી પ્રાપ્ત થયલો સાક્ષાત્ ચાર પ્રકારની સાલોક્યાદિ મુક્તિ પણ મારી સેવાથી પૂર્ણ થ-
 યલા ભગવદીયો ઈચ્છતા નથી ! તો પછી કાલાદિકથી નષ્ટ થાય એવા સ્વર્ગ, અને રા-
 ન્યાદિકની ઈચ્છા એ ભગવદીયો કેવી રીતે કરી શકે ?” ચાર પ્રકારની મુક્તિ (૧) સાલોક્ય
 (૨) સામીપ્ય, (૩) સારૂપ્ય. (૪) સાયુજ્ય એવી મુક્તિની પણ ઈચ્છા જે કરતા નથી, પણ
 કૃષ્ણ સેવા કરવામાં પૂર્ણ થઈ રહ્યા છે એવા ભક્તોને ભગવાન આધીન થઈ રહે છે. એવા
 સેવાપૂર્ણ ભગવદીયોને કાલ કેવી રીતે બાધ કરી શકે ? ભગવાનની કથા માહાત્મ્યયુક્ત છે આન-
 ન્દરસથી સુન્દર છે એ ગોવિન્દના માહાત્મ્યનું જે કોઈ નિત્ય શ્રવણ કરે કીર્તન કરે તે નિઃસંશય
 કૃતાર્થ છે (તસ્માદ્ગોવિન્દમાહાત્મ્યમાનન્દરસસુન્દરં । શ્રુણ્યાત્ કીર્તયેન્નિત્યં સ કૃતાર્થો ન
 સંશયઃ ॥) વળી દ્વિતીય સ્કન્ધ રાજપરીક્ષિતનું વાક્ય છે કે—

“પ્રવિષ્ટ કર્ણરન્ધ્રેણ સ્વાના ભાવસરોરુહમ્ । ધુનોતિ શમલ કૃષ્ણઃ સલિલસ્ય યથા શરત ॥

અર્થ:—“જેમ શરદ્ ઋતુ જલનો મલને ફર કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ (નિજ કથામાં)

કર્ણરૂપ રત્ન (કાણા) દ્વારા ભક્તોના ભાવાત્મક હૃદયમાં પ્રવેશ કરી હૃદયના મહત્ત્વ દર્શ કરે છે આ વાક્યાનુસાર શ્રીકૃષ્ણની કથારૂપ સુ દર અમૃતનું જે છવ નિત્ય કર્ણરૂપ પાન કરે છે તે કૃતાર્થ છે તેના કર્ણદ્વારા શ્રીકૃષ્ણની કથારૂપ અમૃત હૃદયમાં જઈ તેના સર્વ દોષ દૂર કરે છે કથા કહેનાર, યવજ્ઞ કરનાર, તથા સાંભળેલી કથાનો અનુવાદ જે ત્રણે છવ કૃતાર્થ છે દૃષ્ટાન્ત તરીકે અગ્રજલ લાવનાર, પાન કરનાર, તથા આસપાસના સર્વ જનો પવિત્ર થાય છે આ પ્રકારે ભગવદ્ધર્મમાં મન આસક્ત કરનારને આ કાલ બાધ થતો નથી, અન્ય સર્વને બાધક છે (૨)

મૂલમ્—સત્સજ્ઞો દુર્લભો દુષ્ટસજ્ઞ સચિન્તનાદતે ।

અનાયાસેન સસિદ્ધ કા ગતિર્મે મવિષ્યતિ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—સત્સજ્ઞ દુર્લભ છે અને દુષ્ટસજ્ઞ વિનાવિચારે, વિનાયમે અચ્છી રીતે આપ્યો ભાષ છે તો પછી મારી શી ગતિ થશે ? (૩) **વિવેચન—**સત્સજ્ઞ મહાદુર્લભ છે આ છવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી દુષ્ટ છવની પાસે દુષ્ટસજ્ઞ અણુચિન્ત્યો રહે દિશામાંથી આવી પડે છે, છવને ભગવદ્ધર્મમાં આસક્ત થવા દેતો નથી જ્યારે દુષ્ટસજ્ઞો અ ધ પણ બાધક છે તો પછી દશદિશામાંથી આવતો દુષ્ટસજ્ઞ મહાબાધક હોય જોમાં શું કહેવું ? શ્રીકૃષ્ણાંકુલ વિનસિમાં કહે છે કે—દરિદ્રીના સમાન અપહનેત્રવાણા તત્ત્વજ્ઞોત્તમ સખી જોવા ને શ્રીકૃષ્ણ છે—તેમજે જ્યારથી મહારે અગ્નીકાર કર્યો છે—મને પોતાનો કોઈ શબ્દો છે—ત્યારથી અન્યસમ્બન્ધનો અ ધ પણ મને શિરસેદશમાન દુઃખમય લાગે છે,

આ પ્રકારે કૃષ્ણ વિના અન્ય કોઈના સગ્ગ થનો અ ધ પણ શિરસેદશ કરે છે જેમ મો પ્રભુની આરા છે પણ મને દુષ્ટસજ્ઞ રહે દિશાથી ભાષ કરે છે તો મારી શી ગતિ થશે ?

મૂલમ્—સપ્રાહયિતુમશિલ તૈ ક્રીડયિતુમેવ ચ ।

શકલીકર્તુમધુના પ્રમોચાલચિકીર્પિતમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—સમમ થય અને અથર (જગમ અને રથાવર)વસ્તુઓનો સમઠ ૬ રાજવાની તેમજ તેમની સાથે કોઈ કરાજવાની તથા સર્વને મિત્ર કરવાની પ્રભુની આદ કોઈ કરવાની ઇચ્છા છે (તે કાણ બાધે છે ?) (૪)

વિવેચન—ઉપર કહ્યું કે દુષ્ટસજ્ઞી સસારી સૌક અદન્તામમતામાં આસક્ત થઈ રહ્યા છે તેમને સાથે શાખી અદ પ્રદર ખિલોનાની માફક તેમની સજતમાં દુ રમી રહ્યો છે, (૬) શું કહું ? જગત્માં જોવા જ (સસારી) જનો અને પ્રાપ્ત થાય છે । તેથી દે પ્રભુ । આધુનિક છવેને આપજ નથાયો છે । કાપની પુતલીની સમાન સવ વસ્તુઓનો ઠોરી તમારા હાથમાં છે । આ સર્વ જગત મન્ત્રસમાન છે । આપ જોના મન્ત્રી (મન્ત્ર લલાવનારા છે । જમ આપ વગાડો તેવો સવ આ સર્વ કરી રહ્યો છે ।) આપ તો આવડની સમાન કોઈ કરી રહ્યા છે । સદજમાં અમે તથા સર્વ જગત (આપની) આધારૂપ શાન્તિથી જમજ કરી રહ્યા છએ । આમ છે તેથી અમારે (છવેને) તમારે ચરજોજ આપવાનું છે ।

આ પ્રકારે મવ જગત પ્રભુની ક્રિયા છે જગતના મર્ડ જોયે પ્રભુની કીશમાં રમણ સમાન છે જમ પ્રભુ તેમને ઠોરે તેમ જોયન [છવેને] રોજવાનું છે દર તે જાન પ્રભુને કરજે જવાનું છે

મૂલમ્:—હા નાથ ! હા કૃપાનાથ ! ગોપીનાથ ! દયાનિધે ! !

વ્રજનાથ ! રમાનાથ ! નિજનાથ ! જગત્પતે ! ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—હે નાથ ! હે કૃપાનાથ ! હે ગોપીજનના નાથ ! હે દયાના નિધિ ! હે વ્રજના નાથ ! હે લક્ષ્મીનાથ ! હે જગતના પતિ ! અમારા પર દયા કરો ! (૫)

વિવેચન.—હે નાથ ! અમારા તમે સ્વામી છો ! તેથી તમારા વિના અન્ય કોને અમારા સુખ દુઃખ કહી શકીએ ? હવે આ સસારદુઃખ-સહી શકાતું નથી ! તેથી તમે અમને તમારા ગણી દયા કરો ! હે કૃપાનાથ ! તમે પ્રથમથી કૃપા કરતા આવ્યા છો. અમારા પર કૃપા કરો ! તમે ગોપીજનના નાથ થઈ નિઃસાધન ગોપીજન પર નિરંતર કૃપા કરી તેમનાં સર્વ કાર્યો સિદ્ધ કર્યાં ! તેમજ અમે પણ નિઃસાધન (શુભકૃત સાધન વિનાના) છીએ તો અમારા પર કૃપા કરો ! તમે વ્રજના નાથ હોઈ કસસમ્બન્ધી સર્વ દૈત્યોને માર્યાં ! વ્રજની અગ્નિથી, ઇન્દ્રના કોપથી ઉપજેલા જલના પૂરથી, કાલીય નાગથી, વિષથી—એમ સર્વ પ્રકારની આપદ્માથી આપે રક્ષા કરી ! તેમજ તમે અમારી પણ સર્વ આપદોમાં રક્ષા કરો ! તમે લક્ષ્મીનાથ અમારા પર પ્રસન્ન રહો ! તમે ભક્તોના નાથ હોઈ ભક્ત પ્રસન્ન રહે, ભક્ત સુખી થાય એવું કરો છો ! શ્રીભાગવત નવમ સ્કન્ધ દુર્વાસા પ્રતિ ભગવાન્ કહે છે કે—**અર્થ:—**હે વિપ્ર ! હું ભક્તોને આધીન છું ? હું ભક્તો આગળ અસ્વતંત્ર જેવો છું ? હે વિપ્ર ! ભક્તોને મને અતિપ્રિય લાગે છે. સાધુ ભક્તોએ મ્હારું હૃદય ગ્રહણ કરી લીધું છે ?” તમે જગતના નાથ છો ! તમારું કર્તુજ થયું જાય છે ! તેથી તમે જ્યારે કૃપા કરશો ત્યારે આ કલિ નિઃસ શય અમને દુઃખદેતો અટકશે ! (૫)

મૂલમ્:—ગોકુલાધીશ ! ગોપીશ ! વ્રજાધીશ ! વ્રજપ્રિય ! !

વ્રજાનન્દ ! નિજાનન્દ ! ગોકુલાનન્દ ! ગોપ્રિય ! ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—હે ગોકુલના અધીશ ! હે ગોપિકાના ઇશ ! હે વ્રજના અધીશ ! હે વ્રજના પ્રિય ! હે વ્રજના આનન્દરૂપ અથવા વ્રજમાં છે આનન્દ જેને એવા પ્રભુ ! હે નિજ ભક્તોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયના કુલોના આનન્દરૂપ ! અથવા હે સમસ્ત ઇન્દ્રિયોના આનન્દરૂપ ! હે ગાયો પર પ્રીતિ રાખનારા ! તમે અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

વિવેચન:—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે ગોકુલના રાજા છો ? સર્વ ગોકુલવાસીઓ તમારાથીજ શોભે છે ! ગાયોના રક્ષક તમે જ છો ! ગોપીજનના ઇશ પણ તમેજ છો ! વ્રજ-દેશ તમને પ્રિય છે ! દશમ સ્કન્ધમાં બ્રહ્માણ કહે છે કે:—

“અહો માગ્યમહો માગ્યં નન્દગોપવ્રજૌકસામ્ । યન્મિત્ર પરમાનન્દ પૂર્ણં વ્રજ સનાતનમ્ ॥”

“શ્રીનન્દરાયણના વ્રજમાં વસનાર સર્વના અહોભાગ્ય છે કે તેમના મિત્રપૂર્ણ બ્રહ્મ પરમ આનન્દરૂપ સનાતન શ્રીકૃષ્ણ છે ! આપ નિજ ભક્તોને આનન્દનું દાન કરો છો ! આપ ગાયોના કુલને આનન્દ અર્પો છો ! ગાય આપને અતિપ્રિય છે ! એક ભગવદ્દીય ગાય છે કે—“**આર્ગે ગાય પાછે ગાય** **ઇતગાય** **ઉતગાય** । **ગોવિન્દકુ** **ગાયનમે** **રહિવોહિ** **માવેરી**” એમ, ગાય છે પ્રિય જેને એવા શ્રીકૃષ્ણ અમારા પર કૃપા કરો ! (૬)

મૂલમ્ - હા કૃષ્ણ । હા દયાસિન્ધો । હા રાધાવર । સુન્દર । ।

દીનેષુ સતત શ્રીમદ્વિજાચાર્યાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥ , ,

તુષ્ટેષુ દોષપુષ્ટેષુ ભાગ્યમુષ્ટેષુ સત્પ્રભોઃ ।

નિ સાધનેષુન્મતિષુ દયાં કુરુ દયાં કુરુ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — હા કૃષ્ણ । હા દયાસિન્ધુ । હા રાધાવર । હા સુન્દર । હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર કૃપા કરો । કૃષ્ણે પર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર ભાગ્યહીન ઉપર, નિસાધન બનેા પર અને ઈથી અતિવાળાઓ ઉપર કૃપા કરો । (૭)

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક છો । તમે અમારા પર કૃપા કરોજ પરંતુ અમને ધીરજ નથી શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—

અસ્તુદસ્ય સ્વમાબોડ્ય સમયે ચારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ ચાતકઃ ક્ષિપ્તો રજત્યેવ ન સંશયઃ ।

એટલે કે “એવનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુસાર જલનું સિંચન કરવું, છતાં ચાતક પછી એકચુક્ત યથા રતન કર્યા કરે છે એમાં સંશય નથી ” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તો પર નિર્લેપ કૃપા કરશેજ કરશે, છતાં ભક્તો આતુરતાયુક્ત યથા રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્વર કૃપા કરો । કાશ્યુ કે તમે કૃપા કરશે ત્યારેજ સર્વ અનુકૂલ થશે ત્યારેજ માયા બાધ નહિ કરે જ્યાં સુધી તમે કૃપા કરવામાં લીલક રહો ત્યાં સુધી માયા અમને દુઃખ દેશે ! શ્રી ગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—

“માયેડ્વનુકૂલતાં પાતે સર્વ માત્પ્રનુકૂલતાસ્ । તસ્મિન્સાદિપરીતે તુ સર્વમેવ મહેતયા ॥”

અર્થ—“સ્વામી અનુકૂળ હોય તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને જો સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે, ” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્વર કૃપા કરો । તમે સ્વામિનીલના નાથ હોય પરમ સુન્દર છો । અમે બહુ દુઃખી છીએ । તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય । અમારા રોષ વિચારી કૃપામાં લીલક ન કરો ! શ્રી બાબાજીજી મહાપ્રભુ લના આમિતની આતર કૃપા કરો । આ પ્રકારે દીનતાથી પોતાના રોષ વિચારવા (૭)

હું અતિદુઃખ છું અનેક પ્રકારની કાવિક, માનસિક, અને વાચિક દુઃખતાથી દુઃખિત છું મહારા બાબામાં ભગવદ્ભક્તિ લક્ષ્યો નથી મહારી પુદ્ધિ જતી રહી છે । હું સૂત્ર જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નાથ છો તેથી જ રજે રાખશેજ હું તો નિસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવો જે હું તેના પર કૃપા કરો ! મહારો રોષ મા વિચારો । જો કોઈ જિમ થકા કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી જીવના ગુણરોષ વિચાર કરે—કેમ ગુણરોષ ન વિચારો ? ગુણરોષ હોય તો વિચારજ તો શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં એનું સમાધાન કરે છે કે—

“વચ્ચિન્ના કપિ મહોવાસ્તવજ્ઞપાયેઽસ્તિયુર્બહા । તસ્યા રમ્યરમ્યાત્વારોપાણાં વીષધર્મતઃ ॥ અપરાધેઽપિ ગળમા નિવ કાર્યા પ્રજાધિપ । મહર્જીશ્વર્યમાબેન સ્વભ્ય શુભતયા ચ ન ॥”

અર્થ—“જો કે મહારા રોષો બહુ બલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આમળ જો રોષો અતિદુર્બલ છે કાશ્યુ કે આપની કૃપા ઈશ્વરધર્મ છે જો ઈશ્વર ધમ પાસે જીવધમ રૂપ રોષ કયા સુધી ટકી રહેશે હે અધાધિપ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક

છો તેથી અમારા અપરાધની ગણના તમારે કરવી યોગ્ય નથી કારણ કે તમારું ઐશ્વર્ય સહજ છે તમારું એવું સહજ ઐશ્વર્ય છે કે તેની પાસે અમારા દોષો મહાશૂદ્ર છે ! અભાગિને પુત્રના ભાવથી 'નારાયણ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો એટલાથી જ કાળના બન્ધનથી મુક્ત થયો, ત્યારે તમે તો શ્રીકૃષ્ણ છો-દોષ જોતા પણ નથી, તેથી અમારા પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:-નિવર્ત્ય સર્વતથ્રેતા નિરુદ્ય ચરિતે હરેઃ ।

હૃદિકૃત્ય કૃપાવશ્યં સ્થીયતાં સજ્જનૈઃ સહ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:-ચિત્તને સર્વ લૌકિકથી નિવૃત્ત કરી હરિના ચરિત્રમાં નિરુદ્ધ કરવું (રોકવું) પ્રભુની કૃપાને વશ્ય-આધીન એવો જે નિરોધ-તેને હૃદયમાં ધારણ કરી સદા સજ્જનન (પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તો) ના સગમાં સ્થિતિ કરવી. (૯)

કૃપાવશ્ય પ્રભુની કૃપાથી-વશ્ય-પ્રભુકૃપાને આધીન એવો નિરોધ આ અર્થ રત્નભદ્રજીની ટીકાનુસાર છે.

વિવેનચ:-હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ સંસારમાં મ્હારું ચિત્ત અહન્ટા (હું-ભાવ) અને મમતા (આ મારું અને આ બીજાનું એવી ભુદ્ધિ) થી ફસાઈ ગયું છે ! આ સંસાર મ્હારા દેહસમ્બન્ધી છે ! એમાં મ્હારું ચિત્ત નિરન્તર વ્યથ થઈ રહ્યું છે ! તેથી હું તમારું સ્મરણ કરી શકતો નથી ! આ દેહસમ્બન્ધી અહન્ટામમતાત્મક સંસારમાંથી મ્હારું ચિત્ત નિવૃત્ત કરો-દૂર કરો, અને તમારામાં (શ્રીકૃષ્ણમાં) મ્હારું ચિત્ત રોકો (નિરુદ્ધ કરો) પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત દહી, દૂધ, માખણ ઇત્યાદિકમાં વ્યથ હતું તેથી શ્રીઠાકોરજીએ એ ભક્તો પર કૃપા કરી એમની આસક્તિના પદાર્થો-દહી, દૂધ, માખણ-ની ચોરી કરી, કે જેથી એમનું ચિત્ત શ્રીઠાકોરજીમાં આસક્ત થાય ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થોમાં-અન્ય ખાખતોમાં-પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત આસક્ત હતું. તે સર્વમાંથી એમનું ચિત્ત દૂર કરી પોતાનામાં (ભગવાનમાં)-એમનું ચિત્ત રોકાય એ ઉદ્દેશથી શ્રીઠાકોરજીએ અનેક લીલા કરી, અને પોતાનામાં અને (ભગવાનમાં) પ્રજ્ઞભક્તોના ચિત્તને આકર્ષ્ય આ પ્રકારે ભગવાને જ પ્રજ્ઞભક્તોને નિરોધ સિદ્ધ કરી આપ્યો. તેવે પ્રકારે તમે અમારા ઉપર કૃપા કરી અમારા ચિત્તને નિરોધ આપનામાં સિદ્ધ કરો ! અમને “તમારા” ગણી લ્યો ! આપ સજ્જન ભક્તોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરો છો તો અમારા પર કૃપા કરો !

ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે ચિત્તને નિરુદ્ધ કરી, ભક્તસગમાં રહી, શરણુભાવના કરવાનું દર્શાવે છે:-

૧ નિરોધ-પ્રપચ્ચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદાસક્તિ પ્રપચને-જગતને ભૂલી જઈ, ભગવાનમાં ચિત્તનું આસક્ત થવું (રોકવું). જગતના સર્વ પદાર્થો ભગવદૂપ છે, ભગવાનના છે તે ભૂલી જઈ એ પદાર્થો પર અહન્ટામમતા કરી જીવ એમને ‘મ્હારા છે’ એવો કુષ્ટ આગ્રહ કરે છે આ પ્રકારે ભગવાનથી એવું ચિત્ત દૂર થાય છે અને અહન્ટા-મમતાત્મક સંસારમાં ફસાય છે આમ ભગવાન વિના અન્ય સાસારિક પદાર્થોમાં આસક્ત થયલા ચિત્તને ભગવાનજી દૂર કરે છે અને પોતાનામાં રોકે છે આનું નામ નિરોધ, એવો નિરોધ ભગવાનને પ્રજ્ઞભક્તોને સિદ્ધ કરી આપ્યો હતો પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત ઇન્દ્રાદિક દેવતામાં આસક્ત હતું-તો તે અન્યાસક્તિ દૂર કરવા ભગવાનને ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું ઇન્દ્રાદિકનો મદ ઉતાર્યો, રાક્ષસોનો વધ કર્યો કાલિયદમન કર્યું-દૂધ દહિ માખણની ચોરી કરી, આમ પ્રજ્ઞભક્તોનું ચિત્ત ભગવાને અન્ય પદાર્થોમાંથી દૂર કરી પોતામાં રોક્યું આવો નિરોધ ભગવાનની અતિકૃપાને આધીન છે [૯]

મૂલમ્ - હા, કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધો ! હા રાધાવર ! સુન્દર ! ।

દીનેષુ સતત શ્રીમદ્વિજાચાર્યાશ્રિતેષુ ચ ॥૭॥

દુષ્ટેષુ દોષપુષ્ટેષુ માન્યમુષ્ટેષુ મત્તમો ! ।

નિ સાધનેષુન્મતિષુ દયાં કુરુ દયાં કુરુ ॥ ૮ ॥

અર્થ — હા કૃષ્ણ ! હા દયાસિન્ધુ ! હા રાધાવર ! હા સુન્દર ! હે મહારા પ્રભુ ! તમે મહારા પર દયા કરો ! દુષ્ટોપર, દોષથી પુષ્ટ થયેલા ઉપર માન્યદીન ઉપર, નિસાધન બનેા પર અને ઉપી મતિવાળાઓ ઉપર દયા કરો ! (૭)

વિવેચન — હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે નિસાધન દેહાત્મક છો ! તમે અમારા પર કૃપા કરશો જ પરંતુ અમને ધીરજ નથી શ્રીગુણાંકલ વિશ્વસિમાં કહે છે કે —

અમ્ભસ્ય સ્વમાવોડ્ય સમયે વારિ મુચ્ચતિ । તથાપિ પાતક ક્ષિપ્તો રહત્યેવ ન સંશય ॥

એટલે કે “મેંદનો એજ સ્વભાવ છે કે સમયાનુસાર જલનું સિંચન કરવું, છતાં પાતક પછી ખેડુકલ અંધ રતન થયાં કરે છે એમા સંશય નથી” તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તો પર નિશ્ચય કૃપા કરશે જ કરશે, છતાં ભક્તો આતુરતાયુક્ત થઈ રહે છે એ સ્વાભાવિક છે હે દયાસિન્ધુ ! તમે સત્તર દયા કરો ! કારણ કે તમે દયા કરશો ત્યારે જ સર્વ અનુકૂલ થશે ત્યારે જ માયા બાધ નહિ કરે. જ્યાં સુધી તમે દયા કરવામાં દીલગીરી ત્યાં સુધી માયા અમને દુખ દેશે ! શ્રી ગુણાંકલ વિશ્વસિમાં કહે છે કે —

“નાયેઽનુકૂલતાં યાતે સર્વં પાત્કનુકૂલતાઃ । તસ્મિન્સાદિપરીતં તુ સર્વમેવ મલેષયા ॥”

અર્થ — “સ્વામી અનુકૂલ હોય તો સર્વ અનુકૂલ થાય છે અને એ સ્વામી વિપરીત થાય તો સર્વ વિપરીત થાય છે,” હે સ્વામી, આવી સ્થિતિ છે તેથી તમે સત્તર દયા કરો ! તમે સ્વામિનીભક્તના નામ હોઈ પરમ સુન્દર છો ! અમે બહુ દુઃખી બીજે ! તેથી કૃપા કરો તો ઠીક થાય ! અમારા દોષ વિચારી કૃપામાં હીલન કરો ! ઓ આચાર્યજી મહાપ્રજ્ઞ ભક્ત આમિતની ખાતર કૃપા કરો ! આ પ્રકારે દીનવાળી પોતાના દોષ વિચારના (૭)

હું અતિદુષ્ટ છું અનેક પ્રકારની ઔષધિક, માનસિક, અને વાચિક દુષ્ટતાથી દ્રવિત છું મહારા બાબમાં ભગવદ્ધર્મ લખ્યો નથી મહારી બુદ્ધિ જતી રહી છે ! હું શૂન્ય જેવો છું, હે પ્રભુ ! મને એટલો ભરોસો છે કે તમે મહારા પ્રભુ છો, નાથ છે તેથી જ શરૂ સામયોજ હું તો નિસાધન છું મહારાથી એક પણ સાધન બની આવતું નથી આવો ને હું તેના પર કૃપા કરો ! મહારો દોષ મા વિચારો ! એ કોઈ એમ થકા કરે કે “શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ છે તેથી અવના શુભદોષ વિચાર કરે-કેમ શુભદોષ ન વિચારે ? શુભદોષ દોષ તો વિચારે જ” તો શ્રીગુણાંકલ વિશ્વસિમાં એનું સમાધાન કરે છે કે —

“યસિદ્ધા અપિ મહોપાસ્ત્રત્પાપેઽતિદુર્બલા । તમ્યા રૂપરમ્યાત્વાદોષાણાં લીલધમત ॥

અપરાધેઽપિ યગ્નના મૈત્ર વ્યર્થા પ્રજામિષ ॥ મહાલીલધમમાવન સ્વસ્ય શુભતયા જ ન ॥”

અર્થ — એ કે મહારા દોષો બહુ બલિષ્ઠ છે તો પણ આપની (શ્રીકૃષ્ણની) કૃપા આગળ એ દોષો અતિદુર્બલ છે કારણ કે આપની કૃપા ઈશ્વરધર્મ છે એ ઈશ્વર ધર્મ પાસે અવધર્મરૂપ દોષ હવા સુધી ટકી રહેશે કે નહિયો ! તમે નિસાધન દેહાત્મક

મૂલમ્ — અદૃષ્ટદુઃખિતમુખોઽનનુભૂતસુખેતરઃ ।

સ્વદુઃખિતાતિકરુણ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ — જે હું ખચુક્ત (ભક્તનું) સુખ જોઈ શકતા નથી, જેમણે સુખ વિના જન્ય કર્યાનો—હું જનો—અનુભવ કર્યો નથી, જે પોતાના દુઃખિત ભક્તોપર અતિકરુણ છે—જેવા મીઠુણ્ય સ્ફાર્શ્વ શરણ (આશ્રય સ્થાન) છે ૧૦ વિવેચન.—હે મીઠુણ્ય ! તમે નિજ ભક્તો હું ખકલેશથી પીડિત થાય જો સહી થકો જોમ નથી તમને તો જે પ્રકારે ભક્ત પ્રસન્ન રહે જો જ રહે છે, ભક્તો હું ખ પામે—ભક્તોના સુખ આનિયુક્ત હેમ, જો તમે સહી શકતા નથી, તમે સર્વ પ્રાણિમાત્રના સુખદાતા છે, તે પછી ભક્તોના હું ખ કેવી રીતે દેખી થકો મીઠુણ્યમણ વિસમિમા ઠકે છે કે —

“જાનામિ મન્દમાગ્યોઽહં યદર્થે મોકુલેશ્વરઃ । મક્કલેશાસાદિપુત્રસ્વમાર્થ કુલવડ્ડવ્યા ॥”

અર્થ — “ હું મન્દ ભાગ્યવાન છું જોમ બાળું છું કારણ કે મ્હારા મન્દ ભાગને લીધે શ્રીગોકુલના ઇશ્વર—મીઠુણ્ય ‘ ભક્તને કલેશ સદન ન કરવો ’ જોવો જે પોતાને સ્વભાવ છે તેને પણ અન્યથા [દ્ર] કરે છે ભગવાનને સ્વભાવ જોવો છે કે ‘ ભક્તને કલેશ સદન ન કરવો ’ આવો જે પોતાને સ્વભાવ તે પણ જો ભગવાન અન્યથા [દ્ર] કરે તો જોમાં દોષ બીજા કોઈનો નથી પણ મ્હારા મન્દ ભાગને છે ! જોમાં હું શું કહી

હે મીઠુણ્ય ! આપ સર્વ પ્રાણિમાત્રના સુખદાતા છો, નિજ ભક્તોને દુઃખિત જો અત્યન્ત કરુણા કરો છો ! જોવા ભક્તના કરુણાસિ મુ મીઠુણ્ય સ્ફાર્શ્વ શરણ છે જે જ મીઠુણ્ય—દુઃખસિ મુ—સ્ફાર્શ્વ આશ્રયસ્થાન છે જેવી ભાવના વિના જન્ય [સાધન] હું શું કરી શકું !

મૂલમ્ — અર્મુન્દપરમાનન્દો નિજાનન્દાશ્રયસ્થિત ।

સ્વરૂપાનન્દદાતા ચ સ કૃષ્ણ શરણં મમ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — અધિક ઉત્તમ આનન્દરૂપ, નિજ આનન્દના આશ્રયમાં સ્થિતિ કરનાર અને સ્વાત્મક સ્વરૂપના આનન્દનું દાન કરનારા મીઠુણ્ય સ્ફાર્શ્વ શરણ—આશ્રયસ્થાન છે.

વિવેચન — હે મીઠુણ્ય ! તમે અતિશય આનન્દથી પૂર્ણ છો, પરમાનન્દરૂપ છે, તમે નિજ ભક્તોને આનંદનું દાન કરો છો, જે કોઈ તમારો આશ્રય કરે તેના આશ્રય છે, તેને સ્વરૂપાનંદનું દાન કરો છે, દશમ સ્કન્ધમાં શ્રી નારાયણ ઉદવણ પ્રતિ કહે છે કે—મનસો વૃક્તયો ન સ્યુઃ કૃષ્ણપાદામ્બુજાશ્રયઃ । જાનોઽમિપ્યાયિનીર્માર્ગા કાયસ્તત્મહાવાસિ ॥

અર્થ — અમારા મનની વૃત્તિઓ મીઠુણ્યના અરણ્યારવિન્દના આશ્રયવાળી થાઓ ! અમારી વાળી મીઠુણ્યના નામને ઉચ્ચાર કરે જોવી થાઓ ! તથા કાયા દૃઢવત્ કરે જોવી થાઓ !

મન વચન અને કાયાથી મીઠુણ્યના પદામ્બુજનો આશ્રય કરનાર ભક્તને કશું કર્તવ્ય રહેતું નથી, તેને સર્વ સિદ્ધ જ છે જે ભક્ત તમારો આશ્રય કરે છે તેને સ્વરૂપાનન્દનું દાન કરો છો ! જોવા મીઠુણ્ય સ્ફાર્શ્વ આશ્રયસ્થાન હોવો ! નવત્તમ મમાં શ્રીઆચાર્યેણ મહાપ્રમુલ કહે છે કે “તસ્માત્સપાત્મના નિત્ય શ્રીકૃષ્ણ શરણં મમ” “તેથી નિરન્તર સર્વાત્મભાવથી મીઠુણ્ય સ્ફાર્શ્વ શરણ છે” જોમ નિત્ય મીઠુણ્યની શરણભાવના કર્તવ્ય છે

લગવદ્ગીતાના અન્તિમ અધ્યાય ૧૮-૬૬ માં શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અતિગોપ્ય બોધ કરી કહે છે કે—“ સર્વધર્મેનો પરિત્યાગ કરી મ્હારે શરણુ આવ ! ”

“શરણુવિરોધી સર્વ ધર્મેનો ત્યાગ કરી એકધર્મ શ્રીકૃષ્ણને શરણુ જવું” એવી આજ્ઞા લગવાનું અર્જુનને કરે છે. સર્વ પદ્ધતિ એમ દર્શાવાય છે કે ધર્મો ધણા છે જ્યારે તેનું સાંગોપાંગ અનુધાન થાય ત્યારેજ તેઓ ફળદાયક છે બીજી એ ધર્મોનું અનુધાન દુષ્કર છે. એથી વિરુદ્ધ મને એકલાને શરણુ આવ એમ આજ્ઞા શ્રીકૃષ્ણ કરે છે તેથી એમ સૂચન થાય છે કે મારા શરણુરૂપ ધર્મ સુકર છે કલિકાલમાં સર્વનું કલ્યાણ કરે એવો શરણુમાર્ગ છે અદ્ય પ્રયાસે મહાફલદાયક શરણુ માર્ગ છે. અન્ય સર્વદેવોનો આશ્રય ત્યજ એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરવો એજ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અન્તે ઉપદેશ છે, સ્વરૂપાનન્દઃ—સ્વરૂપનો આનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ આનન્દથી પૂર્ણ છે, અલૌકિક રસથી પૂર્ણ છે શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે—રસધન છે—આનન્દધન છે. એવા નિજ રસનું દાન—આનન્દનું દાન—તે સ્વરૂપાનન્દ દાન કહેવાય છે અતિનિકટના ભક્તોને રસાત્મક પ્રભુ પોતાના અલૌકિક સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ કરાવે છે. **इति श्रीहृदयरायजीविरचित प्रयोदशशिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१३॥**

શિક્ષાપત્ર ૧૪ મું.

ઉદ્દેશઃ—હવે આ ઔદ્ધમા શિક્ષાપત્રમાં વૈષ્ણવનાં લક્ષણો બતાવે છે, વૈષ્ણવનાં મુખ્ય લક્ષણ (૧) પ્રભુના ચરણુરવિન્દમાં ચિત્ત સ્થાપન કરવું. (૨) અન્યાશ્રય અને દુઃસગનો ત્યાગ. (૩) નિવેદનમન્ત્રનું અનુસન્ધાન. (૪) આપણા આચાર્યજી શ્રીવલ્લભાધીશના ચરણુ કમલનો દઢ આશ્રય. આ ચારે લક્ષણોનું નિરૂપણ હવે થશે. ઉપર કહ્યું કે શરણુભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે તો તે શરણુભાવના સિદ્ધ કરવાના ઉપાય હવે દર્શાવે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીમત્પ્રભુપદયુગલે સ્થાપ્યં ચેતશ્રમત્કારિ ।

तदनुग्रहणादेव हि भवति तदीयस्य सर्वतः सकलम् ॥१॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીઠાકોરજીના ચરણુકમલમાં ચમત્કારચુકત ચિત્તને સ્થાપવું કારણ કે એમના અનુગ્રહથી—કૃપાથી—તદીય (એમનાઆશ્રિત) જનના સર્વપ્રકાર સિદ્ધ થાય છે. (૧)

વિવેચનઃ—શ્રીમત્પ્રભુ એટલે શ્રીસહિત પ્રભુ અથવા એવા જે શ્રીગુસાર્ધજી તેમના બન્ને ચરણુકમલમાં ચિત્ત ચોટાડવું એ પાદયુગલ ચિત્તને ચમત્કારી ભક્તિરસનો અનુભવ કરાવે છે. ડાબા ચરણુકમલના આશ્રયથી પુષ્ટિરસનો અનુભવ થાય છે, અને જમણા ચરણુકમલના આશ્રયથી મર્યાદાભક્તિરસનો અનુભવ થાય છે. શ્રીગુસાર્ધજી આજ્ઞા કરે છે કે—

“**पुष्टिभक्तिं स्थिरीकृत्य मर्यादां च तदार्थिताम् । कृत्वा वृन्दावनक्षोणीमयथापूर्वसंस्थिता ॥**”

અર્થઃ—“ પુષ્ટિભક્તિને સ્થિર કરીને અને મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિની આશ્રિત કરીને એવા તો શ્રીવૃન્દાવનની ભૂમિને વિષે સ્થિત છે કે જેવા પૂર્વે નહિ હતા !! ” આવા વચનાનુસાર વૃન્દાવનમાં પ્રભુ લલિતત્રિલગી થઈ વેણુનાદ કરે છે તેમાં એવો ભાવ છે કે પુષ્ટિરૂપ વામચરણુ સ્થિત કરી રહ્યો છે, અને મર્યાદાભક્તિરૂપ દક્ષિણ ચરણુ ટેકા (વક્ર, વાંકો) થઈ (પુષ્ટિભક્તિરૂપ) વામચરણુનો આશ્રય કરી રહ્યો છે*

* પ્રભુ વેણુનાદ કરતા હોય તે સમયનું સ્વરૂપ જ્યાનમાં રાખવું પ્રભુ જ્યારે વેણુનાદ કરે છે ત્યારે જમીન ઉપર પોતાનો ડાબો પગ જ રાખે છે અને જમણા પગને વાંકો કરી ડાબા પગના ધ્રુવજીપર

એ બન્ને ઘરણુમા-બન્ને પ્રકારની ભક્તિમાં-ચિત્ત સ્થિર કરવું મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિની આશિષ 'હરી દેવી ચિત્તને પુષ્ટિભક્તિમાં જોડું તો લીન કરી દેવું-પુષ્ટિ-ભક્તિ જોવી તો સ્થિર થાય-કે જેથી મન જૈદિક પારલૌકિક સર્વપદાર્થોમાં વિરક્ત થઈ શ્રીકૃષ્ણને યશસ્વે વ્યય પ્રભુના અનુભવથી તદ્દીય ભકતના સર્વ કલ્યાણ સર્વત્ર સિદ્ધ થાય છે નવમસ્કન્ધમાં અ. ૪-૬૫ માં ભગવાન કૃપાંસા પ્રતિ કહે છે કે,

અર્થ —“ જે ભકતો સ્ત્રી, વર, પુત્ર, લૌકિકલિપેથી, પ્રાણ, ધન, આ લોક અને ૫૧ લોકનો ત્યાગ કરી મારે યશસ્વે આબ્યા તેનો ત્યાગ કરવાનો ક્ષિપાદ્ધ હું કેમ કરી શકું ? અર્થાત્ શ્રીકૃષ્ણાર્ય ગૃહ, સ્ત્રી, પુત્ર, પ્રાણ, દેહ, વિચારિ સર્વ સમર્પણ કરી શ્રીકૃષ્ણને યશસ્વે જે ભકતો રહે છે તેને પ્રભુ કદાપિ ત્યજતા નથી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રમમાં શ્રીઆશ્રમથી કહે છે કે યશસ્વે આપનારનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કરે જોવા શ્રીકૃષ્ણને હું વિશિષ્ટ કરું છું” આ વાક્યથી યશસ્વમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર ભવનો નિશ્ચય ઉદ્ધાર સિદ્ધ છે [૧]

મૂલમ્ - અન્યાશ્રયસ્તદીયૈકપદાશ્રયવિરોધકૃત્ ।

પ્રમોદદાસીનતાયા કારણ ત્યજ્યતાં દ્રુતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ — અન્યાશ્રય જોવો છે કે તદ્દીયો [અનન્ય ભકતો] જે જોઈ [શ્રીકૃષ્ણને] પદાશ્રયનો આશ્રય કરે છે તેમાં વિરોધ કરે છે શ્રીકૃષ્ણની ઉદ્ધાસીનતાનું કારણ અન્યાશ્રય છે તેથી એ અન્યાશ્રયનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો [૨]

વિવેચન.—ઉપર કહ્યું કે યશસ્વભાવનાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે પરંતુ એ શ્રીકૃષ્ણની યશસ્વભાવનામાં અન્યાશ્રય મહાભાષક છે અન્યાશ્રય જોવો તો ભાષક છે કે મહાભારત વદીયોને પણ વિરોધ કરે તો પછી પ્રાકૃતભવોની તો શી જાતિ ? શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય ત્યજી અન્યાશ્રય કરનાર તો નિશ્ચય અપોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે અન્યાશ્રય વિરે કહ્યું છે કે

‘ મગલત્પદ્યપરાગમુખો ન હિ યુક્તતરં મરણેઽપિતરામ્ ।

હૃતરામચર્ચં ગજરાજપુત્રો ન હિ રાસમમપ્યુરરીકુસુતે ॥”

અર્થ — ભગવાનના યશસ્વક્રમભક્તિની રજ સેવનાર ભકતને મરણ કરતાં પણ અધિ આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ વિના અનન્યનો આશ્રય સર્વથા અનુચિત છે જે અજરાજ પર સ્વારી કરનાર કોઈ પણ દિવસ ગમેશનો અગીકાર કરતો નથી તે જ પ્રમાણે પરમકાષ્ઠાપત્ત કૌટિકન્દર્પસાવણકુક્ત શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરનાર ભકત કદાપિ મરણ કરતાં અથ અધિક આપત્તિમાં શ્રીકૃષ્ણવિના અન્યદેવાદિકનો આશ્રય કરતો નથી. હાવિતરમૃતિમાં કહ્યું છે કે “નામ્ય દલં નમમ્પુર્વાસામ્યં દેવં મિરીક્ષયેત્ । નામ્યં પ્રસાદમપાત્ત્ય નામ્યદાયતમં જ્ઞેયમ્ । અનમ્યશરણા પે તુ તપીવાનમ્યમાપન્ના । અનમ્યયોગમીમ્યા પ તે તુ સર્વેઽધિકારિણ ॥”

રક્તી થાને છે અને પ્રાપ્ત એક પાદ પર શીમન સ્થિર કરી લેવાનાર કરે છે આનું સ્વરૂપ (શીમન-મોહનનું શીમનુષ્ય માણુ દત્તવાદિમાં વર્તિતોયર થાય છે) એ સ્વરૂપનો ભાવ અથ દર્શાવ્યો છે. યશસ્વ પુષ્ટિભક્તિરક્તથી પૂજા છે તે જમીનપર સ્થિતિ કરી બો છે ન્યજો પણ મર્યાદાભક્તિરક્તથી પૂજા છે તે ત્રીજા સ્થાનના પણ પર આશ્રય કરી રહે છે ક્રોડમે મર્યાદાભક્તિ પુષ્ટિભક્તિને આશ્રિત છે કાતોએ મર્યાદાભક્તિને પુષ્ટિભક્તિથી આશ્રિત કરી તેથી એમ સ્વયં થાય છે

સ પાનજ આપણા શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં ઉત્તમ સાધન છે (૫-૬)

શબ્દાર્થ—આ પ્રકારે અસત્સગથી મહાભય રાખવો. જીવે તો એક શ્રીકૃષ્ણનો અનન્યાશય કર્તવ્ય છે એમ સમજી વધારાકય ભગવદ્દર્મ આચરવો. પરંતુ અસત્સગ ન કરવો, સત્સગ (ભગવદીયોનો સગ) રાખવો. જે ભગવદીયની પુષ્ટિમાર્ગમાં નિષ્ઠા રેલ તેનો સગ કરવો, કાણકુ છે એતન્માર્ગીય ભગવદીયના સગથી પુષ્ટિમાર્ગની સર્વ રીતિઓ પ્રકારો જણાય છે, માર્ગમાં પૂર્ણ નિષ્ઠા ઉદ્ભવે છે, અને ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. (૧) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીદ્વારા શ્રીકાકોરજીને સર્વ વસ્તુનું સમર્પણ કર્યું હોય એવા ભગવદીયો સંહિત વિચાર કરવો કે “મહે” શું સમર્પણ કર્યું છે ? હવે હું કેવી ક્રિયાઓનું આચરણ કરું છું ? મહારી કેટલી વસ્તુ પ્રભુ અળીકાર કરે છે ? મહારી કયું ઉન્દ્રિય બહિર્મુખ છે ? મહારી સર્વ ઉન્દ્રિયો ભગવત્સેવામાં વિનિયોજાય છે ? કયું ઉન્દ્રિય ભગવદ્મુખ છે ? હું કેટલા સમયથી પ્રભુના અલૌકિક ધામમાંથી વિદ્યાર્થી છું [અમુચ્ચરણ પામ્યો છું], ભગવાનથી વિખુટો પડ્યો છું ? હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કૃપા કરી મહારો અગીકાર કર્યો અને ભગવત્સગળ ધ કરાવી આપ્યો !” આવી ભાવનાઓ ભગવદીયોએ એકત્ર થઈ કરવી ભગવદીયની સાથે દીનતા રાખવી કે જેથી એમની કૃપા સમ્પાદન થાય અને કયું નવીન રસાનુભવ થાય. ભગવદીયોના સગમાં નિવેદનમન્ત્રનું સ્મરણ કરવું તે જ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ધ ધમાં કહે છે કે “સદા તાદશીયજનના સગમાં નિવેદન મન્ત્રનું સ્મરણ કરવું” આ પ્રકારે ભગવદીયો પાસેથી નિવેદનનો પ્રકાર જાણી લઈ મનમાં ભાવ રાખવો. પુષ્ટિમાર્ગમાં આજ ઉત્તમોત્તમ સાધન છે (૬)

મૂલમ્—સ્વાચાર્યચરણદ્વન્દ્વદ્વાથયણમાહતૈ ।

વિધેય તેન સકલમસ્મિન્માર્ગે મવિપ્યતિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—આપણા આચાર્યજી શ્રીમહાપ્રભુજીના જન્મે ચરણકમલનો ૬૬ આશ્રય આદરમુદ્દા થઈ કરવો. તેથીજ આપણ સહકાર્ય આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધ થયો.

વિવેચન—આપણા આચાર્યજી શ્રીમહાભાષીશના ચરણકમલનો ૬૬ આશ્રય જે રીતે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવ કરે તેને આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત દૃઢપણે ધાય છે તેથી રેવી જીવોએ તો અનગ્ય શ્રીઆચાર્યજીનો ૬૬ આશ્રય કરવો તેથી સહકાર્ય સિદ્ધ થયો. (૭) રીતિરીવાજગિરાવર્જાચિરચિત્ત ચમુર્દ્ધં શિક્ષાપત્રં ધીમાયેશ્વજીજ્ઞાનશીલાનુવાદમહિતે સમાતમ્પ્રાજ્ઞ

શિક્ષાપત્ર ૧૫ મુ

ઉદ્દેશ—હવે આ પશ્ચદ્ય શિક્ષાપત્રમાં ભગવાનની લીલાના અનુક્રમ પાનકર્તે ભગવત્સમગ્ર કરવું એમ નિરૂપણ છે ઉપર કહ્યું કે ભગવદીયનો સગ કરવો, શ્રીઆચાર્યજીના જન્મે ચાણારવિનનો આશ્રય કરવો. ત્યારજ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કયે પ્રકારે સિદ્ધ થાય તે જણાવે છે.

મૂલમ્—યદ્દર્શીજ્ઞતર્જાયાનાં ન દુઃખ લેશતોડપિ હિ ।

સદાનન્દ સદાનન્દાસત્સમૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—જેમના અગીકૃત જીવોને એક લેશ પણ હુ.ખ નથી, જે સદા આનન્દ રૂપ છે એમનું સ્મરણ સદા આનન્દપૂર્વક કર્યા કરો. વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ આવનાર જીવને આનન્દનું દાન કરે છે તેવા શરણુ આવેલા જીવોને લેશ પણ હુ:ખ થાય તે પોતે સહી શકતા નથી. (૧)

મૂલમ્--યો નિજાનતિસન્તપ્તાન્સ્વકૃતે વીક્ષ્ય વિસ્મિતઃ ।

પ્રાદુર્ભવત્યચિરતસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રભુ પોતાને માટે પોતાના ભક્તોને વિરહાગ્નિથી અતિ તપેલાં ભેષને વિસ્મિત થાય છે અને શીઘ્ર પ્રકટ થાય છે તેની સ્મૃતિ સદા કરવી (૨)

વિવેચન:—જે દિવસથી આ જીવ ભગવાનથી વ્યુચ્ચરણ પામ્યો (વિષ્ણુ-વિષ્ણુટો પડ્યો) તે દિવસથી ચોરાશી લક્ષ યોનિમા એ ભ્રમણ કરે છે, જન્મભરણના અનેક પ્રકારના હુ.ખ પ્રાપ્ત કરે છે સંસારાગ્નિમાં મહાસન્તપ્ત છે યદ્યપિ પોતે દેવી જીવ છે તો પણ પોતાનું ભગવત્પ્રતિ દાસત્વ તથા ભગવાનનું સ્વરૂપ એ જીવ ભૂલી ગયો છે તેથી સંસારમાં મહાહુ.ખ પામે છે પોતાની કૃતિયોથી હુ.ખી થાય છે શ્રીઠાકોરજી આ ભેષને વિસ્મય પામ્યા અને મનમાં ખિન્ન થયા કે “મહારા દેવી જીવ અતિહુ:ખિત છે” તેથી કરુણા કરી શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીરૂપે અગ્નિમાંથી પ્રકટ થયા. એ અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ નિજ દેવીજીવના ચિરકાલના સકલ હુ:ખ દૂર કર્યા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી એવા પરમ દયાળુ અને ભક્તવત્સલ છે તેથી તેમનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે. (૨)

મૂલમ્--યઃ સ્વતઃ સેવકાના હિ પરાશ્રયનિવારકઃ ।

કૃપાસરિત્પતિઃ કૃષ્ણસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—જે શ્રીકૃષ્ણ (પોતે જ) નિજ સેવકોના અન્યાશ્રયનું નિવારણ કરે છે, જે શ્રીકૃષ્ણ દયાના સાગર છે તેમની સ્મૃતિ સદા કરવી. [૩]

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણે સર્વ વ્રજભક્તોનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો વ્રજના ગોપો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના માહાત્મ્યથી અજ્ઞાત હોઈ ઇન્દ્રયજ્ઞ કરતા હતા. આ રીત તેઓ એક પ્રકારનો અન્યાશ્રય દોષ આચરતા, શ્રીકૃષ્ણે કૃપા કરી એમનો અન્યાશ્રય છોડાવ્યો પોતે જ ઇન્દ્રયજ્ઞ બંધ કરાવ્યો, ઇન્દ્રને કોપાવ્યો, સાત દિવસ સુધી ઘનધોર વર્ષાદે ઇન્દ્રે વર્ષાવ્યો. આ આપત્તિમાં પણ પ્રભુએ પોતે જ ગોવર્ધનપર્વતનું ઉદ્ધરણ કર્યું, પોતે જ ગિરિરાજનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ઇન્દ્રયજ્ઞને અર્થે તૈયાર કરેલી સર્વ સામગ્રીનો ભોગ કર્યો આ પ્રકારે ભગવાન પોતે જ નિજ ભક્તોની અન્યાસક્રિત દૂર કરાવે છે શ્રીનંદરાયજી અમ્બિકાપૂજનાર્થે ગોપ-સંહિત ગયા હતા સ્વગૃહમાં પ્રકટ, લીલાવિશિષ્ટ રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમનો આશ્રય ત્યજી અન્ય પ્રાકૃત દેવીની ઉપાસનાર્થે નંદરાયજી ગોપસંહિત વનમાં પધાર્યા. શ્રીકૃષ્ણે પોતાના પિતાની આ અન્યાસક્રિતનો ત્યાગ કરાવવા સુદર્શનસર્પનો દશ કરાવ્યો અતિ ઉપાય કર્યા છતાં જ્યારે સર્પ નંદરાયજીનો આસ કરતા અટક્યો નહિ, ત્યારે નંદરાયજીએ પોતે સ્વપુત્ર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કર્યું કે તરતજ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના કોમલ ચરણસ્પર્શથી સર્પદશ નિવૃત્ત કર્યો, અને સુદર્શનસર્પને પણ પોતાનું મૂલ દિવ્ય સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું, સ્વપુત્રનું આવા

અદૌકિક માહાત્મ્યનું જ્ઞાન આ પ્રકારે નદરાયણ તથા યોગોને યજ્ઞ કે તરતજ જોમને
અન્નદેવનો આશ્રય છુટયો અને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણમાં જોમના ચિત્તનો નિશાન થવા માંડ્યો.

શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી પણ નિજ સેવકોનો પરાશ્રય [અન્ન દેવનું ભવન] ભેગાં
જોકે શ્રીકૃષ્ણનું ચરણ ઉપદેશે છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી દ્વારા ચરણે આવેલા છયોં
શ્રીકૃષ્ણ સ્વીય તરીકે અગ્રીકાર કરે છે શ્રીકૃષ્ણ જોવા કૃપાના સમુદ્ર છે કે, જોનો અગ્રી
કાર કરે છે તેનો પુનઃ ત્યાજ કરતા નથી. ભક્તો પર કૃપા જ કરે છે

મૂલમ્—હૃદયસ્ય સમસ્તાનાં ધુનોર્તિ વિષયાદરમ્ ।

દયાદામોદર શ્રીમાંસ્તસ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૪॥

શબ્દાર્થ—જે સમસ્ત ભક્તોના હૃદયોમાં સ્થિતિ કરે છે અને તેમની વિષય પ્રતિ
પ્રીતિ ફર કરે છે જે દયાથી શ્રીમાન્ દામોદર થાય છે તેનું સ્મરણ સદા કરે. ૪

વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તે પછી ભક્તોના
હૃદયમાં સ્થિતિ કરે જોમાં શું કહેવું? પરંતુ જીવ વિષયાદિક ખાનપાન, દેહસમ્બન્ધી
સંસારમુખમાં આદર કરી મન વિષયોમાં આસક્ત કરી દે છે તેથી હૃદયમાં સ્થિતિ કરી
રહેલા પ્રભુને મૂલી બાધ છે અનેક વિષયમાં કુલ્મ થઈ સંસારમાં જમણુ કરે છે પ્રભુ કૃપા
કરી નિજભક્તોનો વિષય પ્રતિ આદર ફર કરે છે પ્રભુ દામોદર છે પ્રભુજો શ્રીવયોદાજી
ઉપર જોવી કૃપા કરી. પોતેજ તેના દોરડાથી પોતાનું ઉદર બન્ધાવા લીધું આવા ભક્તજન
ત્સલ પ્રભુ તથા શ્રીઆચાર્યજી પુષ્ટિમાર્ગમાં જોડાય છે- તેથી તેમનું સ્મરણ કરવું. (૪)

મૂલમ્—ય પ્રાણપ્રેષ્ઠગોપીનાં સક્ષ્મ ગોપયતિ સ્વતઃ ।

નિલાયનાદિલીલામિસ્તસ્મૃતિ ક્રિયતાં સદા ॥૫॥

શબ્દાર્થ—જે પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાણપ્રેષ્ઠ યોગીજનનો સગમ નિલાયનાદિક લીલાવે
(છુપાઈને કીકા કરી સન્તાઈને ખેલન ક્ષી)શ્રુત રાખે છે તેનું સ્મરણ સદા કરવું (૫)

ભગવાન્ ભક્તોને રસદાન કરે છે તે અતિગોપ્ય છે પ્રકટ કરે રસ બાધ એ વાક્ય પણ રસ-
માર્જના સિદ્ધાન્તનું પ્રાણ છે સ્વામિસત્ત્વની રસાત્મકતાનો અનુભવ અતિશુદ્ધ છે જે કોઈ ભક્તને
ભગવદ્ભાવનું ભગવદ્ભાવનું ભગવા ભગવત્સમાયમનું અદૌકિક સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તે સુખ તે
ભક્તજન જાણે છે તે સુખને સાધાત્માર અન્ન બ્રહ્મિતે જતો નથી. જે જીવ ભગવત્પરાયણ છે તરત
તેમજુદ છે, તેના અપ્રમાણ. જે ગ્લામિષ્ઠ અનુભવ. જે તે. શ્રીજી. અનુભવનું નથી, અનુભવ. પોતે
રસાય છે જે રસદાન પોતે કરે છે તે અતિશુદ્ધ રાખે છે ભગવાનમાં જે અદૌકિક રસ પરિપૂર્ણ
છે તે પ્રકટ ન થાય તે પ્રકટ થઈ રસાભાસ થઈ ન જાય તેથીજ પોતે બ્રહ્મના જેવું પીતામ્બર પારણ
કરે છે ભગવાનનું પીતામ્બર રસાભાસન કરવામાં ઉપયોગી છે તેથી પોતે જોતો અગ્રીકાર કરે છે
ભગવદ્ભાવન ભગવત્સમાયમ ભગવદ્સાસ્વાદ અનુભવેજેન્ન છે (સો સૌના અનુભવથીજ જાણી શકાય
જેમ છે) પ્રત્યેક મનુષ્યને વિચિત્ર રસનો આસ્વાદ થાય છે એ રસાસ્વાદ ભક્ત તેમજ ભગવાન
અન્ન સુખી સુખ રાખે છે એ વાન આ સ્તોત્રમાં સ્પષ્ટ કરે છે કે ભગવાન્ પ્રાણપ્રેષ્ઠ એવા જે
યોગીજન ભક્તો છે તેમની સાથેના સમાયમથી ઉજાનેલા રસને શુદ્ધ રાખે છે "

વિવેચન—શ્રીન દરાયજી, શ્રી પયોદાજી તેમજ અન્ન યોગાદિક બધું નહિ જોવી
સીતે ભગવાન્ પ્રજાભક્તો (યોગીજનાદિક) ને રસદાન છુપાઈ છુપાઈને કરે છે આ યોગીજન

(લકતો) શ્રીકૃષ્ણને પ્રાણુ પ્રિય છે. એ વાત ઉદ્ધવજીને લગવાનું દશમસ્કન્ધમાં કહે છે કે:—
“તા મન્મનસ્કા મત્પ્રાણા મદર્થે ત્યક્તૈદ્રિકા । ચેત્યક્તલોકધર્માશ્ચ મદર્થે તાન્વિભર્મ્યહમ્ ॥”

અર્થ:—એ ગોપીજનો મારામા મન રાખવાવાળા છે, મારામાજી એમનો પ્રાણુ છે. મારે અર્થે એમણે સર્વ દેહના ધર્મો ત્યજ્યા છે મારે અર્થેજ એમણે સર્વ લૌકિક ધર્મોનો ત્યાગ કર્યો છે તેથી હું તેમનું પોષણ કરું છું.” એ ગોપીજનોએ પોતાના મન, મન, ધન, પ્રાણુ અને દેહ સર્વ પ્રભુને અર્પણ કર્યા છે. પ્રભુને મેવા, મીઠાઈ, દૂધ, દહીં. માખણુ લાવપૂર્વક આરોગાવે છે, પ્રભુનાં ચિન્તનમાં પોતાના મનનો વિનિયોગ કરે છે. પ્રભુના ગુણગાન કરવામાં જાણીતો ઉપયોગ કર્યો છે. હુંકામાં પોતાની એકાદશ-ઇન્દ્રિયો લગવ-દર્થે વિનિયોગે છે. પ્રભુનુંજ શ્રવણ, કીર્તન, દર્શન આદિમાં પોતાની કર્મેન્દ્રિય, વાગિન્દ્રિય, અને નેત્રેન્દ્રિયનો ઉપયોગ કરે છે. જે ગોપીજનોએ લગવાનને અર્થે નથી કરી લોકનિ-ન્દાની શીકર, કે નથી કરી વેદનિન્દાની શીકર, જેમણે લગવત્સમાગમને અર્થે પોતાના દેહસમ્બન્ધી પતિ, પુત્ર, બાન્ધવ, આસ અને સ્નેહીઓનો પણ ત્યાગ કર્યો અને માત્ર લગવાનમાજી તદ્દલીન થઈ ગયાં તો એવા અનન્ય ગોપીજનો લગવાનને પ્રાણુપ્રેષ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય !! તૃતીય સ્કન્ધમાં ઉદ્ધવજી કહે છે કે:—

“અહો વ્રજી યં સ્તનકાલકૂટં જિઘાંસ્યાપાયયદપ્યસાધ્વી ।

એમે ગતિઃ ધાન્યુજિતાં તત્તોડન્યં કૃવા વ્યાલુ, શરૂણં વ્રજેમ ॥” (અ. ૨. ૩૩)

અર્થ:—“અહો દુષ્ટ પૂતનાએ શ્રીકૃષ્ણનો વધ કરવા સ્તન વિષેનું કાલકૂટ-વિષનું પાન કરાવ્યું ! એવી રાક્ષસી (જેણે લગવાન પર આટલું બધું વેર આચર્યું) પણ, લગવાનની માતાને યોગ્ય પરમ ગતિને પ્રાપ્ત થઈ ! શ્રીકૃષ્ણ એવા તો દયાળુ છે કે પોતાનો વધ કરનારી રાક્ષસીને પણ ઉત્તમ ગતિ આપે છે તો એમનાથી અન્ય કોણ વધારે કૃપાલુ હોઈ શકે, કે જેને શરણે આપણે જઈ શકીએ ?” લગવાન જ્યારે આવી વિષપાન કરાવનાર રાક્ષસીને પણ વશ થઈ તેને ઉત્તમ ગતિ આપે છે, છો જે લકતો, લગવાનને દૂધ આદિ અનેક પ્રકારની સામગ્રી આરોગાવે છે તેમને વશ થઈ ઉત્તમ ગતિ આપે એમાં શું આ-શ્ચર્ય ! એવા શ્રીકૃષ્ણ પ્રાણુપ્રેષ ગોપીજનને સર્વથી છુપાઈને રસદાન કરે છે, એમની સાથે નિત્ય રાસાદિક લીલા કરે છે એવા રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ સદા કર્તવ્ય છે, (૫)

મૂલમઃ—ય ઉદ્ધવેન ભક્તેન સ્વસ્વરૂપમવોધયત્ ।

ગોપિકાનાં હૃદન્તઃસ્થસ્તસ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—આ શ્લોકમાં, શબ્દાર્થ બે રીતે થાય છે (૧) ગોપિકાના હૃદયની અન્દર વિરાજેલા જે લગવાનને ઉદ્ધવજી લકતને પોતાના સ્વરૂપનો યોધ કર્યો છે તે લગવાનની સ્મૃતિ નિરન્તર કરવી જોઈએ (૨) ગોપિકાના હૃદયમાં રહેલા સ્વરૂપનો યોધ જે લગવાને ગોપીજનોને ઉદ્ધવજી લકતદ્વારા કર્યો તે લગવાનની નિરન્તર સ્મૃતિ કરવી, (૬)

આ શ્લોકમાં ઉદ્ધવજી અને ગોપીજન વિષે કઇક સમ્બન્ધ બતાવ્યો છે. ઉદ્ધવજી જાણી છે ગો-પીજન લગવાનના પ્રાણુપ્રેષ લકતો છે ગોપીજન લગવાનના તીવ્ર વિપ્રયોગાગ્રિથી સંતપ્ત છે ઉદ્ધવજી આપ્તા છે યોગનો ઉપદેશ કરવા, પરન્તુ ગોપીજનનો, લગવત્પ્રતિ, તીવ્ર પ્રેમ, તેમજ ઉત્કટ અને ઉબ્ધ

વિરહદશા જોઈ ઉદવણ ઉપરોક્ત ઘણું સક્રિય નથી પણ સિદ્ધ થાય છે । ગોપીજનની ઉત્કટ પ્રેમ લક્ષણ ભક્તિ જોઈ સ્પષ્ટિ થાય છે અને ગોપીજન જેવા અપ્રતિમ ભગવદ્વિરહી ભક્તોની પાસેજ પ્રાપ્ત રસ વૃન્દાવનમાં કોઈક સાત્વિક રાજસ વા તામસ વત્સ્પતિ થવાની અભિલાષા રહીને છે । ઉદવણ અને ગોપીજનના સવાઈથી જ્ઞાન કરતાં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો ઉત્કર્ષ સિદ્ધ થાય છે

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ ઉદવણને નિજ ભક્ત ગણી વિચાર કરે છે કે ઉદવણને મ્હારી બહુ સેવા કરી અને એ સેવાકલ્પમા મજલીલાનો અનુભવ થાય તો સારું । પરંતુ એ અનુભવ તો શ્રીસ્વામિનીજીને હાય છે । ભગવાનનું ભાવાત્મક સ્વરૂપ તો શ્રીસ્વામિનીજીના અને મજલકનોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરી રહે છે । કોટલે યોગનું મિથ કરી ઉદવણને પેતાના નિજસ્વરૂપના શોધાર્થે ભગવાને મજમાં જવાની આજ્ઞા કરી ભગવદ્દાસના સાર ઉદવણ મજમાં ગયા તો ત્યાં ગોપીજનોએ ઉદવણને ભગવાનના સખા ગણી પેતાની સર્વ લીલા ઉદવણને બતાવી ત્યારે ઉદવણને મજલીલાનો અનુભવ થયો ઉદવણ પેતાવ યોગને ભૂલી ગયા અને ગોપીજનને વન્દન કરી કહેવા લાગ્યા કે—

“માયં મિયોડદ્યગ્ન મિતાન્તરતે પ્રસાદઃ સ્વર્ગોપિતાં તલ્લિગમ્યદશાં કુતોડમ્યા ।

રામોત્સવેડ્ય મુગ્ધવન્દનુદ્દીતકળ્પકલ્પાશિર્વાં ચ ઠવગાદ્ મજલસપીનામ્ ॥ ૧૦ ॥

આસામહો ચરખરેણુગુપામહં સ્વાં વૃન્દાવને કિમપિ ગુસ્મહતીપધીનામ્ ।

યા વુસ્ત્યગ્રં સ્વજનમાયંવયં ચ દિલ્લા મેનુર્મુકુન્દપવર્વી ઘતિમિર્વિમૂગ્યામ્ ॥ ૧૧ ॥

વન્દે નમ્વગ્રજ્જીર્વાં પાવરેણુમમીજ્જશ । યાસાં હરિકયોદ્ગીતં પુનાતિ મુવનગ્રવમ્ ॥૧૨॥

શ્રીગોપીજનોને જે પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે—શસોત્સવસમયે ભગવાનના શ્રીકૃષ્ણથી ભ્યારે એમનું કણકમણુ થયું ત્યારે જે પ્રસાદ—અલૌકિક રસ, એમણે અનુભવ્યો—તે પ્રસાદ નથી અનુભવ્યો નિરન્તર પ્રીતિવાળી લક્ષ્મીજીએ, કે નથી પ્રાપ્ત થયો કમલસમાન કલ્પિ અને ગ્રધવાળી અંધારાઓને તો પછી અન્ન લીઓને તો એ રસની પ્રાપ્ત ક્યાંથી થાય ? જે મજલકનો—ગોપીજનો પતિ, પુત્રસમ્બધી સર્વ કુટુંબ તેમજ વેદની મર્યાદાનો જ ત્યાગ કરીને કૃતિથી શોધવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણની પદવીને પ્રાપ્ત થયા તે ગોપીજનની યાવું રેણુઓની સેવા કરનાર વૃન્દાવનના (ચેતન) પ્રાણી સજાની તો મ્હારો યોગ્યતા નથીજ ! તેથી વૃન્દાવનમાં એમની ચરણરેણુ સેવનાર વત્સ્પતિયો, જેવી કે શુક્રમ લતા વા એક ધિયો આમાંથી કોઈક હુ યાઉં તો કેવું સારું ! ! અર્થાત્ સાત્વિક, રાજસ વા તામસ જે સ્થાવર છે તેમાંથી કોઈ પણ હું (ઉદવણ) યાઉં તો કેવું સારું, કે જેથી મને (ઉદવણને) પણ કોઈક સમય આવા ભગવદ્વિરહી ભક્તોની ચરણરેણુનો સંગનંધ થાય ! ! હું મજલીઓની ચરણકમણની રજને ઘસોઝણે વાંદન કરું છું, કે જેમની હરિષ્ણુ સ્વતન્ત્ર રતન (સ્વતન્ત્ર જ્ઞાન) તરફે ભુવનને પાવન કરે એવું છે । ! ”

ઉપદેશ કરવા આવેલા યોગી જ્ઞાની ઉદવણની ગોપીજન પાસે આવી રહ્યા થઈ । એવા ઉદવણને પણ મજમાં શુક્રમ, લતા વા કોઈ પણ ઔષધિ થવાની અભિલાષ થઈ ! ! આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભાવાત્મા ભગવાન મજમણોના હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી એવા ભાવાત્મક ભગવાનનું તેમજ શ્રીમદ્દામ્રમુગ્ધના ચરણકમણનું સ્મરણ સદા કરવું

મૂલમ્—ય સમાહાત્મ્યવોધાય પ્રાદુર્ભાવિતવાન્સ્વયમ્ ।

પ્રમુ શ્રીવલ્લભાચાર્યાસ્તસ્મૃતિ પ્રિયતાં સદા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ.—જે પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પોતાના માહાત્મ્યનો બોધ કરવાને પોતે જ શ્રીમદ્ભક્તભાગ્યાર્થે રૂપે પ્રકટ થયા તેમની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૭)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવજીને નિજ ભક્ત બાણી પોતે નિજ સ્વરૂપ બતાવ્યું પણ અન્યત્ર ભગવદીય શ્રીગોપીજનદ્વારા નિજ ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. ભગવાને ઉદ્ધવજીને ગોપીજનની પાસે મોકલ્યા અને ગોપીજનોને ભાવાત્મક ભગવત્સ્વરૂપનો બોધ કર્યો. આથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન કૃપા કરે તેથી પણ ભગવદીયો દ્વારા ભગવાનના સ્વરૂપનો બોધ થાય એ સર્વોપરિ છે. તેજ પ્રકારે દૈવી જીવો સ સારમાં વ્યગ્ર થઈ ભગવત્સ્વરૂપને ભૂલી ગયા હતા તેથી તેમને સ્વમાહાત્મ્યને—ભગવત્સ્વરૂપનો—બોધ કરવા શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થે શ્રીવલ્લભાધીશને ભૂતલ પર મોકલ્યા. શ્રીવલ્લભાધીશજીએ પૃથ્વી પર પ્રકટ થઈ દૈવી જીવને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો, શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો, રસાત્મક ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની શુદ્ધ નિર્જીણ ભક્તિ પ્રતિપાદન કરી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ એવા સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. તેમનું સદા સ્મરણ કર્તવ્ય છે. (૭)

મૂલમ્:—યસ્ય સ્મરણમાત્રેણ સકલાર્ત્તિવિનાશનમ્ ।

તત્ક્ષણાદેવ ભવતિ તત્સ્મૃતિઃ ક્રિયતાં સદા ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—જેના સ્મરણમાત્રથી સકલ દુઃખનો સંપૂર્ણ નાશ તે ક્ષણે થઈ જાય છે તે પ્રભુની સ્મૃતિ સદા કર્તવ્ય છે. (૮)

“ હવે શ્રીમદ્ભાગ્યાર્થે મહાપ્રભુજી “ સ્મૃતિમાત્રાર્ત્તિનાશન ” જેમની કેવલ સ્મૃતિથી સર્વ દુઃખનો નાશ થાય છે ” એ નામનું પ્રતિપાદન કરે છે શ્રી સર્વોત્તમ સ્તોત્રમા શ્રીમહાપ્રભુજીનું આ એક નામ છે

વિવેચન:—એવા શ્રીકૃષ્ણરૂપ ભાવાત્મક શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણારવિન્દના સ્મરણથી માત્ર સકલ આર્ત્તિનો—સ સારના સર્વ દુઃખનો, દોષનો નાશ થઈ જાય છે, અને તત્ક્ષણે શ્રીકૃષ્ણ એ જીવ ઉપર પ્રસન્ન થઈ જાય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે જનલક્ષ્મીની માફક અહર્નિશ શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણ કમલનું સ્મરણ કરવું (૮)

इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चदशं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित सम्पूर्णम्॥१६॥

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મું.

ઉદ્દેશ —આ શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ ભગવત્સેવન, સ્મરણ, કીર્તન કરનાર ભક્તનો ભગવાન નિરોધ સિદ્ધ કરે છે તેમ જ ઐહિક, પારલૌકિક ભગવાન પોતે જ ભક્તને સિદ્ધ કરી આપે છે તેથી ભક્તોએ ચિન્તા કરવી નહિ તેમ મહાપ્રભુજીનું સ્મરણ કરે ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય, અને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય, આપણા દોષ સ્ફુરે એ નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—સદા સ્વભક્તહૃદયાવાસઃ સ્વાચાર્યભાવિતઃ ।

યશોદાઽતિપ્રિયઃ શ્રીમાન્ નન્દસુનુર્વ્રજેશ્વરઃ ॥ ૧ ॥

સ્મરણીયો યથાશક્તિ સેવનીયસ્તથા પુન ।

તાદૃશૌ સહ સદ્ગુણેન કથનીયશ્ચ સર્વથા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — સદા સ્વભક્તોના હૃદયમાં વિશાળમાન, સ્વાધ્યાર્થના ભાવથી ભ્રમિત, શ્રીયોદ્ધાણને અતિપ્રિય, શ્રીમાન, શ્રીન હરાયણના પુત્ર, મજના ઈશ્વર સંધાશક્તિ સેવા કરવા યોગ્ય, તાદૃશીય (ભક્તોના) ના સંજમાં જેમની લીલાનું કથન કરવા યોગ્ય છે. એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું ઉચિત છે, (૧૨) વિવેચન—સદા શ્રીઠાકોરણ તિલ ભક્તના હૃદયમાં વાસ કરે છે શ્રીઆખ્યાણ મહાપ્રભુણના ભાવથી શ્રીઠાકોરણને પ્રસન્ન કરે એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભજવદીયોના હૃદયમાં પ્રભુ સદા વિરાજે છે પ્રભુ કેવા છે? પ્રભુ શ્રીયોદ્ધાણા ઉત્સવમાં લોક પામી રહ્યા છે, શ્રીયોદ્ધાણને અતિપ્રાણપ્રિય છે, શાંતિમાન નન્દસુત્ર છે, જેનું પર્ણન હસમ રક્ત-ધ (ભાગવત) માં નન્દમહોત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણ દેવણ કહે છે કે “ નન્દસ્વાત્મજ સત્યમે જાતાંદ્રિયાવો મહામૈના ”

અર્થ — “ શ્રીનન્દરાયણને કર્ષણે આત્મજ (પોતાના દેહમાંથી પુત્ર) ઉત્પન્ન થયો ત્યારે અતિ આનન્દથી ઉલ્લાસ બધો બહુ ઉદાર થયો. ” નન્દરાયણના આત્માથી-દેહથી ઉત્પન્ન થયા એવા શ્રીકૃષ્ણ મંજનાં રોજ છે સદા મર્જમાં જે ભક્તના સર્વમાં વિહાર કરે છે, એવા જ (નન્દસુત્ર જ) પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે, એવા-શ્રીઠાકોરણ ભેદ-નમાર્ગીય ભજવદીયોના હૃદયમાં વસે છે નવમસ્કંધમાં ભક્તવાન દુર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે-
“ સાધવો હૃદય મહા સાધના હૃદય ત્વહસ્ય । મદન્યસે જ જ્ઞાનનિ નાદૈ તેમ્પો મતાગણિ ”

સાધુ પુરુષો મહા હૃદય છે-ભક્તો મહા હૃદય છે અને સાધુપુરુષોનું હૃદય ત્વહ હૃ-ભક્તોના હૃદયમાં હૃ હૃ ભક્તો મહાત્મી અન્ય પદાર્થો બાણતા નથી અને હૃ એવા ભક્તોથી બીજું કંઈ બાણતા નથી. એવા ભાવાત્મક, નન્દસુત્ર, શ્રીઠાકોરણ વિહાર કર્તા મજભક્તને વચ છે તેથી જેમનું સ્મરણ મજભક્તોસહિત કરવું, અને જેમની સેવા પશુ મજભક્તોના ભાવથી કરવી જેમની કથા પણ ભજવદીયના સંજમાં પ્રવણ કરવી

મૂલમ્—અહર્નિશ પ્રજાધીશ પ્રપચાસ્મૃતિસાધકઃ ।

સ્વકીયપક્ષપાતી ચ નિજસક્ત્યા નિરોધકૃત્ ॥ ૩ ॥

સ્મરણીયઃ કૃપાપારાવારો વિદિતરૂપવાન્ ।

સ યથાસ્મસ્સર્વકર્ત્તા ચિન્તાણુરપિ નો હૃદિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — અહર્નિશ પ્રપચની વિસ્મૃતિના સાધક નિજભક્ત તરફ પક્ષપાતી, પોતાનામાં આશક્તિ કરીવીને નિરોધ કરવાવાળા, કૃપાના સમુદ્ર જેમનું સ્વરૂપ જણાય છે એવા પ્રભુનું સ્મરણ કરવું એક પ્રભુ અમારું સર્વ શિદ્ધ કરનારા છે તેથી અમને અણમાત્ર પણ ચિન્તા નથી. (૩-૪)

વિવેચન — સ્મરણ, સેવા, કથા અહર્નિશ એ એક પ્રજાધીશની કૃષ્ણે તેના આ પ્રાપ્તિ, દેહસંગ બી તેમજ લૌકિક વૈદિક સર્વ બાધક પદાર્થોની વિસ્મૃતિ થાય છે.

આજે પ્રપંચની વિસ્મૃતિનું સાધન છે તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ધર્મ છે, અન્ય કંઈ એવું સાધક નથી. વ્રજધીશ પ્રભુ નિજલક્ષ્મીને પક્ષપાત કરે છે. નિજ સામર્થ્યથી ભક્તોને અન્ય સર્વ સ્થલેથી નિવૃત્ત કરી પોતાનામાં નિરુદ્ધ કરે છે આ નિરોધ જ્યારે સિદ્ધ થાય છે ત્યારે ભગવદ્ધર્મ, ભગવત્સેવાકથા, ભગવદ્લીલાગુણગાનાદિ બને છે એકાદશ ઇન્દ્રિયો સંસારમાં ન યોજતાં પ્રભુમાં વિનિયોજ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે:—

“ દારિણા યે વિનિર્મુક્તાસ્તે મગ્ના ભવસાગરે । યે નિરુદ્ધાસ્તે પવાત્ર મોદમાયાન્ત્યર્હનિશમ ॥
સત્સારવેશદુષ્ટાનામિન્દ્રિયાણાં હિતાય વૈ । કૃષ્ણસ્ય સર્વવસ્તૂનિ ભ્રમ્ન ઈશસ્ય યોજયેત્ ॥
ગુણેષ્વાવિષ્ટચિત્તાનાં સર્વદા મુરવૈરિણ । સત્સારવિરદ્દેશી ન સ્યાતાં દરિવન્તુભવમ્ ॥

અર્થ:—“ જે જીવોનો ત્યાગ કરે છે તે જીવો ભવસાગરમાં ડુબે છે—સ સારસાગરમાં નિમગ્ન થાય છે. પરંતુ જેનો પ્રભુ નિરોધ કરે છે તેઓ જ અહિં અહોરાત્ર આનન્દ પ્રાપ્ત કરે છે સ સારના આવેશથી દુષ્ટ થયેલી ઇન્દ્રિયોના હિતાર્થે સર્વ પદાર્થોના વ્યાપક ઈશ, શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવા, (એકાદશ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ સંસારમાં નહિ પણ ભગવાનમાં કરવો) જેમ કે નેત્રથી પ્રભુનાં દર્શન કર્ણથી પ્રભુની કથા શ્રવણ કરવી ઇત્યાદિ) જેઓનું ચિત્ત મુરારિ શ્રીકૃષ્ણના ગુણગાન કરવામાં આવિષ્ટ છે તેમને સ સારનો વિરહ તેમજ કલેશ પીડતા નથી પણ ભગવત્સુખ તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે ” જપ, હોમ, તપ, તીર્થ વ્રતાદિક જે મર્યાદામાર્ગના સાધન છે તેમાં અનેક કાલાદિક દોષ બાધ કરે છે, તેમાં પ્રભુ વક્ષા કરતા નથી પરંતુ ભગવદ્ધર્મના આચરણમાં રક્ષા કરે છે. જેમ કે પ્રદહાદની રક્ષા પ્રભુએ સ્તમ્ભમાંથી નૃસિંહરૂપે પ્રકટ થઈ કરી. કારણકે પ્રદહાદ ભક્ત હોતો અને ભક્તના ભગવદ્ધર્મમાં કોઈ પણ પ્રતિબંધ આવે તો તે ભગવાન દૂર કરે જ. શ્રી કૃષ્ણનું સ્મરણ, એમની સેવાદિક મન લગાડી કરતા કાલાદિક કોઈ પણ પ્રતિબંધ કરતાં નથી ભગવાન નિજભક્તોના પક્ષપાતી હોઈ ભક્તમાં પોતાની ભગવદાસક્તિનું સામર્થ્ય ઉપજાવી અન્ય સર્વ સ્થાનમાંથી ભક્તનો નિરોધ કરે છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણ પરમહયાજી છે એ વાત વેદ, શાસ્ત્ર તથા શ્રીભાગવતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ષષ્ટ સ્કન્ધમાં અં ૨ માં શ્રી વિષ્ણુદ્વિતો નમઃપતિત્તિ ઐક્ષમેલનાં અત સમયે યમહૃતો અને વિષ્ણુદ્વિતોના સવાદમાં કહે છે કે—

“ સાંકેત્ય પારિહાસ્ય ચ સ્તોમ હેલનમેવ વા । વૈકુણ્ઠનામગ્રહણમશેષાધરં વિદુઃ ॥૧૪॥
અજ્ઞાનાદથવા જ્ઞાનાદુત્તમશ્લોકનામ યત્ । સર્વોત્તિતમર્થ પુંસો દદેદ્દેષો યથાડનલ ॥૧૫॥

અર્થ:—“ સંકેતમાં, હાસ્યમાં મરકરીમાં યા અપગ્રાધમાં લીધેલું વૈકુણ્ઠભગવાનનું નામ અશેષપાપનું હરણ કરનાર છે એમ ઋષિ લોકો જાણે છે. અજ્ઞાનથી અથવા જ્ઞાનથી ઉત્તમ યશવાન ભગવાનના નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ટને ભસ્મ કરે છે તેમ જીવોનાં પાપને દહન કરે છે ” આ વચનાનુસાર શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે,

અર્થ:—“ પ્રભુને આધીન પ્રાણવાલા જે ભક્તોએ અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી આત્મનિવેદન કર્યું છે તેવા ભક્તોને લૌકિક વૈદિકની શું ચિન્તા છે ? કંઈ પણ નહિ. ” આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી સેવાસ્મરણાદિક જે કોઈ કરે છે તેના પર પ્રભુ કૃપા કરે છે જ. ચોરાશી વૈષ્ણવોમાં ગદાધરપાસે માધવદાસને શાક લાવી આપવાનું કહ્યું અને માધવદાસ તે લઈ આવ્યા, તો તેથી પણ માધવદાસની સેવા પ્રભુએ સ્વીકારી અને માધવદાસને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ. આ પ્રકારે પ્રભુ જ્ઞાનયુક્ત યા અજ્ઞાનયુક્ત સેવા

પણ સ્વીકારી લે છે એવા પરમકૃપાલુ છે તેથી ભગવદીયોએ લૌકિક વૈદિકની બિન્તા, તેમજ પોતાના ઉદ્ધારની અણુમાત્ર પણ બિન્તા કર્તવ્ય નથી (૪)

મૂલમ્—સતામપ્યસતા વાઽપિ સ્વકીયાના કૃપાનિધિ ।

કરિષ્યતિ સ્વત સર્વમતશ્ચિન્તા ન કોઽપિ હિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—સત અને અસત એ બન્ને સ્વકીય ભકતના સર્વ મનોરથ કૃપાથી નિષિદ્ધ પ્રભુ પોતેજ સિદ્ધ કરે છે તેથી કોઈ પ્રકારની બિન્તા કર્તવ્ય નથી એ નિર્મલ છે. **વિવેચન—**પ્રભુની પ્રતિજ્ઞા છે કે ‘જે જે મદારા ભકતો છે તેના ઉપર નિર્મલ કૃપા કરીશ એ પ્રતિજ્ઞા પ્રભુ સદા સત્યથી પાળે છે, મન, વચન, અને ક્રિયાથી પ્રભુ ભકતો પર કૃપા કરે છે પ્રભુનું નામ ‘કૃપાનિધિ’ છે. ત્રિવિધનાભાવરૂપિમાં પ્રભુનાં નામ “મક્તજનકલ્પહૃતાય નમઃ” મક્તાપીનાય નમઃ છે આ નામાનુસાર પ્રભુ સ્વતા સર્વ સિદ્ધ કરશે તેથી આપણું કાર્મ બિન્તા કરવાનું નથી પણ ભગવદ્પરાયણ થવાનું છે. (૫) શ્રીહરિરામજી હવે દીનતાશ્યાવ ક્રિયાવવા પાંચ શ્લોકમાં પોતાની કૃપા વર્ણવે છે

મૂલમ્—સત્સક્ષમાભવતો નિત્યમસત્સક્ષસ્વમાવત ।

વર્તતે વિષયાડ્વેદૌશ્ચકારુઢૈવ મન્મતિ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—સત્સક્ષના અભાવથી અને હ મેર્યાં દુઃસજના સ્વભાવથી વિષયના આવેશથી મદારી મતિ વ્યક પર આરૂઢ થઈ હોય એમ અભિવ થાય છે (૬) **વિવેચન—**હવે શ્રીહરિરામજી કહે છે કે બિન્તા કર્તવ્ય નથી, પ્રભુ સર્વ પ્રકારે સ્થા કરે છે તે પણ ભગવદીયોને સજ અપ્રાપ્ત છે, સત્સજ હોય તો દુઃસજ બાધ ન કરે, સત્સજ કલિકાલમાં દુર્લભ છે અને અસત્સજ વિના પ્રયાસે પ્રાપ્ત છે આ કારણથી હૃદયમાં વિષયનો આવેશ થાય છે એ કે ભગવદ્મર્મહિત કરાય છે તો પણ વિષયનો આવેશ હૃદયમાં રહે છે એ વિષયાવેશ બ્યાં સુધી હૃદયમાં રહે છે ત્યાં સુધી પ્રભુ એ હૃદયમાં વિરાજમાન થઈ નથી શ્રીમદ્દાપ્રભુજી સન્યાસનિર્ણય નામના નિબંધમાં કહે છે કે “વિષયાક્રાન્તવેદાન્ત નાવેષ્ઠ સર્વયા હરેઃ” “જેઓનાં શરીર વિષયથી ભરપૂર હોય છે તેઓમાં પ્રભુનો આવેશ સર્વયા થતો નથી” આમ અસત્સજથી વિષયાવેશને લીધે મદારી મતિ વ્યકારૂઢ વસ્તુની સમાન, હશે વિશામાં જમણુ કરે છે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રહેતો નથી

મૂલમ્—નૈતસિન્સમયે કોઽપિ સહાયો મમ વર્તતે ।

વિના શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણામ્બુરુહાશ્રયાત્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ—આ સમયમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયવિના મને કોઈ સહાયક પ્રાપ્ત થતો નથી. (૭) **વિવેચન—**દુઃસજથી વિષયાવેશમાં મન અભિવ થાય છે ભગવદીય કોઈ મહતા નથી, અનેક દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે આ કારણ કલિકાલમાં મદારી સદાય ઠેણુ કરવા સમર્થ છે ? શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનો મેં આશ્રય કર્યો છે એ આશ્રય મદારો સહાયક છે શ્રીહરિરામજી એમ જતાવે છે કે, આ કારણ કલિકાલમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના ચરણકમલનો આશ્રય કરનારને સર્વ કલ સિદ્ધ થાય છે એથી

વિરુદ્ધ આશ્રય કરનાર, કોટાન કોટિ સાધન કરે પણ દુઃસગના દોષો હૃદયમાં પ્રવેશ કરે છે, તેથી કશું ફલ થતું નથી. તેથી વૈષ્ણવે શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલનો દહ આશ્રય કરવો, (૭) મર્વફલપ્રાપ્તિમા કાલદોષ, તથા અનદોષ બાધક છે. શ્રીમદ્ધ્યાર્થજીનો દહ આશ્રય કરનારને વિવેક વૈય અને આશ્રયને અનુમરવાથી મર્વ મિદ્ધ થાય છે, તેથી ઉપર બતાવેલા દોષો નડતા નથી.

મૂલમ્:--તતચ્યુતા મતિઃ કાલવલાત્કેવલલૌકિકે ।

નિત્યં સ્થિતા તતો મીતિર્મૂયસી જાયતે હૃદિ ॥૮॥

શબ્દાર્થ —કાલબલથી મતિ કેવલ લૌકિક બાબતોમાં પડી ગઈ છે. તેમાંજ નિત્ય વ્યય થઈ રહે છે અને તેથી હૃદયમાં મહાભય ઉપજે છે (૮)

વિવેચન —મે આપની વાત સાંભળના કાલનું દુઃખ કેટલું બધું છે તેનો અનુભવ કર્યો છે. જન્મમૃત્યુ સમાન અન્ય કોઈ અધિક દુઃખ હોતું નથી એ વાત મ્હે અનેક વડીલો પાસેથી શ્રવણ કરી છે. આ કાળ એટલો કઠિણ છે કે સર્વજ્ઞાન બાબતોએ રહે છે અને કેવલ લૌકિક કાર્યજ બની આવે છે ! નિત્ય લૌકિક કાર્યોમાંજ મહાદ્ મન સ્થિતિ કરી રહ્યું છે ! જેમ પરીક્ષિત ગબને કાલનો ભય પ્રાપ્ત થતા પ્રભુકૃપાથી શુકદેવજી જેવા [જ્ઞાની ભક્ત] પ્રાપ્ત થયા અને રાબનો કાલનો ભય નિવૃત્ત કર્યો તેમ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી કોઈ ભગવદ્વીય મને પ્રાપ્ત થાય તો મહારો કાલભય નિવૃત્ત થાય. પરન્તુ એવા ભગવદ્વીય હર્લભ છે તેથી મહાદ્ હૃદય કમ્પાયમાન થાય છે ! ! [૮]

મૂલમ્:--કિંવા કો વેદ ભગવાન્ કરુણાત્મા ચિકીર્ષતિ ।

ન જાને તેન મે ચેતઃ ચિન્ત્રં ભવતિ સર્વથા ॥૯॥

શબ્દાર્થ:--કરુણાત્મા ભગવાન્ શું કરવા ઇચ્છા રાખે છે તે કોણ જાણે છે ! હું જાણતો નથી તેથી મહાદ્ ચિન્ત સર્વથા બિન્ન થાય છે [૯] **વિવેચન--**કોઈ પણ કરુણાત્મા ભગવાનનો અભિપ્રાય શું છે તે કોટાનકોટિ સાધન કર્યાથી પણ જાણી શકે એમ નથી ભગવાન કૃપા કરે તોજ જાણી શકાય છે. ભગવદ્ધર્મ, સેવા, સ્મરણાદિમાં પ્રભુકૃપા વિના દહ વિશ્વાસ આવતો નથી તેથી મનમાં બહુ ખેદ ઉદ્ભવે છે જ્યાંસુધી પ્રભુકૃપા નથી ત્યાંસુધી સર્વથા સર્વકાર્યમાં દુઃખજ છે (૯)

મૂલમ્:--વિશેષઃ પ્રેમજિત્પત્રાદ્ બોદ્ધવ્યઃ સકલોઽપિ હિ ।

અનેનૈવ વ્રયં કિંચિત્સ્વાસ્થ્યં મન્યામહે હૃદઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ:--વિશેષ સર્વ સમાચાર પ્રેમજી નામના વૈષ્ણુપર પત્રથી જાણશે. આ પ્રેમજીથી હૃદયમાં કિંચિત્સ્વાસ્થ્ય છે એમ અમે માનીએ છીએ. **વિવેચન--**વિશેષ સમાચાર પ્રેમજી વૈષ્ણવના પત્રમાં લખ્યા છે. એ વૈષ્ણવનો પત્ર વાંચશે પ્રભુ કરુણાત્મા છે એ વિચારથી હૃદયમાં કિંચિત્ સ્વાસ્થ્ય [ધીરજ] આવે છે (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचित बोद्धश शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૭ મું.

ઉદ્દેશ —આ સંપત્તદશ શિક્ષાપત્રમાં ત્યાગનું દ્વૈવંધ્ય નિરૂપેલું છે. ત્યાગ બે પ્રકારના છે કેટલીક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનો છે, અને કેટલીકનો અત્યાગ કરવાનો છે. અત્યા-

અવાળુ પણ જીવ સ્વરૂપ હોય છે સર્વ જીવની સિદ્ધિને અર્થે તો શ્રીઆચાર્યજીના સ્વ-
ચારવિદ્યાના આશ્રય વિના અન્ય માર્ગ શક્ય નથી હું જાણ તથા અવિશ્વાસના અભાવે
સર્વજ્ઞ પ્રાપ્ત થાય છે-ઇત્યાદિ વાત્તાઓનું નિરૂપણ કરવું એ જા પત્રનો વિદેશ છે.

મૂલમ્—અદુક્તમમ્મદાચાર્યેર્ગોણમુસ્યવિમેદતઃ ।

ત્યાગો રુદ્ધનાદીનામથવા કૃષ્ણયોજનમ્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ જોણ અને સુખ્ય એમ બે પ્રકારના ત્યાગ
કયા છે તેમાં રુદ્ધનાદિનો ત્યાગ એ જોણ છે પણ રુદ્ધ ધનાદિનો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં
વિનિયોગ કરવો એ સુખ્ય ત્યાગ છે, (૧) વિવેચના—શ્રીમદ્દામણજીએ લલિતવર્ણિની-
આદિ ગ્રન્થમાં ઉત્તમ મધ્યમ પ્રકાર કયા છે,

“અધ્યાવૃત્તો મલેત્કલ્પ્ય પૂજ્યા ઘવણાદિમિ । અ્યાવૃત્તોઽપિ હરી વૃત્ત ઘવણાદી ઘટેત્સરા ।

અર્થ—“કોઈ પણ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ-વ્યવસ્થા (ધ ધા શેષજારની, ખટપટ રાખ્યા)
વિના શ્રીકૃષ્ણનું લજ્જન સેવા તથા અવણાદિથી કરવું એ કોઈ વ્યાવૃત્ત હોય ધ ધા શેષ-
જારમાં વ્યવસ્થા હોય-તેણે પણ ચિત્તને નિરંતર શ્રીકૃષ્ણમાં તેમજ શ્રીકૃષ્ણ અવણાદિકર્ત્ત
પરોપવા ચલ્ન કરવેલ” આ વચનાનુસાર અવ્યાવૃત્તિથી શ્રીકૃષ્ણની કષા, સેવા, સમરણાદિ કરવા એ
સુખ્ય છે, વ્યાવૃત્ત હોય-તે પણ હરિમાં ચિત્તને પરોવે એ જોણ છે રુદ્ધ, ધન, લોભી
વૈદિક, સર્વનો ત્યાગ કરી પ્રભુ લજ્જન કરવું એ એક પણ દુષ્ટાન્તમાં મદ્યધરદ્વાસ, જ્ઞાનવાણ
યજ્ઞ જલની લોટી ભરવા અને પાનનાબદાસ ફાલા ધરી પડેલા દુલ્લા આ એ ન જને તો
શ્રીકૃષ્ણસેવામાં સર્વ રુદ્ધ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિને વિનિયોગ રાજસેવા કરવી આ શીજો પણ છે. (૧)

મૂલમ્—વૈરામ્યપરિતોષાદેરત્યાગોઽપિ નિરૂપિત ।

તથા વિષયભોગસ્ય ત્યાગોઽપિ વિનિયોધિતઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—વૈરામ્ય, પરિતોષાદિનો અત્યાગ પણ વર્ણવ્યો છે, તેમજ વિષયભોગને
ત્યાગ પણ વિશેષ કરીને બતાવ્યો છે (૨)

વિવેચના—વૈરામ્ય અને સંતોષનો ત્યાગ ન કરવો. વૈરામ્ય હોય તોજ આ સ
સારના લોહિક અને દેહ સમ્બંધી સર્વ સુખ હું ખા, હું જીવતાં ત્યાગ ના કરે, અને તમ
વદ્ધર્મ જન્મ થાય સંતોષ હોય તો લાભવદિશ્ચાથી ને કર્મ પ્રાપ્ત થાય તેથી જ્ઞાન કે કંપ
છે અને ચિત્તની શાન્તિ રહે છે એવા વિચાર અને સંતોષી ભક્તોને લોભથી ખસ
કરનાનું મન થતું નથી શ્રીમુખોપાધિનીજીમાં શ્રીમદ્દામણજી કહે છે કે —અનૌર્વાણ
મપાપનાં “ ને દ્રવ્ય ધોરી કરીને આણેશું ન હોય અને ને દ્રવ્ય પાપીઓનું ન હોય
તેજ દ્રવ્યનો અગ્નિકાર પ્રભુ કરે છે ” ને દ્રવ્ય ધોઈથી તેમજ પાપથી આ ધું હોય તે
દ્રવ્યનો સ્વીકાર પ્રભુ કેમ કરે ? તેથી વૈરામ્ય તથા સંતોષાદિ ધર્મનો ત્યાગ નજ કરવો.
પરંતુ વિષયભોગનો ત્યાગ તો કરવોજ વિષય દુઃખમાં પ્રવેશ કરે તો પ્રભુનો આવેશ
દુઃખમાં ન થાય સન્ધાસનિર્ણય મન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે વિષયથી જાકા ૧ રૂદ્ધમાં
પ્રભુનો આવેશ સર્વજ્ઞ થવો નથી તેથી વિષયભોગનો અવરજ ત્યાગ કરવેલ [૨]

મૂલમ્:—તથા સત્સંગમાત્યાગઃ સર્વત્રૈવ વિશેષતઃ ।

અન્યાશ્રયપરિત્યાગ ઉક્તો બાધકરૂપતઃ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—તેજ પ્રકારે સત્સંગનો વિશેષ કરીને ત્યાગ ન કરવો; પરંતુ અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો કારણ કે એ બાધકરૂપ છે. (૩) વિવેચન—ભગવદ્દીયનો સંગ ન લેજવો કારણ કે સત્સંગ સર્વોપરિ છે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં શૌનકનું વાક્ય છે કે—“અમે, ભગવદ્ભક્તના સંગની એક લેશ સમાન પણ તુલના નથી કરતા સ્વર્ગની, કે નથી કરતા મોક્ષની! તો પછી એવા ભયવદ્દીયના સંગની સાથે મનુષ્યની આશિષની તુલના તો કેવી રીતે કરી શકોએ?” આ પ્રકારે સત્સંગની સમાન નથી સ્વર્ગલોકનું સુખ, કે નથી મોક્ષનું સુખ તેથી ભગવદ્દીયનો સંગ સર્વથા સ્પૃહણીય છે. અન્યાશ્રયનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યદેવનો આશ્રય ભગવદ્ભાવમાં સર્વથા બાધ કરે છે. શ્રીનન્દરાયજીએ અમ્બિકાપૂજનાર્થે અરણ્યમાં જઈ અન્યાશ્રય કર્યો નિજગૃહ પ્રકટિત પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ અનાદર કર્યો. તેથીજ નન્દરાયજીને સર્પદંશ થયો. શ્રીગુસાંઈજીના સેવકની ડાસીએ ગામના હાકેમને કહ્યું કે “તમે મને જીવાડી છે ” એટલા વચનની સાથેજ પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા શ્રીદામોદરદાસજીની સ્ત્રીએ અન્યાશ્રય કર્યો તેથી મ્લેચ્છ પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ તેથી મહાબાધક એવા અન્યાશ્રયનો સર્વથા વૈષ્ણવોએ ત્યાગ કરવો. (૩)

મૂલમ્:—एवं निरूपितौ त्यागात्यागौ सर्वत्र सर्वशः ।

न जीवाः स्वबलात्किञ्चित्कर्तुं शक्नुवन्ते स्वतः ॥४॥

શબ્દાર્થ—આ પ્રકારે સર્વત્ર અને સર્વ રીતના ત્યાગ અને અત્યાગનું નિરૂપણ કર્યું જીવ સ્વતઃ નિજબલથી કંઈપણ કરવાને સમર્થ નથી (૪)

વિવેચન—શ્રીમુખાધિનીજી આદિ ગ્રંથમાં નિરૂપિત ત્યાગાત્યાગનું કથન કર્યું. જે ભગવદ્ધર્મમાં સાધક હોય તેનો અત્યાગ કરવો, બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. પરંતુ જીવનું બલ એવું ન્યૂન છે કે એ ત્યજી શકે કે નહિ. જ્યારે શિવ બ્રહ્માદિક, નારદાદિ મોટા ત્યાગી કોઈને પણ પોતાનો ત્યાગ વશમાં ન રાખી શક્યા, તો માયાને વશ તુચ્છ જીવ જે સ્વભાવથી હુષ્ટ છે, તે તો ત્યાગાત્યાગ આચરવા કેમ સમર્થ બને? (૪)

મૂલમ્:—अतः कथं भवेन्मार्गस्थितिर्जीवेषु सर्वथा ।

फलाशापि कथं काया जनैस्तत्रास्थितौ पुनः ॥५॥

શબ્દાર્થ—તેથી જીવોને વિષે માર્ગમાં સ્થિતિ સર્વથા કેવી રીતે થઈ શકે? અને માર્ગમાં સ્થિતિ વિના મનુષ્ય ફલાશા પણ કેવી રીતે કરી શકે? [૫]

વિવેચન—આમ હુષ્ટ ક્રિયા કરનારો જીવ સદા હુષ્ટ રહે, એ હુષ્ટ જીવ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કરી ન શકે. જો એ જીવ અષ્ટપ્રહર લૌકિક વિષયાદિકમાં પડી રહે તો પુષ્ટિમાર્ગમાં એની સ્થિતિ કેમ થઈ શકે? સર્વથા માર્ગસ્થિતિ વિના પુષ્ટિમાર્ગીંગ ફલાની આશા પણ કેમ રાખી શકાય? જીવ તો તુચ્છ અને હુષ્ટ છે, તેથી જે રીતે એ લૌકિકથી મુક્ત થાય તે ઉપાય બતાવે છે. (૫)

મૂલમ્—તથાઽપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયણાદપિ ।

અશક્યમપિ ચચ્છમ્ય તન્નવેત્સર્વથૈવ હિ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—તેપણુ શ્રીમદાચાર્યજીના અરણ્યશિવિન્દના આશ્રયથી જે અશક્ય છે તે પણ સર્વથા શક્ય થઈ જાય છે. [૬] વિવેચન.—જે કે છવ અનેક દોષથી પૂર્ણ છે તે પણ જો છવ સ્વભવથી દોષસુકત થતો નથી. આવો કહી છવ પણ જો શ્રીમદ્દામણીજીના અરણ્યકનો દહ આશ્રય કરે તે જ દોષનો ત્યાજ અશક્ય છે તે શક્ય થાય. શ્રીકૃષ્ણદાસ કહે છે કે—“સંસારસાગરે મમગીવોદ્ધારપરાવજમ્ । આશ્રયે ત્વત્પદામ્ભોજ પુરવોત્તમો મયુરો” ।

હું મિત્તથી કુટ, વચનથી કુટ, કાયાથી કુટ, જ્ઞાનથી કુટ, ભવનથી કુટ, આમ મ્હાસ અપરાધ, કે પ્રભુ, તમે કેટલા પ્રકારના વિચારો ॥ કે શ્રી પુરુષોત્તમ ! કે સદ્ગુરો ! સંસારસાગરમાં મબ્બ જોવા છવનો ઉદ્ધાર કરવામાં તત્પર રહેલા આપના અરણ્યશિવિન્દનો આશ્રય હું કરું છું ॥ શ્રીમદ્દામણીજી કહે છે કે “શરણસ્વસમુદારમ્” “શરણે રહેનારને ઉદ્ધાર કરનાર છે” “અશ્વક્યે વા મુશ્વક્યે વા સર્વથા શરણં હરિઃ” અશક્યમાં તથા મુશક્યમાં નિશ્ચય સર્વથા હરિ શરણ છે. આ પ્રકારે નિઃસાર્થન થઈ શ્રીઆચાર્યજીમહાદેવ પ્રભુજીના અરણ્યકમંત્રનો દહ આશ્રય કરનારને પુણિમાર્જનું કહી નિશ્ચય થયેલ (૬)

મૂલમ્—યદિ બુદ્ધસદ્ગોપેણ ન ભવેચ્છયિલ મન ।

યદિ વા કાલદોષેણાવિશ્વાસોઽપિ ભવેદ્વ હિ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—જે દુઃસ જના દોષથી મન ચિથિલ ન થાય અને જો કાલદોષથી અવિશ્વાસ પણ ન થાય ત્યારે અશક્ય પણ મુશક્ય થાય છે (૭) વિવેચન—ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે શ્રીમદાચાર્યજીના અરણ્યશિવિન્દના આશ્રયથી અશક્ય પણ મુશક્ય થાય છે અને આશ્રય પણ સાધક થાય છે. આશ્રયથી નિશ્ચય ફલસિદ્ધિ થાય છે, પણ તેમાં હું સત્ત્વ દોષ મહાભાષક છે. દુઃસ જથી મન ચિથિલ થાય છે જેને પરિણામે આશ્રય જતો રહે છે. જડભરતને મૂંઝના દુઃસ જથી ત્રણ જન્મનો અન્તરાય પડ્યો. રામભક્ત દ્વિવિદવાન પણ નરહાસુરના દુઃસ જથી બહુદેવજી સાથે લડ્યો. તેમજ કાલદોષથી પ્રભુમાં અવિશ્વાસ કરવો જો પણ આશ્રયમાર્જમાં મહાભાષક છે જે સમય પ્રભુમાં અવિશ્વાસ થયો તે સમયથી આમિત છવનું નિશ્ચય અધ્યપતન થાય છે (૭)

મૂલમ્—“અવિશ્વાસો ન કર્તવ્ય” इत्युक्ते स तु बाधक ।

अयमेवाऽस्य मार्गस्य मूलमाश्रयसाधक ॥८॥

શબ્દાર્થ—“અવિશ્વાસ કરવો નહિ” એમ શ્રીમદાચાર્યજીએ કહ્યું છે કારણ કે તે બાધક છે. આ (પ્રભુમાં ઉત્તમોત્તમ) વિશ્વાસ જ આ પુણિમાર્જનું મૂલ છે અને આશ્રયનો સાધક છે (આમ વિવેકધૈર્યાદય મન્દમાં યોગદ્વિભાષાચાર્યજીએ કહ્યું છે)

વિવેચન.—શ્રીમદ્દામણીજી વિવેકધૈર્યાદય મન્દમાં કહે છે કે—અવિશ્વાસ સર્વથા ન કરવો કારણ કે તે નિશ્ચય બાધક છે. જસાસ્ત્રમાં જો અવિશ્વાસ થાય તો તે અશક્તી યાત્રી અર્થ થાય છે, તેમજ જો પ્રભુના સામર્થ્યમાં અવિશ્વાસ થાય તો પ્રભુનો આશ્રય હુકી

જાય છે. ચાતક પક્ષીને વિશ્વાસ છે કે મેઘ જલ આપશેજ. તો મેઘ એ પક્ષીને જલ આપે છે. તેજ પ્રકારે ‘પ્રભુ સર્વદા લૌકિક આપત્તિ યા સમૃદ્ધિ દેખાડીને પણ ભક્તનું કલ્યાણ કરશેજ કરશે’ એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. રાવણે જ્યાં સુધી પ્રહ્લાસની શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખ્યો ત્યાં સુધી હનુમાનજી સૂત્રના તન્તુથી બન્ધાયા પણ જ્યારે રાવણે અવિશ્વાસ કર્યો કે “આવા સૂત્રના તન્તુથી હનુમાન ક્યાં સુધી બન્ધાઈ રહેશે? એને તો લોહશૂંખલાથી બાંધો!” આમ કહ્યું કે તરત જ પ્રહ્લાસ છૂટી ગયું. તેથી અવિશ્વાસ તો આસુર ધર્મ છે. એનો વૈષ્ણવે સર્વથા ત્યાગ કરવો જે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થયું હોય તે પ્રભુની સેવામાં ઉપયોગી થઈ પડે તેથી મમત્વ વિના તેની રક્ષા કરવી.” (૮)

મૂલમઃ—આશ્રયેણૈવ સકલં સિદ્ધિમેતિ ન સંશયઃ ।

પૃથક્કારણમાર્ગોક્તિરત એવ પ્રભોરપિ ॥૧॥

શરણસ્થસમુદ્ધારકૃતિવિજ્ઞાપનાદપિ ।

વિવેકધૈર્યમક્ત્યાદિસાધનામાવવાદતઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થઃ—આશ્રય કરવાથી જ નિસંશય સર્વ સિદ્ધ થશે. તેથી જ શ્રીગુણાંકજીએ શ્રીમહાપ્રભુજીનું “પૃથક્ શરણમાર્ગના ઉપદેષ્ટા” એવું નામ કહ્યું છે. વિવેક ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિ સાધનના અભાવાદિથી શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાની વિજ્ઞાપિ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કરી છે.

વિવેચનઃ—જે જીવનો પ્રભુમાં દૃઢ વિશ્વાસ થયો તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એમાં સંદેહ નથી. આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ક્લાત્મક, પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનું છે. નિજ દેવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવાને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ન્યારો પુષ્ટિમાર્ગ—શરણમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે શરણે રહેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણને હું વિજ્ઞાપિ કરૂ છું આમ શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણપ્રભુને વિજ્ઞાપિ કરી પુષ્ટિમાર્ગીય સેવકનું શરણ સિદ્ધ કર્યું વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી પોતે કહે છે કે “જીવમાં સાધન કરવાનું સામર્થ્ય નથી. જીવ વિવેક, ધૈર્ય, ભક્ત્યાદિથી રહિત છે. એ જીવને શ્રીકૃષ્ણને શરણે ગયા વિના અન્ય માર્ગ રહ્યો નથી. પોતે વિવેકાદિનું નિરૂપણ કર્યા પછી અન્તે કહે છે કે— ‘एवमाश्रयण प्रोक्त सर्वेषां सर्वदा हितम् । कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दु साध्या इति मे मतिः’

“આ પ્રકારે મહે આશ્રયમાર્ગ કહ્યો એ શ્રીકૃષ્ણને શરણ જવાનો માર્ગ સર્વ જીવોનું સર્વ સમયે હિત કરે છે; કારણ કે આ કલિકાલમાં ભકિત અને અન્યમાર્ગો પણ દુ સાધ્ય છે એમ મહારી મતિ છે આ પ્રકારે શ્રીમહાપ્રભુજી સર્વ જીવોને સદાને માટે શ્રીકૃષ્ણને શરણે જવાનો માર્ગ, કલિકાલમાં ઉપદેશ છે એજ ગ્રન્થમાં પોતે કહે છે કે—अशक्य भावतोभा तेमज सुशक्य भावतोभा श्रीहरिनु शरण स्वीकारवुं.” પુષ્ટિમાર્ગીય શરણ, સાધન વિનાના જીવોને કલ્યાણહાયક છે, ભગવદ્-ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને અન્તે અતિગૂઢ શરણમાર્ગ જ ઉપદેશ્યો છે—“सर्व धर्मोना त्याग करीने એક મ્હારે (શ્રીકૃષ્ણને શરણે આવ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ! શોક મા કર!” પાપ દૂર કરીને દલદાન કરવું એ મર્યાદામાર્ગની રીતિ છે.

પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીએ તેો જીવ બહેને દોષસહિત હોય, બહેને નિઃશયર દોષ-વિવેક થેયું ભક્ત્યાદિરહિત દોષ-તેો પણ તેવા જીવોનું શરણુ પોતે સિદ્ધ કર્યું છે !!

“ સર્વેર્ણા સર્વથા દિવસ આશ્રયણ પ્રોક્તમ્ ” એ શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃતથી એમ સિદ્ધ થયું છે એમનો આશ્રય માત્ર જ એ તેવા અધમ જીવો શ્રી શ્રદ્ધાદિ ચેતિમાં જ મેલા દોષ તે ચેતિ પણ એ પ્રકરણ કરી રહે અને મધ્યાહ્નચિત્ કલિકાલમાં સસાર તરી કૃતાર્થ થાય એવો સુકર છે !

મૂલમ્—સન્માર્ગવિન્નિ સતત કૃતપ્રમુપદાશ્રયે ।

તતુક્તવાક્યમાવાર્થવિભાવનપરાયણે ॥૧૧॥

યથાશક્તિસ્વમાર્ગીયપ્રમુસેવાપરેરપિ ।

વિરુદ્ધકૃતિસન્દેહદાહનોયોગતત્પરેઃ ॥૨૨॥

નિરન્તર સ્વમાર્ગીયસતાં સદ્ગુણસમન્વિતૈ ।

સ્થેય સસારવિમુક્તૈ સ્વગુરુ પ્રણતૈરપિ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ—સ માર્ગને બાણનાર તથા નિરન્તર પ્રભુનાં ચરણકમલનો આશ્રય કરનાર, એમણે ઉચ્ચારેલા વાક્યો (ગીતા વિગેરે)ના ભાવાર્થના વિચારમાં પરાયણ રહે એવા, તેમજ જેઓ યથાશક્તિ નિજમાર્ગીય પ્રમુસેવામાં વત્પર રહે તેવા ભગવદ્દીપ્ત જેઓ વિરુદ્ધ કૃતિ તથા સન્દેહનો શબ્દ (નાશ) કરવાના હલોજમાં વત્પર છે, જેઓ નિરન્તર સ્વમાર્ગીય સત્પુરુષોના સંગથી સુકવ છે, જેઓ સસારથી વિમુક્ત છે જેઓ આપણા શ્રીમદાચાર્યજીને અત્યંત નમ્રતાથી નમન કરે છે—એવા ભગવદ્દીપ્ત સાથે સ્થિતિ કરવી.

વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગમાં જે જીવ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા શરણુ આવે છે તેનો પ્રભુ પદકમલનો આશ્રય શ્રીઆચાર્યજી નિઃશય સિદ્ધ કરશે પોતે નિજ જીવોને અર્થે શરણુ માર્ગ પ્રકટ કર્યો છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના વાક્યની ભાવના અદ્યપ્રકર કરવી શ્રીઆચાર્યજીની પ્રતિજ્ઞામાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. શ્રીકૃષ્ણસન્નુષ્ણ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય બનવો વાક્ય કરવો આ પ્રકારે સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે (૧૧) યથાશક્તિ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવા કરવી જની આવે તેટલી કરવી શ્રીઆચાર્યજીનું જેવું વચન છે કે—“મફાછે વા મુફાછે વા ચિફાછે વા” એટલે કે “ નમ્રતા સ્વપ્ન દોષ, અરો (અનુકૂલ) સ્વપ્ન દોષ, કે વિપરીત સ્વપ્ન દોષ ” તેો પણ ભગવત્સેવા સ્મરણાદિકમાં વત્પર રહેવું શ્રીમદ્ભાગવતમા પ્રદર્શાણ કરે છે કે—

“યથા દિ સ્વપ્નશાન્તાનાં તતોર્ષલાયમેષમમ્ । યથમારાધનં વિષ્ણોઃ સર્વપામાત્મનમ્ દિશ્મ્”
એટલે કે “જેમ વૃક્ષના મૂળને જલનું સિંચન કર્યું હોય તેો તે જલ સિંચન તેની બૃહત્ હવુ શાખાને પહોંચે છે તેમની વિષ્ણુની આરાધના (સેવા), સર્વ દેવોને તેમજ આત્માને પણ સન્તોષ આપે છે. પરન્તુ જો જલ મૂળમાં ન સિંચાતાં, કેવળ શાખાઓમાં સિંચાય તેો તે અમુક શાખાઓને વૃક્ષ કરે પણ તેથી વૃક્ષના સમસ્ત ભાગ પ્રકુલિત થતા નથી તેજ પ્રકારે મૂલદેવ શ્રીકૃષ્ણ [શ્રી-વિષ્ણુ]ની આરાધના [સેવા] ન થતાં જન્ય દેવોની સેવા થાય તેો તેથી અમુક જ દેવ સન્તુષ્ટ રહે છે તેથી કંઈ મૂલ દેવને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી જન્ય જન્ય દેવો શાખાસમાન છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીપ્તો

સુખ્ય ધર્મ છે કે આદિ પુરુષ-મૂલ પુરુષોત્તમ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. પુષ્ટિમાર્ગ વિરુદ્ધ યાવન્માત્ર કૃતિયોને અગ્નિવત્ ગણી એમનો ત્યાગ કરવો. જેમ અગ્નિ દાહ કરે છે, તેમ સ્વમાર્ગ વિરુદ્ધ કાર્યો દાહ કરે છે. તેથી એમનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો (૧૨).

પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોનો સંગ કરવો. શ્રીમહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની અન્યમાં કહે છે કે:-

“સેવાયાં વા કથાયાં વા યસ્યાસાક્ષિદેહા ભવેત્ । યાષર્જીવ તસ્ય નાશો ન ક્ષાપીતિ મતિર્મમા”

“સેવામાં અથવા કથામાં જેની દેહ આસક્તિ થઇ છે તેનો નાશ (યાવન્જીવ) ન્યાં સુધી એ જીવે ત્યાં સુધી કદાપિ થતો નથી એવું હું માનું છું ।” આમ સેવાથી પહોંચી ભગવદીયના સુખથી કથાનું શ્રવણ કરવું. નિરોધલક્ષણ અન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:-

મહતાં કૃપયા યદ્વત્કાર્તિર્ન સુખદં સ્મૃતમ્ । ન તથા લૌકિકાનાં તુ સ્નિગ્ધમોજનરુક્ષવત્ ॥

“મહાપુરુષોની કૃપાથી જેટલું કીર્તન સુખ આપનારું કહેવાય છે તેટલું લૌકિકના સગથી સુખદ થઇ શકતું નથી. મહાપુરુષોનો સંગ સ્નિગ્ધ (ધૃતયુક્ત) ભોજન સમાન છે અને લૌકિક સંગ ધૃત વિનાના લુખા ભોજન સમાન છે, તેથી મહાભગવદીયોના સંગમાં જે કથાશ્રવણ થાય છે તે સુન્દર સ્નિગ્ધ, મહાપ્રસાદના ભોજન સમાન છે. તેથી સર્વ દોષ જતા રહે છે. એથી વિરુદ્ધ લૌકિક જનના સુખની વાર્તા આ લુખા આસુરી ભોજન સમાન છે તેથી સ્વમાર્ગીય વૈષ્ણવોના સંગમાં ભગવત્કથા શ્રવણ કરવી. તેમજ લૌકિક સંસારથી વિમુખ રહેવું નિજશુરને શરણ રહી, દીન થઈ, દણ્ડવત્ કરવા. એવાં વચનો છે કે:-

ત્રાયસ્વ મો જગન્નાથ ! શુરો ! સંસારઘટ્ટિના । દગ્ધં માં કાલદદ્ધ વ ત્વદીયશરણાગતમ્ ॥

(હે જગતના નાથ ! હે શુરો ! હું કે જે સંસારરૂપ અગ્નિથી દાહી રહ્યો છું, કાલથી દંશ પામેલો છું, અને તમારે શરણે આવ્યો છું, તેનું રક્ષણ કરો !) આ પ્રકારે શુરને શરણ રહેવું, શુરને પ્રસન્ન રાખવા. કહ્યું છે કે, પ્રભુ અપ્રસન્ન થાય તો શુર રક્ષા કરે, પણ શુર અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરે નહિ, તેથી વૈષ્ણવે શુરને પ્રણિપાતયુક્ત થઇ રહેવું. એવા વૈષ્ણવને પુષ્ટિમાર્ગીય ક્લાનુભવ શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી થાય છે. (૧૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं सप्तदश शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसाहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૧૮ મું.

ઉદ્દેશ.—અષ્ટાદશ શિક્ષાપત્રમાં એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “ભગવદીયોએ કેવલ ઉદ્ધર ભરણાર્થ કાર્ય કરવું ઉચિત નથી, કેવલ ઉદ્ધરભરણાર્થ આખા દિવસનો બધો સમય વ્યતીત કરવાનો નથી પરંતુ એવી રીતની વૃત્તિ રાખવી કે જેથી ભગવત્સેવાસ્મરણાદિક માટે કંઈક પણ સમય રહે. ભગવદીયોએ ભગવદ્વિરહભાવના અનુભવવી જોઈએ ન્યારે સર્વત્ર ભગવત્સ્મૃતિ થાય છે ત્યારે લીલાતિરિક્ત સૃષ્ટિ આનન્દરહિત લીસે છે. કોઈ પણ ઉપાયથી પ્રપચને-જગતને, સંસારને ખૂલી જઈ શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવા. શ્રીમદ્વાચાર્યજી, શ્રીગુસાઈજી અને શ્રીસ્વામિનીજી આદિથી અન્ય કથામાં ભગવત્તુલ્ય યુદ્ધિ ન રાખવી.” ઉપર શરણનો અને સેવાનો પ્રકાર કહ્યો તેમાં કાલ બાધક છે, જીવ એ બાણુતો નથી. જે પ્રકારે જીવને એ જ્ઞાન થાય તે નિરૂપણ કરે છે:-

મૂલમ્:-કાલઃ સ્વકાર્યે કુરુતે ન જાનાતિ જનો યતઃ ।

પ્રમાદ્યતિ હરેઃ કાર્યે સ્વાત્મકાર્યેતિવિહ્વલઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ — કાલ સંવત્ આશુખ્ય હરવા રૂપ સ્વકાર્ય કરે છે તે જીવ બલ્લુતો નથી, અને તેથી પ્રભુના કાર્ય-સેવાદિક્ષમા-પ્રમાદ કરે છે અને પોતાના કાર્યમા અતિવિશ્વસ છે. (૧) વિવેચન.—કાલ પોતાનું કાર્ય કર્યો બાબ છે કણ કણમાં જીવનું આશુખ્ય હરી દે કે જીવ બલ્લુતો નથી કે મ્હારું આશુખ્ય દિન પ્રતિદિન ચલતું બાબ છે કાલ નિત્ય એ આશુખ્ય એ સ્ત્રી દે છે, જીવને જાનું જ્ઞાન નથી તેથી પોતાના કાર્ય-ભગવત્સેવાદિક્ષમા પ્રમાદી સે છે લૌકિક, વૈદિક, સંસારના કામ, વિષયાદિક દેહ, ઇન્દ્રિયનું પોષણ, કામ તેમજ અનેક પ્રાણી ચિન્તાથી જીવ ગભરાયતો રહે છે જ્યાં સંસારિક કાર્યોમાં બધા હોવાથી તથા નિજ કર્મ ભગવત્સેવા-સ્મરણાદિક્ષમા પ્રમાદી હોઈ, એ જીવને જ્ઞાન ચતુ નથી કે ‘મ્હારું આશુખ્ય કે કાલ બહી દે છે અને મ્હારી પછી શી જાતિ થશે ? દેહસમ્બધી સંસારના કાર્યોમાં વત્સ છે પરંતુ ભગવદર્મ, સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, ઠથા ઇત્યાદિક્ષમા વિહવલ-તત્પર થતો નથી.

મૂલમ્—કેવલૌદરિકત્વ તુ તદીયાનાં ન ષોચિતમ્ ।

ન પૂરયેત્ કિમુદર સેવકાના કૃપાનિધિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — એ ભગવાનના બહુતો છે તેમને કેવલ પેટભરાપણુ મોખ્ય નથી એ પ્રકૃપાના નિધિ છે તે શું નિજ સેવકોનું ઉદર પોષણ નહિ કરે ?

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે જીવ લૌકિક કાર્યમાં તત્પર છે. કેવલ ઉદરભરાણુના કાર્યમાં બધા છે પરંતુ આ પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને મોખ્ય નથી. કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ તો કૃપાનિધિ છે સદૃશ ભગવાનના ભરણુપોષણકર્તા છે તેવા શ્રીકૃષ્ણ શું પોતાના જ સેવકોનું ઉદરપાલન-પોષણ નહિ કરશે ? સેવકના ઉપર તો સદા કૃપાળુ કરશે પ્રભુએ સ્વસેવકો પર કૃપા કરી છે, મૈત્રેય અને કરચેજ એમ દેહ વિશ્વાસ પ્રભુમાં રાખવો, અને ભગવદર્મનું આચરણ કરવું એ બદાર વિના ન જાણે તો અનવસરમાં પ્રદર એક તથા ઘડી બાર બાવહાર પણ કરે અને એમ વિશ્વાસ રાખે કે જે શ્રુતિ પ્રાપ્ત થવાની તરે છે એટલા સમયમાં મહી જશે આ એક પ્રદર અને બાર ઘડીના બાવહારમા જે કંઈ લાભ થાય તેનાથી સન્તોષ મળે વૈષ્ણવે ભગવાનનું માદ્દાત્મ્ય વિચારવું કે પ્રભુ સર્વસામર્થ્યશુક્ત છે તે સર્વ સિદ્ધ કરશે. (૧)

મૂલમ્—ચિન્તા કાઠપિ ન કાર્યેતિ પ્રમુવાક્ય વિચિન્ત્યતામ્ ।

અજ્ઞાનિનો જ્ઞાનિનશ્ચ યદિ સ્યાત્ સમતા શ્રુતૌ ॥ ૩ ॥

તદા તુ સાધનાભાવાત્ કિં શ્રુત જ્ઞાનત્ ફલમ્ ।

શબ્દાર્થ — કાર્ય પણ ચિન્તા ન કરવી એ શીમદાપ્રમુલનું વાક્ય વિચારો જે જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની શ્રુતિમાં સમતા-સમાનતા હોય તો જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને સાધનનો અભાવ થયો-જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્નેને કંઈ સાધન કરવાનું રહ્યું નહિ-ત્યારે તો પછી જ્ઞાનથી શું ફલ પ્રાપ્ત થાય ? વિવેચન—આદ્રમા અને આદ્રમા સમન્વયી સ્વ નિવેદન કરતા ભગવદીયોએ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી કારણ કે ભગવાન પુષ્ટિશ્વ રોષિને લોકિયો જાન કરે નહિ. આ વચનનું ચિન્તન મનર્થ અદનિય કરવું તું તો કર્મ બાળનો નાનો તેથી પ્રમુ કેમ કૃપા કરશે ? એવો વિચાર ન કરવા કારણ કે પ્રભુને જ્ઞાની જ્ઞાન તમજ અજ્ઞાની ભ્રમ અને સમાન છે એજ નવાન

અન્યમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે, ‘અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી જેણે પોતાના આત્માનું નિવેદન લગવાનું કર્યું છે તેને શું ચિન્તા હોઈ શકે?’ એટલે કે એ આત્મનિવેદન શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જ્ઞાનથી થાય અથવા અજ્ઞાનથી કોઈની દેખાદેખીથી થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી. અગ્નિનો એવો સ્વભાવ છે કે જે કોઈ એના ઉપર હસ્ત ધરે તેને પોતાનો તાપ આપી ભસ્મ કરે, પછી એ હાથ જાણી જોઈને ધરાયો હોય કે અજાણે ધરાયો હોય. જ્યારે લૌકિક અગ્નિનું ‘જે કોઈ પાસે આવે તેને પોતાનો તાપરૂપ ધર્મ આપવો’ એવું સામર્થ્ય છે તો પછી શ્રીઆચાર્યદ્વારા જે કોઈ જ્ઞાનીનું કે અજ્ઞાનીનું આત્મનિવેદન થયું છે તેની લૌકિકી ગતિ કદાપિ ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે? શ્રીમદ્ભગવત-પદ સ્કન્ધ અઠ ૬-૧૮ માં કહ્યું છે કે—“અજ્ઞાનથી કે જ્ઞાનથી ઉત્તમ યથાવાન્ લગવાનતા નામનું જો કીર્તન થાય તો તેથી જેમ અગ્નિ કાષ્ઠને ભસ્મ કરે છે તેમ મનુષ્યના સદૃશ પાપ ભસ્મી-ભૂત થાય છે.” આ પ્રકારે અજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી પ્રભુનામનું કીર્તન, પ્રભુને આત્મનિવેદન થાય તો તેથી સકલ દોષ ભસ્મ થાય એમા સંશય નથી જીવજીવિથી એમ શંકા થાય કે ‘હું તો કંઈ સાધન કરતો નથી તો મને શું ફલ પ્રાપ્ત થશે’ તો સમાધાન કરે છે કે, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જેમનો અંગીકાર થયો છે. તેમને કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા કર્તવ્ય નથી.

અત્ર વિવેચન મૂલ શ્લોકને બરોબર અનુસરતું નથી યથા તથા શ્લોકને સમજવાનો પ્રયત્ન થયો છે એમ લાગે છે નીચેનું ટિપ્પણ કમ્પેક્ટ ઉપયુક્ત યથા પડશે જ્ઞાની અને અજ્ઞાની પ્રભુની પાસે સમાન છે ને નીચેના અર્થમાં સમજવે છે—અજ્ઞાનીએ એમ ન માનવું કે પ્રભુ મ્હારી સદ્ગતિ નહિ કરે જો અજ્ઞાની જીવ પણ આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે તો એની સદ્ગતિ થાયજ. જ્ઞાની જીવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્મનિવેદન પ્રભુને કરે નહિ, ભગવદ્ધર્મ, તથા ભગવત્સેવાદિક કરે નહિ, તેમજ પોતાનું જ્ઞાન ભગવાનનું મહાત્મ્ય સમજવામા ઉપયોગ નહિ તો એનું જ્ઞાન વ્યર્થ છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તત્ત્વદીપનિબંધમા કહે છે કે—અયમેવ મહામોહો હૃદમેવ પ્રતારણમ્ । યત્કુળ્ળ ન મજેત્પ્રાજ્ઞ શાસ્ત્રા-મ્યાસપર કૃતી । તેષા કર્મવશાનાં હિ ભવન્ત્વ ફલિષ્યન્તિ ॥ જ્ઞાની જેમજેતે કુળ્ળ તસ્માન્નાસ્ત્યાધિક પરઃ અર્થ—નિશ્ચય આજ એક મહામોહ છે, અને પ્રતારણ (છેતરવાપણ) છે કે જે શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં તત્પર છે એવો પહિડત-જ્ઞાની શ્રીકૃષ્ણનું ભજન-સેવા કરતો નથી? એવા કર્મવશ જીવેને ભવસાગર (જન્મ મૃત્યુના આવર્તનો) ફલરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે ।

જ્ઞાની થઈને પણ જો તે શ્રીકૃષ્ણનું ભજન વા સેવાદિક કરે તો તેનાથી અધિક કોઈ નથી ।

આ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ ફલ તો જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ ઉભયને શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથીજ થાય છે ભક્તિમાર્ગ જ્ઞાનમાર્ગથી અધિક છે. કારણ કે શુદ્ધ જ્ઞાનમાર્ગમાં સર્વ ઈન્દ્રિયોતો વિનિયોગ પ્રભુમા થતો નથી. એ જ્ઞાની સર્વ ઈન્દ્રિયોતુ દમન કરે છે અને ભગવત્સેવામા તેનો ઉપયોગ થતો અટકાવ છે, તેથી એનો અક્ષરબ્રહ્મમા લય થાય એજ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ જે ભગવદીય પોતાની સર્વ ઈન્દ્રિયોતો વિનિયોગ રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં કરે છે તેને તો એવા લયરૂપ ફલ કરતા પણ અધિક ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ ઉત્કૃષ્ટ ફલ ચતુર બ્રહ્મની સાથે વિવિધ કામોપજોગ વા સાધુન્ય, વા સેવામા ઉપયુક્ત થાય એવા અલૌકિક દેહની પ્રાપ્તિ, વા અનૌકિક સામર્થ્ય ઇસાદિક ભગવદીયો પ્રાપ્ત કરે છે. ઉપયુક્ત અક્ષરબ્રહ્મમાં લયરૂપ ફલ પણ શુદ્ધાદિતીય જ્ઞાનીને જ પ્રાપ્ત થાય છે માયાવાદી જ્ઞાની જે સર્વ જગતને મિથ્યા કહે છે તેને તો અસત્ય ક્ષણ થાય છે તેને તો સંસારમા પુનરાવૃત્તિ થાય છે.

અર્થ—જે (માયાવાદિ પ્રભૃતિ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ જાણતા નથી તેઓ અસતમિથ્યા છે.)

આ પ્રકારે શ્રુતિ જ એવા મિથ્યાવાદી જ્ઞાનીનું મિથ્યાત્વ પ્રતિપાદન કરે છે આ પ્રકારે જ્ઞાની વા અજ્ઞાની એમ સર્વ જીવે આત્મનિવેદન ભગવત્સેવા, કથા ઇસાદિક અવશ્ય કરવા જોઈએ આત્મનિવેદન એટલે કે પ્રભુનો જ દાસ, પુત્ર, કે પુત્રી છુ, અને પ્રભુ જ મ્હારે સર્વસ્વ છે તેથી મ્હારે એમની આજ્ઞાનુ-

માર વર્તન રાખવું જોઈએ. આમ પ્રભુનું દામન્ય સ્વીકારી મનમાંથી અહંકાર નિવૃત્ત કરવો. આમર્ષી મહાપ્રભુએ નિજદાસ સેવાએ અર્થે અદૃશ્ય સાધનો કર્યા છે તેથી એમના સેવાએ ૧ પશુ પ્રકારના સાધનો કરવાનાં નથી એ સેવાએ તો એક એમનું જ સરણ સ્વીકારવું.

જ્ઞાન—મિથ્યાવાદીનું જ્ઞાન નહિ પરન્તુ શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાન અર્થ નથી એ જ્ઞાનનો જ્ઞાને અભિમાર્ગમાં છે શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાનથી (લીલાથી જિન સુષ્ટિમાં જ્ઞાન નથી એમ દહ નિ થવાથી સર્વત્ર તાપક્રોધની ભાવના થાય છે ભગવાનનો વિરહરૂપ તાપ-ક્રોધ અનુભવાય છે તેથી સર્વત્ર ભગવાનની સૂતિ થાય છે આ પ્રકારે ધીમે ધીમે પ્રપચ્ચ વિસ્મરણ થાય છે . શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન થાય છે આ પ્રકારે શુદ્ધ બ્રહ્મવાસ્તુ જ્ઞાન સાર્થક છે

મૂલમ્-વિરહેણ હરિસ્ફૂર્ત્યા સર્વત્ર ક્લેશમાવનાત્ ॥૪॥

લીલાતિરિક્તસૂટ્રૌ હિ નિરાનન્દત્વનિશ્ચયાત્ ।

યયાકથન્નિશ્ચિસ્મૃત્ય પ્રપચ્ચ હૃદયે ન્યસેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—જ્ઞાનવાન મનુષ્યને લીલાથી જિન પદાર્થોમાં જ્ઞાન નહોતો અભાવ છે એ નિશ્ચય થાય છે. જોને તેથી સર્વત્ર ક્રોધની ભાવના થાય છે (જોને પરિણામ) ભગ દિવદ્ધ થવાથી સર્વત્ર હરિની-ભગવાનની-સૂતિ થાય છે આમ જોમ તેમ કરીને જ પ્રપચ્ચની વિસ્મૃતિ કરી શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરે છે (૪-૫)

વિવેચન—આરે શ્રીઆચાર્યેણ મહાપ્રભુએ જીવને વિપ્રયોગજ્ઞાન કરે ત્યારે જ યમા વિરહ થાય છે ક્રોધ-તાપ-ક્રોધની ભાવના થાય છે, ભગવાનથી આપણે બુદ્ધિ પામ્યા છીએ, વિયોગી થયા છીએ તેથી તાપ-ક્રોધ અનુભવાય છે શ્રીમહાપ્રભુએ જ વિપ્રયોગનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ સર્વત્ર સર્વદુઃખદર્તા એવા જે હરિ-શ્રીકૃષ્ણ તેના વિ સર્વ સ્થલે અનુભવાય છે, ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણના સમ્મય થિના અન્ન કર્યા પર જ ઉત્પન્ન થતી નથી, ત્યારે જ ક્ષણ ક્ષણમાં વિપ્રયોગની ભાવના થાય છે આ પ્રકારે વિપ્રયોગરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં પ્રકટે છે તેને પુષ્ટિમાર્ગીક રહીને અનુભવ થાય છે જ સમ્મય થી રહિત જે પ્રવાહી સુષ્ટિ છે, તે જ્ઞાન નિવાળી છે એ પ્રવાહી સુષ્ટિના વોને પ્રભુ કદાપિ નિજ-અહોરિક-જ્ઞાનનું જ્ઞાન કરતા નથી પ્રવાહી સુષ્ટિના જીવો સં રમા સર્વજ્ઞીની માફક જામણ કરે છે એમને કોઈપણ કાર્યમાં સ્થિરતા હોતી ન એક કાર્યથી બીજા કાર્યમાં પ્રવિશણ એમની મતિ જામણ કરતી હોય છે એમને કોઈ સ્થળે રુચિ નથી-આમયસ્થાન-જ્ઞાન રૂપી નિવૃત્તિસ્થાન હોતું નથી. આ પ્રકારની આ સુષ્ટિ છે ? ભગવાનની સામગ્રી દેવ સુષ્ટિ છે તે તો શ્રીમહાપ્રભુએ દારા સરણે જ સત્સજથી પ્રપચ્ચને વિસ્મરે છે એકી વખતે પ્રપચ્ચ-વિસ્મૃતિ ન થાય તો ધીમે પ્રપચ્ચને વિસ્મરે છે અદર્શિય વિચારી વિચારી પ્રભુનું સ્મરણ કરે છે આ દેવી સુષ્ટિ હૃદયમાં એવું જ્ઞાન થાય છે કે “આપણે તો પ્રભુના દાસ છીએ અજ્ઞાનથી પ્રભુને જ જાણા છીએ અમારો ધર્મ તો એજ છે કે પ્રભુની સેવા કરવી, પ્રભુનું સ્મરણ કે પ્રભુના શુભગાન કરવા ઇત્યાદિ.” આમુરી સુષ્ટિને આપુ જ્ઞાન થતું નથી. (૪-૧)

મૂલમ્-ટૃપ્ત્ય મૃદ સદાનન્દ તથા લીલાયુત સદા ।

રસ સ્વસમનામાન ભક્તભારાત્મક પુન ॥ ૬ ॥

પૂર્વ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપન કરવાના કલા તે કેવા પ્રકારના છે તે હવે નિગૂળ કરે છે.

શબ્દાર્થ.—શ્રીકૃષ્ણ ગૃહ, સદા આનંદરૂપ તથા લીલાયુક્ત, સદા રસરૂપ, પોતાના જેવા નામેવાળા, અને વળી ભક્તભાવાત્મક એવા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા (૬).

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કહે મહાગૃહ છે—સર્વોપરિ છે, વેદાદિ પણ એમનો પાર નથી શકે એમ નથી, અને અતે ‘નેતિ નેતિ’ એમ એમને કહે છે, કારણ કે પોતે બુદ્ધિ અને વાણીથી અગમ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સદા આનંદરૂપ છે અને એક રસરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણનો આનંદ અગણિત છે. એમના આનંદની એક કણિકામાં સકલ જગતનો આનંદ સમાઈ રહે છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય એથમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે—સર્વ દેવો પ્રકૃતિના ત્યાજ્ય ગુણોથી પૂર્ણ છે, તેથી નિકૃષ્ટ છે, એમના આનંદની ગણના થઈ શકે છે. બૃહત્ (અક્ષર) બ્રહ્મનો આનંદ પણ ગણ્ય છે (તૈત્તિરીયોપનિષદની આનંદવદ્ધીમાં વિવિધ પ્રકારના આનંદની ગણના કરી છે) તેમાં મનુષ્યના શત-આનંદથી તે અક્ષર બ્રહ્મપર્યન્ત આનંદ ગણાવ્યા છે અક્ષરબ્રહ્મના આનંદની ગણના એમ કરાવી છે કે “તિ યે શતં પ્રજાપતેરાનન્દાઃ સ ઈકો વ્રહ્મણ આનન્દઃ” “પ્રજાપતિના એવા સો આનંદ તેના બરોબર બ્રહ્મનો એક આનંદ” એમ બ્રહ્મના આનંદની ગણતરી કરી પણ અત્રે પુરુષોત્તમના આનંદની ગણના કરી નથી. શ્રીકૃષ્ણ-પૂર્ણ પુરુષોત્તમનો આનંદ અગણિત છે, શ્રીકૃષ્ણ પ્રાકૃત-હોય-સર્વ ધર્મથી રહિત છે પણ અપ્રાકૃત નિખિલ ધર્મરૂપ છે, અન્યદેવ તેમજ અક્ષરબ્રહ્મ એવા નથી તેથી પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણજ મહારી ગતિ હોજે!” શ્રીકૃષ્ણ વ્રજભક્તો સહિત સદા રસલીલામાં નિમગ્ન છે. ભક્તના સગમાં માનાદિક લીલા કરી રસવૃદ્ધિ કરે છે, શ્રીકૃષ્ણ પોતે રસરૂપ છે, “રસો વૈ સઃ” “પરમાત્મા નિશ્ચય રસ છે,” તેથી નિજ ભક્તોના માન છોડાવે છે. હીન થઈ તેમને મનાવે છે આ પ્રકારે રસ હૃદીયન કરે છે ગીતગોવિન્દમાં કહ્યું છે કે ‘સ્મરગર્વલ્ખણનં મમ શિરસિ મળ્ડનમ્ ઘેહિ પદપલ્લવસુદારમ્’ સ્મરના ગર્વનું ખણ્ડન કરનાર મારા મસ્તકનો શૃંગાર આપનું ઉદાર પદ (ચરણ) રૂપ પલ્લવ મહારા શિર પર મૂકો. આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણજ ભક્તો પાસે દૈન્ય કરે છે શ્રીકૃષ્ણના રમ્મનો અનુભવ વ્રજભક્તો ભાવ સહિત કરે છે. ૬)

મૂલમ્:—યશોદોત્સજ્જલલિતં મુગ્ધભાવસમાવૃત્તમ્ ।

પ્રપન્નવૈરિણં વાધહેતુલૌકિકનાશનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ.—શ્રીયશોદાળના ઉત્સગમા શોભતા મુગ્ધભાવથી પૂર્ણ, પ્રપન્નના વૈરી અને બાધરૂપ લૌકિક હેતુના નાશ કરનારા શ્રીકૃષ્ણનું હૃદયમાં સ્થાપન કરવું. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે ? તો કે એમને શ્રીયશોદાળ નિજ ઉત્સગમા લઈ ખેલાવે છે, ત્યારે પરમ શોભા આપે છે. મુગ્ધબાલકની માફક શ્રીયશોદાળના કણ્ઠમાં વીંટળાઈ વળે છે પ્રપન્ન-આ દેહસમ્બધી સ્ત્રી, પુત્ર, પતિ, ગૃહ, લૌકિક, વૈદિક કાર્ય-એની સાથે વૈર રાખે છે કારણ કે પોતે સસારવૈરી છે—સંસારમાથી સુક્તિ આપે એમ છે. તેથી સાંસારિક કાર્યમા મનને આસક્ત થવા દેતા નથી જે જે સસારના પદાર્થો, સ્ત્રી, પુત્ર, ગૃહ, વિતાદિમા ભક્તનું ચિત્ત આસક્ત છે તેને પ્રભુ હરિ લઈ ભક્તનું ચિત્ત

પોતામાં રોક છે શ્રીવશોદાલ જો સમય રૂપ ઉભરાઈ જતું હતું તેને ઉતારવા પ્રભુને ત્વરાથી ભૂમિપર જરાક મૂકી દોઢમા, પ્રભુને જોમ લાગ્યું કે “શ્રીવશોદાલ મહત્તા કમ રૂપને વધારે પ્રિય માને છે !” જો પોતે સદન કરી શક્યા નહિ, તેથી હઠી, માખણ વેટલાં માટલાં હતા તે ફેલી નાખી તેમાંનું હઠી તથા માખણ વાંદરાઓને હુટાવી દીધું. આમ હઠી રૂપની માટલીઓ ફાટવાની, તથા અન્ય વજ્રબાહ્યોનાં હઠી, માખણ, વજ્ર વાની કીકા પ્રભુએ કરીને જોમ બતાવ્યું કે “મહારો (પ્રભુનો) ત્યાગ કરીને વૃદ્ધિ કરશે તો તે ગૃહકાર્ય લૌકિક વા વૈદિક કશું સિદ્ધ થશે નહિ ! ગોપીજનોની આસક્તિ પ્રભુ કરતાં હિં, રૂપ, માખણમા વિશેષ હતી તે આસક્તિ દૂર કરવા પ્રભુ જોમના દિં, રૂપ માખણની ધારી કરતા અને લૂટાવી દેતા, જોમની પાસેથી જાન દેવામાં પણ લાગ્યો નો નિરોધ સિદ્ધ કરવાનોજ હેતુ હતો. બાહ્યોનું મન પ્રપચમાં-હઠી, રૂપ, માખણથી લૌકિક-સંસારમાં આત્માસક્ત થાય તો પ્રભુની વિસ્મૃતિ થાય, તેથી પ્રભુ પોતેજ જોમની લૌકિક આસક્તિઓ-હિં રૂપ, માખણ-હારી દે છે-જોમની પાસે પ્રપચ જૂઠાને કે અને જોમના બિત્તને પોતાનામાં રોકે છે જો જો, બાહ્ય પ્રભુનો આશ્રય કરે છે તે જાતે પ્રપચ-સંસાર નહિ થાય કે. કારણ કે પ્રપચ-સંસારમાં આસક્તિ ભગવત્સેવામાં બાધ છે પ્રભુ, ભગવત્સેવામાં બાધક એવાં સર્વ પદાર્થો-લૌકિક કાર્યો, કમ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, અહંતા, મમતા, માયાકૃત લૌકિકાદિ-સવના નાશ કર્યા છે, અને બાહ્યોને પોતાના આસક્ત કરે છે (૭)

મૂલમ્—સ્વપ્રવેશાય કામાદિસર્વદોષાનિવારકમ્ ।

સ્વાર્થત્યકાસ્વિલસ્ત્રીયપરમાર્તિમહોત્સવમ્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—પોતાના પ્રવેશ માટે કામાદિક સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરનાર અને પ્રભુને લીધે ગેબોએ સદાનો ત્યાગ કર્યો છે એવા ભગવદીયોની પરમ વિપ્રયોગાર્તિનેજ મહેત્વરૂપ માનનારા પ્રભુ છે

અર્થાત્ સ્વાયત્ત્યક-ને જાને સ્વાર્થ ત્યજત્યા એવો પણ પાઠ ઉપલબ્ધ છે એ જાણીને જામ - ભગવાન સ્વાયત્ત્યકને ત્યજતે અભિધ સ્વીક બાહ્યોને પરમાર્તિનો મહોત્સવ કરાવનારા છે એટલે કે ભગવાનનો સ્વાયત્ત્યક રૂપ રૂપમાં છે પરંતુ એવા રૂપરૂપ સ્વાયત્ત્યક ત્વજ અતર્પાન અર્થભરિ વિરહની-વિપ્રયોગની અર્પિતદાશએ મહેત્વરૂપ થનારા છે અથવા પશ્ચાત્ત મહોત્સવ કરાવનારા છે.

વિવેચન—એવા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે બાહ્યોના દુરુપમાં પ્રવેશ કરવાનો વિચાર કરે છે ત્યારે જો બાહ્યોના દુરુપના કામ, કામ, મદ, મત્સરાદિ સદા દોષ દૂર કરે છે આથી જોમ ત્રિદ થાય છે કે જ્યાં મુખી બાહ્યનાં દુરુપ કામાદિ દોષથી પૂર્ણ દોષ છે ત્યાં મુખી શ્રીકૃષ્ણ જો દુરુપમાં પધારના નથી જ્યારે દુરુપ દાવરદિન થાય ત્યારેજ પ્રભુ નિઃસ્વ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણ બાહ્યના દુરુપમાં પધારીને બાહ્યને સ્વદર્શનાર્તિરૂપ પ્રભુના દર્શન કરાવતી તીવ્ર આતુરતા રૂપ પરમાત્મનું (તાપ-ક્રોધનું) જાન કરે છે “પ્રભુને જ્યારે મનુ ! ક્યારે જોમના દર્શન કરે ! જોમ તીવ્ર વિરદનાપનું બાહ્યને જાન કરે છે, આ વિરદતાપનેજ-પરમાર્તિનેજ-પ્રભુ મહેત્વરૂપ બોલે છે આ વિરદતાપ-વિપ્રયોગાર્તિ મહાબાહ્યને સિદ્ધ થઈ છે બાહ્યના દુરુપમાં બાહ્યમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાટે છે તેથી જો બાહ્ય

મૂલમ્ - વર્હિપિચ્છશિરોમૂષ શૃંગારરસરૂપિણમ્ ।

एवविधानन्तगुण विधाय हृदये सदा ॥ ११ ॥

तस्य सेवां प्रकुर्वीत यावज्जीव स्वधर्मतः ।

न फलार्थं न भोगार्थं न प्रतिष्ठाप्रसिद्धये ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—મયૂરના પિંચ્છનો અકુટ છે જેમને, જે શૃંગારરસરૂપ છે, અને જેવા જેવા જનનત શુભવાદા જાગવાનુંને હૃદયમાં નિરન્તર સ્થાપીને સ્વધર્મથી જીવન પર્વત જેમની સેવા સારી રીતે કરવી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કોઈ કદા પ્રાપ્તિ-અર્થ, કે કોઈ લોક-સિદ્ધિ-અર્થ, કોઈ પ્રતિષ્ઠાસ્થાપનાર્થ કરવાની નથી. (૧૧-૧૨)

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ મોહપિંચ્છનો અકુટ અસ્તકપર ધારણ કરે છે. છે શૃંગારરસરૂપ છે મોર જ્યારે રસદાન કરે છે ત્યારે જ નૃત્ય કરે છે તેજ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણે મોહ-પિંચ્છનો શૃંગાર ધરી જાહેરને રસદાન કરે છે મોરઅકુટનો શૃંગાર જ્યાં પ્રમાણે રસરૂપ છે ત્યાંથી લીલામાં અનેક જલસલસ-લીલાસુમુક્ત શ્રીકૃષ્ણને નિજ હૃદયમાં સ્થાપી, જેમણે સમરણ તથા હર્ષન નિજમથા કરવું ઉપર કહ્યું તેમ જેવા શૃંગાર રસરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સ્થાન માનસી સેવાથી જ્ઞાન કરવું, આ માનસી સેવા સિદ્ધ કરવા પ્રથમ તનુજ (યાત્રીય) અને વિત્તજ [ખનની સેવા] મન લગાડી કરવી. સિદ્ધાન્તસુકતાવલિ ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે — ‘કૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. તે માનસી સેવા ઉત્તમ છે. સદા શ્રીકૃષ્ણની (તનુજ વિત્તજ) સેવા કરનારને માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ જામત્રીનો વ્યય ન કરે તો જેનું જાલણપણું જતુ રહે તેમ જો વૈષ્ણવ જઈ શ્રીકૃષ્ણની સેવા ન કરે તો જેની વૈષ્ણવતા જતી રહે છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા પણ સ્વધર્મ જણી કરવી. કોઈ લોકિક, વૈદિક મોક્ષાદિ ફલની આશાથી કૃષ્ણસેવા ન કરવી. હું જો સેવા કરીશ તે લોકો અને વૈષ્ણવ જણી માન આપશે, ફલ્યાદિ આપશે એવો લોક મનમાં રાખવો તેમજ પ્રતિષ્ઠા-મોટાઈ પ્રાપ્ત કરવા પણ સેવા ન કરવી. પૂર્ણ નિષ્કામતા સ્વધર્મ સમજી કૃષ્ણસેવા નિરન્તર કરવી. શ્રીમદ્જાગવતમાં જાગવાનું ફર્મા પ્રતિ કહે છે — “ મહારી સેવાથી પ્રાપ્ત થાય જેવા સાલોક્ષ્યાદિ પ્યારે પ્રકારના મોક્ષને પણ મહારા જન્મ વડીયો છાંછતા નથી, મહારી સેવાથી મહારા જાહેરો જેવા પૂર્ણ છે — સન્તુષ્ઠ છે (સેવા જોમને પૂર્ણ દૃશ્ય છે) ત્યારે જો સેવાથી પૂર્ણ જેવા જાગવડીયો આવા મોક્ષની જ્યંવાંછના કરતા નથી તો પછી કાલથી નાશ પામે જેવા રાજ્યાદિક પદાર્થો તો જોજો કેમ છાંછે ? ” આમ મનાપૂર્વક સ્વધર્મ સમજી નિષ્કામ જઈ વૈષ્ણવે કૃષ્ણસેવા કરવી.

મૂલમ્ --શ્રીમદાચાર્યમાર્ગેણ નાન્યેનાપિ કદાચન ।

न कल्पितप्रकारेण न दुर्भाषसमन्वयात् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીમદાચાર્યજીએ જે પ્રકાર નિરૂપણ કર્યો છે, તે પ્રકારે સેવા કરવી કદાપિ (પણ) અન્ય માર્ગની રીતિથી, તેમજ સ્વકલ્પિત પ્રકારથી તેમજ અમદાથી-જાગવપૂર્વક ન કરવી (૧૩) વિવેચન — વૈષ્ણવે સેવા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ઉદિ

માર્ગની રીતિથી કરવી. કદાચિત ભૂલે ચુકે અન્યમાર્ગની રીતિથી કદાચિત ન કરવી. તેમજ પોતાના મનથી કલ્પિત પ્રકારે પણ સેવા ન કરવી. જે સેવામાર્ગની રીતથી અજ્ઞાત હોય તો વૈષ્ણવે રૂઢ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દેશને પૂછી લઈ સેવા કરવી. સર્વથા હુલાવથી ન કરવી. સ્વદેય સમૃદ્ધિ હોય અને તેથી જે ઉત્તમ વસ્ત્ર આભરણાદિ પ્રાપ્ત ન થાય તો હુલાવ-મનમાં સંકોચ ન થવા દેવો. આપણી સમ્પત્તિના પ્રમાણુમા યથાશંકિત શ્રીઠાકૌરણની સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ કાર્યને અન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન ન ગણવું. અન્ય લૌકિક કાર્યો શ્રીકૃષ્ણસેવારૂપ પરમફલ આગળ તુચ્છ છે. જે સામાન્ય લૌકિક કાર્ય સમાન શ્રીકૃષ્ણસેવાને ગણીએ તો સેવામાં અશ્રદ્ધા, હુલાવ, અને અભાવ આવે અને સેવા નિકૃષ્ઠ થઈ જાય, તેથી વૈષ્ણવોએ “શ્રીકૃષ્ણસેવા એ ઉત્તમોત્તમ ફલરૂપ છે, અને સ્વધર્મ છે,” એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિનુસાર સેવા કરવી.

મૂલમ્:--તત્ત્વં વિદિત્વા પરમં યશોદોત્સન્નજ્જલાલિતમ્ ।

શ્રીમદાચાર્યતત્પુત્રાન્ હિત્વાસ્મત્સ્વામિનીરપિ ॥ ૧૪ ॥

તત્તુલ્યબુદ્ધ્યા નાશઃ સ્યાત્સર્વથેતિ વિનિશ્ચયઃ ॥

एतावती सती शिक्षा संक्षिप्ता ध्रियतां हृदि ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીયશોદાણના ઉત્સર્ગમાં લલિત શ્રીકૃષ્ણને પરમતત્ત્વ જાણીને શ્રીમદા-ચાર્યજી, એમના પુત્ર, અને શ્રીમજ્જભક્તો વિના અન્ય કશા પર એમના તુલ્ય બુદ્ધિ (ભાવ) રાખવાથી સર્વથા નાશ થાય છે એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખવો, આટલી સંક્ષિપ્ત સત્યશિક્ષા સર્વથા હૃદયમાં ધારણ કરવી. **વિવેચન:—**વૈષ્ણવ ભગવત્સેવા કરે અને નીચેના ચાર પદાર્થોને, પરમ તત્ત્વ જાણે. (૧) શ્રીયશોદોત્સ ગલાલિત શ્રીકૃષ્ણ, (૨) શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી, (૩) એમના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી-શ્રીશુસાંઈજી, (૪) આપણા સ્વામિનીજી-મજ્જભક્તો. આ ચાર પરમતત્ત્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં છે. આ ચાર પરમ તત્ત્વને વિષે જોવો અલૌકિક ભાવ, જેવું સન્માન, જેવું દૈન્ય રાખીએ તેવું અન્ય લૌકિક પદાર્થો વિષે કદાચિત ન કરવું. એ ચાર પરમતત્ત્વ વિષે ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખવો, એમને ત્યજી લૌકિકમાં ઉત્તમોત્તમ ભાવ રાખનારને અસુર જાણવો. એનો શીઘ્ર નાશ થાય છે. કોઈ એવો લૌકિક પદાર્થ નથી કે જે એ ચારમાંથી કોઈ પણ તત્ત્વની સાથે તુલ્યતા ધરાવી શકે. આના દૃષ્ટાન્તમા એક વાર્તા છે. મીરાંબાઈને ગૃહે રામદાસજીએ શ્રીઆચાર્યજીનું પદ ગાથું. ત્યારે મીરાંબાઈએ કહ્યું કે ‘કોઈ શ્રીઠાકૌરણનું પદ ગાઓ’ રામદાસજીએ આ સાંભલતાં જ બિન્ન થઈને કહ્યું કે “દારી રાંઢ यह पद कहा तेरे खसमको हे, आज पीछें तेरो मुख न देखुंगो !” એમ કહીને ત્યાથી ચાલવા માંડયું પછી મીરાંબાઈએ ખહુ વિનંતિ કરી પરંતુ ત્યાં રામદાસજી ઉભા ન રહ્યા આ એક દૃષ્ટાન્ત. બીજી દૃષ્ટાન્ત.—છીતસ્વામી બીજબલને ત્યાં વરસોત લેવા ગયા હતા ત્યાં બિરબલે કહ્યું કે કોઈ પદ ગાઓ છીત-સ્વામીએ ગાથું કે ‘છીતસ્વામી गिरिधरन श्रीविठ्ठल येहि तेहि, तेहि येहि कहू न सन्देह’ આ સાંભળી બીરબલે કહ્યું કે “જો દેશાધિપતિ (અકબરશાહ) પૂછશે તો શું જવાબ

દેશે ?” એટલું બોલતાં જ છીતસ્વામીએ કહ્યું કે ‘મેરે માયે તો મુદિ મ્હેછ રે, જાગ રીતે
તેરો મુલ ન દેસુગી’ આમ કહી વરસોતનો ત્યાગ કરી જતા રહ્યા. વૈષ્ણવો એવા ટીકા
જનન્ય હતા કે કોઈપણ પ્રકારનો આક્ષેપ વા સન્દેહ ઉત્પન્ન થયો તત્ત્વેમાં સહી થાય
ન હતા ! શ્રીહરિરામજી કહે છે કે એ સર્વશિક્ષા સંક્ષિપ્તમાં લખી છે તેના પર વિચાર
કરી હૃદયમાં અવસ્થા ધારણ કરશે. (૧૫)

મૂલમ્—અન્યેઽપિ ચોપદેષ્ટવ્યા યદિ સ્યુરધિકારિણઃ ।

મિલન્તિ સ્વેચ્છયા શ્રદ્ધાયુતા ષ્ટ્છન્તિ ચેત્તદા ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—અન્ય પક્ષ એ કોઈ એના અધિકારી જનો હોય, અને એ તેના પે
તાની ઇચ્છાથી મહે, અને એ શ્રદ્ધાચુકત થઈ તમને પૂછે તો તમારે જોમનો ઉપદેશ
કરવો. (૧૬) **વિવેચન—**ઉપર જે શિક્ષા લખી તે અન્યજનોને કહેશે મા. જે કોઈ
અનવધીય હોય, અનવધિષ્ઠાથી આપની પાસે આવે અને પ્રાર્થના કરી પૂછે, વિતપૂર્વક
અવધુ કરે, તોજ અધિકારીજોને આ શિક્ષાનો બોધ કરવો તમારી ઇચ્છાથી કોઈ અન
ધિકારીને આ શિક્ષાનો ઉપદેશ ન કરશે. અધિકારી—પાત્રવિના રસ સ્પિરમાય નહિ જે
સમજી અન્યમાર્ગીઓને, તેમજ અનધિકારીને જાનો ઉપદેશ ન કરશે. (૧૬)

મૂલમ્—જીવતત્પરતાસિદ્ધૌ કૃપાહસ્તેષુ લુપ્યતિ ।

યથા વિપયિણા તોષો દૂતિકાસુ તથા હરે ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—જ્યારે જીવની અત્પરતા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તે હવે પર કૃપા
પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે જેમ દૂતિકાઓ ઉપર વિપયી જનો સન્તુષ્ટ હોય છે (૧૭)

વિવેચન—જે જીવ અત્પરતાથી હોય તેને પુષ્ટિમાર્ગીય દૂત સિદ્ધ થાય. પ્રભુ
હજીને હિસ્તુચક્રિયુએ અતિથય દુ અ આપ્તું તો પક્ષ પ્રદાહજી પોતાની અત્પર
રાયણતા, અત્પરદર્મ, અત્પરદામનનો ત્યાગ ન કર્યો ત્યારે પ્રભુએ શ્રીનૃસિંહાવતાર
જોનો પ્રતિજ્ઞ થ દર કર્યો તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ પુષ્ટિમાર્ગીમાં તત્પર થય
ત્યારેજ દૂત સિદ્ધ થાય. જેમ વિપયી જનો દૂતીની અનન્યતા જોઈ જોના પર પ્રસન્ન રહે
છે તેમ શ્રીઅજવાન નિજ અકતોની અનન્યતા જોઈ તેમના પર કૃપા કરે છે

ઉપરના ૧૬ માં શ્લોક અને આ ૧૭ માં શ્લોક સાથે કષ્ટક વિશેષ સમન્વય બાદે છે શ્રીહરિરામજી
શ્રીગોપેશ્વરજીને બોલે છે કે જો તમે આ શિક્ષા અથવા અધિકારી અનવધીયોને આપશો તો તમે પ્રભુ
સન્દેહ અધિકારી અકતોને પદોન્નિવાસની સેવા બળવશો. જેમ દૂતી પ્રેમના પાત્રોના સન્દેહ પરસ્પર
પદોન્નિવાસે છે અને વિપયી જનોને સન્તોષ થે છે તેમ તમે પક્ષ જો પ્રભુને સ દેશ અધિકારી અત્પર
યોને પદોન્નિવાસી અત્પરદર્મની ત્વિ કરે. તો પ્રભુ તમારા પર સન્તુષ્ટ રહેશે અને પક્ષ શિક્ષા લેવાની
છે કે કોઈના દરવર્ગમાં અત્પરદર્મવર્તુ રચાવન થાય તો એ કાર્ય અજવાનનું હતીય કાર્ય જો નરાવરજી
હિ શ્રીહરિરામજીચિરચિત્ત મહાદેવ શિખાવર્ગ અંગાપચ્ચરગીજીતદીક્ષામુબાવલક્ષિત સમાપ્તમ્ ।

શિક્ષાપત્ર ૧૬ મુ

ઉદ્દેશ—આ કરાવ કલિકાવર્ગ પ્રસંગથી સત્પુરુષોની પક્ષ શુદ્ધિ નાથ થાય છે.

સત્સંગ તો અતિદુર્લભ છે, તેથી નિરન્તર અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું ઉચ્ચારણ કરી મન એક શ્રીમદ્વાચાર્યજીમાં સ્થાપવું એમ નિરૂપણ કર્યું છે. ઉપર બતાવેલા દોષોથી વૈષ્ણવ પોતાના ભગવદ્દાવનું રક્ષણ કરે અને ભગવત્સેવાકથાદિકમાં તત્પર રહી, શ્રીમદ્વાચાર્યજીનો અનન્ય આશ્રય રાખે તો ફલ સિદ્ધ થાય. આ મહાબાધક કલિકાલથી જરૂર બચવું એ હવે કહે છે:-

મૂલમ્:-ઈદાનીં વર્તતે કાલઃ કરાલઃ કલિરીદશઃ ।

યસ્મિન્ વિનश्यति मतिः संतामपि कुसङ्गतः ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—હવે એવો કરાલ (ભયકર) કલિકાલ આવ્યો છે કે એ સમયમાં સત્પુરુષોની મતિ પણ કુસંગથી નષ્ટ થાય છે વિવેચન.—વર્તમાન કલિકાલ મહાવિક્ષિત છે ! એનો પ્રસિદ્ધ પ્રવાહ જોઈએ છીએ તો કમ્પ ઉભવે છે ! કારણકે સત્પુરુષની મતિ કુસંગથી બ્રૂટ થાય તો અજ્ઞાનીની બુદ્ધિ બ્રૂટ થાય એમા શુ આશ્ચર્ય !

મૂલમ્:-સત્સંગો દુર્લભો યત્ર સતતં સત્પ્રસંગતઃ ।

કથાઃ કૃષ્ણચરિત્રૈકયુતા નિત્યં ભવન્તિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ —જે સમયમાં સત્સંગજ દુર્લભ છે ! અને સત્સંગથીજ નિરન્તર એક શ્રી કૃષ્ણચરિત્રયુક્ત કથા થાય છે. (૨) વિવેચન.—સત્સંગ તો દુર્લભ છે. નિરન્તર દુઃસંગથી સત્પ્રાણીની બુદ્ધિ નાશ પામી છે. જે એક ક્ષણ પણ ભગવદીયોના સંગ દુર્લભ છે તો પછી નિરન્તર સત્સંગપ્રાપ્તિ તો કયાથીજ થાય ? નિરન્તર ભગવદીયનો સંગ થાય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું શ્રવણ પ્રીતિથી કરે, શ્રીકૃષ્ણ સેવા કરે તો કંઈક ચિત્તને શાન્તિ મળે. જે ભગવદીયો પોતે સેવા કરતા હોય અને કૃષ્ણલીલાનું શ્રવણ કરતા હોય તે પોતાના સંગમાં રહેતા અન્ય વૈષ્ણવોને પણ ભગવદ્દર્શનમાં તત્પર કરી શકે. દષ્ટાન્તમાં એક ભીનું કપડું પોતાના સમ્બન્ધથી અન્ય સૂકા કપડાને ભીનું કરી શકે છે. પરન્તુ એવા ભગવદ્દર્શથી આર્દ્ર ભક્તો હમણાં દુર્લભ છે ! (૨)

મૂલમ્:-નિજાચાર્યપદામ્ભોજસેવિનસ્તુ સુદુર્લભાઃ ।

અદમ્ભિનઃ કૃષ્ણસેવાકથાચિન્તનતત્પરાઃ ॥૩॥

શબ્દાર્થઃ—આપણા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલનું સેવન કરનારા, દમ્ભરહિત અને શ્રીકૃષ્ણસેવા તથા કથાનું ચિન્તન કરવામાં તત્પર—એવા ભગવદીયો અતિદુર્લભ છે (૩) ભગવદીયોના લક્ષણ આપે છે કે જેથી વૈષ્ણવો સાવધાન રહે, જેઓમા એ લક્ષણો હોય તેનોજ સંગ કરવો અન્યના સંગથી ફસાવાનો સમય આવે છે.

વિવેચનઃ—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણકમલની સેવામાં અહુર્નિશ મન રાખતા હોય એવા અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય અતિદુર્લભ છે જેઓ દમ્ભરહિત હોય, પાખણડી ન હોય, શ્રીકૃષ્ણની સેવામા તત્પર હોય, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર હોય, એવા બાહ્યાચારથીજ ન કરતા હોય, પણ શુદ્ધ મનથી કરતા હોય એવા ભગવદીય તો આ કાલમાં ખડું દુર્લભ છે, (૩)

હવે મી દરિયાજી પોતાને સત્સંગનો ખલાવ કે એ નિરૂપણ કરે છે

મૂલમ્—અહ તુ સર્વથા નિત્ય તથા સત્સંગવર્જિત ।

વિલક્ષ્યામિ મનસા નૂન નિરાનન્દેન નિત્યશઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ —હું તો સર્વથા નિત્ય સત્સંગથી રહિત છું નિત્ય આનંદરહિત મનથી
ઠલેશ પામું છું (૪) વિવેચન.—મને સત્સંગ પ્રાપ્ત થતો નથી ભર્તૃવદીયનો સંગ થતો
તો એના દુઃખમાં વિશાળતા શ્રીકૃષ્ણના આનન્દનો પણ અનુભવ થાય પરંતુ ભગવદ્દેવ
હર્ષભ છે, તેથી મહાઈ મન આનન્દરહિત હોઈ ઠલેશ પામે છે (૪)

મૂલમ્—ઘાપ્તનિસરણોપાય ન પશ્યામિ મહીતલે ।

કો ઘા મદીયહૃદયતુ સ્વં કૂરીકરિણ્યતિ ॥૫॥

શબ્દાર્થ —હું આ પૃથ્વી ઉપર આંધુ બહાર ઠાક્યાનો ઉપાય જોતો નથી, બચવું
મદારા દુઃખનું દુઃખ કોણ કરે કરશે ? વિવેચન.—એ આ પૃથ્વીપર વાસ કર્યો કે
શું કરવા કર્યો ? ને પૃથ્વી ઉપર જન્મ લઈને પણ દરિયાજી ન સામી સંગોય તો જન્મ
વૃથા છે પ્રકટાદિ કહે છે કે,—“ કુમારાવસ્થામાં ભુદિમાન આ સસરમાં
ભગવદ્દર્શનું આચરણ કરે કારણકે માનુષ જન્મ હર્ષભ છે ને કે માનુષ જન્મ (જુદા)
નિશ્ચયતારહિત છે તેમણે અર્થ આપનાર છે ” શ્રીજેકાદશ સ્કન્ધમાં જનકવિદેહી કહે
છે—અર્થ—દેહી છવને મનુષ્યદેહ હર્ષભ છે એ દેહ લાલસુર છે તેમાં પણ
ભગવાનના ભક્તજનોના દર્શન હર્ષભ છે ” આ વાક્યાનુસાર માનુષ દેહ ઉત્તમ છે ને
કે લાલસુર છે તો પણ મહાર અર્થ સામી આપે જોવો છે હોમાર ખવસ્થામાંજ મહર્ષ
શરણ લઈ ભગવદ્દર્શ કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે આવો ઉત્તમ માનુષ દેહ લાલમાં નાત
પામે એમ છે અને ને ભગવદ્દર્શ, ભગવદ્દર્શ, સ્મરણરહિત એ વૃદ્ધાવસ્થાને માટે મુદ
તવી રાખવામાં આવે તો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે ક્યારે કાલ ભણણ કરશે તે કહી શક્ય
નથી. અન્તકાળે ઠશું ન જની આવ તેથી સાવધાન રહી યથાશક્તિ ભગવદ્દર્શનું આચરણ
હોમારાવસ્થાથીજ કરવા સૂચનું નહિ આવો ઉત્તમ કલ્યાણક માનુષ દેહ પ્રાપ્ત કરીને પણ
ને ચિત્તને વૈકલિષ્ઠ્ય આસક્ત કરી દરિયાજી ન આવ, તો એનો માનુષ દેહ વૃથા છે,
મે પોતાના પારસમણિને—ચિન્તામણિને કોઢીના સમાન પૂગમાં પડે છે, અને જાને
પશ્ચાત્તાપ કરે છે દરિયાજીના ઉપાય કલભ છે તેથી શ્રીદરિયાજી અતિએદ કરે છે ।

શ્રીગોવિંદના ચિત્તનું સાન્તવ કરવા શ્રીદરિયાજી શ્રીગોવિંદને કહ કહ જનુજતા છે તે
જનારી આપે છે શ્રીદરિયાજી વચ્ચેય તથા શ્રીમુનાજી અધિષ્ઠી કર પર્ચેશમાં છે.

મૂલમ્—ગ્રજવાસસ્તથા થ્રીમથમુનાદર્શન મતમ્ ।

દૂરે ગોવર્ધનદશિર્દૂર તદ્વાપદર્શનમ્ ॥ ૬ ॥

શા દાય —જન્મમાં વાસ તથા શ્રીમથમુનાજીના દર્શન, તથા શ્રીમુનાજીના સ્વરૂપ
પનું જ્ઞાન તથા શ્રીગોવિંદન—શ્રીગોવિંદના સ્વરૂપનું જ્ઞાન, તથા શ્રીગોવિંદનનામણી

દર્શન-એ સર્વ દૂર થયા છે ! (૬) વિવેચન:-હરિશરણનું કોઈ પણ સાધન મહારાથી થયું નહિ ! મનમાં વાસ પણ થયો નહિ ! મનદેશ મહાઉત્તમ છે ! મનદેશ પ્રભુશરણ જવાનું ઉત્તમ સ્થલ છે ! જે ત્યાં સ્થિતિ થાય તો પ્રભુ આપણને પોતાના કરી લે અને કૃપા કરે ! એવો ઉત્તમ મનવાસ પણ મહારાથી તો ન થયો ! શ્રી યમુનાજીનો એવો પ્રતાપ છે કે ગમે તેવો હુદ્દા જીવ પણ જે જાણે અજાણે એનું એકવાર જલપાન કરે તો એ જીવને ચમચાતના ન થાય, જે જીવ શ્રીયમુનાજીનો આશ્રય કરે તેને શ્રીયમુનાજી શ્રીકાકારજીની લીલાનો અનુભવ કરાવે અને તેનો સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરી ભગવદ્લીલાનુભવ યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે, એવું શ્રી યમુનાજીનું અલૌકિક મોહાત્મ્ય છે ! મહેને તો એવા શ્રીયમુનાજીનાં દર્શન પણ દૂર છે ! શ્રીગિરિરાજ એવા ભગવદીય છે કે પોતાના સંગથી નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિન્દીજી (ભીલડી) ને પણ ભક્તિ આપે છે ! એવા શ્રીગિરિરાજજી પણ મહારાથી દૂર છે ! અરે ! શ્રીગોવર્દનનાથજીના પણ દર્શન મને હવેલ થયા છે ! આ પ્રકારે પરદેશમાં સ્થિતિ કરવાથી હું ભાગ્યહીન છું ! હવે હું શું કરું ?

હવે જે કાંઈ એમ શંકા કરે કે શું કરવા આવા ખેદ કરો છો ? મનમાં ભાવપૂર્વક એ વસ્તુઓનું સ્મરણ કરશો તો એ વસ્તુઓ પાસે જ છે મનમાં મન આંદિની ભાવના કરો તો પ્રત્યુત્તર આપે છે -

મૂલમ્:-વિષયક્રાન્તિતો દૂરે ભગદ્ભાવસન્નતિઃ ।

દેશાન્તરસ્થિતસ્યાય દૂરે સદ્ગઃ સતામપિ ॥૭૥॥

શબ્દાર્થ:-વિષયક્રાન્તિથી ભગવદ્ભાવનો વિસ્તાર દૂર રહ્યો છે અને હું કે જે પ્રદેશ-દેશાન્તરમાં સ્થિતિ કરી રહ્યો છું તેને સત્પુરુષનો સંગ પણ દૂર થાય છે (૭) વિવેચન:-દેહ વિષયથી આક્રાન્ત-પૂર્ણ થઈ રહ્યો છે, તેથી ભગવદ્ભાવ અતિ દૂર છે જેનું હૃદય શુદ્ધ હોય, અઘટપ્રહર લૌકિક વાતો મનમાં ન સ્ફુરતાં ભગવત્સ્મરણ ચાલી રહે તેવા ભગવદ્ભાવ-

૧ શ્રીયમુનાજી અને યમ સૂર્યની સતતિ છે. ખીજી શ્રીકાકારજીએ શ્રીયમુનાજીના તીરપર, શ્રીયમુનાજીના જલમાં ક્રીડા કરી છે. આ પ્રકારે શ્રીયમુનાજીને ભગવત્સંબંધ છે જેને પરિણામે જે કોઈ જીવ શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરે તેને ભગવત્સંબંધ પ્રાપ્ત થાય એમાં સંશય નથી શ્રીયમુનાજીમાં શ્રીકાકારજીએ મળભક્તો સહિત ગસલીલાને અંતે જલક્રીડા કરી હતી જેને લીધે શ્રીયમુનાજીના પાનથી મળભક્તોની ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીયમુનાજી ચાર પ્રધારના ભક્તોનું એક યુથ ગણાય છે જે યુથ ભગવાનને નવીન સામગ્રી અગીકાર કરાવે છે, ભગવત્સંબંધ કરાવે છે, અપ્પ ભગવાનની સાથે રમણ કરવા યોગ્ય અલૌકિક દેહ સમ્પાદન કરી આપે છે આવા શ્રીયમુનાજીનું જલપાન કરનારને યમરાજ પણ કેવી રીતે દુઃખ આપી શકે ? વધુ વિગત માટે જુઓ અમારો “શ્રીયમુનાજીનો વરનાકર”

૨ મથુરાજીની પાસે ૮૪ કોશનો એક મનદેશ નામનો પ્રદેશ છે ત્યાં શ્રીગિરિરાજ નામના એક પર્વત છે પર્વતની કન્દરામાં શ્રીકાકારજી ગાયો ચરાવતા ચરાવતા પધારે છે શ્રીગિરિરાજ શ્રીકાકારજીનું સન્માન મધ્યાહ્નસમયે શીતલ સ્થાન આપી કરે છે, તેથી એમને પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીય કલા છે એમના સંબંધી જે બીજીઓ-પુલિન્દીજીઓ-નિષ્ઠ પ્રદેશમાં રહેતા હતા તેમને ભક્તિ પ્રાપ્ત થઈ અને નીચ યોનિમાં જન્મેલા પુલિન્દીજી-ભગવદીયોનો ભોગ (વનના ફલપ્રલાદિ, શ્રીકાકારજી અગીકાર કરતા હાલમાં પણ પુષ્ટિમાર્ગના મંદિરોમાં હિત્યાપનભોગ શ્રીપુલિન્દીજીના ભાવથી ધરાવાય છે.

[શ્રીગિરિરાજજીના સ્વરૂપ વર્ણન માહાત્મ્ય માટે જુઓ અમારો “શ્રીગિરિરાજભૂષણગ્રન્થ”

મને સર્વ વસ્તુ ભાવનાથી સિદ્ધ થાય પરંતુ હું તો વિષયથી પૂર્ણ છું દૂર દેશમાં સ્થિતિ
કરું છું અને સર્વ વસ્તુ અત્ર દૈનિક પ્રવાહી યદિનો' થાય છે, ભગવદ્દીવના સંજમાં સ્ત્રી
ભગવદ્ભાવનો વિચાર કરવો જો મને સુલભ નથી (૭)

મૂલમ્:—તદમાવાત્ કથા દૂરે તતો વિમુક્ષતા હૃદ ।

एवविधस्य सततं श्रीकृष्णः शरण मम ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થ:—સતત જના અભાવથી ભગવત્કથા દૂર છે તેથી હૃદયની વિમુક્ષતા (નિર્મ
મુક્ષતા) થાય છે જ્યાં સ્થિતિમાં રહેલો જે હું તેના નિરંતર શ્રીકૃષ્ણ આશ્રય હોયું । (૮)

વિવેચન:—જો ભગવદ્દીવો હોય તો શ્રીમુખાધિનીજી આદિ ભાવાત્મક કથા જો
જોમની કથાનું અવલોકન ત્યારે વિવિધ ભગવદ્ભાવ હૃદયમાં ફરે. પરંતુ જોવા ભગ
દ્દીવો મ્હારાથી દૂર છે, તેથી ભાવાત્મક કથા-અવલોકન દૂર છે અને હૃદયમાં બહિર્મુક્ત
ભવાત્મક રહી છે આમ સર્વસાધનાથી સંહિત છું તેથી શ્રીકૃષ્ણના જ શરણની ભાવના વિદ્ય
અન્ય હું શું કરું? શ્રીગદાપ્રભુજી કૃષ્ણાશ્રય શ્રવણમાં કરે છે કે—**અર્થ:—**વિવેક, મિત્ર
અને ભક્તિ આદિથી સંહિત વિશેષ કરીને પાપમાં અસહ્ય, હીન, એવો જે હું તેની
કૃષ્ણજાતિ હોયું । આ પ્રકારે હું સાધનથી સંહિત છું તથી શ્રીકૃષ્ણ જ મ્હારું સા
આશ્રયસ્થાન છે (૯)

मूलम्—को वेद कृष्णः किं कर्त्ता न जानेऽहं कृपानिधि ।

तथापि श्रीमदाचार्यशरणं करवे मन ॥९॥

શબ્દાર્થ:—કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ શું કરશે તે જાણી શકું છું? હું તો બાલ્યમાં નથી
તથાપિ મ્હારા મનને જોઈ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણ કરું છું (૯)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ શું કરવાની હક્ક રાખે છે તે હું બાલ્યમાં નથી મ્હારી ઈ
બલિ કરશે તે મ્હારાથી જણાવ જોમ નથી, હું જોઈ શકું બાલ્ય છું કે “શ્રીકૃષ્ણ કૃપાનિધિ
છે, નિજ ભક્તોપર નિઃશય કૃપા કરે છે ” હું જોઈ શ્રીઆચાર્યજીના શરણક્રમણનો આશ્રય
કરી રહ્યો છું તેથી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરશે જ મ્હારું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થશે.

આમ શ્રી શ્રીહરિશયજી એક મતાવે છે કે શ્રીઆચાર્યજી શરણ અને શ્રીકૃષ્ણશરણ એક
છે. જે જીવ શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવે છે તેને જીવ શ્રીમુખાધિની શ્રીહરિશયજી, અને શ્રીકૃષ્ણ
સકલ લીલાનો અનુભવ તેને થાય છે શ્રીઆચાર્યજીના શરણ વિના કશી રક્ષાસિદ્ધિ થતી નથી.

मूलम्—विशेषः प्रेमजित्पत्राद् बोद्धव्य सर्ववृत्तयुक् ।

अनेन केवलेनैव किञ्चित्स्वस्थ मनो मम ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ:—વિશેષ વાર્તા સર્વ વૃત્તા ન સંહિત પ્રેમજીના પત્રમાંથી બાહ્યી સકલ
જોમ છે મ્હારું મન જે કંઈક સ્વસ્થ છે તે કેવલ આનાથી જ (આ બાહ્ય દર્શાવ્યો તેનાથી જ) છે
શ્રીશ્રીહરિશયશ્રીહરિશયજીનાં સંકલ્પનિગમ સિદ્ધાવર્ત શ્રીમોખશરણીજીતટીકામુખાદિસાક્ષિ

શિક્ષાપત્ર ૨૦ મું.

ઉદ્દેશ:—શરણાગતિ પહેલાનાં દોષોની ચિન્તા ન કરવી, શરણાગતિ થયા પછીથી સાધન રહેવું. નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું, લગવત્સેવાગુણગાનાદિક કરવા. ^૧અદ્યક્ષ યોગના વચનથી મોહ પામવો નહિ, પુષ્ટિમાર્ગથી બુદ્ધિ ચલિત ન થવા દેવી. સર્વદા પ્રસંગમાં રહેવું, શ્રીઆચાર્યજીના વાક્યમાં નિષ્ઠા રાખવી, અને પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચરણ કરનારનો સંગ ત્યજવો, એવું નિરૂપણ આ વિશિષ્ટ શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે.

મૂલમ્:—સમાચારાવગત્યૈવ સન્તોષો જનિતો મહાન્ ।

સદોષેપિ હરિર્જીવેન્નુગ્રહં કુરુતે સ્વતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ.—સમાચાર જાણીને મને મહાન્ સન્તોષ થયો છે. હરિ શ્રીકૃષ્ણ દોષ-સહિત જીવપર પણ પોતેજ અનુગ્રહ કરે છે. [૧] **વિવેચન.**—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘તમારો પત્ર આવ્યો તે વાચી મહાન્ સન્તોષ થયો છે તમને જે ગૃહલગ્નરૂપ આપત્તિ આવી પડી તે દુઃખમાંથી હવે તમારું મન શાન્ત થયું, તમારું હૃદય એ દુઃખથી નિવૃત્ત થયું, તમને હવે સન્તોષ થાય છે એ જાણીને અમને પણ સન્તોષ થયો, હવે જે શિક્ષાનો અચલાગમાં ઉપદેશ થાય તે મનમાં ધારણ કરશે હરિ જાણે છે કે જીવ દોષ-પૂર્ણ છે છતાં પણ એવા સદોષ-દુષ્ટ જીવને પોતાના બળથી ઉદ્ધારે છે પ્રભુ જીવના સામર્થ્ય તેમજ દોષ વિચારતા નથી એનાપર અનુગ્રહ કરે છે શિશુપાલ શ્રીકૃષ્ણની નિન્દા કરતો હતો, દુષ્ટ હતો, તો પણ એને ઉત્તમ ગતિ પ્રભુએ દાન કરી, ઇન્દ્ર પોતાનો ઈર્ષ્યાગ બંધ થવાથી, ક્રોધ કરી વ્રજદેશ ઉપર મૂસળધાર જલવૃષ્ટિ કરી તોપણ પ્રભુએ એના ઉપર કૃપા કરી શ્રીકૃષ્ણ સ્વપ્રેમબળથી દોષયુક્ત જીવો ઉપર કૃપાજ કરે છે. એવા શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, ભજન, શરણ નિરન્તર કર્તવ્ય છે.

મૂલમ્:—પ્રમેયબલસાસાદ્ય કિમસાધ્યં તદા ભવેત્ ।

અતઃ પ્રથમદોષાણાં ચિન્તા નૈવ વિધીયતામ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ.—પ્રમેયબલની પ્રાપ્તિ કરી તો પછી શું અસાધ્ય હોઈ શકે ? તેથી પ્રથમ દોષોની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી. (૨) **વિવેચન.**—પુષ્ટિમાર્ગમાં—પ્રભુના અનુગ્રહ માર્ગમાં—કૃપામાર્ગમાં સર્વ કાર્ય પ્રમેયબલથીજ સિદ્ધ થાય છે જીવના સાધનથી કર્યું કાર્ય સિદ્ધ

^૧ અદ્યક્ષ એટલે થોડું જ્ઞાન ધરાવનાગ, યદ્યપિ બહુ વિદ્વાન્ પરિહત હોય પરન્તુ પુષ્ટિમાર્ગીય અન્યમા ગભીર પ્રવેશ ન કર્યો હોય તો તેને અદ્યક્ષ અથવા અવ્યક્ષાનવાન સમજવો.

^૨ વિવેચનમાં ગૃહલગ્ન સ્મરણ કર્યું છે મૂલમાં ફક્ત (સમાચાર જાણીને) એટલાજ શબ્દો છે. સ્પષ્ટ ‘ગૃહલગ્ન’ દર્શાવ્યો નથી તો પણ શ્રીગોપેશ્વરજી વિવેચનમાં ગૃહલગ્નનો પ્રસંગ જણાવે છે તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે ‘નવમ શિક્ષાપત્રનું પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનનું નિરૂપણ વાચીને, તથાદશમ શિક્ષાપત્રમાં આર્તિના કારણોનું મનન કરીને એમના ચિત્તનું સમાધાન થયું છે એમણે ગૃહલગ્નનો શોક દૂર કર્યો છે એ સમાચાર એમણે શ્રીહરિરાયજીને ઓગણીગમા પત્રના જવાબમાં લખ્યા હશે. તે જવાબ સ્વીકારીને શ્રીહરિરાયજીએ વિશિષ્ટ પત્રનો આરભ કર્યો છે:—‘સમાચાર જાણીને મત્યાદિ’

ચતુ નથી. છવ ક્યાં સુધી સાધન કરી શકશે ? એના સાધનના દોષ પણ હર ક્યાન નથી. તેથી વૃથા ચિન્તા ન કરવી. શ્રીમદ્દામ્રણ્ય છે કે 'જીવાઃ સ્વભાવતો દુષ્ટા' "છવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે" તોપણ દુષ્ટ છવ જ્ઞાનથી પોતાની ક્ષેત્રતા માની રહો છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં છવકૃત સાધનથી કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી પ્રભુની કૃપાથી કાર્ય સિદ્ધ કરે છે પ્રભુ સ્વપ્રસન્નતાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખો કોઈપણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્—સજાતભગવદ્ભાવમપખ્યમિવ સદ્ગુણમ્ ।

લોકનિન્દામિવ દુઃખં ન ધત્તેવ્યં હિ માનસે ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ—જેમ સારા ધુણવાળી કોપધિને અપર્ય (ખાંડે, ખાટું) વગેરે ન ખાવાની વસ્તુ ખાવી તે) નાશ કરે છે, તેમ લોકનિન્દાથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ મનમાં લાવવાથી, જે (મિથ) ભગવદ્ભાવ સારી રીતે વૃદ્ધિ પામેલા છે તેનો નાશ થાય છે તેથી લોકનિન્દા દુઃખ મનમાં ન લાવવું. (ક) વિવેચન.—લૌકિક ચિન્તાથી ભગવદ્ભાવનો નાશ થાય છે, તેના દહાન્ત કહે છે જેમ કોઈ સુંદર કોપધિનું સેવન કરે અને પછી એ કોપધિને ખનુદ્ધ (ખાંડે ખાટું ન ખાવું તે) કરી-નિયમ ન પાળે તો તે કોપધિની અસર નાશ પામે છે, શેઝ વૃદ્ધિ પામે છે શેઝ વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ ભગવદ્ભાવ સારી રીત વધે દોષ ત્યારે એ ભગવદ્ભાવના રક્ષણાર્થે લૌકિક નિન્દા મનમાં ન લાવવી. તોપણ એ છે કિંક નિ થતું દુઃખ છવ મનમાં લાવે તો ભગવદ્ભાવને પોષણ મળતું નથી ભગવદ્ભાવની કરી-ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિનો નિયમ-સચવાટી નથી ભગવદ્ભાવને સમજાવે થાય છે આમ ભગવદ્ભાવ લૌકિકાદિ દુઃખની કોઈ પણ ચિન્તા કરવાથી નાશ પામે તે સાદું શ્રીમાદ્દામ્રણ્ય મહાપ્રભુજી નવરત્ન જન્યમાં ચિન્તાનિવૃત્તિને અર્થે કહે છે—"જેણે આત્મા સમજી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કર્યું છે તેણે કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા ન કરવી. "તેથી લૌકિક નિન્દાએ મહાદુષ્ટને કદાપિ મનમાં લાવવું નહિ લૌકિક છવો અનેક પ્રકારના છે તે અનેક છવોનું અનેક પ્રકારનું કહેવું કરી શકવું અશક્ય છે એટલે એ લોકો નિન્દા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ? શ્રીભગવતમાં કહે છે કે 'શ્રીગોપીજનોએ ભગવતપ્રાપ્તિને અર્થે લોક અને વેદનો ત્યાગ કર્યો, અને પ્રભુનું ભક્તન કર્યું તે સમયે જોય તેમજ તેમના માતાપિતાઓએ બહુ નિન્દા કરી તોપણ ગોપીજનોએ તેની ચિન્તા ન કરી ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણે પ્રસન્ન થઈ શસલીલામાં ક્ષેત્રકાન યર્જુ " તેથી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી એજ મોજ છે. (ગ)

મૂલમ્—અગ્રે તુ સાવધાનસ્વ વિષયં સર્વથા પુન ।

દુઃસદ્ગાદિમહાદોષા નાશયન્ત્યેવ સત્ક્ષેણાત્ ॥૩૨॥

શબ્દાર્થ—તે પછી તો સર્વદા નિશ્ચય સાવધાનપણ રાખવું, દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ તત્ત્વજી ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે વિવેચન.—હવે પછી સાવધાન રહેલો કારણ કે દુઃસદ્ગાદિ મહાદોષ છે જ મન-મથી એકત્રિત કરેલા ભગવદ્ભાવને એક છણમાંજ દુઃસદ્ગાદિ સર્વદા નાશ કરે છે શ્રીભગવતારિ પુરાણમાં કહે છે કે, 'મહાન્ ભગવદ્ભાવ પણ દુઃસ

ગંથી પડેયા છે, માટે તમે હું સંગથી ક્ષણે ક્ષણે સાવધાન રહેજો.' (૪)

મૂલમ્:—અસજ્જનકૃતા નિન્દા તુષ્ટ્યૈ સત્ત્વવિનિશ્ચયાત્ ।

યતસ્તેષાં ન રોચન્તે સન્ત એવ હિ સર્વથા ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—અસત્ પુરુષો જે નિન્દા કરે છે તે નિન્દા ભક્તના સન્તોષને અર્થે છે કારણ કે એ નિન્દા ધૈર્યરૂપ સત્ત્વનો વિશેષ નિશ્ચય કરી આપે છે. અસત્પુરુષો સર્વથા પ્રિય લાગતાં જ નથી. **વિવેચન:—**અસજ્જન [અવૈષ્ણવ] તથા અન્યમાર્ગીય બહિર્મુખ જે જે નિન્દા કરે તે શ્રવણ કરીને મનમાં દુઃખ ન પામશે. મનમાં પ્રસન્ન રહેજો. 'હું જીવ છું જીવ હોઈ દોષપૂર્ણ છું તેથી દોષવાન જીવની લોકો નિન્દા કરે એ સત્ય જ છે.' એવો નિશ્ચય કરી લોકનિન્દા સહન કરજો. જે સન્ત છે—સાધુ પુરુષો છે તે કદાપિ દુષ્ટોની વાણીમાં રુચિ રાખતા નથી. દષ્ટાન્તમાં પ્રહલાદજીએ દુષ્ટ પિતાના કટુ વચનોની ગણના કરી ન હતી. જે નિન્દા વા. દુ.ખ—પ્રતિબંધાદિક પિતાએ મૂઝ્યા તે સહન કર્યા ત્યારે પ્રભુએ ભક્તની રક્ષા કરી. તેથી ધૈર્ય રાખી લૌકિક નિન્દા સહન કરવી. (૫)

મૂલમ્:—માર્ગવિશ્વાસરહિતાઃ પૂર્વદોષૈકદૃષ્ટયઃ ।

યતો નામૈવ હિ હરેઃ સર્વદોષનિવર્તકમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—(જે) અસજ્જન પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તેમજ પૂર્વથી જ દોષદષ્ટિયુક્ત છે (તેમની વાણીમાં વિશ્વાસ ન રાખવો) તેથી હરિનું નામ જ સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરે એમ છે. [૬] **વિવેચન:—**દુષ્ટ કેવા છે? પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે. પૂર્વજન્મથી દોષ જ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એ લોકો જોઈ રહ્યા છે પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે તે જોઈ શકતા નથી. તેથી શરણ આવે તો પણ પ્રથમની દુષ્ટતાને લીધે દોષજ જોઈ રહ્યા છે. પોતાની કુટિલતા ત્યજતા નથી. આસુરી પ્રકૃતિના એ લોકો છે, તેથી એમનો વિશ્વાસ માર્ગમાં નથી. ભગવાનનું નામ એવું છે કે કેવલ નામસંકીર્તનથી સર્વદોષ નિવૃત્ત થાય છે ષષ્ટસ્કન્ધ શ્રીમદ્ભાગવતમાં અભયેલ આખ્યાનમાં વિષ્ણુ-હરે કહ્યું છે કે:—**અર્થ:—**“એજ્ઞાનથી વા જ્ઞાનથી ઉત્તમ લોક (ભગવાન)નાં નામનું કીર્તન, જેમ અગ્નિ કાષ્ઠને ભસ્મ કરે, તેમ સર્વ પાપને ભસ્મ કરે છે. વૈકુણ્ઠ (ભગવાનના)ના નામનું ગ્રહણ, ભલે સંકેતથી થયું હોય, વા પરિહાસમાં થયું હોય, વા ગીતાલાપપૂરણાર્થે થયું હોય—ગાયનના પૂર્વાને અર્થે પણ જો પ્રભુનું નામ લેવાયું હોય—અથવા અવજ્ઞાનથી લેવાયું હોય તોપણ તે [ભગવન્નામગ્રહણ] સમય પાપનું હરણ કરે છે. એસ ઋષિ લોકો જાણે છે હે પુત્રો ! હરિના નામના ઉચ્ચારણનું પણ માહાત્મ્ય તો જાણો ! અભયેલ જેવા આણંદાલે કેવલ પુત્રપુત્રીથી ભગવાનના નામનું ગ્રહણ કર્યું તો તેથી તે મૃત્યુના પાંશમાંથી સુકત થયો” તેમજ અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

મન્ત્રતસ્તંત્રતરિહ્ર દેશકોલાર્હવસ્તુત । સર્વં કરોતિ નિરિહ્રં નામસકીર્તનં તવ ॥

અર્થ:—શુકાચાર્ય શ્રીવામનજીને કહે છે કે—“હ પ્રભો ! મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ-કોલ યોગ્ય વસ્તુઓમાં જે કાંઈ ન્યૂનતા હોય તે સર્વ આપનું નામ કીર્તન, પૂર્ણ (નિ-શ્ચિદ્) કરે છે.” તેમજ વળી કહ્યું છે કે:—

તે સુમામ્યા મનુષ્યેષુ કૃતાર્થાં નુપ મિશ્રિતમ્ । સ્મરન્તિ સ્મારયન્તીઽ હરેર્નામ કલ્પે પુરે ।

તેમજ ષષ્ઠક ધર્મા વિષ્ણુદ્વતનુ વાક્ય છે કે —

મહાદેવ પિતૃદાગોષ્ઠો માતૃદાધાર્યદાષવાન્ । શ્વાય પુસ્કસકો વાપિ શુદ્ધયેરમ્ યસ્ય કીર્તનસા
અર્થ — ૬ નૃપ । નિશ્ચય મનુષ્યોમા તેઓજ કૃતાર્થ છે તેમજ સુભાગ્ય છે કે જેને

કલિયુગમાં શ્રીહરિનું નામ સ્મરણ કરે છે અને તેનું સ્મરણ જન્યજનોને કરાવે છે ।

કે રાજન્ ! દોષના નિધિક્ષ્ય કલિયુગનો એક મહાનુ સંશય છે તે એ છે કે શ્રી
પ્રભુના કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ જવ પરંતુ પ્રાપ્ત કરે છે]

અસદૃશ્ય કરનાર, પિતૃદૃશ્ય કરનાર, ગોદૃશ્ય કરનાર, માતૃદૃશ્ય કરનાર, આચાર્ય
(વિદોક્તવશ કરાવનાર) જાણવા આચાર્ય (પોતાના વહિવટ)ની દૃશ્ય કરનાર, પાપી, આ વગરના
જમે તેવો દુષ્ટ અને ક્ષીન હોય તોપણ જેના (ભગવાનના) કીર્તનથી શુદ્ધ થાય છે.” આ
પ્રકારે જ્યાં ત્યાં શાસ્ત્રમાં ભગવાનના નામનું આદાત્મ્ય પ્રસિદ્ધ છે (૬)

મૂલમ્ — તદપિ શ્રીમદાધાર્યવદનામ્બુજનિષ્ણતમ્ ।

તત્પ્રકાશિતમાર્ગસ્ય સર્વસમ્પાદનક્ષમમ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — એ ભગવન્નામ પદ્ય જ્યારે શ્રીમદાધાર્યજીના સુખારવિન્દમાંથી નિષ્ક્રે
ત્યારે એ જોમના (આધાર્યજીના) પ્રકાશ કરેલા માર્ગના સર્વ [પ્રકાર] સમ્પન્ન કન્ય
શક્તિમાન છે વિવેચન — એવોપિ સર્વ ભગવાનના નામે સર્વશ્રવણતા છે, જ્યારે
દુઃખથી મુક્ત કરે છે, તોપણ આ જાણનાર મ ત્ર (શ્રીકૃષ્ણઃ શરણમમ) રૂપી નામ જ
શ્રીઆધાર્યજી મહાપ્રભુજીના શ્રીમુખથી નીકળીને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાવે છે જે જીને
શ્રીઆધાર્યજી દ્વારા નામ પ્રાપ્ત થયું છે, તેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગ
વાનના સર્વ નામમાં જાણનારમન્ત્રરૂપી નામ ઉત્કૃષ્ટ છે એ જાણનારમન્ત્ર પણ
જ્યારે જીવને શ્રીઆધાર્યજીના સુખકમલ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે જીવનો પુષ્ટિમા
ર્ગમાં જાળીદાર થાય છે શ્રીશુભાર્જી વિરૂપિમાં કહે છે કે — અર્થ — “ તાતબલ
શ્રીમદાપ્રભુજીને જે જાણનારમ ત્ર (શ્રીકૃષ્ણ શરણમમ) જમને કહ્યો છે તેનાથી જ
આ લોક અને પરલોક મુગ્ધ થી સર્વમાં નિશ્ચિન્તતા છે ” આ પ્રકારે જાણથી વૈષ્ણવે
સર્વ સિદ્ધ કરવામાં સમર્થ જોવા શ્રીજાણનારમન્ત્રનો જપ કરવેલ (૭)

મૂલમ્ — તતોપિ ઘટ્ઠસમ્બન્ધ સર્વદોષનિવર્તક ।

નિર્દોષાનન્દસેવાપિ દોષામાવપ્રસાધિકા ॥૮॥

શબ્દાર્થ — તેથી જ જલસમ્બન્ધ ધ સર્વ દોષને નિવૃત્ત કરે એમ છે નિર્દોષ, જા
નન્દરૂપ ભગવાનનો સેવા પણ દોષનો અભાવ સાધી આપે જોવી છે [૮]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું કે નામથી સર્વદોષનો નાશ થાય છે તો પછી જે જીને
જલસમ્બન્ધ ધ થાય તેના સર્વ દોષનો નાશ થાય એ તો ઉચિત છે એમાં શું આશ્ચર્ય !
સર્વદોષની નિવૃત્તિ કરવાને પ્રભુએ જલસમ્બન્ધની આશા આપી છે સિદ્ધાન્તરહસ્ય નામના
ગ્રન્થમાં શ્રીમદાપ્રભુજી કહે છે કે — અર્થ — [જલસમ્બન્ધ ધ કરવાથી સર્વના દેહ અને
જીવના સર્વદોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચયપૂર્વક થાય છે એ નિવૃત્ત કરવાના દોષ પાંચ પ્રકારના

છે.] જે જીવને શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ થાય તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ભગવાન નિર્દોષ છે તેથી એમની સેવામાં નિર્દોષ જીવનો જ અગીકાર થઈ શકે. તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી જીવને બ્રહ્મસમ્બન્ધ કરાવી તે દ્વારા નિર્દોષ કરીનેજ તે જીવને સેવામાં લગાડે છે ભગવત્સેવા પણ નિર્દોષ અને આનન્દરૂપ છે, સર્વ દોષનો નાશ કરે એવી છે, “બ્રહ્મ સમ્બન્ધથીજ જે સર્વદોષની નિવૃત્તિ થાય છે તો પછી ભગવત્સેવાથી કયા દોષનો નાશ થાય ?” એ શંકા કરનારનું સમાધાન કરે છે કે:-દેહ, અને જીવના જે સર્વ દોષ હતા તે તે બ્રહ્મસમ્બન્ધથી દૂર થયાં. પરંતુ પુનઃ પ્રભુની લીલાપ્રાપ્તિમા જે પ્રતિબન્ધરૂપ દોષ હોય છે તે સેવાથી દૂર થાય છે, ત્યારેજ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય. એ ભાવ વિચારી વૈષ્ણવે બ્રહ્મસમ્બન્ધ લઈ ભગવત્સેવા કરવી. (૮)

મૂલમ્:—ગુણગાનં તુ સર્વેષા દોષાણાં વિનિવારકમ્ ।

ગુણગાને જ્ઞાનમાર્ગદુત્કર્ષઃ પ્રમુણોદિતઃ ॥૧॥

શબ્દાર્થઃ—ગુણગાન તો સર્વ દોષની નિવૃત્તિ કરનાર છે, તેથી જ્ઞાનમાર્ગ કરતાં ગુણગાન ઉત્કૃષ્ટ છે એમ શ્રીમહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે. (૯) **વિવેચનઃ—**સર્વ દોષ નિવૃત્ત કરનાર ગુણગાન બે પ્રકારનું છે એક પુષ્ટિમાર્ગીય તથા બીજું મર્યાદામાર્ગીય ગુણગાન. જેમ વ્રજલોકતો શ્રીઠાકોરજીના સંયોગમા સેવા, દર્શનાદિ કરે છે અને જ્યારે શ્રીઠાકોરજી ગોચારણ્યાર્થ વનમા પધારે છે ત્યારે ભગવાનના વિયોગમાં વેણુગીત, યુગલગીતાદિ ગાઈ ગાઈ સન્ન્યાયપર્યન્તનો સમય વીતાવે છે; તેમ શ્રીઆચાર્યજીના પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરહથી વિયોગની ભાવના કરવી, સંયોગમાં સેવાદર્શન કરવાં, અને વિયોગમાં ભગવદ્લીલા વેણુગીત, યુગલગીતાદિનું ગાન કરવું, આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય ગુણગાનમાં સંયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બંને રસનો અનુભવ થાય છે મર્યાદામાર્ગમા કેવળ ગુણગાન જ થાય છે, પુષ્ટિમાર્ગની માફક સેવાદિસંયોગરસનો અનુભવ થતો નથી (૯)

મૂલમ્:—જ્ઞાનં સકલદોષાણાં દાહકં પરિકીર્તિતમ્ ।

તથાપિ ન પ્રભોઃ પ્રાદુર્ભાવે યત્પ્રતિબન્ધકમ્ ॥૧૦॥

તન્નિવર્ત્તયિતું શક્તમતો ન્યૂનં નિરૂપિતમ્ ।

તતઃ સ્વાચાર્યસાન્નિધ્યં ક્ષણાદ્ભાવપ્રદાયકમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થઃ—જ્ઞાન સકલ દોષને ભસ્મ કરે છે એમ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તો પણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણના પ્રાકટ્યમાં જે પ્રતિબન્ધક હોય છે, તેને નિવૃત્ત કરવા સમર્થ નથી, તેથી જ્ઞાન (શ્રીઆચાર્યજીના સાન્નિધ્ય કરતા) ન્યૂન કહેવાયલું છે શ્રીઆચાર્યજીનું સાન્નિધ્ય (સામીપ્ય) છે તે જ ક્ષણમા ભગવદ્ભાવનું દાન કરે છે (૧૦-૧૧)

વિવેચન—જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન એવું છે કે તેથી સ સારના સકલ દોષ નિવૃત્તિ પામે-ભસ્મ થાય, પછીથી જે જીવ નિર્વિધન થાય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે. પરંતુ જ્ઞાનમાર્ગમા પ્રભુ પ્રકટ થઈને દર્શન દેતા નથી જ્ઞાનમાર્ગનું ગુણગાન ભક્તિમાર્ગમા પ્રતિબન્ધરૂપ છે કારણ કે એ ગુણગાનથી પ્રભુનું દર્શન થતું નથી, લીલારસનો અનુભવ થતો

નથી સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થતો નથી તેથી જ્ઞાનને બકિતમાર્ગમાં પ્રવિણ ધરૂપ સમ-
જનું જ્ઞાન છે તેથી તમે જ્ઞાન સાધ્યો નહિ. ભગવત્સેવાજી મુખ્ય છે જોમ સમજાવે
બકિતમાર્ગથી જ્ઞાનમાર્ગ ન્યૂન છે જોમ. શ્રીઆચાર્યજી પેતે સન્ધ્યાસનિર્ણય નામના
પોતાના જ વધા કહે છે કે - 'જ્ઞાનાર્થમુચરાદ્ધ વ સિદ્ધિર્નિન્મદ્ગતૌ પરમ્' અર્થાત્ - 'જો જન્મ
પર્વન્ત જ્ઞાનમાર્ગનું સાધન સિદ્ધ થાય અને તેમાં પ્રવિણ ન થાય ત્યારે પ્રકાશના લોભમાં
જવાય. પછી જ્યારે પ્રકાશનો લય થાય ત્યારે જાણીનો લય મોઢું થાય છે' આ પ્રકારે
જ્ઞાનમાર્ગેય જીવ બકિતમાર્ગેય જીવથી ભિન્ન પ્રકારનો છે તેથી તમે પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં
વત્સર રહેજો. શ્રીઆચાર્યજીનું સાંજિધ્ય થાય તો પોતે ભગવદ્ભાવનું જ્ઞાન કરે છે સ્વરૂ-
પાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે તેથી શ્રીઆચાર્યજીનો સેવામાર્ગ બદલુ કરજો.

મૂલમ્ - તદિદક્ષાર્ષિતાપાનાં ક્રમાદેવેહ, સમ્મત્રાત્ ।

તત્ત ઉત્તરમાવસ્ય માવનત્તદ્ધિરૂપતઃ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ - શોદ્ધિપૂર્ણ કર્મનની ઈચ્છા, આર્તિ અને તાપના ક્રમથીજ આ પુષ્ટિ
માર્ગમાં સમ્ભવ (ઉત્પત્તિ) છે, તેથી વિરહાત્મક ભાવની ભાવના વિપ્રયોગાગ્નિથી થાય છે ૧૨

વિવેચન - પુષ્ટિમાર્ગમાં જ્યાં જ્યાં ચિત્ત લગાડી ભગવત્સેવા કરે ત્યાં ત્યાં શોદ્ધિપૂર્ણ
કરનાનો તાપ ક્રમથી વધે છે. આ પ્રકારે જ્યારે અધિક તાપ થાય ત્યારે સવ દોષ દૂર
થાય છે, ત્યારે જ દૈન્ય સિદ્ધ થાય ત્યાર પછી વિપ્રયોગાત્મક ભાવ દુઃકલમાં સિદ્ધ થાય
ત્યારે મજબૂતોના ભાવની ભાવના કરવી, માનસી સેવા જો જ સર્વોપરિ કદ છે જ્યારે
મજબૂતોનો અગ્નિરૂપ ભાવ (તાપ-કલેશ, પ્રભુભક્તિનાર્થ તીવ્ર આકાંક્ષા વૃદ્ધિ) થાય
ત્યારે સમજવું કે ભાવાગ્નિરૂપ શ્રીમદ્દામૃતજી દુષ્યમાં પધાર્યા છે (૧૨)

મૂલમ્ - ક્ષણેન દોષસહસ્રસ્ય નાશક સર્વથા મતમ્ ।

एवमूते स्थिते मार्गे नून चेपाममाग्यत ॥ १३॥

अविश्वासस्ततस्तेषां न गतिः कापि विद्यते ।

૧ જાનીનો મિશ્ર ભાવ છે એટલે જાનીનો બલમાં લય થાય છે જેમ સાગર જલમાં વિમલાવ
છે તેમ જાની બલમાં એકરૂપ થઈ જાય છે. બલમાં જલ પ્રાપ્ત કરવો એજ જાનીનું પરમ કલ છે
પરનું ભાનનું-તેમાં પુષ્ટિમાર્ગે ભાનનું-પ્રત્યેચમન રૂપ જાનીના રૂપ કરતાં અધિક છે. ભગવદોનો
જલ ભગવાનમાં થતો નથી પરનું તમને જલોક્કિત દેહ પ્રાપ્ત થાય છે. આ અપ્રાપ્ત દેહ પ્રાપ્ત કરીને
તેમને ભગવાનની લીલાના સ્ત્રોત આસ્વાદ કરે છે. શોદ્ધિપૂર્ણ પૂર્ણ પ્રત્યેચમનના અપરાધનો આસ્વાદ ભગ
વાનના કરે છે. આ પ્રકારે જ્ઞાનમાર્ગનું રૂપ બકિતમાર્ગે રૂપ કરતાં અતિ નિરૂપ છે. જાનીને મોહાવામાં
દેહ ટાળે નથી કે તેથી તે રૂપાત્મક પ્રત્યેચમનના લીલાસ્ત્રોત અનુભવ કરી શકે.

૨ શ્રીઆચાર્યજી મદામૃતનું સાધીધ્ય-રહન એનું કલ્યાણ છે કે એકધ્યુ પજીને એમની નિરૂ-
ટાવ્યો. તે એમની રૂપાની પ્રાણમિય શીવભાવથીય પોતે જનું રહન કરવાની નીતિ છે. ત્યાં થાય છે એવી
લીલાએ એમની સમ પમાં દોષજન્ય ત્યારે થાય એ તો પામજ છે. પરનું એમના રહન કર્યા પછી જી
એ શોદ્ધિપૂર્ણ રહન કરવાની કોઈ કમળા ઉભવ્યા કરે પ્રભુના રહન કરવાને આતિ તાપ પ્રકાર થાય
જે અતિચિમિત છે. આજ નવ પોતે જાનીમાં શોદ્ધિપૂર્ણ પ્રકાર કરે છે.

અતઃ સ્વયં શ્રુતં યદ્વા માગ્યાદ્ હૃદિ સમાગતમ્ ॥ ૧૪ ॥

તદેવ હિ દૃઢં સ્થાપ્યં સર્વથા જીવનાઽવધિ ।

નાલ્પજ્ઞવચનાચ્ચાલ્યા બુદ્ધિરાપાતસુન્દરાત્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થઃ—ઉપરના શ્લોકમા કહેલા વિપ્રયોગાગ્નિ ભાવના દોષના સમૂહનો નિશ્ચય નાશ કરનાર છે એવો આ પુષ્ટિમાર્ગ છે છતાં એ માર્ગમા જેના અભાગ્ય હોય તેમને જ અવિશ્વાસ થાય છે. એવા લોકોની કોઈ પણ ગતિ નથી તેથી આપણા પોતાના શ્રવણથી—કે આપણા ભાગ્યથી જે કંઈ વિપ્રયોગાગ્નિનો ભાવ હૃદયમાં આવ્યો હોય તેને જીવનપર્યન્ત દૃઢ સ્થાપવો, અલ્પજ્ઞાન ધરાવનારના ઉપર ઉપરના સુન્દર વચનોથી બુદ્ધિ ચલિત ન કરવી. (૧૩-૧૪-૧૫) વિવેચનઃ—૨મું પછી ભાવરૂપ અગ્નિ હૃદયમાં આવે તો એક ક્ષણમા તે સર્વ દોષનો નાશ કરે છે આ પુષ્ટિમાર્ગમા મજબૂતીનો ભાવ મુખ્ય છે—મજબૂતીનો ભાવાત્મક પુષ્ટિમાર્ગ છે. આવા સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમા ભાગ્યહીન જીવો નોજ વિશ્વાસ હોતો નથી. (૧૩) જે જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ છે તેની કોઈ પણ સ્થિતિ ગતિ નથી. અવિશ્વાસ સર્વનો બાધ કરે છે. એ અવિશ્વાસ આપણા હૃદયમા સ્વદ્વિપત બિચાર ઉત્પન્ન કરે છે કે ‘આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મને કંઈ સિદ્ધિ દેખાતી નથી’ આપણા પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ રાખવાથી ખીન્નું પરિણામ એ આવે છે કે ‘જ્ઞાનમાર્ગીય કર્મમાર્ગીય અન્ય જીવો જે કંઈ આપણા ભાવવિરુદ્ધ કહે ને શ્રવણ કરવાનું મન થાય છે તેથી અન્યમાર્ગીય જીવો, જે આપણા પુષ્ટિમાર્ગનો ઉત્કર્ષ સહી શકતા નથી, તેમનો સંગ પણ બાધક છે એમના મુખથી આ માર્ગની નિન્દા શ્રવણ થયા પછી અવિશ્વાસ આવે છે અવિશ્વાસ થવાનું ત્રીજું કારણ એ પણ છે કે. જો જીવ અન્દરથી પ્રવાહી સુષ્ટિનોજ હોય વા મર્યાદામાર્ગીય હોય, અને પુષ્ટિમાર્ગીય નજ હોય તો એને પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વોપરિ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી એવા જીવને આ પુષ્ટિમાર્ગમા અવિશ્વાસ થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં અવિશ્વાસ થવાનું ચોથું કારણ અનેક પ્રકારના લૌકિક વૈદિક વિષયના તરંગો મનમા લાવવા એ છે લૌકિકાદિ વિષયની ભાવનાથી અન્ય ક્રિયા કરવાનું મન થાય છે અને વિશ્વાસ જતો રહે છે અવિશ્વાસનું પાંચમું કારણ બહિર્મુખ જનોનો હુસંગ છે. આ પાંચ કારણથી અવિશ્વાસ થાય છે અને તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ સર્વથા દુર્લભ થાય છે (૧૪) આ પ્રકારે જો અવિશ્વાસ હૃદયમાં દૃઢ સ્થાપિત થાય તો જેમ જલ અગ્નિનો નાશ કરે છે તેમ અવિશ્વાસ અને હુસંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે. અલ્પજ્ઞાન ધરાવનાર જીવોના વચનચાતુર્યથી બુદ્ધિ ચલાયમાન ન કરવી તે જીવ નિન્દાના દુર્વચનો મર્યાદા ત્યજીને બોલે છે. તેથી તેમની સાથે સર્વથા વાદ ન કરવો (૧૫)

મૂલમ્--સત્વાનિશ્ચયતઃ સદ્ગુઃ સાધકો નહિ સંશયાત્ ।

યત્ર વૈ વિપરીતૈવ કૃતિસ્તત્ર ભ્રમઃ કથમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થઃ—વિવેક ધૈર્યાદિકના નિશ્ચયથી સંગ સર્વ સાધક છે એમા સંશય નથી, જ્યાં વિપરીતજ કૃતિ છે ત્યાં ભ્રમ કેમ હોઈ શકે? વિવેચનઃ—જીવે એટલો દૃઢ નિશ્ચય

રાખવો કે સત્સંગ, જ ભગવદ્ધર્મનો સાધક છે એમાં, સમય સ્વરૂપ પણ નથી મીઠાસ-વત પ્રથમ સ્કે ધર્માં કહ્યું છે કે—“ભગવદ્ધર્મના સમગ્રી એક કણ સમાન નથી અને સ્વર્ગની તુલના કરતા, કે નથી મોક્ષની તુલના કરતા ? તો પછી મનુષ્ય કેવે આશીર્વાદ રૂપ શસ્ત્ર, ધનાદિની તો, શી મળુના ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહે છે કે—“હો ઉદવન નથી મને યોગ વશ કરી શકતો, કે નથી મને સાંખ્ય વશ કરી શકતો, નથી, ધર્મ વશ કરી શકતો, કે નથી વપ. ત્માજ, ઇશ્ટાપૂર્તિ (ક્રૂપ, આરામ, મહાદિક જન્માવવા), દક્ષિણ, મલ, ઘસ, વેદ, વીધ, નિશમ, ચણાદિ વગ્ન નથી કરી શકતા જેમ સર્વે સમને દૂર કરનાર સત્સંગ મને વશ કરી શકે છે તેમ ઉપર કહ્યા તેમાંનું કોઈ પણ મને વશ કરી શકતું નથી !”

આ વચનથી સિદ્ધ થાય છે કે સત્સંગ જ જીવને મહા સાધક મધ પડે છે પુષ્ટિ માર્ગથી વિપરીત, કૃતિવાદાનો સંગ એ, વૈષ્ણવ, ન, કરે તો પછી વૈષ્ણવને કમ કેવી રીતે મધ શકે ? તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિશ્ચય સત્સંગ કરવો. (૧૬)

મૂલમ્—તત્ર આન્તા પર મૂઢાસ્તત્સદ્ગ્ન સ્વલ્લુ વાધક ૧

અતઃ સત્સદ્ગ્નસહિતસ્તિષ્ઠેત્સર્વત્ર સર્વદા ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—તેમાં જે આન્તા છે તે પરમ મૂઢ છે, તેઓનો સંગ નિશ્ચય બાધક છે તેથી સત્સંગ સહિત સર્વસ્મદે નિરન્તર સ્થિતિ કરવી. [૧૭] વિવેચના—જે જીવ આન્તા છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશ્વાસરહિત છે તે મહામૂઢ જ્ઞાની છે તેમાં પણ ખલનો તમ મહાબાધક છે જામ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયે સર્વ સ્થળે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયના સજમાંજ સ્થિતિ કરવી. તથાજ તે દુઃસમથી જમી શકે શ્રીઆચાર્યજી નવરત્ન મન્થમાં કહે છે કે—“નિશ્ચય વાદ્ય વૈષ્ણવજનના સંગમાં નિવેદનનુ સ્મરણ કરવું જ” આ પ્રસારે સત્સંગ સર્વદા ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે તેથી ભગવદીયોએ એ ભવશ્વ નિત્ય કરવો. (૧૭)

મૂલમ્—સેવા કુર્વન્સદાશ્ચારો ધર્મમાર્ગસ્થિતોઽપિ ચ ૧

અવિરુદ્ધવચોવક્તા ધ્યાવિરુદ્ધકૃતિપ્રિયઃ ॥ ૧૮ ॥

સ્વાચાર્યમાત્રવાક્યૈકનિષ્ઠ સતતભાવુક ૧

તદીયજનસંસ્રાપ્ત સર્વસકુવિવર્જિત ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ—ભગવત્સેવા કરવી, સદાચારનું પાલન કરવું તેમજ વળી ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ કરવી, અવિરુદ્ધ વચન કહેવા, અવિરુદ્ધ કૃતિમાં પ્રીતિ રાખવી, આપણા મીમકાં પ્રમુખના વાક્યોમાં એક દહ નિષ્ઠા રાખવી, નિરન્તર ભાવુક થવું તદીયજનના સસર્ગમાં રહેવું. અને સર્વ આસક્તિથી વિરહત થવું [૧૮-૧૯] વિવેચના—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદનમન્ત્ર પ્રાપ્ત કરીને પુષ્ટિમાર્ગીયરીતિથી આચારસહિત ભગવત્સેવા કરવી એ વૈષ્ણવને પ્રથમ ધર્મ છે આચાર વિચારપૂર્વક ખાસ, સેવકી, સખકી, જનક ખકી, પ્રસાદી, ગૂઠન, વગેરે સર્વેનું જ્ઞાન રાખવું પાપાચરણ ન કરવું, પુષ્ટિમાર્ગીય અવિરુદ્ધ વચન વંચન સુન્દર શિક્ષા એ કોઈ ઉપરશે તો તે માનવી, પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રમાણાનુસાર ભગવત્સેવાનેજ પ્રિય ગણવી, અન્યમાર્ગાનુસાર પૂજા ઉપાસનાદિનો ત્યાગ કરવો. (૧૮)

એક શ્રીમહાપ્રભુજીના શ્રીસુબોધિનીજી તેમજ નિબંધાદિઃ એતન્માર્ગીય ગ્રન્થનું શ્રવણ મનન કરવું. તેમા કહ્યું હોય તે પ્રમાણે આચરણ કરવું, જે ભગવદ્દીય શ્રીવદ્દભાષીશના વચ્ચનાનુસાર વર્તે છે, એમના વચ્ચનમાં જ પૂર્ણ નિષ્ઠા રાખે છે, તેવા ભગવદ્દીયના સંગમાં રહેવું. જે એવા ભગવદ્દીય પ્રાપ્ત ન થાય તો સર્વ સંગનો ત્યાગ કરી ભગવત્સેવા, અને સંમરણ માર્ગી રીતિ પ્રમાણે કરવા, પરન્તુ અન્ય માર્ગીયોનો સંગ સર્વથા વૈષ્ણવે ત્યજવો. આ પ્રકારે વૈષ્ણવે સર્વ પ્રકારની અન્યાસક્તિઓ-અન્યાશ્રય ત્યજી એક શ્રીમહાપ્રભુજીને જાનણે રહેવું ત્યારે એમની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૧૯)

इति श्रीहरिरायजीविरचित विशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहित समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૧ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ એકવીશમા શિક્ષાપત્રમા એવું નિરૂપણ કર્યું છે કે “લૌકિક વ્યાવૃત્તિનો ત્યાગ કરી સેવા કરીએ તો બુદ્ધિ દઢ થાય ભગવદ્દીયના સંગમાં નિરન્તર નિવેદનના ચિન્તનથી બુદ્ધિ દઢ થાય છે. લૌકિક વાર્તાનું શ્રવણ કરનાર, લૌકિકમાં પ્રતિષ્ઠાનો લોભ કરનાર અને અન્ય લૌકિક વૈદિક કાર્યોમા આસક્ત થતાં મૂઢ જનોની પ્રભુ ઉપેક્ષા (અવગણના) કરે છે, લૌકિક પ્રતિષ્ઠા ભગવદ્ધર્મનો વિરોધ કરે છે એમ સમજી વૈષ્ણવે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયના સંગમાં રહેવું, સંસારના કાર્ય સિદ્ધ થાય તે અર્થેજ ભગવત્સેવા કર્તવ્ય નથી, લૌકિક વાસના ત્યજી પરમ ફલરૂપ ભગવાનની સેવા કરવી.”

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગસ્તિરોમૂતસ્તથા સદ્ગુ સતામપિ ।

ततो भावस्य शैथिल्यं तदभावेऽखिलं वृथा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થઈ ગયો છે તેજ પ્રકારે સત્પુરુષનો સંગ પણ તિરોભૂત થઈ ગયો છે. તેથી ભાવ શિથિલ થાય છે અને ભગવદ્ભાવ ભાવના અભાવમાં સકલ વૃથા છે (૧) વિવેચન:—આ મહાકઠિન કાલને લીધે ભક્તિમાર્ગ તિરોભૂત થયો છે. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયનો સંગ પણ તિરોભૂત છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગનો ભાવ પણ શિથિલ થયો છે. એ ભાવ વિના સર્વ વૃથા છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વ ભાવથીજ થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગ આવાત્મક છે. ક્રિયા માત્ર સર્વ ભાવાત્મક છે, એવો ભાવ તો પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને ભગવદ્દીયોનો સંગ રાખીએ, ત્યારેજ જણાય. નહિ તો એ ભાવ (ભગવદ્ભાવ) કદાપિ ન જણાય ભક્તિમાર્ગમાં અષ્ટ પ્રહર કેવળ પ્રભુનુંજ સુખ વિચારાય છે સેવકે (જીવે) પોતાના દેહ સમ્બન્ધી સુખ સ્વરૂપ પણ ન વિચારવું. જીવે પોતાનો દેહ ભગવત્સેવામાં સમર્પી દેવો. અને પોતાના દેહથી ભગવાનને કેમ સુખ આપી શકાય તે વિચારી તે પ્રમાણે સેવા કરવી આમ સેવા કરનાર ભગવદ્દીયોનો સંગ ન થતાં ભાવ શિથિલ થાય. અને તેના વિના સર્વ વૃથા છે. (૧)

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગીયતાભાવે ક્રિયામાત્રં હિ કર્મવત્ ।

तत्रापि न मनःस्थैर्यं विक्षेपाद्व्यवहारतः ॥२॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીયપણાનો અભાવ થાય ત્યારે આ ભગવત્સેવા પણ કર્મની માફકે ક્રિયા માત્ર થઈ જાય છે તેમા પણ વ્યવહારના વિક્ષેપને લીધે મનની સ્થિરતા નથી. વિવેચન:—ભક્તિમાર્ગની રીતિ એવી છે કે અષ્ટ પ્રહર (ભગવદ્) ભાવથી પૂર્ણ રહેવું.

તે તો બનતું નથીજ પણ જોઈ વિકૃત ભગવત્સેવા જો સેવારૂપે થતી નથી, પણ કર્મની માફક કેવલ ક્રિયા થઈ રહી છે જેમ કોઈ કર્મમાર્ગમાં કર્મ કરે ત્યાંસુધી પોતાનું પ્રમે-જન (વા સમ્મ ધ) ન રાખે તેમ ભક્તિમાર્ગમાં સેવાનો સમય હોય ત્યાંસુધી ઠંઠક પ્રમે-જન ભગવદીયને હોય છે સેવા પૂરી થઈ જોઈ સેવાનું કાર્ય સેવામાં અને બ્યવહાર ભગવત થઈ રહે છે। સેવાસમયે નથી થતો સ યોગ્યરસનો અનુભવ, અનેાસરમાં નથી થતો વિપ્રયોગ રસને અનુભવ ! તેથી આ સમયમાં તો ભગવત્સેવા પણ કેવલ કર્મવત્ થઈ રહી છે ! અરે ! સેવામાં કર્મમાર્ગની ક્રિયા સમાન પણ ચિત્ત શોકાતું નથી ! સેવામાં પણ મન બોધાય થતું નથી ! સેવાસમયે પણ અનેક પ્રકારના વિશેષ મનમાં આવી જાય છે ! નાના પ્રકારના બ્યવહારના તરબો મનમાં આવે છે મનની સ્થિરતા જોઈ રહેતી નથી પરન્તુ વિશેષ પામે છે । (૨)

મૂલમ્—વ્યવહારોઽપ્યસિદ્ધશ્ચેદ્રિશેષક્ષોભકો મત ।

તદમાવે તુ ગાર્હસ્થ્યપ્રકારે સેવન કૃત ॥૨॥

શબ્દાર્થ—બ્યવહાર પણ જો સિદ્ધ ન થાય તો તે વિશેષ ક્ષોભ કરે છે કારણ કે બ્યવહારના અભાવમાં બૃહસ્પાશ્રમના પ્રકારથી સેવન દેવી રીતે થઈ શકે !

વિવેચન—ભગવત્સેવામાં બ્યવહારના તરબો ઉઠે છે જોઈતુંજ નહિ પણ જો બ્યવહારના કાર્યો સિદ્ધ થતાં નથી ત્યારે મનમાં અતિ ક્ષોભ ઉદ્ભવે છે, અને ધેર જતું રહે છે ! આવી સ્થિતિમાં બૃહસ્પનો ભાવ પણ કેમ રહી શકે તેમજ ભગવત્સેવા પણ કેમ થઈ શકે ! આ પુષ્ટિમાર્ગ જાવાત્મક છે, ઇવ તુમ્હ છે, આ કાલ મહાકલિન છે, સેવા કરતાં કરતાં પણ બ્યવહારનું સ્મરણ સ્વતાઃ કાલરોપથી થઈ જાય છે ! બ્યવહાર ન બાહે તો ખીરજ રહેતી નથી મનમાં લૌકિક ચિન્તા થવાથી ભગવદ્ભાવ કેમ રહી શકે ! આમ લૌકિક બ્યવહાર પણ કરવો અને ભગવત્સેવા કરવાંબ છે, જો બન્ને સિદ્ધ કેમ થાય ? આ શકાના સમાધાનમાં જો કોઈ કહે કે “પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્યાન્ છે, લૌકિક, વૈદિક સર્વ સિદ્ધ કરશે ! તમે ભગવત્સેવા મન લગાડી કર્યા કરો,” તો તેનો ઉત્તર નીચે આપે છે (૩)

મૂલમ્—વ્યાવૃત્ત્યભાવપક્ષસ્તુ બુદ્ધયદાહ્યાત્સુર્લમ ।

બુદ્ધિદાહ્યં તુ સતતં નિવેદનવિચિન્તનૈ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—બુદ્ધિની દહતા નથી તેથી વ્યાવૃત્તિનો અભાવ રાખવો જો પણ તો અતિ દુર્લભ છે બુદ્ધિની દહતા તો નિરન્તર નિવેદનના વિશેષ ચિન્તાનથી થાય છે (૪)

વિવેચન—જો કે અવ્યાવૃત્ત થઈ ભગવત્સેવા કરવી જો સર્વોપરિ છે તો પણ જોઈ બૃહ્પ બુદ્ધિ ઇવને નથી, આ કાલમા પૂર્વ વિશ્વાસજ દુર્લભ છે પ્રભુમાં પૂર્વ વિશ્વાસ વિના લૌકિક બ્યવહારનો ત્યાગ કરવો જો અત્યન્ત દુષ્કાર છે જેમ કરવાથી બ્રોહ્મરોપમાં રોપબુદ્ધિ આવી જાય કે હું પ્રભુની સેવા કરું છું તો પણ પ્રભુ માફ લૌકિક કર્મ સિદ્ધ કરતા નથી ! આ પ્રકારે રોપબુદ્ધિ થાય તો કાસભાવ જતો રહે ! તેથી અવ્યાવૃત્ત કેમ થવાય ? જોવી દહ બુદ્ધિજ નથી—તીવ્ર, ઉત્તમ, બુદ્ધિ નથી—પૂર્વ વિશ્વાસ તો દુર્લભ છે હવે કોઈ કહે કે પૂર્વ વિશ્વાસ અને હૃદ બુદ્ધિ રહે જોવો ઉપાય કરો ! પ્રભુમાં ઉત્તમ બુદ્ધિ અને પૂર્વ વિશ્વાસ તો ત્યારે / થાય કે ત્યારે અખપ્રદર નિવેદનનું ચિન્તાન થાય,

તેમજ અષ્ટાક્ષર અને શરણુની લાવના થાય. નિવેદનમાં શું કહ્યું છે ? હવે હું કેવી ક્રિયા કરું છું, કેટલા દિવસથી પ્રભુને ભુલું છું ? હવે મને શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુનો સમ્બન્ધ થયો છે “ પ્રભુ કેવા છે ? જીવ કેવો છે ? જીવે કયે પ્રકારે દાસત્વ કરવું ? ” ઇત્યાદિ વિચાર કરવો. ‘ પ્રભુજ મહારી ગતિ છે. ’ એમ દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. હવે નિવેદનના ચિન્તન કરવાનો પ્રકાર અગ્રે દર્શાવે છે (૪)

મૂલમ્--તત્રાપિ સહભાવસ્તુ સતામેવ નિરૂપિતઃ ।

તે દુર્લભા દૂરગાશ્ચ તતો બુદ્ધિર્ન તાદૃશી ॥૫॥

શબ્દાર્થ.—નિવેદનના ચિન્તનમાં પણ સત્પુરુષ (ભગવદીય)નો જ સંગ નિરૂપણ કર્યો છે. એ ભગવદીયો દુર્લભ છે અને દૂર રહે છે, તેથી એવી ઉત્તમ બુદ્ધિ નથી (૫)

વિવેચનઃ—નિવેદનનું ચિન્તન પોતાની બુદ્ધિથી થઈ શકતું નથી. નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે —“નિવેદન તો સર્વથા તાદૃશીય પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો સાથે મલીને કરવું ત્યારેજ ભાવ સિદ્ધ થાય. પરંતુ એવા ભગવદીયો દુર્લભ છે દૂર દેશમાં રહે છે. તેથી એમના સંગ વિના ઉત્તમ બુદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે ?

મૂલમ્--સ્થિતાપિ શીર્યતે નિત્યં પોષકાભાવતો મમ ।

લિન્નં ચ જાયતે ચિત્તં વાર્તાશ્રવણતોઽન્યથા ॥૬॥

શબ્દાર્થઃ—મહારી બુદ્ધિ સ્થિત છે તો પણ એને પોષણ આપનારાના અભાવમાં એ બુદ્ધિ(ભાવ) શિથિલ થઈ જાય છે. અન્યથા વાર્તાનું શ્રવણ કરીને ચિત્ત ખેદયુક્ત થાય છે (૬)

વિવેચનઃ—ભાવ વૃદ્ધ થાય એટો પરમ દુર્લભ છે પણ વધારે ખેદદાયક તો એ છે કે જે કંઈ ભાવ હૃદયમાં સ્થિત છે તે પણ પ્રતિદિન ક્ષીણ થતો જાય છે. કારણ કે પોષકના અભાવમાં ભગવદીયનો મેળાપ થાય તો ભાવને પોષણ મળે. ભાવ-ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે, સત્સંગ વિના ભાવ શિથિલ થાય છે લૌકિક મનુષ્યોનો સંગ આવી મળે છે, લૌકિક વાર્તા કહેવી પડે છે આ પ્રકારે કર્ણમાં ભગવદ્વાર્તા કથારસ પ્રવેશ કરવાને બદલે લૌકિક શ્રવણ-અન્યથા શ્રવણ-અહર્નિશ થયા કરે છે, તેથી મનમાં ખેદ થાય છે. (૬)

મૂલમ્—શ્રુતોત્તમપ્રકારાશ્ચ ભગવન્માનસા અપિ ।

અસ્મદીયા લૌકિકેષુ પ્રતિષ્ઠામાત્રસાધકાઃ ॥ ૭ ॥

ચિત્તવ્યયં પ્રકુર્વન્તિ વૃથા દેહં ચ તદ્વત્તમ્ ।

ભગવન્માર્ગનિષ્ઠા તુ લોકનિષ્ઠાવિરોધિની ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ.—અમારા જે ભગવદીયો ભગવાનમાં મન રાખનારા છે, તથા જેઓએ ઉત્તમ પ્રકારનું શ્રવણ કર્યું છે, તે પણ કેવલ લૌકિક પ્રતિષ્ઠા સાધનારા થઈ ગયા છે ! તેઓ પોતાના ચિત્તનો તેમજ દેહનો વૃથા વ્યય કરે છે ! ભગવન્માર્ગમાં નિષ્ઠા લૌકિક નિષ્ઠાથી વિરોધ કરનારી છે વિવેચન—આ પ્રકારે હું મનમાં હુઃખી છું ભગદ્ભાવ પ્રતિદિન શિથિલ થાય છે હું લોકોના સુખથી પોતાની મોટાઈ શ્રવણ કરું છું ! કોઈ કહે છે કે “ હું અષ્ટપ્રહર ભગવાનમાં ચિત્તને લગાડું છું ! ” ઇત્યાદિ. આ આત્મપ્રશ સાથી

સત્સંગ જ હૃલ્લ છે. હે વૈષ્ણવો ! તમે આ સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ રાખજો !
હુઃસગથી બચજો ! ભગવદ્દીયોનો સગ કરજો ! અને શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીના ચરણ-
કમલનું ચિત્તમાં ધ્યાન કરજો ! (૧૦)

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत टीकानुवादसहितं समाप्तम्
શિક્ષાપત્ર ૨૨ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ બાવીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે —“આ પુષ્ટિ
માર્ગમાં આપણે ભગવદ્ભાવ જ પરમ સાધન છે. ભગવાન ભાવાત્મા છે. ભગવાન પોતેજ
પ્રમેય અને ફલરૂપ છે નિધિરૂપ ભાવથી ભગવાન હૃદયમાં નિરન્તર સ્થિતિ કરે છે એ
ભગવદ્ભાવ જ નષ્ટ થાય તો તેની સાથે સર્વ ભાવાત્મક વસ્તુ નિવૃત્ત થાય. ભગવત્કથા,
સેવા, સ્મરણ, દર્શનાદિ સર્વ ભાવથી થાય છે. એ સર્વ ભાવવિના નીરસ છે. આ પ્રકારે
નિધિરૂપ ભાવની સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી. અતિશુદ્ધ અન્તઃપ્રવિષ્ટ, મહાનુભાવી પરમ
ભગવદ્દીયોના સગમાં રહી ગોઠી કરવાથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. તેથી ભગવાન સદા
હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સદા એવા ભગવદ્દીયોના સગમાં રહેવું હરિકૃષ્ણ નામના
એક પરમ મહાનુભાવી ભગવદ્દીયના સગમાં રહેવાથી અધિક લાભ છે એમ શ્રીહરિરાયજી
શ્રીગોપેશ્વરજીને આજ્ઞા કરે છે” ઉપર કહ્યું કે સત્સંગ વિના આ જીવ કાલદોષ દૂર કરી
શકતો નથી તેથી સમસ્ત વૈષ્ણવોએ સાધધાન રહેવું આ માર્ગ ભાવાત્મક છે. હુઃસગથી
ભાવની રક્ષા અવશ્ય કરવી, હવે આ ભાવાત્મક માર્ગનો પ્રકાર બતાવે છે

મૂલમ્:--भावोऽत्र साधनं मार्गे प्रमेयं भगवान् हि सः ।

प्रमाणं कृष्णसेवादिः स एव च फलं पुनः ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ સાધનરૂપ છે, પ્રમેયરૂપ તે ભગવાનજ છે,
પ્રમાણરૂપ શ્રીકૃષ્ણસેવા છે, અને વળી ફલ પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે (૧)

વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ છે તે જ સર્વોપરિ સાધન છે ભગવાનનું પ્રમે-
યબલ ફલ છે શ્રીકાકોરજી પોતે જ ફલાત્મક ભાવરૂપ પ્રમેયરૂપ છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં
એવું પ્રમાણ નથી કે ‘આટલી સેવા કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય’ શ્રીકૃષ્ણની સેવાજ
ફલરૂપ છે. જ્યારે પોતે પ્રમેયબલ વિચારે તે ક્ષણે ફલદાન થાય છે, આ માર્ગમાં જ
શ્રીકૃષ્ણની સેવા પ્રમાણ છે તે પોતેજ ફલ છે, જ્ઞાનમાર્ગ તથા કર્મમાર્ગમાં સાધન ફલથી
ન્યાય (સિદ્ધ) છે, એ બન્ને માર્ગમાં “ આટલું સાધન કરે તેને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય
ફલપ્રાપ્તિ થયા પછી સાધન વ્યર્થ છે ” એમ પ્રકાર છે. પરન્તુ: એવો પ્રકાર પુષ્ટિમા-
ર્ગમાં નથી ? સાધનમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા અને ફલમાં પણ શ્રીકૃષ્ણસેવા એમ પ્રકાર છે

૧ પુષ્ટિમાર્ગ એટલે ભગવત્કૃપા-ભગવદનુગ્રહ માર્ગ આ માર્ગમાં સર્વ કષ્ટ ભગવત્કૃપાથી થક બળ્ય
છે, એ માર્ગમાં જીવકૃત સાધનને અવગણ નથી નિ સાધન જીવનો-ભગવત્કૃપા પર આધાર ગણતા
જીવનો-આ માર્ગમાં પ્રવેશ છે. આ માર્ગમાં સાધન પણ ભગવાન થાય છે અને ફલ પણ ભગવાન થાય
છે, ભગવાન અમુક જીવ પર કૃપા કરે કે “આ જીવ ભલે મ્હારા દર્શન કરે, મ્હારું સ્મરણ કરીર્તન કરે,
મ્હારી સેવા કરે” કે તરત જ તે જીવ તે તે ફલ પ્રાપ્ત કરવા તત્પર થાય છે. આ પ્રમાણે ભગવદ્દીયો

તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા દ્વરૂપ બાધી કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવા ઉપશાન્ત અધિક દલ મુંઝેલ
ચક્રે ? આ ઉદ્દેશથી નવમસ્તનધમા શ્રીભગવાન કહે છે :—

અર્થ—“જે ભકતો મહારી સેવાથી પૂર્ણ છે તેઓ મહારી સેવાથી પ્રતીકમાન
સાલોક્યાદિ યત્નવિધ મોક્ષને પણ ઇચ્છતા નથી તો પછી જન્ય પદ્મમોક્ષથી નાચવાને
જોવા શાસ્ત્રદિગ્ની અભિલાષા ક્યાંથી રાખે ? ” આ પ્રકારે પૂર્ણ ભગવદ્દીયો નથી ઇચ્છતા
મોક્ષ, કે નથી ઇચ્છતા આ સસારના લોભવિલાસ, તેઓ તો શ્રીકૃષ્ણની સેવાને જ સદા
પરમદ્વરૂપ ગણે છે તેમને તો પ્રમાણ અને જળ શ્રીકૃષ્ણસેવાજ છે

મૂલમ્—તસ્માત્ સ ઇવ સરઘ્યો નિધિરૂપસ્તુ સર્વથા ।

યત્તદ્વિરુદ્ધ તત્સર્વ જ્ઞાત્વા જ્ઞાત્વા નિવર્તયેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—પુષ્ટિમાર્ગમાં ભાવ જોઈ પ્રધાન વસ્તુ છે તેથી જો નિધિરૂપ ભાવનું
સર્વ પ્રકારે સારી રીતે રક્ષણ કરવું જો એવું છે જોભાવનું વિરોધી જે કંઈ છે, તે
સર્વને બાળી તેનાથી નિવૃત્ત થવું (૨) વિવેચન—જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિધિરૂપ—સર્વસ્વ છે
તેમ શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ ભાવ પણ નિધિરૂપ છે ભગવદ્દીયોએ ભગવદ્ભાવની રક્ષા સર્વદા સર્વ
પ્રકારે કરવી, કારણ કે ભાવનો નાશ થયો તો પછી ભગવદ્દીયનું ભગવદ્દીયત્વ પણ જતું રહેશે
ભાવથી જ સર્વ ચક્ર છે, શ્રીકૃષ્ણસેવાસ્મરણક્રમશઃનાદિ સર્વમાં આસક્તિ ભાવથી આવે છે,
જે જો ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ ન થયું તો પછી ભગવદ્દીય પાસે નિધિ જેવું કંઈ રહેતું નથી જોવા
નિધિરૂપ ભગવદ્ભાવને લોકિક દુઃસગથી રક્ષવો, જે કંઈ પુષ્ટિમાર્ગને અનુકૂળ હોય તેનો
સમ્મત કરવો અને પ્રતિકુલ હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈ શ્રીઆત્માવલ્લી બાધા છે;

મૂલમ્—હરિકૃષ્ણો યથાપૂર્વ સ્નેહ સ્થાપ્યો વિશેષતઃ ।

ગોષ્ઠી ચ તાદૃશૌ [તાદૃશી] કાર્યાધ્રુવમસ્મલ્લયત્નત ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—હરિકૃષ્ણ નામના વૈષ્ણવપર પ્રથમની માફક વિશેષથી સ્નેહ રાખવો
અને તેવાના સગમાં સ્નેહસહિત વાર્તા બાપણા પ્રયત્નથી નિશ્ચય કરવી,

વિવેચન—હરિકૃષ્ણ નામના જે પરમ વૈષ્ણવ છે તેમના પર પ્રથમની માફક સ્નેહ
રાખવો જોવા પુષ્ટિમાર્ગીય તાદૃશીય વૈષ્ણવ હોય તેની સાથે બોલી પ્રયત્ન કરીને કરવી.
જેમને મલીને પુષ્ટિમાર્ગનો ભાવ વિચારવો. ત્યારે હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ અચલ થાય
તેથી ભગવદ્દીયોનો સમ અવરમ કરવો (૩)

મૂલમ્—યત્તસ્યાન્ત સ્થિતિ પ્રાય સમીચીનાવલોક્યતે ।

નાન્યચ્ચ લોકિક ચિત્તે વિષ્વાર્યમિદ્ધ સર્વથા ॥ ૪ ॥

જે કંઈ ભગવદ્દીયનું આચરણ કરે છે—ભગવત્સેવા સ્મરણ દલન, ક્યા અવ્યક્તિત સવ સાધન છે
અને જેનાથી કંઈ ઉચ્ચ ફલ છે જે દલ પ્રાપ્ત કરી પછી જો સવ અર્થ છે—જેનો પ્રભર પુષ્ટિ
માર્ગમાં નથી જેમ સાધન અને દલ જાને કિલ્લ હોય—જે કમ માત્ર વા જ્ઞાનમાર્ગમાં સુખને છે પુષ્ટિમાં
કેમાં તો કૃપાપત્ર ભગવદ્દીયોનું સાધન પણ શ્રીકૃષ્ણ પોતે થાય છે અને દલ પણ પોતેજ થાય છે

શબ્દાર્થ:—આ હરિકૃષ્ણની વિશેષે કરીને અન્તર્મુખતા ભગવદ્ભાવમાં અત્યન્ત પ્રવેશ છે એમ જોઈ શકાય છે. તેથી એમનો સંગ કરવો. ચિત્તમાં આ સંસારનું કશું પણ લૌકિક સર્વથા ન વિચારવું (૪) **વિવેચન:**—આ હરિકૃષ્ણ જેવા પરમ અન્તઃપ્રવિષ્ટ, આરૂઢ ભગવદ્દીયોના સંગમાં નિત્ય ગોષ્ઠી કરવાથી ભગવદ્ભાવની સિદ્ધિ થાય છે. ત્યારે જ હૃદયમાં ભગવાન સદા સ્થિતિ કરે છે ત્યારે જ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે ત્યારેજ આ જીવનું ચિત્ત લૌકિકમાં સર્વથા ન લાગે અને ત્યારે જ નાના પ્રકારના લૌકિક વિચાર, મિથ્યા વાણી એ સર્વ નિશ્ચય નિવૃત્ત થાય છે. ૪

મૂલમ્:—વિશેષસ્તુ સમગ્રોઽપિ માળંડાગારિકપત્રતઃ ।

વિજ્ઞેયઃ સર્વથા શીઘ્ર લિખ્યતાં ચ તદુત્તરમ્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—સમગ્ર વિશેષ સમાચાર ભણુડારીના પત્રથી જાણીને. એ પત્રનો ઉત્તર નિશ્ચય ત્વરાથી લખીને. (ભણુડારીપરના પત્રથી વિશેષ સમાચાર જાણી જલદી પ્રત્યુત્તર લખશો.) વીશમા શિક્ષાપત્રના ટિપ્પણ મુજબ શ્રીગોપેશ્વરજીએ પત્ર લખવાનો આરંભ કરી દીધો છે. જ્યારે શ્રી હરિરાયજીને પોતાના પત્રના પ્રત્યુત્તર શ્રી ગોપેશ્વરજી પાસેથી મળવા માંડ્યા, ત્યારેજ પોતે લખે છે કે પ્રત્યુત્તર તુરત લખો. જ્યાંસુધી ઉત્તર ન આવતા ત્યાં સુધી શ્રીહરિરાયજી ઉત્તર લખતા નહિ. **इति श्रीहरिरायजीविरचितं द्वाविंशतितमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासाहित समाप्तम् ॥१२॥**

શિક્ષાપત્ર ૨૩ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ ત્રયોવિશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ કર્યું છે:—લૌકિક હઃખ હૃદયમાં ન ધરવું; અલૌકિકની ચિન્તા ન કરવી. બહિર્મુખતા ન રાખવી. બહિર્મુખતાની નિવૃત્તિના પ્રકાર—શ્રીભાગવતનો પાઠ, તથા શ્રીભાગવતનું અર્થ શ્રવણ. વૈષ્ણવોનો સંગ, નિવેદનનું સ્મરણ, સદા ભગવન્નામ ગ્રહણ, સદા શરણભાવના—ઈત્યાદિ કરવાં. અષ્ટાક્ષરનો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો, પંચાક્ષર મન્ત્રથી તદીયત્વની ભાવના કરવી. વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવો ઉપર કહ્યું કે, ભગવદ્દીયના સંગમાં ગોષ્ઠી કરવાથી હૃદયમાં ભાવ સિદ્ધ થાય, ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુનાં દર્શન થાય. ત્યારે લૌકિક વિચારમાં ચિત્ત ન જાય. પરંતુ હૃદયમાંથી ચિન્તા ન જાય ત્યાં સુધી ભાવ કેમ આવી શકે ? એ સર્વ અત્રે નિરૂપણ કરેછે.

મૂલમ્:—भवन्तः श्रुतसिद्धान्ताः कथं मुह्यन्ति लौकिके ?

अलौकिके तु चिन्ता या विषयाभावतो न सा ॥१॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે—તમે જે સિદ્ધાન્તનું શ્રવણ કર્યું છે તેો કેમ લૌકિકમાં મોહ પામે છે ? અલૌકિકની ચિન્તા તેો વિષયના અભાવને લીધે છે નહિ !

વિવેચન:—હવે શ્રીહરિરાયજી લખે છે કે—તમે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, વેદ, પુરાણ, શ્રી-મહાભાગવતાદિ સર્વનો સિદ્ધાન્ત જાણો છો તેો તમે આ લૌકિકમાં મોહ કેમ પામે છે ? એ મોહ તમને યોગ્ય નથી હવે હું તમને સિદ્ધાન્ત દર્શાવું છું તે ચિત્ત લગાડી વિચારશો. જ્યાં સુધી લૌકિક વિષય હૃદયમાંથી નિવૃત્ત થતા નથી ત્યાં સુધી અલૌકિક ભાવ હૃદયમાં સ્થિર થતો નથી. તથીજ ક્ષણક્ષણમાં ચિન્તા થાય છે, જ્યારે હૃદયમાં વિષયનો અભાવ થાય ત્યારેજ એ ચિન્તા ઘટી નથી આ પ્રકારે આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં લૌકિક

તેમજ જ્યૌત્તિક જોમ બન્ને પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી

મૂલમ્—યત સર્વસમર્થાઽસ્મત્પ્રમુઃ સર્વં કરોતિ હિ ।

પિતેષુ નિર્જેદાસાનામૈદિક પારલૌકિકમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ —જ્યારે આપણા સર્વસમર્થ પ્રમુ પિતાની માફક નિજ હાસ જનોવા સર્વ જ્યૌત્તિક તથા પારલૌકિક જોમ બન્ને કાર્યો નિશ્ચય કરે છે વિવેચન.—આપણા પ્રમુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્ય મુક્ત છે શ્રીકૃષ્ણાંકલ વિસિમાં કહે છે કે —, ઈશ્વર જોવા છે કે તેમનામાં કરવાનું, પુનઃ ન કરવાનું, તેમજ કરેલું જન્યવા કરવાનું, સામર્થ્ય એ જેવું છે જોમાં સચય નથી શ્રીકૃષ્ણ કર્તુમ્, જકર્તુમ્, અને જન્યવા કર્તુમ્ જોમ ત્રણે સામર્થ્ય મુક્ત છે જોવા પ્રમુ શ્રીકૃષ્ણ જ્યૌત્તિક, જ્યૌત્તિક સર્વ (કાર્યો) આપણા સિદ્ધ કરશે. તેથી લગ્નવત્તીમોએ ચિન્તા ન કરવી. જેમ જ્યૌત્તિક પિતા પોતાના પુત્રની જને સ્વામી નિજ સેવકની રક્ષા કરે છે તેમજ પ્રમુ નિજ હાસનું જ્યૌત્તિક જ્યૌત્તિક સર્વ સિદ્ધ કરશે જોમ નિશ્ચય જાણવું (૨)

મૂલમ્—અત ઇવાસ્મદાધાર્યચનં વૈ વિરાજતે ।

“મગવાનપિ પુષ્ટિસ્યો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્” ॥૩॥

શબ્દાર્થ —“જગવાનજ પુષ્ટિમાર્ગમાં નિરાજમાન છે તે જ્યૌત્તિક જતિ નહિ કરશે” જેવું શ્રીમાધ્વાર્જનું વચન ખરેખર નિરાજ રહ્યું છે વિવેચન.—“પુષ્ટિમાર્ગે વૈષ્ણવે ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.” જોમ શ્રીમાધ્વાર્જનના વચનામૃત નવરત્ન જન્યમાં છે. “પુષ્ટિમાર્ગમાં સાક્ષાત્ જગવાન નિરાજ છે તે નિજ હાસની જ્યૌત્તિક જતિ કદાપિ નહિ કરશે જોમ વિચારી વૈષ્ણવે નિશ્ચય કેઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કદાપિ ન કરવી.” પુષ્ટિમાર્ગ સમાન જન્ય માગ નથી કેવલ પુષ્ટિમાર્ગમાં જ ચરણે જાળ્યા પછી જ્યૌત્તિક જતિ કદાપિ પણ જતી નથી. (૩)

મૂલમ્—મર્્યાદામાર્ગ વૈરાગ્યાયમાયેઽપિ ગતિ સતામ્ ।

ચિન્તાસન્તાનહન્તારોઽપ્યાધાર્યપદરેણય ॥ ૪ ॥

જે શ્રીષ્ઠ જોમ કહે કે “વૈરાગ્યથી જ્યૌત્તિક જતિ ન થાય પરંતુ જ્યૌત્તિકનાં રહે સવ જ્યૌત્તિક જતિ કરે તેને જ્યૌત્તિક જતિ જોમ ન થાય ?” તો તેવું સમાધાન આ જગર્થ જ્યૌત્તિકનાં કરે છે —

શબ્દાર્થ —પુષ્ટિમાર્ગે વૈષ્ણવને મર્્યાદામાર્ગના વૈરાગ્યાદિ સાધનનો અભાવ હોય તો પણ સત્પુરુષની જતિ પ્રાપ્ત થાય છે (આપણા પુષ્ટિમાર્ગમાં તો) શ્રીમદ્ધાધ્વાર્જનના જગવારવિ ઇની રજકલુ પણ ચિન્તાના વિસ્તારનો નાશ કરે જોવી નિરાજમાન છે (૪)

વિવેચન —મર્્યાદામાર્ગની જોવી રીતિ છે કે જ્ઞાનવૈરાગ્યથી પરમ જતિ થાય છે. જેટલા સાધન હોય કરે તે પ્રમાણે જ્ઞાન જતિની કલાએ તે પ્રાપ્ત કરે જે વધારે સાધન કરે તો વધારે સારું ફલ પ્રાપ્ત કરે. જે જોછા સાધન કરે તો જોછું ફલ પ્રાપ્ત થાય. મર્્યાદામાર્ગ જ્યૌત્તિક પ્રમાણ માર્ગની જોવી રીત છે કે, જ્ઞાનથી જગવાના જ્યૌત્તિકમાં—જન્ય જ્યૌત્તિકમાં જતિ થાય, પરંતુ જોમ સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થાય જોવી રીતિ પુષ્ટિમાર્ગમાં

નથી. ભગવાન્ સ્વ [નિજ] પ્રમેયબલથી ફલદાન કરે છે. ભગવાન્ જ્યારે નિજ કૃપાથી— પ્રમેય બલથી ફલદાન કરે છે ત્યારે જીવકૃત સાધનનો વિચાર કરતા નથી, પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રમેયબલથી ફલદાન થાય છે સાધનથી નહિ શ્રીભાગવત એકાદશ સ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કે:— “કેવલ ભાવથી જ ગોપીજનો, ગાયો, મૃગ, પક્ષી, તેમજ અન્ય મૂઢ મતિવાળા જીવ, નાગ, સિદ્ધ વગેરે વિના શ્રમ મને પ્રાપ્ત થયા છે.” વ્રજમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન નિઃસાધન છે, નિ સાધન—નિષ્કિન્ચન જીવોને પરમ ફલદાન કરે છે. તે જ પ્રકારે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં બિરાજમાન શ્રીકૃષ્ણ સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, સ્વતઃ પ્રમેયબલથી નિશ્ચય ફલદાન કરે છે. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે લૌકિક ચિન્તા કદાપિ ન કરવી. નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રી આચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે “જેમણે નિજ આત્માને નિવેદન કર્યો છે એવા ભગવદીયોએ ચિન્તા કોઈ પણ પ્રકારની કદાપિ ન કરવી.” તેમજ શ્રીગુણાંકજી નવરત્નની ટીકાના મગલાચરણમાં કહે છે કે:—નિજભક્તોની ચિન્તાના વિસ્તારને નાશ કરનારી જેના ચરણરવિન્દની રજકણો છે એવા નિબધાર્ય શ્રીવલ્લભાધીશને વારંવાર હું પ્રણામ કરું છું !” આ પ્રકારે આવા શ્રીઆચાર્યજીને શરણુ આવેલા જીવોએ કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી.

મૂલમ્:—અતસ્તદીયાઃ કિં ભ્રાન્તાશ્ચિન્તાં વિદધતે જનાઃ ?

જ્ઞાનિનોઽપિ ન વૈ દુઃખં ચિત્તે દધતિ લૌકિકમ્ ॥૫॥

સેવારસાદિરહિતાશ્ચિત્રં ભક્તાઃ કથં તથા ।

ચૈઃ સ્વરૂપસ્ય સેવાયાં દર્શનસ્પર્શનાદિકમ્ ॥૬॥

અનુભૂતં સદા તેષા ચિત્તં દુઃખયુતં કથમ્ ।

પરમાનન્દ સમ્બન્ધે દુઃખ તિષ્ઠતિ નૈવહિ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—આમ ચિન્તા ન કરવાને આશ્વાસનરૂપ શ્રીમદાચાર્યજીના વચનામૃત છે, તો પણ શ્રીઆચાર્યજીના શરણાગત ભગવદીય જનો કેમ ભ્રાન્ત થઈને ચિન્તા કરે છે (તે સમજાતું નથી) જ્યારે જ્ઞાની લોકો પણ લૌકિક દુઃખને ચિત્તમાં ધરતા નથી તો પછી સેવારસનો આસ્વાદ કરનાર ભગવદીયો લૌકિક દુઃખને ચિત્તમાં શા માટે આણુતા હશે ? આ એક અતિ આશ્ચર્ય છે કે જે ભક્તોએ (પુષ્ટિમાર્ગીય જનોએ) સ્વરૂપ સેવામાં દર્શનનો તેમજ ચરણ સ્પર્શાદિકનો સદા અનુભવ કર્યો છે તેમને ચિત્તમાં લૌકિક દુઃખ ન જ થવું જોઈએ, કારણ કે પરમ આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણના સમ્બન્ધથી હું ખ નિશ્ચય રહી જ ન શકે ! **વિવેચન:—**જો જ્ઞાનમાર્ગીય જીવને લૌકિક દુઃખો પીડતા નથી તો આ તો પુષ્ટિમાર્ગ છે, જ્યાં શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા જીવને ભગવાનનો સમ્બન્ધ થયો છે એ ભગવાન પરમ આનન્દરૂપ છે, સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત છે. તેથી એમના સમ્બન્ધી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોને લૌકિક દુઃખ નજ થવું જોઈએ. ! એ ભગવદીયો અજ્ઞાનથી ચિન્તારૂપ અગ્નિમાં દાહ પામે છે ! પ્રભુ સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે એમ વિચારી ચિન્તા કદાપિ ન કરવી, જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીકૃષ્ણની સેવારસનો અનુભવ કેમ કરતો નથી ? જે જ્ઞાની છે તેને સેવારસનું

જ્ઞાન નથી તો પણ તે બિન્તાથી હજી નથી, તો આ વૈષ્ણવો તો 'સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના હર્ષન કરે છે, કારણ સ્પર્શ કરે છે, છતાં ભગવદ્દસનો આસ્વાદ કેમ કરી શકતા નથી? જેમ નિઃશ્વ વાય છે કે જેમના હૃદય બિન્તાથી પૂર્ણ છે અને તેથી તેઓ રસનો અનુભવ કરી શકતા નથી. પુષ્ટિમાર્ગ જેવો છે કે તેમાં સર્વ પદાર્થોનો આવાત્મક અનુભવ હોય છે તો પછી જો માર્ગમાં બિન્તા શી હોઈ શકે? પરમાનન્દરૂપ, દેહાત્મક શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ મીઝાઆર્થજી દ્વારા થયા પછી નિવેદિતાત્મ વૈષ્ણવોને શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તમા કથામાં—શુભગાતાદિમાં જેવો રસાનુભવ—જેવો અલૌકિક જ્ઞાનન્દનો આસ્વાદ થાય છે કે જેમના હૃદયમાં બિન્તાને સ્થાન મળતું નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે પરમાનન્દ શ્રીકૃષ્ણનું સમ્બન્ધમાં આવીને પણ જો લૌકિક બિન્તા હવેને થાય તો જો તેનું મોટું અજ્ઞાન છે.

મૂલમ્—પિત્રાદયસ્તુ સર્વેઽપિ સમ્બન્ધાદુ સ્વહેતવ ।

ઘર્હિર્મુલ્કજનસ્યેવ ઘર્હિર્મુલ્કસ્ય સતસ્ત્યજેત્ ॥૮॥

શબ્દાર્થ—પિતા વગેરે સર્વ પણ સમ્બન્ધથી બહિર્મુખ માણસનેજ હૃદયના કારણરૂપ છે. તેથી બહિર્મુખતાનો ત્યાગ કરવો વિવેચન.—લૌકિકમાં પિતા પુત્રને પ્રિય હોય છે, કારણ કે પિતા પુત્રને સર્વ વસ્તુ આપે છે. તેજ પ્રકારે સ્ત્રી, પુત્રાદિકી આર્થ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે એવું જ્ઞાન બહિર્મુખ હવેને થાય છે, પરંતુ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની સાથે સાક્ષાત્ સમ્બન્ધ થવાથી સર્વ વસ્તુ સિદ્ધ છે એવે સ્નેહ તો ભગવાનની સાથે કરવાનો છે ભગવાનથી જ જેનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે છતાં હવે અજ્ઞાનથી અને બિન્તાથી જેમ માની રહ્યો છે કે 'પિતા, સ્ત્રી, પુત્રાદિક આર્થ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે અને મને સુખ આપે છે,' આમ જ્ઞાન્ત થઈ, એ સ્નેહ ભગવાન સાથે કરવાનો છે તે જો હવે મૂલી બાધ છે અને બહિર્મુખતાથી પિતાનો પ્રેમ-લૌકિક દેહ સમ્બન્ધી સર્ગ પદાર્થ સાથે બાધે છે આ પ્રકારે ભગવદાસક્તિ ન થતાં અપ્રત્યાસક્તિ થાય છે આ પ્રકારની બહિર્મુખતા થાય છે તેનો ત્યાગ કરવો. (૮)

નિઃશ્વના કે દુરના દેહ સમ્બન્ધી સ્ત્રી, પુત્ર પિતા આપો, વિત્ત વગેરે જો ભગવત્સેવામાં ભગવાન સાવધનમાં ભગવદ્દર્શનરસમાં—સદાચર્ય થતાં હોય તોજ તેમની સાથે સમ્બન્ધ રાખવો, બહિર્મુખતાને બહિર્મુખ થઈ તેમના ઉપરનો પ્રેમ દાસી બધા ભગવાનમાં તે પ્રેમ સ્વપાવે એવું તાત્પર્ય આ શ્લોકનું હોય છે.

મૂલમ્—ઘર્હિર્મુલ્કસ્ય ઘાઘન્તે દોષા દૈહિકમાનસા ।

ક્ષીણઘાતોરિવાર્તસ્ય રોગા ઘાતિકપૌત્તિકા ॥૯॥

શબ્દાર્થ—જેની ઘાત ક્ષીણ થઈ છે જેવા રોગી જનને જેમ વામુન તથા પિત્તના રોગો બાધ કરે છે તેમ બહિર્મુખ જનને દેહ સમ્બન્ધી તેમજ મન સમ્બન્ધી રોગો બાધ કરે છે. (૯) વિવેચન.—વૈષ્ણવને બહિર્મુખનો સ્વ બાધક છે જેમ દુઃસજથી દૈહિક રોગ તેમજ માનસરોપ નિઃશ્વ આવી પડે છે જેમાં દહાન્ત થાયનું છે. રોગીને, ઘાત ક્ષીણ થવાથી વામુ, પિત્તાદિ સર્વ પીડા કરે છે તેમ બહિર્મુખના સમગ્ર સર્વ રોગ આવી પીડા આપે છે. (૯)

મૂલમ્:—તન્નિવૃત્તિસ્તુ સમ્પાદ્યા સતાં સજ્જેન સેવયા ।

શ્રીભાગવતપાઠેન તદર્થશ્રવણાદપિ ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:—અહિર્નિષ્ણના દુઃસંગની નિવૃત્તિ સત્પુરુષના સંગથી તથા તેમની સેવાથી સંપાદન કરવી. તેમજ શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠથી તથા એના અર્થ સાંભળવાથી એ દુઃસંગની નિવૃત્તિ કરવી. (૧૦) **વિવેચન:—**કોઈ રોગી પુરુષ સુંદર ઓષધિનું સેવન કરી રોગને નિવૃત્ત કરે તેમ વૈષ્ણવે તાદૃશીય ભગવદ્દીયના સત્સંગથી તથા સેવા સન્માનાદિથી દુઃસંગ નિવૃત્ત કરવો, અહિર્નિષ્ણતા દૂર કરવી. ભગવદ્દીયના સંગથી દૈહિક, માનસિક સર્વ દોષ દૂર જતા રહે છે. એવા ભગવદ્દીય દુર્લભ હોય તો શ્રીભાગવતનો પ્રાઠ કરવો. શ્રીભાગવત શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્વરૂપ છે. તેથી શ્રીમદ્ભાગવતના પાઠનો અભ્યાસ કરવાથી તેમજ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયના મુખથી એના ગૂઢ અર્થનું શ્રવણ કરવાથી સર્વદોષ નિવૃત્તતાય એમા સંશય નથી.

મૂલમ્:—નિવેદનસ્મરણતઃ સદ્ધિઃ સહ કથાદિભિઃ ।

સદા નામગ્રહણતઃ સદા શરણભાવનાત્ ॥૨૧॥

શબ્દાર્થ:—નિવેદનના સ્મરણથી. સત્પુરુષના સંગમાં કથાદિકનું શ્રવણ કરવાથી સદા ભગવન્નામનું ગ્રહણ કરવાથી, સદા શરણભાવનાથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે

વિવેચન:—શ્રીભાગવતનું શ્રવણ કરવાનો પ્રસંગ જો ન બની આવે તો અહિર્નિષ્ણ નિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું. સદા ભગવદ્દીયના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીગુણાધિના અન્યોનું શ્રવણ કરવું. જો એ પણ ન બને તો સદા શ્રીકૃષ્ણના નામનું સ્મરણ કરવું. પરંતુ નામનું સ્મરણ આ જીવને દુર્લભ છે. શ્રીગુણાધિ વિજિતિમાં કહે છે કે—

અર્થ:—શ્રીગુણાધિ શ્રીગોવર્દનનાથજીને કહે છે કે “ તમારા નામનું ઉચ્ચારણ કરવાની યોગ્યતા જીવમાં નથી કારણ કે તમારું નામ તો મહાઅલૌકિક છે તે જીવની લૌકિક વાણીથી કેમ વહી શકાય. ’ ? આ પ્રકારે નામનું કથન પણ ન બની આવે તો શરણની ભાવના કરવી. વિવેકધૈર્યાશ્રય અન્યમા શ્રીમદ્ભાગવત કહે છે કે:—અર્થ —“ આ લોકમાં તથા પરલોકમાં નિશ્ચય હરિશરણ છે. દુઃખની હાનિમાં, પાપમાં, ભયમાં કામાંદિક પૂર્ણ ન થાય ‘તેમાં’ ભક્તકૃત દ્રોહમાં અથવા ભક્તનો દ્રોહ થઈ જાય તેમાં ભક્તિના અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યાં, અશક્યમાં તથા સુશક્યમાં, સર્વ અર્થમાં શરણ એક શ્રીહરિનું છે. ”—ઇત્યાદિ વચનાનુસાર શરણની ભાવના કરવી. (૧૧)

મૂલમ્:—અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રકીર્તનેન વિશેષતઃ ।

પञ્ચાક્ષરેણ મન્ત્રેણ તદીયત્વવિભાવનાત્ ॥૨૨॥

શબ્દાર્થ:—અષ્ટાક્ષરમહામન્ત્રના કીર્તનથી અને વિશેષ કરીને પંચાક્ષરમન્ત્રથી, તદીયમણી વિશેષ ભાવનાથી ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે. **વિવેચન:—**શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ એ અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર છે. અષ્ટાક્ષર એ મન્ત્રનું કીર્તન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. દ્વાદશ સ્કન્ધમાં શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે:—“ હે રાજા! યદપિ કલિયુગ દોષનો નિધિ છે. તોપણ એમાં એક મહાનુશુણ છે. તે એ છે કે શ્રીકૃષ્ણના કીર્તન યાચન્

સર્વજ્ઞ ધનથી મુક્ત થઈ જીવ પરમજીતિ પ્રાપ્ત કરે છે । ” તેથી અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું કીર્તન કરવું તથા પચાક્ષરમન્ત્રની ભાવના તરીકે યમને તરીકેના સંજમાં કરવી નવરત્ન ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજીનું વચન છે કે—“ નિવેદનનું સ્મરણુ તો સર્વથા તાદરીક જનની કાયે અવરય કરવું જ ” ભગવદીયના સંગ વિના પચાક્ષર ભાવ પ્રકટ ન થાય. આ પ્રકારે નિવેદનના સ્મરણમાં ભગવદીયની અપેક્ષા છે તેથી ભગવદીયનો સંગ પ્રાપ્ત કરવો (૧૧)

મૂલમ્—વૈરાગ્યપરિતોષાભ્યા કૃષ્ણાસન્નિહિતાસ્યિતે ।

લૌકિકાદેશજોદાસ્યાત્ પુત્રાધ્યમનુરાગત ॥૧૩॥

ગૃહવિત્તાધ્યનાસક્ત્યા તદીયેષ્વતિરાગત ।

નવરત્નસ્ય પાઠેન સર્વચિન્તા નિવર્તતે ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ—વૈરાગ્ય તથા સન્તોષથી, શ્રીકૃષ્ણની નિકટમાં સ્થિતિ કરવાથી, લૌકિક કલેશથી ઉત્પન્ન થતી ઉદાસીનતાથી, પુત્રાદિકમાં અનુરાગ (સ્નેહ) ન રાખવાથી, ગૃહ અને ધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવાથી, તરીકે વૈષ્ણવ જનમાં અતિ સ્નેહ રાખવાથી, અને નવરત્ન ગ્રન્થનો પાઠ કરવાથી લૌકિક અલૌકિક સમ્મનથી સર્વ ચિન્તા નિવૃત્ત થાય છે વિવેચન.—આ દેહસમ્મનથી લૌકિક પદાર્થમાં—સંસારમાં વૈરાગ્ય રાખવો સેવકે—જો દેહસમ્મનથી મુખ સંસારમાં ન વિચારવું થયાકથાચિત્ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ છોડે એવી રીતે અનુસરવું લૌકિક પદાર્થમાં પોતાનું મુખ જીવે ન વિચારતાં, ભગવાનને સેવ્ય શ્રીકૃષ્ણને—કેવી રીતે મુખ પ્રાપ્ત થાય એ વિચારથી વર્તન રાખવું આમ જીવ સર્વ વસ્તુઓમાં પોતાનું મુખ ન વિચારી ભગવાનને અર્થે એ વસ્તુઓ વિનિયોગે એનું નામ વૈરાગ્ય બીજી સન્તોષ રાખવો સદૃશમાં જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સન્તુષ્ઠ થઈ ભગવત્સેવામાં ચિત્ત ભીન કરવું અતિશય લૌકિક લાભ પ્રાપ્ત કરવામાં જીવને ભગવદ્વિમુખ ન કરવો, લોભથી મનમાં વિશિષ્ટ ન થાય તેથી સન્તોષ રાખવો જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ બિરાજતા હોય. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી સેવા થતી હોય ત્યાં નિકટમાં સ્થિતિ કરવી અને દર્શન સેવા જે જની આવે તે કરવું, શ્રીભક્તિવર્દિનીગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—સત્તીપમાં અથવા દૂર જે પ્રકારે ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય તેમ વાસ કરવો નિઃશરીરે સેવા કરે તો ચિત્તના સર્વ દોષોનો નાશ થાય પરંતુ અતિશય નિકટ રહીને સેવા કરે તો ચિત્તમાં દોષ ઉદ્ભવે તો દૂર રહેવું સેવાદર્શનાદિ યથાશક્તિ કરવા લૌકિક કલેશમાં આપણું મન ઉદાસ—દર્શ તથા ચોક્ક વિનાનું—રાખવું, ચિત્તમાં લૌકિક કલેશ ન રાખવો. દેહસમ્મન થી પુત્ર, સ્ત્રી, ગૃહ બન્ધુ ઇત્યાદિ કથામાં અનુરાગ ન રાખવો (૧૩) ગૃહધનાદિકમાં આસક્તિ ન રાખવી. દેહ સમ્મન થી સર્વ પદાર્થો તેમજ ધનાદિકને સર્વે ચિન્તાના મૂલ છે તેથી એમનામાં પ્રીતિ ન રાખવી; પરંતુ ભગવાનમાં અને પુષ્ટિમાર્ગે ભગવદીયોમાં અનુરાગ કરવો. ચિન્તા નાશ કરવી શ્રીઆચાર્યજી મદાપ્રભુજીને ગોવિન્દ કુમે નામના વૈષ્ણવના મિત્રે નવરત્ન ધ ય પ્રકટ કર્યો છે તેથી વૈષ્ણવોએ જોઈશે અને જોઈશે પાઠ થી નવરત્ન ગ્રન્થનો કરી ચિંતા નિવૃત્ત કરવી. (૧૪)

મૂલમ્:—एवं निवृत्तवैमुख्यं जनं दुःखं न बाधते ।

अतस्तन्मात्रयत्नैस्तु भवितव्यं भवादृशैः ॥१५॥

શબ્દાર્થ:—એ પ્રકારે જે વૈષ્ણવજનની બહિર્મુખતા નિવૃત્ત થઈ છે તેને દુઃખ બાધ કરતું નથી, તેથી તમારા જેવાઓએ તો બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરવા અર્થેજ યત્ન કરનારા ભગવદ્દીયોના સગમાં રહેવું. **વિવેચન:**—ઉપર જે સર્વ ભગવદ્દર્મ દર્શાવ્યા નાથી જે વૈષ્ણવ બહિર્મુખતા નિવૃત્ત કરે છે તેના સકલ દુઃખ દૂર થશેજ, અને તેને પરમ સુખ આનન્દ પ્રાપ્ત થશે, દુઃખનિવૃત્તિના યત્નો કરી ભાવવૃદ્ધિ કરવી. તેના સાગ્યમાં શીઘ્ર ફલદાન પ્રભુએ નિશ્ચય કર્યું છે તેને તે યત્ન ત્વરાથી શક્ય થશે ! (૧૫)

મૂલમ્:—दुःखेन न वृथा नेयः कालः परमदुर्लभः ।

कृष्णसेवानुकूलस्तु निजाचार्यश्रियाश्रितैः ॥१६॥

ब्रुतं हेया वृथा चिन्ता प्राप्तापि निजदोषतः ।

चित्तोद्वेगं विधायपीत्येतद्रचनचिन्तनात् ॥१७॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કરનારના આશ્રિત જીવોએ આ પરમ દુર્લભ, અને ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ કાલ દુઃખથી વ્યતીત ન કરવો આપણા દોષથી પ્રાપ્ત થઈ હોય એવી વૃથા ચિન્તા ચિત્તનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે તેની લીલા છે” એવું મનન કરીને ત્વરાથી ત્યજવા. **વિવેચન.**—આવો સમય પરમ દુર્લભ છે ! પુનઃ આવો મનુષ્યદેહાવતાર, જે શ્રીકૃષ્ણસેવાને અર્થે અતિઅનુકૂલ છે તે, નહિ આવે ! જીવનો મનુષ્ય દેહ શ્રીકૃષ્ણની સેવાર્થે અનુકૂલ છે, એ દેહને લૌકિક ચિન્તાથી વ્યર્થ ન કરવો. આ મનુષ્યદેહથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા શક્ય નથી, આવો સમય બ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા બ્રહ્મસમ્બન્ધ અન્ય યુગમાં ક્યાં હતું ? આ મનુષ્યદેહ નાશ પામ્યા પછી પુનઃ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય કયાથી થશે ? પુનઃ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો આશ્રય કરનાર તાદશીય ભગવદ્દીયોનો સમાગમ કયાથી થશે ? આ પ્રકારે આ કલિકાલમાં પરમદુર્લભ માનુષ દેહનું સાર્થક કરવા, એ દેહને શ્રીકૃષ્ણસેવામાં વિનિયોજવો લૌકિક કલેશથી ચિત્તને વ્યથ ન કરવું, લૌકિકમાં કાલનો વૃથા વ્યય ન કરવો, ભગવદ્દીયનો તેમજ શ્રીવૃદ્ધભાચાર્યનો આશ્રય અવશ્ય કરવો, અને એક ક્ષણ પણ સેવા વિના ન રહેવું, ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો. એક ચિન્તાથી અનેક દોષ પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન અન્યમાં કહે છે કે—“ચિન્તાનો ઉદ્વેગ કરીને પણ હરિ શ્રીકૃષ્ણ જે જે કરશે તે તે એમની લીલા છે એમ જાણી ચિન્તાનો શીઘ્ર ત્યાગ કરવો” એ પ્રકારે શ્રી નવરત્નઅન્યનો પાઠ કરી તેના અર્થનું નિત્ય ચિન્તન કરી ચિન્તા દૂર કરવી (૧૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं त्रयोविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ २३ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૪ મું.

ઉદ્દેશ—હવે આ ચોવીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે—‘ચિન્તાનો

ત્યામ કરીભવત્સેવાદિક ભગવદ્ભક્તિ કરવાનું કહ્યું છે, પરન્તુ તે સર્વ સાથે પ્રકારે જની આવે તેમા ભગવત્કૃપાજ કારણરૂપ છે. 'હવે કાલદોષથી મસિત છે અને સામર્થ્યહીન છે, પણ અવતારદશામાં જેમ શ્રીમદ્ધનુનાલ આદિ ભગવત્સમ્બંધ કરાવતા હતા તેમ અનવતાર શામાં શ્રીમદ્ધનુનાલે ભગવત્સમ્બંધ કરાવી આપનાર છે. જેમ સર્વ ક્ષેત્ર પ્રાણીના પ્રાણ હશે તેનાર સર્વ અમૃતપાન કરનારાઓને સુધી પણ શકતો નથી તેમ સર્વની યુદ્ધિને નાશ કરનાર આ કરાલકાલ શ્રીમદ્ધનુનાલના અરણ્યરવિન્દનો. આશ્વ કસ્તૂર હવેને ક્ષેત્ર હાનિ કરી શકતો નથી, તેથી આપણે સમ્પત્તિમાં તથા વિપત્તિમાં પણ શ્રીમદ્ધનુનાલે સર્વે શ્રીમુખે ઉપદેશો આપ્યાકરમહામન્ત્ર "શ્રીકૃષ્ણા સુરણ મમ" તે સમયે કરવું જે મન્ત્ર જ સરવાળત હવેને સામ્યરૂપ તેમજ સાધનરૂપ છે. ઉપર કહ્યું કે જિન્તા ત્વજ ભગવદ્ભક્તિ ભગવત્સેવાદિક કરવું, પરન્તુ હવેનું જેનું કર્યા સામર્થ્ય છે? હવે તો કાલદોષથી મસિત હોઈ અસમર્થ થઈ રહ્યો છે! ત્યામ શકાનું સમાધાન જે છે કે હવે જે શ્રીમદ્ધનુનાલનો 'દૃઢ આશ્રય કરે' તો પ્રભુ જેના ઉપર કૃપા કરે, અને તેથી સર્વ ભગવદ્ભક્તિયરણુ, શક્ય થાય આ નિરૂપણનો વિસ્તાર હવે થાય છે."

મૂલમ્—મકિમાર્ગે કૃપામાત્ર કારણ પરમુત્પત્યે ।

તેનૈવ માર્ગે સકલ સિદ્ધિમેતિ ન સદાય ॥૨॥

શબ્દાર્થ—ભક્તિમાર્ગમાં કૃપામાત્ર ઉત્તમ કારણ છે તેથીજ પુષ્ટિમાર્ગમાં જઈ સિદ્ધિ પામે છે એમાં સદાય નથી. (૧) વિવેચન—આ શ્રી મહાપ્રભુજીને પુષ્ટિ-ભક્તિમાર્ગ છે. જે માર્ગમાં એક કૃપા જ રહેનું કારણ છે. સાધનથી કૃપાપ્રાપ્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં થતી નથી, કૃપાથીજ કૃપા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાજ કૃપામાત્ર કરી આપે છે પુષ્ટિમાર્ગીજ વૈષ્ણવોના સકલ કાર્ક ભગવત્કૃપાથીજ સિદ્ધ થાય છે. કયપિ આ હવથી સાધન ન જની આવે તો તેથી શું થયું! હવેને પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ થઈ હોય, અને હવેને જે નિવેદન થયું હોય તો જિન્તા કરવાનું કારણ નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કર્યાથી અને આત્મનિવેદન કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણમિથજલથી (હવકૃત) સાધન વિનાજ સર્વ સિદ્ધ કરશે એમાં સદાય નથીજ.

મૂલમ્—સા તુ સ્વાચાર્યશરણાગતૌ તૈક્ષાપિત પ્રમુ ।

યદૈવ કુરુતે કૃષ્ણસ્તદા મયતિ સર્વથા ॥૨॥

શબ્દાર્થ—આપણા શ્રીમાત્માજીને અસ્યે અપાથી એમજે નિનનેકા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ આપે કૃપા કરે છે ત્યારેજ કૃપા સર્વથા થાય છે વિવેચન—હવે આપે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવીને શ્રીવૈષ્ણવાચાર્યજીને અસ્યે અપ, ત્યારે શ્રીમાત્માજી જે હવેને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ દર્શન કરાવે છે, અને જેમને શ્રીકૃષ્ણને સોપે છે. શ્રીમાત્માજી જે હવેને કૃષ્ણનું જ્ઞાન કરાવે છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાનો માર્ગ જતાવે છે. આવી રીતે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં હવેની અવીકાર થાય છે, ત્યામ શ્રીમાત્માજીદ્વારા જે હવે શ્રીકૃષ્ણને અસ્ય આપે છે તેનાપર સર્વથા શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે (૨)

મૂલમ્—અતસ્તદાશ્રયો જીર્વૈર્દૃઢ એવિંધીયતામ્ ।

યથાવતારલીલાયાં તાસાં શ્રીયમુના મતા ॥૩॥

યથા વા હરિદાસો હિ પુલિન્દીનાં ગિરિર્મતઃ ।

યથા વાઽગ્નિકુમારાણાં વ્રતે કાત્યાયની મતા ॥૪॥

પ્રાદુર્ભુતઃ સ્વયં કૃષ્ણા યથા સ્વપ્રાપ્તે મતઃ ।

યથા વા દૈન્યભાવાત્મા પ્રાદુર્ભાવ સ્વયંમતઃ ॥૫॥

તથા પરોક્ષે જીવાનાં પુષ્ટિસમ્બન્ધસિદ્ધયે ।

શ્રીમદાચાર્યસમ્બન્ધો નાન્યદસ્તિ હિ સાધને ॥૬॥

(શ્રીયમુનાજી, શ્રીગિરિરાજજી, કાત્યાયની આ સર્વે શ્રીકૃષ્ણની અવતારદશામાં ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે શ્રીકૃષ્ણની અનવતારદશામાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજી ભગવત્સમ્બન્ધ કરાવનારા છે)

શબ્દાર્થ.—જેમ અવતારલીલામાં શ્રીગોપીજનોના આશ્રયરૂપ શ્રીયમુનાજી છે તેમ કુમારિકાના આશ્રય તરીકે કાત્યાયની મનાયલા છે, પુલિન્દીજીના (ભીલડીઓના) આશ્રય તરીકે ભગવદ્ભક્ત શ્રી ગિરિરાજજી મનાયલા છે, તેમ જીવોએ (અનવતારદશામાં) શ્રીમદ્દા-ચાર્યજીનો દૃઢ આશ્રય સ્વીકારવો જેમ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ પ્રાદુર્ભુત થયા અથવા રાસપ ચાધ્યાયીમાં જેમ પ્રાદુર્ભાવમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતેજ દૈન્યભાવાત્મક થયા તેમ પરોક્ષમાં જીવોનો પુષ્ટિસમ્બન્ધ સિદ્ધ કરવાને અર્થે શ્રીમદ્દાચાર્યજીનો સબ્ધ થાય એ જ એક સાધન છે. અન્ય કોઈ સાધન રહ્યું નથી જ, વિવેચન.—શ્રીઆચાર્યજી જ્યારે શ્રી કૃષ્ણનું દર્શન કરાવે ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની કૃપા થાય છે તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે શ્રી વલ્લભાચાર્યજીના ચરણ કમલનો દૃઢ આશ્રય નિશ્ચય કરવો. ત્યારેજ ફલ પ્રાપ્ત થાય. આ સમયમાં તે પ્રભુ સમ્બન્ધ થવાને એક શ્રીઆચાર્યજીનું દ્વાર રહ્યું છે. જેમ અવતારદશામાં શ્રીયમુનાજીદ્વારા કુમારિકાઓને પ્રભુપ્રાપ્તિ થઈ, જેમ પરમભક્ત શ્રીગિરિરાજજીના સત્સંગથી પુલિન્દીજીઓને ભક્તિ સિદ્ધ થઈ, તથા લીલાની પ્રાપ્તિ થઈ, અને કુમારિકાઓને કાત્યા-યનીના મિષ્ટે શ્રીયમુનાજીદ્વારા વરપ્રાપ્તિ થઈ તેમ આ સમયમાં શ્રીઆચાર્યજીને શરણે જવાથી એમના દ્વારા જીવને શ્રીકૃષ્ણનો સમ્બન્ધ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ પ્રભુએ પુલિન્દીજીની સેવા શ્રીગિરિરાજજી-દ્વારા અગીકાર કરી અને કુમારિકાઓની સેવા શ્રીયમુનાજીદ્વારા અગી-કાર કરી તેમ આ સમયમાં વૈષ્ણવોની સેવા પ્રભુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અગીકાર કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણપ્રાકટય દશામાં પ્રભુ પોતેજ પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે રાસપ ચાધ્યાયીમાં દૈન્યભાવથી પ્રભુ પોતેજ પ્રકટ થયા ગોપિકાગીત પછી શ્રી શુકદેવજી કહે છે કે:—

“ઈતિ ગોપ્યઃ પ્રગાયન્ત્યઃ પ્રલપન્ત્યથ ચિત્રધા । રુરુદુઃ સુસ્વરં રાજન્કૃષ્ણર્દશનલાલસાઃ ॥

તાક્ષામાવિરમૂચ્છૌરિઃ સ્મયમાનમુસ્વામ્બુજઃ ॥ પીતામ્બરધરઃ સ્વર્ગી સાક્ષાન્મનમ્યમનમ્યઃ ।”

અર્થ —“ એમ ઉત્કૃષ્ટ ગાન કરતી કરતી, વિચિત્ર પ્રકારના વિલાપ કરતી કરતી કૃષ્ણ દર્શનની લાલસાવાળી ગોપીઓ હે રાજન્ ! ઉચ્ચ સ્વરે રૂદન કરતી હતી ! એ ગો-પીઓ વિપ્રયોગદોતક સ્વરથી રૂદન કરતી હતી ! તે સમય તેમના મધ્યમાથી પ્રભુ, જેમનું સુખારવિન્દ હાસ્યશુક્ત છે, જેમણે પીતામ્બર ધર્યું છે, જેમણે વનમાલા ધારણ કરી છે. અને

मूलम् -अत एवोक्तमाचार्यैः स्तोत्रे कृष्णाश्रयाभिधे ।

मूलम् - विश्वासार्थं वरमदादिति श्रीवल्लभोऽब्रवीत् ।

વિવેચન—વિદ્યાવાસી જેમ જ્ઞાનક પક્ષી સ્થિતિ (નક્ષત્રમાં) ગેરજગતને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ મેષ દૂષ દૂષ્ણુ ગીતાના જ્ઞાન રત્ને વર્ણવ્યો. વિવેચન—જ્ઞાતક પક્ષી સ્થિતિના જગતની અપેક્ષા રાખી વિદ્યાસ રાખી એકી રહો છે પરંતુ તે પૃથ્વિવચના દૂષ, તલ્લવ નદી, સમુદ્રાદિ ? જગતી પૂર્ણ છે ત જગતનો મધ પગ લેતું નથી, ત્યારે જક પક્ષી

યાસક પક્ષીનો એવો અનન્ય વિશ્વાસ જોઈ જલદાન કરી એનો મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણનો દૃઢ-અનન્ય આશ્રય મનમાં કરવો, અન્ય અવતાર તથા અન્ય દેવ, દેવતાના ફલની અપેક્ષા કદાપિ ન કરવી. ત્યારે સ્વ સેવકોનો અનન્ય વિશ્વાસ જોઈ મેઘરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દ વર્ષાવે છે.

મૂલમ્:—एवं विश्वाससद्भावे सर्वमेव भविष्यति ।

યતઃ પરિવૃદ્ધોઽસ્માકં સર્વં કર્તું ક્ષમો મતઃ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—એમ વિશ્વાસ હોય તો સર્વ સિદ્ધ થશે, કારણ કે આપણા સ્વામી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ કરવાને સમર્થ છે, **વિવેચન:—**આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે શુદ્ધ ક્ષાવથી પ્રભુમા વિશ્વાસ રાખવો કારણ કે પ્રભુ સર્વકરણસામર્થ્યયુક્ત છે. તેથી કૃપા કરશેજ

મૂલમ્:—स हि स्वतः समर्थत्वान्नसाधनमपेक्षते ।

કાલકાર્યં વિલોક્યાત્ર તદીયાનાં વિશેષતઃ ॥ ૧૧ ॥

નિઃસાધનત્વસંસ્પૃત્યા દૃઢઃ સ્યાત્તત્પદાશ્રયઃ

શબ્દાર્થ:—આપણા સ્વામી પ્રભુ સ્વતઃસમર્થ છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારના સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી. કાલના કાર્યને વિલોક્ષીને તદીય વૈષ્ણવોને વિશેષે કરીને ન્યાયે નિઃસાધનપણાની સ્ફૂર્તિ થાય ત્યારે એમના ચરણારવિન્દનો દૃઢ આશ્રય થાય છે (૧૧)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ સ્વતઃ સર્વ સામર્થ્યવાન છે, પોતે સર્વસમર્થ હોઈ, મિજ લકતકૃત સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી, જો આટલું સાધન જીવ કરે તો એને આટલું ફલ પ્રાપ્ત થાય એમ સાધનાનુસાર ફલપ્રાપ્તિ અન્ય દેવતાને વિષે છે. શ્રીકૃષ્ણ એવા અસમર્થ નથી કે જીવકૃત સાધનની અપેક્ષા પુષ્ટિમાર્ગીય લકતો પાસેથી રાખે, પુષ્ટિમાર્ગીમાં શ્રીકૃષ્ણ પોતાના કૃપાબલથી જીવકૃત સાધનની કંઈ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના સર્વ લૌકિક તેમજ અલૌકિક ફલદાન કરે છે, આ કાલની કૃતિ મહા કઠિન તેમજ વિપરીત ધર્મયુક્ત જોઈને વિશેષે કરીને તદીય લકતો પર વિના સાધન કૃપા જ કરે છે. વ્રજલક્ષ્મી રાસપ્રાધ્યાયીમા પ્રભુના અન્તર્ધાન સમય પ્રભુપ્રાપ્તિને ઐર્થિક સાધનથી વ્યર્થતા જોઈ અન્તે નિઃસાધન થયા અને ગુણગાન કરી ઉચ્ચ સ્વરથી એમણે રુદન કરવા માંડ્યું ત્યારેજ પ્રભુ તે નિઃસાધન લકતો પર કૃપા કરી પ્રકટ થયા આ પ્રકારે વૈષ્ણવે નિઃસાધન થઈ, હીનતાથી પ્રભુનો દૃઢ આશ્રય કરવો. ત્યારે પ્રભુ કૃપા કરે (૧૧)

મૂલમ્:—आसुराणामविश्वासस्तथा तत्सङ्गिणामपि ।

મતિમાહો મહાદોષનિધાનં સમ્મવિષ્યતિ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—આસુર જીવોને પ્રભુમાં અવિશ્વાસ છે તેમજ એમનો સંગ કરનારાઓને પણ હોય છે એમાના કોઈનો પણ સંગ થાય તો મહાદોષનો ભણકાર મતિમાહ સમ્ભવે છે. (૧૨) **વિવેચન:—**જેઓ મનમાં પ્રભુ પ્રતિ અવિશ્વાસ ધારણ કરે છે તેઓ કેવલ આસુર છે. તેમનો જે કોઈ સંગ કરે તેમને નિશ્ચય આસુરવેશરૂપ અવિશ્વાસ થાય છે.

તેથી જોમનો સજ ત્યજવે. જીવને મતિનો મોઢ મથો છે તેથી જીવ દોષરૂપ મર્મ રહ્યો છે જોનામાં નિઃસાધનતા આવવી નથી જીવ અહનતાથી ધૂર્ણ દોષ જોમ માને છે કે જે કંઈ કંઈ હું તે હું જ કંઈ હું !' એ અજ્ઞાનદોષ દૂર થતો નથી ।

મૂલમ્—યથા પૂર્વકથા શ્રુત્વા ભગવત્પાદસેવિનામ્ ।

સ્વસ્મિન્ દૈન્યસમુત્પત્તિસ્તથા સાધનનાશનમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—ભગવાનના સ્વસ્થાવિનિદની સેવા કરનારની પૂર્વની (પ્રત્યક્ષાદિક લક્ષણો) કથાનું અવલોકન કરીને જોમ પોતાનામાં દૈન્યની ભરોબર ઉત્પત્તિ માથ છે તેમ સાધનનો નાશ થાય છે વિવેચન—પૂર્વના જે ભક્તો પ્રત્યક્ષાદિક તથા મજ્જાભક્તિનું વર્ણન શ્રી મજ્જાસૂત્રમાં કર્યું છે તેનું અવલોકન કરવું ગુહ્યમાર્ગીય શ્રીમદ્ધામણીય સેવક ચેત્તરથી વૈષ્ણવોની વાર્તાનું અવલોકન કરવું 'અથમ તો સેવા આ પ્રકારે કરતા હતા અને હવે હું કેવો હીન પ્રકારે સેવા કરું છું ।' એ વિચારી દૈન્યપૂર્વક ભગવત્સેવા કરી નિસાધન થવા ત્યારે જ સર્વદોષ દૂર થાય. તેથી અવલોકન સેવાનું ગુપ્ત પોષક છે શ્રીમાચાર્યજી ભક્તિ વર્ણનની અન્ધમાં કહે છે કે "સેવામાં કે કથામાં જેની દૃઢ અસક્તિ થાય છે તેને જીવનું મુખી કદાપિ નાશ થતો નથી જોમ મારી મતિ છે ' આ પ્રકારે ભગવત્સેવા પ્રીતિથી કરવી તેમજ ભગવદ્દેવતા ગુપ્તથી કથા અવલોકન કરવી, ત્યારે હીનતા પ્રાપ્ત થાય અને હું સાધન કરું છું એવી દોષબુદ્ધિનો નાશ થાય છે

મૂલમ્—તદીયાનાં સર્વમસ્તિ સદા તદ્ભાવમાવિનામ્ ।

ઐતરેયા કાલિકાના કાલેન નિશ્ચિલ ગતમ્ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—નિરન્તર જોમના ભાવથી ભાવિત જે વહીયો છે તેમનું સર્વ સિદ્ધ છે અને અન્ધજનો જેઓ કાલને વચ છે તેમનું સર્વ કાલથી મરુ છે વિવેચન—જે વહીયો સદા તદ્ભાવથી (ભગવાનના ભાવથી) ભાવિત હોય છે તેમને સર્વસિદ્ધિ થાય છે. વહીયોને અવલોકન પણ આવરણ છે જોપકાગીતમાં સાત્ત્વિક જોપીજનો કહે છે કે -

તથ કથામૃતે તત્ત્વજીવનં કવિમિરીક્ષિતે કમ્પવાપદમ્ ।

અપમમદ્ગુલં શ્રીમદ્વાતતં મુષિ ગુણન્તિ તે મરિચાઽઞ્જના ॥

અર્થ—જો સાત્ત્વિક જોપીજન તથા કથામૃત મોક્ષોપદિશા ગીતમાં કહે છે કે દે પ્રભુ ! આ ભગવાઈ જીવન તમે નથી છતાં પણ જે દર્શી રહ્યું છે તે અમારો કૃતિથી દર્શી રહ્યું નથી । પરંતુ આપની કથાજીવન અપમ મરિચાઽઞ્જના જીવનને દર્શી રાખે એ આપના તીવ વિરદ તાપને લીધે અમારા પ્રાણ તો જતા રહે છે પરંતુ આપની કથાજીવન અપમ તે પ્રાણને સહજન કરી રાખે છે તેનું આપનું સામગ્ય અપમ વીરં શ્રી મત્ત યાન અને વૈરાગ્ય જોમ પામ્યું મુક્ત છે તેમ જ આપની કથા જણ પામ્યું મુક્ત છે (૧) તમે જીવનથી વૈરાગ્ય મિથ થાય છે મરણ કે ૨ મસાગી તમ દોષ છે તે લોકો અમારે પરામ પારખ કરે ત્યારે જોમનો તાપ નિવૃત્ત થાય છે (૨) કવિમિત્રિકિત્તમ્ યા 'જ્ઞાન પદ કથાનો મિથ થાય છે એ આપની કથા યાનમુક્ત દોષ તો જ રિ-શબ્દાર્થમાં મિત્ર જોમને મુક્ત કરે. (૩) અપમમદ્ગુલં શ્રીમદ્વાતતં મુષિ ગુણન્તિ તે મરિચાઽઞ્જના

ઓએ જેની પ્રશંસા કરી છે, જે સર્વ પાપોને હણનારું છે, જે શ્રવણથી મંગલરૂપ છે, જે લક્ષ્મીયુક્ત છે, અને જે સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે—એવું જે આપની કથારૂપ અમૃત છે તેનું જે ભગવદ્દીયજનો લોકોમાં પ્રશંસા કરે છે તેઓ ખુબ અર્થ આપનારા જન છે, ‘કેવળ ભગવદ્દૂપ અથવા જનનાદિદોષરહિત છે.’” એટલે કે જે વ્યાસાદિ ભગવદ્દીયો તમારાં કથા મૃતનું લોકોમાં ગૃણન કરે છે તેઓ લોકોને પુષ્કલ અર્થ આપે છે તેમજ ભગવદ્દૂપ છે, અને જન્માદિદોષથી રહિત છે આ પ્રકારે શ્રવણથી સર્વદોષ દૂર થાય છે, ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે. પરંતુ જેઓ ભાવરહિત હોય છે તેમના સર્વસાધન આ કરાલ કાલ ખાઈ બાંધે.

મૂલમ્:—યતઃકાલસ્તદ્વિમૂતિઃ “કાલઃ કલયતામહમ્”

મુખ્યધિકાર્યપિ હરેરિચ્છાશક્તિસ્વરૂપવાન્ ॥ ૧૫ ॥

તદન્તરઙ્ગદાસેષુ ન તત્સામર્થ્યમિષ્યતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કારણ કે કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે “સ જ્યા કરવાવાળામાં કાલ હું છું” આ કાલ મુખ્ય અધિકારી ઇચ્છાશક્તિરૂપ છે. તો પણ ભગવાનના અન્તરંગ દાસની ઉપર તેનું (કાલનું) સામર્થ્ય ચાલી શકતું નથી. (૧૫-૧૬)

વિવેચન:—કાલ ભગવાનની વિભૂતિ છે. આ કલિદોષથી મહામલિન સૃષ્ટિ આ કાલમાં લીન થાય છે એ કાલ ભગવાનનો મુખ્ય અધિકારી છે કાલ એ ભગવાનની ઇચ્છાશક્તિનું સ્વરૂપ છે, તેથી બ્રહ્માદિને પણ છોડતો નથી. આવા સમર્થકાલનું સામર્થ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણના અન્તરંગ ભક્તોઉપર ચાલી શકતું નથી ૨ ભગવદ્દીયને કાલ ખાધ કરી શકતો નથી (૧૬)

મૂલમ્:—સ હિ સર્પો યથાન્યેષાં મારકોઽપિ ન હિ ક્ષમઃ ।

પીતામૃતં જનં જાતુ સ્પષ્ટુમાઘ્રાતુમેવ ચ ॥ ૧૭ ॥

તથા કાલેઽપિ મનુજં મહાપુરુષસંસ્થિતમ્ ।

ભક્તિપીયૂષપાતારં ન કિંચિત્કર્તુમીશ્વરઃ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ કોઈ સર્પ અન્ય જનોને મારવાને શક્તિમાન હોય તો પણ તે અમૃતનું પાન કરનારને સ્પર્શ કરવાને કે સુધવાને સમર્થ નથી, તેમ કાલ પણ મહાપુરુષનો

નાશ કરે છે (૪) શ્રવણક્લમલમ્ થી કથામાં ‘આનન્દ અને કીર્તિ’—યશ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં જો ઉદાર ચરિત્ર હોય તો જ ધર્મને આનન્દ આપે, આપની કથા આપનો યશ સર્વત્ર પ્રસારે છે તેવીજ શ્રવણને મંગલરૂપ થઇ પડે છે (૫) શ્રીમદ્ થી આપની કથામાં ‘શ્રીત્વ લક્ષ્મીત્વ’નો ધર્મ સિધ્ધ થાય છે આપની કથા શ્રીનું દાન કરે એમ છે (૬) આત્મત્તમ્ થી આપની કથામાં ‘વીર્ય’ રૂપ ગુણ સિધ્ધ થાય છે આપની કથામાં એટલું બધું અલૌકિક સામર્થ્ય છે કે તે સર્વત્ર વ્યાપ્ત થઇ રહે છે આ પ્રકારે શ્રીસુખોધિનીશ્રીમાં ભગવત્કથા પણ ભગવત્પ્રત્યક્ષ પદધર્મયુક્ત હોઈ ભગવદ્દૂપ છે અને તેથીજ વિરહમાં ભક્તજનોના પ્રાણ ટકાવી રાખે છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે (શ્રીસુખોધિનીશ્રી—રાસપંચાધ્યાયી)

(૨) જેમ કોઈ લૌકિક ગણને દીવાન, રાજના હજૂરી પર હુકમ કરી શકે નહિ પણ એથી ઉચ્છેદો હજૂરીથી બંદીતો રહે તેમ કાલ ભગવાનના હજૂરી રૂપ ભક્તોનો ત્રાસ કરી શકતો નથી પણ એમનાથી બંદીતો રહે છે.

આમય કરનાર અને ભક્તિરૂપ આમૃતનું પાન કરનાર મનુષ્યને કઈ પણ હાનિ કરવાને શક્તિમાન નથી વિવેચન.—આ કાલરૂપ સર્વ છે તે સર્વ જન્મત્ને બાંહે છે પરંતુ શ્રી કૃષ્ણના અશ્વામૃત તથા અધરામૃતનું પાન કરનાર ભક્તને સ્પર્શ કરી શકતો નથી. શ્રી શુક્ષ્મીએ સ્વતંત્રીથી કહે છે કે—અર્થ—“પાપના સમૂહરૂપ આ ધાર્મિક આમૃત (હાથલો), કલિરૂપ સર્વથી ભક્તિ, જન્મના વિષમરૂપ સમુદ્રમાં પડેલો, સ્વધર્મથી વિમુખ એવા જીવને જે શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાકળાક્ષરૂપ બન્ધ ઉદ્ધિત મધને એક કમળમાં દવારૂપ આમૃતથી ભર કરે છે તે શ્રીઆચાર્યજીના પદામ્બુજ સ્પર્શ આશ્વસ્થાન હશે ।”

આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજીના અશ્વામૃતનું જે કોઈ જીવ પાન કરે છે, તેને કલિરૂપ સર્વ સ્પર્શ કરતો નથી, (૧૭) મહાપુરુષ સર્વમાં ઉત્તમ શ્રીમહાપ્રભુજી તથા પુરિમાર્થી ભગવદ્દેવને આશ્રિત થઈ રહેલા મનુષ્યો પુરિભક્તિ આમૃતરસનું પાન કરે છે તેથી તેમને કાલરૂપ રચક પણ ભાષ કરતો નથી. હવેર પણ જે ભગવદ્દેવને ભાષ કરવા નથી તો પછી કાલ કેમ ભાષ કરી શકે ? એવી વાર્તાઓ પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાન, ભક્તને સુખિત બોધવી હોયતો સુખિત આપે અને ભક્તિની ઇચ્છા હોયતો ભક્તિ આપે. આમ ભગવાન જે ભક્તને વશ થઈ તો એવા વશ ભગવાનની આજ્ઞામાં રહે તો કાલ ભક્તને શું કરનારો

મૂલમ્—તદીયૈઃ સર્વકાર્યેષુ ન કાલશ્ચિન્ત્યતાં હૃદિ ।

“ તથૈવ તસ્ય લીલેતિ ” વચનાત્ સૈવચિન્ત્યતામ્ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ—તદીય જનોએ સર્વ કાર્યમાં કાલનું હૃદયમાં ચિન્તન ન કરવું કારણકે “તેની તેવી જ લીલા છે” જે શ્રીમહાપ્રભુજીનાં જ્વનથી જે લીલાનું જ ચિન્તન કરે.

વિવેચન.—તદીયજન સર્વ કાલમાં ભગવદ્દર્મમાં નિપુણ છે તેણે કોઈ કાલે ચિન્તા કરવી નહિ. શ્રી મહાપ્રભુજીએ નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે “પ્રભુ જે જે કરે છે તે તે એમની લીલા છે” એમ સમજી પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રભુની લીલાનો વિચાર કરવો. (૧૮)

મૂલમ્—સર્ગાદિલીલાકર્તૃત્વાત્ કિં ચિત્ર તાદૃશિ પ્રમી ।

વિવેકોઽપ્યયમેવાત્ર સ દિતં વૈ વિધાસ્યસિ ॥ ૨૦ ॥

સ્વકીયાનાં નિજેચ્છાતસ્તતશ્ચિન્તાત્ર કા ભવેત્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીભગવાનવતમાં દશવિધી સર્ગાદિલીલા કરવાનું સામર્થ્ય જે પ્રભુમાં છે તેને વિષે શું આશ્ચર્ય દોષ શકે ? પ્રભુ નિજેચ્છાથી સ્વકીય ભક્તોનું હિત કરશે એવો વિવેક ભગવદ્દેવો, તેથી આ માર્ગમાં શું ચિન્તા દોષ શકે ? (૨૦-૨૧)

વિવેચન.—શ્રીભગવાનવતમાં ગર્જ, નિસર્ગાદિ દશવિધ લીલા પ્રભુએ કરી છે એમ જાણવું છે. સર્વ જન્મમાં પ્રભુની લીલા છે એવું જે મનમાં ચિન્તન કરે છે તેને જ વિવેકી મનુષ્ય કહી શકાય. વિવેકધર્મીય મનમાં શ્રી મહાપ્રભુજી કહે છે કે—વિવેક તો તેજ કે દરિ સર્વનિષ્ક્રમીય કરશે. ‘સર્વકાર્યમાં ભગવાનની ઇચ્છા માનવી એવું નામ વિવેકે ભગવાનના નિષ્ક્રમીયો સર્વકાર્યમાં ભગવદ્દિશ્વા ભણવી એ સિદ્ધાન્ત છે (૨૦-૨૧)

મૂલમ્:--ભવન્તઃ શ્રુતસદ્વ્રત્તાઃ સત્સંજ્ઞકૃતયોઽપિ હિ ।

પ્રમુપાદૈકગતયસ્તેષાં કા પરિદેવના ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:--તમે કે જેઓએ સત્પુરુષોની-ભગવદ્દીઓની વાર્તા-કથાઓનું શ્રવણ કર્યું છે, તેમજ સત્સંગ પણ સેવ્યો છે, તથા પ્રભુના ચરણારવિન્દમા એક આસક્તિ રાખી છે, તેમને શું ચિન્તા હોઈ શકે? વિવેચન.—તમે તો ભગવાનના સમ્બન્ધી છો, ભગવદ્દાવનું શ્રવણ કરો છો, સત્સંગ પણ બહુ કરો છો । તેથી તમને કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તા કર્તવ્ય નથી । પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તથા શ્રી આચાર્યજીના પદકમલમાં પ્રીતિ રાખે છે તેથી તમને ચિન્તા હોઈ શકે નહિ । (૨૨)

મૂલમ્:--ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય यस્ય પ્રાકટ્યમુચ્યતે ।

સ હિ ધર્મવ્યતિકરં સ્વકૃતં સહતે કથમ્ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:--ધર્મના સુન્દર સ્થાપનાને અર્થે જેમનું પ્રાકટ્ય સર્વત્ર કહેવાય છે, તે પ્રભુ સ્વકૃતિથી ધર્મનો વ્યતિક્રમ થાય એ કેમ સહન કરી શકે? વિવેચન.—ધર્મસંસ્થાપનાર્થે શ્રીમહાપ્રભુજીનું તથા શ્રીગુસાઈજીનું પ્રાકટ્ય છે. તેથી પોતે ધર્મની રક્ષા કરે એ યોગ્ય છે, એક ભગવદ્દીએ ગાયું છે કે.—

ચત્વરુગ વેદવચન પ્રતિપાર્યો । ધર્મગ્લાનિભયોજવહી જવ તવ તવ તુમ વપુ ધાર્યો ॥ ૧ ॥
સત્યયુગ શ્વેતવરાહરૂપ ધરિ હરિ હિરણ્યાક્ષકો માર્યો । ત્રેતા રામરૂપ દશરથગૃહ રાવણકુલ સં-
હાર્યો ॥૨॥ દ્વાપરવ્રજ દ્વવતર્તે રાઘવો સુરપતિ પાવન પાર્યો । કંસાદિક દ્રાનવ સય મારે વસુ-
ધાભાર હતાર્યો ॥૩॥ કલિયુગ શ્રીવલ્લભગૃહ પ્રગટે માયાવાદ નિવાર્યો । માનિકચન્દ્ર પ્રશ્ન શ્રી
વિઠ્ઠલપુરુષોત્તમરૂપ નિહાર્યો ॥ ૪

એ પ્રમાણે શ્રીવિકૃલનાથજી (શ્રીગુસાઈજી) શ્રીપુરુષોત્તમરૂપ છે. ધર્મસ્થાપનાર્થે પોતે પ્રકટ થયા છે તેથી જે કોઈ વેદધર્મનું અતિક્રમણ કરે અને પોતાના મનમાં આવે તેમ ક્રિયાઓ કરીને ઉન્મત્તની પેઠે ભગવદ્ધર્મથી વિમુખ થાય તો તે પ્રભુને ગમતું નથી. (૨૩)

મૂલમ્:--બ્રહ્મણ્યો ધેનુવિપ્રેશો વેદધર્મૈકપાલકઃ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણસ્તદ્વિરોધં જનૈઃ કૃતમ્ ॥૨૪॥

શબ્દાર્થ:--શ્રી કૃષ્ણ પ્રાક્ષણની રક્ષા કરવાવાળા છે ગાય અને વિપ્રના ઇશ છે વેદ ધર્મના મુખ્ય પાલક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણ, પ્રાક્ષણ, ગાય, અને વેદધર્મનો વિરોધ મનુષ્યો કરે તે કેમ સહન કરી શકે? વિવેચન.—પ્રભુ પ્રાક્ષણ છે ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મના પ્રતિપાલક છે એવા ભગવાન ધેનુ, વિપ્ર અને વેદધર્મનો વિરોધ કરી બહિર્મુખ થનાર જનોની વિરુદ્ધ કૃતિ કેમ સહી શકે?

મૂલમ્:--પરમાનન્દસન્દોહો દયાલુઃ સુતરામપિ ।

સ કથં સહતે કૃષ્ણો દયાભાવં જનેષ્વપિ ।

અતોઽગ્ર યદિદ જાત તત્સ્વદોષેણ સર્વથા ॥૨૫॥
નિર્દોષપૂર્ણગુણતા હરૌ નિત્ય વિરાજતે ।

કદાચિત્ સ્વપ્રભોદોષો નાનેયઃ સર્વથા હૃદિ ॥૨૬॥

શબ્દાર્થ—શ્રીકૃષ્ણ પરમ આનન્દના સમદ છે અને નિરન્તર આત્મન્ત હવાઈ છે એવા શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યોમાં હયાના આભાવને કેમ સહન કરી શકે ? તેથી જાત્ર એ કંઈ થયું છે તે આપણા પોતાના દોષથી થયું છે હરિમાં નિર્દોષપણ તેમજ ગુણથી પૂર્ણતા નિરન્તર વિરાજે છે તેથી કોઈપણ સમય પ્રભુના વિશે દોષ મતિ આપણા હૃદયમાં ન લાગવી.

વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણ પરમાનન્દરૂપ છે, પરમ હવાઈ છે તેથી કોઈનું દુઃખ સહી શકતા નથી, આણીમાત્રના આનન્દહાવા છે, તે શું પોતાના ભક્તોનેજ 'દુઃખ આપશે ?' સ્વકીય ભક્તોને તો આનન્દરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો આનન્દાનુભવ કરાવી દુઃખ દૂર કરી ભગવદ્દીક્ષનું તેથી એવું લક્ષણ છે કે જો કોઈ પણ દૈહિક વૈદિક કાર્ય સિદ્ધ ન થાય તો કોઈપણ વસ્તુની હાનિ થાય ત્યાં પોતાનો દોષ જ વિચારવો, પરન્તુ પ્રભુમાં દોષવૃદ્ધિ ન આવવી (૨૫) પ્રભુ જે કંઈ કરે તે સારું જ કરે છે 'મહારાજ' એવો દોષ છે તેથી જ આ કલેશ મને પ્રાપ્ત થયો, એવો નિઃશય મનમાં કરવો પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ દુઃખના હર્તા છે તેમજ સર્વગુણ પૂર્ણ છે તેથી એમને વિશે દોષ કદાપિ ન આવવો. (૨૬)

મૂલમ્ — કે વા વયં ઘરાકા પદુરુઢવાયા અપિ પ્રમો ।

શ્રુતવન્તો વિસદૃશીં લીલાં પશ્ચાસ્યિતા અપિ ॥૨૭॥

શબ્દાર્થ — જ્યારે ભગવાનના ઉદ્દવાહિક (ભક્તો) પણ પ્રભુથી વિપરીત (પ્રભાસર્થ આસુરઆમોહ) લીલાનું અવલોકન કરીને પછી પૃથ્વી પર પ્રભુની (પછાદી) પરાક્ષ હયાર્થ પણ સ્થિતિ કરીને રહ્યા, તો પછી આપણે તુમ્હાં એવો તો કોણ માત્ર ?

વિવેચન—શ્રી હરિરામજી કહે છે કે હું તમને શું કહું ? હું તો મહા તુમ્હા છું ! ભગવાનના મહાભક્તો ઉદ્દવાહિક પણ ભગવાનની અન્તર્ધર્મદયામા ભગવાનની આસુરઆમોહલીલાનું અવલોકન કરીને પ્રભુ વિના પૃથ્વી પર સ્થિતિ કરી રહ્યા તો હું તુમ્હાં એવો તે શું કરું ?

મૂલમ્ — કુન્તીવદીદૃશ ભાગ્ય કસ્ય ભાગ્યવતો ભવેત્ ।

સથ પ્રાણવિમોકોઽગ્ર શ્રીકૃષ્ણવિરહેણ હિ ॥૨૮॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણના વિરહથી જેણે નિઃશય શીઘ્ર પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો એવા કુન્તીજીના સમાન કથા ભાગ્યવાનનું ભાગ્ય કોઈ શકે ? (૨૮)

વિવેચન — કુન્તીજી પરમભાગ્યવાન ભક્તવદતા એમને શ્રીકૃષ્ણનું અવધર્મન સાંભળતાં જ શ્રીકૃષ્ણનો એટલો બધો વિયોગ થયો કે વલ્કાઈ તેમણે પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કર્યો !

મૂલમ્ — અમ્માક તુ પ્રમુર્નિત્યમક્ષતાવ્યાહતોઽધુના ।

વિરાજતે તતો દુઃસ્વ ન વિધેય મનસ્યપિ ॥૨૯॥

શબ્દાર્થ:—આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ તો સદા અખણ્ડિત હમણા પણ વિરાજે છે. તેથી આપણે તો મનમાં હુ:ખ ન બાળવું જોઈએ. વિવેચન:—આપણા પ્રભુ નિત્ય પ્રત્યક્ષ વિરાજમાન છે. શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે પ્રભુનો અમને સમ્બન્ધ થયો છે તે પ્રભુ તો નિત્ય અમારા ગૃહે બિરાજમાન છે તેથી મનમાં હુ:ખ સર્વદા ધારણ ન કરવું (૨૬)

મૂલમ્:—ભવદ્મિર્મિલિતૈઃ સર્વૈરિયં શિક્ષા વિચાર્યતામ્ ।

તતઃ સન્દેહજાતં યદ્બુદ્ધિસ્થં તદ્વ્યપોહ્યતામ્ ॥૩૦॥

શબ્દાર્થ:—આ શિક્ષા તમે ભગવદ્દીપો એકત્ર મલીને વિચારજો અને એ શિક્ષાદ્વારા બુદ્ધિમાં જે સન્દેહ જન્મ્યો હોય તે સર્વ દૂર થશે. (૩) વિવેચન:—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે ‘આ શિક્ષા તમે ગોપેશ્વરજી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીપોના સગમાં વિચારજો. તો તેથી ચિન્તારૂપ સકલ સન્દેહ તમારા દૂર થશે. આ શિક્ષા તમારી સુન્દર બુદ્ધિની પોષક થશે. (૩૦)

મૂલમ્:—અસ્માકં સાધનં સાધ્યં “શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ” ।

સમ્પત્સ્વાપત્સ્વપિ સદા સ્વાચાર્યચરણોદિતમ્ ॥૩૧॥

શબ્દાર્થ:—આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણંમમ’ નામનો જે અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર કહ્યો છે તે જ અમારી સમ્પત્તિ તેમજ આપત્તિમાં સાધન તથા ફલરૂપ છે.

વિવેચન:—અમને તો સાધન અને સિદ્ધિ પણ એક શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ’ જ છે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ આ અષ્ટાક્ષરમન્ત્ર પ્રકટ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ સિદ્ધ કર્યું છે તેથી અમને તો એક શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય હૃદયમાં છે. અમે મનવચન અને કર્મથી શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ બાળીએ છીએ અને એ શ્રીકૃષ્ણનેજ સર્વ પ્રકારે સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજીએ છીએ. સમ્પત્તિમાં—અનેક સુખમાં તેમજ આપત્તિમાં—અનેક દુ:ખોમાં, એક શ્રીકૃષ્ણનું જ શરણુ કરીએ છીએ. શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—“શ્રીમહાપ્રભુજીએ અમને જે ‘શ્રીકૃષ્ણઃ શરણુ મમ’નો મન્ત્ર પ્રકટ કરી શ્રીકૃષ્ણનું શરણુ બતાવ્યું છે તેથી જ અમને આલોક તેમજ પરલોકસમ્બન્ધી સર્વ વસ્તુમાં નિશ્ચિન્તતા છે.” (૩૧)

આથી સિદ્ધ થાય છે કે ‘શ્રીકૃષ્ણ શરણ મમ’ એ શ્રીઆચાર્યજીએ પ્રકટ કરેલા મન્ત્રની વૈષ્ણવોએ ઉભજવલિત ભાવના કરવી, એ મન્ત્રને જ સર્વ લૌકિક તેમજ પરલૌકિક કાર્યોમાં સાધન તથા સાધ્યરૂપ સમજવો. પ્રત્યેક આપત્તિ તેમજ સમ્પત્તિથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દઢ કરવો.

इति श्रीहरिरायजीविरचित चतुर्विंशतितम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकातुंवाद्सहित समाप्तम् ॥ २४ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૫ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ પંચવિંશ શિક્ષાપત્રમાં નીચે મુજબ નિરૂપણ છે:—“કલાત્મક શ્રીમહાચાર્યચરણદ્વય નિરન્તર હૃદયમાં ધારણ કરવા એમા ફલનો સંશય રાખવો નહિ. જે જીવને એ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા ફલસિદ્ધિમાં સંશય થાય તે જીવને આસુર બાળવો. સુખો-

ધિન્યાદિ મહાશિક્ષક તથા માર્ગોપદેશક રહસ્ય ગ્રન્થો વિવિધાન છે છતાં મનુષ્યો ભક્તિ-
માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી તેથી શિક્ષક થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવત્કૃપા જ જોઈ શકાય
છે જેમ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણવિન્યા વાલી શક્તી નથી તેમ પ્રભુની કૃપા વિના સાધનો
ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. ભગવત્કૃપા જ શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું રહસ્ય સમજવાને સમ
જ કારણ છે શ્રીઆચાર્યજીના ગ્રન્થોનું પરિચીલન ભગવત્કૃપાવિના અશક્ય છે શ્રીઆ-
ચાર્યજીના અરણ્યકમંત્રો આશ્રય કરવો. તે જ સિન્તા ન થાય અષ્ટાક્ષરમહામંત્રની
ભાવના કર્યાથી પરમ જીવ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કાટાન્ કાટિ સાધન કરાય પણ જો શ્રીઆચાર્ય-
જીના અરણ્યકમંત્રો આશ્રય શિક્ષક ન થાય તે કશું શિક્ષક થતું નથી. તેથી હવે આ શિક્ષાપત્રમાં
શ્રીમદ્દામરુજીના અરણ્યકમંત્રો આશ્રય શિક્ષક થઈ જે પ્રકારે ક્ષણકાલ થાય તેનું નિરૂપણ થાય છે
મૂલમ્:—શ્રીવલ્લભપદામ્મોજમજનાદરણાદપિ ।

દયાપર કદા ચિત્તં ન જહાતિ જન હરિઃ ॥૧॥

શબ્દાર્થ —શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના અરણ્યકમંત્રો ભજનમાં આદર રાખવાથી ક્યાકુ હરિ
જો જનને કદાપિ ત્યજતા નથી. (૧) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ શ્રીઆચાર્યજીના અરણ્યક
ચિન્તનું ભજન આદરપૂર્વક કરે છે, જોકે જોમનો જ અનન્ય આશ્રય કરે છે. તેના પર
હરિ શ્રીકૃષ્ણ સદા હસા કરે છે, પ્રસન્ન થાય છે, અને સ્વરૂપાનંદનું જ્ઞાન કરે છે. (૧)
શ્રીસુરદાસજી ગાય છે કે —મરોસો દહ ફન ધરનનકેરો । શ્રીવલ્લભનસલખન્દ છ્યા
વિન સવ જગમોન અન્ધેરો

મૂલમ્ —કૃપાકટાક્ષસપાતપક્ષપાતપરો હરિ ।

ક્ષમતે તત્કૃત દોષલક્ષમપ્યક્ષમ સ્વત ॥૨॥

શબ્દાર્થ —(શ્રીમદ્દાચાર્યજીના) કૃપાકટાક્ષનો સુન્દર પાત જે છવના પર ચાર છે
તેના ઉપર પક્ષપાત કરનાર હરિ તે છવના લક્ષ દોષ, જે પોતે સદન ન કરે તે પણ
સદન કરે છે (૨) વિવેચન —જે વૈષ્ણવ ઉપર આપ શ્રીઆચાર્યજી કૃપાકટાક્ષ કરે છે
તેના પક્ષપાત શ્રીકૃષ્ણજી કરે છે પત્રનાભદ્રાસ ઇલા ધરતા હતા તે પણ શ્રીકૃષ્ણજી
શ્રીઆચાર્યજીમદ્દામરુજીની પ્રીતિને લીધે આરોગતા હતા આ પ્રકારે કૃપામાત્ર વૈષ્ણવ
લક્ષાણધિ અપરાધ કરે તો પણ શ્રીકૃષ્ણજી દ્વ સર્વ અપરાધ છુટા કરી કૃપા કરે છે

મૂલમ્ —યેર્ષાં ચ હૃદયે શ્રીમદાચાર્યચરણદ્વયમ્ ।

ત ઇવ શરણ દોષશતાશૃત્તિમતો મમ ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—જેના હૃદયમાં શ્રીમદ્દાચાર્યજીના અરણ્યક છે તેઓ જ દોષશતની અ
વૃત્તિઓ જે દુ તેનું યરણ હોય, (૩) વિવેચન —જેમના હૃદયમાં નિરન્તર શ્રીઆચાર્ય
જીના અરણ્યકવિ દ્વ વિશાળ રહ્યા છે જેઓ નિરન્તર જોમને વિષે પ્રીતિ ધરાવે છે, તેમનો
સમ કરવો. જોના પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદીધના સત્ત્વમાં ચોક્કસ દોષથી પૂર્ણ જોના જન
હોયો પણ પોતાના દોષ દૂર કરી ભગવાનનું સ્થાપન હૃદયમાં કરી શકે છે

શ્રીહરિરાયજી મૂલ શ્લોકમા દૈન્યભાવથી કહે છે કે “ હું પણ સેંકડો દોષથી પૂર્ણ છું. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણવિન્દની પ્રીતિ કરનારા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દયો મહારૂ શરણુ હજી ”

મૂલમ્:--ચદ્મગુલિનિવાનન્દચન્દ્રશૈલ્યં સદા હૃદિ ।

તાપં હરતિ ભક્તાનાં તદાનન્દપદાંબુજમ્ ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—જેમની આંગલીઓના નખરૂપ ચન્દ્રની શીતલતા સદા હૃદયમાં (પ્રસરે છે), તે શ્રીઆચાર્યજીના આનન્દરૂપ ચરણારવિન્દ ભક્તોના તાપ હરે છે. (૪)

વિવેચન:—શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલની દશ અંશુલિયો પરમ સુંદર છે. તેમાં નખચન્દ્ર દશ છે. એ એક નખચન્દ્રની છટા આગળ કોટિ ચન્દ્રમાની કલા લગ્ન પામે છે. એ નખરૂપ ચન્દ્ર જે વૈષ્ણવના હૃદયમાં ધારણ થયા હોય છે તે ભક્તોના હૃદયના ત્રિવિધ તાપ-આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક; અને આધિદૈવિક તથા કાયિક, વાચિક અને માનસિક-એમ અનેક જન્મના દોષરૂપ તથા શ્રીકૃષ્ણમિલનમાં પ્રતિબંધરૂપ સર્વ પાપ દૂર થાય છે. એવા શ્રીમહાપ્રભુજીના ચરણકમલ સેવકને સદા આનન્દ દાન કરે છે.

મૂલમ્:--અસ્તુ વસ્તુશતં લોકે વેદે ચ પરિકીર્તિતમ્ ।

ફલત્વેન નિજાચાર્યચરણાવ્જઘ્નં મમ ॥૫॥

શબ્દાર્થ:—લોકમાં તથા વેદમાં (ભલે) શત (સો) વસ્તુઓ (અષ્ટતરીકે) જણાતી હોય, પરંતુ મને તો ફલરૂપે આપણા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનું યુગલ (ભેડી) છે. (૫)

વિવેચન:—લોકમાં અને વેદમાં કીર્તિત (અષ્ટ તરીકે મનાયલા) વસ્તુરૂપ પદાર્થ બહુ છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં તેમજ મર્યાદામાર્ગમાં સત્યલોક (બ્રહ્મલોક) સર્વોપરિ ફલરૂપ છે. એવા બ્રહ્મલોક પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ અગાડી શી ગણનામાં છે ? આ પુષ્ટિમાર્ગ તો એવો છે કે એમાં મોક્ષચતુષ્ટય પર્યંત સર્વ તુચ્છ છે ! આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો શ્રીકૃષ્ણની અધરામૃતાનું પાન જ પરમ ફલ છે ! એ પરમ ફલ સાધનથી સિદ્ધ થતું નથી. એક શ્રીઆચાર્યજીના ચરણામૃતજલથીજ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનું પાન સિદ્ધ થાય છે (૫)

“ શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતનો આસ્વાદ એજ પરમસિદ્ધિ અત્ર છે ” એવું સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં કહેલું પરમ ફલ સિદ્ધિ થાય તો જ કૃતાર્થતા, નહિ તો મોક્ષસિદ્ધિ પણ વૃથા છે. આ પરમ ફલ મહાપ્રભુજી અને ચરણ કમળનો દૃઢ આશ્રય કરવાથી થાય છે

મૂલમ્:--ન કર્મ વેદવિહિતં ફલં જનયતિ ધ્રુવમ્ ।

યતો બહિર્મુખં ચિત્તે જાયતેઽન્યશ્રુતેર્હરે: ॥૬॥

શબ્દાર્થ:—વેદોક્ત કર્મ નિશ્ચય ફલને ઉત્પન્ન કરતા નથી. કારણ કે ભગવાનના ચિત્ત શ્રવણથી ચિત્ત બહિર્મુખ થાય છે, વિવેચન:—વેદવિહિત અનેક પ્રકારના કર્મ છે, જ્ઞાનમાર્ગ, યોગમાર્ગ, કર્મમાર્ગ, ઉપાસનામાર્ગ અનેક વ્રત, સયમ નિયમ, ઇત્યાદિ અનેક સાધન છે, એ સાધનથી આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ નિશ્ચય જણાતું નથી. કારણ કે આ પુષ્ટિમાર્ગ વ્રજભક્તોના ભાવથી પરિપૂર્ણ છે, તેમજ સર્વોપરિ છે એ ભાવાત્મક માર્ગ સાધનથી સિદ્ધ થતો નથી, પરંતુ શ્રીમહાપ્રભુજીની કૃપાથી સાધ્ય છે બહિર્મુખ જીવોના ચિત્તમાં તથા શ્રવણમાં શ્રીહરિ ભગવાનનું કથામૃત તથા ભગવદ્ધર્મ ઉતરતાં નથી. (૬)

મૂલમ્ જ્ઞાન તુ મકિદેતુસ્વાત્તા નૈવ ફલરૂપિણી ।

યતો જીવસ્ય દાસત્વહેતુભેદનિર્ધર્તિકા ॥ ૭ ॥

અર્થ — જ્ઞાન તો (મર્યાદા) બાંધકા હેતુ છે તેથી કાંઈક ફલરૂપ છે પરંતુ તે મર્યાદાબાંધક ફલરૂપ નથી. કારણ કે જો મર્યાદાબાંધક હોવાના દાસત્વમાં જે કારણરૂપ હોય-હું (હવ) સેવક છું, અને ભગવાન પાસે સ્વામી-સેવ્ય છે એમ સેવ્ય સેવકભાવરૂપ હોય છે તેનો (તે હોવાનો) નાશ કરનારી છે વિવેચન — શાસ્ત્રમાં જોયું કહ્યું છે કે જ્ઞાન બાંધકા હેતુ છે જ્ઞાનથી બાંધકા ઉપર યાજ છે એ બાંધકા મર્યાદાબાંધકને નામે જોળખાય છે એ બાંધકાનું ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમ ફલ છે. એ હેતુભૂત જ્ઞાન વધા ફલરૂપ મર્યાદાબાંધક બને પુષ્ટિમાર્ગમાં વિરોધિ છે કારણ કે એ મર્યાદાબાંધકમાં દાસત્વ રહેતું નથી પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં દાસત્વ જો હોવો સુખ્ય ધર્મ છે હવ સેવક છે પ્રભુ સ્વામી છે એ પ્રકારે શ્રીભગવત્સેવા પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રચલિત છે એવા સુખ્ય ધર્મ દાસત્વને નાશ વધા મર્યાદાબાંધક નિવૃત્ત કરે છે તેથી તે ભાવના વિરોધિ એવા જ્ઞાન વધા મર્યાદાબાંધક જો બને પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલરૂપ નથી

મૂલમ્ — મર્યાદામક્તિરપ્યેવા સાવદેવ ફલાભિકા ।

યાવદ્દ જાયતે પુષ્ટિમક્તિઃ સકલમૂર્ધ્વગા ॥ ૮ ॥

અર્થ — ત્યાં સુધી સકલ (બાંધકા) વિરોધિ પુષ્ટિબાંધક ઉપર કંઈ નથી (જયવા જણાવી નથી) ત્યાં સુધી જ આ મર્યાદાબાંધક પણ ફલાભિકા છે.

વિવેચન — આ મર્યાદાબાંધકમાં જ્ઞાન ‘ અહ વ્રજા ’ ‘ હું વ્રજા છું ’ એ પ્રકારે હોય છે હવ પોતાનો જ વ્રજા જા ભગવાન સમક્ષ હો તો પછી હવ વ્રજા જા ભગવાન થઈ રહે છે. હવ પોતાની બાંધકા જ ભગવાન સમક્ષ હો તો પછી પ્રભુ સેવ્ય છે-સ્વામી છે અને હવ પોતે સેવક છે-એવો સેવ્યસેવકભાવ હવમાંથી જતો રહે છે પુષ્ટિબાંધકમાં એમ થતું નથી. એ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો હવ પ્રભુનો દાસ છે, પ્રભુ સમક્ષીય, અલૌકિક વધા જ્ઞાનનંદપૂર્ણ છે એવા જ્ઞાન કમલ, અપ્રાકૃત, રસાત્મક પ્રભુ હોવાના સ્વામી છે તેથી દાસ સેવક હોવો તો સુખ્ય ધર્મ એવા પોતાના અલૌકિક સ્વામીની સેવા કરવાનો, તેમજ તેમને ચરણ રહેવાનો જ હોય શકે પુષ્ટિમાર્ગમાં આવો ભાવ છે, તેથી પુષ્ટિબાંધક જ્ઞાન અને મર્યાદાબાંધક પર વિરોધિ ધર્મ વિરાગે છે. (૮)

મૂલમ્ — પુષ્ટિમક્તિર્હૈરાસ્ય તત્ત્વસત્પ્રમત્ત સ્વયમ્ ।

ત ણ્ય સમ્રિતા સત ફલરૂપા મયન્તિ હિ ॥ ૯ ॥

અર્થ — જ્ઞાન તો મુક્તિદેવતાના જેવો પાડ પળ ઉપર નથી ચાર છે એ પાડાનુસાર અર્થ — જ્ઞાન મુક્તિને વૈત્પન્ન કરનાર છે પણ એ મુક્તિ ફલરૂપ નથી કારણ કે મુક્તિ હોવાના દાસત્વના કારણપ્રત્યે (સેવ્યસેવકભાવ) ને નિરાશ કરનારી છે મુક્તિમાં પ્રભુ અને હવનો ભેદ રહેતો નથી હવ પ્રભુમાં હવ પામે છે તેથી મુક્તિ પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલરૂપ નથી.

શબ્દાર્થ.—પુષ્કિલકૃતિ એ હરિ શ્રીભગવાનનું સુખારવિન્દ છે. અને એ ભગવાનના સુખારવિન્દરૂપ પુષ્કિલકૃતિ તે સ્વયમ આપણા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી છે. (પુષ્કિલકૃતિ શ્રીઆચાર્યજીના સુખદ્વારા ઉત્પન્ન થઇ છે.) જે એમનોજ સારી રીતે આશ્રય થાય તો પોતે નિશ્ચય ફલરૂપ થાય છે. વિવેચન.—પુષ્કિલકૃતિમાં શ્રીહંકારજી રાસાદિ લીલા કરી ભક્તોને સુધાદાન કરે છે. આ કલિયુગમાં એ પુષ્કિલકૃતિને પ્રવર્ત્તિવવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પ્રકટયા છે. તેઓ શ્રીહંકારજીના સુખારવિન્દરૂપ છે એવા શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો ઠઠ આશ્રય કરનાર ભગવદ્દીયને નિશ્ચય ફલ પ્રાપ્ત થાય છે.

મૂલમ્:—તદુત્તરં ન કર્તવ્યમનુભૂતે: પરં કિમુ ।

યથા લોકે ફલે પ્રાપ્તે ન ભોગાદધિકા કૃતિ: ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—પુષ્કિલકૃતિનો ઉત્તર-પ્રતિકૂલતર્ક ન કરવો, કારણકે અનુભવથી અધિક શું હોઈ શકે? જેમ લોકમાં ફલ પ્રાપ્ત પછી તે ફલનો ભોગ કરવારૂપ કૃતિથી અધિક કંઈ રહેતું નથી. [તેમ પુષ્કિલકૃતિમાં અનુભવ થયા પછી ખીજી કંઈ કૃતિ રહેતી નથી].

વિવેચન.—પુષ્કિલકૃતિ પ્રતિકૂલ વિચાર (જ્ઞાન, કર્મ, વેદ, મર્યાદાભક્તિ ઇત્યાદિકે વિકલ્પે ધર્મને અનુસરતા વિચારો) કર્તવ્ય નથી. જેમ લોકિક ફળ પ્રાપ્ત થયા પછી એમો ભોગ કરવો એ ક્રિયા ઉપરાન્ત અન્ય કોઈ કૃતિ કરવાની રહેતી નથી તેમ પુષ્કિલકૃતિનો અનુભવ થયા પછી અન્ય કોઈ અધિક કૃતિ છે એમ ન સમજવું. (૧૦)

મૂલમ્:—તંસાત્ફલં નિજાચાર્યપદામ્ભોજદ્વયં સદા ।

હૃદિ ધાર્યં નૈવ કાર્યં સંશયાયિતમાનસમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી ફલરૂપ નિજાચાર્યજી (શ્રીમહાપ્રભુજી) ના બંને ચરણકમલને સદા હૃદયમાં ધારણ કરવા. મનને સંશયયુક્ત ન કરવું. (૧૧) વિવેચન:—પુષ્કિલકૃતિ ભગવદ્ધર્મ-સેવા-કરીને, આપણા શ્રીમહાપ્રભુજીના બંને ચરણકમલને હૃદયમાં સ્થાપિત કરવાં. મનમાં એમને વિષે સંશય ન રાખવો. ગીતામાં કહ્યું છે કે:—‘સંશયાત્મકે અન્તઃકરણો મનુષ્ય નાશ પામે છે તેથી અવિશ્વાસ સંશયાદિ ન કરવા (૧૧)

મૂલમ્:—અત્ર સંશયમાપન્નાઃ સર્વદા હ્યાસુરા મતાઃ ।

દૈવા અપિ પુરા તેઽપિ હરિણા પાતિતાઃ કરાત્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—આમાં સંશયને પ્રાપ્ત થનારા, સર્વથા અસુરો ગણાય છે દૈવી સૃષ્ટિમાં પણ જે જીવો એવા હતા તેમને શ્રીહરિએ પોતાના શ્રીહસ્તથીજ સંસારમાં પાડ્યા હતા.

વિવેચન:—જે જીવો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સ્વરૂપમાં તથા આ પુષ્કિલકૃતિમાં સંશય આણે છે તેમને સર્વથા આસુરજ ગણવા. દૈવી જીવ વા આસુરી જીવ જે કોઈ અવિશ્વાસ આણે છે તેને શ્રી હંકારજી નિજ હસ્તથી સંસારમાં ફેંકે છે તેમનો અંગીકાર કદાપિ પ્રભુ કરતા નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘અવિશ્વાસ ન કરવો કે તે સર્વથા બાધક છે.’

મૂલમ્—અહો મહધ્વિપ્રમિદમવતીર્ણે હરૌ મુવિ ।

વિચ્ચમાને માગવતે વિઘ્નતાવપિ સર્વથા ॥ ૧૩ ॥

સત્યા મુવિ સુધોધિન્યાં સત્સુ સત્સુ કચિત્કચિત્ ।

મન્યેપુ વિચ્ચમાનેપુ સવાર્યજ્ઞાપકેજ્વપિ ॥ ૧૪ ॥

તથાપિ ન પ્રવર્તન્તે જના ભક્તિપથે પુનઃ ।

પ્રાય કુપેવ હરિણા કારણત્વેન રક્ષિતા ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ—આ જોક મહાઆશ્ચર્યની વાત છે કે પૃથ્વીઉપર હરિ પ્રકટ થતા છે, શ્રીભગવત વિચ્ચમાન છે વિવરણ પણ સર્વથા વિચ્ચમાન છે, શ્રીસુભોધિનીના પણ પૃથ્વી પર વિરાજે છે, કવચિત્ કવચિત્ ભગવદ્દેવો પણ પ્રાપ્ત છે, સર્વાર્થનું જ્ઞાન કરાવી આજ નાર જન્મે પણ વિચ્ચમાન છે, તોપણ મનુષ્ય પુનઃ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । ! જે ઉપરથી તો જેમ જણાવ છે કે હરિજે પોતાની કૃપાજ ઠારણ રૂપે રક્ષી જાણી છે. (૧૩-૧૪-૧૫)

વિવેચન.—આશ મનમાં જેવ જાતિ આશ્ચર્યજનક વિચાર ઉઠાવે છે કે આ જુમિ વિષે શ્રીકૃષ્ણના મુખારવિન્દરૂપ આવહણાવાર્થના પ્રકટયા છે, તેમનું કૃત નિષ્કલક સ્મૃતિ પર વિરાજમાન છે શ્રીમદ્ભગવત પણ વિચ્ચમાન છે, શ્રીમદ્ભગવતની દીક્ષા પણ વિરાજમાન છે, છતાં જીવ સર્વથા ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી । શ્રીમદ્ભગવતના શ્રીકૃષ્ણોધિનીના તેમજ નિજન્દ્રાદિ જન્મે વિરાજે છે, કવચિત્ કવચિત્ શ્રીસુભોધિનીના તથા નિમ પ્રાદિકના વક્તા સત્પુરુષો પણ મહી આવે છે, શ્રીમદ્ભગવતના તેમજ શ્રીકૃષ્ણોધિનીના સર્વ જન્મ પ્રાપ્ત છે જેમના હથ તેમજ મહાજન્મેદારા પુષ્ટિમાર્ગના ભાવ તથા શૈલ પ્રમાણાદિનું જ્ઞાન થઈ શકે છે—જે પ્રકારે સકલ પદાર્થો વિરાજે છે તો પણ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થતા નથી જે કેવું વિચિત્ર છે । ! જામ સર્વ પદાર્થ તૈયાર છે તોપણ જીવે આ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેથી જેમસિદ્ધ થાય છે કે પુષ્ટિમાર્ગના રૂઢ સ્થિતિ થવામાં જોક શ્રીહરિની કૃપાજ ઠારણરૂપ છે સર્વ પદાર્થો ઉદયત હોય પણ જે શ્રીહરિની કૃપા ન હોય તો કંઈપણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી શ્રીહરિની કૃપા હોય તોજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે પુષ્ટિમાર્ગમાં રૂઢ સ્થિતિ કરી શકાય છે આ પુષ્ટિમાર્ગ તો કેવળ પ્રમેય માર્ગ છે તેથી સર્વ કંઈ હરિકૃપાને જાણીને છે શ્રીહરિકૃપા પ્રમેયભજન વિના થઈ શકે નહિ

મૂલમ્—મૂર્છિતેન્દ્રિયધૃતીનામુદ્ગમ્વો નાસુમન્તરા ।

તથા કૃપા વિના સર્વસાધનાનાં ન ચોદ્ગમવ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ—મૂર્છિત ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ પ્રાણ વિના ઉદ્ભવતી નથી તેમ સર્વ સાધનાની ઉત્પત્તિ શ્રીભગવતકૃપા વિના થતી નથી વિવેચન—શ્રીમદ્ભગવતના કૃપાવિન્દ સર્વ સાધનની ઉત્પત્તિ થતી નથી, જેની સકલ ઇન્દ્રિયો મૂર્છિત હોય છે તનાથી પ્રાણ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી, જ્યારે પ્રાણ આવે છે, ત્યારેજ સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં કૈતન્ય આવે

છે અને તેઓ પોતપોતાના કાર્યમાં તત્પર થાય છે. તેજ પ્રકારે [પ્રાણસ્થાનીય] શ્રીકૃષ્ણની કૃપા જ્યાં થાય છે ત્યારે સર્વ સાધન આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે અને એ કૃપાપાત્ર જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં આવી ભગવત્સેવાદિ કરે છે અને ભગવદ્ભાવમાં વૃદ્ધિ કરે છે
इति श्रीहरिरायजीविरचित अष्टादशं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૬ મું.

ઉદ્દેશ—આ છબ્બીશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે —“જેમ માતા બાલકની રક્ષાર્થે ભૂતપિશાચાદિ ઘડોથી ભય રાખે છે તેમ વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવની રક્ષાર્થે હુ.સંગથી ભય રાખવો. જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રી પરપુરુષને વિષે પોતાના સ્નેહ-ભાવને પોતાના અન્ય સમસ્ત સમ્બન્ધીઓથી ગુપ્ત રાખે છે, અને દુતીના વચનમાં તથા સંગમાં પ્રીતિ રાખે છે તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પોતાના ભગવદ્ભાવને, પ્રતિબન્ધ કરનાર દેહ સમ્બન્ધી જનોથી ગુપ્ત રાખવો અને ભકતોના વચનમાં તથા સંગમાં રહી ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી જેમ વ્યભિચારિણી સ્ત્રીનું ચિત્ત નિરન્તર ગૃહાદિકમાં ચિત્તને ઉઠાસીને રાખવું.” ઉપર કહ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગીય સકલ પદાર્થ પ્રકટ હોય પરંતુ જો શ્રીકૃષ્ણની કૃપા ન હોય તો જીવ પ્રવૃત્ત થતો નથી તો કોઈ એમ શંકા કરે કે જો શ્રીકૃષ્ણ કૃપા ન કરે તો જીવ શું કરે ? તેના સમાધાનાર્થે કહે છે.—

મૂલમ્:—સ્વકીયાનામૌહિકં યદથવા પારલૌકિકમ્ ।

અકરોત્ કુરુતે કત્તા પ્રમુરેવ ન સંશયઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ.—સ્વકીય ભકતોનું જે ઐહિક અથવા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય પ્રભુએ કર્યું છે, પ્રભુ કરે છે અને કરશેજ. એમાં સંશય નથી વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ પરમ કૃપાલુ છે. સ્વકીય એટલે નિજભકતોનું ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એનો અર્થ એમ ન સમજવો કે પ્રભુ આ લોકના વિષયાદિક સિદ્ધ કરે છે. ‘ઐહિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે પ્રભુ આ લોકમાં સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિ સર્વને દેવી કરે છે કે જેથી જો વસ્તુઓ ભગવત્સેવાદિકમાં વિરોધી ન થતાં અનુકૂળ થઈ જાય. આ પ્રકારે લૌકિક સિદ્ધ કરે છે ‘અલૌકિક કાર્ય સિદ્ધ કરે છે’ એટલે કે અલૌકિક લીલાનો અનુભવ તથા સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ નિજભકતોને પ્રભુ કરાવે છે. ત્રિવિધ નામાવલિમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે —અર્થ.—‘ભકતના સર્વ લૌકિક તથા અલૌકિક હુઃખનું નિવારણ કરનાર પ્રભુને પ્રણામ કરું છું’ આ પ્રકારે પ્રભુ ભકતોના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે એમાં સંદેહ નથી. [૧]

મૂલમ્:—તથાપિ કુરુતે જીવઃ પ્રયત્નં નિજદોષતઃ ।

અજ્ઞાનાત્કરુણાવાર્ધિઃ ક્ષમતે તાદૃશં સ્વતઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ.—તો પણ જીવ પોતાના દોષથી, અજ્ઞાનથી પ્રયત્ન કરે છે એ જીવને કૃપાના સિન્ધુ એવા પ્રભુ સ્વતઃ ક્ષમા કરે છે (૨) વિવેચન.—આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ લૌકિક, અલૌકિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે તો પણ જીવ પોતાના મનમાં અનેક પ્રકારના સાધન

કરે છે, છતાં જુદાના અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારના થતા કરે છે, એવા અજ્ઞાની છતાં પણ કૃપાનિધિ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે છે અને પાતાના તરફથી છતાં સક્ષ્મ અપરાધો ક્ષમા કરે છે અન્તાઃકરણપ્રબોધ નામના નિજ બ્રહ્મા શ્રીમદ્વાપ્તુલ્ય કહે છે કે—“પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સત્યસક્ષ્મ છે તેથી અન્યથા કરશે નહિ જ” સત્ય છે સક્ષ્મ એના એવા શ્રીકૃષ્ણ, શ્રી આચાર્યજી દ્વારા અગ્રીકૃત, હૃદ આશય કરનારા તથા અજ્ઞાનથી મૂઠ કરતા એવા છોડે વિચરતા નથી તેવા શરણાગત છોડે તે પ્રભુ કૃપાથી કરે છે જ (૨)

મૂલમ્—અવિરુદ્ધ પ્રકૃતે વિરુદ્ધ વારયત્યપિ ।

દાસેષુ કૃષ્ણો ઘાલેષુ પિતેષુ ક્રુરતે હિતમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—એમ પિતા બાલકોનું હિત કરે છે તેમ શ્રીકૃષ્ણ નિજ દાસનું અવિરુદ્ધ કાર્ય સારી રીતે કરે છે તેમજ વિરુદ્ધ કાર્ય નિવૃત્ત કરે છે, હિત કરે છે

વિવેચન—પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નિજ ભક્તોના પુષ્ટિમાર્ગથી અવિરુદ્ધ ભગવદ્દેવતા ભગવદ્દર્શ તરફ પ્રવર્તવિ છે, તેમજ પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ જે અનેક અવકૃત સાધનો અથવા યોગો બાકી છે તે સર્વથી નિજ ભક્તોને દૂર રાખે છે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા નિજ દાસની રક્ષા કરે છે બાલક બાલ્યાથી રોપ કરે પરંતુ પિતા જે રોપનો વિચાર કરતો નથી અને હિત જ કરે છે તેમ પ્રભુ પણ નિજ દાસના વિચાર ન કરતાં તેનું હિત જ કરે છે સત્યાસનિર્ણયમન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—

અર્થ—“આ ભક્તિમાર્ગમાં ભગવાન બાલ કરના સમર્થ નથી તેા અન્ય રોપ બાલ કરી શકે એમ છે ? જે એમ ન હોય તેા માતા બાલકોને ક્ષાપિ સ્તનપાન કરાવે નહિ” એમ માતા પુત્રને વાર વાર પાતાના સ્તનથી પોષે છે તેમ જ જે છતાં શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા પ્રભુને શરણ આપ્યો છે તેને પ્રભુ બાલ કરી શક્તિ નથી, પરંતુ જે પ્રકારે દાસને ભક્તિભાવ વૃદ્ધિ પામે, તેનું કૃપાથી યાવ તેમ પ્રભુ કરે છે એવા પ્રભુ પરમપાત્ર છે.

મૂલમ્—ન જાનાતિ નિજાજ્ઞાનાત્કૃતિ સ કૃતઘ્નત ।

ઘ દોષરાશિર્જીવોઽય ક્વ હરિર્મુળવારિધિ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—છતાં નિજ અજ્ઞાનતાથી કૃતઘ્ન છે તેથી પ્રભુની કૃતિ બાલ્યતો નથી ક્યાં રોપથી પરિપૂર્ણ છતાં અને ક્યાં છુલ્લના સમુદ્રરૂપ હરિ શ્રીકૃષ્ણ ?

વિવેચન—પ્રભુ છતાં પણ કૃપા કર્યાજ બાલ છે. છતાં રોપ વિચારતા નથી જે પ્રકાર એનું હિત યાવ છે તે કરે છે પરંતુ છતાં અજ્ઞાનથી કૃતઘ્ન યાવ છે પ્રભુ જે કૃત ઉપકાર (છતાં) પણ કરે છે તે છતાં વિચારતો નથી જે ઉપકારને માટે પ્રભુને બાલ્ય માનતો નથી. પણ કૃતઘ્ની યાવ છે ઉપકારનો જાહેર અપકાર વાળો છે છતાં આમ રોપનો નિધિ છે બાલે પ્રભુ તદ્દન શુભપૂર્ણ છે

મૂલમ્—વયમન્યોન્યસમ્પ્રન્યઃ સ્યાત્તમસ્તેજસોરિવ ।

તથાપિ દોષરાશીનાં દાહનેન નિવેદનાત્ ॥ ૫ ॥

સ્વાચાર્યદ્વારકાત્તુ સ્વાધ્યોગ્યતાં હરિયોજને ।

અતઃ સ્વાચાર્યચરણૌ સ્થાપ્યૌ હૃદિ નિરન્તરમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ.—શુભ્રનિધિ ભગવાન તથા દોષનિધિ જીવોના પરસ્પર સમ્બન્ધ તેજ તથા અન્ધકારની માફક ડેવી રીતે થઈ શકે ? તો પણ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થવાથી દોષ-રાશિનો દાહ થવાથી ભગવાનના સમ્બન્ધ વિષે યોગ્યતા થાય છે, તેથી આપના શ્રીઆ-ચાર્યજીના ખન્ને ચરણકમલને નિરન્તર હૃદયમાં સ્થાપવા. [૫-૬]

વિવેચન — ઉપર કહ્યું તેમ એવા નિર્દોષ પૂર્ણશુભ્ર શ્રીકૃષ્ણની સાથે દોષનિધિ જીવોના સમ્બન્ધ કેમ થઈ શકે ? જ્યાં તેજ હોય ત્યાં અન્ધકાર કેમ આવી શકે ? તેમ જ આ જીવ શ્રીકૃષ્ણને કેમ મલી શકે ? આમ શકા થાય તો કહે છે કે અન્ય કઈ ઉપાય રહ્યો નથી, જીવ જ્યારે પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને નિવેદન કરે ત્યારે જ તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. ચોતારી વૈષ્ણવની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીઆચાર્યજીને આ વિષયમાં કંઈક ચિન્તા થઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાને શ્રીઆચાર્યજીને આજ્ઞા કરી કે, “સમર્પણ કરાવો. નિવેદનથી જીવના સર્વ દોષ દૂર થશે.” આ પ્રકારે જીવના સર્વ દોષ નિ-વેદનથી દૂર થાય છે એમ સંશય નથી એવા દોષરૂપ જીવને જ્યારે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થાય છે ત્યારે સકલદોષ દૂર થાય છે અને જીવ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવા યોગ્ય થાય છે. અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. આ પ્રકારે જીવના દોષ દૂર કરી ભગવત્સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલ હૃદયમાં સ્થાપિત કરવા એ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવનો પરમ ધર્મ છે એમ થાય તોજ સર્વ ફલ સિદ્ધ થાય છે. (૬)

મૂલમ્—યથા વાલકરક્ષાયૈ ડાકિનીતો વિભોતિ હિ ।

માતા તથૈવ ભેક્તવ્યં દુઃસઙ્ગાદ્ભાવરક્ષકૈઃ ॥૭॥

શબ્દાર્થ — માતા જેમ બાલની રક્ષાર્થે ડાકિનીથી બહીતી જ રહે છે તેમ ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરનારા જીવોએ દુઃસગથી ભય રાખવો જોઈએ (૭) વિવેચન.—ડાકિની બાલકનો રખેને ઘાત કરે એવો ભય માતા સદા રાખે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્ભાવોએ દુઃસગરૂપ ડાકિનીથી ભય રાખવો. જેમ માતા પોતાના બાલકને ડાકિનીથી શુભ રાખ્યા કરે છે તેમ ભગવદ્ભાવે અન્યજનોથી પોતાનો ભાવ શુભ રાખવો. દુઃસંગ બહુ બાધક છે, દુઃસંગથી સર્વ ભાવ જતો રહે છે તેથી દુઃસગ દૂર કરવો કે જેથી ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે. [૭]

મૂલમ્—સમસ્તેભ્યો નિજસ્નેહં ગોપાયતિ યથાસતી ।

તથૈવ ભગવદ્ભાવગોપનં ક્રિયતાં જનૈઃ ॥૮॥

શબ્દાર્થ.—જેમ અસતી (બ્યભિચારિણી) સ્ત્રી જરૂરપરનો પોતાનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે અથવા જેમ સતી સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપરનો સ્નેહ અન્ય સર્વ જનોથી છુપાવે છે તેમ ભગવદ્ભાવ જનોએ ભગવદ્ભાવનું ગોપન કરવું.

વિવેચન.—આપણા હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ હોય તે સર્વથી શુભ રાખવો. કોઈને એ ભાવ કહેવો નહિ. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાનો પતિ ઉપરનો સ્નેહ—હૃદયનો અભિપ્રાય

કાંઈને ન કહેતાં પતિને જ કહે છે, તેમ ભગવદ્ભક્તોએ પોતાનો ભગવદ્ભાવ અન્ય સર્વમાં શુભ રાખવેલ આ પ્રકારે જો રહે તોજ આ કલિકાલમાં ધર્મ રહે છે નહિ તો બાધ થાય છે.

મૂલમ્—દૂતિકાલાપસસર્ગે યથા વર્દ્યયતે રતિમ્।

સ્વૈરિણી મક્તસસર્ગે ભાવવૃદ્ધિં તથા નયેત્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ—જેમ સ્વચ્છદી શ્રી દૂતિકાના સુખમાં વાર્તાલાપ કરવામાં તથા સસર્ગમાં રહીને પ્રીતિમાં વૃદ્ધિ કરે છે તેમ વૈષ્ણવે ભક્તોના સસર્ગમાં ભગવદ્ભાવની વૃદ્ધિ કરવી

વિવેચન—દૂતીની સાથે આલાપ કરવાથી—પ્રવચનની વાર્તા કરવાથી અભિચારિણી શ્રીને કામભાવ—રતિભાવ વૃદ્ધિ પામે છે તે જ પ્રકારે વૈષ્ણવને તાદૃશીય ભગવદ્ભાવ મહેલો તો તેના સુખમાં ભગવદ્વાર્તા કરવાથી ભગવદ્ભાવ નમે છે દૂતી અનેક પ્રાસન્ન વિષયસમ્મત થી મર્મવચન કહે તેથી અભિચારિણી શ્રીને કામ ભરમાં વધે છે, તે પ્રકારે ભગવદ્દીયો ભગવાનની ભાવાત્મક કથા કહે છે જેથી હૃદયમાં ભગવદ્ભાવ મકટ થઈ આવે છે આમ છે તો પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયોએ તાદૃશ્ય ભગવદ્દીયનો સુખ અવશ્ય કરવેલ (૬)

મૂલમ્—અસત્યાઃ સર્વદા ચિત્ત યદ્દ ઉચ્ચાટિત થયા ।

તથેવ ભવનાદૌતુ ચેત સ્યાપ્ય તદાશ્રિતૈઃ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—જેમ અસતી—અભિચારિણી શ્રીનું મન સર્વદા ધરમા ઉચ્ચાટવાળું રહે છે, તે પ્રકારે ભગવાનના આશ્રિત વૈષ્ણવોએ શુદ્ધાદિકમાં અસ્થિર ચિત્ત રાખવું (૧૦)

વિવેચન—જેમ અભિચારિણી શ્રીનું ચિત્ત પોતાના મૃદુલા સર્વથા ચોંટવું નથી પણ પુરુષમાં આકર્ષત રહે છે તેમ ભગવદ્દીયોનું ચિત્ત શ્રીકૃષ્ણસ્થના સ્વરૂપમાં આકર્ષત થવું ભોળાને ભગવદ્દીયોનું ચિત્ત શ્રીકૃષ્ણના અસ્થિરવિન્દમા જોવું તો હીન થવું ભોળાને કે તેમનું મન મૃદુરૂઢસમ્મતની લૌકિકવૈદિક કાર્યમાં અસ્થિર રહે, ચિત્તની કોવી સ્થિતિ થતી ભોળાને કે પ્રભુનું મુખ પ્રભુની વાર્તા, સેવા સ્મરણ વિગેરે કાર્યમાં આનન્દ ભોળું રહે.

इति श्रीहरिरायजीविरचित पार्श्वनाथसहित शिखापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत

श्रीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૧૧ ॥

શિશાપત્ર ૨૭ મુ

ઉદ્દેશ—હવે સમવિથ શિશાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે —“સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરે એવો મહાકલિન કાલ આવ્યો છે કાંઈભાવના સાધન સિદ્ધ થતા નથી, સેવામાં ત્રણ પ્રકારના પ્રતિજ્ઞા પણ ઉપસ્થિત છે આમ છે તો પણ શ્રીમદ્વાચાર્જીસ્થના અરણ્ય કમલના આશ્રયથી કલકાલ થશે / તેથી કલની નિરાશા રાખવી નહિ ઉપર કહ્યું કે જે ભક્ત પ્રભુને આશ્રિત છે તેનું ચિત્ત લૌકિકમાં લાગતું નથી કલમાં આપક પદાર્થોના ત્યાગ કરવેલ હવે જો આપક પદાર્થ કથા છે કે જેનો ત્યાગ કરવો ભોળાને, તેનું નિરૂપણ કરે છે.”

મૂલમ્—નિજાચાર્યપદામ્બોજયુગલાશ્રયણ સદા ।

વિધેય તેન નિગિલ ફલ ભાવિ ધિનાશ્રમમ્ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:—આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણકમલનો આશ્રય નિરંતર કરવો. તેથી જ શ્રમ વિના નિખિલ ફલ નિશ્ચય થશે જ, (૧) **વિવેચન:**—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે આપણા આચાર્યજીના બંને ચરણનો આશ્રય નિરંતર કરવો તેથી જ તે વૈષ્ણવને નિખિલ ફલ શ્રમવિના સિદ્ધ થાય છે, સાધન વિના શ્રીપ્રભુકૃપાથી સકલ ફલ સિદ્ધ થાય છે, (૧)

મૂલમ્:—ધનં ગૃહં ગૃહાસક્તિઃ પ્રતિષ્ઠા લોકવેદયોઃ।

કર્માદિનિષ્ઠા મનસઃ સ્વર્ગાદિફલકાદ્ઘક્ષણમ્ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—ધન, ગૃહમાં આસક્તિ, લોકવેદમાં પ્રતિષ્ઠા, કર્માદિકમાં મનની નિષ્ઠા અને સ્વર્ગાદિક્ષણની આકાંક્ષા એ સર્વ હરિને બૂલાવે એવા દોષ છે. **વિવેચન:**—પુષ્ટિમાર્ગીય ફલમાં મુખ્ય ચાલીશ દોષ બાધક છે. એમનો ત્યાગ કરવાથી ફલસિદ્ધ થાય છે. હવે એ દોષ ગણાવે છે. (૧) ધન એ દોષરૂપ છે ધનમદથી આ જીવ અન્ધ થાય છે, કશાને ગણતો નથી. એ દોષ નિવૃત્ત કરવા ધનને પ્રભુમાં નિવેદિત કરી ભગવત્સેવામાં ધનનો વિનિયોગ કરવો. ભગવત્સેવામાં દ્રવ્યનો વિનિયોગ કરનારને પ્રભુ પોતાનો દાસ ગણી લે છે. (૨) ગૃહ એ બીજો દોષ છે ‘આ ગૃહ મ્હાર છે. એ મ્હોં કરાવું છે. એ મ્હને મ્હારા પિતા તરફથી દાયલાગમાં પ્રાપ્ત થયું છે, એવી મમત્વબુદ્ધિ કરાવનાર ગૃહ છે. તેથી એ ગૃહ પરની બાધકરૂપ મમતાનો ત્યાગ કરવો. (૩) ગૃહમાં આસક્તિ અથવા પ્રહર ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત થવું—આજે આ કરવું છે, કાલે બીજું કાર્ય કરવાનું છે ઇત્યાદિ ગૃહકાર્યમાં આસક્તિ—એટલે ચિત્તની વ્યથતા બાધક છે. (૪) લોક તથા વેદમાં પ્રતિષ્ઠા એટલે જો લોકમાં કે વૈદિકમાં અમુક કાર્ય હું કરીશ છો મ્હારી પ્રતિષ્ઠા વધશે. આ બંને પ્રતિષ્ઠા બાધકરૂપ છે. (૫) કર્માદિકમાં નિષ્ઠા એટલે સન્ધ્યા, તર્પણ, વ્રત, ઇત્યાદિકમાં રૂઢ નિષ્ઠા એ પણ બાધક છે. (૬) મનમાં સ્વર્ગાદિક ફલની આકાંક્ષા એટલે કે સ્વર્ગલોક પ્રાપ્ત કરી નાના પ્રકારના ભોગ વિલાસ હું કરીશ—એવી સ્વર્ગાદિકના ભોગ વિલાસ કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા—એ પણ બાધક છે

મૂલમ્:—લૌકિકે પરમા પ્રીતિર્વિરુદ્ધવિષયેષણા ।

અવિરુદ્ધે તથાસક્તિર્વિષયૈર્ભોગમોજનમ્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ:—લૌકિકમાં અતિશય પ્રીતિ, ભક્તિથી વિરુદ્ધ વિષયની ઇચ્છા, લૌકિકથી અવિરુદ્ધ—લૌકિકને અનુકૂલ—વિષયમાં આસક્તિ, વિષયબુદ્ધિથી ભોગ ભોગવવા.

વિવેચન:—(૭) લૌકિક એટલે દેહસમ્બન્ધી જે સ્ત્રી, પુત્રાદિક છે તેમાં પ્રેમ પ્રીતિ કરવી એ ભક્તિમાં બાધક છે (૮) ભક્તિમાં વિરુદ્ધ લૌકિક વિષય છે તેની ઇચ્છા ફલમાં બાધક છે (૯) લૌકિકથી અવિરુદ્ધ એટલે લૌકિકને અનુકૂલ વિષયમાં આસક્તિ રાખવી એ બાધક છે, (૧૦) વિષયભોગાર્થ સરસ પદાર્થોનું ભોજન કરવું, વિષયાર્થ ઘૃતાદિક પદાર્થો ખાવા. ભોગવિલાસાર્થ વિવિધ પદાર્થોનું સેવન કરવું એ સર્વ ભગવદ્ભાવમાં મહાદોષરૂપ છે વૈષ્ણવોએ ભગવત્સેવાને અર્થે દેહ ટકાવી રાખવા મહાપ્રસાદ સાધારણ પ્રમાણમાં લેવાનો છે પણ મહાપ્રસાદ લેવાનો એ ભાવ ભુલી જઈ કેવલ ઇન્દ્રિયને તૃપ્ત કરવા મહાપ્રસાદ અતિશય પ્રમાણમાં લે કોઈ લે તો બાધક પડે.

મૂલમ્—દેહાભિમાન કુલજો વિદ્યાદિવિહિતોઽપિ ચ ।

ભગવત્સેવનાભાવસહિત દેહપોષણમ્ ॥૪૧॥

શબ્દાર્થ—દેહનું અભિમાન, કુલજો અભિમાન, વિદ્યાદિકયા ઉદભવતું અભિમાન ભગવાનની સેવાના અભાવસહિત દેહનું પોષણ-એ સર્વ દુરિતા વિસ્મારક છે, (૪)

વિવેચના—(૧૧) દેહાભિમાન એટલે સુંદર જણવાનું દેહનો મદ-તે એવો છે અન્ય સર્વ જોનેને તુચ્છ ગણવાની ભુદિ થઇ શકે છે તેમાં મદ રાખવાથી સદા દેહ સ્મરણ થયા કરે છે, દેહને એછા એછાને જ એ જીવનું મન પ્રકૃષ્ટિત રહે છે, એ પ્રાપ્તિ દેહમાં અતિશય મમત્વ રાખનાર જીવ ભગવાનનાં સુ દર સ્વરૂપનું દર્શન કરી શકતો નથી, (૧૨) કુલનો મદ એટલે કે હું ઉચ્ચ-ઉદાર કુલમાં જન્મ્યો છું એવો મદ, એ મદથી અન્ય સર્વ નીચ છે અને હું એકલો જ ગ્રંથ છું એનું જ્ઞાન થવાથી દીનતા થઈ રહે છે તેથી કુલનો મદ પણ બાધક છે (૧૩) વિદ્યાનો મદ એટલે કે 'હું બહુ વિદ્યા ભણ્યો છું, અને ધૃત શાસ્ત્રનું જ્ઞાન છે અન્ય સર્વ તો મુર્ખ છે' એવા વિદ્યામદથી ભગવાન પ્રતિ આપસ્થક દૈન્ય નિવૃત્ત થાય છે, ભગવત્સેવાના ભાવવિના (૧૪-૧૫) દેહનું પોષણ કરવું એટલે સદા દેહની રક્ષા દેહના મુખને અર્ધે જ કર્મ કરવી, નિરન્તર દેહસુખાર્થે જ ખાનપાનાદિનો ભોગ કરવો તથા આપણિનું સેવન કરવું, એ સર્વ ભગવત્સેવાના વિદ્યથી છે, એ દેહની રક્ષા કરવી તો લૌકિકાર્થે નજ કરવી, પરન્તુ ભગવત્સેવોપચોગી તરીકે કરવી

મૂલમ્—અસત્સંજ્ઞે સદા દુષ્ટઃ કૃષ્ણાનુચિષ્ટમક્ષણમ્ ।

નિવેદનાનુસન્ધાનત્યાગ શરણાવિસ્મૃતિ ॥૫૧॥

શબ્દાર્થ—અસત્પુરુષના સજથી સદા દુષ્ટ થવું શીકૃષ્ણને ભોગ ન ખરેલા એવા પદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું નિવેદનમન્ત્રના અનુસંધાનનો ત્યાગ કરવો, શરણની વિસ્મૃતિ કરવી, (૫) વિવેચના—[૧૬] અસત્સત્ત્વ એટલે મહાદુષ્ટ બહિર્મુખતા પ્રાપ્ત થાય કે (૧૭) શીકૃષ્ણના મહાપ્રસાદનો ત્યાગ કરી અસમર્પિત ભક્ષ તથા અન્યપદાર્થોનું ભક્ષણ કરવું એ મહાબાધક છે પદ્મપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

અનિવેષ તુ યો મુદ્ગલે દરયે પરમાત્મને । પતાયિત પિતૃસ્તમ્ય નરક સાશ્વતીઃ સમા ॥
અભ્યગ્નાતમયસં ચ પતિતાત્તાં તપિય ચ । અતર્પિતે તથા વિષ્ણા અમાંસમદશં મયેત ॥

અર્થ—“હરિ-પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વિનાનું અન્ન ને કોઈ યાગ છે તેના પિતૃવિદ્યામદાદિક બહુ વર્ષ પચન્તા નરકમાં પડે છે, અર્ધેશ્વરનું, પતિવચનનું તથા વિષ્ણુને અર્પણ ન કરેલું એવું અત્ત આત્મના અંશસમાન છે” કૃષ્ણપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

અનપવિરત્તા ગાયત્રિયે યો મુદ્ગલે ધર્મચર્જિત । અધિષ્ઠામદશં ચાક્ષ મીરં તાતુરથા સમમ્ ॥

અર્થ—“જોવિન્દને અર્પણ કર્યા વિના ધર્મશરિત અત્ત ને કોઈ ધ્યાય છે તે આત્મની વિદ્યા સમાન અત્ત બને છે અને એવા જીવનું પચું ને કોઈ પાન કરે છે તે મુશાનું પાન કરે છે” આ વાક્યાનુસાર અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ કરવાથી ભુદિ અધ થાય છે, તેથી અસમર્પિત વસ્તુનો ભોગ ન કરવો (૧૮) ૫ થા ૧૨નો શુ અભિપ્રાય છે ।

સમર્પણનો શું ભાવ છે?—એમ નિવેદનગન્ત્રનું અનુસન્ધાન બૂલવું એ મહાભાષક છે. (૧૬) અષ્ટાક્ષર મન્ત્ર “શ્રીકૃષ્ણઃ શર્ણં મમઃ”ની વિસ્મૃતિ મહાભાષક છે, (૫)

મૂલમ્:—દેવાન્તરાશ્રયસ્તેભ્યઃ પ્રાર્થનાપિ ફલાર્થિતઃ ।

ભગવચ્ચિત્તરહિતા વ્યાવૃત્તિરપિ લૌકિકી ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—અન્ય દેવનો આશ્રય, ફક્તની ઈષ્ટાથી એમની પાસે પ્રાર્થના કરવી, ભગવાનના ચિત્તરહિત લૌકિક વ્યાવૃત્તિ. વિવેચન.—(૨૦) અન્યદેવનો આશ્રય મહાભાષક છે. સાક્ષાત્ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય ત્યજી અન્ય દેવોનો આશ્રય કરનારને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફક્ત સિદ્ધ થતું નથી. હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે.....અર્થ.—“અન્ય દેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્યદેવનો પ્રસાદ ન લેવો, તેમજ અન્ય દેવને મંદિર ન જવું.” આ પ્રકારે અનન્ગ લાક્ષિત શ્રીકૃષ્ણ પ્રતિ રાખવી શ્રીશુસાઈજી કહે છે કે—

અર્થ:—ભગવાનના અચ્છારવિન્દતુ સેવન કરનારને મૃત્યુસમાન આપત્તિ આવે તો પણ અન્ય દેવનો આશ્રય કરવો એ યોગ્ય નથી હાથીની સ્વારી કરનાર કદાપિ ગધેડાનો અંગીકાર કરતો નથી. અન્ય સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ મ્હારી ડોકનો બાધ કરે છે. આ પ્રકારે અન્ય દેવાદિકનો આશ્રય બાધક છે. [૨૧] અન્ય દેવ જેવા કે ઈદ્રાદિક, શિવાદિક, બ્રહ્માદિક, ગણેશ, સૂર્ય—આ શ્રીકૃષ્ણ પના અન્યદેવો પાસેથી ફક્તની પ્રાથના કરવી, એ પણ બાધક છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વસામર્થ્ય સુક્ત છે. એવા શ્રીકૃષ્ણને ત્યજી એમને [શ્રીકૃષ્ણને] પરાધીન રહેતા ‘અન્ય દેવ પાસેથી ફક્તની આકાંક્ષા કરવી એ પુષ્ટિમાર્ગમાં મહાભાષક છે. [૨૨] ચિત્ત ભગવચ્ચરણક્રમભાસા ન રાખતાં લૌકિક, વૈદિક કાર્યોમાં ચિત્તની આસક્તિ થાય, સનમાં અસન્ભાવના, વિપરીતભાવના તથા મિથ્યાધ્યાન થાય—એ સર્વ પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક છે. [૨૩] અપ્રહર લૌકિક કાર્ય કર્યા કરવા એ મહાભાષક છે [૬]

મૂલમ્:—ગુરુદ્રોહસ્તદીયેભ્યઃ સ્વસ્થાધિક્યવિભાવનમ્ ।

અત્યન્તદેહસામર્થ્યમિન્દ્રિયાણાં ચ પોષણમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ગુરુનો દ્રોહ, પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયેથી પોતાની અધિકતાની ભાવના, અત્યન્ત સામર્થ્ય, ઇન્દ્રિયોત્તુ પોષણ. વિવેચન.—ગુરુદ્રોહ કરે તો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય છે. પ્રભુ પ્રસન્ન થાય તો ગુરુ રક્ષા કરે છે પણ જો ગુરુ અપ્રસન્ન થાય તો કોઈ રક્ષા કરવા સમર્થ નથી. આ પ્રકારે ગુરુદ્રોહ મહાભાષક છે (૨૫) પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયેને પોતાની ન્યૂન જાણવા તેમજ પોતાને અધિક જાણવો એ મહાભાષક છે. (૨૬) દેહમાં અત્યન્ત બલ હોય તો અન્ય સર્વને તુચ્છ જાણવાનું મન થાય છે તેમજ વિષયી થવાય છે, તેથી

૧ આધુનિક સમયમાં વૈજ્ઞાનિકો જો શ્રીઆચાર્યજીની અનન્યતા ધ્યાનમાં લે તો કેવું સારું ! શ્રી આચાર્યજી શ્રીકૃષ્ણનું અનન્યશરણ બતાવે છે ! તેજ પ્રકારે ગ્રીહગિરાયજી પણ શ્રીકૃષ્ણનો અનન્ય આશ્રય સર્વથા વાચકના હૃદય ઉપર પ્રત્યેક પત્રમાં ડસાવે છે શ્રીકૃષ્ણને આધીન રહેતા દેવો—ચણ્ડી, ભૈરવ, હનુમાન, શિવ, બ્રહ્માદિકનો આશ્રય ફક્તશાથી પણ જો વૈજ્ઞાનિકો હાલમાં કેવળ અજ્ઞાનથી કરે છે તેમને કટવો બધો ઉપદેશ આ શિક્ષાપત્રમાંથી મળી શકે એમ છે ?

અતિથય દેહિકલસ બાધક છે (૨૭) પોતાની ઈન્દ્રિયોના પોષણમાં તત્પર રહેવું-ઈન્દ્રિયે
મિત્ર વિષય ભોગ ભોગવવા-એમ કરનાથી વિષયાલેશ વધે છે તેથી ઈન્દ્રિયોનું પોષણ બાધક
મૂલમ્-ગૃહેષ્યમિરતિર્માર્યાપુત્રાદિપુ મનોગતિ ।

કૃષ્ણાનુભાવરહિતદેશે સતતસસ્યિતિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ગૃહાદિમાં પ્રીતિ, મીપુત્રાદિકમાં મનની આસક્તિ, શ્રીકૃષ્ણની સેવા, કીર્તનાદિથી રહિત દેશમાં નિરન્તર સ્થિતિ, જે સર્વ દરિના વિસ્મારક છે.

વિવેચન — (૨૮) ગૃહાદિ લોકિક કાર્યમાં અદ્યમદર પ્રીતિ (૨૯) સ્ત્રી પુત્રમાં અતિ કરવી-તેમના કુળથી કુળી થવું તથા તેમના મુખથી મુખી થવું (૩૦) મીકૃષ્ણ અનુભવ રહિત દેશમાં રહેવું-જે સર્વ દરિના વિસ્મારક છે શ્રીજીવર્ધનનાયક તથા રત્નરૂપના મન્દિર, તથા શ્રીવલ્લભકુલના મન્દિર, તથા પુદ્ગિભાર્ગવ તાદરશીયના શ્રીરાજસેવા, તથા મજા [દિશ] જે સર્વ સ્થળે વૈષ્ણવને શ્રીકૃષ્ણનો અનુભવ થાય છે તે સ પુદ્ગિભાર્ગવ રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ બિરાજમાન નથી, બધા ભગવદ્દયા સેવા, કીર્તનાદિ યત્ન નથી તેવા સ્થલમાં સ્થિતિ કરવી જે મહાબાધક છે [૮]

મૂલમ્-હર્ષશોકો લૌકલામતદભાવકૃતૌ તથા ।

સ્વાતન્ત્ર્યભાવન સ્વસ્ય જીવસ્યામાવિકો હઠ ॥ ૯ ॥

અધિકાર પાપરતિ પક્ષપાતો દુરાત્મનામ્ ।

હૃદયમૂરતા દીનજનોપેક્ષાક્ષમા પુન ॥ ૧૦ ॥

ઘટે ચાન્યે ચ યોદ્ધવ્યા દોષા વિસ્મારકા હરે ।

સાવધાનીમૂઘ દાસે કૃષ્ણસ્ય સ્પેષમાદરાત્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — લોકમાં લાભ અથવા દાનિની કૃતિમાં દર્પ વા યોગ થાય તથા મન્ત્રતાની ભાવના, હવની સ્વાભાવિક દા અધિકાર પાપમાં પ્રીતિ, દુરાત્મા [દુષ્ટપુરુષ] પક્ષપાત દુરવર્તમાં કૃષ્ણ દીનજનોની ઉપદ્રા, અને અવધા-આ તથા આ સિવાય અન્ય રોગ છે તે સર્વ દરિનું વિસ્મારક કરાવનાર છે તેથી શ્રીકૃષ્ણના દાસજનોએ આ પૂર્વેક સાવધાન ધર્મને રહેવું વિવેચન — દેહસંજ્ઞા પી, પુદ્ગલસંજ્ઞા પી તથા સંજ્ઞાથી અનેક લોકિક કાર્યો સાધા થાય ત્યારે દર્પ ઠામવે એ એ લોકિક કાર્યોમાં કે આવે તો કુળ પ્રાપ્ત થાય. એ દર્પ અને યોગ અસાધ્ય થવાના એ ફલ છે એ ફલ કુળમાં હવ મન્ત્ર થાય તો ફલમાં બાધ આવે છે (૩૨) કૃષ્ણાદિકના લાભમાં કે કરો-તેમ કે મદારી પામે આત્મું રમ્ય છે અને બીજું કેરવુંક આવશે એટલે વધ થશે-તેમજ પુદ્ગલને લાભ-એ સર્વ પુદ્ગિભાર્ગવ બાધક છે (૩૩) 'દુ' સ્વન વા એવું જ્ઞાન મનમાં રાખવાથી પ્રમુખનિ રાસ વ જતું રહે છે તેથી એ સ્વન થવાનું ન તથા (૩૪) હવની સ્વાભાવિક દા એ કર બાધક છે (૫) અધિકાર એટલે કાંઈ કે કરવે મટે સગા બાધક નથી કરે. આમ થાય તો અજ્ઞા અધિકારના સ્વાભાવ મેમ

જે અનેક જીવો આપણી સત્તા નીચે હોય તેઓનું ભલું યા ખુરૂં કરવાનો સમય આવે છે. એ અધિકાર પણ બાધક છે, કારણ કે એ અધિકારમાં ચિત્ત બહુ વ્યથ થાય છે, અને અધિકાર સાચવી રાખવામાં જ સર્વ માનસિક તથા શારીરિક પ્રયાસો કરવા પડે છે. આ સર્વનું પરિણામ એ આવે છે કે ભગવત્સેવાદિમા ખુદિ ઠરતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજીએ શ્રુત્યોધિનીજી તથા નિબન્ધમાં કહ્યું છે, કે નારાયણે પ્રહ્માન શ્રીભાગવત કહ્યું, પણ પ્રહ્મા સૃષ્ટિ કરવાના અધિકારસ્થાને હોવાથી એમને અનુભવ ન થયો. પુન પ્રહ્માએ નારદજીને શ્રીભાગવત કહ્યું પણ નારદજીનો સર્વ સ્થળે ભટકવાનો અધિકાર હોવાથી એમનું ચિત્ત એકાગ્ર ન થયું તેથી નારદજીને અનુભવ ન થયો. નારદજીએ વેદવ્યાસને શ્રીભાગવતનું કથન કર્યું. એ વ્યાસજી વેદપુરાણના અધિકારી હોવાથી એમને પણ અનુભવ ન થયો. વ્યાસજીએ શ્રીશુકદેવજીને શ્રીભાગવત કહ્યું શ્રીશુકદેવજી કોઇ વાતના અધિકારી ન હતા તેથી તેમને અનુભવ થયો. આ પ્રકારે અધિકાર ફક્તમાં બાધક છે. (૩૬) જે જીવ પાપમાં પ્રીતિ રાખે છે તેને શુદ્ધદોષની પરીક્ષા થતી નથી. એવી પાપરતિ પણ ફક્તમાં બાધક છે. (૩૭) દુષ્ટ મનુષ્યો-પાપી જનો-નો પક્ષપાત કરવો-સાચાનું જુદું કરવું. તેમજ જુદાનું સાચું કરવું એ ફક્તમાં બાધક છે, આ પ્રકારે ચૈરાદિક દુષ્ટ ક્રિયા કરનારનો કદાપિ પક્ષપાત કરવો નહિ. (૩૮) હૃદયની કૂરતા-કોઇનું ભલું ન વિચારવું-મહાકપટ તેમજ છલ કરવો-એ સર્વ બાધક છે, (૩૯) જે કોઇ દીન જન શરણ આવે તેની ઉપેક્ષા કરવી એ પુષ્ટિભક્તિમાં બાધક છે. (૪૦) ક્ષમા ન કરવી-વિના કારણ કોષ કરવો કોઇ પણ પ્રકારે કોષને દૂર ન કરવો-આ સર્વ ચાલીશ પ્રકારના દોષ શ્રીહરિનું વિસ્મરણ કરાવે છે. અન્ય ઘણા દોષ છે. પરંતુ આ ચાલીશ દોષ શ્રીહરિની સ્મૃતિમાં મુખ્ય કારણરૂપ છે, શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે 'જે જીવમાં આવા દોષ હોય છે તેનામા હરિ વિરાજતા નથી. તેથી સાવધાન રહી એ દોષથી દૂર રહેવું. (૯-૧૦-૧૧)

મૂલમ્:-ભગવન્માર્ગમાત્રસ્થૈસ્તન્માર્ગફલકાંક્ષિભિઃ ।

વિરક્તૈરન્યતઃ કૃષ્ણગુણાસક્તાન્તરાત્મભિઃ ॥ ૧૨ ॥

સ્વાચાર્યશરણં યાતૈસ્તદ્વિશ્વાસસમન્વિતૈઃ ।

પરિત્યક્તાશ્ચિલૈઃ સ્થેયં સદા તદ્દર્શનોત્સુકૈઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:-ભક્તિમાર્ગમાંજ રહેનારા, એ માર્ગના ફલની ઇચ્છા રાખનારા, અન્યથી વિરક્ત, શ્રીકૃષ્ણના શુભમા અન્તરાત્માને આસક્ત કરનારા, આપણા શ્રીઆચાર્યજીને શરણ થયેલા એમનામાં વિશ્વાસ રાખનારા, સમથ પદાર્થોનો ત્યાગ કરનારા, તથા એમના દર્શનમાં ઉત્સુક થઈને નિરન્તર વૈષ્ણવે સ્થિતિ કરવી (૧૨-૧૩) વિવેચન. —ભગવાનના મુખારવિન્દરૂપ થઈ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે, એવા ભગવન્માર્ગમા સ્થિતિ કરવી. (૨) આ પુષ્ટિમાર્ગના ફલની આકાંક્ષા કરવી. મર્યાદામાર્ગના ફલની આશા ન કરવી. કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ-શ્રીકૃષ્ણસેવા, સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ, ઇત્યાદિ ઉત્તમ મર્યાદામાર્ગનું ફલ સ્વર્ગાદિક, અતુર્વિધ સુકિત ઇત્યાદિક છે. તે અષ્ટિમાર્ગીય ફલ કરતાં (ઉતરતા વર્ગનાં

છે તેથી એવા નિરૂપ્ત ફલની આકાંક્ષા ન કરવી, (૮) અન્ય લૌકિક કાર્યથી વિરક્ત રહેવું શ્રીકૃષ્ણની સેવા-સ્મરણ સંહિત અન્ય સર્વ ક્ષમણી મનને વિરક્ત રાખવું (૯) શ્રીકૃષ્ણ શુભમાં આસક્ત રહેવું આત્મા તેમ જ મનના પ્ધાનથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી, જન નથી શ્રીકૃષ્ણના જ શુભાન કરવા, અને ક્રિયાથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણમાજ સર્વોત્તમભાવ રાખવેલ એવા ભગવદ્દીક્ષનો સંગ કરવેલ (૫) આપણા શ્રી આચાર્યજીના વરણકમલનો આશ્રય કરવેલ (૬) મનમાં એવો નિશ્ચય રાખવેલ કે શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી સકલ કામ સિદ્ધ થશે (૭) પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ લૌકિક વૈદિક કાર્યો ત્યાગ કરવેલ (૮) શ્રીઆચાર્યજીના તથા શ્રીકૃષ્ણના દર્શનની ક્ષણે ક્ષણે ભક્તિ રાખવી (૯) આ નવ પ્રકારના શુભ લુહયમાં આવે તો સર્વ રાગ દર થાય એ શુભાનુકૂળ ભગવદ્દીક્ષનો સંગ થાય તો એ શુભો લુહયમાં આવે છે તથા સમસ્ત દોષ દૂર થઈ પ્રભુની કૃપા થાય છે તેથી એવા ભગવદ્દીક્ષનો સંગ કરવો (૧૩)

મૂલમ્:-હદાનીમાગત કાલ સર્વવુદ્ધિવિનાશક ।

કરે પતાતિ દુ સક્ષો મીલિતાક્ષસ્ય ચાપિ હિ ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ:-હવે સજની બુદ્ધિનો વિનાશકારક કાલ આવ્યો છે, નેત્ર બંધ કરીને આલનાર મનુષ્યને પણ નિશ્ચય હું સંગ હસ્તમાં આવી પડે છે. (૧૪) **વિવેચન-**ઉપર દર્શાવેલા આલીંગ દોષના નિવારક નવશુભ કક્ષા. પરંતુ આ એવા કલિન કાલ આવ્યો છે કે સર્વની બુદ્ધિ ક્ષયિત થઈ છે એ સત્પુરુષોની બુદ્ધિ કાલ ચોરી લે તો પછી અન્યને પુરુષોની બુદ્ધિ બ્રહ્મ થાય એમાં શું શંકા? આ બાબત કાલ ઉપરાંત હું સંગ વિશે ધ્યાનમાં પાતાની મેળે જ આવી પડે છે તેથી જ કદાચ મનનો લેશ ક્ષય છે તે જ્ઞાનથી જાણ છે આમ છે તો પછી ભગવદ્દર્શની વૃદ્ધિ થાય એમ તો ક્યાંથી જ સમજે? પ્રતિદિન ભગવદ્દર્શ પડે છે તેથી કાલદોષ તથા હું સંગ દોષથી સાવધાન રહેવું

મૂલમ્-કિં કાર્યં કિમ્કાર્યં વા યત સ્ફુરતિ નૈવ હિ ।

પ્રમુળા સ્વચલ તાવદુપસદ્વતમેવ હિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ-શું કરવા યોગ્ય છે તથા શું કરવા યોગ્ય નથી તેજ સ્ફુરતું નથી । ખચિત જ પ્રભુએ તો પોતાનું બલ સમેટી લીધું છે । (૧૫) **વિવેચન-**હાલના સમયમાં કદાચ પણ ભગવત્સંગ પી કાર્ય કરીએ છીએ તો તેમાં કાલદોષથી વિપરીત સ્ફુરણો થાય છે એક ક્ષણમાં કદાચ વિચાર આવે તો અન્ય ક્ષણમાં અન્ય વિચાર આવે એ પ્રકારે ભગવત્કાર્યમાં અનેક પ્રતિબંધ પડે છે કેવલ પ્રમુનું પ્રતાપજલ જ મનમાં સ્ફુરે છે કે શ્રીકૃષ્ણ સર્વોપરિ છે, સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. એમનો પ્રતાપ હજી વિશાળ પ્રકટ છે વેદ પુરાણ શ્રીભાગવત, બીના હત્કલિ સર્વ શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ અમારા પતિ છે તો અમને શું બચ છે? આવો પ્રભુનો પ્રતાપ જ મનમાં આવે છે પરંતુ પ્રભુએ પાતાના યોગા અલૌકિક બલનો વપસ કરી દેશે છે, તેથી વિશાસ છુટી જાય છે, અને લૌકિક મુખ દુઃખનો અનુભવ થાય છે । (૧૫)

મૂલમ્:—સાધનાનિ ન સિદ્ધયન્તિ કાલદોષાદ્દુરાત્મનઃ ।

પ્રતિબન્ધશ્ચ કાલાદિકૃતઃ પ્રત્યહમેધતે ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—કાલદોષથી દુષ્ટ આત્માવાળા મનુષ્યથી સાધનો સિદ્ધ થતાં નથી તેમ જ કાલાદિકૃત પ્રતિબન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે. (૧૬) **વિવેચન:**—જો કોઈ એમ કહે કે ‘જે સાધનથી મનમાં દુર્વાસના ન ઉદ્ભવે તે સાધન કરો,’ તો કહે છે કે સાધન સિદ્ધ થતાં જ નથી તો પછી ફલ મહાદુર્લભ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય? કાલાદિ પ્રતિ બન્ધ પ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામે છે તેથી સાધન સિદ્ધ થતાં નથી.

મૂલમ્:—ઉદ્દેગઃ પ્રતિબન્ધો વા ભોગશ્રાપિ પ્રજાયતે ।

પ્રતિબન્ધસેવનં તૈઃ પ્રત્યાશા કા ફલસ્ય હિ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉદ્દેગ અથવા પ્રતિબન્ધ અને [શરીરાદિકનો] ભોગ ઉત્પન્ન થાય છે. આ (તથા) સેવામાં પ્રતિબન્ધરૂપ છે, તેથી તેમનું સેવન કયાથી ગરેગર ફલની શું આશા હોઈ શકે?

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સેવાફલ નામના ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—
અર્થ:—‘ઉદ્દેગ વા પ્રતિબન્ધ વા ભોગ (સેવામાં) બાધક છે’ આ પ્રકારે પ્રથમ મનનો ઉદ્દેગ થાય તો મન સેવામાં આસક્ત થતું નથી. તેમજ પ્રતિબન્ધ લૌકિક કે ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ થાય ત્યારે સેવા થતી નથી, જે લૌકિક પ્રતિબન્ધ થાય તો બુદ્ધિથી એ પ્રતિબન્ધને ગણકારવો નહિ. ભગવત્કૃત પ્રતિબન્ધ હોય તો કંઈ ઉપાય નથી એમ સમજી ભગવાનની ધૃત્તિ બલિષ્ઠ છે એ ભાવનાથી સમય વ્યતીત કરવો. શરીરાદિકના ભોગની ધૃત્તિ થાય તો મન વિષયાવિષ્ટ થાય છે તેથી પ્રભુ અપ્રસન્ન રહે છે. આમ ભગવત્સેવા ન થાય તો પુષ્ટિમાર્ગીય ફલની શું આશા રહી શકે? આ માર્ગમાં તો ભગવત્સેવા જ ફલ છે. જે ફળરૂપ સેવા ન થઈ શકી તો પછી શું ફલ હોઈ શકે?

મૂલમ્:—તથાપિ શ્રીમદાચાર્યચરણાશ્રયણાન્મમ ।

નિવર્ત્તતે નિરાશં સન્ન મનઃ ફલલબ્ધિતઃ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—તોપણ શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રયથી મારું મન ફલની પ્રાપ્તિમાં નિરાશ છતાં નિવૃત્ત થતું નથી. (૧૮) **વિવેચન:**—આ માર્ગમાં સેવા જ ફલ છે. આ મહાકાલદોષથી હું સેવાના અભાવથી ફલરહિત હોઈ નિરાશ છું, તો પણ મહારા મનમાં એક ભરોસો છે કે ‘મહે શ્રીવદ્ભાચાર્યજીના ચરણકમલના ચરણકમલનો આશ્રય, મનમાં કંઈ છે, તેથી ભગવત્સેવારહિત છું તો પણ મને એમના આશ્રયથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ નિશ્ચય સિદ્ધ થશે જ’

इति श्रीहस्तिनायजीबिरचितं सप्तविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतटीकासहितं समाप्तम् ॥ १२ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૮ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ અઠ્ઠાવિશમાં શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે:—પોતાની દીર્ઘતાનો આવિર્ભાવ, ભગવત્પ્રાર્થનાનો પ્રકાર દર્શાવ્યો છે.

તથા સેવારહિત હુ તો ખરુ શ્રીમદ્દાપ્રભુલના અવસુખમયી નિર્લક્ષ્ય કલ યશે જ-એ પ્રકારે યશે જોનું સ્પષ્ટ નિરૂપણ આ શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે આશ્રમથી ને દેવ સ્ફુરે છે. તે દેવ જ હીનતાનું વર્ણન આ ખત્રમાં કરવામાં આવશે.

મૂલમ્—કદા નન્દાત્મજ સ્વેષુ કૃપાદૃષ્ટિં કરિષ્યસિ ?

પ્રતીક્ષયૈવાસ્મદાદિમન આન્ત સહેન્દ્રિયેઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીનન્દરાયલના પુત્ર નિજ ભક્તોપર ક્યારે કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ! આ પ્રકારે શબ્દ જોવાથી અમારા સર્વનું મન ઇન્દ્રિયો સહિત ચાન્ત થઈ જાય છે ! (૧)

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ નન્દના પુત્ર છે, 'મરણ્યુ છે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીનન્દરાયલના પુત્ર' એવું છે, શ્રીનન્દરાયલના જાવાત્મક, સ્વાત્મક, લીલાવિશિષ્ટ, 'શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીપૂર્ણ' પુરુષોત્તમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવનીય છે આજ શ્રીકૃષ્ણ મૂલભૂત પુરુષોત્તમ છે અન્ન શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપ વિશ્વત્વાત્મક છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગમાં તે સેવનીય નથી. 'શ્રીકૃષ્ણદેવલજ્ઞે નન્દમહોત્સવના અધ્યાયમાં કર્યું છે કે-જેણે 'નન્દરાયલ આત્માથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રના જન્મસમયે જાતિ જ્ઞાનન્દમુક્ત થઈ ઉદાર મનવાળા માય' આ વાક્યમાંથી શ્રીકૃષ્ણ, નન્દરાયલના આત્મામાંથી પ્રકટ થાય છે એમ બતાવ્યું છે, તેથી શ્રીનન્દસુત્ર શ્રીકૃષ્ણ ને જાવાત્મક, પુષ્ટિ પુરુષોત્તમ છે તેમજ સ્વક્ષીય નિજભક્ત મણી ક્યારે પોતાની કૃપાદૃષ્ટિ કરશે ? આમ પ્રતીક્ષા કરતાં અમારું મન ઇન્દ્રિયો સહિત ચિવિલ થઈ જાય છે, શ્રીકૃષ્ણસાંઈલ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—

અર્થ—'હે નાય ! હું જેવી છું તેવી આપના અરણ્યારવિન્દની ઠાસી છું ! તેથી જમે તેમ કરી આપનું સુખારવિન્દ આરી દૃષ્ટિગોચર કરો !' (૧)

મૂલમ્—કરુણાવારિધિ સ્વીયનિધિ સર્વાધિક પ્રમુ.

ઉપેક્ષતે કૃતઃ સ્વીયાનિતિ ચિન્તાતુર મન ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—દયાના સમુદ્ર, આપણા નિષિરૂપ, સર્વથી અધિક જોવા પ્રમુ શા મને ધૂધી નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરે છે તે ન સમજતા આઈ મન ચિન્તાતુર થઈ રહ્યું છે.

વિવેચન.—હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમે કરુણાનિધિ છો ? સર્વ પ્રાણિમાત્રના તમા સર્વજ્ઞ તના તમે પ્રમુ છો ! જોવા પ્રમુ થઈ સ્વીય ભક્તોની કેમ ઉપેક્ષા કરો છો તે સમજતું નથી ! તેથી અમારું મન ચિન્તાથી આતુર થઈ રહ્યું છે શ્રીકૃષ્ણસાંઈલ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—
હા નાય ! મીરિવાપીણ ! રામીયદસલોચન ! ! પપોષિતં વિપેદીતિ પ્રાર્થનાવાચકસ્ય મે ॥

અર્થ—'હે નાય ! હે જીવનના અધીશ ! હે કમલહલ લોચન ! જેમ યોગ દોષ તેમ કરો જોવા હું ને તમારાં છું તેની પ્રાર્થના છે '

હે કમલલોચન ! હું તમને શું પ્રાર્થના કરી ચકુ ? હું તો તમારી કૃપાધીન છું ! તેથી મને તો આ વિપ્રયોગ જ લખિત છે ! તમે સર્વજ્ઞ છો ! (૨)

મૂલમ્—નિજાનન્દનિમગ્નસ્ય ભવેદ્યપિ વિસ્મૃતિ .

મહાર્થસવતીર્ણસ્ય કૃપાલોરુચિતા ન સા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ.—^૧નિજનન્દમા નિમગ્નને જે કે વિસ્મૃતિ થાય, તો પણ ભકતોને અર્થે પ્રકટ થાય એવા દયાલુ (પ્રભુને) એ વિસ્મૃતિ યોગ્ય નથી (૩)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણ એવા છે કે રાત્રિદિવસ પોતાના આનન્દમાં મગ્ન રહે છે. તે સમય યદ્યપિ સ સારાદિ ભાવની વિસ્મૃતિ છે તો પણ જ્યારે પોતે ભકતોના અર્થે અવતાર લે છે ત્યારે તો પોતે પરમ કૃપાલુ છે. હે શ્રીકૃષ્ણ ! ભકતોના ઉદ્ધારાર્થે અવતાર લઈને પણ જે સંસારમાં પતિત ભકતોની વિસ્મૃતિ કરશે તો આપને યોગ્ય નથી ! ત્યારે તો આપ કૃપા કરી એ સ સારી જીવો-ભકતોનો અંગીકાર કરશે જ ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—અર્થ:—જીવોને વિષે આપનો અગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી હે પ્રભુ ! હે દયાના નિધિ ! એ જીવો વિચારને યોગ્ય નથી ! તેથી કૃપા કરો !

હે નાથ ! તમારો અગીકૃત જીવ છે, તમારા અધિકારને યોગ્ય છે લૌકિક સમ્બન્ધથી, આપને ભૂલી ગયો છે, તેથી જે કે લાયક નથી તો પણ આપ કૃપાના નિધિ હોઇ એના પર કૃપા કરો !

મૂલમ્:—કં પ્રાર્થયેયુસ્તં દીના વિહાય નિજનાયકમ્ ।

તદેકશરણા નિત્યં વિમુક્તાઃ સર્વસાધનૈઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ.—સર્વ સાધનથી રહિત, નિત્ય એક પતિ શ્રીકૃષ્ણજ છે શરણુ જેમનું, એવા દીન ભકતો પોતાના નાયકને ત્યજી કોની પ્રાર્થના કરે ? (૪)

વિવેચન:—હે નાથ ! અમે આપની પાસે શુ પ્રાર્થના કરી શકીએ ? અમે તો દીન છીએ ! અમે આપને અમારા નાયક-પતિ-જાણીએ છીએ ! આપના વિના અન્યને અમે જાણતા નથી ! અમે સર્વસાધનરહિત છીએ ! નિત્ય અમને એક આપનું જ શરણુ છે ! એ જ અમને ભરોસો રહ્યો છે ! જે અમે કોઈ સાધન કરી શકીએ તો આપને પ્રાર્થના કરી શકીએ ! પરંતુ એવા સાધનથી કેવલ રહિત હોઈ કેવલ આપનો આશ્રય કરી સર્વથા આપને શરણુ આપ્યા છીએ ! શ્રીમહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—“અશક્ય અથવા સુશક્યમાં સર્વથા હરિ શરણુ છે” એ વચનાનુસાર અમને દીન જીવોને કંઈ સાધન ઉપાય-સૂઝતા નથી અમે તો એક આપને-શ્રીકૃષ્ણને-શરણુ રહ્યા છીએ.

મૂલમ્:—મન્નાથ ! પ્રાર્થયે નૂનં ભવામિ ચિરહાકુલઃ ।

દર્શનં સ્પર્શનં વાપિ દેહિ વેણુસ્વરશ્રુતિમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—હે મહારા નાથ ! હું આપના વિરહથી વ્યાકુલ થયો છું તેથી નિશ્ચય પ્રાર્થના કરું છું કે દર્શન, સ્પર્શન, અને વેણુસ્વરની શ્રુતિનું દાન કરો ! (૫)

વિવેચન—હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મહારા નાથ છો ! હું વિરહથી વ્યાકુલ થયો છું ! આ સ સારના કાર્યમાં તત્પર છું ! તમારી સેવાથી રહિત છું ! સ સારાગ્નિથી પીડા પામું છું ! શ્રીગુસાંઈજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ તમારા દર્શનરહિત તમારા ભકતોનું જીવિત, હે નાથ ! વિધવા સ્ત્રીની નવીન અવસ્થાના જેવું છે ! ” શ્રીહરિચાંદ જી કહે છે કે

૧ હે શ્રીકૃષ્ણ ! જ્યારે આપ આનન્દાત્મક ધામમાં વિગળે તે સમય તો જીવ સ્મરણમાં ન આવે, પરંતુ જ્યારે આપ

જોધ્યો.

‘તમે જમને દર્શન આપો અને આપના શ્રીજગનો સ્પર્શ કરાવો ! અર્થાત્ સેવા કરો કે જેથી અમને દર્શન તથા અરણ્યસ્પર્શ થાય વેણુનાદ કરી વેણુદ્વારા અમારા હૃદયમાં સુખા પૂરો ! ત્યારે જ અમને સુખ થાય ! અમે વિરહાગ્નિથી પીઠિત હોઈ અમને આપ’ દર્શન દેશો તેથી અમારો તાપ નિવૃત્ત થશે નહિ ! દર્શન ઉપરાન્ત અમારી પાસે આપની સેવા કરાવો કે જેથી અમને સ્પર્શ સુખ પ્રાપ્ત થાય, તેમજ વેણુનાદ વગાડો કે જેને સુખા મિશ્રિત સૂર અમારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી અમારું સર્વ કુળ દૂર કરે !

મૂલમ્ — નિજાચાર્યોઽધિતાનસ્માન્યદિ કૃષ્ણ ! પ્રહાસ્યસિ ।

ગમિष્યતિ હરે ! નાય ! પ્રતિસૈવ તદા તથ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ —હે શ્રીકૃષ્ણ ! આપણા આચાર્યજીને આશ્રિત ભક્તજનનો જો આજ ત્યાજ કર્યો તો હે નાય ! હે હરિ ! આપની પ્રતિજ્ઞા જતી રહેશે (૬)

વિવેચન—આપણા શ્રીવદ્ભાગ્યાર્થજીના આશ્રિત પુષ્ટિમાર્ગીય તરીકે જનોને અસત બધી ત્યાજ કર્યો તો નિશ્ચય આપની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી કૃપા કરો ! કારણકે તમે શ્રીવદ્ભાગ્યાર્થજીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે— ‘તમે (શ્રીજ્ઞાચાર્યજી મહાપ્રભુજી) જે જીવોને બ્રહ્મસંબંધ કરાવ્યો તેમના સકલ દોષ દૂર થશે, અને તેઓનો હું અગ્રીય કરીશ.’ એ પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રીજ્ઞાચાર્યજી સિદ્ધા તરફસ્વ નામના પોતાના અન્યમાં કહે છે કે— ‘અર્થ—બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વના રૂઢના તથા જીવના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે એ નિશ્ચય છે એ દોષ પાંચ પ્રકારના છે ‘આવી પ્રતિજ્ઞા છતાં જો તમે અમારા (જીવોનો) દોષ જોશો તો તમારી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે ! તેથી આપ આપની પ્રતિજ્ઞા વિચારી અમને શ્રીજ્ઞાચાર્યજીના આશ્રિત બાણી, અમારા પર દુપા કરો ! (૬)

મૂલમ્ — વય તુ સર્વથા દુષ્ટા સ્વધર્મવિમુક્તા અપિ ।

ત્વમસદીયાન્ મા ધર્મીન્ ગૃહાણ ગુણપૂરિતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ —અમે તો સર્વથા દુષ્ટ છીએ તેમજ સ્વધર્મથી વિમુખ પણ છીએ તમે છુલ્લુથી પૂરિત, અમારા ધર્મનું બહુ મા કરેલ વિવેચના—અમે બાહ્યાવસ્થાથી જ દુષ્ટ આચરણ કર્યા કરીએ છીએ. સર્વ પ્રકારે અમે દુષ્ટ છીએ પુષ્ટિમાર્ગીય વિમુખ છીએ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિ અનુસાર બાળપૂર્વક સેવા કરી શકતા નથી, કારણકે સ્વધર્મથી વિમુખ છીએ. હે નાય ! તમે અમારા જેવા નથી તમે તો સર્વજ્ઞપૂર્ણ છો તેથી તમારે અમારા ધર્મની વ્યાઘના કરવી જોઈએ નહિ. અમારા જેવા અવગુણી જનો ઉપર નિશ્ચય આપના પ્રમેયભલથી દુપા કર્યો જ શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે, ‘અર્થ—’ મારા ભલમાં નહીં પણ ભલવાન દોષો તમારી દુપા પાસે જાતિ દુષ્ટ છે કારણકે આપની દુપા ઉપર ધર્મ છે બ્યારે દોષો જીવ ધર્મ છે ધર્મરધર્મ દુપા પાસે જીવ ધર્મ દોષ નિર્બલ થાય જ ’ (૭)

મૂલમ્ — શૃપાલો ! પાલનીયાનાં ગુણદોષવિચારણા ।

ન કાર્યા સ્વીયશરણાધિદિત વરણ યદિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—હે કૃપાલુ પ્રભુ ! જે આપનું વરણ આપણા શરણથી થાય એવું છે તે પછી આપને પાલન કરવા યોગ્ય જીવોના ગુણ, દોષનો વિચાર આપે ન કરવો. [૮]

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કૃપાલુ છો તો પાલન કરો ! અમારા ગુણદોષોનો વિચાર મા કરો ! અમે તમારા છીએ ! શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા અમારો ધર્મ તમારાથી થયો છે તેથી અમારું વરણ થયું છે અમારા કાર્યને લીધે જે અમારાથી સેવા, ટહેલ આદિ ભગવદ્ધર્મ ન બની આવ્યા અને તેથી વિકૃત અનેક દોષ તથા અપરાધ થઈ ગયા તો પણ તમે તે તરફ જોશો નહિ ! મને આપનું વરણ થયું છે એમ જાણી મહારા પર કૃપા કરો ! શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—હે પ્રભુ, જીવને વિષે તમારો અંગીકૃતિરૂપ અધિકાર છે તેથી યોગ્ય હોય વા દોષથી અયોગ્ય હોય તોપણ એ દોષનો વિચાર કરવાનો નથી. આપ કૃપાનિધિ છો તેથી કૃપા કરો ! (૮)

મૂલમ્:—અશ્રાન્તોઽપિ હરે ! દોષગણનાયાં મમ પ્રભો ! ।

શ્રમમેણ્યસિ ગોપીશ ! તતો વિસ્મર સર્વથા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—હે હરિ ! આપ શ્રમરહિત છો તો પણ હે પ્રભુ ! તમે મહારા દોષની ગણનામાં થાકી જશો. તેથી હે ગોપીશ ! તમે સર્વથા એ દોષને વિસ્મરો.

વિવેચન:—હે નાથ ! તમે કોઈ વાતમાં હારો એવા નથી ! તમને કોઈ પણ કાર્યમાં શ્રમ પહોંચે નહિ ! તમે એક ક્ષણમાં જે ચાહો તે કરો એવા છો ! એવા અશ્રાન્ત, તથા સમર્થ તમે છો તો પણ તમે જે અમારા દોષની ગણના કરશો તો તે દોષો એટલા બધા છે કે તે ગણવામાં તમે થાકી જશો ! એવા અપાર દોષથી અમે પૂર્ણ છીએ ! તેથી હે ગોપીશ ! જેમ તમે સાધનથી રહિત એવા ગોપીજનો ઉપર કૃપા કરી તેમ તમે અમારા ઉપર-નિ:સાધન જીવો ઉપર-કૃપા કરો ! સર્વથા અમારા દોષ હે પ્રભુ ! તમે વિસ્મરો ! શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—અર્થ:—“ હે પ્રજના અધિપ ! નિ:સાધનના રેલાત્મક ! તમારે અમારા દોષની ગણના ન કરવી કારણકે આપની પાસે સહજ અશ્વર્ય છે, જ્યારે અમે આતલુદ્ધ છીએ !

મૂલમ્:—દીનેષુ ગુણલીનેષુ તાવકીનેષુ મત્પ્રભો ।

પરાધીનેષુ કરુણા કરણીયૈવ સર્વથા ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—દીન, સસારના ગુણમાં લીન થયેલા, (અથવા ગુણરહિત) પરાધીન, એવા જે તમારા ભક્ત છે તેમના ઉપર સર્વથા કૃપા કરવી જ યોગ્ય છે (૧૦)

વિવેચન:—હે નાથ ! હું અત્યન્ત દીન છું, દુ:ખી છું, કારણકે માયાના ગુણથી સસારમાં લીન થયો છું ! તેમજ હું પરાધીન છું ! તેથી મારા ઉપર સર્વથા કૃપા જ કરો ! શ્રીગુણાંકજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે—અર્થ:—“ હે સુંદર ! મારા પ્રતિ કાલકર્મનું અધીનપણું આપ પ્રવર્તીવો છો (કરો છો) તે આપને યોગ્ય નથી ! કારણકે હું આપનો છું એમ આપે મહારો અંગીકાર કર્યો છે ! ” હે પ્રભુ ! હું તમારો છું તેથી તમારે મને કાલ તથા કર્મને આધીન ન કરવો જોઈએ પણ કૃપા જ કરવી એ યોગ્ય છે ! (૧૦)

મૂલમ્ - નિ સાધના ગતધના મનોદીનાઃ સુદુઃખિતા ।

નિજાચાર્યાશ્રિતા શોકલોભમોહમયાકુલા ॥ ૧૧ ॥

भवन्ति ते कृपापात्र महोदारदयानिधे ।।

प्रयच्छ करुणां तेभ्यो दत्त पात्रेऽक्षय भवेत् ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ—નિ.સાધન, જેમનું ધન જતું રહ્યું છે તે, મનમાં દીન જનો, અત્યંત દુઃખી જનો, નિજ આચાર્યશ્રીના આશ્રિત, તથા શોક, દોષ, મોહ, અને લાલચી આત્મા—જેવાં હોયે આપની કૃપાના પાત્ર છે તેથી કે દયાનિધિ ! કે મહોદાર ! જેમના ઉપર કરુણા કરે, કેમકે પાત્રમાં ભરેલું જ્ઞાનઅક્ષય થાય છે । (૧૧-૧૨)

વિવેચન—“ હું નિ સાધન છું મહાશમાં જે કંઈ આવરૂપી ધન હતું તે નષ્ટ થયું છે, તેથી હું અતિદીન છું હું નિજ આચાર્ય શ્રીવલ્લભાશ્રીસેના આશ્રિત છું તેમજ શોક, દોષ, મોહ, લાચ, ઈત્યાદિક માયાના અણુથી આકુલ છું ” જે પ્રકારે ભાવ રાખનાર જેનું પ્રભુની કૃપા થાય છે શ્રીદક્ષિણાએ કહે છે કે—તમે મહાન્ ઉદારતાવાદા છો ! દયાના નિધિ છો ! તેથી દયાના પાત્ર ઉપર દયા કરે કારણકે પાત્રમાં જે જ્ઞાન છે તે અક્ષય થાય છે.

મૂલમ્ - સસારદાવદગ્ધાનાં જીમૂતજલકાઠાક્ષિણામ્ ।

न नीलजलदानन्तजलदान विना सुखम् ॥ १३ ॥

શબ્દાર્થ—સસારરૂપ દાવાનલથી રૂઝા જેવા, તેવા મેઘના જલની આકાંક્ષા કરનારા જનોને સયામ મેઘના અનન્ત જલના જ્ઞાન વિના સુખ ન થાય.

વિવેચન—હવે લૌકિક દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે ‘વનમાં દાવાનલથી સર્વે હોવ જલવાર થાય છે તેમને શીતલ કરવાને જોઈ મેઘજલનો વર્ષાક થાય જેજ ઉપાય છે, અન્ય ઉપાય નથી કેવલ જલથી શીતલતા ઉત્તમ થતી નથી કારણ કે જલ તો સમુદ્ર નથી, ઈત્યાદિક અનેક સ્થળે ભરેલું છે છતાં જે જલથી દાવાનલ નિવૃત્ત થતો નથી, વનને દાવાનલ છે મેઘજલના વર્ષાકથી જ દૂર થાય છે તે પ્રકારે આ માયાઅજ્ઞાનથી, અહન્તામસતાત્મક સસારરૂપ દાવાનલમાં જે હોયે બારે વરસથી બળી રહ્યા છે, તેમને નીલમેઘરૂપ શ્રીમેજ્ઞાનનાથએ બ્યારે પીતાના આનન્તરૂપ જલનું જ્ઞાન કરે ત્યારે જ તે હોયને સુખ પ્રાપ્ત થાય. સસારથી બળી રહેલા હોયને શાન્ત થવાને જોઈ પુષ્ટિપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણના રક્ષક જ જરૂર છે જે પ્રભુનો જોઈ સ્વરૂપ આનન્દ વા રસ, અજલિત દુઃખ ના તાપની નિવૃત્તિ કરે છે અન્ય કોઈ ઉપાયથી સસારનું દુઃખ નિવૃત્ત થતું નથી જે દુઃખ તો જોઈ શ્રી પ્રભુ—શ્રીગોવર્ધનનાથની કૃપાથી જ દૂર થાય છે (૧૩)

મૂલમ્ - ये मयाङ्गीकृता सर्वे त्वत्सेवाये पृहस्पिताः ।

त एव भावनाशाय भवन्ति करवे किमु ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ—જેજોને મહે આપની સેવાને અર્થ ગૃહમાં રાખ્યા છે—જેમનો અંગીકાર કર્યો છે—તેઓ જ ભાવ (ભજનભાવ) નો નાશ કરવાને વરુપર થયા છે તો હું શું કરું !

વિવેચન:—જેઓને મહેં સેવક કરી પ્રભુની સેવાર્થે ગૃહમાં રાખ્યા છે, જેઓને મહે પ્રાર્થના કરી, પ્રભુના અંગીકૃત કર્યા છે—એવા અંગીકૃત સેવકો બહુ છે. મહારાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં સેવા સારી રીતે થઈ શકે તે અર્થે મહારા ઘરમાં (ગૃહમાં) સેવકોની જરૂર હતી તેથી મહે કેટલાક જીવોને ગૃહસ્થિત તથા અંગીકૃત સેવક કર્યા મહારો ઉદ્દેશ એ સેવકોને ગૃહમાં રાખવાનો એવો હતો કે ‘ ગૃહસ્થ ભગવાન-નિધિરૂપ એવા શ્રીકૃષ્ણને સુખ પ્રાપ્ત થાય. આ ઉદ્દેશથી મહે એમને સેવાનો પ્રકાર પણ બતાવ્યો ? આમ છતાં એ અંગીકૃત સેવકો ગૃહમાં સ્થિતિ કરીને પણ ભગવત્સેવામાં ભાવ નાશ પામે એવાં વિરુદ્ધ કૃત્યો કરે છે તો હું શું કરું ? (૧૪)

મૂલમ્:—**બહિર્મુખાઃ પ્રકુર્વન્તિ સ્વસમ્બન્ધં બહિર્મુખમ્ ।**

સહાયતાશ્રમાદેવ ન હાતુમહમુત્સહે ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધથી (મને) બહિર્મુખ કરે છે. (અથવા બહિર્મુખ જીવો પોતાના સમ્બન્ધને બહિર્મુખ કરે છે) એઓ મને ભગવત્સેવામાં સહાય કરશે એવા ભ્રમથી હું એમનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ કરી શકતો નથી. (૧૫)

વિવેચન—જે જીવ સ્વભાવથી બહિર્મુખ છે તે પોતાના સમ્બન્ધમાં આવતા અન્ય સર્વ જીવોને બહિર્મુખ કરે છે, એ જીવો મને સહાય આપશે એમ ભગવત્સેવાની વૃદ્ધિના ઉદ્દેશથી જ મહે એમને ગૃહમાં રાખી અંગીકૃત કર્યા છે ! પરંતુ એ જીવો વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે ! ભગવત્સેવા કરતા નથી ! તો પણ હું એમનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ! (૧૫)

મૂલમ્:—**સહાયશ્રમમુત્પાદ્ય વશ્ચયન્તિ યથા જનમ્ ।**

માર્ગસ્થિતં તથા નાથ ! વશ્ચિતોઽહં ગૃહસ્થિતઃ ॥ ૧૬ ॥

યથાન્ધકૂપપતિતં મણ્ડૂકા દુઃસ્વરૈર્જનમ્ ।

વ્યથયન્તિ તથા મહ્યં દુર્વચોભિર્ગૃહસ્થિતાઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ ઠગ પુરુષો માર્ગમાં સ્થિતિ કરી મનુષ્યને (વટેમાર્ગીને) સહાયનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરી ઠગે છે, તેમ હે નાથ ! ગૃહસ્થિત જનોથી હું ઠગાયો છું ! (૧૬) જેમ અન્ધારા કુવામાં પડેલા મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી પીડા આપે છે તેમ મને પણ ગૃહસ્થિત જનો દુષ્ટ વચનથી પીડા આપે છે ! (૧૭) **વિવેચન:**—ગૃહસ્થિત વૈષ્ણવો મને ઠગે છે ! મહારી સ્થિતિ માર્ગમાં ચાલનાર વટેમાર્ગીના જેવી છે ! જેમ વટેમાર્ગીને માર્ગમાં ઠગ મલે છે તેમ ગૃહમાં ઠગ પુરુષો પ્રાપ્ય છે ! જેમ કોઈ કૂપપતિત મનુષ્યને દેડકાઓ દુષ્ટ સ્વરથી ભય ઉત્પન્ન કરે છે તેમ ગૃહસ્થિત લોકોના દુષ્ટ વચનો મને પણ મહાભય ઉત્પન્ન કરે છે ! (૧૬-૧૭)

મૂલમ્:—**કિયત્પર્યન્તમેવં હિ મદુપેક્ષાં કરિણ્યાસિ ।**

ત્યક્તો વા દોષસાહિત્યાદિમુખોઽહં દયાલુના ॥ ૧૮ ॥

ત્યક્ત કુત્ર ગમિષ્યામિ ન મેઽસ્તિ શરણ ક્વચિત્ ।

નાવમારોપ્ય દીન સ્વ મધ્યેધાર ન મજ્જય ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ —હે પ્રભુ ! ક્યાં સુધી તમે મ્મ પ્રકારે મ્હારી ઉપેક્ષા કર્યો ? અથવા શું કયાં પ્રભુએ મ્હારા દોષસાદિત્યથી મ્હને વિમુખને (ભગવદ્વિમુખને) ત્વચ્યો છે ? (૧૮) આપ એ મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? મને અન્ય કોઈનું શરણ પ્રાપ્ત નથી ! આપ પોતાના દીન જનોને નોકામાં બેસાડી ધારા (નદીની) મધ્યમાં ડુબાવ્યો નહીં !

વિવેચન —હે નાથ ! એ પ્રકારે હું હુ ખી છું । તેવી મ્હારી ઉપેક્ષા અવશ્યક કર્યો કે મ્હારો ત્યાગ કર્યો ? એટલું તો હું બલ્લુ છું કે નમે કયાં છું તેથી ત્યાગ તે કદાપિ નહિ કરે । શ્રીમુસાઈજી વિગ્નિમાં કહે છે કે —અર્થ —હું ચિત્તથી, કાયાથી વચનથી, ક્રિયાથી, જ્ઞાનથી સર્વજનથી એમ સર્વ પ્રકારે દુઃખ છું । તો હે પ્રભુ ! તમે મ્હારો અપરાધ કેટલા પ્રકારે વિચાર્યો ? એટલે કે મ્હાઈ ચિત્ત તમાશમાં નથી, તેથી દુઃખ છે ! મ્હારી વાણી મિશ્રા બાવલુ ક્યાં કરે છે, તમારૂં કીર્તન કરી શકતી નથી, તેથી દુઃખ છે ! મ્હારી કાયાથી તમારી સેવા થઈ શકતી નથી, તેથી કાયા પણ દુઃખ છે ! મ્હારી ક્રિયાશક્તિ લૈકિક કાર્યમાં બાધ છે, કદાચ ભગવત્સેવામાં હિપમેઝી થતી નથી ! મ્હારું જ્ઞાન પણ સમવજ્ઞાન નથી પણ લૈકિક છે ! મ્હાઈ સર્વજન પણ નિષ્કપટ નથી ! આમ સર્વ પ્રકારે દુઃખ છું । તેથી હે પ્રભુ ! કૃપા કરો ! હે નાથ ! તમે ઇશ્વર છો ! તમે કર્તુમ્, અકર્તુમ્, જાતે અન્યકર્તુમ્ એમ સર્વસામર્થ્યમુક્ત છો ? તેથી કદાચ એમ આપના મનમાં આવે કે ‘ આવો દુઃખ તથા દુઃખ છવ મ્હારા શરણ્યોમ્ય નથી, જોનો તો મ્હારે ત્યાગ કરવો જોઈએ ! એમ વિચારી એ આપ મને ત્વચ્યો તો હું ક્યાં જઈશ ? આપના વિના અ મ કોઈ મ્હાઈ આશ્રયસ્થાન નથી ! એક આપનું શરણ વિના મને રક્ષક પણ જ્ઞાન નથી ! આપ ત્યાગ કર્યો તો મ્હારી શું કયા થયો ? એ ખલાસી નોકામાં મ્હને બેસાડી ધારા (નદીની)ની મધ્યે એમનો ત્યાગ કરે તો એ મનુષ્યો શું કરી શકે ? એ મનુષ્યને પાર લઈ જનાર વા ડુબાડનાર એ ખલાસી જ છે તેજ પ્રકારે અમને પુદ્ગિમાર્ગની નોકામાં બેસાડવા છે હવે એ આપ અમને (સસારના) પાર ઉતારવા વિના ત્યાગ કર્યો તો અમે શું કરવાના છીએ ? સસારને પાર ઉતારવા કે અસારસાગરમાં મગ્ન કરવા (ડુબાડવા) એ આપના દસ્તમાં છે । તેથી આપની ઇચ્છામાં આવે એમ કયો ! અમે તો તમારે શરણે છીએ (૧૯)

મૂલમ્-નિજાચાર્યકૃતે જન્મ વિમર્ષે વિહિતં મમ ।

વિહિત ચેન્મયિ સદા દોષપીને કૃપા કૃત ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ —આપના આચાર્યજીના કૃપામાં શું કરવા મારો જ મ કયો ? હવે એ જ મ એ કૃપામાં આપ્યો છે તો હું સદા દોષથી પુષ્ટ છું તો પણ મ્હારા ઉપર કૃપા કરો

વિવેચન —જલે તમે મ્હારો ત્યાગ કર્યો તો તમારી પાસે મ્હાઈ શું આવવાનું છે ? પણ મ્હા તો એવું જ કહેવાનું છે કે મ્હારો જ મ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના કૃપામાં

શું કરવા ક્યો તમે શું પ્રથમ બન્યુતા ન હતા ? હવે કેમ ત્યાગ કરી શકો ? હું સદા દોષપૂર્ણ છું, તોપણ મહારાપર કૃપા કરો. (૨૦)

મૂલમ્:—અસદ્ગઃ સર્વથા દૂયેઽસત્સદ્ગસહિતોઽપ્યહમ્ ।

યથારણ્યે પરિત્યક્તઃ કાંદિશીકો મૃગાદનૈઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સંગ વિનાનો થઈ દૂર રહું છું છતાં મને પીડા ઉદ્ભવે છે. જેમ કોઈ વનમાં પરિત્યક્ત મનુષ્ય પોતાની ભૂલો પડેલો હોઈ સિંહાદિકથી ભય પામે છે તેમ હું અસત્ પુરુષોથી ભય પામું છું. (૨૧ વિવેચન.—હે નાથ ! અસત્સંગ મને કથા દિશાથી ઘેરે છે, રચક પણ કુસંગથી બુદ્ધિભ્રમ થાય તો હું સર્વ દિશાથી વેષ્ટિત હોઈ, મહારી સુંદર મતિ નાશ પામે એમાં શું આશ્ચર્ય ! સત્સંગથી દૂર છું, હઃસંગ મધ્યે પડેલો છું. એકલો છું. તો મહારી શુદ્ધિ થશે ! જે કોઈ મનુષ્ય વનમાં પરિત્યક્ત હોઈ, પોતાની દિશા ભૂલી જાય છે તો સિંહાદિ-મૃગનું લક્ષણ કરનાર-સાધનાક પશુઓની ગર્જના સાંભળી કોઈ શરણની દિશા ખોલવા આકુલ વ્યાકુલ થઈ રહે છે, તેમ મને પણ કઈ દિશામાં જવું તે સૂઝતું નથી.

મૂલમ્:—જાતપક્ષાઃ સ્વગાઃ સ્વીયજનનીં ચ ત્યજન્તિ હિ ।

યથા તથા કરાલેઽસ્મિન્ કાલેઽહં ભગવજ્જનૈઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થયેલી છે એવા પક્ષીઓ જેમ પોતાની માતાને ત્યજ દે છે, તેમ ભગવાનના ભક્તો મને આ કરાલ કાલ સમયે ત્યજ દે છે.

'જાતપક્ષાન્ સ્વગાન્ સ્વીયજનનીં ત્યજન્તિ ધ્રુવમ્ । એવો પાઠ ક્વચિત્ ઉપલબ્ધ છે એ પ્રમાણે અર્થ —જેમ માતા જેમને પાંખ ઉત્પન્ન થઈ છે એવા પોતાના પક્ષીઓના ત્યાગ કરે છે, તેમ જોને (સ્વરૂપ) ભગવદ્ભાવ થયો છે એવો જે હું તેને આ કરાલકાલમાં ભગવદ્ગીયો ત્યજ દે છે.

વિવેચન.—મહારી અવસ્થા એક પક્ષીના જેવી છે, જેમ પાંખ પ્રાપ્ત કરીને નાના પક્ષીઓ પોતાની માતાને ત્યજ ચાલ્યા જાય છે તેમ અમારી પાસે ભગવદ્ગીયો કથાવા-ર્તાદિ કરીને આ કરાલ કાલમાં મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા જાય છે તો હું શું કરું ? (૨૨)

મૂલમ્:—ચિન્તાપારાવારે પતિતસ્યાત્રૈવ મમ્નસ્ય ।

પ્રતજ્જલવડવાગ્નિઃ શરણં શ્રીવલ્લભાચાર્યાઃ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ:—ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડેલો તથા તેમાં જ ડુબતો જે હું તેનું, એ જલના (શોષણને અર્થે) વડવાગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજી શરણુ છે. (૨૩)

વિવેચન.—ભગવદ્ગીયોના સંગ વિના મહારા હૃદયમાં અપાર ચિન્તા ભરાઈ રહી છે, હું ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન છું, જેમ કોઈ જીવ મહાગમ્ભીર જલથી પૂર્ણ એવા સમુદ્રમાં ડુબેલો હોય તેને એ વડવાનલ જ તેનું જલ શોષી લઈ સહાય આપે છે, તેમ હું આ સસારરૂપ ભવસાગરના ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં પડી ડુબું છું, તે સમય મને સહાય એક શ્રીઅગ્નિરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો વડવાનલ જ અલૌકિક અગ્નિ—એક ક્ષણમાં સર્વ ચિન્તા—સર્વ સસારના દુઃખ—શોષી લેશે એમનું શરણુ એ જ એક ઉપાય રહ્યો છે.

મૂલમ્—હા કૃષ્ણ ! હા નન્દસૂનો ! હા યશોદાપ્રિયાર્મક ! !

હા ગોપિકાહ્લદાધાર ! ધારયસ્વ કરેણ મામ્ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—હા શ્રીકૃષ્ણ ! હા શ્રીન દરામહત્તા પુત્ર ! શ્રીયશોદામહત્તા પ્રિયપુત્ર ! ! શ્રીગોપીજનના હૃદયના આધાર ! ચિન્તારૂપ સમુદ્રમાં મગ્ન ને હું, તેને આપના શ્રી હૃદયની પકડી લ્યો ! વિવેચન—ઉપર દર્શાવેલા પ્રકારે શ્રીહરિરામહત્તા દીનતા કરતા હતા એ દીનતા કરતાં કરતા પોતાને, વિપ્રયોગાત્મક જ્ઞાનિ હૃદયમાં પ્રકટ થયેલા એ વિશદ્વિદ્ય જ્ઞાનિ એવી અત્યંત પરાકાષ્ઠાનો પ્રાપ્ત થયો કે પોતાના દેહનું અનુસંધાન પોતે વિસ્મરે છે, અને ‘હિ કૃષ્ણ’ ‘હિ નન્દસૂનુ’ ઇત્યાદિ વચનો બોલે છે એમાં ‘હા કૃષ્ણ !’ એ હૃદય ત્મક નામ સ્તુતિરૂપાન્ય ભાવથી ચેત્સવશું છે. ‘હા નન્દસૂનુ’ એ દ્વિતીય નામ શ્રીનન્દરામહત્ત્વ અમને પાળ્યા છે તેમ તમે પણ અમારું પાલન કરો એમ કુમારિકાનો ભાવ સૂચવે છે. ‘હા ગોપીજનના પ્રાણાધાર’ એ નામ સુખ્ય શ્રીસ્વામિનીમહત્ત્વના ભાવ દર્શાવે છે, અથવા નામ જ કહે છે કે ‘હિ પ્રભુ ! વિપ્રયોગસમુદ્રમાં પડેલો ને હું, તેનો આપ હૃદયાર કરો (૨૪)

इति श्रीहरिरायजीधिरचितमष्टाविंशतितमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतं

वीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૨૮ ॥

શિક્ષાપત્ર ૨૯ મું

ઉદ્દેશ—હવે આ જોગજ્ઞાનશ્રી શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ છે—“બુદ્ધિને નાશ કરનાર આ કાલ આપ્યો છે, તેથી સત્સજ શ્રીકૃષ્ણસ્મરણ તથા શરણાગતિની સાધનથી બુદ્ધિ સ્થિર રાખવી, એ એમ ન થાય તો સર્વ કૃતિ બર્જી છે અને એકલા માટેજ શ્રીજાનાર્થલક્ષે ‘બુદ્ધિમૈત્રક શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યકમલ પ્રસન્ન થાઓ’ એમ પ્રાર્થના કરી ભાવત્રીને બર્જી દર્શાવ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણસ્મરણથી તથા શરણાગતિથી શ્રીકૃષ્ણ બુદ્ધિ સ્થિર રાખશે એવું નિરૂપણ આ પત્રમાં કર્યું છે ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે દૈન્યથી વિપ્રયોગ થઈ શામ ત્યારે જગવદ્ધર્મ સિદ્ધ થાય છે પણ એમ બુદ્ધિ ક્યે પ્રકારે સ્થિર રહે તે અમે દર્શાવે છે”

મૂલમ્—બુદ્ધિનાશકકાલોઽર્થ સર્વેષાં સમુપાગત ।

અતો હિ સર્વથા ગોપ્ય બુદ્ધિરત્ન સુબુદ્ધિમિઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—આ કાલ સર્વની બુદ્ધિનો નાશ કરે એવો આપ્યો છે તેથી સુબુદ્ધિમાન જનોએ સર્વથા બુદ્ધિરૂપ રત્નનું રક્ષણ નિમિષ કરવું (૧) વિવેચન—આ વર્તમાન કલિકાલમાં સર્વત્ર બુદ્ધિનો નાશ થયો છે આ કલિયુગમાં અનેક ધર્મ યદ્ય જ્યા છે તેથી છતાં એમ વિચાર કરે છે કે ‘આ ધર્મ ન પગાયો તો શું થયું ? અન્ય ધર્મસ્વીતરીયું આમ ધર્મથી બુદ્ધિ બહુ યદ્ય છે ને બુદ્ધિ સ્વધર્મને અનુકૂલ છે તે બુદ્ધિને કાલકે હરી લીધી છે તેથી જ મુન્દર ધર્મનું સ્વરૂપ સમજાતું નથી. કુબુદ્ધિથી છતાં વિપરીત આચરણ કર્યા કરે છે તેથી શ્રીહરિરામહત્તા આજ્ઞા કરે છે કે ‘સાધમાન રહેજો તમારી બુદ્ધિનું રક્ષણ કરનાર કરાલકાલ આપ્યો છે સુબુદ્ધિવાન વેપ્સવોએ પોતાના સુબુદ્ધિરૂપ રત્નનું સત્કરમ, કૃષ્ણસ્મરણ

તથા શરણાગતિરૂપ સુબુદ્ધિરત્ન બતાવવું નહિ, જેમ કોઈને બતાવવાથી રત્ન ચોરાઈ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ રત્ન બહિર્મુખ જનોને બતાવવાથી ચોરાઈ જાય છે.

મૂલમ્:—સત્સંગકૃષ્ણસ્મરણશરણાગતિસાધનૈઃ ।

તદભાવે કૃતિઃ સર્વા યતો વૈયથ્યમેતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્સંગ, શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ, અને શરણાગતિરૂપ સાધનથી બુદ્ધિની રક્ષા કરવી. જો એમ રક્ષા ન કરે તો સર્વકૃતિ નિશ્ચય વ્યર્થ થઈ જશે. (૨)

વિવેચન:....હવે શ્રીહરિરાકળ બુદ્ધિરક્ષણનો ઉપાય કહે છે. સદા પુષ્ટિમાગીય વૈષ્ણવના સત્સંગમાં રહેવું, શ્રીકૃષ્ણના શરણની ભાવના નિરંતર મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અન્યમાં જે અઘટાક્ષર કહ્યા છે તદ્દત્તસાર શરણની ભાવના કરવી. ભાવ વિના ક્રિયા વ્યર્થ છે, જેમ રાખમાં(ભસ્મમાં)હોમવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી તેમ ભાવવિના સર્વ વ્યર્થ છે.

મૂલમ્:—અત એવોક્તમાચાર્યૈઃ સ્વકીયકરુણાત્મભિઃ ।

બુદ્ધિપ્રેરકકૃષ્ણસ્ય પાદપદ્મં પ્રસીદતુ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ:—સ્વકીયજનોના ઉપર કરુણા કરનાર શ્રીઆચાર્યજીએ તેથી જ કહ્યું છે કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.”(૩)

વિવેચન—જો કોઈ એમ શંકા કરે કે “બુદ્ધિરત્નના રક્ષણનો પ્રકાર તમે તમારા મુખથી જ કહો છો કે કોઈ સ્થલે એ પ્રમાણભૂત છે” તો કહે છે કે અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ (વેદમાતા ગાયત્રી, શ્રીમદ્ભાગવત, ગીતા ઇત્યાદિ સકલ પ્રમાણ-શાસ્ત્રના અર્થને અનુસરીને) શ્રીમુખથી કહ્યું કે “બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણનું ચરણકમલ પ્રસન્ન થાઓ.” એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. તેથી મન, વચન, અને કર્મથી જે કોઈ શ્રીકૃષ્ણને શરણ રહે તેની સન્દર બુદ્ધિ થશે એ નિશ્ચય છે. (૩)

મૂલમ્:—ઉપકારોઽપિ ગાયત્ર્યા ધ્યાનહેતુરયં મતઃ ।

ગીતાયાં હરિણાપ્યુક્તમર્જુનં પ્રતિ મોદતઃ ॥ ૪ ॥

‘દદામિ બુદ્ધિયોગં તં યેન મામુપયાન્તિ તે’ ।

બુદ્ધિસ્થૈર્યે હૃદિ સ્થૈર્યં હરેરિતિ ન સંશયઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાની પ્રાર્થનારૂપ આ ઉપકાર પણ ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુન પ્રતિ શ્રીકૃષ્ણે પણ આનંદથી કહ્યું છે કે “એવો બુદ્ધિયોગ હું તને આપુ છું કે જેથી તેઓ મારી પાસે આવે છે.” બુદ્ધિની સ્થિરતા થાય ત્યારેજ હૃદયમાં હરિની સ્થિરતા થાય એમાં શંકા નથી,

અપકારોઽપિ ગાયત્ર્યા એવો પાઠ ઉપકારોઽપિ ને બદલે પ્રાપ્ત થાય છે. તદ્દત્તસાર અર્થ.—“બુદ્ધિ-પ્રેરક શ્રીકૃષ્ણના પાદપદ્મની પ્રસન્નતાથી પ્રાર્થનાને પ્રારમ્ભ છે તે ગાયત્રીના ધ્યાનનું કારણ છે”

વિવેચન:—બ્રાહ્મણના બાલકને ગાયત્રીમંત્ર આપવામાં આવે છે તેના તૃતીયપાદમાંથી બુદ્ધિના પ્રેરણરૂપ અર્થ નીકળી શકે છે. (ગાયત્રીનો મંત્ર.—હ્રિં ૐ સ્વા ૥)

નિતુર્ધરેષ્ય મર્ગો દેવસ્ય ધીમરિ । ધિયો યો ન મધોદયાત્ ॥ અર્થ—“તે સવિતા દેવના વર-
ણીય (વરણ કરવા ચોખ્ખા-અલૌકિક ધીન્દર્યમુક્ત), અવિધાનાયક (સ્વરૂપ)નું ધ્યાન કરી-
શીએ છાએ, જે [સવિતા] અમારી બુદ્ધિને પ્રકર્ષથી પ્રેરે.” આ મન્ત્ર ઉપર શ્રીઆચાર્ય
વર્ણ શ્રીવલ્લભાધીશે અતિ રમણીય લાખ્ય રચ્યું છે જેનો સારાંશમાં અર્થ નીચે પ્રમાણે
છે—(સવિતાદેવના) સર્વવિસ્તર્ગાદિલીલાસરણ અવિદ્યુત પરમકાષ્ટાપજ પુરુષોત્તમના વરણીય
અતિસુન્દર-રમણીય, તથા અવિધાનાયક રસાત્મક સ્વરૂપનું રસપાન કરીએ (ધ્યાન કરીએ)
પ્રીતિ કરીએ)છીએ. કે જે (દેવ) રસાત્મક પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ, મહારી તથા મહાત્મા
અન્તર્બાહ્ય પરિકરની બુદ્ધિએને કૃપા કરી મહાવચનો આસ્વાદ થાય ત્યાં પર્વેન્ત પ્રેરે.)

આ પૃથીયપાઠમાં દર્શાવ્યું છે કે ‘સવિતા દેવ-જેમાંથી સર્વ જન્મત્ રમણીય’ પ્રકર
થાય છે એવા શ્રીકૃષ્ણ-સદૈ અમારી બુદ્ધિએને સારી રીતે પ્રેરે. શ્રીકૃષ્ણજ અમારી તથા
અમારા અન્તર્બાહ્ય સ્ખલ પ્રીત્યોનો બુદ્ધિના પ્રેરક છે, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ સુન્દર બુદ્ધિ
(બકતોની) કરી આપે એ એમનો ઉપકાર છે આચર્યાના ઉપદેશથી વેદના ક્રમો કરવાની
ચોખ્ખતા આવે છે તે જ પ્રકારે બુદ્ધિપ્રેરક શ્રીકૃષ્ણની કૃપાથી વૈષ્ણવની બુદ્ધિ નિર્મલ થાય
(અને મહાઅલૌકિક ભગવદ્વચનું પાન કરવાને યોગ્ય થાય) એ પ્રભુનો અવિશય ઉપકાર
છે બુદ્ધિ નિર્મલ થાય તેજ શ્રીકૃષ્ણજીવનું ધ્યાન થઈ શકે શ્રીભક્તવલ્લીલામાં કહ્યું છે
કે—“હિ અર્જુન । હવે હું તને એવો બુદ્ધિયોગ આપુ છું કે જેથી તે ભકતો અને પ્રકર
થાય છે” શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ અર્થે જે નિર્મલ બુદ્ધિની આવશ્યકતા છે તે નિર્મલ બુદ્ધિને
પ્રકાર બીતાના દ્વિતીય આશયમાં સવિસ્તર બતાવ્યો છે ભગવાન્ અર્જુનને બુદ્ધિયોગ
દાન કરે છે કારણ કે એ સુન્દર હોય તેજ સર્વ ધર્મ જપ, વપ, જ્ઞાન મત, મર્બાદામર્બદ
સાધન, કર્મમાર્ગના સાધન, જ્ઞાનમાર્ગના સાધન, યોગમાર્ગના સાધન, પુદ્ગિમાર્ગના સાધન
નાદિ સર્વ કાર્ય શક્ય થાય છે (૫)

મૂલમ્ —તજ્ઞાશ ઇવ ગીતાયાં સર્વનાશો નિરૂપિતઃ ।

અતો બુદ્ધિ સુસંરક્ષ્યા માવમાવનકારણમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—બુદ્ધિના નાશથી સર્વનો નાશ થાય છે એમ શ્રીમદ્ભક્તવલ્લીલામાં
નિરૂપણ કર્યું છે, તેથી સર્વભાવની ઉપત્તિનું કારણ રૂપ જે બુદ્ધિ તેનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું
વિચેયન.—ભગવાન્ ગીતાશ્રમાં બુદ્ધિનાશ કેમ થાય છે તે કહે છે કે—

પ્યાપતો વિપયાપુર્ણ સદ્સ્તેષુપનાયતે । સદ્ગાત્સનાયતે કામા કામાત્ક્રોધોઽમિજાયતે ॥૧॥
ક્રોધાસ્રવણિ સમોહ સમોહાત્ સ્મૃતિવિભ્રમ । સ્મૃતિભ્રન્નાદ્બુદ્ધિનાશ્ચ બુદ્ધિનાશાત્ મળ્યતિરિ ।

અર્થ—‘વિષયોનું ધ્યાન કરવાથી પુરુષનો સજ (આસક્તિ) તેઓમાં થાય છે તે
વિષયમાં આસક્તિ થવાથી તેમને અર્થે ક્રમ [લીન ઇચ્છા] થાય છે તે દલીલૂત થવી
નથી તે તેથી ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, ક્રોધથી સમોહ ઉત્પન્ન થાય છે સમોહથી સ્મૃતિમાં વિભ્રમ
થાય છે સ્મૃતિનો ભ્રમ થવાથી બુદ્ધિનાશ થાય છે બુદ્ધિનાશ થવાથી આત્માનો નાશ
થાય છે” સ્મૃતિનો વિભ્રમ થવાથી અજ્ઞાન થાય છે અજ્ઞાનથી લૌકિક સંસારને છૂટ
પાતાનો અર્થો લે છે એ સંસાર પાલના છૂટ અમૃત્ય કાર્યો જન્મ કરે છે આ પ્રકારે
સ્મૃતિનો ભ્રમ થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે માટે બુદ્ધિની જ સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવી

મૂલમ્:—પ્રસાદમક્ષણૈર્નિત્યં સેવનાકરણૈરપિ ।

સત્સંગેન સદા કૃષ્ણકથા શ્રવણકીર્તનૈઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—મહાપ્રસાદના ભક્ષણથી, નિત્ય ભગવત્સેવા કરવાથી, સત્સંગથી તથા નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કર્યાથી તથા શ્રીકૃષ્ણની [લીલાનું] કીર્તન કર્યાથી બુદ્ધિનું રક્ષણ થઈ શકે છે. **વિવેચન:—**બુદ્ધિની રક્ષા કરવાના મુખ્ય પ્રકાર હવે બતાવે છે (૧) અસમર્પિત વસ્તુનું ભક્ષણ ન કરવું. સદા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આરોગેલી પ્રસાદિત વસ્તુનું જ-મહાપ્રસાદનું જ ભક્ષણ કરવું. (૨) શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિત્ય કરવી. (૩) ભગવદીયનો સંગ કરવો. (૪) દુઃસંગનો ત્યાગ કરવો (૫) શ્રીકૃષ્ણની કથાનું શ્રવણ કરવું, લીલા તથા નામનું કીર્તન કરવું ત્યારેજ બુદ્ધિ નિર્મલ રહે છે, અને પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે. (૭)

इति श्रीहरिरायजीधिराचितमेकोनविंशतमशिक्षापत्रश्रीगोपेश्वरजीकृतटीकानुवादसहितं समाप्तम्
શિક્ષાપત્ર ૩૦ મું.

ઉદ્દેશ:—હવે આ ત્રિશત શિક્ષાપત્રમાં જેમ કર્મફલસિદ્ધિમાં દેશાદિ ષટ સાધન છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલસિદ્ધિમાં પણ દેશાદિ ષટ સાધનો છે. જે સાધનોનું પણ સાધન સત્સંગ છે એવું નિરૂપણ કર્યું છે ઉપર બુદ્ધિનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય દર્શાવ્યો. પરન્તુ કાલદોષ' મહાન છે તે દોષથી બુદ્ધિ ન લોપાય ત્યારેજ બુદ્ધિ સુંદર રહે છે એ કહે છે.

મૂલમ્:—સ્મર્તૃવ્યઃ સર્વદા કૃષ્ણો વિસ્મર્તૃવ્યં જગત્ પુનઃ ।

પ્રપન્નસ્મરણે કૃષ્ણસ્મૃતિર્નૈવ ભવેદિતિ ॥ ૧ ॥

પ્રેક્ષા:—પ્રયતેત તતો જીવસ્તદભાવાય સર્વથા ।

કૃષ્ણાર્થતામાવનેન ગૃહાદેર્વિસ્મૃતિર્ભવેત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જગત્ પુનઃ વિસ્મરણ કરવા યોગ્ય છે, જ્યાં સુધી પ્રપન્નનું સ્મરણ હોય છે ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણની સ્મૃતિ થતી નથી. (૧) પ્રપન્નની વિસ્મૃતિને અર્થે જીવે સર્વથા યતન કરવો તેથી શ્રીકૃષ્ણને અર્થે સર્વ ક્રિયાની ભાવના કરીએ તો ગૃહાદિકની વિસ્મૃતિ થાય **વિવેચન:—**સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણનું જ સ્મરણ કર્તવ્ય છે, શ્રીશુકદેવજી કહે છે કે.—

ते सभाग्या मनुष्येषु कृतार्था नृप निश्चितम् । स्मरन्ति स्मारयन्ति ये हरेर्नाम कलौ युगे ॥

અર્થ:—હિ રાજન! જે કલિયુગમાં હરિનું નામ સ્મરે છે કે સ્મરણ કરાવે છે તે મનુષ્યો નિશ્ચય કૃતાર્થ અને ભાગ્યસહિત હોય છે. આ વચનાનુસાર શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરનાર મહાભાગ્યશાલી છે. આ જગતમાં (અહન્ટામમતાત્મક) સ સારની વિસ્મૃતિ કર્તવ્ય છે. જ્યાં સુધી જગતમાં દેહસંગ્ગ્રામી અનેક કુટુંબ તથા ગૃહાદિકમાં મન આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના ચરણકમલમાં ચિત્ત લીન થતું નથી તેથી પ્રપન્ને ભોધ, એવો વિચાર કરવો કે, ' આ પ્રપન્નનું કારણ, સર્વના કારણભૂત શ્રીકૃષ્ણ છે, આ પ્રપન્ન શ્રીકૃષ્ણનું અલૌકિક માહાત્મ્ય સૂચવે છે, આ પ્રપન્નના કર્તા શ્રીકૃષ્ણ છે

તેથી પ્રપન્નના પશુ કારણરૂપ શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું જોઈએ,' એ પ્રકારે પ્રપન્નને વિસ્તૃત શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું (૧) શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ ઉદ્ભવે એવો પ્રયત્ન સર્વથા કરવો. શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિન્દમાં ભાવવૃદ્ધિ થાય તે અર્થે ચૂદાદિકમાં, સ્ત્રી પુત્રમાં, ધનાદિ અદન્તામમતાનો ત્યાગ કરવો. આપણા સ્ત્રી, પુત્ર, ચૂદ, ધનાદિ તથા આપણા કે સહિત જે કંઈ હોય તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણ સેવામાં વિનિયોજવું, સર્વ ક્રિયા શ્રીકૃષ્ણને અર્પી કરવી. આ પ્રકારે સસારના પદાર્થોમાંથી અદન્તામમતા દૂર થઈ શ્રીકૃષ્ણમાં જિજ્ઞાસાસક્તિ થશે જે કંઈ ભગવદ્દશાવર્મા બાધક હોય તેનો ત્યાગ કરવો. ચૂદાદિકની વિસ્તૃત સેવાનો આ જોક ઉપાય છે (૨)

શ્રીકૃષ્ણના સ્મરણમાં સસારના પદાર્થો સ્ત્રી, પુત્ર, ચૂદ, વિત્ત, દેહાદિ ઉપરની અદન્તામમ મુખ્ય બાધરૂપ હોય છે જે અદન્તામમતા દૂર કરવા જોક ઉપાય ઉપર જતાવ્યો છે જે ૩ અદન્તામમતાના પદાર્થોને ભગવત્સેવામાં વિનિયોજ્યો સ્ત્રી પુત્ર ચૂદ, વિત્ત, દેહ, આત્મા ઇત્યાદિ સર્વ પદાર્થો મારા નથી પણ ભગવાનના છે તેથી મારા સુખાર્થે એમનો ઉપયોગ ન થશે એવું પણ સવના પોષણ કર્તા સર્વભોક્તા સવક્તા, સર્વનિવન્તા સર્વના પતિ એવા શ્રીકૃષ્ણના ઉત્ત્તેજ એમનો વિનિયોગ કરવો એટલે શ્રીકૃષ્ણસેવામાં આપણા સમ્મનથી જે સ્ત્રી, પુત્ર વિત્તાદિ કે તેને વિનિયોજ્યો ત્યારે આપણી અદન્તામમતા એમના ઉપરથી ખસી જઈ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જાળ વસ્તુત સમ્મન થ છે એમ જ્ઞાન થાય છે ચૂદાદિકની વિસ્તૃતિનો આ જોક પ્રકાર જતાવ્યો હોય જે પ્રકાર જતાવે છે કે ચૂદાદિક બાધક છે તેથી એમનો સુખમાં ત્યાગ કરી ચૂદ જાદેતની ભરત કરી હરિમાં કામ રનેહ કામાદિભાવ રાખવાથી તથા સર્વ પ્રપન્નના પદાર્થો ભગવાનની લીલા સુધિ અર્પે છે એવી ભાવનાથી ચૂદાદિકની વિસ્તૃતિ થાય છે

મૂલમ્ — અથવા ઘાઘકસ્ત્વેન ત્યાગમાયનયા પુન ।

અસ્થળદાદૈતમાયેન કામાધ્યાયેશતો હરો ॥ ૩ ॥

પ્રાપચ્ચિકપદાર્થેષુ લીલાસૃષ્ટિત્વમાયનાત્ ।

શબ્દાર્થ — જયવા (ચૂદાદિકમાં) બાધકપણાથી ત્યાગની ભાવના કરી, ભગવાન (શુદ્ધ) જાદેતની ભાવના કરી, હરિમાં કામાદિનાર આવેશથી, એને પ્રપન્નના સર્વ પદાર્થોમાં લીલાસૃષ્ટિપણની ભાવનાથી ચૂદાદિકની વિસ્તૃતિ થાય છે.

૧ જયવા ચૂદ—જાદેત, જાદેત શ્રીવત્સભાગ્યાનુજનો ચૂદાદેતને નામે ઝાળખાય છે તે એક જાદેત ચૂદ છે જેટલે માધારકિત છે બધા જગદ્ગુપે (જન્મમાર્ગીય ઘાંઘરાદિ જેમ બધામાં થાય) પ્રયોજન સ્વીકારે છે તેવી માયાનુ કામ સીક્ષનાં વિન્યા) પરિણામ પામે છે બધા પોતેજ ચેતામાં કામ પણ જાતનો વિહાર ન થાય એમ જ્ઞાનૌકિક પ્રકારે જગદ્ગુપે પરિણામ પામે છે. બધા-ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પૂજા પ્રસ્થોત્તમ પોતેજ અવિષ્કૃત રહિનેજ જગદ્ગુપે જામ જાય છે તેથી સર્વ જગત મુદ્ધ ભગવદ્દશાવર્મા સર્વ જગત્કૃષ્ણરૂપ છે એવો ભાવ તે ચૂદાદેતનો ભાવ હોવાય છે (શ્રીમદ્ગુમાવ્ય-૨૧ વ.૩)

૨ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે કે ક્રમ, ક્રોધ, ભય, રનેહ એક, સમ્મન ઇત્યાદિ સર્વ જ્ઞાન, લીલા પદાર્થોમાં ન રાખવા, પણ પ્રજ્ઞમાં રાખવા, સ્ત્રી પુત્રાદિ સાથે કામરનેહાદિ ન કરવા, પણ પ્રજ્ઞ સાથે રનેહ કરવો જામ પ્રજ્ઞમાં રનેહ કામાદિ કરવાથી પ્રજ્ઞની સાથે તન્મયતા પ્રાપ્ત થાય છે

૩ આ સર્વ જગત્ પ્રજ્ઞની કીર્તનું ભાવનું છે સર્વ પદાર્થ ભગવાનના લીલાસમ્મનથી છે ભગવાનના રમણાર્થ આ સાષ્ટ છે એમ સર્વ પ્રાપચ્ચિક પદાર્થોમાં ભગવત્લીલાસમ્મનની ભાવના કરવી

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં સ્ત્રીપુત્રાદિક તથા દેશ ખાધક હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાની ભાવના મનમાં કરવી. શ્રીકૃષ્ણનું અખંડ અદ્વૈત વિચારી—શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સ્થલે સદા વિરાજે છે એમ વિચારી—કામાદિકનો આવેશ પ્રભુમાં કરાવે. જેમ કોઈ લૌકિક સસારી જીવ કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ ગૃહકુટુંબાદિકમાં ગળે છે તથા અષ્ટપ્રહર પોતાના સસારના પદાર્થોનું સ્મરણ કર્યા કરે છે—એમની જ ટહેલ ઉઠાવ્યા કરે છે—તેમ વૈષ્ણવે લૌકિક પદાર્થોમાંથી પોતાના કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ ઉઠાવી લઈ શ્રીકાકોરજીમાં એ કામ, ક્રોધ, ભય, સ્નેહાદિ રાખવા, તથા શ્રીકાકોરજીની સેવામાં અષ્ટ પ્રહર મગ્ન રહેવું. પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, નન્દસુતુ મ્હારે ત્યાં બિરાજે છે, તો એમને સેવામાં કેવી રીતે સુખ પ્રાપ્ત થાય એમને કેવી રીતે કોઈ પણ જાતનો શ્રમ ન થાય’ એ પ્રકારના વિચારો તથા કાર્યો દાસજન-ભક્ત વૈષ્ણવના મનમાં નિરંતર ચાલી રહેવા જોઈએ. ‘આજે શ્રીકાકોરજીને આવા વસ્ત્ર તથા આવી સામગ્રી ધરાવવી જોઈએ. આજે આવો ઉત્સવ છે તેથી આવી સામગ્રી શ્રીકાકોરજીને આરોગાવવી જોઈએ.’ એ પ્રકારે શ્રીકાકોરજીને વિવિધ ભોગ જે પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય તેવા વિચારો તથા તેવીજ ક્રિયાઓમાં વૈષ્ણવે અષ્ટપ્રહર લીન થઈ રહેવું આમ શ્રીકૃષ્ણસેવામાં ચિત્ત વ્યથ થવાથી ધીમે ધીમે પ્રપચની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે આવા પ્રપચના પદાર્થોમાં લીલાસુષ્ટિની ભાવના કરવી તેમાં મુખ્યવિચાર એ રાખવો કે ‘શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થોનો વિનિયોગ છે તે સ્વરૂપાત્મક છે, તથા શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જે પદાર્થોનો ઉપયોગ થતો નથી તે માયા સમ્બન્ધી, પદાર્થ આસુરી છે.’

મૂલમ:—કૃષ્ણસન્નિહિતો દેશઃ કાલઃ સત્સંગ્હેતુકઃ ॥ ૪ ॥

દ્રવ્યં સર્વસ્વમેવાત્ર કર્તાભિમતિવર્જિતઃ ।

મન્ત્રાઃ શ્રીકૃષ્ણનામાનિ ગુણલીલાસમન્વિતાઃ ॥ ૫ ॥

કર્માણિ કૃષ્ણસેવૈવ સર્વસાધનસંગ્રહઃ ।

एतच्छट्कस्य भक्तो हि सत्सङ्गः साधनं मतम् ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા હોય તે દેશ, સત્સંગના કારણરૂપ કાલ, આપણુ સર્વસ્વ-દ્રવ્ય, અભિમાનરહિત કર્તા, શ્રીકૃષ્ણના નામ તથા શુભ લીલાયુક્ત મન્ત્રો, સર્વ સાધનના સંગ્રહરૂપ શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ કર્મ-ભક્તિમાર્ગમાં આ છ પદાર્થ (દેશ કાલ દ્રવ્ય કર્તા મન્ત્ર તથા કર્મ) નું સાધન નિશ્ચય સત્સંગ છે.

વિવેચન:—જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ બિરાજે છે તે દેશ ઉત્તમ છે જે કાલમાં ભગવદ્દીયનો સમાગમ થાય તે કાલ ઉત્તમ છે, પ્રથમ સ્કન્ધમાં શૌનક કહે છે કે.—“ ભગવાન્ના સંગ કરનારા ભગવદ્દીયોના સંગની એક ક્ષણ સમાન સ્વર્ગની તથા મોક્ષની તુલના કરી શકાતી નથી, તો પછી મનુષ્યના આશિષરૂપ રાજ્યાદિક તો ભગવદ્દીયોના સંગ સમાન ન હોઈ શકે એમાં શું કહેવું ? ” આ વાક્યાનુસાર સત્સંગની સમાન સ્વર્ગ તથા મોક્ષ પર્યંત સુખ પણ નથી. તેથી જે કાલમાં સત્સંગ થાય તે સમય અત્યુત્તમ.

અણ્વેદા દ્રવ્યમાં મમત્વ રાખવું તેમજ કાર્ય કરવામાં અભિમાન-અદ્ભાવ, અદ્ભર-રાખવો-એ બંને (મમત્વ, અને અદ્ભાવ) બાધક છે. તેથી જોમનો ત્યાગ કરવો સર્વ મન્ત્રમાં શ્રીકૃષ્ણનું નામ છે તે જ સર્વોપરિ તથા મહામત્ર છે જન્ય (મનુષ્ય તથા દેવના) ના અણુગ્રાહ કરતા શ્રીકૃષ્ણના અનેક અણુ તથા લીલાતુ ગ્રાહ શ્રેષ્ઠ છે જન્યમ સ્ક ધર્મા શુકાચાર્ય કહે છે કે—

અર્થ — ‘ મન્ત્રથી, તન્ત્રથી, દેશ, કાલ અને દ્રવ્યથી જે કંઈ અપૂર્ણ હોય છે તે સર્વ તમારા નામના કીર્તનથી પૂર્ણ થાય છે. જો પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણનું નામ લેનાર સર્વ મન્ત્ર કરી ચુકે છે શ્રીકૃષ્ણાંકુલ કહે છે કે—અર્થ — “ કે હરિ ! ” આપના નામનો અર્થ જે વેદ કહે છે કે ‘ હરિ સર્વના દુખના હર્તા છે, ’ તેનો હું ઉપચાર કરું છું તેથી હે નામ ! જો વેદાનુસાર અર્થ પ્રમાણે આપ સર્વ દુખનું હરણ કરનારા છો તો તેજ પ્રમાણે જાહે થાઓ, અર્થાત તમારા ‘ હરિ ’ જો નામના અર્થ પ્રમાણે તમે સર્વ દુખનું હરણ કરો ! આપના નામનો અન્યથા અર્થ મા થાઓ ! ” શ્રીકૃષ્ણનું નામ સર્વ વેદો સ્તુતિઓનો સાર છે. જો નામ દેવામાંજ સર્વ મત્ર જાવી જાય છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જે ઉત્તમોત્તમ કર્મ છે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવામાંજ સર્વ સાધન યથ જાય છે જન્યમ સ્કન્ધમાં પ્રણય કહે છે કે— “ જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલનું સિંચન કરવાથી સર્વ શાખાઓમાં જલની તુષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જોક વિષ્ણુની આરાધના કરવામાં જન્ય (સર્વ) દેવની તેમજ આત્માની તુષ્ટિ યથ જાય છે ” અર્થાત વૃક્ષના મૂલમાં જલ ન સિંચતાં વૃક્ષની શાખાઓમાં જલ સિંચાય તો શ્રમ બધો જાય છે—ઉલટો બગાડ થાય છે તેમ જોક મુલ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણપુરુષોત્તમ રસાત્મક પ્રભુની સેવા રચણ જન્ય દેવની આરાધના થાય તો કશું જલ પ્રાપ્ત થતું નથી જોમ ન કરતાં મૂલમૂલ શ્રીકૃષ્ણની સેવા કર્યાંથી શ્રીકૃષ્ણને પરાધીન સર્વ દેવોની તુષ્ટિ થાય છે પરન્તુ જેમ શાખાઓને જલની તુષ્ટિ થતથી મૂલને સન્તોષ પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ જન્ય સર્વ દેવોની આરાધનાથી મૂલમૂલ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થતા નથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા ત્યજી જન્યદેવની આરાધના કરવી જો વિધિપૂર્વક નથી તેથી જોક શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય સેવા કરવી જોજ સર્વોપરિ શ્રિદા ત છે શ્રીકૃષ્ણની દેવ જ સર્વ કર્મમાં સુખ્ય છે સર્વ સાધનના સમહરૂપ છે શ્રીકૃષ્ણ શ્રીજી સાત સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભકુલાદિ સ્વરૂપ બધાં વિશાળે તે દેશ ઉત્તમ છે (૧) સત્સત્ર પ્રાપ્ત થાય જો મહ ઉત્તમ છે (૨) પ્રભુમા વિનિયોજાતુ દ્રવ્ય ઉત્તમ છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણનું નામ, શ્રીકૃષ્ણની લીલા, શ્રીકૃષ્ણનું ચણગ્રાહ જો સર્વોપરિ છે (૫) શ્રીકૃષ્ણની સેવા જોજ સર્વોપરિ કર્મ છે (૬) જા પટ પદાર્થ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ જાતપદીયોનો સત્ર પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે જ સત્તમધર્મી શ્રીકૃષ્ણ સદા હૃદયમાં સ્થિતિ કરે છે (૬)

મૂલમ્ — શૃણ્ણસાક્ષિન્યદેશે તુ યતસ્તિથન્તિ સાધવ ।

કાલ સત્સમુદ્દેવુસ્તુ મિલિતૈસ્તૈરુદેસિ હિ ॥ ૭ ॥

શાબ્દાર્થ — સાધુપુરુષો શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે તેથી સત્પુરુષના મસ્થાથી સત્સત્રના કારણરૂપ કાલનો ઉદય થાય છે (૭)

વિવેચન:—પુણ્ડિભાર્ગીય લગવદીય શ્રીકૃષ્ણની નિકટના દેશમાં સ્થિતિ કરે છે. જ્યાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ વિરાજે છે ત્યાં લગવદીય પણ દર્શનસેવાર્થે રહે છે. ત્યાં કાલનું સામર્થ્ય આલી શકતું નથી. તેથી શ્રીગોવર્દ્ધનનાથજી, સાત સ્વરૂપ, તથા શ્રીવલ્લભકૃપાના મન્દિર હોય છે ત્યાં લગવદીય મલી શકે છે. ત્યારેજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ત્યારે જ ઉપર ખતાવેલી દેશની તથા કાલની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે. (૭)

મૂલમ્:—સર્વસ્વસ્યોપયોગોઽપિ સિદ્ધયેત્સદ્બુદ્ધિસ્તૃભિઃ ।

અભિમાનનિવૃત્તિસ્તુ તદાશ્રયવતામિહ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—સુન્દર બુદ્ધિનું જ્ઞાન કરનાર લગવદીયોથી સર્વસ્વનો (દ્રવ્યાદેનો) ઉપયોગ (શ્રીકૃષ્ણસેવામાં) થઈ શકે છે. (એ પ્રકારે દ્રવ્યની ઉત્તમતા સિદ્ધ થાય છે.) એમના આશ્રય કરનારના અભિમાનની નિવૃત્તિ પણ અહિં થાય છે (એ પ્રકારે કર્તા અભિમાન રહિત થઈ ઉત્તમ થાય છે.) **વિવેચન:**—એવા પ્રભુ અને લગવદીય જ્યાં વિરાજે છે ત્યાં સર્વ પદાર્થોનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે, સર્વ તાદશીયના સંગથી સુન્દર બુદ્ધિ થાય છે. પ્રભુનો આશ્રય સિદ્ધ થાય ત્યારે અજ્ઞાનથી થતું અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે. લગવદીયનો આશ્રય કરે તો સર્વ સિદ્ધ થાય [૮]

મૂલમ્:—કૃષ્ણનામસ્વરૂપાદિજ્ઞાનં તુ તત્ત એવ હિ ।

ભગવત્સેવનં વાપિ પુરુષાર્થસ્તદૈવ હિ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણનું નામ તથા સ્વરૂપાદિકનું જ્ઞાન પણ તેથીજ થાય છે અને પુરુષાર્થરૂપ એવી જે શ્રીકૃષ્ણ સેવા તે પણ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણના નામનું તથા શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણની સેવાને પરમ પુરુષાર્થરૂપ તથા ફલરૂપ જાણીએ, અને એમ જણાય તે પણ જ્યાંદે પ્રભુકૃપા કરે ત્યારે જ, સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ નામના ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજીએ કહેલું છે કે.—“શ્રીકૃષ્ણની સેવા નિરન્તર કરવી. શ્રીકૃષ્ણની માનસી સેવા પર-ઉત્તમ છે.” મનઃપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય, અને પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે. આમ શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરી પોતાના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે ત્યારે જ જાણીએ કે માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. તેથી ભગવત્સેવા પરમપુરુષાર્થરૂપ જાણી કરવી. [૯]

મૂલમ્:—યદા તથાવિધાઃ સન્તો દ્વિચન્તે સેવનોદ્યતાઃ ।

અતઃ સત્સંગ્ઞ ઈવાસિન્ માર્ગે સર્વસ્ય સાધનમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્યારે એવા સેવનમાં [લગવદીયો] જોવામાં આવે છે, [ત્યારે ઉપર ખતાવેલા ૪૮ પદાર્થ સિદ્ધ થાય છે] તેથી આ પુણ્ડિભાર્ગીમાં તો સત્સંગજ સર્વનું સાધન છે.

વિવેચન.—ઉપર ખતાવેલા ૪૮ પદાર્થો શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર એવા લગવદીયના સત્સંગથી સિદ્ધ થાય છે લગવદીય પ્રાપ્ત થાય ત્યારે પ્રભુની કૃપા થઈ સમજવી. શ્રી હરિનાથજી કહે છે કે ‘અમારા પુણ્ડિભાર્ગીમાં તો સત્સંગ જ સર્વોપરિ નિશ્ચય સાધન છે

તેથી નવરત્ન ધન્યમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે—અર્થ—“ તાદૃશીયતા સગમાં નિવેદન તો સમર્પણ છે ” તેથી ભગવદ્ગીતાના સગ કરવે. [૧૦]

મૂલમ્—તદમાવે સર્વથૈવ ન કિચિદિહ સિધ્યતિ ।

તસ્માત્પ્રયત્ન કર્તવ્ય સત્સંજાય સુબુદ્ધિમિ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—સત્સંગના અભાવમાં આ માર્ગમાં સર્વથા કશું સિદ્ધ થતું નથી તે સુન્દર બુદ્ધિવાળા છવેએ સત્સંગને અર્થ પ્રયત્ન કરવો બોધ્યો. ૧૧

વિવેચન—ઉપર કહ્યા બોવા ભગવત્સેવામાં ઉચિત—તત્પર ભગવદ્ગીતાના સગ સર્વ સિદ્ધ થાય છે, અને બોવા તદ્દીયના સગ વિના કશું સિદ્ધ થતું નથી તેથી પ્રથમ મેં જોમનો સત્સંગ પ્રાપ્ત કરવે. સત્સંગ કરનાર વૈષ્ણવ જ સુબુદ્ધિમાન છે, જોકેકશ સગમાં ભગવાન કહે છે કે—અર્થ—“ કે ઉદ્ધવ ! મને જેવી રીતે સવ દુઃસગ વા આશ્રિતને નાશ કરનાર સત્સંગ વશ કરી શકે છે, તેમ નથી મને યોગ વશ કરી શકતો, કે ક્ષ્મણ્ય કે, નથી ધર્મ, કે સ્વાધ્યાય, કે તપ, કે ત્યાગ કે કૃપારામાદિક, કે કલ્પિય, કે જ્ઞાતો, કે છ દો, કે નિષ્ક્રમ, કે વમ—આમાંથી કોઈ પણ સત્સંગની સમાન વશ કરી શકું નથી.” આ વચનાનુસાર સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન યોગ, જ્ઞાત, વમ, છન્દ, સ્વાધ્યાય, સાધન કરવાથી વશ થતા નથી, પણ સત્સંગથી વશ થાય છે તેથી પુષ્ટિમાર્ગને સત્સંગ અવરથ પ્રાપ્ત કરવે.

મૂલમ્—અતઃ પવોકમાચાર્યૈર્હરિસ્થાને તદીયકૈ ।

‘અદૂરે વિપ્રકર્યે વા યથા ચિત્ત ન બુધ્યતિ’ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ—તેથી જ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ પોતાના અસ્તિવર્તિની મન્દિર કહ્યું છે કે—‘મહારિના સ્થાપનમાં ભગવદ્ગીતા સહિત, સમીપમાં અથવા જે પ્રકારે ‘ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ રહેવું’ [૧૨] વિવેચન—અમારા શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી અસ્તિવર્તિની મન્દિરમાં કહે છે કે—અર્થ—‘તેથી ત્યાગમાં દુઃસગથી તથા દુષ્ટાન્ત ભાવથી ઘણા બાધક આવે છે તેથી હરિ વિરાજતા હોય જોવા સ્થાનમાં તદ્દીયના (ભગવદ્ગીતા) સગમાં, હરિસ્થાનથી બહુ દૂર નિકટ પણ નહિ જોમ જે પ્રકારે ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય જોમ સ્થિતિ કરવી.’ આ વચનાનુસાર જ્યાં શ્રીકૃષ્ણજી વિરાજતા હોય ત્યાં તદ્દીય ભગવદ્ગીતા સહિત સેવા કરવી જે પ્રકારે ચિત્ત દુષ્ટ ન થાય તેમ દૂર ના નિટકમાં સ્થિતિ કરવી જે પ્રકારે નિત્ય સેવા, દર્શનાદિ બની આવે જોમ નિકટ વા દૂર હરિસ્થાનમાં ભગવદ્ગીતાના સગમાં ચિત્ત દોષમુક્ત ન થાય જોમ નિવાસ કરવે. (૧૨)

મૂલમ્—ચિત્તદોષે કય સેવા ચેતસ્તપ્રવળ ભવેત્ ।

અતો વિચાર કર્તવ્યઃ સર્વથૈકત્ર ઘાસઘૃન્ ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તમાં દોષ પ્રવેશે તો પછી ભગવાનમાં ચિત્તનું પરાવાવું ‘જેમ સેવા કર્યાથી ઘટ શકે ? તેથી સર્વથા જોકે સ્થાનમાં (ભગવદ્ગીતા દોષ હરિસ્થાનમાં) વાસ થાય જોવો વિચાર કર્તવ્ય છે વિવેચન—જે ચિત્તમાં અનેક પ્રકારના દોષ ઉદ્ભવે તો દોષમુક્ત ચિત્તથી સેવા થઈ શકતી નથી. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી સિદ્ધાન્તક

ક્રતાવલિ ગ્રન્થમાં તેથી જ એકાગ્રચિત્તથી સેવા કરવાનું કહે છે. અર્થ—“ચિત્તનું ભગવાનમાં પરોવાવું તે સેવા. એવી માનસી સેવાની સિદ્ધિને અર્થે તનુજ અને વિત્તજ સેવા કરવી.” એ પ્રકારે એકાગ્ર ચિત્તથી માનસી સેવા ભગવાનની કરવી એ જ પરમ ફલ છે. એવી ભગવત્સેવા કરવામાં દોષયુક્ત ચિત્ત ઉપયોગી નથી, તેથી ચિત્તમાં દોષનો આવેશ ન થવા દેવો. તનુજ અને વિત્તજ સેવા મન લગાડી કરવામાં આવે ત્યારે જ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય છે. જેમ નદીનો પ્રવાહ રાત્રિદિવસ ચાલી રહી છે, તેમ વૈષ્ણવનું ચિત્ત અહ-નિશ ભગવત્સેવા રસમાં તક્ષીન થઈ રહે ત્યારે માનસી સેવા એને સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ જો તનુજ વિત્તજ સેવા કરતાં કરતાં ચિત્ત દુષ્ટ થાય તો અગ્રે ફલરૂપ (માનસી)સેવા સિદ્ધ ક્યાંથી થાય?

મૂલમ્:—બુદ્ધ્યા વિચાર્ય મત્પ્રોક્તં નિધાય હૃદિ સર્વથા ।

સ્વાર્થસમ્પત્તયે કાર્યો વાસ એકત્ર તત્પર: ॥૧૪॥

શબ્દાર્થ:—મહે જે કહ્યું છે તે સર્વથા હૃદયમાં સ્થાપન કરી, બુદ્ધિથી એનો વિચાર કરી, સ્વાર્થની પ્રાપ્તિને અર્થે તત્પર એવા ભગવદીયો સહિત એકત્રવાસ કરવો. (૧૪)

વિવેચન:—એકાન્તમા સ્થિતિ કરી પોતાની બુદ્ધિથી વિચાર ન થાય તો ભગવદીયના સંગમાં વિચાર કરવો. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહે છે કે:—
અર્થ:—“બાધની સમ્ભાવના હોય તો એકાન્તનાં વાસ ન કરવો. હરિ તો સર્વથી રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી” આ રીતે એકાન્તમાં વા ભગવદીયના સંગમાં ભગવત્સેવા ભગવત્કથાદિક કરવા, તથા શ્રીમહાપ્રભુજીના વચનામૃત હૃદયમાં વિચારવા, અનેક પ્રકારના મુખ, દુઃખ, એમ કરતાં જો બાધ કરે તો શ્રીમહાપ્રભુજી વિશ્વાસપૂર્વક આજ્ઞા કરે છે કે ‘કોઈ પણ પ્રકારના પ્રતિબંધથી ચિન્તા મા કરશો. હરિ-ભગવાન-સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરશે એમાં સંશય નથી !’ એ પ્રકારે એકાન્તમાં વૈષ્ણવે સેવા દર્શનાદિ સમય સેવા તથા દર્શન કરવા અને અનોસરમાં ભગવદીય સહિત સુન્દર બુદ્ધિથી ભગવત્કથાવાર્તાદિક કરવા. તેમજ શ્રી-આચાર્યજી તથા શ્રીગુસર્ગજીના શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રન્થોનો વિચાર કરવો. (૧૪)

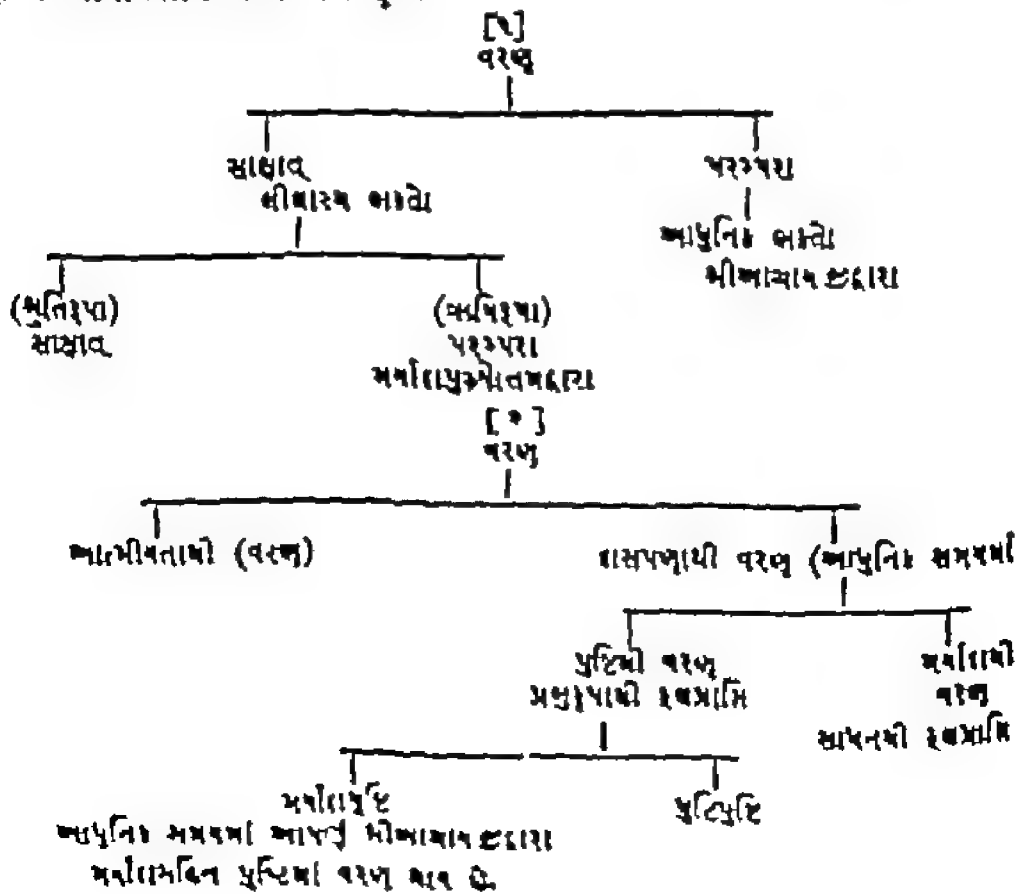
इति श्रीहरिरायजीविरचित त्रिशतित्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૩૦ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૧ મું.

ઉદ્દેશ:—આ એકત્રીશમા શિક્ષાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપણ કર્યું છે કે.—વરણ જે પ્રકારનું છે, (૧) સાક્ષાત્ વરણ; (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થભક્તોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ હોય છે આધુનિક ભક્તોને વિષે (શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પરમ્પરાથી પ્રભુ વરણ કરે છે લીલાસ્થ ભક્તોમાં પણ જે વિભાગ છે (૧) શ્રુતિરૂપા ભક્તો, (૨) ઋષિરૂપા-અગ્નિ-કુમાર ભક્તો એમા શ્રુતિરૂપાને વિષે સાક્ષાત્ વરણ પ્રભુએ કર્યું છે તથા ઋષિરૂપા (અગ્નિકુમાર)ને વિષે પરમ્પરાથી એટલે મર્યાદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુએ વરણ કર્યું છે. વરણના પુનઃ જે પ્રકાર છે—(૧) આત્મીયપણાથી વરણ અને (૨) દાસપણાથી વરણ એમાં અવતારદશામા આત્મીયપણાથી વળ્ણ થયું છે, તથા અનવતારદશામાં (હાલમાં) દાસપણાથી વરણ થાય છે દાસપણાના વરણમા જે પ્રકાર છે—(૧) મર્યાદાથી વરણ તથા (૨) પુષ્ટિથી વરણ મર્યાદા રીતિએ જે વરણ થાય છે તેમાં સાધન નિષ્ણાથી ફલ છે. પુષ્ટિ

રીતિએ જે વસ્તુ યાગ છે તેમાં અનુબ્રહ્મથી-કૃપાથી ફલ યાગ છે પુષ્ટિના વસ્તુમાં પણ પ્રકાર હોય છે-(૧) મર્ચાદાપુષ્ટિનું વસ્તુ તથા (૨) પુષ્ટિપુષ્ટિનું વસ્તુ તેમાં આપણે તેા શ્રીઆચાર્યજીના અનુબ્રહ્મથી મર્ચાદાસહિત પુષ્ટિમાં અંગીકૃત થઈ જાય છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞારૂપ મર્ચાદા છે તે આપણને હિતવાળી છે આપણા પ્રભુ પુષ્ટિપુરુષોત્તમ છે તે ભક્તની આ લોક તથા પરલોકસમજ ખી સફલ થિત કર કરે છે તેથી આપણે નિમ્નિત્ત રહેવું આ માર્ગમાં શ્રીભગવાનની સેવા, કથા, પ્રભુનાં નાદિ સર્વ આર્તિથી યાગ તેા જ અુચ્ચ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે વિપ્રયોગ-આર્તિ એક પ્રભુસી આપણને વિયોગ થયો છે તેા આપણે એમના દર્શન કરારે કરીશું એમની સેવા તથા એમની લીલાનો રસ કરારે અનુભવીશું ? ઇત્યાદિ તાપ-કલેશ, એ તાપ કલેશ આર્તિ-વિના, સેવા કર્યા તથા શુભગાનાદિ પુષ્ટિમાર્ગીય અુચ્ચ ફલ આપી શકતા નથી પણ ન્યૂન ફલ (સામુલ્ય વા ભગવાનમાં લય)નું જ્ઞાન કરે છે એ આર્તિ સિદ્ધ થવાને ઉપાય છે કે ભગવદ્દીયોના સગમાં એકાન્ત સ્થલે બેસી જીવની નિઃસાધનતાનો વિકલ કરવેલ શરણભાવના કરવી, શ્રીમહાપ્રભુજી તથા શ્રીગુરુસંપ્રદાયને સ્મેતા ભવ તેમજ સુરિ સ્તુત શ્રીમુખોધિનીજી, નિજ ધારિ મન્થનો પાક કરવે તેમજ પુષ્ટિમાર્ગનું રક્ષણ સમજવા ભગવદ્દીયો પાસેથી જોના મૂલ્ય સમજવા ત્યારે વિપ્રયોગાભિસ્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજી કૃપ કરી વિપ્રયોગ-આર્તિનું જ્ઞાન કરે આ માર્ગ નિઃસાધન ફલપ્રાપ્ત છે" વસ્તુના પ્રાપ્ત સંક્ષિપ્ત ભાગવિભાગ નીચે પ્રમાણે છે —

મૂલમ્:—નિઃસાધનફલે માર્ગે વલં નૈવોપયુજ્યતે ।

સાધનાનામતો નાયમાત્મેત્યેષોદિતા શ્રુતિઃ ॥૧॥

શબ્દાર્થ:—નિઃસાધનના ફલરૂપ એવા આ માર્ગમાં [પુષ્ટિમાર્ગમાં] સાધનનું બલ ઉપયોગી નથી તેથી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે.—અર્થ—“આ આત્મા (પરમાત્મા) પ્રવચનથી લભ્ય નથી. બુદ્ધિથી લભ્ય નથી, ગાહુ શ્રુતથી—જ્ઞાનથી લભ્ય નથી, પણ તે જીવથીજ આ આત્મા લભ્ય છે કે જેને આ આત્મા (પરમાત્મા) વરે છે. તેવા વૃત જીવનેજ આ આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ બતાવે છે.” એ શ્રુત્યનુસાર આ આત્મા-પરમાત્મા પ્રભુ જે જીવનું વરણ કરે છે તેનાથીજ પ્રભુ લભ્ય છે. **વિવેચન**—આ પુષ્ટિમાર્ગ સાધનસાધ્ય નથી, પણ કૃપાસાધ્ય છે, જીવ પોતાના બલથી કોટાનકોટિ સાધન કરે તો પણ ફલ સિદ્ધ થતું નથી તેથી શ્રુતિમાં સાધનનો નિષેધ કહ્યો છે. મર્યાદામાર્ગમાં સાધનની કૃતાર્થતા હોઈ શકે પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ભગવાન જ્યારે જીવનું વરણ કરે ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય, મર્યાદામાર્ગમાં પ્રભુની જેટલી કૃપા તેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય, પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનાનુસાર ફલ પ્રાપ્તિ થતી નથી. પુષ્ટિ તથા મર્યાદામાર્ગનું આ તારતમ્ય અત્રે નિરૂપણ કરે છે.

મૂલમ્:—કિન્તુ સર્વસ્ય સૂલં હિ હરેર્વરણમુચ્યતે ।

યથૈવ વૃણુતે કૃષ્ણસ્તથા તિષ્ઠતિ વૈ જનઃ ॥૨॥

શબ્દાર્થ:—કિન્તુ હરિનું વરણ સર્વનું મૂળ કહેવાય છે. શ્રીકૃષ્ણ જે પ્રકારે જીવને વરે છે તે પ્રકારે જીવ નિશ્ચય સ્થિતિ કરે છે, (૨) **વિવેચન:**—પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ શ્રી હરિના વરણથી થાય છે. જીવના સાધનથી સાધ્ય નથી, જે જીવનું જેવું વરણ ભગવાન કરે છે તે પ્રકારે એ જીવ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્થિતિ કરે છે [૨]

મૂલમ્:—વરણં તુ દ્વિધા સાક્ષાત્પાસ્પર્યવિભેદતઃ ।

લીલાસ્થિતેષુ વૈ સાક્ષાદન્યેષ્વસ્તિ પરમ્પરા ॥ ૩ ॥

પુષ્ટિમાર્ગમાં ફલ જીવકૃતસાધનસાધ્ય નથી. ભગવાનના વરણથી ફલ સિદ્ધ થાય છે. એવરણ બે પ્રકારનું છે.

શબ્દાર્થ:—વરણ બે પ્રકારનું છે. [૧] સાક્ષાત્ વરણ (૨) પરમ્પરાથી વરણ. લીલાસ્થિત ભકતોને વિષે સાક્ષાત્ વરણ થાય છે. અને અન્ય ભકતોને વિષે પરમ્પરાથી વરણ થાય છે.

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણની લીલાસ્થિત સુષ્ટિને વિષે સાક્ષાત્ વરણ અને અન્યમાં પરમ્પરાથી વરણ એ બે પ્રકારના વરણ છે, [૩]

મૂલમ્:—આચાર્યદ્વારકં તત્ર વરણં ન હરેઃ સ્વતઃ ।

લીલસ્થેષ્વપિ ભક્તેષુ વૃત્તેર્દ્વૈવિધ્યમીક્ષ્યતે ॥ ૪ ॥

સાક્ષાચ્છ્રુતિષુ હરિણા વરણં વહિસૂનુષુ ।

પરમ્પરાપ્રકારેણ મર્યાદાપુરુષોત્તમાત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા હરિનું વરણ થાય છે. તે સ્વતઃ [વરણ] નથી, પણ

પરમ્પરાથી વરણ થયેલું કહેવાય છે. સીદ્ધાન્તિત બહોતોને વિષે જે વરણ માય છે તે બે પ્રકારનું છે. શ્રુતિરૂપા (ગોપીજન) બહોતોને વિષે હરિએ સાક્ષાત્ વરણ કર્યું છે અને અન્નિકુમાર (ઋષિરૂપા) ગોપીજન બહોતોને વિષે પરમ્પરાથી-મર્માદાપુરુષોત્તમ [શ્રીરામચન્દ્રજી] દ્વારા હરિએ વરણ કર્યું છે (૪-૫) વિવેચન—શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા જે જીવને વરણ થયું છે તે સ્વત વરણ નથી પણ પરમ્પરાથી [શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા] હરિ જીવને વરે છે. શ્રીકૃષ્ણની સીદ્ધાન્તિ વિષે પોતે બે પ્રકારના વરણ કર્યા છે [૧] સાક્ષાત્ (૨) પરમ્પરાથી. શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં શ્રુતિરૂપા (ગોપીજન) બહોતોનું વરણ બગવાને સાક્ષાત્-પોતે કર્યું છે. શ્રુતિઓને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણથી વરપ્રાપ્તિ થઈ જો વાત બદ્ધામનપુરાણમાં પ્રસિદ્ધ છે. ઋષિરૂપા સોળ હજાર અન્નિકુમારનું વરણ પરમ્પરાથી જોટલે મર્માદાપુરુષોત્તમ (શ્રીરામચન્દ્રજી) દ્વારા થયું છે જે વાત્તા શમાયણમાં પ્રસિદ્ધ છે જે પ્રકારે સીદ્ધાન્તિને વિષે પણ બે પ્રકારના વરણ છે (૪-૫)

મૂલમ્—અન્યથાપ્યત્ર મેદોઽસ્તિ દાસતાત્મીયતાદિભિઃ ।

આત્મીયત્વેનાવતારે દાસત્વેનાન્યદા વૃત્તિઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ—જન્ય પ્રકારે પણ જન્ય વરણમાં દાસતા તથા આત્મીયતા જેમ બે પ્રકારનાં હોય છે. અવતારદશામાં આત્મીયતાથી વરણ છે અને અનવતારદશામાં દાસતાથી વરણ છે. **વિવેચન—**સાક્ષાત્ તથા પરમ્પરા જેમ બે હોય ઉપરાન્ત વસ્તુનું જન્ય બે પ્રકારનું હોય છે. જેક આત્મીય વરણ અને જેક દાસતાવથી વરણ. અવતારદશામાં ભગવાનના સમ્બન્ધીઓને જે વરણ માય છે તેને આત્મીય વરણ કહે છે. અનવતારદશામાં દાસતાવ માય ત્યારે વરણ માય છે (૬)

મૂલમ્—દાસત્વેઽપ્યસ્તિ મેદો હિ મર્યાદાપુષ્ટિમેદત ।

અતો ન જીવસ્વાતન્ત્ર્ય દાસત્વાદ્દિ નિસર્ગતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—દાસપણના વરણમાં પણ મર્માદાથી વરણ તથા પુષ્ટિથી વરણ જેમ બે પ્રકારના હોય છે. તેથી જીવને સ્વભાવથી દાસત્વ છે અને તેથીજ સ્વતન્ત્રતા નથી (૭) **વિવેચન—**દાસભાવમાં બે પ્રકાર છે. જેક મર્માદા તથા જેક પુષ્ટિથી વરણ. દાસત્વ ધર્મ જીવમાં સ્વભાવથી છે તેથી સ્વતન્ત્ર નથી. જીવ દાસત્વધર્મથી પ્રભુનો સમ્બન્ધી માય છે તેથી દાસત્વધર્મ સર્વથી અધિક છે (૭)

મૂલમ્—યથા વૃત્તિસ્તથા સર્વ કૃષ્ણસ્તસ્ય કરોતિ હિ ।

૧ શ્રીરામચન્દ્રજી ત્યારે વનવાસ કરતા ચાલ્યા જતા ત્યારે કેટલાક ઋષિકુમારે શ્રીરામચન્દ્રજી સોનવથી મોઢ પામ્યા. અને શ્રીરામચન્દ્રજી પાસે બઈ વિનંતિ કરી કે તે પ્રભુ ! જામારે જાવનો અવસર કરવો છે. શ્રીરામચન્દ્રજીએ કયું કે જા અવતારમાં તો તમારો જે મનોરથ પ્દારાથી પરિપૂર્ણ થઈ જશે તેમ નથી કારણ કે હું જોકપત્નીવત પું પણ શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં તમારો મનોરથ પરિપૂર્ણ થયો. જે ઋષિકુમાર જા વચનાનુસાર ન દરાવજોને ત્યાં સોગંદભરે કુમારિઓનું રૂપ પરી શ્રીરામચન્દ્રજી સેવા કરનાર દાસીરે રજા દતા અને જેમનો મનોરથ પણ પોને પરિપૂર્ણ થો. જે પ્રકારે મર્માદાપુરુષોત્તમ શ્રીરામચન્દ્રજીદ્વારા પ્રભુએ જે ઋષિરૂપાઓનું વરણ કર્યું હતું.

મર્યાદાયાં વૃતૌ તસ્ય ભવેત્ સાધનનિષ્ઠતા ॥ ૮ ॥

પુષ્ટાવનુગ્રહે દૃષ્ટિસ્તયૈવ સકલં પુનઃ ।

વયં ત્વનુગ્રહાચાર્યૈઃ પુષ્ટૌ મર્યાદયા સહ ॥ ૯ ॥

અઙ્ગીકૃતિસમર્યાદૈઃ સર્વેઽપ્યઙ્ગીકૃતાઃ સ્વતઃ ।

અતસ્તદુક્તમર્યાદાસ્થિતિર્હિ હિતકારિણી ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાથઃ—જે જીવનું જેવું વરણુ છે તેવું સર્વ શ્રીકૃષ્ણ કરે છે. જેનું મર્યાદામાં વરણુ છે તેને સાધનમાં નિષ્ઠા થાય છે. પુષ્ટિમાં જેનું વરણુ હોય છે તેની દૃષ્ટિ અનુગ્રહમાં થાય છે. તે અનુગ્રહની કૃપાની દૃષ્ટિથી તેનું સર્વ સિદ્ધ થાય છે. આપણુ સર્વને તો અંગીકારમાં મર્યાદાસહિત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિમાં મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યા છે. તેથી એમના વચનામૃતની મર્યાદામાં સ્થિતિ રાખવી તે આપણુ હિત કરનારી છે. (૮-૯-૧૦)

વિવેચનઃ—જેવી જેની વૃત્તિ (વરણુ) તે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ તેને ફલદાન કરે છે. એ વાત શ્રીમહાપ્રભુજીએ પુષ્ટિપ્રવાહ મર્યાદાઅન્યમાં કહી છે:—એ વચનાનુસાર પ્રવાહી સૃષ્ટિ, પ્રભુએ ઇચ્છામાત્રથી મનથી સર્જી છે એ સૃષ્ટિને સંસાર ફલ પ્રાપ્ત છે, પ્રભુએ વચનથી વેદમાર્ગીય સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી. એ સૃષ્ટિનું ફલ સત્યલોક (મોક્ષ) છે. ભગવાને નિજ શ્રીઅંગમાંથી જે સૃષ્ટિ પ્રકટ કરી તે પુષ્ટિસૃષ્ટિ કહેવાય છે, એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિ ભગવત્સેવા કરવામાં જ આસક્ત થઈ રહે છે. એ પુષ્ટિ સૃષ્ટિનું ફલ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો આસ્વાદ છે. એ પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવો ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવાને જ પ્રકટયા છે, અન્ય કોઈ કાર્ય કરવાને અર્થ નહિ. એ પુષ્ટિજીવોના શરીર સ્વરૂપથી, ગુણથી તથા લિંગથી ભગવાનનો જેવા સુન્દર છે, એમને રોગ, પીડા, તથા ઉપદ્રવાદિ, દુઃખ આપી શકતા નથી, એ પ્રકારે જેવો જીવ તેવી જ તેની ક્રિયા અને તે પ્રકારે જ શ્રીકૃષ્ણ તેને ફલદાન કરે છે. જે જીવનું વરણુ મર્યાદામાં થયું છે તે જીવની નિષ્ઠા સાધનમાં થાય છે, અને તેથી તે જીવ એમ ઇચ્છા કરે છે કે ‘અમુક સાધન કરીશ તો અમુક ફલ મને પ્રાપ્ત થશે.’ જે જીવનું વરણુ ભગવાને પુષ્ટિ-માર્ગમાં કર્યું છે તે જીવ પ્રભુનો અનુગ્રહ જોઈ રહે છે. એ જીવ સર્વ કર્મકરે, ભગવદ્ભક્ત પણ પાલે પરન્તુ મનમાં ‘હું સાધન કરે છું’ તેથી મને ફલ પ્રાપ્ત થાય છે’ એમ સ્વકૃત સાધનબલનો વિચાર કરતો નથી. એ પુષ્ટ જીવ નિઃસાધન-નિષ્કિચન થાય છે. એ જીવ એમ જ જાણે છે કે ‘પ્રભુ કૃપા કરશે ત્યારેજ મ્હારું કાર્ય સિદ્ધ થશે.’ એ પ્રકારે સર્વ સ્થળે સર્વકાર્યમાં પ્રભુનો અનુગ્રહ જોઈ રહે છે. (૯)

પુષ્ટિમાર્ગમાં જેનું વરણુ થયું છે એવો જીવ પોતાનું સર્વકર્તૃત્વ પ્રભુનું છે એમ સમજે છે. એ જીવ જે કંઈ ફલ પ્રાપ્ત કરે છે તે પોતાના સાધનબલથી થયું છે એમ સ્વીકારતો નથી સર્વ ફલમાં, સર્વ કોઈ કાર્યમાં ભગવત્કૃપાનું જ બલ જોઈ રહે છે એ જીવના સાધન તથા ફલ એ બંને ભગવાન પોતે જ થઈ જાય છે ‘મ્હારૂં સાધન તથા ફલ ઉભય ભગવાનથીજ આવે છે’ એમ દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે.

અનુગ્રહરૂપ શ્રીઆચાર્યજીએ આપણને પુષ્ટિમાર્ગમાં મર્યાદાસહિત અંગીકૃત કર્યા છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીગુણાધિજી શ્રીમહાપ્રભુજીનું નામ આપે છે કે. ‘અઙ્ગીકૃતૌ સમર્યાદૈઃ’

અર્થઃ—અંગીકારમાં પણ મર્યાદાસહિત પોતે (શ્રીઆચાર્યજી) છે.’ એ વાક્યાનુસાર

સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોનો જીતીકાર, પોતાની સ્વતઃ મર્્યાદાથી' કર્યો છે, તેથી શ્રીજી-
નાર્મજી મહાપ્રભુજીની ઈચ્છા પ્રમાણે સ્થિતિ કરવામાં વૈષ્ણવનું હિત યાય છે (૬-૧૦)

મૂલમ્ - પુષ્ટિપ્રમુત્વાદ્સાક લૌકિકી પારલૌકિકી ।

સર્વાચિન્તા હરેરેવ નિશ્ચિન્તત્વ વિભાવ્યતામ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—આપણી આ લોક સંગ્રહ થી તથા પરલોકસંગ્રહથી સકલ ચિન્તા
પુષ્ટિપ્રમુત્વાદી હરિને જ છે, તેથી નિશ્ચિન્તપણું વિભાવ્યું (૧૧) **વિવેચનઃ**—અમારું
પ્રભુ પુષ્ટ છે, તેથી પોતાની કૃપાથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવની લૌકિક વૈદિક 'સર્વ' ચિન્તા
હર 'હરિ'—એમ નિશ્ચય મનમાં રાખવો, એ પ્રકારે નિશ્ચિન્તપણું રાખવું

મૂલમ્ - અત યવોકમાચાર્યૈર્નિજેષ્ઠાત્ કરિષ્યતિ ।

નોપેક્ષતે નિજાનાર્તદન્ધુ શ્રીગોકુલેશ્વર ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેથી શ્રીમહાપ્રભુજીને કહ્યું છે કે—'પોતાની તથા પોતાનાં ભક્તની
કૃપાથી સર્વ કંઈ જાનવાન કરશે.' કીનજન્યુ શ્રીગોકુલેશ્વર નિજ ભક્તોની ઉપેક્ષા કરવા
નથી (૧૨) **વિવેચનઃ**—ઉપર કહ્યું તે પ્રકારે નિશ્ચિત થઈ પ્રભુની કૃપા જાણવી, નવરત્ન
અન્નમાં શ્રીજીનાર્મજીના નવનામૂત છે કે—'સર્વેશ્વરસ સર્વાત્મા નિજેષ્ઠાત્ કરિષ્યતિ
'પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ જે સર્વના મુશ્વર છે તથા સર્વના આત્મા છે તે નિજેષ્ઠાથી વિના મામે
સર્વ સિદ્ધ કરશે જાનાર્મજી જનોના બે પુ શ્રીગોકુલેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ નિજ જનની ઉપેક્ષા કરશે નહિ

મૂલમ્ - હરીષ્ઠા વિપરીતાઽપિ દાસદુ સ્વાલોકનાત્ ।

અનુકમ્પાનિધાનત્વાદ્દરેર્વિપરિવર્તિતે ॥ ૧૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણ નિજેષ્ઠાથી સર્વ કરશે એમ કહ્યું ત્યાં ગાંધી સહ કરે છે કે—'પ્રભુ સ્વતન્ત્ર છે
તો બીજાને એમની વિપરીત ઈચ્છા થાય ત્યારે પ્રાર્થના કરવી કે નહિ, તો તેના ઉત્તરમાં કહે છે

શબ્દાર્થઃ—હરિની કૃપા વિપરીત હોય તો પણ દાસદુ દુ બે જોવાથી, તથા પોતે
કૃપાના નિધાન છે તેથી એ વિપરીત કૃપા પણ અનુકૂલ અર્થ જાય છે

વિવેચનઃ—હરિની કૃપા વિપરીત હોવાય છે તે તો જીવના જ્ઞાનથી જ વિપરીત
હોવાય છે પ્રભુ વિપરીત દુઃખ જતાનોને પણ અન્તે ભક્તનું મુખ જ ઈચ્છે છે ભક્તનું દુઃખ

૧ મહાકૃતી સમર્પણઃ જીતીકારમાં શ્રીમહાપ્રભુજી સ્વમાર્ગે જાયો તા સહિત છે જાતીકારમાં
જીવન સાધનની જોડાણનો નિયમ ક્યો છે તેથી અસ્તિમાર્ગે પ્રપન્નાદિ સાધનનો ઉપયોગ કરી જો
એમ સહા દર કરવા કૃતી સમર્પણ એ નામની જાણા શ્રીકૃષ્ણજી કરે છે (૨) અનુકૂળની જ
પ્રકારે જાતીકાર એમ જાતીકાર સમાન છે પણ જાતીકારનો પ્રકાર ભિન્ન છે તેથી જાતીકાર મર્્યાદા
સહિત છે નિમર્્યાદા નથી. (૩) જાતીકાર જતા શ્રીજીનારપ મર્્યાદાસહિત શ્રીજીનારજી છે મૂલ કૃતીકાર
પુષ્ટિમાર્ગીય તત્ત્વ છે તેથી શ્રીજીનારપ મર્્યાદાથી જાતીકાર કરે છે (૪) સમર્પણગીતારમાં શરણુ
વૈતિરૂપ મર્્યાદાસહિત શ્રીમહાપ્રભુ છે (૫) જાનવાન શ્રીજીનારની સેવાના જાતીકારમાં મર્્યાદા
જાતીકાર સહિત છે, જુઓ, પુષ્ટિભક્તિપદ્યા ગાસિકા સર્વોત્તમ ગીત.

અન્યથા ક્રિયમાણં તુ કૃષ્ણસાયુજ્યસાધકમ્ ।

ન મુલ્યફલસમ્બન્ધસ્તતો ભવતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૧૬॥

શબ્દાર્થ—આર્તિથી જ ને, સેવા શુદ્ધ કથાદિક સાધ છે, તે આ આપણા પ્રભુ(શ્રીય
આર્ચ)એ કહેલા પુષ્ટિમાર્ગમાં નિશ્ચય પ્રવિષ્ટ થાય છે, અન્ય પ્રકારે ને [આર્તિ] વિ
ને સેવાશુદ્ધકથાદિક સાધ છે તે તેા મીઠુશ્ચુના સામુજ્ય-સાધક કોય છે તેથી મુખ
ફલનો સમ્બન્ધ થતો નથી એ નિશ્ચય છે વિવેચન.—આર્તિસહિત ભગવત્સેવા કર
આર્તિસહિત વચનથી શુદ્ધ માનાકરણ, આર્તિસહિત સંયોગના પદ તથા અનોસર
વિપ્રયોગના પદનુ ગળ કરવું. આર્તિસહિત ભવણથી શ્રીમુખાધિનીલ આદિ મન્ય સાધન
ત્તયા-મનથી શ્રીકૃષ્ણની લીલાનુ સ્મરણ કરવું. આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગીય વેષ્ટુવે સ્થિ
કરવી. ત્યારે જ પુષ્ટિમાર્ગીય ફલ પ્રાપ્ત થાય. કોઈ એમ શકા કરે કે વિદ્યામાં અને
સાધનથી ફલ બતાવ્યા છે, છતાં ‘સાધનથી ફલ પ્રાપ્ત થાય છે’, એમ તમે કહે છે
તેનુ શું કારણ ? ત્યાં સમાધાન કરે છે કે—“પુષ્ટિમાર્ગીય ક્રિયાનો ભાવ ન સમજી, કેવ
સાધન બાળી સેવા કરે નો મીઠુશ્ચુનુ સામુજ્યરૂપ [શ્રીકૃષ્ણમાં લક્ષણ] સુક્તિફલ પ્રાપ
થાય. પણ તેથી પુષ્ટિમાર્ગના સુખ્ય ફલનો સમ્બન્ધ ઠઠાપિ થતો નથી, એ સિદ્ધાન્ત છે

મૂલમ્—તદાર્તિપ્રાપ્તિરેતેષાં તદ્રૂપાચાર્યસેવનાત્ ।

તલ્કપાતસ્તદુદિતવચોદૃન્દવિચારણાત્ ॥૧૭॥

નિવેદનાનુસન્ધાનાત્ સદા સત્સન્નસ્તમ્ભવાત્ ।

અન્યથા ન ભવેદેવ સ્વકૃતાનન્તસાધનૈઃ ॥૧૮॥

શબ્દાર્થ—ઉપર કહેલી આર્તિની પ્રાપ્તિ વિપ્રયોગના અગ્નિરૂપ શ્રીઆચાર્યના
સેવનથી, એમની કૃપાથી, એમના વચનામૃતના સમૂહના વિચારથી, નિવેદનના અનુસન્ધાનથી
તથા સદા સત્સન્નથી થાય છે. અન્ય કોઈ પ્રકારે આપણે ‘કરેલા’, અનન્ત સાધનથી એ
આર્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી (૧૭-૧૮) વિવેચન.—વિપ્રયોગાત્મક આ પુષ્ટિમાર્ગીય
આર્તિની પ્રાપ્તિને અર્થે વિપ્રયોગાગ્નિરૂપ શ્રીવક્ષ્યમાચાર્યના ભરણુકમલની અત્યંત
પ્રીતિથી સેવા કરવી. ત્યારે શ્રીઆચાર્યના લગુ તથા સુવિસ્તૃત મન્ય શ્રીમુખાધિનીલ
આદિમાં વચનામૃતનો વિચાર અદર્શિય કરીએ ત્યારે એમની કૃપાથી આર્તિનું થવ
થાય. નિવેદનનુ અનુસન્ધાન અષ્ટપ્રકાર કરવું નવરત્નમન્યમાં શ્રીઆચાર્ય કહે છે કે—
“ તાદૃશીય વેષ્ટુવોના સત્ત્વમાં સર્વથા નિવેદનનુ સ્મરણ કરવું એ ” એ પ્રકારે આર્તિ
થાય છે. અન્યથા કોટાનકોટિ સાધન કરેા પણ આર્તિ સિદ્ધ થતી નથી અને એ
વિપ્રયોગ-આર્તિ-તાપક્રેશના અભાવમાં ફલની આશા ક્યાંથી હોઈ શકે ? (૧૮)

મૂલમ્—યે ભાવ ષર્દ્ધયન્ત્યેષ દૃષ્ટં ષચનવર્ષણે ।

સગોઽપિ તેષાં કર્તવ્યો નાન્યેષામિતિ નિશ્ચય ॥૧૯॥

શબ્દાર્થ:—જે ભગવદીયો વચનની વૃષ્ટિથી ભગવદ્ભાવની દૃઢ વૃદ્ધિ કરે એમનો સંગ કરવો અન્ય કોઈનો સંગ ન કરવો એ નિશ્ચય છે. (૧૯) **વિવેચન:**—ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ભાવની વૃદ્ધિ કરાવનાર, શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીશુસાંઈજીના લઘુ તેમજ સુવિસ્તૃત અન્ય શ્રીસુખાધિનીજી, નિબન્ધ, ભાષ્યાદિકનું શ્રવણ કરાવનાર, તથા એમાં રહેલા ગૂઢ અર્થ સમજાવનાર ભગવદીયનો સંગ કરવો આ પ્રકારે શ્રવણ તથા અર્થનું જ્ઞાન થયા પછી વૈષ્ણવે પોતે એ અન્યનો પાઠ કરવો. ત્યારે આર્તિ સિદ્ધ થાય એમાં સન્દેહ નથી. (૧૯)

મૂલમ્:—તદુર્લભત્વે બાધિર્ય મૂકત્વં વા વરં મતમ્ ।

વાચ: પ્રભૂર્ણાં વદને દુર્જનાનાં ભવન્તિ ન ॥૨૦॥

શબ્દાર્થ:—એવા ભગવદીયો દુર્લભ હોય તો બહેરાપણું વા મૂંગાપણું ઉત્તમ છે. કારણ કે દુર્જનનાં સુખમાં પ્રભુનાં શુણ્ણાનની વાચા હોતી નથી. (૨૦)

વિવેચન:—ઉપર કહ્યા એવા ભગવદીયનો સંગ આ કાલમાં બહુ દુર્લભ છે. તેથી અન્ય કશું ન થાય તો પણ વૈષ્ણવે લૌકિકમાં મૂક (મૂંગા) તથા બધિર (બહેરા) થઈ રહેવું. વૈષ્ણવે લૌકિકમાં હુઃસગનો લય દૂર કરવા ન તો કોઈ લૌકિક વાત શ્રવણ કરવી કે ન તો કોઈ વાતનું ભાષણ કરવું. લૌકિકમાં બધિરપણું વા મૂંગાપણું જ આ સમયમાં શ્રેષ્ઠ છે, પ્રભુના સુખમાંથી નિકળેલા વચનામૃત દુર્જનના સુખમાં કોઈ શકે નહિ. તેથી એવા દુષ્ટજનની વાર્તા શ્રવણ કરવામાં ફલ નથી, કે એનો સંગથી લાભ નથી. ભગવદીયે દુર્જન વા અન્યમાર્ગીયના સુખથી ભગવદ્વાર્તા ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ સર્વથા ન કરવું. અન્યમાર્ગીયના સુખથી શ્રવણ કરવું એ કેમ બાધક છે. તે હવે સમજાવે છે. (૨૦)

મૂલમ્:—સ્લેષ્ઠાનામિવ ગાયત્રી તતઃ શ્રવણતઃ કિમુ ।

તત્સધર્માસ્તત્ર વર્ણા અનુભાવતિરોહિતાઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જે સ્લેષ્ઠના સુખમાં ગાયત્રી હોય તો તેના શ્રવણથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, કારણકે એ ગાયત્રીના અક્ષરો દૈવીપ્રભાવરહિત તથા સ્લેષ્ઠના સમાન થઈ રહે છે.

[તે જ પ્રકારે જે અન્યમાર્ગીય મનુષ્યના સુખથી ભગવદ્વાર્તા તથા કથાદિકનું શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા અન્યમાર્ગીયના સમાન થઈ રહે છે. એથી કંઈ ફલમળતું નથી]

વિવેચન:—સ્લેષ્ઠના સુખથી ગાયત્રીનું શ્રવણ કરવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, એટલું જ નહિ પણ વિપરીત બાધક પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે આસુરના દુષ્ટ ધર્મને લીધે ગાયત્રીના વર્ણમાંથી આધ્યાત્મિક તથા આધિદૈવિક ભાવનું તિરોધાન થાય છે. કેવલ આધિ-લૌકિક ભાવ એ ગાયત્રીમાં રહે છે. તે જ પ્રકારે અવૈષ્ણવના સુખથી ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ કર્યાથી ભગવદ્વાર્તા ફલરૂપ થતી નથી, પરંતુ બાધક થાય છે ગંગાજલ સુંદર છે પરંતુ નીચ જાતિ (ચમાર, ચાણકાલાદિક) ના પાત્રમાં પડવાથી એ જલ અશુદ્ધ થાય છે તથા એનું પાન કરનાર ઉચ્ચ જ્ઞાતિજનને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે. તે જ પ્રકારે ભગવદ્વાર્તા-કથાદિક વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવના સુખમાંથી ગાયત્રી તથા ભગવત્કથાદિકનું શ્રવણ થાય તો તે ભગવદ્વાર્તા દૈવી પ્રભાવરહિત તથા સ્લેષ્ઠના સમાન થઈ રહે છે. એથી કંઈ ફલમળતું નથી]

મૂલમ્—અતઃ ફલ ન શ્રવણાદ્યોપ પ્રત્યુત્ત જાયતે ।

સાધધાનતમે સ્થેયમીદક્ષશ્રવણકીર્તનાત્ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ—એથી, કથાવાચારિકના અવલુથી ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પણ ઉલટો રોપ ઉઠાવે છે તેથી એવા અવૈષ્ણવની કથાના અવલુ તથા કીર્તનથી બહુ સાધધાન થઈ વૈષ્ણવોએ રહેવું (૨૨) વિવેચન—એવા દુષ્ટ બહિર્મુખ તથા અન્યમાર્ગીયના મુખથી ભગવદર્શનું અવલુ કર્યાથી કથું ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી પ્રત્યુત્ત એ અવલુના રોપ દૂર કરવા પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે એમ છે તેથી “હે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવો! તમે સર્વે સાધધાન રહેજો! જે કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીમાં સ્થિતિ કરતો હોય, તથા પુષ્ટિમાર્ગને અનુસરી ક્રિયા કરતો હોય એવા સુન્દર પાત્રના મુખથી અવલુ તથા કીર્તન કરજો! ત્યારે જ તમારો ભક્તિમાર્ગમાં—પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થશે” એમ શ્રીકૃષ્ણપણી શિક્ષા છે

આધુનિક સમયમાં જે વૈષ્ણવો જાણનાથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ધર્મના સ્વીકાર નેમણે કરી નથી એવા અવૈષ્ણવ સેવમાર્ગીના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવત તથા શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાદિ ભગવદ્ગ્રંથનું અવલુ કરે છે તેઓને કહેવો નથી ઉપોચ્ચ થી દરિયાવળ આપે છે । જે જે વૈષ્ણવો કોઈ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવના મુખથી શ્રીમદ્ભાગવતદિ સાંભળી કથાનું અવલુ કરે તે તેઓ શ્રીઆચાર્યપણી આપાનો આદર મેળે

મૂલમ્—નિરપેક્ષા કૃષ્ણજના નિજાચાર્યપદાશ્રિતાઃ ।

શ્રીભાગવતતત્ત્વજ્ઞા વુર્લભા યવ મૂતલે ॥ ૨૩ ॥

અતઃ શરણમાત્ર હિ કર્તવ્યમશિલ તત ।

ચદુક્ત સાતશ્વરણેરિતિ શાક્યાન્નવિપ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—નિરપેક્ષ, શ્રીઆચાર્યપણીના અવલુક્રમભવેના આશ્રય કરનારા, કૃષ્ણના ભક્તો મૂતલ ઉપર દુર્લભ છે (૨૩) તેથી શરણમાત્ર જ કર્તવ્ય છે શ્રીમુસાઈએ વિદ્ય સિમાં કહ્યું છે કે—“તાતબરણ શ્રીમદ્દામણુએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી આશ્રયસ્થાન છે અને એમના (શ્રીકૃષ્ણના) શરણથી જ અમને નિશ્ચિન્તતા છે ” જે વાક્યથી સર્વ સિદ્ધ થશે. (૨૪) વિવેચન—પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે તે કથાની અપેક્ષા રાખતા નથી. એમના દુઃખ પૂર્ણકામ હોય છે એટલે કે એમના સર્વ કામ—અભિલાષા પરિપૂર્ણ થયા હોય છે નેથી એમને લૌકિક વૈદિક કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની ઉત્કણ્ઠા હોતી નથી. એ ભગવદીયો લૌકિક વૈદિક—કામથી ચઢિત હોય છે એઓ એવા નિરપેક્ષ હોય છે કે એમને બાર પ્રકારના શિક્ષાની પણ વાંછના હોતા નથી. એઓ એક શ્રીકૃષ્ણના હાસ્યન હોય છે જે ભગવદીયો શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય દેવ તથા અન્ય અન્ય તારાદિ કથામાં આસક્તિ રાખતા નથી. આમ અન્યાશ્રય ત્યાં શ્રીબેલુદેવ—સદાશિવ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ રાજે છે જે ભગવદીયો નિજ આચાર્ય શ્રીવદ્દ ભાષીયના અવલુક્રમભવેના હક આશ્રય કરે છે જે શ્રીભાગવતનું તત્ત્વ, શ્રીમુનેશ્વરની તથા નિજ પાદિ શ્રીઆચાર્યપણ તથા શ્રીમુસાઈએ પ્રણીત અન્યોને અનુસરી પાતે સમજતા હોય તથા અન્યને સમજાવતા હોય એવા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયો દુર્લભ છે. જે એવા ભગ

કૃષ્ણલીલાદોષદૃષ્ટૌ તથા કર્મજહેઽપિ ચ ॥૪॥

આચાર્યવિમુક્ષે નિત્યમસદ્વાદવિમૂષિતે ।

પતાદદશે તુ હૃદયે હરિર્નાવિશતે ક્વચિત્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ — કામથી આવિષ્ટ, ક્રોધમુહત, સસારમાં આસક્તિમુહત, લોભથી વ્યાપ્ત, નિરંતર ધનસમ્પદ કરવામાં તત્પર, દયાથી રહિત, નિત્ય સંતોષરહિત, શોકથી આતુલ ભયથી અકાન્ત વિષયધ્યાનમાં તત્પર, ખઠ કારમુહત, દૂર, દુષ્ટજનના પક્ષનું પોષણ કરનાર, જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરનાર, સર્વકેવલમાન પ્રભુની તુલના કરે એવા ચિન્તનમુહત લૈકિકમાં સુ મુખ, મીઠુશ્વરના જન પ્રતિ વિમુખતામુહત, મીઠુશ્વરની લીલામાં રોષદરિ કરનાર, કર્મમાં જરૂની સમાન આસક્ત મનાર, શ્રીઆચાર્યજીથી વિમુખ તથા નિત્ય અસત્ વાદમાં મૂષિત—એવા હૃદયમાં હરિ જી પ્રવેશતા નથી.

વિવેચન—અવિદ્યાના ઉપર જતાવેલા દોષો જે હૃદયમાં હોય તેમાં ભગવાન કદાપિ પ્રવિષ્ટ થતા નથી એ હૃદયમાં કામાદિનો આવેશ હોય તો શ્રીઆચાર્યજીના વચનામૃત પ્રમાણે વિષયથી પૂર્ણ એવા દેહમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી. શ્રી આચાર્યજી સંન્યાસનિર્ણય નામના પોતાના ગ્રન્થમાં કહે છે કે —(વિષયથી વ્યાપ્ત દેહ છે એમના એવા જીવોમાં સર્વથા હરિનો આવેશ થતો નથી) આ પ્રકારે કામ દુઃખ, ક્રોધ, આતુલસ્વરૂપ ક્રોધ હૃદયમાં પૂર્ણ થયો હોય ત્યાં પણ પ્રભુ કેવી રીતે પધારી શકે? એ પ્રકારે ક્રોધ પણ બાધક છે આ લૈકિક સસારમાં દેહસંગ થી કુટુંબ, શુદ્ધિની ભરણપોષણમાં અષ્ટપ્રકાર આસક્ત હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન આવિષ્ટ થતા નથી. જે લોભથી દ્રવ્ય એકત્રિત કરે છે, જે દ્રવ્યને લીધે આપમાત, બૌદ્ધ, તથા અન્ય દૂર કર્મો કરે છે, જે દ્રવ્યનેજ પોતાનું સર્વસ્વ માની રહે છે, જે અષ્ટપ્રકાર એક કોઠી બા પાઈને ભેટવામાં તત્પર થઈ રહે છે અને જને દેહસંગ થીજોમાં લોભ હોય છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી જે ધન-ઉપાર્જન કરવામાં અષ્ટપ્રકાર પરાયણ છે જેને સદા ધનનીજ વાર્તા કરવાનું મન યાય છે, અને જે ધનમાંજ સંપ્ત રહે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી (૧) જે જીવ દયાથી રહિત હોય છે, સર્વથા અન્ય જીવોની હિંસા કરે છે, તથા કોઈને પણ દુઃખી જોઈ પ્રસન્ન રહે છે તેના હૃદયમાં વિરાજતા નથી, જે જીવ સ્નેહરહિત હોય છે, જેને ભગવદીય વૈષ્ણવમાં રચક પણ સ્નેહ દોતો નથી, જે જામે જોટલી ભગવદ્વાર્તાનું ભવણ કરે પણ જેને સ્વરૂપ ભગવદ્રસ પણ ઉદભવતો નથી એવા રુઝ (હુખા) હૃદયમાં—ગુણ હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી, જેને યથાલાભથી સન્તોષ થતો નથી જે સદા હાથ! હાથ પૈસાને માટે કરે છે, “આજે તો કંઈ દ્રવ્યોપાર્જન કંઈ નથી કાલે કાલે કેમ નિભાવાશે?” એમાં નિરંતર કલેશ કરી રહે છે તો તેના હૃદયમાં હરિ સ્થિતિ કરતા નથી, જે સ્ત્રી, પુત્ર, કુટુંબ તથા મૃદ બા પારના શોકથી નિરંતર આતુલવ્યાતુલ થઈ રહે છે જૂઠ તથા કુટુંબનો નિર્વાહ કેમ ચાલશે એમાં ને એમાં જ બાંધવાવસ્થાથી તે વૃદ્ધાવસ્થાપર્વન્ત શોકથી વ્યાતુલ થઈ રહે છે—એવા અતિથય સસારી લૈકિક જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી, જે સદા ભયથી કંપા

યમાન રહે છે, જેને સદા રાજભાવ, કાલ ભવ, ચૌર ભવ, જ્ઞાતિસમ્બન્ધી ભવ, દેહસમ્બન્ધી, ભવ, ઇત્યાદિક લૌકિક ભવ આકુલવ્યાકુલ કરી દે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન કદાપિ સ્થિતિ કરતા નથી. જે વિષયાદિકના સાધનમાં તત્પર રહે છે, જ્યારે દેહના વિષય સિદ્ધ થતા નથી ત્યારે જે મનમાં વિષય પ્રાપ્ત કરવા અનેક વિચાર કરે છે, જે વૈષ્ણવધર્મ પાલવાના મિષથી અન્ય વૈષ્ણવો પાસેથી સુન્દર જ્ઞાનપાન તથા વસ્ત્રાદિકની આશા રાખે છે, તથા જે પરત્તી સાથે વિષયલોગ કરવાનું ધ્યાન કર્યા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ સર્વથા આવેશ કરતા નથી. (૨) જે અહંકારયુક્ત રહે છે, જે એમ અભિમાન કરે છે કે:-મારા સમાન અન્ય કોઈ નથી, હું વૈષ્ણવધર્મનું ખરેખર રહસ્ય સમજું છું! મ્હારામાં વૈષ્ણવતા સારી છે! હું અનેક મનોરથ કરું છું! હું સકલ કુટુંબનું પોપણ કરું છું! સર્વ મ્હારી આજ્ઞા પાલે છે! 'તેના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી.' જે હૃદયમાં કૂર રહે છે, પર જનનું અનિષ્ટ ઇચ્છે છે, જે મનમાં એમ અભિલાષ રાખે છે કે 'ક્યારે મારો દાવ આવે કે એને હુ.ખ આપુ' જે સદા વઢિને વાંકો જ ચાલે છે, તેના કૂર હૃદયમાં તથા કુટુંબ કાર્ય કરનારા-ચૌરી, અન્યાય તથા અન્ય નિર્દોષ જનોનું અનિષ્ટ કરનારા અસત્ પુરુષોનો પક્ષપાત કરે છે તેમના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવો જ્ઞાનમાર્ગમાં સ્થિતિ કરીને સ્વામિસેવકભાવ જાણતા નથી, તથા સર્વશુભયુક્ત ભગવાનના સ્વરૂપને સમજતા નથી. તેમજ જેઓ ભગવાનને નિરાકાર જાણે છે એવા જ્ઞાનીના હૃદયમાં ભગવાન રહેતા નથી. કેટલાક જીવો એમ કહે છે કે ભગવાન તો સર્વ દેવની સમાન છે અને તેથી બ્રહ્મા, મહાદેવ, ગણેશ, ઇન્દ્ર, ચરુડી ઇત્યાદિક દેવતાસમાન ભગવાનનું ચિન્તન કરવું જોઈએ અને ભગવાનના આશ્રય સાથે એ દેવોનો પણ સમાન આશ્રય કરવો જોઈએ, એ દેવો પણ ફલ આપે છે તેથી એમની પાસે ફલની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ' એમ સમજનાર તથા સમજાવનાર લોકો પોતે અન્યાશ્રય કરે છે તથા અન્ય (વૈષ્ણવો) ને અન્યાશ્રય કરાવે છે તેથી એવા જીવોના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવિષ્ટ થતા નથી

ભગવાનથી કોઈ અધિક નથી ભગવાનની સમાન કોઈ નથી ભગવાનની સમાન કોણ હોઈ શકે? એ અર્થની અનેક શ્રુતિ તથા અનેક યુક્તિઓના આધારે શ્રીઆચાર્યજી કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં કહે છે કે "સકલ દેવ પ્રાકૃત હીન છે-પ્રકૃતિસમ્બન્ધી છે બૃહત્ પદ્મનો આનન્દ ગણિત 'હોઈ શ્રીકૃષ્ણથી નિકુટ-હીન છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનન્દ છે તેથી શ્રીકૃષ્ણજ (અન્યદેવતા નહિ) મ્હારી ગતિ થાઓ." તેજ પ્રકારે શ્રીગુણજી કહે છે કે-અન્યદેવ કે અન્યમાર્ગીઓના સમ્બન્ધનો ગન્ધ પણ-ગળ કાપે છે, એ પ્રકારે વેદ, ગીતા, તથા શ્રીમદ્ભાગવતાદિ પ્રમાણશાસ્ત્રોના આધારે શ્રીઆચાર્યજી-શ્રીકૃષ્ણવિના અન્ય પ્રાકૃત દેવના આશ્રયનો ગન્ધ પણ ત્યજવાની સખ્ત આજ્ઞા કરે છે છતાં એતન્માર્ગીય વૈષ્ણવો આધુનિક સમયમાં અન્યાશ્રય કરે છે એ કેવું શોચનીય છે! (૩)

લૌકિક કાર્યમાં તત્પર રહેનાર-અષ્ટ પ્રહર મિથ્યા ક્રિયા, મિથ્યા ધ્યાન, મિથ્યા ભાષણાદિક લૌકિક કાર્યમાં મગ્ન રહેનારના હૃદયમાં ભગવાન વિરાજતા નથી. જે જીવ શ્રીકૃષ્ણ (ભગવદ્દીય) થી વિમુખ રહે છે તથા ભગવદ્દીયોની નિન્દા કરે છે. ભગવદ્દીયોને હુ.ખ આપે છે, તેના હૃદયમાં ભગવાન સ્થિતિ કરતા નથી. શ્રીકૃષ્ણની લીલા આનન્દમય, નિર્દોષ છે. જેમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પોતે નિર્દોષ છે, આનન્દમય છે તેમ એમની લીલાઓ પણ નિર્દોષ અને આનન્દમય છે. એ રસમય લીલાઓમાં

કામાદિ દોષ જોવો—પ્રભુ પરસ્ત્રીને વરણ છે ઇત્યાદિ જોવી દોષદષ્ટિ કરનાર જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. ને જીવ કર્મજનક છે—જેટલે જેઓ સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ ઉત્કૃષ્ટોત્કૃષ્ટ કર્મનો ત્યાગ કરી શ્રાદ્ધ, સન્ન્યાસ ઉપાસનાદિ કર્મને મુખ્ય ગણી જોઈ જ વત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના ચરણકમલથી વિદુલ થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી. સુ દર ભગવદ્ધર્મી, ભગવતકથા, ભગવદ્દીક્ષાદિકનું હાસ્ય કરે તથા લોકિક પાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી. જે પ્રકારે અવિદ્યાના બાવીશ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે તેના હૃદયમાં જે દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે આ બાવીશ દોષ પોતાનામાં પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

કેને ને પ્રભુથી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આગળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્—દીને શ્રુદ્ધે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।

સ્વાચાર્યશરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥

ઋજસ્રીચરણામ્મોજરેણુપ્રાપ્ત્યમિલાપુકે ।

ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્યપરિમાવુકે ॥૭॥

અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાતત્પરતા ગતે ॥

મગવદ્ધર્મનિરતે ચિરકે ગુણસક્તિનિ ॥૮॥

કૃષ્ણાર્ચિભાવસયુક્તે સરસેઽન્યરસાતિગે ।

અચક્ષ્ણે કૃષ્ણલીલાચક્ષ્ણે દર્શનાકુલે ॥૯॥

મનોરથશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુતે ।

પતાહશે તુ હૃદયે હરિરાવિશસે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ—દીન, શુદ્ધ, પ્રપચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વાચાર્યના દહ આશ્રયગુહ્ય, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, ઋજભક્તના ચરણારવિન્દની રજ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છામુક્ત, સુલુબાનમાં તત્પર, ‘શ્રીકૃષ્ણ’ જે નામનો અર્થ ‘હૃદયમકે છે’ જોમ વધાર્થે ભાવમુક્ત, અનન્ય ભાવમુક્ત અનન્ય ભક્તની સેવામાં જોઈ નિષ્કાંથી તત્પર, ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિમુક્ત, વિરાજત, ભગવદ્ગુણના સમગ્રમુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાવથી મુક્ત, ભક્તિના રસસહિત અન્ય કર્મના રસનું ઉદ્વેગન કરનાર ભગવદ્ધર્મમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચક્ષ્ણ અથવા ચક્ષ્ણ થનાર, શ્રીકૃષ્ણના હર્સનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ મુક્ત, લોકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ ક્ષણમાં પધારે છે (૬-૧૬) વિવેચનાઃ—જે હૃદય દીન હોય છે—કેવળ જોની નિન્દા કરે ના જોને કદુ શબ્દ કહે તો પશુ સદીજ છે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીગુણાંકજી વિરાજિતમાં રહે છે કે—અર્થ—શ્રીભાગ્યાર્થજીએ શ્રીમુખોબિનીજીમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જોઈ ઉપાય

ખતાઓ છે તે એક દૈન્ય છે. તેથી વૈષ્ણવે દૈન્ય અવશ્ય રાખવું. શુદ્ધ હૃદય રાખવું. મનમાં
 છલ કપટ ન રાખવા-શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુનું ભજન, સ્મરણ કરવું, ત્યારે ભગવાન શુદ્ધ હૃદયમાં
 વિરાજે, શ્રીકૃષ્ણની આનન્દરૂપ અનેક લીલા-બાલલીલા, દાનલીલા, રાસલીલા, માનલીલા-
 દિકતું ચિન્તન કરવામાં તત્પર રહેવું નિરોધલક્ષણમાં શ્રીશુસાંધણ કહે છે કે 'ભગવાનના
 શુભમાં આવિષ્ટ છે ચિત્ત જેમનું એવા ભકતોને સસારના કલેશ તથા દોષ પીડતા
 નથી, શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીઆચાર્યજીવું (જેના ચરણકમલની રજને, ભકતો પોતાનું
 સર્વસ્વ ધનરૂપે ધરે છે એવા શ્રીઆચાર્યજી) એમ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણકમળનો
 દહ આશ્રય કરનાર, તથા લૌકિક, વૈદિક સર્વ કામથી જે રહિત હોઈ પ્રભુ વિના અન્ય
 કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર આસક્તિ કરતો નથી, એવા અનન્ય વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ
 બિરાજે છે (૬) ઉદ્ધવજીએ ભ્રમરગીતના અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે-અર્થ:-અરે ! આ મજ-
 ભકતોના ચરણારવિન્દની રજનું સેવન કરનાર આ વૃન્દાવનમાં (સ્થિતિ કરીને રહેલા)
 શુદ્ધ, લતા ઓષધિ [તામસ, રાજસ, અને સાત્વિક] એમાંનો કોઈ પણ હું જો થાઉં
 તો મ્હારે અહો ભાગ્ય ! આ મજભકતોએ, જેમને ત્યાગ દુષ્કર છે. એવા પોતાના દેહ
 સમ્બન્ધી જનના વર્ગને તેમજ વેદમાર્ગને ત્યાગ કરી, શ્રુતિઓથી પણ વિમુગ્ધ શિષ્યવા
 યોગ્ય] એવી સુકુન્દની-શ્રીકૃષ્ણની-પદવીનું ભજન કર્યું; [શ્રીગોપીજન પોતે શ્રુતિરૂપા છે
 તો પણ શ્રીકૃષ્ણને ભજે છે તેથી શ્રીકૃષ્ણ એવા પર છે કે એમને શ્રુતિઓ પણ શોધી રહી
 છે.] શ્રીનન્દરાયજીનાં મજની સ્ત્રીઓના ચરણારવિન્દની રજને હું વારંવાર વન્દન કરું છું;
 જેમની ભગવત્કથાનું પરવશ્યતાથી ઉચ્ચ સ્વરે નીકળેલું શુભગાન ત્રણે ભુવનને પાવન કરે
 છે ! ” “ ઉદ્ધવજી જેવા જ્ઞાનીઓ પણ જે મજભકતોની ચરણરજની આકાંક્ષા કરે છે
 તથા એ ચરણરજનો નિરન્તર સમ્બન્ધ થવાને વૃન્દાવનના કોઈક લતા વા ઓષધિ થવાની
 વીમ અભિલાષા કરે છે, તે મજભકતોની ચરણકમલની રજ મને ક્યારે પ્રાપ્ત થશે ! ”
 એમ નિશ્ચિન વાછના કવનારના હૃદયમાં શ્રીગોપીજનવલ્લભ બિરાજે છે ‘ શ્રીકૃષ્ણના
 કીર્તનથી જ સર્વ બન્ધ દૂર થાય છે. એમ શ્રીભાગવતમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે જે શ્રીકૃ-
 ણના નામનું કીર્તન કરે છે તથા જ્ઞાનથી કે અજ્ઞાનથી શ્રીકૃષ્ણનું નામ લે છે તેના
 હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે શ્રીમદ્ભાગવતના પૃષ્ઠ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે.-“અજ્ઞાનથી અથવા
 જ્ઞાનથી ઉત્તમશ્લોક (ભગવાન) ના નામનું જે સારી રીતે (આર્તિયુક્ત થઈને) કીર્તન કરે છે
 તેના સર્વ પાપ કાષ્ટ જેમ અગ્નિથી ભસ્મ થાય છે તેમ ભસ્મ થઈ જાય છે હે પુત્રો !
 હરિના નામના ઉચ્ચારમાત્રનું તો માહાત્મ્ય જુઓ ! અભામિલ જેવો દુષ્ટ પણ પુત્રભાવથી
 હરિનું નામ લઈ મૃત્યુના પાશથી થયો ” તેમજ વળી અષ્ટમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:-
 “ હે રાજન્ ! જે આ કલિયુગમાં પોતે હરિનું નામ સ્મરે છે તથા અન્યને સ્મરણ કરાવે
 છે, તે મનુષ્ય સુંદર ભાગ્યવાન તથા કૃતાર્થ છે એમાં સંદેહ નથી.” એ વચનાનુસાર
 શ્રીકૃષ્ણ પોતાના નામમાત્રથી પણ હૃદયમાં વિરાજે છે (૭) જે શ્રીકૃષ્ણમાં અનન્ય ભાવ
 રાખતો હોય, શ્રીકૃષ્ણનું જ શુભગાન, તથા મન, વચન અને કર્મથી પુષ્ટિમાર્ગમાં અનન્ય
 હોય તેના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજે છે હારીતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે-અર્થ:-અનન્ય
 આશ્રયવાળા (એક શ્રીકૃષ્ણનો જ અનન્ય આશ્રય કરનાર) તે જ પ્રકારે અનન્ય સાધન

કામાદિ દોષ જોવા-પ્રભુ પરચીને વચ છે ઇત્યાદિ જોવી દોષદષ્ટિ કરનાર જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી જે જીવ કર્મજનક છે-જોટલે જેઓ સદા શ્રીકૃષ્ણની યોગ્ય ઉપદેશોત્કૃષ્ટ કર્મોના ત્યાગ કરી થાક, સન્મયા ઉપાસનાદિ કર્મોને મુખ્ય ગણી જોઈ જ તત્પર રહે છે, તથા ભગવદ્દર્શન પ્રીતિ રાખતા નથી જોવા જીવના હૃદયમાં ભગવાન પ્રવેશ કરતા નથી. (૪) પુષ્ટિમાર્ગના સર્વોપરિ શ્રીવદ્ભાગ્યાર્થજીના અરણ્યકમણી વિમુક્ત થનાર જીવના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણ વિરાજતા નથી સુન્દર ભગવદ્દર્શન, ભગવતકથા, ભગવદ્દીવાદિકનું હાસ્ય કરે તથા લૌકિક વાર્તામાં પ્રસન્ન રહે જોવા જીવના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજતા નથી. જે પ્રકારે અવિધાના બાવીસ દોષ ઉપર વર્ણવ્યા છે તેના હૃદયમાં જે દોષ રહે છે ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ વિરાજતા નથી. તેથી વૈષ્ણવે જા બાવીસ દોષ પાતાનામાં પ્રવેશ ન કરે જોમ સાવધાન રહેવું (૫)

હવે જે મુક્તી શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં વિરાજે છે તેનું વર્ણન આમળ પાંચ શ્લોકમાં કરે છે.

મૂલમ્-દીને શુદ્ધે નિષ્પ્રપચ્ચે લીલાચિન્તનતત્પરે ।

સ્વાધ્યાર્યશરણે નિત્ય સર્વકામવિવર્જિતે ॥૬॥

વ્રજસ્ત્રીધરણામ્મોજરેણુપ્રાપ્સ્યમિલાણુકે ।

ગુણગાનપરે કૃષ્ણનામાર્યપરિમાણુકે ॥૭॥

અનન્યેઽનન્યસેવૈકનિષ્ઠાતત્પરતા ગતે ॥

ભગવદ્દર્શનિરતે વિરક્તે ગુણસન્નિધિ ॥૮॥

કૃષ્ણાર્તિમાવસયુક્તે સરસેઽન્યરસાતિગે ।

અવચ્ચલે કૃષ્ણલીલાવચ્ચલે દર્શનાકુલે ॥૯॥

મનોરથશતાક્રાન્તે સર્વોદાસીન્યસયુતે ।

પતાદદશે સુ હૃદયે હરિરાવિશતે ક્ષણાત્ ॥૧૦॥

શબ્દાર્થ-દીન, શુદ્ધ, પ્રપચરહિત, શ્રીકૃષ્ણની લીલાના ચિન્તનમાં તત્પર, સ્વાધ્યાર્યના દહ બ્રામચર્યુક્ત, નિત્ય સર્વ કામથી રહિત, મજ્જાસક્તના અરણ્યકમણી રજ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છામુક્ત, મુખ્યભાનમાં તત્પર, 'શ્રીકૃષ્ણ' જો નામનો અર્થ 'કૃતાત્મક' છે જોમ મધ્યાર્થ ભાવમુક્ત, અનન્ય ભાવમુક્ત અનન્ય ભક્તની સેવામાં જોક નિષ્ઠાથી તત્પર, ભગવદ્દર્શનમાં પ્રીતિમુક્ત, વિરક્ત, ભગવદ્દર્શનના સમયમુક્ત, શ્રીકૃષ્ણની આર્તિ તથા ભાવથી મુક્ત, ભક્તિના રસરહિત અન્ય ધર્મોના રસનું ઈર્ષ્ય મન કરનાર ભગવદ્દર્શનમાં સ્થિર શ્રીકૃષ્ણની લીલાથી અચલ બનવા ચિત્ત થનાર શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં આકુલ, શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં અનેક મનોરથ મુક્ત, લૌકિક વૈદિકમાં આસક્તિરહિત, જોવા હૃદયમાં પ્રભુ કણમાં પધારે છે (૬-૧૬) **વિવેચનાઃ-**જે હૃદય દીન હોય છે-કોઈ જોની નિન્દા કરે વા જોને ઠટ્ટા શબ્દ કરે તો પણ સહીજ થે છે તે હૃદયમાં ભગવાન વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણાદિલ વિરહિતમાં રહે છે કે-અર્થ-શ્રીભાગ્યાર્થજીને શ્રીકૃષ્ણાદિનીજીમાં પ્રભુ પ્રસન્ન કરવાનો જોક ઉપાય

સમજી, સર્વાત્મભાવથી, શ્રીઠાકોરણની સેવા કરવી. શ્રીકૃષ્ણસેવામાં અનેક મનોરથ પરિ-
પૂર્ણ કરવા. જે દ્રવ્યાદિક ન હોય તો માનસી-મનથી-નાના પ્રકારના મનોરથ કરવા.
ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં વિરાજે છે. લૌકિક, વૈદિક તથા દેહસમ્બન્ધી સર્વકાર્યમાં વૈષ્ણવે પોતાના
મનને ઉદાસ રાખવું. લૌકિકમાં તેમજ સંસારના સુખદુઃખમાં સાક્ષિવત્-મધ્યસ્થપણથી,
ઉદાસીનતાથી-રહેવું. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં નિવાસ કરે છે. શ્રીહરિરાયણ કહે છે કે-એમ
મજલકતોની પંચપર્વા અવિદ્યા દૂર થઈ અને વિદ્યા સિદ્ધ થઈ તેમ જ વૈષ્ણવ અવિદ્યાના
બાવીશ દોષથી મુક્ત થઈ બાવીશ ગુણને મુક્ત કરે તો શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ એના હૃદયમાં પધારે
છે અને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે. [૧૦]

इति श्रीहरिरायजीविरचितट्टात्रिंशत्तमं शिक्षापत्र श्रीगोपेश्वरजीकृत-
टीकानुवादसहित समाप्तम्॥ ૩૨ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૩ મું.

ઉદ્દેશ:-ખત્રીશમાં શિક્ષાપત્રમાં વિદ્યા તથા અવિદ્યાના પ્રકાર કહ્યા, મજલકતોની
અવિદ્યા પ્રભુએ જ નિવૃત્ત કરી અને પ્રભુએ જ એમને વિદ્યા સિદ્ધ કરી. એ ભકતોનું
સામર્થ્ય અવિદ્યા દૂર કરવાનું તથા વિદ્યા સિદ્ધ કરવાનું ન હતું. પ્રભુએ જ એમને
સામર્થ્ય આપ્યું ત્યારે તેઓ સકલ પ્રતિબન્ધ તોડીને, રાસપચાધ્યાયીમાં બતાવ્યા પ્રમાણે
પ્રભુની પાસે આવ્યા. પ્રભુએ તેમને સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવ્યો. એ પ્રકારે એ ભકતોનું
સર્વ કષ્ટ પ્રભુની કૃપાથી જ સિદ્ધ થયું હતું. એમને જ્યારે સૌભાગ્યમદ થયો ત્યારે પ્રભુ
અન્તર્ધાન થયા. જે પ્રભુની સાથે પોતે રમણ કર્યું હતું તે પ્રભુ વિના તેઓ રહી શક્યા
નહિ. એ ભકતોએ પ્રભુપ્રાપ્તિને અર્થે યાવચ્છકય સાધન કર્યા એમના સર્વસાધન વ્યર્થ
ગયાં. અન્તે ભગવદ્દીલા કરી, નિઃસાધન થઈ શ્રીચમુનાજીના તીરપર બેસી એમણે રુદન કર્યું.
એ પ્રકારે જ્યારે પોતે નિઃસાધન થઈ દૈન્ય દર્શાવ્યું ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા અને એમના
મનોરથ પૂર્ણ કર્યા. આમ પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવકૃત સાધનથી ફલ થતું નથી, ફલ તો પ્રભુ કૃપા
કરે ત્યારે જ થાય છે. સર્વનું કારણ ભગવદ્દિશ્વા છે એ ઇચ્છાથી પ્રતિકૂલતા પણ દૈન્ય
કરવાથી નિવૃત્ત થાય છે. દીનજન ઉપર પ્રભુ પોતાની ઇચ્છા અનુકૂલ કરે છે અને જે
ભગવદ્દિશ્વા અનુકૂલ થઈ તો પછી દાસને શું ફલ લાગે છે ? જે લોકો પણ દીનજન ઉપર
ક્રોધ કરે છે તો પરમકૃપાળુ પ્રભુ દૈન્યમુક્ત ભકતોપર પ્રભુ કૃપા કરે એમાં શું આશ્ચર્ય ?
ભકતોને દૈન્ય જ એક જ સાધન છે. દૈન્યના વિરોધી અભિમાન તથા મદનો ત્યાગ કરવો.
જે એ પણ ન બને તો શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીનો દંઢ આશ્રય કરવો, એમના ગ્રન્થો
શ્રીસુબોધિનીજી, નિબન્ધ તથા પોડશગ્રન્થાદિકનું અવલોકન કરવું અને દુઃસગથી દૂર રહેવું.
ત્યારે સર્વ દોષ નિવૃત્ત થાય છે એવું નિરૂપણ તેત્રીશમાં શિક્ષાપત્રમાં કર્યું છે

मूलम्:-अस्मिन्मार्गे प्रभोरिच्छामात्रं सर्वत्र कारणम् ।

सैव चावरणं यावत्प्रतिकूल फलं निजे ॥ १ ॥

શબ્દાર્થ:-આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વકાર્યમાં માત્ર પ્રભુની ઇચ્છા જ કારણ છે. જ્યાં
સુધી એ ઇચ્છા આપણ ફલમાં પ્રતિકૂલ થાય છે ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે.

કરનાર, અન્વયેવનો પ્રસાદ ન લેનાર એવા અનન્ય સર્વે ભક્તો ભક્તિમાર્ગમાં અધિકારી છે. અન્વયેવને નમસ્કાર ન કરવા, અન્વયેવનું દર્શન ન કરવું, અન્વયેવનો પ્રસાદ ન લેવો, અન્વયેવના સ્થાનમાં પણ ન જવું - એમ સર્વથા શ્રીકૃષ્ણને અનન્ય રહેનારના હૃદયમાં પ્રભુ જિરાજે છે. જે છવ પુષ્ટિમાર્ગીય અનન્ય ભગવદ્વીયની સેવા કરે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે એક ભગવદ્વીયે ખાસ છે કે - 'એક ભરેસો મજબાકતનકે, રૂબે નનં કિયોરકે.' તેમજ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે - (ત્યાગમાં દુઃસજબી તથા દુઃશાન ભક્ષણથી ઘણા જામિ આવે છે તેથી હરિસ્થાનમાં - ભગવન્મન્દિરમાં અથવા મન્દિરમાં નિકટમાં - ભગવતપરાયણ ભગવદ્વીયનાં સગમાં રહેવું) એમ ભગવદ્વીયનો સજ કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે. જે ભગવદ્ધર્મમાં પ્રીતિ રાખતો હોય, વિરક્ત હોય તથા ભગવાનના શુભનું જાન કરતો હોય તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે - (સસારાદિઠ કાર્મમાં સાક્ષિસ્તુ સર્વે જનોએ રહેવું - એટલે જલમાં જેમ કમલ જલથી લેપાતું નથી તેમ વૈષ્ણવે સસારમાં આસક્તિથી લેપાતું નહિ. સર્વ પ્રભુ ઈષ્ટાથી યજ્ઞ જાય છે) એમ ભગવદ્ધર્મમાં રતિ કરવી લૌકિકથી વિરક્ત થવું એટલે સર્વ પ્રભુને સમર્પણ કરવું તે ઉદ્દેશથી શ્રીઆચાર્યજી સિદ્ધાન્ત રહસ્યગ્રન્થમાં કહે છે કે - તેથી આરંભમાં સર્વ કાર્મમાં સર્વવસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી' એ પ્રકારે ભગવદ્ધર્મમાં રતિ કરનાર, વિરક્ત ગનાર તથા પ્રભુનું શુભજાન કરનારના હૃદયમાં પ્રભુ જિરાજે છે. (૮) શ્રીકૃષ્ણમાં આર્તિ થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે. નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે - "જ્યારે પ્રભુ ભક્તોને આર્તિથી કલેશયુક્ત બુદ્ધિ છે. ત્યારે કૃપાયુક્ત થઈ સદા જ્ઞાનન્દમય પ્રભુ હૃદયમાંથી જહાર પ્રકટે છે" એ પ્રકારે જ્યાં આર્તિ હોય છે ત્યાં પ્રભુ પધારે છે. શ્રીકૃષ્ણમાં ભાવ નિવેદનથી થાય છે, જેમ લૌકિકમાં સ્ત્રીમાં ભાવ પતિમાં વિવાહ થવા પછી થાય છે તેમ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા નિવેદન થવા પછી શ્રી કૃષ્ણમાં ભાવ હૃદયમાં છે જે છવ શ્રીકૃષ્ણ મહાર્જી સર્વસ્વ છે એવો ભાવ રાજે છે તેના હૃદયમાં ભગવાન પધારે છે જે અન્વયમાર્ગીય રસ તથા વિષ્ણુશક્તિના રસથી રહિત હોઈ એક પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણના અધરામૃતના આસ્વાદની વ્યાકુળા કરે છે એવા વૈષ્ણવના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે જે વૈષ્ણવ અન્વયમાર્ગીયના સજથી પુષ્ટિમાર્ગમાંથી જલાભમાન થતો નથી તેવા હૃદ ભગવદ્વીયના હૃદયમાં પ્રભુ પધારે છે જે ભગવદ્વીય શ્રીકૃષ્ણની નાના પ્રકારની લીલાના રસમાં અતિજાળજી હોય છે, લલુપ્તમાં લીલારસમાં નિમગ્ન થઈ જાય છે, તેના હૃદયમાં પ્રભુ વિરાજે છે જે છવ ભગવાનના તથા ભગવદ્ધર્મના દર્શનને અર્થે આકુલબાકુલ થઈ રહે છે તેના હૃદયમાં પ્રભુ જિરાજે છે કુન્જનદાસજી એક દર્શનના અન્તરાયમાં પણ ખાય છે કે - "એ દીન જ્ઞેનુ ગયે વિનુ દેસે" એ પ્રકારની આર્તિ દર્શનમાં આવે ત્યારે હૃદયમાં પ્રભુ પધારે. [૬] જેમ જજભક્તો શ્રીકૃષ્ણજીના સુખાર્થ નાના પ્રકારના મનોરથ કરતા, વાગ્યા, વણ, આશુવણ અને સામગ્રી, પ્રભુને સમર્પતા અને એમ સર્વાત્મભાવ પ્રભુમાં રાખતા તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીવલ્લભકુલ શ્રીકૃષ્ણને સમર્પે છે - એક શ્રીકૃષ્ણમાં સર્વાત્મભાવ રાજે છે, નિષિદ્ધ મત્રી તન-મન ધનથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે છે તે પ્રકારે વૈષ્ણવે પણ તન, મન, અને ધનથી પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને પાતાતું સર્વસ્વ

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂરવાએ કહ્યું છે કે.—અર્થ:—“ વ્યલિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે.—અર્થ:—“ સર્વ ધર્મથી રહિત, ઘોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ-ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી. ” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂરવાદિ, દ્રૌપદી, ગન્ધેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:--અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરસં સાધનં મતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદ્વિરોધિનો ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ, ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ.—તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઈચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય—ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઈ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુણાકર્ણ વિજ્ઞસિમાં કહે છે કે.—હે નાથ ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું સુખારવિન્દ મહારી દ્રષ્ટિગોચર કરો !” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:—‘ દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે. ’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે. શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્ય-શ્રયગ્રન્થમાં કહે છે કે:—અર્થ —‘ હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ. દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું દાસત્વ જતું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઈ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે.—અર્થ:—સંસારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોજવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોજવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાથી આસક્તિ દૂર કરી. ભગવાનમાં આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:--અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિષ્યતિ મત્પ્રભુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહ્નિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

— વિવેચન—શ્રીવદલાધીશના પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છાજ સર્વ કાર્યમાં કારણરૂપ છે. આ સુધી જે ઈચ્છા પ્રતિકૂલ રહે છે એટલે પોતાની કલહાન કરવામાં વિરમ કરવાની ઈચ્છા રહે છે, ત્યાં સુધી આવરણ રહે છે, ફક્ત 'પ્રાપ્ત' થતું નથી. પ્રાપ્તિ, ક્રિયા, વૈશ્ય, શુદ્ધ, એમ બધે તે વર્ણનો. એવં હોય અથવા હીનભતિ, એવં, આશ્ચર્ય, મહાકર્મનીય ભતિમાં જન્મ્યો હોય તો પણ જેના જનનિકારી તેમજ સર્વધર્મથી સંહિત અને જે પ્રભુ કલહાન કરવાની ઈચ્છા કરે તો એવો હીનભતિનો. એવં પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં કરવાની નિશ્ચય ફક્ત પ્રાપ્ત કરે છે તે જ પ્રકારે જે કોઈ એવં સર્વધર્મસંહિત હોય તર્કથી તે પ્રભુને એને કલહાન કરવાની ઈચ્છા ન હોય તો એને ફક્તપ્રાપ્તિ નથી જ થતી. વર્તમાન પ્રસિદ્ધ છે કે—આહીખાં તથા અહીખાની પુત્રીને પ્રભુએ કલહાન કરવાની ઈચ્છા મળી તેથી સત્વર જે જન્મે 'આજા હરિવંશદ્વાર' શ્રીકૃષ્ણને શરણ આપ્યાં જે પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની ઈચ્છા—અગ્રવદિચ્છા આ આર્ગમાં પરમ કરણ છે (૧)

મૂલમ્—તદાવરણનાશસ્તુ દેન્યાદેવ હરૌ કૃતાત્ ।

સં દાનેષુ નિજામિચ્છામનુકૂલાં કરોતિ હિ ॥ ૨ ॥

શબ્ધાર્થ—જે આવરણનો નાશ, હરિ પાસે દેન્ય કર્યાવવાથી થાય છે જે અગ્રવદિ હીન તરફ પોતાની ઈચ્છા નિશ્ચય અનુકૂલ કરે છે વિવેચન—જે એવો અગ્રવદિચ્છા અહીંકાર થયો છે, જે એવં અગ્રવાનનો અગ્ર ધી થયો છે, જેને હીનતાથી હાજર થયો છે, તેને પ્રભુ પોતાના તરફ જ રવીકારી લે છે પ્રભુએ સર્મજે છે કે 'આ એવં મહાશય છે મહારે એનો ત્યાગ કરવો એવંજે નહિ।' તેથી પોતે એના ઉપર પોતાની તે પ્રતિકૂલ ઈચ્છા હોય તો તે પણ અનુકૂલ કરી દે છે (૨)

મૂલમ્—તદાનુકૂલ્યે દાસાનાં, કિં ફલં વુર્લમ મતમ્ ।

કૃપા ચ જાયતે દીને લોકસિદ્ધિનિર્દર્શનાત્ ॥ ૩ ॥

શબ્ધાર્થ—અગ્રવાનની ઈચ્છા અનુકૂલ થાય તો દાસનું શું ફલ ફલિત થાય ? લોકસિદ્ધિ દર્શાવથી હીન જનો ઉપર કૃપા થાય છે (૩) વિવેચન—જે પ્રભુની ઈચ્છા અનુકૂલ થઈ તો સર્વફલ સિદ્ધ થાય એમાં શંકા નથી. શ્રીકૃષ્ણની કૃપાનું કારણ એક દેન્ય જ છે લોકિકમાં જે પ્રસિદ્ધ થાય છે કે જમે તેવો વેરી હોય, જમે તેના કાર્યમાં કાનિ કરે એવો હોય તો પણ તેવો હીન જન જે શરણે આવી રહે કે 'હું તમારો છું, મહાશયી કૃપા કર્મ થઈ ગયું છે।' હવે તમારે કરણ હોય તે કરો. તમારે કૃપા કરવી હોય તો તેમ અથવા શિક્ષા કરો. 'તો' તેવા જન ઉપર લોકો કૃપા જ કરે છે. તે માર્ગો જતો નથી. જે જ રીતે એવં અનેક જ મથી પ્રભુને મૂલી ગયા છે છતાં પણ તે તે એવં શ્રીઆવાર્ષદ્વારા પ્રભુને શરણ આપે અને પોતાનું સર્વધર્મ સર્મધર્મ કરે અને હીન થઈ જતો તો પ્રભુ નિશ્ચય એના પર કૃપા જ કરે છે. શ્રીભગવતમાં વાક્ય છે કે—અર્થ—'સસારરૂપ કૃપમાં પતિત, વિપદથી ધોરાઈ ગયા' છે નેત્ર જેના એવે, તથા મહારૂપ સર્વથી પ્રસ્ત છે આત્મા જેનો એવા એવં એવં હીનર વિના અન્ય કોણ રક્ષાને

સમર્થ છે ?” તેમ જ પુરૂષવાએ કહ્યું છે કે-અર્થ-“વ્યભિચારિણી સ્ત્રીએ હરિ લીધું છે ચિત્ત જેનું એવા જીવને આત્મારામના (યોગી) ઇશ્વર અધોક્ષજ (ભગવાન) વિના અન્ય કોણ સુકૃત કરવાને સમર્થ છે ?” વ્યાસજી કહે છે કે-અર્થ-“સર્વ ધર્મથી રહિત, ધોર કલિયુગ પ્રાપ્ત થયો છે ત્યારે વાસુદેવપરાયણ-ભગવત્પરાયણ મનુષ્યો કૃતાર્થ છે એમાં સંશય નથી.” એ પ્રકારે પિંગલા, પુરૂષાદિ, દ્રૌપદી; ગન્ધેન્દ્રાદિ આર્તિથી શરણે આવ્યા ત્યારે પ્રભુએ એમનો ઉદ્ધાર કર્યો તેથી એક પ્રભુના આશ્રયપૂર્વક દીનતા રાખવાથી પ્રભુની કૃપા થાય છે. (૩)

મૂલમ્:-અતૌ દૈન્યં હિ માર્ગેઽસ્મિન્ પરમં સાધનં મતમ્ ।

અભિમાનો મદશ્ચાપિ સતતં તદ્વિરોધિનૌ ॥ ૪ ॥

તૌ વિજ્ઞાય પ્રયત્નેન પરિત્યાજ્યૌ ફલાર્થિભિઃ ।

દૌષ્ટ્યં સમસ્તેન્દ્રિયાણાં સાધનૈરેવ નાશયેત્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:-તેથી આ પુષ્ટિમાર્ગમાં દૈન્ય જ પરમ સાધન છે. અભિમાન તથા મદ એ ઉભય નિરન્તર દૈન્યના વિરોધી છે. એમ સમજી પુષ્ટિમાર્ગીયફલની ઇચ્છાવાળા જીવોએ પ્રયત્નથી એમનો ત્યાગ કરવો સમસ્ત ઇન્દ્રિયોની દુષ્ટતાનો સાધનથી નાશ કરવો ૪-૫

વિવેચન:-પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ સાધન એક દૈન્ય છે. દૈન્ય-ભાવનાકરણાર્થ સર્વ સમર્પણ કરાય છે. તેથી જેને દીનતા સિદ્ધ થઈ તેને આ પુષ્ટિમાર્ગનું ફલ સિદ્ધ થાય છે. શ્રીગુણાકર્ણ વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:-હે નાથ! જેવી છું તેવી હું આપના ચરણકમલની દાસી છું તેથી કૃપા કરી સત્વર આપનું મુખારવિન્દ મ્હારી દષ્ટિગોચર કરો !” શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી કહે છે કે:-‘દીનતા એ જ તેમને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે.’ અભિમાન તથા મદ એ ઉભય પુષ્ટિમાર્ગીય ફલના વિરોધી છે શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્ય-શ્રેયઃગ્રન્થમાં કહે છે કે:-અર્થ:-‘હું સ્વામીને આધીન છું એવી ભાવનાથી અભિમાનનો ત્યાગ કરવો ’ જે સ્વતંત્ર હોય તે જ અભિમાન કરે, દાસ હોય તે અભિમાન કદાપિ કરે જ નહિ દાસ સર્વ કંઈ સ્વામીની આજ્ઞાથી કરે છે, અભિમાનથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયનું દાસત્વ જનું રહે છે તેથી અભિમાન તથા મદ દાસત્વના નાશક હોઈ મહા બાધક છે લૌકિક અલૌકિક સર્વ સાધનનો નાશ થાય છે ઇન્દ્રિયોને સંસારના આવેશથી દુષ્ટ થતી અટકાવવા, અલૌકિકમાં એમનો વિનિયોગ કરવો. શ્રીઆચાર્યજી નિરોધલક્ષણ ગ્રન્થમાં કહે છે કે:-અર્થ:-સંસારના આવેશથી દુષ્ટ એવી જે ઇન્દ્રિયો તેમના હિતાર્થે, શ્રીકૃષ્ણની જે સર્વ વસ્તુઓ છે તેમને શ્રીકૃષ્ણમાં વિનિયોગવી અર્થાત્ ઇન્દ્રિયોને તેમ જ તેમને એમના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં વિનિયોગવી સર્વ ઇન્દ્રિયોની લૌકિકમાંથી આસક્તિ દૂર કરી ભગવાનમાં આસક્તિ કરાવવી ત્યારેજ એમની દુષ્ટતા નિવૃત્ત થાય (૫)

મૂલમ્:-અથવાશ્રયમાત્રેણ નાશયિષ્યતિ મત્પ્રમુઃ ।

નિજાચાર્યાશ્રિતાનાં તુ દોષો વહિસ્વરૂપતઃ ॥ ૬ ॥

સમ્બન્ધમાત્રતો ભસ્મીભવતિ ક્ષણમાત્રતઃ ।

શબ્દાર્થ — જાણવા તો આશ્રમમાત્રથી આપણા સ્વામી સર્વદોષનો નાશ કરશે. અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના સગ્ગ ધમાત્રથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત છવોના સર્વ દોષ સ્વપ્નમાત્રમાં ભરમ થઈ જાય છે (૬) વિવેચન.—અન્યાશ્રમથી રૂઢનો નાશ કર છે હામોદસ્તાસ સમ્ભારવાદાની વાર્તામાં પ્રસિદ્ધ છે કે, જ્યેમની સ્ત્રીએ રવક પણ જાન્ય અથ હર્યો તેથી જ્યેમનો પુત્ર મ્હેન્ટ થયો. જ્યે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ વિના તથા પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીય વિના અન્ય ઠોઠ દેવ દેવાન્તર વા અન્યમાર્ગીયોનો આશ્રમ કરવાથી મહાભાષ્ય પ્રતિજ્ઞા ઇત્યત્ત થાય છે અન્યાશ્રમ સવયા તજી અગ્નિસ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રમ કરવેલ, તો તેથી જ્યેમના સગ્ગ ધમાત્રથી સ્વપ્નમાં સર્વ દોષ ભરમ થઈ જાય છે (૬)

મૂલમ્:—અત સ્વાચાર્યમાત્રેકશરણેસ્તુત્પરાશ્રિતૈ ॥ ૭ ॥

તદ્ગ્રન્થાર્થવોધોધાર્થવિહિતાતિપ્રયત્નકૈ ।

તુ સદ્ગર્જિતૈ સદ્ગસમ્પ્રાપ્ત્યાશાયુતેરપિ ॥ ૮ ॥

સ્યેય સેવાપરેરન્યાશ્રયત્યાગવિચક્ષણૈ ।

કામલોમાદિદોષૈકપરિત્યાગેચ્છુમિ સદા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ — તેથી શ્રીઆચાર્યજીના આશ્રિત છવોએ સદા જ્યેક જ્યેમનું જ શરણ સ્વીકારી, જ્યેમના અન્ધાનો અર્થ મદ્દણ કરવા પ્રયત્નવાન થઈ, દુઃસ્વભાવી સંહિત થઈ સત્સબ પ્રાપ્ત કરવાને આશાયુક્ત થઈ, સેવામાં અતુર થઈ, અન્યાશ્રમના ત્યાગમાં અતુર થઈ, જદા કામલોમાદિ ગુણ દોષનો સર્વજ્ઞ ત્યાગ કરવાની હુમ્છાવાળા થઈ રિશિતિ કરવી

વિવેચન:—શ્રીઆચાર્યજીના વરણકમલોના દહ આશ્રમ કરનાર ભગવદીયનો આશ્રમ કરવેલ. (૭) પુષ્ટિમાર્ગીય અન્ય જે શ્રીઆચાર્યજીએ તથા શ્રીકૃષ્ણજીએ રખ્યા છે તેમનું મનન કરવું શ્રીમહાપ્રભુજીના સ્વેલા શ્રીકૃષ્ણજીની, નિજન્ય, ભાષ્ય, ચોદશ અન્ય તથા શ્રીટિપ્પણી, શ્રીસર્વોત્તમજી, (શુભારસમવદનાદિ) અન્ધનું રહસ્ય સમજવાથી આશ્રમ દહ થાય છે શ્રીકૃષ્ણજી શ્રીસર્વોત્તમ અન્ધમાં કહે છે કે—અત્ર (આ પુષ્ટિમાર્ગીમાં) શ્રીકૃષ્ણના અધશમુત્તનો આસ્વાદ જો ન સિદ્ધિ છે જ્યેમા સંયમ નથી, તેથી જો અન્ધાને પાક અવસ્થા કરવેલ તેમ ક્યાંથી સુખાધ, રેન્ધ, આશ્રમાદિ સિદ્ધ થાય છે દુઃસજનો ત્યાગ કરી સત્સબ કરવેલ શ્રીભાગવત પ્રથમસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—ભગવાન્ત્યા સત્ત્વી જે ભગવદીય દોષ છે તેના સજની જ્યેક માત્ર સમાન પણ જામે નથી સ્વર્ગની કે મોક્ષની તુલના કરી ચકલ, તો પછી મનુષ્યનું સુખ તો શું લેખામાં કોઈ થકે ?” જ્યે પ્રકારે સત્સબ અવસ્થા કરવેલ (૮) શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં તત્પર રહેવું કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગીમાં ભગવત્સેવા જ પરમ ફલરૂપ છે સેવાસમાન અન્ય કંઈ નથી. નવમસ્ક ધર્માં શ્રીભગવાન કહે છે કે—

અર્થ:—‘ ભગવદીયો મહારી સેવાથી જોટલા બધા પૂર્ણ છે—મહારી સેવાને જ જોટલી બધી ફલરૂપ જણે છે કે મહારી સેવાથી સાક્ષાત્કાર જવી અતુર્વિધ સુકિત્તની પણ ધર્મજ કરતા નથી તો પછી કાલથી નહ થાય જ્યેનું રાખ્યાદિકરૂપ ફલ તો ક્યાંથી ન હમ્છે ?” જ્યે પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણની જ સેવામાં રિશિતિ કરવી અન્ધદેવનો આશ્રમ દન્ધાદિક સિદ્ધ કરવાને પણ ન કરવે,

અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરવા આતુર થવું. કામ, લોભ, વિષયાદિનો આવેશ થવાથી શ્રીકાંકારજી હૃદયમાં પધારતા નથી. લોભથી સંસારમાં આસક્તિ થાય છે અને તેથી પાપ પુણ્યનો વિચાર આવતો નથી. કામી તથા લોભી પોતાના સ્વાર્થનેજ વશ્ય છે. તેથી કામલોભાદિનો સત્વર ત્યાગ કરવો ત્યારે ફલરૂપ દૈન્ય સિદ્ધ થાય છે

તિશ્રીહરિરાયજીવિરાચિતં ત્રયાસ્ત્રિંશત્તમં શિક્ષાપત્રં શ્રીગોપેશ્વરજીકૃતટીકાસાહિત સમાપ્તમ્ ૩૩
શિક્ષાપત્ર ૩૪ મું.

ઉદ્દેશ:—શ્રીકૃષ્ણ સદા સેવ્ય છે, શ્રીકૃષ્ણ જ ફલ છે. તેમનું સેવન સુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા તથા ચરણારવિન્દની ભક્તિદ્વારા એમ બે પ્રકારે થઈ શકે છે. ચરણારવિન્દની ભક્તિ કરવી એ દાસધર્મની ભક્તિ છે. અને એ ભક્તિદ્વારા ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે—સાચુન્ય ફલ થાય છે, સુખારવિન્દની ભક્તિદ્વારા પ્રભુ સ્વતઃ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા ભગવાનના અધરામૃતના સેવનરૂપ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પ્રકારે પુષ્ટિભક્તિની અવસ્થા, સાધન અને સર્વાત્મભાવનું નિરૂપણ કરવું એ આ ચોત્રીશમા શિક્ષાપત્રનો ઉદ્દેશ છે. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં મન્ત્રના બીજ વિના જેમ કંઈ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી, તેમ જ પુષ્ટિમાર્ગમાં પણ દૈન્ય વિના કશું કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પુષ્ટિમાર્ગની પ્રાપ્તિ તો શ્રીમદાચાર્યજીના ચરણારવિન્દની કૃપાથી થાય છે. તેથી એમનો આશ્રય કરવો. ઉપર અન્યના બોધથી, સત્સંગથી અને સેવાથી દૈન્ય થાય છે એમ નિરૂપણ કર્યું હવે સેવાના ઉભય પ્રકાર—ચરણારવિન્દની ભક્તિ તથા સુખારવિન્દ—ભક્તિ એમનું નિરૂપણ કરે છે:—

મૂલમ્:—શ્રીકૃષ્ણ: સર્વદા સેવ્ય: ફલં પ્રાપ્યં સ્વતસ્તુ સ: ।

મુખ્યારવિન્દમક્ત્યૈવ સાક્ષાત્સેવૈકરૂપયા ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—સાક્ષાત્ સેવારૂપ સુખારવિન્દની ભક્તિથી જ સ્વતઃ પ્રાપ્ત ફલ જે શ્રીકૃષ્ણ છે તે શ્રીકૃષ્ણ જ સદા સર્વદા સેવ્ય છે. (૧) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સદા સર્વદા શ્રીકૃષ્ણ જ સેવ્ય છે ચતુર્લોકી અન્યમા શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે:— અર્થ:—‘સર્વદા સર્વભાવથી ત્રજના અધિપ (શ્રીકૃષ્ણ) ની સેવા કરવી જોઈએ, આપણો એજ ધર્મ છે, અન્ય કોઈ પણ ધર્મ અમારો કદાપિ નથી’ પુષ્ટિમાર્ગીય સર્વ કોઈનો આ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ ધર્મ છે. સુખારવિન્દની ભક્તિ સાક્ષાત્સ્વરૂપસેવાથી સિદ્ધ થાય છે, જેમાં દર્શન, સ્પર્શ તથા સર્વાંગના સુખનો અનુભવ થાય છે. સ્વરૂપસેવામાં સાક્ષાત્કાર થાય છે એવી સુખારવિન્દની ભક્તિ છે. (૧)

મૂલમ્:—ચરણાત્મકમક્ત્યા તુ ધર્મસેવાત્મરૂપયા ।

ધર્મદ્વારા તદ્વિશિષ્ટ: પ્રભુ: પ્રાપ્યો ન સંશય: ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ધર્મસેવાસ્વરૂપ ચરણાત્મક ભક્તિથી ધર્મવિશિષ્ટ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે એમાં સંશય નથી વિવેચન—ચરણાત્મકભક્તિ ધર્મ સેવારૂપ છે જેમ અગ્રે બ્રહ્મા આદિએ મર્યાદાસંયુક્ત ભક્તિ કરી છે એમ મર્યાદાસંયુક્ત ધર્મવત્ ભક્તિ કરવી તે ચરણારવિન્દની ભક્તિ છે. તેથી પણ પ્રભુ—પ્રાપ્તિ થાય છે એમાં સંશય નથી. (૨)

ગોષ્ઠી તમા હરે કે મુખારવિન્દ અને ચરણારવિન્દની ભક્તિથી જો પ્રભુની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને જાણે એક જ પ્રકારની ભક્તિ' તો પછી શ્રીમદ્દામૃતસેવનને શ્રીમુખભક્તિમાં અધિકતા થું જતાલી !

મૂલમ્—તત્ર સાયુજ્યસમ્બન્ધો ન લોભામૃતસેવનમ્ ।

મુક્ષારવિન્દભક્તો તુ સાક્ષાત્ તત્સેવન મત્તમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચરણારવિન્દની ભક્તિમાં સાયુજ્યસમ્બન્ધ છે પણ લોભાત્મક અધરામૃતનું સેવન નથી; જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિમાં તો સાક્ષાત્ તેનું સેવન છે. (૩) **વિવેચન—**મુખારવિન્દની એટલે પુષ્ટિભક્તિ અને ચરણારવિન્દની એટલે મર્યાદાભક્તિ એ બંનેમાં બહુ ભેદ છે, ચરણાત્મક મર્યાદાભક્તિથી સાયુજ્યમુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, જેમાં લોભામૃત-અધરામૃત-અગવત્પ્રધાનનું સેવન થતું નથી, જ્યારે મુખારવિન્દની ભક્તિ તો પ્રભુની સાક્ષાત્ સેવારૂપ છે, ત્યાં સાક્ષાત્ પ્રભુના સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ થાય છે, તેથી મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ સર્વોપરિ છે અને ધર્મરૂપ ચરણાત્મક (મર્યાદાભક્તિ) તેથી ઉત્તરવી છે આ પ્રકારે બંનેમાં બહુ તારતમ્ય છે (૩)

મૂલમ્—પ્રતાદૃક્ફલિકા ભક્તિર્મધેત્કેવલપુષ્ટિત ।

તત્રાપિ મુક્ષરૂપાસદાચાર્યાનુગ્રહસ્તુ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—લોભાત્મક અધરામૃતના સેવનરૂપ રૂઢને સિદ્ધ કરનારી મુખારવિન્દની ભક્તિ કેવલ પુષ્ટિથી થાય છે અને તેમાં પણ મુખારવિન્દરૂપ આપણા શ્રીમદ્દામૃતના અનુગ્રહથી થાય છે (૪) **વિવેચન—**જેમાં અધરામૃતની પ્રાપ્તિ થાય એવી ભક્તિ તો માત્ર મુખારવિન્દરૂપ પુષ્ટિભક્તિ છે અને શ્રીસ્વામિનીશ્રીની વિપ્રયોગભાષાત્મક પુષ્ટિભક્તિ શ્રીવૃદ્ધભાષાવર્ણીએ પ્રકટ કરી છે તેથી તે જ્યારે શ્રીજાગ્યાર્ણી મદ્દામૃત અનુગ્રહ કરી તે ભક્તિનું જ્ઞાન હરે ત્યારે જ તે સિદ્ધ થાય છે (૪)

મૂલમ્—અતઃ પુત્રજ્ઞકિર્માન્નિઃશ્રીમદાચાર્યસશ્રય ।

પ્રથમ સર્વથા કાર્યસ્તત્ત પવાલિલ ભવેત્ ॥૫॥

શબ્દાર્થ—તેથી જો મુખારવિન્દની ભક્તિવાળાઓએ પ્રથમ શ્રીમદ્દામૃતની આશ્રય સર્વથા કરવો જોઈએ તેથી જ સર્વ સિદ્ધ થાય છે (૫) **વિવેચન—**જો મુખારવિન્દની ભક્તિનું સાધન એક શ્રીમદ્દામૃતનો આશ્રય જ છે તેથી પ્રથમ જો કાર્ય કરવું છે કે શ્રીવૃદ્ધભાષાવર્ણીએ શરણે આવી નામનિવેદન કરીને પછી પોતાના મનમાં જેમના ચરણ હમણે આશ્રય કરવો. આ આશ્રય વિના અન્ય કોઈ સાધન મુખારવિન્દની ભક્તિમાં નથી.

મૂલમ્—અતઃ પરં તુ તદ્ધકોરમસ્યાસાધનાદિકમ્ ।

નિરૂપ્યતે સ્વતોપાય તદ્દપાતો હૃદિ સ્થિતમ્ ॥૬॥

શબ્દાર્થ—ઉપર જે ભક્તિનું નિરૂપણ કર્યા પછી જો ભક્તિની અવરથા તમા સાધનાદિક જે શ્રીજાગ્યાર્ણી દ્વારા મદ્દામૃત હૃદયમાં સ્થિત છે તે તું સ્વસન્તોષને અર્થે તમા સ્વદીય ભગવદીયના સન્તોષને અર્થે નિરૂપણ કરે છે [૬] **વિવેચન—**ઉપર જે

પ્રાપ્તમક તથા મુખારવિન્દરૂપ લક્ષિતનું નિરૂપણ કરી પુષ્ટિલક્ષિતમાં કેવળ શ્રીઆચાર્યજીનો આશ્રય બતાવ્યો. હવે એ સમ્બન્ધી સાધનાદિક જેનું શ્રીઆચાર્યજીની કૃપાથી અમને જ્ઞાન થયું છે અને તેથી જે અમારા હૃદયમાં સ્થિર રહ્યાં છે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

મૂલમ્:—યથા મર્યાદયા મક્તૌ બ્રહ્મભાવસ્તુ સાધનમ્ ।

તથા સર્વાત્મભાવોઽત્ર સાધનેત્વન બુદ્ધ્યતામ્ ॥૭॥

શબ્દાર્થ:—જેમ મર્યાદાલક્ષિતમાં બ્રહ્મભાવ મુખ્ય સાધન છે તેમ અત્ર પુષ્ટિલક્ષિતમાં સર્વાત્મભાવ એજ મુખ્ય સાધન છે એમ સમજવું, [૭] વિવેચન.—સકલ બ્રહ્મભવ છે. એટલે પણ બ્રહ્મ છે, આ પ્રકારનો બ્રહ્મભાવ અર્થાત્ અક્ષરબ્રહ્મનું જ્ઞાન, મર્યાદાલક્ષિતનું સાધન છે તેજ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વાત્મભાવ એજ સાધન છે. જેવો વ્રજલકતોનો સર્વાત્મભાવ તેવો રાખવો એજ પરમ સાધન છે.

મૂલમ્:—વસ્તુતસ્તુ ફલં ચૈવ ફલં સ્યાત્તત્પ્રવેશતઃ ।

તત્સ્વરૂપં તુ સર્વેષાં દેહાન્તઃકરણાત્મનામ્ ॥૮॥

યેન ભાવેન ભગવત્યાત્મભાવો હિ જાયતે ।

યસ્માન્નાવાત્સ્વદેહાદિ સકલં સ્યાત્તદ્વર્થકમ્ ॥૯॥

શબ્દાર્થ:—વસ્તુત. તો એ (સર્વાત્મભાવ) ફલરૂપજ છે કારણ કે તેનો પ્રવેશ થાય ત્યારેજ ફલ સિદ્ધ થાય. તેનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે દેહ, અન્ત કરણ, આત્મા એ સર્વનો જે ભાવથી ભગવાનમાં નિશ્ચય આત્મભાવ થાય. અને જે ભાવથી આપણું દેહાદિક સમગ્ર ભગવદર્થે [ઉપયોગી] થાય [૮-૯] વિવેચન:—મર્યાદામાર્ગમાં વસ્તુતઃ અક્ષરબ્રહ્મ ફલ છે, જેમાં ગયા પછી પુનઃ માયાના ગુણમાં અવાતું નથી. તેમ પુષ્ટિમાર્ગીયનો, પ્રભુનાં લીલારૂપ ફલમાં પ્રવેશ થાય છે ત્યાં સ્વરૂપાત્મક રસનો અનુભવ થાય છે. મન, સાથે સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રભુમાં તત્પર થાય છે બ્રહ્મસમ્બન્ધમાં કહેલા પ્રકારે મુખ્ય ફલનો અનુભવ પુષ્ટિમાર્ગીય લક્ષતને થાય છે આ પ્રકારે મર્યાદાલક્ષિત અને પુષ્ટિલક્ષિતના ભિન્ન ભિન્ન ફલ બતાવ્યા તેમાં પુષ્ટિલક્ષિતનું ફલ સર્વોપરિ છે [૮] જ્યારે ઇન્દ્રિય, મન તથા દેહાદિ સર્વ પ્રભુને અર્થે લાગી રહે, તન, મન, અને ધર્મ એ ત્રણે પ્રભુને અર્થે વિનિયોજ્ય ત્યારે દેહાદિક સર્વની ક્રિયા ભગવદર્થેજ થાય છે આ પ્રકારે તનુબ અને વિતનુ સેવા થાય ત્યારે એમ જાણવું કે ભગવદ્ભાવ વૃદ્ધિ પામે છે (૯)

મૂલમ્:—ન દેહાદ્યર્થસિદ્ધ્યર્થે ભગવાનપ્યપેક્ષતે ।

યતો દેહાદિરક્ષાપિ પ્રમુલીલોપયોગતઃ ॥૧૦॥

ન સ્વાર્થબુદ્ધ્યા સ્વાર્થોઽપિ ભગવા નેવ યત્ર હિ ।

યેન ભાવેનાનિમિત્તા પ્રીતિર્ભવતિ વૈ હરૌ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ:—દેહાદિક અર્થ સિદ્ધિને લીધે ભગવાન પણ અપેક્ષા રાખતા નથી;

તેથી દેહાદિકની રક્ષા કરવી, છે પણ પ્રભુની લીલામાં ઉપયોગી થાય તેટલા માટેજ કરવી સ્વાર્થભુદ્ધિથી ન કરવી, જ્યાં (જે સર્વાત્મભાવમાં) સ્વાર્થ પણ ભગવાનજ છે અને જે ભાવવટે હરિમાં નિષ્કારણ પ્રીતિ નિશ્ચય થાય છે (૧૧) વિવેચન.—ભગવત્સેવા પણ દેહાદિકની સિદ્ધિને અર્થ કે, દેહસંબંધી કુદુમ્બ તથા, કન્યાદિકની કામનાને અર્થ ન કરવી. ભગવત્સેવામાં પોતાના યોગમુખને કઈપણ વિચાર ન કરવો, કેવલ ભગવાનની જ અપેક્ષા રાખવી કે પ્રભુને કંઈ પ્રકારે સુખ પ્રાપ્ત થશે? રજેને કોઈ અપરાધથી પ્રભુને દુઃખ થાય? જેમ પ્રભુનું સુખ જ વિચારવું તથા ભગવાનના હર્ષની તથા સ્વરૂપાનંદના અનુભવની અપેક્ષા રાખવી. મહાપ્રસાદ પણ દેહેન્દ્રિયોને તૃપ્ત કરવા ન લેવો પણ પ્રભુની સેવા કરવામાં સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય તથા ઇન્દ્રિયાદિક ચિયિલ ન થઈ જાય એ હેતુથી મહાપ્રસાદ લેવો. શ્રીશુભાંશુ પરદેશ પધારતા ત્યારે વિપ્રયોગથી કૃત્ય થઈ જતા અને જ્યારે પરદેશથી શ્રીલક્ષ્મણ પધારતા ત્યારે અત્યન્ત પ્રીતિથી સુદર મહાપ્રસાદ લેતા પણ તે જોવા ભાવથી કે શ્રીભાવર્દનનાથજી અમને કૃત્ય થયલા જોયો તે તેમના મનમાં દુઃખ થાય તે યોગ્ય નહિ. પ્રભુ અમને જોઈ સુખ પામે તેજ સાદુ છે. મજબૂતોએ પણ પોતાના દેહની રક્ષા જોવાજ ભાવથી કરી છે તેમાં તેમણે પોતાનું સુખ વિચાર્યું નથી. આ પ્રકારે દેહાદિકની રક્ષા પ્રભુસેવામાં ઉપયોગી છે તેથીજ કરવી કોઈક લૌકિક વૈદિક ફલ નિશ્ચય થયે તથા પ્રભુની સેવા કરવાથી કૃતાર્થ થવાશે જોવી સ્વાર્થ ભુદ્ધિથી ભગવત્સેવા ન કરવી, કારણ કે ભગવાન વિના વિચારે નિષેઞ્છાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરશે જેમ શ્રીભાગવાર્તાજીએ નવરત્નઅન્તર્યામી કહ્યું છે. અર્થ—પ્રભુ સર્વના હૃદય છે તથા સર્વના આત્મા છે તે પોતે નિષ્ક-ઈચ્છાથી શાસના સકલ મનોરથ પૂર્ણ કરશે. તેમજ જોણ ભાવથી થતી ક્રિયાના જેવી ભુદ્ધિ પણ ન રાખવી. ભાવસંયુક્ત થઈ પ્રીતિપૂર્વક ભગવત્સેવા કરવી. કારણ કે ભગવાનને જોઈ પ્રીતિથી ધરાવેલો યોગજ પ્રિય છે (૧૧)

આ પ્રકારે પ્રીતિ પણ ભગવાનમાં રાખવી તે અમુક કારણને લીધે વા સ્વાર્થને લીધે ન રાખવી પણ નિષ્કારણ-નિસ્વાર્થ પ્રીતિ રાખવી. પુષ્ટિમાર્ગે ભગવત્સેવાને સ્વાર્થપણ ભગવાન છે મહાપ્રસાદ સ્વાદેન્દ્રિયાદિક તૃપ્તિને અર્થ સેવાનો નથી પણ વશાકાંક્ષિત દેહ દરી રહે અને ભગવત્સેવા કરી શકે એ હેતુથી જ સેવાનો છે શ્રીમદ્ભગવત્ગીતામાં કહ્યું છે તેજ અતિસ્વસ્થ પણ નહિ તેજ અતિશય પણ નહિ એવો વુઝા આહાર સેવો-મધ્યમ પ્રમાણનો પ્રસાદ સેવો.

મૂલમ્—ન ફલાકાદ્દક્ષર્ણં યત્ર લૌકિકાનાં યથા ધને ।

તદભાવે યથા લોકા વુ સ્વેનાસુસ્યજન્તિ હિ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થ—જ્યાં (?) સર્વાત્મભાવમાં ફલની આકાંક્ષા નથી જેમ લૌકિક જનોની જે ધનમાં પ્રીતિ દોષ છે તે ધન જ્યારે નફ થાય છે ત્યારે તેઓ દુઃખથી પ્રાણ ત્યાગ કરે છે તેમ [સર્વાત્મભાવવાનું ભકતને] સેવામાં પ્રીતિ લાગે છે અને સેવાના અભાવમાં પ્રાણત્યાગસમાન દુઃખ થાય છે, (૧૨) વિવેચન—ફલની ઇચ્છા રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગે ફલનો નાશ થાય છે તેથી પ્રભુની સેવામાં કોઈપણ ફલની આકાંક્ષા ન રાખવી કામના ભાવમાં લાગક છે જેમ લૌકિકમા ધન પર લોકો પ્રીતિ રાખે છે અને તેના અભાવમાં દુઃખી થાય છે, તેમ નૈવૃવોને ભગવત્સેવામાં પ્રીતિ અને અભાવમાં દુઃખ થાય છે

મૂલમ્:—સર્વત્યાગસ્તુ સહજો યત્ર લૌકિકવેદયોઃ ।

નૈરપેક્ષ્યં સ ભાવસ્તુ સર્વભાવો નિગદ્યતે ॥૧૩॥

શબ્દાર્થ:—જેમાં લૌકિક વૈદિકનો સર્વત્યાગ સહજ થાય અને નિરપેક્ષતા થાય તે સર્વભાવ કહેવાય છે. (૧૩) **વિવેચન:—**શ્રીભગવાનમાં સહજ પ્રીતિદ્વારા સર્વત્યાગ પણ સહજ થાય—એટલે આપોઆપ કુદરતી રીતે સર્વ લૌકિક વૈદિકનો ત્યાગ થાય છે. લૌકિક વૈદિક કશાની આહુના થતી નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃસ્થોકીમાં કહે છે કે:—**અર્થ:—**જો સર્વાત્મભાવથી શ્રીગોકુલાધીશને હૃદયમાં ધારણ કરે તો પછી લૌકિક વૈદિકથી પણ અન્ય શું અધિક પ્રયોજન છે તે કહો ? અર્થાત્ લૌકિક વૈદિકથી અન્ય કંઈ અધિક પ્રયોજન નથી. આ પ્રકારે સર્વના આત્મા શ્રીકૃષ્ણને હૃદયમાં ધારણ કરવા એમની સેવા કરવી, લૌકિક વૈદિકની આહુના ન કરવી નિરપેક્ષ રહેવું એમ સર્વાત્મભાવથી એક પ્રભુમાંજ મન રાખવું.

મૂલમ્:—તથાત્ર દૈન્યમેવૈકં માર્ગે ન શ્રવણાદિકમ્ ।

દૈન્યેનૈવ ચ સન્તુષ્ટઃ પ્રાદુર્ભૂતઃ ફલં દદૌ ॥૧૪॥

તદેવાત્ર હિ સંસેવ્યં યેન દૈન્યં પ્રસિધ્યતિ ।

યદ્દૈન્યનાશકં તદ્દિ વિરોધિ સકલં મતમ્ ॥૧૫॥

શબ્દાર્થ:—તેવી રીતે આ માર્ગમાં દૈન્યજ એક મુખ્ય છે શ્રવણાદિક મુખ્ય નથી. દૈન્યથી જ પ્રભુ સન્તુષ્ટ થયા અને પ્રકટ થઈ શ્રીગોપીજનોને ફલદાન કર્યું. (૧૪) જે પ્રકારે દૈન્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારનું સંસેવન આ માર્ગમાં કરવું. જે દૈન્યનો નાશ કરનાર છે તે સર્વ વિરોધિ છે એમ સમજવું. (૧૫) **વિવેચન:—**આ પુષ્ટિમાર્ગમાં એક દૈન્યજ સાધન છે તેથી અભિમાન નિવૃત્ત થાય છે, દોષ નિવૃત્ત થાય છે તથા શ્રીકાકોરજી પ્રકટ થઈ દર્શન આપે છે રાસપદ્યાધ્યાયીમાં વ્રજભક્તોએ શુભગાન કરી, નિઃસાધન થઈ, દીનતાપૂર્વક રુદન કર્યું ત્યારે તત્કાલ પ્રભુ પધાર્યા ! તેથી જ્યાં સુધી શ્રવણાદિક સાધનના બદલો વિચાર મનમાં થાય છે ત્યાં સુધી દૈન્ય ઉદ્ભવતું નથી, દૈન્ય થતા પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય છે અને પ્રકટ થઈ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરાવે છે ? [૧૪] જે દૈન્યભાવનો નાશ કરનાર હોય તે સર્વને વિરોધી સમજી તેમનાથી દૂર રહેવું કહેવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે પુષ્ટિમાર્ગ વિના અન્યમાર્ગની જે ક્રિયાઓ સાધનરૂપ છે તે સર્વે પુષ્ટિમાર્ગથી વિરુદ્ધ છે એવો નિશ્ચય મનમાં આણી તે ક્રિયાઓ કરવી નહિ (૧૫)

મૂલમ્:—एतन्मार्गाङ्गीकृतौ हि हरिर्दैन्यं विवर्चयेत् ।

मदादिजनकं दुष्टं नाशयत्यपि लौकिकम् ॥१६॥

શબ્દાર્થ:—આ માર્ગમાં અંગીકાર થાય તો હરિ નિશ્ચય દૈન્યની વૃદ્ધિ કરે છે. મહાદિકની ઉત્પત્તિ કરનારો એવો જે દુષ્ટ લૌકિક તેનો પણ હરિ નાશ કરે છે.

વિવેચન:—જે એતન્માર્ગીય ભક્તો આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્યજીના માર્ગમાં

આવ્યા છે તે ભક્તોનેા દેન્યભાવ પ્રભુ વૃદ્ધિજત કરે છે. મનમાંનું અભિમાન ને દુષ્ટ લૌકિકને વધારે છે અને દુઃખમાં પ્રતિબંધ કરે છે તેનો નાશ જ કરે છે. રાસપદ્ધિમાંથી પ્રસિદ્ધ છે કે ભગવાને વેણુનાથ કરી જગતભક્તોને બોલાવી રાસ કર્યો ત્યારે જગતભક્તોને મહા થયો તત્કાલ શ્રીકાકોરજી અન્તર્ધાન થયા અને જ્યારે એ ભક્તોને દેન્ય થયું ત્યારે પુનઃ પ્રકટ થયા. આ પ્રકારે યુષ્ઠિમાર્ગમાં ભગવાન્ લૌકિક આસક્તિને નિવૃત્ત કરી વશ મહેનો નાશ કરી દેન્યની વૃદ્ધિ કરે છે. (૧૬)

મૂલમ્ —સ્વાઙ્ગીકૃતેર્હિ નિર્વાહ પ્રમુજૈવ વિધીયતે ।

જીવા સ્વભાવતો દુષ્ટા હિ પ્રચલેયુઃ કથં તથા ॥ ૧૭ ॥

અતો દણ્ડપ્રદાનેન પિતેવાચરતિ પ્રમુ ।

દણ્ડોઽપ્યનુગ્રહસ્થેન મન્તવ્યસ્તુ તદાશ્રિતૈ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ —જેમનો પ્રભુએ અંગીકાર કર્યો છે તેમનો નિર્વાહ નિઃશય પ્રમુજી જ થાય છે. એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે એટલે તે પ્રભાણે કેવી રીતે બાંધી શકે? તેથી પ્રભુ પિતાની સમાન હવડ આપીને દિવ રહે છે તેથી ભગવદ્દાસવવાળાઓએ પોતાનો દુઃખ થાય તો પણ તે (દુઃખ)ને અનુગ્રહરૂપ માનવો જોઈએ. (૧૭-૧૮)

વિવેચન —પોતાના અંગીકૃત એવોનો નિર્વાહ પ્રભુ સ્વતા જ કરે છે પરંતુ એ આ વાત બાંધવા નથી, કારણકે તેઓ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે. શ્રીબાલગોપ અન્તર્માં શ્રીજીનાર્થજીનું વચન છે કે—અર્થ—‘એવો સ્વભાવથી દુષ્ટ છે’ શ્રીકાકોરજી નિજ અંગીકૃત એવોનો નિર્વાહ પ્રમુજી જ કરતા આ યા છે, કરે છે અને કરશે એવને એક સમય પણ દુઃસખ પ્રાપ્ત થાય તો મન તે સમયમાં કંઈ જુદું જ થઈ જાય. તેથી નિર્વાહ તો પ્રભુ કરે ત્યારે જ થાય છે. (૧૭) જેમ માતાપિતા જરાની બાળકોની રક્ષા અભિજલ્લાક્ષી હવડ આપીને પણ કરે છે, તેમ પ્રભુ અંગીકૃત ભક્તોની રક્ષા, તેમની ભૂલ થાય ત્યારે હવડ કરીને પણ કરે છે. એવ સ્વભાવથી દુષ્ટ છે તેથી પોતાની ભૂલ સમજતો નથી પણ પ્રભુ તો હવડ એવા ઉદ્દેશથી કરે છે કે પુનઃ તેની ભૂલ એવ કરતો બન્યો, શ્રીનન્દરાજજીને પણ અભિજ્ઞાપૂર્વકરૂપ અન્તર્ધાનમાંથી નિવૃત્ત કરવા પ્રભુએ સર્પદશરૂપ હવડ આપ્યો, તેથી ભગવદીયે પોતાને દુઃખ થાય એમાં પણ ભગવદનુગ્રહજ સમજવો, શ્રીશુસર્પજી વિગ્ર સિમાં કહે કે—અર્થ—હિ પ્રમુ ! આપ જમને આપના નિજજન સમજી હવડ આપ્યો તો તે હવડ જમને ઇષ્ટ જ છે. જ્યાં ત્યાં અને જ્યારે ત્યારે આપ જમને આપના માનીને જ હવડ રેશે ।’ આ પ્રકારે હવડ પણ કૃપારૂપજ છે, તેથી આશ્ચર્ય ન થયેલ.

મૂલમ્ —દણ્ડદાન સ્વકીયેષુ પરકીયે ત્યપેક્ષણમ્ ।

આર્તિરેવાત્ર સતત માન્યા કૃષ્ણપરોક્ષત ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થ —પ્રભુ સ્વકીયજનોને હવડ આપે છે અને પારશની ઉપેક્ષા કરે છે. જન સતત આર્તિ જ કર્તવ્ય છે કારણકે શ્રીકૃષ્ણ પરોક્ષ છે. વિવેચન — જે ભક્તને પ્રભુ પોતાનો કરે છે તેને જ હવડ આપે છે અને જે સંસારમાં આસક્ત પ્રવાહી યુષ્ઠિ છે

તેમની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમને દણ્ડ આપતા નથી, પણ ઉલટાં લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિક ફલદાન કરી તેમને લૌકિકમાં વધારે ને વધારે આસક્ત કરે છે, દણ્ડ રક્ષણને અર્થે છે. લૌકિકમાં પણ તેમજ છે જે પોતાનું હોય તેને જ દણ્ડ આપી રક્ષવામાં આવે છે, અને અન્યની ઉપેક્ષા થાય છે. રાક્ષપચાધ્યાયીમાં આર્તિને અર્થે પ્રભુ અન્તર્ધાન થયા હતા તેમ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં ટેરા છે, તે આર્તિ વધારવાને અર્થે છે. આર્તિ વિના પ્રભુ સ્વરૂપાનન્દનો અનુભવ કરતા મથી

મૂલમ્:—અત્ર ભક્તાર્તિદૃષ્ટ્યૈવ મુદિતો હિ હરિર્ભવેત્ ।

સજ્જો ભાવવતામેવ ભાવવૃદ્ધિર્યતો ભવેત્ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થ:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુ ભકતોની આર્તિચુકત દૃષ્ટિથી જ પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવચુકત વૈષ્ણવોનો જ સંગ કરવો કે જેથી ભાવની વૃદ્ધિ થાય

વિવેચન.—જેમ જેમ ભકત આર્તિક્લેશ વધારે અને વધારે કરતો જાય છે તેમ તેમ તે ભકતને જોઈને ભગવાન વધારે અને વધારે પ્રસન્ન થાય છે. તેથી ભાવચુકત ભગવદ્દીયનો સંગ કરવો કે જેથી ભાવ સત્વર વૃદ્ધિ થાય.

શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે —“ જ્યારે પ્રભુ નિજ ભકતોને તાપકલેશથી પીગાતા જુએ છે ત્યારે પોતે કૃપાયુકત થાય છે અને ત્યારે જ હૃદયમાં મિથિત થયેલો સર્વ નિજ-આનન્દ બહાર નીકળે છે.”

મૂલમ્:—વ્યાઘ્રસ્યાગ્રે યથા દેહી તથા દુઃસજ્જતો વિભેત્ ।

દુઃસજ્જ એવ ભાવસ્ય નાશકઃ સર્વથા મતઃ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ વ્યાઘ્રની પાસે જીવ લય પામે છે તેમ હું સંગથી લય રાખવો. હું સંગ જ સર્વથા ભાવનો નાશક છે એમ માનવું (૨૧) **વિવેચન:—**જેમ વાઘની પાસે થીરનો નાશ જ થાય છે તેમ હું સંગ ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે છે તેથી તેની રક્ષા કરેવી

મૂલમ્:—દુઃસજ્જતશ્ચ્યુતાઃ સર્વે શ્રુતા હિ ભરતાદયઃ ।

દુઃસજ્જન્નિજદોષાભ્યામભૂદ્ ભીષ્મો બહિર્મુખઃ ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ:—હું સંગથી ભારતાદિક સર્વે અધોગતિ પામ્યા છે એવું શ્રવણ થાય છે. હું સંગ તથા અન્નથી ઉત્પન્ન થયેલા દોષોને લીધે ભીષ્મ બહિર્મુખ થાય છે (અર્થાત્-શ્રી ઠાકોરજીની સાથે યુદ્ધ કરવા તત્પર થયા) [૨૨] **વિવેચન:—**અનેક જીવો હું સંગથી ભગવદ્દર્મમાં પડ્યા છે, શ્રીભાગવતમાં ભરતને મૃગના સંગથી જન્મનો અન્તરાય (મોક્ષમાં) થયો હતો, અને ભીષ્મ પિતામહ જેવા ભગવદ્દીયને પણ દુર્યોધનના દુષ્ટ અન્નના લક્ષણને લીધે એવો દોષ પ્રાપ્ત થયો કે એવા [ભીષ્મ] ભકતને પણ શ્રીભગવાનની સામે યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ! આ પ્રકારે હું સંગ તથા દુષ્ટ-અન્ન લક્ષણાદિ દોષથી ભગવદ્દીયોનો અધ.પાત થાય છે તો આધુનિક જીવોની હર્દશા થાય એમાં તો શું કહેવું ? (૨૨)

મૂલમ્:—લૌકિકામિનિવેશાત્તુ મનોનિષ્કાસનં સદા ।

અલૌકિકસ્તુ તદ્ભાવસ્તેનાપિ ચ વિનશ્યતિ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ—લૌકિકમાં અભિનિવેશ-આવેશ (કરવા)માંથી મનને ચઢા ફર ઠઠાકા રહેવું અર્થજે, કારણ લૌકિકમાં આવેશ સવાધી અલૌકિક ભાવ પણ નાશ થાય છે, (૨૩)
 વિવેચના—જ્યાં જ્યાં લૌકિકમાં મન આસક્ત થાય તે સર્વેને દુઃસખ બાણવો અને તેને તણ ભગવદ્ભાવની રક્ષા કરવી લૌકિકથી ભગવદ્ભાવનું રક્ષણ થાય તે જ ભાવ રહે છે.
મૂલમ્—વૈરાગ્યપરિતોષો ચ હૃદિ માધ્યો નિરન્તરમ્ ।

તદભ્યાસાત્તુ મનસ કદાચિન્નિર્ગતિસ્તત ॥ ૨૪ ॥

કામાભાવાય વૈરાગ્ય ચિન્ત્ય ચેતસિ સર્વથા ।

પરિતોષસ્ત્વલોભાય મક્તૌ તાવેવ વાધકૌ ॥ ૨૫ ॥

શબ્દાર્થ—હૃદયમાં નિરન્તર વૈરાગ્ય અને સન્તોષની ભાવના કરવી કારણ કે જ્યેમના અભ્યાસથી કોઈક દિવસે મન લૌકિકમાંથી નિવૃત્ત થશે. [પ] કામના અભ્યાસને અર્થ વૈરાગ્ય અને ચિત્તમાંસર્વથા ચિન્તન કરવું, અને સન્તોષ તે જ લોભના અભ્યાસને અર્થ રાજ્યો કારણ કે જો ઉભય જ ભક્તિમાં બાધક છે વિવેચના—દુઃસખ રોષનો નાશ કરવા વૈરાગ્ય અને સર્વ પ્રકારે સન્તોષ-આ ઉભય નિરન્તર હૃદયમાં કારણ કરવા સર્વ લૌકિક વિષય તથા દેહસમ્બધી પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય રાખવો અને સહેજમાં પ્રાપ્ત થયેલા પદાર્થોથી મનમાં સન્તોષ રાખવો. આમ અભ્યાસ રાખવાથી દુઃસખથી બધી શુક્રાય છે મનમાં હૃદય વૈરાગ્ય રાખવાથી કામાદિક વિષયનો નાશ થાય છે અને સન્તોષથી લોભનો નાશ થાય છે આ ઉભય રોષ ભક્તિમાયમાં બાધક છે, તેથી જ્યેમનો ત્યાગ કરવા વૈરાગ્ય અને સન્તોષ રાખવા ૨૪-૨૫

મૂલમ્—કામેનેન્દ્રિયવૈમુક્ચં લોમે પારખ્વંડસમ્ભવ* ।

ક્રોધસ્તુ મધ્યપાસિત્વાન્મહાવાધક હૈન્યસે ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ—કામથી હન્દ્રિયો વિમુક્ત થાય છે લોભમાં પાખણનો સમ્ભવ થાય છે ક્રોધ મધ્યે પડતો હોવાથી મહાબાધક ગણાય છે વિવેચના—કામ પ્રકટ થવાથી વિષય દિક કરવામાં આવે અને તેથી સકલ હન્દ્રિયો શીભગવાનથી તથા ભગવદ્ભાવથી બહિર્ગત થઈ જાય છે હન્દ્રિયોનો વિષયમાં આવેશ થાય છે, અને લોભ હૃદયમાં હોય તે જ પાખણ પ્રકટ થાય છે સન્ધાસનિર્મુખનામના જ થમાં શીખાવાર્થે કહે છે કે—જ્યેમને પોતે વિષયથી આક્રાંત થઈ કાંઈ કરી પાખણથી થાય છે, આ પ્રકારે કામ પ્રાપ્ત થવાથી ક્રોધ થાય છે તેમજ લોભ ચિદ ન થાય તે જ ક્રોધ ઉદ્ભવે છે ક્રોધ પછી મોહ થાય છે આ પ્રકારે અષ્ટપ્રકાર લૌકિકમાં આવેશ કરવાથી દેવનો નાશ થાય છે

મૂલમ્—યતો માર્ગીયસર્વસ્વદૈન્યમાવધિનાશક ।

દૈન્ય સર્વેષુ કાર્યેષુ કૃષ્ણસેવાકથાદિષુ ॥ ૨૭ ॥

ધીજ યથા મન્ત્રશાસ્ત્રે તદ્યુક્તમશિલં મવેત્ ।

તદમાવે ન સેવાદિ સકલં પુષ્ટિસાધકમ્ ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ:—ક્રોધ, પુષ્ટિમાર્ગના સર્વસ્વરૂપ દૈન્યનો નાશ કરનારો છે તેથી મહાખાધક છે. જેમ મન્ત્રશાસ્ત્રમાં ખીજયુક્ત મન્ત્રોજ દ્વલ આપી શકે છે તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવાદિક સર્વ દૈન્યયુક્ત હોય તો દ્વલદાન કરી શકે છે, દૈન્યનો અભાવ હોય તો સેવાદિક સર્વ પુષ્ટિને (ભગવદ્વતુચ્છ) સિદ્ધ કરતા નથી. (૨૭-૨૮) વિવેચન:—દૈન્યભાવ આ પુષ્ટિમાર્ગનું સર્વસ્વ છે. તેનો નાશ કરનાર ક્રોધ છે તેથી ક્રોધનો નિશ્ચય ત્યાગ કરવો. સર્વ કાર્ય વિષે દૈન્ય રાખવું, તેના ઉપાયમાં શ્રીકૃષ્ણની તતુજ તથા વિત્તજ સેવા પ્રીતિ પૂર્વક કરવી અને શ્રીકૃષ્ણની કથા શ્રીસુખોદિનીજ આદિ ગ્રંથોમાંથી શ્રવણ કરવી. મન્ત્રશાસ્ત્રમાં ઐ, હી, શ્રી, ક્લી, ક્ષી, ઈ, ઈં ઇત્યાદિક ખીજ હોય છે અને તે વિનાના મન્ત્રો જપવાથી કશું ફલ થતુ નથી એવી જેમ તે શાસ્ત્રની મર્યાદા છે, તેમ સેવામાં દૈન્યભાવ વિના કંઈ પણ ફલ થતુ નથી તેથી દૈન્યપૂર્વક સેવા કરવી. (૨૭-૨૮)

મૂલમ્:—તસ્માદ્રક્ષેત્ પ્રયત્નેન દૈન્યં ભક્તિયુતો નર: ।

દૈન્યેન ગોપિકા: સિદ્ધા: કૌંઢિન્યોડપિ પરોક્ષત: ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી ભક્તિયુક્ત નરે (જીવે) પ્રયત્નથી દૈન્યનું રક્ષણ કરવું જોઈએ દૈન્યથી ગોપીજન પણ સિદ્ધ થયા અને કૌંઢિડન્ય ઋષિ પણ પરોક્ષથી સિદ્ધ થયા છે, વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે યત્નપૂર્વક દૈન્યની રક્ષા કરવી. એમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છે કે દૈન્યવડે કૌંઢિડન્ય પ્રાપ્તિ અનન્ત! અનન્ત! રટયા કર્યું તેથી એમને પણ સિદ્ધિ થઈ. આમ શ્રીઆચાર્યજીએ સંન્યાસનિર્ણયગ્રંથમાં કહ્યું છે કે!—અર્થાત્:—“કૌંઢિડન્ય ઋષિ અને ગોપીજન ભક્તિમાર્ગના શુરુ છે. તેમણે કરેલું સાધન તે જ સાધન છે. ભાવ, ભાવનાથી સિદ્ધ થાય છે અન્ય કોઈ સાધન નથી” આ પ્રકારે પુષ્ટિમાર્ગના શુરુ ગોપીજન છે અને મર્યાદામાર્ગના શુરુ કૌંઢિડન્ય પ્રાપ્તિ છે. તેમણે આદરેલા પ્રકારનો ભાવ વિચારી દૈન્ય જ ભક્તિભાવમાં કાળુ છે એમ જાણવું.

મૂલમ્:—ફલમત્ર હરેભાવો વિરહાત્મા સદા મત: ।

રસાત્મકત્વાત્તદ્રૂપે સર્વલીલાસમન્વિત: ॥ ૩૦ ॥

સ્વરૂપે તસ્ય સતતં સાક્ષાત્કારો વિશેષત: ।

યુગપત્સર્વલીલાનામનુભૂતિ: પ્રજાયતે ॥ ૩૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિરહાત્મક રૂપમાં રસાત્મકપણું છે તેથી સર્વલીલારહિત જે પ્રભુનો સદા વિરહાત્મક ભાવ છે તે જ અત્ર દ્વલરૂપ ગનાય છે આ વિરહાત્મક ભાવના સ્વરૂપમાં નિરન્તર વિશેષત સાક્ષાત્કાર થાય છે કારણકે સર્વલીલાનો અનુભવ એમાં એકી વખતે થાય છે [૩૦-૩૧] વિવેચન:—આ પુષ્ટિમાર્ગમાં હરિમાં ભાવ રહે એજ દ્વલરૂપ છે. તેથી વિરહાત્મક મન થઈ રહે છે કારણ કે સયોગના અનુભવમાં પ્રભુ અન્ત:કરણગામી નથી, બહારની સર્વ ઇન્દ્રિયોથી દેહનો વિનિયોગ પ્રભુમાં થાય છે વિપ્રયોગમાં અન્ત:કરણમાં સર્વ સિદ્ધ થાય છે તેથી વિપ્રયોગભાવ હૃદયમાં રાખવો એજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સિદ્ધિ છે. સયોગમાં તો જ્યાં સુધી દર્શન થાય ત્યાં સુધીજ સુખ છે. પણ વિપ્રયોગમાં રસાત્મક

પુરુષોત્તમનો સર્વલીલાસ યુક્ત અનુભવ સર્વત્ર યાય છે વિપ્રયોગશાપ જોથીજ સરે પરિ છે કે તેમા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર સર્વસ્થલે યાય છે વિપ્રયોગની લીલાના ભાવમા મમ યવાથી સવત્ર સાક્ષાત્ લીલાસદિત સ્વરૂપનું દર્શન થમા કરે છે, તેથી તેનું મુખ સમે જના મુખ કરતાં આધક છે એટલી વખતે સર્વ લીલાનો અનુભવ સાથે યવાને અર્થે મ વડે મજબૂતોનો ભાવ વિચારવો એટલે કે પ્રભુ ગાયો યશાવવા પધારતા હતા ત્ય મજબૂતો વિપ્રયોગની જોવી ભાવના કરતા તેવી ભાવના કરવી, અને પછી સ પ્વાસ્રમને પ્રભુ વનમાંથી પાછા પધારતા ત્યારે મજબૂતો જેવો ભાવ કરતા તેવો ભાવ વિચારવો આ પ્રકારે વિપ્રયોગમાં જ ને લીલાના ભાવનો અનુભવ થઇ શકે છે (૩૦-૩૧)

મૂલમ્ —एव विज्ञाय मनसा पुष्टिमार्गं विभावयेत् ।

પ્રાપ્તિ શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણાઞ્જપ્રસાદત ॥ ૩૨ ॥

अत स एव सतत सर्वभावेन सर्वथा ।

सुधीभि कृष्णरसिके शरणीक्रियता सदा ॥ ૩૩ ॥

અર્થ—એમ જાણીને મનથી પુષ્ટિમાર્ગની ભાવના કરે તો શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના યશસ્વારવિન્દના પ્રસાદથી (ફલની) પ્રાપ્તિ યાય તેથી નિરંતર સર્વભાવથી નિશ્ચય શ્રી પ્ભુના રક્ષને જાણનારા બુદ્ધિમન્ત પુરુષોએ સર્વદા શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનો આમર (સાર્વ) સ્વીકારવેલ (૩૧-૩૩) વિવેચન—ઉપર વિપ્રયોગ આત્તિનો પ્રકાર કહ્યો તેનો અનુભવ જે પ્રકારે યાય તે હવે કહે છે પુષ્ટિમાર્ગમાં વૈષ્ણવે પોતાના મનની ભાવના અન્વેષણે કહેવી નહિ એ પ્રકારે ભાવના કરતાં કરતાં જ નિશ્ચય પુષ્ટિમાર્ગની સિદ્ધિ થય છે.

અર્થ — અવેષભક્તોથી સારીરીતે જેમના યશસ્વક્રમલનું સ્વરૂપ થન સેવક કોમ છે એવા શ્રીવલ્લભાચાર્યજી છે—એમ શ્રીગુણમંજુએ સર્વોત્તમસ્તાવમાં શ્રીમદ્દામરુતું નામ કહ્યું છે શ્રીઆચાર્યજીના યશસ્વક્રમની રક્ષને સેવનાર પુષ્ટિમાર્ગીજ ભક્તવર્ગને શ્રીકૃષ્ણાધિશમ્ભુત કવની રાદિ યાય છે તેથી નિરંતર એમના આયયપૂર્વક વિપ્રયોગની ભાવના સર્વમા કરવી મનમાંથી છડકપાનો ત્યાગ કરી દુરયમા શ્રીકૃષ્ણચન્દનું કમ્પ સ્વીકારનારને તમા શ્રીકૃષ્ણરથમા રસિક દોષ એવા શુદ્ધ ભક્તરીયને તથા દેવ્યથી નિસા થન યનારને પુષ્ટિમાર્ગમાંફલની નિમિષ પ્રાપ્તિ યાય છે (૩૨)

इति श्रीहरिनामसप्तविंशतिं पञ्चविंशतमं शिरापत्रं श्रीगणेशोपनिषत्प्रदीपितं

શ્રીરામનુજાજગદ્ગિતં ગમામમ્ ॥ ૩૪ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૫ અ

ઉદ્દેશ—ભક્તવર્ગીયોને વિજાનીયનો મત અને સમજીવનના અસ મ પ્રદાણકાર છે એ જાણે મન પ્રાપ્ત થયા છે । શ્રીભક્તજાનનો દેવ દરનાર જન તણકતાજ સમાન છે જમ તણાના મદાભક્તવર્ગીય પરિણિતને દરપો તમા ભક્તજાનનો દેવ કરનાર દુર્ગામાં પુત્ર દુષ્કનથી ભક્તવર્ગીયે ને દુષ્ક આપ છે ભક્તોના દેવ કરનાર જનો તણ પ્રકારના દોષ છે (૧) જમ ભક્તિને તિ અનધિરી (૨) આપદિમત અનધિરી જનો તણ સુન્ન તેમજ વિચરિત જાનનાર દેવ છે (૩) પ્રોતિહિત મદદુષ્કનના જમ તણ

સમાન હોઈ કોઈ પણ ઔષધથી પ્રીતિયુક્ત થતા નથી. તેવા જનોને આસુરી ગણી તેમનો સગ આસુરાવેશ ઉત્પન્ન કરશે એમ સમજી તેમનો ત્યાગ કરવો. ઉપર વિપ્રયોગભાવ સર્વોપરિ છે એમ સિદ્ધ કર્યું એમા સાધન કૃપા વિના કંઈ નથી. પરંતુ એ વિપ્રયોગ ત્યારેજ સિદ્ધ થાય કે જ્યારે દુઃસગાદિ અનેક પ્રતિબંધથી દૂર રહીએ તેથી હવે પુષ્ટિમાર્ગમાં બાધક દોષ ક્યાક્યા છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવે છે

મૂલમ્:—તદીયાનાં મહદુઃખં વિજાતીયેન સદ્ગમઃ ।

સંભાષણં સજાતીયૈરસદ્ગો ભાષણં ચ ન ।

તદેતદુભયં જાતં મમૈવાચ્ય સ્વભાગ્યતઃ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ:—વિજાતીય બહિર્ભુજનો સગ અને તેની સાથે ભાષણ તેમજ સજાતીય એટલે ભગવદ્દીયનો સગ પણ નહિ, અને તેથી સાથે ભાષણ પણ નહિ—આ બંને મને મારા ભાગ્યથી હવે પ્રાપ્ત થયા છે ! (૧) **વિવેચન:**—શ્રીહરિચાલ કહે છે કે આ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને એક મહાદુઃખ છે, તે એ કે વિજાતીય એટલે અન્યમાર્ગીયનો સગ અને એતન્માર્ગીય સગનો અભાવ. આ દુઃખ અન્યને શું પણ મને પોતાને આવી પડ્યું છે ! તેથી મને મહાદુઃખ થાય છે. જેમ વ્રજલકતોને શ્રીકૃષ્ણની કથાવાર્તામાં પ્રતિબંધ કરનાર સગ દુઃખદાયી લાગતો અને જેમ તે સર્વે લકતો એકત્ર થઈ આનન્દપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણની લીલા-વાર્તાનું સ્મરણ કરી પરમાનન્દ પ્રાપ્ત કરતા, તેમ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ ભગવદ્લીલા વાર્તા કરવી અને વિજાતીયનો સગ તથા તેની સાથે ભાષણ પણ બાધકરૂપ છે એમ સમજવું જેનો સગ અવશ્ય કર્તવ્ય છે તે ભગવદ્દીયો દુર્લભ છે અને જેનો સગ ત્યાજ્ય છે એવા દશેદિશાથી આવી સળે છે એવો વિરોધ પ્રાપ્ત થયો છે !

મૂલમ્:—દુઃખાન્તરં તુ જ્ઞાનેન ભક્ત્યા વાપિ નિર્વતતે ।

લૌકિકં વિષયપ્રાપ્ત્યા ન હિ દુઃસદ્ગજં ક્વચિત્ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—અન્ય દુઃખ તો જ્ઞાનથી કે ભક્તિથી પણ નિવૃત્ત થાય છે. (શબ્દાર્થિક વિષય ન પ્રાપ્ત થવાથી ઉદ્ભવેલું) લૌકિક દુઃખ વિષયની પ્રાપ્તિથી નિવૃત્ત થાય છે. પરંતુ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કદાપિ નિવૃત્ત થતું નથી. (૨) **વિવેચન**—અન્ય સર્વે પ્રકારના દુઃખ નિવૃત્ત કરવાના ઉપાય છે—જેમકે જ્ઞાન ભક્તિ ઇત્યાદિ લૌકિક વિષયાદિકની અપ્રાપ્તિથી ઉદ્ભવતું દુઃખ તે તે વિષયની પ્રાપ્તિથી દૂર થાય છે. પણ દુઃસંગથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ કશાથી દૂર થતું નથી તેથી વિષયના સગી બહિર્ભુજનો સંગ ત્યજવો. (૨)

મૂલમ્:—દુષ્ટાનાં દુર્વચોવાણૈર્મિત્રં મર્મણિ મદ્રપુઃ ।

ન ક્વાપિ લભતે સ્વાસ્થ્યં સમાહિતમપિ સ્વતઃ ॥ ૩ ॥

इदानीं तु जनाः प्रायो दुःसङ्गपदवीं गताः ।

शुद्धं मनः कलुषितुं क्षणेनाविविक्षणाः ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ — દુષ્ટજનના દુર્વચનના બાણથી મારું શરીર મર્મ ભાગ પર્જનત લેઈ છે ।। સ્વતઃ જોનું સમાધાન થયા છતાં જો શરીરને કોઈ પણ સ્થલે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ નથી ।। હવે તો મનુષ્યો ઘણું કષ્ટીને દુઃસગપણીને પહોંચ્યા છે અને શુદ્ધ મનને મહિન કરવામાં અતિવિચ્છેદ (અતુર) છે ।। વિવેચન — દુષ્ટજનના દુર્વચનો મારા મર્મને લેઈ છે જોવા દુઃસગ મને પ્રાપ્ત થયો છે કે અને સ્વસ્થ પણ પીરજ રહેલી નથી ।। અષ્ટપ્રકાર દુઃસગ સર્વત્ર પ્રાપ્ત થાય છે શ્રીમદ્દામણી તથા શ્રીકૃષ્ણાંકલ કહે છે । “ દુઃસગથી વૈષ્ણવ નિશ્ચય દુઃખ પામે છે ” જોવા દુઃસગ તો મહે છે જ । લોકો જો જોવા દુષ્ટ થઈ ગયા છે કે શુદ્ધ મનને મહિન કરવામાં પોતાનું આતુર ચેતે છે. (૧-૪)

મૂલમ્ — યદ્વસ્થિતસ્ય વ્યાવૃત્તિયુતસ્ય ન હિ તાદૃશામ્ ।

સદ્ગો વારયિતુ શક્યો વ્યાવૃત્તેર્વિનિરોધત ।

અવ્યાવૃત્તૌ ન વિશ્વાસદાઢ્યં યેન તથા કૃતિ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ — જે જન ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહે છે તે વ્યાવૃત્તિમુક્ત છે તેનો જોવા શ્રીકૃષ્ણને સગ નિવૃત્ત કરવાનું પશ્વકતું નથી કારણ કે તેમ કરવાથી વ્યાવૃત્તિનો વિરોધ નિરોધ થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિમાં હક વિશ્વાસ નથી તેથી જ આવી કૃતિ શાલ છે (૫)

વ્યાવૃત્તિ-દ્વારપોષણાર્થે વૃત્તિ, ધન્યો રોજગાર, અવ્યાવૃત્તિ-ધન્યો રોજગાર ન હોય જોવા સર્વ વિવેચન — ગૃહસ્થને વ્યાવૃત્તિ વિના કેમ જાહે ! પરદેશમાં મનુષ્યોનો સગ તે કરવોજ પડે, તેમાં બહિર્ગુણ પણ આવી મહે જો સર્વ દુઃસગ વ્યાવૃત્તિ ન કરીને તો જ દૂર શાય. આ પ્રકારે વ્યાવૃત્તિમાં દુઃસગ પ્રાપ્ત થાય છે અને અવ્યાવૃત્તિ થવાનું સામર્થ્ય નથી તો ત્યાં શ્રીઆચાર્યજી માર્ગ બતાવે છે કે — અર્થ — અવ્યાવૃત્તિ થઈ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન, સેવા તથા અવધુ કીર્તનાદિથી કરવું જો માર્ગ હિતમ છે પણ અવ્યાવૃત્તિ થવાનું ન અને અને વ્યાવૃત્તિ કરવીજ પડે તો પોતે કહે છે કે વ્યાવૃત્તિ હોય તો પણ વિત્તે અવધુદિથી હરિમાં પરીવવા સદા ચલન કરવેલ’

મૂલમ્ — મગવદ્દેપિતા યાત સ તુ તક્ષક યવ હિ ।

યથા વિપ્રાર્મકવચઃપ્રેરિતઃ ક્રોધમૂર્છિત ॥ ૬ ॥

અદશત્સ સમાગત્ય મહામત્ક પરીક્ષિતમ્ ।

તથા તુર્જનવાક્યૈકપ્રેરિતો હાતિતામસ ॥ ૭ ॥

અવજ્ઞયા દુર્વચનૈરધિક્ષેપેણ સામયમ્ ।

તુષ્કર્મા મૌલિકો વુષ્ટ સ સાધ્ય સત્ક્રિયાક્તિભિ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ — ભગવાનના દેશપણને પ્રાપ્ત થયેલો જો તો તક્ષકનાજ જ છે જેમ પ્રાણીના બાલક (કુબીજક) જો મોકલેલો અને ક્રોધથી મૂર્છિત (જાનરહિત) થયેલો જોવા જે તક્ષક તે આવીને મહાભક્ત જોવા પરીક્ષિત રાખેને કસ્યે, તેમ દુર્વચનના દુર્વચનોએજ મોકલેલો જોવા તમામણી આ દુષ્ટ કર્મ કરનાર પુરુષ અને નિન્દા; દુર્વચન અને તિરસ્કારથી

સે છે. એ આધિભૌતિક દુષ્ટ છે અને એ સારી ક્રિયા અને સારા વચનોથી સાધ્ય છે (૬-૭-૮)

વિવેચન:—ઉપર વ્યાવૃત્તિથી દુઃસગરૂપ દોષ કહ્યો હવે કાલદોષ બતાવે છે. આ કાલ ભગવદ્ધર્મમાં મહાભાષક છે બ્રાહ્મણના બાલકે ક્રોધયુક્ત થઈ પરીક્ષિત રાજાને શાપ આપ્યો એ કાલદોષનું જ કાર્ય છે. રાજા પરીક્ષિત ભગવદ્ભક્ત હતો, ભગવદ્ધર્મમાં ચતુર હતો. એ ભક્ત હોઈ એની રક્ષા ભગવાને ગર્ભમાં કરી હતી. તોપણ તેને કલિયુગના કાલ દોષથી દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ. એ સમ્બન્ધમાં કહ્યું છે કે—“બ્રાહ્મણં પ્રત્યમૂદ્ બ્રહ્મન્ મત્સરો મન્યુરેવ ચ” અર્થ:—શમીક ઋષિએ આદર સન્માન કર્યું તેથી રાજાએ બ્રાહ્મણ તરફ મત્સર તથા ક્રોધ થઈ આવ્યો. એ દોષ બુદ્ધિ કલિકાલના દોષથી થઈ એ દુર્બુદ્ધિથી રાજાએ મૃત સર્પને લઈ શમીકઋષિના કણ્ઠે વીટાળી દીધો. શમીકઋષિના પુત્રે આ વાર્તા સાંભળી શાપ આપ્યો કે ‘તક્ષક સર્પ સાત દિવસમાં દશ કરશે’ મહાભક્ત એવા પરીક્ષિત રાજાની બુદ્ધિ પણ કલિકાલના દોષથી ભ્રષ્ટ થઈ !!

કલિકાલમાં દુષ્ટ થયલા જીવો ત્રણ પ્રકારના છે. આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક અને આધિદૈવિક એ ત્રણ જીવોમાંથી આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રકારે દુષ્ટ જીવો તો કોઈ પણ સમય ભગવદ્ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય. પરંતુ આધિદૈવિક દુષ્ટ જીવો તો કદાપિ ભગવદ્ધર્મમાં આવતા નથી, તેથી એમનો સંગ સર્વથા ત્યજવો. જે અનેક દુર્વચન કહે, અજ્ઞાનથી થઈ અવજ્ઞા કરે. દુર્વચન કહી અન્યના મન વિક્ષિપ્ત કરે, અને જે શરીરથી દુષ્ટ કર્મ કરે તેને ભૌતિક દુષ્ટ સમજવો. એવો ભૌતિક દુષ્ટ પણ ભગવદ્દીયના સગથી અને ભગવત્સેવાથી પોતાના મનનો વિક્ષેપ દૂર કરે છે અને ભક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે (૬-૭-૮)

મૂલમ્:—આધ્યાત્મિકો જ્ઞાનશૂન્યો હ્યન્યથાજ્ઞાનવાનપિ ।

કષ્ટસાધ્યઃ કદાચિત્સ તત્ત્વબોધેન શુદ્ધ્યતિ ॥ ૯ ॥

પ્રીતિશૂન્યો મહાદુષ્ટઃ સ ન સાધ્યઃ કથંચન ।

યથા નપુંસકો નૈવ હ્યૌષધૈઃ પુરુષો ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

યથા ત્રિદોષગ્રસ્તો ન કથંચિદપિ જીવતિ ।

પ્રીતિશૂન્યો નીરસશ્ચ ન તથા શ્રવણાદિભિઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ.—જ્ઞાનશૂન્ય અને અન્યથા જ્ઞાનવાળો એટલે કે વિપરીત જ્ઞાનવાળો એ આધ્યાત્મિક દુષ્ટ કહેવાય છે અને તે કષ્ટસાધ્ય છે પણ કોઈ દિવસ તત્ત્વબોધથી તે શુદ્ધ થાય છે પ્રીતિશૂન્ય હોય તે મહાદુષ્ટ સમજવો તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી જેમ

૧ જે કે પરીક્ષિત રાજા મહાભક્ત હતા અને જ્યારે ભગવાને એમની રક્ષા ગર્ભમાં પણ કરી હતી ત્યારે ભગવાને તક્ષકસર્પના દશ સમયે કેમ ન કરી ? એમ શંકા થાય તો સમાધાન એ છે કે પરીક્ષિત દ્વારા કેટલુંક કાર્ય ભગવાનને કરાવવું હતું તે કરાવ્યું અને પછી શ્રીભાગવતની પ્રવૃત્તિ લોકમાં કરાવવી હતી તેથી શાપના નિમિત્તે તેને સ્વદેય સમયમાં મોક્ષ આપે એવું શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રવણ શ્રીગંગાજીના તટપર ખેસાડી શ્રીશુક્રેવજ્રદ્વારા કરાવ્યું આ પ્રકારે શ્રીમદ્ભાગવતની કથાનો લોકમાં પ્રચાર કર્યો

નપુસક ઔપધથી પુરુષ થતો નથી, જેમ ત્રિદોષથી પીડાતો જન કોઈ પણ પ્રકારે છુપે નથી, તેમ તે છુપ પ્રીતિશૂન્ય છે નીરસ [રસ વિનાનો] છે તે અવણાદિથી સિદ્ધ થતો નથી.

વિવેચન.—આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ જ્ઞાનથી શૂન્ય હોઈ સર્વ કાર્ય અજ્ઞાનથી કરે છે એને જ્ઞાને કોઈ જ્ઞાનવાન મહાસત્ત્વથી જન મહે અને જો જોવાના સત્સત્ત્વમાં બહુ રિપ્ત રહે તો જો ભગવદીય જોવા દૃષ્ટને પણ અનેક પ્રકારે સમજાવી શુદ્ધ કરી શકે. જે છુપ પ્રીતિરહિત હોય છે તે આધિદેવિક દૃષ્ટિ કહેવાય છે તે કોઈ પણ પ્રકારે સાધ્ય નથી તેને કૌટિકરૂપ પર્યન્ત સત્સત્ત્વ મહે અને જો તે પ્રકારે જ્ઞાન આપવામાં આવે તો પણ તેની કઈ પણ જસર તેના હૃદયમાં થતી નથી જો તો કેવલ પ્રવાહમાં જ આસક્ત રહે છે જોવા પ્રવાહી છુપતું મન આસુરી કોઈ અજ્ઞાનમાં તથા ભગવદર્મમાં કદાપિ લાગતું નથી કરાડો ઔપધથી નપુસક પુરુષત્વને પ્રાપ્ત કરતો નથી. તેજ પ્રકારે આધિદેવિક મહા દૃષ્ટિ મન ભગવત્સમજની જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતું નથી કહે, પિત્ત અને વાત જો ત્રણ રોપ કુપિત થયા હોય તેનો છુપ ઔપધથી જવાની શકાતો નથી તેમ ભક્તિરસરહિત મહાદુષ્ટને જો તેટલી ભગવત્કથાનું મવણ કરાવે તોપણ તેના હૃદયમાં સ્વરૂપ પણ ભગવદ્ભાવ ઉત્પન્ન કરી જકાતો નથી પુષ્ટિપ્રવાહમર્માદાન-અર્માં શ્રીઆઆર્પણ મહાપ્રભુલ કહે છે કે—

અર્થ:—“જો પ્રવાહી છુપ અર્ધણી કહેવાય છે અર્ધણી છુપો સર્વે સર્વ માર્ગમાં પ્રમણ કરે છે જો સ્વભાવમાં સર્વ માર્ગ જો છે તો પણ તેમની રૂચિ કોઈ પણ સ્થલે થતી નથી ” જો વચનાનુસાર પ્રીતિશૂન્ય છુપ પ્રવાહી આસુરી છુપસમાન જ્ઞાન જન્મ સંસારમાં આસક્ત રહે છે કૃષ્ણહાસલજો ગાતું છે ‘ શુભપ્રતાપ દેખિયત જપને જાજ અશ્મસાર જ્યો લેડે ન તોય ’ જેમ મળા પત્થરને હલ્લે વર્ષ પર્યન્ત જલમાં નાખી મૂકીએ પણ બહાર કઢાડીએ કે તરત સૂકાઈને જોવા હતો તેવો જામ જાય છે તેમ પ્રીતિશૂન્ય આધિદેવિક મહાદુષ્ટ આ પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રતાપ દેખે અને સુખ સાંભળે પરંતુ તે કદીએ પોતાના હૃદયમાં લેશ પણ ભગવદર્મનું જલણ કરે નહિ.

મૂલમ્:—પ્રાય સ આસુરો જીવો યસ્મિન્ પ્રીતેરસમ્મવ ।

સાદૃશીર્નિત્યસદ્ગુણેન ભવેદાસુરમાવધાન્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ —જેનામાં પ્રીતિનો અસત્ત્વ હોય તેને મણ કરીને આસુરી આસુરો જોવા આસુરી છુપ સાથે નિત્ય સબ ક્યાંથી આસુરી ભાવવાળા થવાય છે

વિવેચન.—ઉપર જણાવ્યા તેવા મહાદુષ્ટ પ્રીતિશૂન્ય આસુરી છુપમાં પ્રીતિની સમ્ભાવના પણ નથી તેથી જોમનો સત્ત્વ ત્વજ્વલ ભગવદીયના સત્ત્વ વિના નિત્ય આસુર ભાવ ઉજાળે છે જ્ઞાને તાદૃશીયનો સબ થાય છે ત્યારે આ આસુરભાવ નિવૃત્ત થાય છે શ્રીમદ્ભાગવતના જોહાદય સક મર્માં શ્રીકૃષ્ણ ઉદ્ધવ પ્રતિ કહે છે કે ‘ યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ સ્વાધ્યાય, વપ ત્યાગ, ઇષ્ટાપૂતિ, રક્ષિણા, જાત, વજ્ર લીર્ષ, નિષમ, વમ—આમાંથી કોઈપણ મને (ભગવાનને) વચ કરી શકતું નથી. જેમ સત્સત્ત્વ મને વચ કરી શકે છે તેમ અન્ય કોઈ મને વચ કરવા અશક્ત છે કેમકે સત્સત્ત્વ જો શૂન્ય સર્વ દુષ્ટાને દૂર કરનાર

છે. સત્સંગથીજ રાક્ષસ, દેવ, પક્ષી, પશુ, ગન્ધર્વ, અસરા, નાગ, સિદ્ધ, ચારણ, શુદ્ધક, વૃત્રાસુર, પ્રહલાદાદિ નીચ વા ઉચ્ચ યોનિમાં જન્મ પામેલા સત્સંગથીજ મને પ્રાપ્ત થયા છે.

મૂલમ્:--દુષ્કમા કર્મદુષ્ટઃ સ્યાત્ જ્ઞાનદુષ્ટોઽન્યથાદશિઃ ।

પ્રીતિશૂન્યો ભક્તિદુષ્ટસ્તત્તન્માર્ગગતસ્ત્યજેત્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ:—દુષ્ટ કર્મ કરનાર કર્મદુષ્ટ થાય છે; વિપરીત દષ્ટિવાળો જ્ઞાનદુષ્ટ થાય છે, પ્રીતિથી રહિત જીવ ભક્તિદુષ્ટ થાય છે, જે જે માર્ગમાં આ ત્રણ દોષ હોય છે તે તે માર્ગમાં રહેનારે આ દોષ ત્યજવા [૧૩] વિવેચન:—શ્રીહરિચાલ કહે છે કે દુષ્કર્મ કરનાર જીવને ભૌતિકદુષ્ટ જાણવો અન્યથા (વિપરીત) જ્ઞાવવાનને જ્ઞાનદુષ્ટ જાણવો. આ આ બંને દુષ્ટ જીવના સત્સંગથી ભગવદ્ધર્મમાં ક્ષણિક પ્રવેશ પણ કરે, પ્રીતિશૂન્ય-ભક્તિરસરહિત જીવને આધ્યાત્મિક દુષ્ટ જાણવો, એ જીવ કદાપિ ભક્તોનો અધિકારી થતો નથી. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીયોએ સર્વથા એનો ત્યાગ કરવો.

इति श्रीहरिरायजीविरचित पञ्चविंशतित्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहित समाप्तम् ॥ ૩૫ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૬ મું.

ઉદ્દેશ:—વૈષ્ણવોએ ચિન્તા કરવી નહિ વાળી છુડીને શુદ્ધ કરેલા ગૃહમાં ઘરઘણી રહે છે તેમ ચિન્તાદિકથી રહિત ચિત્તમાં પ્રભુ પધારે છે. નવરત્ન ગ્રંથમાં શ્રીઆચાર્યજી ‘કોઈ ચિન્તા પણ કદાપિ ન કરવી’ એમ કહે છે. કલિયુગમાં ધર્મમાર્ગના વિચારમાં કર્તા લિપ્ત રહે છે સર્ગનો એટલો બધો બાધ નથી, જે કે શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા-અવૈષ્ણવનો સગ ન કરવો—એમ છે તોપણ લૌકિક સંકોચ (ન છુટકે) રાખવો. અને તેમની નિવૃત્તિ કરવામાં યત્ન કરવો આપણા મનને મોહ કરે એવી ચિન્તા કરવી નહિ. એવી ચિન્તાથી આયુષ વ્યર્થ જાય છે તેથી ભગવચ્ચરણારવિન્દમા ચિત્તને સ્થાપવું, અને આ દેહસમ્બન્ધી અહન્તામમતા ત્યજવી. પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે શ્રીહરિની શરણુભાવના કરવી શ્રીહરિજી આપણે સર્વ સિદ્ધ કરશે આપણે તો શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન માત્ર કરવાનું છે’ એમ વિચારી મનને ચિન્તાયુક્ત કરવું. હવે ચિન્તાનિવૃત્તિનો પ્રકાર દર્શાવે છે

મૂલમ્:--નૈવ ચિન્તા પ્રકર્તવ્યા લૌકિકી ભક્તિમાર્ગગૈઃ ।

ચિત્તે ચિન્તાતુરે કૃષ્ણઃ કથમાવિશતેઽગુણઃ ॥ ૧ ॥

યથા ગૃહે ગૃહપતિઃ શુદ્ધે સંમાર્જનાદિભિઃ ।

સ્વસ્થસ્તિષ્ઠત્યન્યથા તુ પરાવર્તેત સર્વથા ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ લૌકિકી ચિન્તા ન જ કરવી. જેમ ઘરઘણી, લિમ્પન તથા બાપટ છુપટથો શુદ્ધ થયેલા ગૃહમાં સ્વસ્થ થઈ રહે છે નહિ તો સર્વથા પાછો ફરે છે તેમ ચિન્તાતુર ચિત્તમાં નિર્ગુણ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ કેમ આવેશ કરી શકે ?

વિવેચન.—શ્રીહરિશાસ્ત્ર હવે સર્વ પુણિમાર્ગીયોને શિક્ષા આપે છે. “હે વૈષ્ણવો તમારે લૌકિક ચિન્તા કર્તવ્ય નથી! જેનું ચિત્ત ચિન્તાથી વ્યાકુલ છે. તેના હૃદયમાં સકલશુભુષ્ણ પ્રભુ કેમ પધારી શકે? ચિન્તા સકલ દોષની માતા છે. જ્યાં ચિન્તા આવે ત્યાં સકલ દોષો આબ્યા, અને જ્યાં હૃદયમાં દોષ આબ્યા ત્યાં સકલશુભસમ્પન્ન પ્રભુ કે સ્થિતિ કરે? સર્વ કારણસમર્થ ભગવાન આપણે શિર વિરાળે છે તો આપણે શું ચિન્તા દોષ શકે? હવે લૌકિક હયાન્ત સ્પષ્ટ કરે છે જેમ લૌકિક વરધણી વરમાં રહેતા પહેલ સર્વ મહિનતા દૂર કરી શુદ્ધ કરીને રહે છે, તેમ શ્રીકૃષ્ણ, જે વૈષ્ણવનું હૃદયરૂપ શુદ્ધ શુભ બુદ્ધિ છે તેમાં પ્રવેશ કરે છે જ્યાં લૌકિક ચિન્તા બુદ્ધિ છે ત્યાં પ્રભુ પધારતા નથી તેથી શ્રીઆચાર્યશ્રીદાસ નિવેદન કર્યા પછી હૃદયમાં મેલ, કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, ચિન્તાદિક સર્વને કહાડી નાંખી શુદ્ધ અને શાન્ત હૃદયથી જોઈ શ્રીકૃષ્ણનો આમર કરવો ત્યારેજ પ્રભુ કૃપા કરી હૃદયમાં પધારે અને સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરાવે. ૧-૨

મૂલમ્—ઉત્કંષ્ઠં ચ પ્રમુખિસ્તસ્માન્નવરત્ને કુપાલુમિ .

અતોઽન્યવિનિયોગેઽપિ ચિન્તા કા સ્વસ્ય સોઽપિ ચેત્ ॥૩॥

શબ્દાર્થ—તે કાશ્વરી કૃપાહુ શ્રીમદ્દામણીજીને નવરત્નજન્યમાં કહ્યું છે કે જો તારા પોતાનો ભગવાનનો છે તો અન્યવિનિયોગ નિમિત્ત પણ ચિન્તા શી?

વિવેચન.—જો કોઈ સદા કરે કે પ્રભુની સેવા-ટહેલ થતી નથી પણ અન્યવિનિયોગ થાય છે—પ્રભુની સેવામાં દુબ્યાદિનો વિનિયોગ ન થતાં સ્ત્રીપુત્રાદિની સેવામાં દુબ્યાદિનો ઉપયોગ થાય, તો ત્યાં ચિન્તા કરવી કે નહિ? તો શ્રીહરિશાસ્ત્ર કહે છે કે, શ્રી આચાર્યશ્રીના વચનાનુસાર અન્યવિનિયોગમાં પણ ચિન્તા ન કરવી કાશ્વરે નિવેદન કર્યું ત્યારે પુત્ર, સ્ત્રી તથા મૃદાદિનું પણ નિવેદન થયેલું છે જેથી તે પણ પ્રભુનાં કામ છે તેથી તેમને અર્થ દુબ્યાદિકનો વિનિયોગ થાય તો પણ ચિન્તા ન કરવી.

મૂલમ્—ધર્મમાર્ગવિચારેઽપિ કલોર્ કર્ત્તેષ્ઠ લિપ્યતે .

ન સસર્ગકૃતો દોષસ્તથા કલિયુગે ભવેત્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ—ધર્મમાર્ગના વિચારમાં પણ કલિયુગમાં કર્ત્તવ્ય લિપ્ત થાય છે કલિયુગમાં સસર્ગ દોષ થતો નથી વિવેચન—ધર્મમાર્ગની રીતિ વિચારીએ તોપણ ધર્મ શાસ્ત્રમાં સર્વજ્ઞ જોમ જ કહ્યું છે કે કલિયુગમાં જે દોષ કરે તે જ લિપ્ત થાય છે દોષ કર્તાના સસર્ગથી અન્યને દોષ લાગતો નથી તેથી આપણા સ્નેહીના દોષથી આપણે દોષાવા નથી જો સમ્મત્તીજો ભક્તિની રીત ત્વજી અન્નામર કરે તોપણ ચિન્તા ન કરવી. જોમના સસર્ગથી આપણને દોષ નથી. જોમ જ સમજવું કે જે કરશે તે ભોગવશે જોમાં મને શો બાધ છે? જોમ વિચારી આપણે આપણા ધર્મગાં સાવધાન રહેવું (૪)

મૂલમ્—યુગાન્તરે તથૈવાય પચ્ચમત્વેન ગણ્યતે .

યથાપ્યુક્ત નિજાધાર્ય સ્થેય નવિષ્ણવે સહ ॥ ૫ ॥

તથાપિ લોકસંકોચઃ કર્તવ્યસ્ત્વગ્રદર્શનૈઃ ।

મનઃ સ્થાપ્યં તન્નિવૃત્તૌ સમયે તન્નિવર્તનમ્ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—તેમજ અન્યયુગમાં આ કલિયુગ પંચમપણાથી ગણાયો છે યદપિ આપણા શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યું છે કે ‘અવૈષ્ણવની સાથે ન રહેવું’ તોપણ આગળ (કેમ કર્યાથી સાફ થશે એમ) વિચાર કરનારાઓએ લોક સંકોચ કરવો. એમની નિવૃત્તિમાં મન સ્થાપવું. સમય આવે અવૈષ્ણવનો સંગ નિવૃત્ત કરવો ૫-૬

વિવેચન—સત્યયુગ, ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ, કલિયુગ, એ ચાર યુગોમાં આ વર્તમાન કલિયુગ પંચમ કહેવાય છે-ઉત્તમોત્તમ કહેવાય છે, કારણકે આ યુગમાં શ્રીવલ્લભાચાર્યજી પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું પ્રાકટ્ય છે એ વાત શ્રીગુસાંઈજી સપ્તશ્લોકીમાં કહે છે:—

માયાવાદિકરીન્દ્રદર્પદલનેનાસ્પેન્દુરાજોદ્ભૂતશ્રીમદ્ભાગવતાશ્ચદુર્લભસુધાવર્ષેણ વેદોક્તિભિઃ ।

રાધાવલ્લભસેવયા તદુચિતપ્રેમ્ણોપદેશૈરપિ શ્રીમદ્વલ્લભનામધેયસદૃશો ભાવી ન ભૂતોઽસ્ત્યપિ ॥

અર્થઃ—માયાવાદિરૂપ મહોન્મત્ત હાથીના ગર્વ તોડવાને લીધે શ્રીઠાકોરજીના સુખચન્દ્ર^૧ રાજથી પ્રકટ થયેલ શ્રીમદ્ભાગવતનામની દુર્લભર સુધાની વૃષ્ટિ^૩-વર્ષણ-કરવાને લીધે વચનથી રાધાવલ્લભ શ્રીકૃષ્ણની સેવા સ્થાપવાને લીધે અને એ સેવામાં ઉચિત પ્રેમસહિત ઉપદેશોથી-ભકિતરસથી પૂર્ણ એવા ઉપદેશોને લીધે પણ શ્રીમદ્વલ્લભાધીશનાં નામની પણ સમાનતા કરનાર કોઈ થયું પણ નથી છે પણ નહિ અને થશે પણ નહિ.

વળી વધાર્ધમાં પણ કહે છે કે ‘એસી મંડ ન હૈ હે કવહું જૈસી અવ નિધિ આઈ’ એમાં જેવો ભાવ છે તેવો ભાવ મનમાં રાખવો. દૈવીસૃષ્ટિનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રી આચાર્યજીએ પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે. તેથી આ યુગ અન્ય યુગ કરતાં ભિન્ન છે અને તેથી જ આ વર્તમાન યુગને પંચમ યુગ કહ્યો છે. અવૈષ્ણવનો સંગ ન કરવો એમ કહ્યું છે છતાં જો લોકસંકોચ આવી પડે અને અવૈષ્ણવનો ત્યાગ કરવાથી અધિક દુઃખ આવી પડે તો એવો સંસર્ગ કરવો પણ મનને સ્થિર રાખી એ સમ્મનધી સત્વર સુકત થવાય એમ

૧ ચન્દ્રરાજ એટલે ચન્દ્રનો રાજા, ચન્દ્ર એક છે તો એનો રાજા શીરોતે સમ્ભવે એમ શકા કરનારનું સમાધાન શ્રીઠાકોરજીની વાણીરૂપ શ્રુતિરૂપા અનેક લકત છે તે ચન્દ્રરૂપ છે અને તેમના ભાવાત્મક આપ છે તેથી એમને ચન્દ્રરાજ કહ્યા છે ૨ યુગલગીતમાં ઇન્દ્ર, શિવ, તથા બ્રહ્માને પણ એ અલૌકિક રસનું તત્ત્વજ્ઞાન નથી તેથી એ સુધા દુર્લભ કહેવાય છે. ૩ વૃષ્ટિથી જેમ ખીજ ઉત્પન્ન થાય છે તેમજ આ સુધા-અમૃત વૃષ્ટિ કર્ણદ્વારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરે ત્યારે ભાવરૂપ અકુર ઉત્પન્ન થાય ૪ વેદ (શ્રુતિ) પ્રતિપાદન કરે છે કે અક્ષણવર્તા ફલમિદ ન પર વિદામ અર્થ—આંખો તથા અન્ય ઇન્દ્રિયો જેમને પ્રભુએ આપેલી છે તેનું ફલ તો આ-પ્રકટ ભાવાત્મક, રસાત્મક શ્રીગોપીજનવલ્લભ છે ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો જેમને છે તેઓએ તો પોતાની સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ એ પુષ્ટિપુરુષોત્તમની સેવામાં કરવાનો છે અરે ! જો સર્વ ઇન્દ્રિયોનો વિનિયોગ કરવા અશકત હો તો એક આંખોનો વિનિયોગ પ્રભુના દર્શન કરવામાં તો કરો ! એથી પરમ ફલ-એ રસાત્મક પુષ્ટિપુરુષોત્તમથી અધિક ફલ-અન્ય કંઈ જ નથી ! કારણ કે અમે ગોપીઓ ઉપનિષદરૂપ-શ્રુતિરૂપા-હોષર્મર્વ બાણીએ છીએ ।’ શ્રીમદ્વાપ્રભુજી આ શ્લોકના શ્રીસુખોધિનીજીમાં શુષ્ક જ્ઞાનીઓનો નિરાકાર બ્રહ્મની હીનતા હૃદય શબ્દથી સૂચવી સાકાર રસેશ શ્રીકૃષ્ણ-શ્રીગોપીજનવલ્લભનું જ પરમફલત્વ સિદ્ધ કરે છે.

થતા કરવેલ. સમય આવે છે દુ સગથી નિવૃત્ત થઈ પોતાના મનને પુષ્ટિમાર્ગની રીતિમાં
—એવા સ્મરણમાં—એજવું (૫-૬)

મૂલમ્—તત્કાલ તત્પ્રયત્ને તુ રોગસ્યૈવોઙ્મવો ભવેત્ ।

અતઃ કાર્યં શનૈરેવ પ્રતિવન્ધનિવર્તનમ્ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—રોગની વૃત્તિને જો તત્કાલ તેના મૂલનુ શોધન કર્યા વિના કાળી દેવામાં
આવે તો પુનઃ તે રોગ વૃત્તિ થાય છે તેમ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિ ધીમે ધીમે કરવી
(૭) વિવેચન.—કુટુમ્બ લૌકિકાદિકનો સંકેત આવી પડે તો તત્કાલ જોમના ત્યાગ ન
કરવેલ. તે સમય તેમની સાથે મઠી જવું અને ત્યાગની આવના રાખવી. કેમકાં જોમને
ત્યાગ કરવેલ તત્કાલ ત્યાગ કરવાથી રોગની માફક પુનઃ એના સસર્જની વાસના થઈ આવે

મૂલમ્—યથા ચિન્તા ન કર્તવ્યા સ્વમનોમોહકારણમ્ ।

યથા સચ્છિદ્રવકલદાઙ્ગલ સ્તવતિ સર્વદાઃ ॥ ૮ ॥

તથાયુ સતત યાતિ જ્ઞાયતે ન ગૃહસ્થિતૈઃ ।

एवं हि गच्छत्यायुष्ये क्षण नैव विलम्बयेत् ॥ ९ ॥

મગવચ્છરણે ચેત સ્યાપનેઽતિવિષ્વક્ષણ ।

શબ્દાર્થ —આપણા મનને મોહનું કારણ થઈ પડે એવી વૃથા ચિન્તા ન કરવી
(કારણકે) જેમ છિદ્રવાળા કલશમાંથી સર્વ દિશામાંથી જલ સર્વે બાજુ છે તેમ આયુષ્ય
નિરતર વાહ્યું બાજુ છે । તે ગૃહસ્થાશ્રમીના બાહ્યવામાં આવતું નથી ! જામ નો બાહ્ય
આયુષ્ય બાજુ છે તો અતિચતુર વૈષ્ણવે ભગવાનના ચરણારવિન્દમાં મોહાનું ચિત્ત સ્થપવું
એક ક્ષણ પણ વિલમ્બ ન કરવેલ. વિવેચન—મનના મોહનું કારણ એક વૃથા ચિન્તા
જ છે જે નિશ્ચય બાહ્યું જેમ કલશના છિદ્રમાંથી સર્વ જલ સર્વે બાજુ છે તેમ વૃથા
ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વાહ્યું બાજુ છે, એક ક્ષણ પણ ભગવદ્ભક્તિ બની આવતો નથી
જો કાશ્યપકે પદમાં રાખા જનકે કહ્યું છે કે ‘ જીવને મનુષ્યરૂઢની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, જેમ
દુઃખાનું છે તેથી આ માનુષ્ય રૂઢની પ્રાપ્તિ કર્યા પછી પ્રભુનો આશ્રય કરે તો જ
સાધક થયું સમજવું ચિન્તાથી સર્વ આયુષ્ય વૃથા જવા કદ સંસારમાં ન પડવું એક
થી પ્રભુનો દહ આશ્રય કરવેલ. આયુષ્ય શણે શણે ન્યૂન થાય છે જેમ ગૃહસ્થાશ્રમી જીવોને
સમજી ભગવદ્ભક્તિમાં પ્રતિજ્ઞા કરનાર દુ સગી બદિર્ગુજોનો ત્યાગ તત્કાલ કરવેલ. જો
શણ પણ વિલમ્બ ન કરવેલ. ક્યારે રૂઢપાત થશે તે નિશ્ચય નથી જામ વિચારી પ્રતિ
જ પ્રદેશ ગૃહકુટુમ્બનો ત્યાગ તત્કાલ કરવેલ, કારણકે જોમના દુ સગથી મન વિપરીત અને
સંસારમુક્ત થઈ બાજુ છે જે પ્રતિજ્ઞા પદો ત્યાગ કરી વિચક્ષણ જીવે મીઠુપણના ચરણ
કમલમાં પડવું જેમ કહેવાનું પ્રયોજન છે છે કે જાની તથા મર્વાદામાર્ગીય ભકત પણ
મીઠુપણના ચરણકમલનું સ્મરણ કરે છે તથા જોમનાથી જુરી રીતે પુષ્ટિમાર્ગીય રીત
નુસાર સર્વ દિશા રૂઢ, મન જનરેને મીઠુપણના ચરણારવિન્દમાં ચિત્તિમોજવાલ

મૂલમ્:—શરીરં પ્રાકૃતં તદ્વિ હ્યનિત્યં સર્વથા મતમ્ ॥ ૧૦ ॥

તત્સમ્બન્ધેઽપ્યવિદ્યાતસ્તતોહંમમતાત્મકઃ ।

સંસારસ્તત્કૃતઃ સવસમ્બન્ધોઽપિ મૃષા મતઃ ॥ ૧૧ ॥

તત્સમ્બન્ધકૃતં દુઃખં નહિ મન્તવ્યમુત્તમૈઃ ।

પ્રતિબન્ધનિવૃત્ત્યર્થે હરિં શરણમાવ્રજેત ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—શરીર પ્રાકૃત છે તે પણ સર્વથા અનિત્ય મનાય છે, તેનો સમ્બન્ધ પણ અવિદ્યાથી છે તેથી અહન્તામમતાત્મક સંસાર છે. એવા અહન્તામમતાત્મક સંસારનો સમ્બન્ધ પણ મિથ્યા છે, તેથી એવા સમ્બન્ધથી થતું દુઃખ પણ ઉત્તમ જીવોએ ગણકારવું નહિ, અને પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણ જવું.

વિવેચન:—હરિના ચરણારવિન્દમાં મન ક્યારે લાગે ? જ્યારે જીવ પોતાના શરીરને પ્રાકૃત જાણે, અને તેથી એવા દેહના પોષણમાં મન લગાડે નહિ, અને ચિત્તપૂર્વક તનુજા તથા વિત્તજા સેવા કરે ત્યારે. શરીરને પ્રાકૃત-પ્રકૃતિનું બનેલું જાણવું, જીવને નિત્ય પ્રભુનો દાસ જાણવો. દેહનો એક દિવસ નાશ થશે એમ સમજવું. જીવ અને આ. દેહનો સમ્બન્ધ કોઈ કાલમાં (નિત્ય) નથી જીવ અનાદિ કાલથી લક્ષ ચોરાશીમાં ભ્રમણ કરે છે. પણ તેમાંના કોઈપણ શરીર સાથે એને સમ્બન્ધ નથી એનું કારણ એ છે કે દેહ પ્રાકૃત પચ-તત્વથી થયો છે. અને જીવ તો સદા એકરસ અખણ્ડ છે, એને અગ્નિ દાહ કરી શક્તો નથી, શસ્ત્રા ભેદી શક્તાં નથી, એવો તે નિત્ય છે. પણ એને અવિદ્યાનો સમ્બન્ધ છે, તેથી તે આ શરીરને પોતાનું સમજી રહે છે. જીવને અહન્તા-અહ ભાવ અને મમતા-આ સર્વ-સ્ત્રી, પુત્રાદિ, દ્રવ્યાદિ મારા-લાગેલી છે, અને તેથી મિથ્યાસંસારમાં આસક્ત થઈ રહે છે અહન્તામમતાત્મક સંસારમાં અવિદ્યાવશ થઈ જીવ દેહને તેમજ સ્ત્રી, પુત્ર, તથા દ્રવ્યાદિક-જેઓ ખરું જોતા એના નથી પણ ભગવાનના છે-તોપણ એમને પોતાના ગણી લે છે, તેથી જ્યારે જીવ પોતાના ‘ આત્મા, દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, વિત્ત, ઐહિક, તથા પારલોકિક—એ સર્વ ભગવાનના છે, મહારા નથી ’ એમ સમજે અને એમને ભગવાનને સમર્પિત કરે તથા ભગવત્સેવા-સ્મરણમાં પોતાને તથા પોતાના સર્વસ્વને વિનિયોજે ત્યારે જ એ સંસારમાંથી મુક્ત થાય ઉત્તમ ભગવદીયો લૌકિક સમ્બન્ધને ઉત્તમ ગણતા નથી. તેઓ અહન્તામમતારૂપ પ્રતિબન્ધની નિવૃત્તિને અર્થે હરિને શરણ જાય છે. નવમસ્કન્ધમાં ‘ શ્રીભગવાન હર્વાસા પ્રતિ કહે છે કે:—અર્થ:—જે ભકતો સ્ત્રી, ગૃહ; પુત્રો, સ્નેહી વર્ગ, પ્રાણ, દ્રવ્ય, આ લોક તથા પરલોક ત્યજી મારે શરણ આવ્યા છે તેમને ત્યજી દેવાને હું કેમ ઉત્સાહ કરું ? તેમજ એકાદશ સ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે—અર્થાત્ કાયાથી, વાચાથી, મનથી, ઇન્દ્રિયોથી, બુદ્ધિથી, આત્માથી વા એમને અનુસરેલા સ્વભાવથી હું જે જે કરું છું તે તે સર્વ પર નારાયણ (પૂર્ણ પુરુષોત્તમ) ને અર્થે કરું છું એમ પ્રભુને સર્વ સમ-ર્પણ કરવું, તે જ સ્કન્ધમાં એમ પણ કહ્યું છે કે “ જે ઇષ્ટ કરેલું, જે દાન કરેલું. જે તપ કરેલું, જે વ્રત કરેલું, અને સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, પ્રાણ વગેરે જે સર્વ પોતાના આનંદને

પ્રિય છે તે સર્વને પર-પ્રભુને અર્પણ કરવું” આ, વચનાનુસાર પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીઆચાર્ય
છદાશ પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરવું અને આશ્રય માત્ર જોઈ પ્રભુનો જ કરવો.

મૂલમ્—મકલુ-આસહિષ્ણુસ્ત તદૈવ હિ નિવર્તયેત્ ।

અર્થ—હરિરેવાસ્તીત્યેવમેવ પ્રમોર્વચઃ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ—અહીંનાં દુ-અને ‘સદન ન કરી શકે’ એવા પ્રભુ તે જ સમય પ્રતિ-
જ્ઞ ધ નિશ્ચય નિવૃત્ત કરે, કારણકે આપણાથી હુણ ન અને ત્યાં હરિ જ આપણા રક્ષક
છે એમ શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચનાનુવૃત્ત છે વિવેચન.—ઉપર કથા પ્રમાણે નિવૃત્તિને અર્થે
સર્વ પદાર્થ શ્રીપુત્રાદિક પ્રભુમાં નિવેદન કરી હરિચરણે રહેવું પરન્તુ તેમાં સર્વ કુદુષ
દુષ્ણ આપે, જ્ઞાતિનું, દુષ્ણ યામ, પોતે જોઈએ સ્તે, રોગાદિક યામ, દુઃખાદિકની દાનિ
યામ, નેત્રાદિક અજ શિથિલ યામ, રાજાદિકનો કષ્ટ યામ, ખાનપાનાદિકનો સંકેત યામ
ત્યારે જો જોઈએ દોષ તો કોણ સહાય કરે ? જો સહાયનું નિરાકરણ જો છે કે, મીઠાઈ-
શી લાજનું દુષ્ણ સહી શકતા નથી, અહીંને દુષ્ણ યામતો એમ શ્રીકૃષ્ણજી તત્કાલ તે
દુષ્ણ નિવૃત્ત કરે છે વિવેકસૈર્વામ્યમ-અમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનું વચન છે કે—‘અશક્યમાં કે
સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિજી શરણ-આશ્રયસ્થાન હોવું જોઈએ.’ આ પ્રકારે હરિચરણ-
વના રાખી દુષ્ણ સદન કરવાથી ભગવાન પ્રતિજ્ઞા કરે કરશે. હતાન્તમાં પ્રસન્નજીને
ભગવાને જન્ય સર્વ પ્રતિજ્ઞાથી નિવૃત્ત કર્યા ભગવાન ગીતાજીમાં અર્જુનને અતિરક્ષ
—ઉપદેશ અન્તે આપે છે—અર્થ—સર્વધર્મનો પારત્યાગ કરી જોઈ અને શરણ આપ ।
હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ । થોડા મા કર । આમ અન્તે મુક્ત શરણાર્થ
ભગવાન સ્વયં અર્જુનને ઉપદેશ છે અહિંવર્ધિની અ-અમાં શ્રીઆચાર્યજી મદ્દાપ્રભુજી
કહે છે અર્થ—આપની સમ્ભાવના દોષ તો જોહાન્તમાં વાસ યોગ્ય નથી. હરિ તો
સર્વતત્ત્વજ્ઞા કરશે જ એમાં સંશય નથી તેથી સર્વ પ્રકારે જોઈ શ્રીહરિનો જ આશ્રય કરશે.

મૂલમ્—યાવન્નૌકિ પ્રકર્તવ્યો દુપાયસ્તાદિવર્તને ।

પ્રતિકૂલે ષ તત્યાગપર્યન્ત વિહિત પુન ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રતિજ્ઞાથી નિવૃત્તિ નિમિત્ત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપાય કરવો. શ્રી
પુત્રાદિક પ્રતિકૂલ દોષ તો એમનો ત્યાગ કરવો એમ શ્રીઆચાર્યજી નિજ ધર્મમાં કહે છે—
“શ્રીપુત્રાદિક ઉદાસીન રહે તો વેળુવે પોતે સેવા કરવી, પણ જો પ્રતિકૂલ યામ તો મુક્ત ત્યજવું”

વિવેચન—આ પ્રકારે વેળુવે પ્રતિજ્ઞાથી નિવૃત્તિપૂર્વક હરિચરણમાં રહેવું
પ્રતિજ્ઞાના ત્યાગમાં મન રાખવું જો કોઈ કુદુષની ઓ, પુત્ર, માતા, પિતાદિક પ્રતિકૂલ
દોષ તો તેમનો ત્યાગ કરવો જો અવકૂલ ન હોય તો જોઈતો સેવા કરે અને એમને
મદ્દાપ્રભુજી અને પ્રસન્નજી વસ આપી એમનું પાલન કરે જો તેઓ કેવલ પ્રતિજ્ઞા
દોષ ભગવદ્દર્શનમાં દેવ રાખે તો એમનો ત્યાગ કરવો કારણકે ભગવાન તો આત્મ
સમ્યક્ષી જ મહાત્માના પ્રભુ છે અને શ્રીપુત્રાદિક તો આ દેવસમ્યક્ષી છે, ત્યાં
શુભી આ દેહ યાવે ત્યાં મુખી એમનો સંજ્ઞા ધ ધ ત્યાં દેવનું મનુષ્ય ધનું ત્યાં શ્રી

પુત્રાદિકનો સમ્બન્ધ નિવૃત્ત થયો તેથી દેહસમ્બન્ધી સગા સ્નેહીને અર્થે આત્મસમ્બન્ધી (પ્રભુ) નો સમ્બન્ધ ન ત્યજવો (૧૪)

મૂલમ્:—સર્વથા સ્વસ્ય ચાશક્તૌ હરિરેવ હિ રક્ષકઃ ।

સ્વકીયચિન્તાં કુસ્તે કર્તા સ ચ કરિષ્યતિ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ:—સર્વથા આપણી અશક્તિમાં હરિ જ રક્ષક છે. સ્વકીય—પોતાના ભક્ત-ની ચિન્તા સર્વ કર્તા ભગવાન કરે છે અને કરશે. (૧૫)

વિવેચન:—જો સર્વથા જીવ અશક્ત હોય તો તેના રક્ષક હરિ (-સર્વદુઃખહર્તા) જ છે. તે પોતાના નિજ ભક્તોની ચિન્તા પ્રથમથી કરતા આવ્યા છે કરે છે અને અગ્રે કરશે. ત્રણે કાલમાં કદાપિ ભક્તને ભૂલતા નથી, સન્યાસનિર્ણયમાં શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે કે અન્યથા માતરો વાલાન્ન સ્તન્યૈઃ પુપુષુઃ કવિત્, અર્થ:—જેમ માતા પોતાના બાલક પુત્રને સ્તન અતિપ્રીતિથી પાન ન કરાવે એમ અને જ નહિ, પણ ક્ષણક્ષણમાં બાલકની રક્ષા કરે છે, તેમ ભગવાન ચિન્તા કદાપિ ન કરે એમ અને જ નહિ, જે પ્રકારે ભક્તનું હિત થાય તે જ કરે છે. એ નિશ્ચય બાણુવું” (૧૫)

મૂલમ્:—સ્વયં કિમર્થં કર્તવ્યા પિતરીવ શિરઃસ્થિતે ।

ન ત્યક્ષ્યતિ કૃપાપૂર્ણઃ સેવકં સર્વદા શ્રિતમ્ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જો પિતાસમાન શ્રીઠાકૌરજી આપણા શિર ઉપર વિરાજે છે તો આપણે શું કરવા ચિન્તા કરવી જોઈએ ? કૃપાપૂર્ણ પ્રભુ, જે સેવક સર્વદા આશ્રિત છે તેનો ત્યાગ કરશે નહિ.

વિવેચન:—પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે ચિન્તા શું કરવી જોઈએ ? કૌરવજી શ્રીઆચાર્યજી તથા શ્રીકૃષ્ણ ધણી આપણા શિર પર વિરાજે છે જો લૌકિક બાલકના શિર પર પિતા હોય તો તેને ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી, તો આપણા શ્રીકૃષ્ણ તો ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે, સર્વસામર્થ્યયુક્ત છે. એવા પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગીમા વૈષ્ણવને શિર બિરાજે છે, જેમની કૃપાદષ્ટિ સદા એકરસ ભક્તોપર છે તેથી વૈષ્ણવે કદાપિ ચિન્તા ન કરવી. [૧૬]

મૂલમ્:—આચાર્યશરણં તસ્ય ચિન્તાલેશોઽપિ નૈવ હિ ।

તસ્માદ્છ્રીવહ્નમાચાર્યચરણાબ્જદ્વયાશ્રિતૈઃ ॥ ૧૭ ॥

ન કાપિ ચિન્તા કર્તવ્યા કૃષ્ણસેવાં વિના પુનઃ ।

નિવેદનાનુસન્ધાનચિન્તામાત્રં વિધીયતામ્ ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમને શ્રીઆચાર્યજીનું શરણુ સિદ્ધ થયું છે તેમને ચિન્તાનો લેશ પણ નથી, તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણારવિન્દના આશ્રિતોએ શ્રીકૃષ્ણની સેવા વિના બીજી કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ તેમણે તો માત્ર નિવેદનના અનુસન્ધાનની ચિન્તા કરવા ૧૭-૧૮

વિવેચન:—જે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીને શરણુ છે અને જે નામમન્ત્ર એટલે અષ્ટાક્ષર મહામન્ત્ર પામ્યા છે તેમણે સેવા અને નિવેદનના અનુસન્ધાન વિના અન્ય કોઈ પણ પ્રકારની ચિન્તાનો લેશ પણ રાખવો નહિ. શ્રીગસાર્ધજીએ વિનિર્ગિતાં ...

અર્થાત્—શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ ધીકુળ્યા ઘરણ મમ જોમ કહ્યું છે તેથી જ આ દોષ તથા પરદોષના રૂપ વિશેષમાં નિમિત્તતા છે” પરંતુ જોયી જોમ સમજવાડું છે કે પોતાના ઉદારની અને લૌકિક વૈદિક રૂઢની ચિન્તા ત્વજવી જોઇએ પણ શ્રીકૃષ્ણની સેવા તો આ પુરિમાર્ગમાં સર્વોપરિ છે, તેથી તેની ચિન્તા કરવી તથા અહર્નિશ નિવેદનું અનુસન્ધાન શખવું કે હું કેટલા સમયથી પ્રભુને ભૂલી ગયો છું હવે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુની કૃપાથી પ્રભુનો સન્મન્ય થયો છે હું પ્રભુનો હાથ છું હવે મ્હારું શું કર્યું છે, મ્હે સર્વ શ્રી પ્રભુને સમર્પણ કર્યું છે, જોમા આપણી સત્તા નથી સર્વ પ્રભુનું છે.”

મૂલમ્—લોકે સ્વાસ્થ્ય તથા વેદ इति श्रीमत्प्रमोर्वचः ।

સ્મૃત્વા શીઘ્ર હૃદિસ્યા સા નિષત્યા સેવનાર્થિભિઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ—શ્રીમહાપ્રભુજી કહે છે—હરિ દોષમાં તથા વેદમાં સ્વસ્થતા કરશે નહિ’ જો વચનનું સ્મરણ કરીને પ્રભુની સેવાના અર્થવાળા વૈષ્ણવોએ પોતાના હૃદયમાં રહેલી ચિન્તાને શીઘ્ર નિવૃત્ત કરવી. **વિવેચન.**—શ્રીવૃંદાવાસીજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે—**અર્થ**—શ્રીકૃષ્ણ સ્વકીય જનોની સ્વસ્થતા દોષમાં તથા વેદમાં કદાપિ કરશે નહિ’ તદનુસાર જે કોઈ વૈષ્ણવ દોષમાં તથા વેદમાં રિપ્ત થતો હશે તો પ્રભુ તે કાર્યમાં તેને સિદ્ધિ આપશે નહિ, તે વૈષ્ણવે તત્કાલ લૌકિક તથા વૈદિક કાર્યસંગ્રહ શ્રી ચિ તાનો ત્યાગ કરવો અને પ્રભુનો આહાર માનવો કે ‘આ કાર્યમાં મારું અનિષ્ટ થવાનું હશે તેથી જ પ્રભુએ જો કાર્ય કિંદુ થવા ન ઈચ્છુ, પ્રભુનું ચિન્તન કરવું કે પ્રભુ મ્હારા પર પ્રસન્ન છે. શ્રીઆચાર્યજીના સન્તહાસજી નામના મહાસમ્પતિવાન સેવક પોતાનું સર્વ દ્રવ્ય વગા પછી ૨૦ ટકાની પુલકી ૨૫ ટકામાં નિર્બાંધ કરીને પ્રસન્ન રહેતા, પછી નાશરમુદાએ ૧૦૦ મોઢોર મોઢલી તો તેનો સમ્પદ પણ ન કર્યો અને પ્રભુની ઈચ્છાનુસાર બાકીનાં માંઠકું તેજ પ્રકારે વૈષ્ણવે પ્રભુનો શુભ સર્વશા માનવો.

इति श्रीहरितयग्रीविरचितं पदयिगुप्तम् शिक्षापत्रं श्रीगोपेन्द्रजीकृत-

रीकानुपायसहितं समाप्तम् ॥ ૩૧ ॥

(શિક્ષાપત્ર ૩૭ મુ)

ઉદ્દેશ—હવે આ સન્નિશિતમાં શિક્ષાપત્રમાં અહર્નિશ આપણી નિઃસાધનતાની જાણના કરવી, ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ચિંતા ન કરવી, જ્યારે નિઃસાધન થવાનું ત્યારે ફક્ત પ્રાપ્ત થાય જોમ નિરૂપણ કરે છે, નિઃસાધનતાની જાણનાનો પ્રકાર હવેવિ છે

મૂલમ્—ન શુદ્ધમાવો નૈવાસ્તિ સર્વમાવો ન દીનતા ।

નાજ્ઞાપરસ્વ વિશ્વાસો ન ચાસ્તિ પરમાદર ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધ ભાવજ નથી, સર્વાત્મભાવ નથી, દીનતા નથી, શ્રીઆચાર્યજીમાં તત્પરતા નથી, આ પુરિમાર્ગમાં વિશ્વાસ નથી, અને પ્રભુમાં પરમ આદર નથી

વિવેચન.—શ્રીદરિશાસજી કહે છે કે આ પ્રકારે જ નિઃસાધન થાય તો પ્રભુ કૃપા કરે પણ પ્રથમ તો શુદ્ધ ભાવજ નથી મનમાં કપટ, ઉત્ત, મંદ્યા, મંત્યાદિક બરાબ છે

શ્રીકૃષ્ણમાં શુદ્ધ લાવ નથી, સર્વાત્મલાવ નથી. શ્રીમહાપ્રભુજી ચતુઃશ્લોકીમાં કહે છે કે “ સર્વદા સર્વલાવથી શ્રીવ્રજના અધિપતિ શ્રીકૃષ્ણનું લજન (સેવા) કર્તવ્ય છે. ” એ આજ્ઞાનુસાર સર્વલાવથી શ્રીકૃષ્ણનું લજન મહારાથી થતું નથી. કદાચિ દેહથી લજન કરે છે, તો ઈન્દ્રિયો અને મન તેમાં લાગતાં નથી. મન જો સેવામાં લીન થાય તો દેહ સેવામાં આસક્ત થતો નથી. મન, વચન અને કર્મ એમ સર્વલાવથી સેવા મારાથી થતી નથી. અરે અરે ! અન્ય કંઈ ન બને તો દીનતાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય ! શ્રીશુસાંઈજી વિજયિમાં કહે છે કે “ શ્રીઆચાર્યચરણ પ્રભુને સન્તોષ કરવા દૈન્ય એક પરમ કારણ બતાવે છે. ” એ દૈન્ય પણ નથી. શ્રીઆચાર્યજીની આજ્ઞા શાસ્ત્રાદિકમાં કરેલી છે તે પણ મહારાથી પળાતી નથી. ચાતકપક્ષીનો વિશ્વાસ પણ હું પ્રભુમાં રાખી શકતો નથી. પ્રભુમાં પ્રીતિ પણ નથી. પ્રભુવિના અન્ય રથે મહારે મન આસક્ત થાય છે. (૨)

મૂલમ્:--ન સત્સંગો નૈવ સેવા ન નિવેદનસંસ્મૃતિઃ ।

નાશ્રયો ન વિવેકો હિ ધૈર્ય ન શરણસ્થિતિઃ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ:--નથી સત્સંગ, નથી સેવા, નથી નિવેદનની સારી સ્મૃતિ, નથી આશ્રય નથી વિવેક, નથી ધૈર્ય તથા નથી શરણમાં સ્થિતિ ! વિવેચન--અન્ય સાધન ન હોય પણ સત્સંગ હોય તો તેથી પુષ્ટિમાર્ગના ફલનો અનુભવ થાય, પણ મને તો પુષ્ટિમાર્ગીય (વૈષ્ણવોનો) સત્સંગ નથી. સત્સંગથી અષ્ટપ્રહર લગવત્સેવામાં મન લાગે તો ફળરૂપ માનસી સેવા સિદ્ધ થાય, પણ મહારાથી તતુજ તથા વિત્તજ સેવા જ બનતી નથી, તો પછી માનસી સેવા દુર્લાભ હોય એમાં શું આશ્રય ? આ માર્ગમાં તો સેવા જ સુખ્ય છે. તે પણ મહારામાં નથી. નિવેદનનું અનુસન્ધાન પુષ્ટિમાર્ગમાં અવશ્ય છે. શ્રીમહાપ્રભુજી નવરત્ન ગ્રન્થમાં કહે છે કે અર્થ:--“સર્વથા તાદૃશીય જનોની સાથે નિવેદનનું તો સ્મરણ કરવું જ જોઈએ, ” એ પણ મહારાથી થતું નથી. એક પ્રભુનો આશ્રય મનમાં રાખવો એ પરમ સાધન છે શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે “ અશક્યમા હરિજ છે તેથી સર્વ આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે ” આ પ્રકારે એક શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પણ મહારામાં નથી, વિવેક આવશ્યક છે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં કહે છે કે અર્થ:--“ હરિ પોતાની ઈચ્છાથીજ સર્વ કરશે એમ માનવું તે વિવેક કહેવાય છે. ”

“ હરામિ કુલં સ્મર્તૃણાં હવિર્માગાન ક્રતુષ્વહમ્ । વર્ણોઽપિ મે હરિચ્છેષ્ટસ્તસ્માદ્દરિરહ સ્મૃત અર્થ:--“સ્મરણ કરનારાઓનું પાપ હું કરે છું યજ્ઞોમા હવિષનો ભાગ હું લઉં છું ” અને મને રંગ પણ હરિત પ્રિય છે તેથી હું હરિ કહેવાઉં છું ” એ વચનાનુસાર ભકતોના કૃપાનું હરણ કરવારૂપ જે ‘હરિ’ નામનું માહાત્મ્ય છે એ સમજવામાજ વિવેકનું મૂળ સમાયલું છે આ મહાભારત વાક્ય છે. પ્રભુ સર્વ નિજ ઈચ્છાથી સિદ્ધ કરે છે, જીવનું કરેલું કંઈ સિદ્ધ થતું નથી--એમ વિવેક વૈષ્ણવે અવશ્ય રાખવો વળી એજ ગ્રન્થમાં ધૈર્યનું વિવેચન શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:--અર્થ:--મૃત્યુ સમાન સકટ આવી જાય અથવા મૃત્યુ થઈ જાય ત્યાં પર્યન્ત પણ સર્વ તરફથી સદા અધ્યાત્મિક વિગેરે ત્રિવિધ દુઃખ સહન કરવાં તે ધૈર્ય મહાશની

(૧-૨) છાશ મન્યનને સહન કરે છે ત્યારે મારગ માખણ તેમાથી નીકળે છે, અને પછી

સમાન, જેઠ ભરત સમાન, અને ૪મજબહતોની સમાન વા જેઠાપણાર્યા સમાન, ૨
 નોએ ભાવના કરવી અથવા દેહની સમાન એવોએ ભાવના કરવી, એમ બાંધ્યા
 કાદિ ત્રિવિધ હુ બ સહન કરનાર વૈષ્ણવપર પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે પ્રહલાદના
 ટેક રાખવો તેમજ, પરંતુ તેવું ધૈર્ય મહારમાં નથી. વળી એક જ ધર્મા “ આ દેહ
 તથા પરલોકમાં સર્વજા હરિનુજ શરણુ છે હુ ખની હાનિમા, પાપમાં, જલમાં મમ્મ
 પૂર્ણ ન થાય તેવા પ્રસંગે, ભક્તદ્રોહ થઈ ભય તેમાં, ભક્ત દ્રોહ કરે તેમાં, ભક્તિ
 અભાવમાં, અને ભક્ત અતિક્રમ કરે ત્યારે, અશક્યમાં કે સશક્યમાં—સર્વ અર્થમાં હતિ
 શરણુસ્થાન છે ” એમ કહેલું છે, શ્રીકૃષ્ણાશ્રમમાં અર્થાત્ “ શરણુમાં રહેનાર એવો
 ઉદાર કરનાર શ્રીકૃષ્ણ હું વિના ત કંઈ છું ” એમ કહ્યું છે શ્રીગીતામાં પણ મ
 છે કે— ‘ સર્વધર્મનો ત્યાગ કરી અને એકલાને શરણુ આવ । હું તને પાપમાં
 સુક્ત કરીશ, શોક મા કર ’ આમ સર્વત્ર પ્રભુશરણુનો ઉપદેશ કર્યો છે પણ હું
 શરણુમાં સ્થિત થયો નથી,

મૂલમ્—ન માહાત્મ્યપરિસ્ફૂર્તિઃ સ્નેહસ્તુ નહિ કુત્રપિત્ ।

આસક્તિવ્યસનાદીનાં કથાપિ સ્વલ્પ દુર્લભા ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ — માહાત્મ્યની બારે તરફથી સ્ફૂર્તિ નથી કોઈ પણ સ્વલ્પમાં સ્નેહ નથી
 આસક્તિ વ્યસનાદિની કથા અદ્યેષ્ટ દુર્લભ છે । વિવેચન — શ્રીકૃષ્ણના માહાત્મ્યના
 દૃષ્ટ્યમાં સ્ફૂર્તિ થાય પ્રમેયભક્ષી ગાય જોખી એવા નિઃસ્વાધન એવાને કૃતસિદ્ધિ કે
 અભ્યસિદ્ધિને પુત્રભાવના નિમિત્તથી તાર્યો, અવિદ્યાથી પૂતનાને એક સ્વપ્નમાં મારીને
 ભક્તોની અવિદ્યા દૂર કરી છે, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્ત્રીશુદ્ધારિણે પણ શ્રીમદ્ભગવદ્
 ઉદાર કર્યો છે સ્વદેષપ્રપાદપિથી ભક્તના સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે તો અને શો ભ
 છે ? આ પ્રકારે માહાત્મ્યની સ્ફૂર્તિ નથી પ્રભુમાં પ્રથમ સ્નેહ થાય તો પછી અસ્તિત્વ
 તથા વ્યસન થાય ત્યારે અનુભવ થાય પણ પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણના જ છુટકામાં સ્નેહ જ
 નથી, તો આસક્તિ અને વ્યસનની શી વાત ? ત્રિવિધનામાયલિમાં કહ્યું છે કે—અર્થ —
 જાણીલાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રેમ થાય છે પ્રોહલીલાના નામના પાઠથી આ
 સક્રિય થાય છે અને રાજલીલાના નામના પાઠથી શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યરવિ હમાં મસ્તન થાય
 છે તેથી ભાક્ત પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ સદા એ ત્રણ નામનો અવ્ય કરવો

તેમાં મત્તવ રહેતું નથી તેમ દેહ વિષમભાન દોષ ત્યાં પવન્ત કાર્ય કરી મેવું અને દેહ તથા સમગ્ર
 માં મત્તવ રાખવું નહીં (૩) જ ભરતને મારવા તેને બ્રહ્મણી પાસે લઈ ગયા તે પછી તેમણે સહન થી
 ત્યારે તેમના તેજનો ભદ્રાશક્તિની મુતિ બેઠાઈ અને તેમાંથી દેવી નીકળી અને તેણે જગત્કરતના મરત
 રાજ્યને ઉઘટા મારી નાખ્યા (૪) મત્તકાદોએ લૌકિક વર્તિ તબ્બા અને તેમ કરતા અધી પડેલા
 દુષ્ટો સમા (૫) અર્થ— રાખને મારીને પતિની પાસે થઈ ત્યાં પતિને સર્વ દેશ મરેસો નેત્ર દેશાન્તરમાં
 મધ ત્યાં પ્રારબ્ધ મોતથી નસવા થઈ ત્યાં પુત્રની સાથે પતિની સમાન સમાગમ થયો એટલે વિતાગ
 પડી ત્યાંથી દરે પ્રાપ્તી થી થઈ તો જલનો કોઈ સામારે કા । ” (૧) દેહમાં ભદ્રાત્મમત્ત
 કરવાથી ન-પન થાય છે અને જ્યારે તે ભદ્રાત્મમત્તા પુત્રી અવ્ય છે તથા તે મગ્નની દુઃખ સહેસાઈ
 બારે છે ત્યારે ઉત્તમ રાગ પ્રાપ્ત થાય છે

ભેદજ્ઞે.” ભક્તિવર્ધિની ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે ‘જેમાંથી પ્રેમ, આસક્તિ તથા વ્યસન ઉદ્ભવે તેને શાસ્ત્રમાં જીજ્ઞ કહ્યું છે’ પણ આવા સ્નેહ, આસક્તિ તથા વ્યસન મને નથી.

મૂલમ્:—ભક્તિમાર્ગપ્રવેશો ન ધર્મમાર્ગે ન ચ સ્થિતિઃ ।

દેશાદિશુદ્ધમાવો ન કાલદોષાન્ન વૈદિકમ્ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ નથી, ધર્મમાર્ગમાં સ્થિતિ નથી, દેહાદિશુદ્ધભાવ નથી, અને કાલદોષથી વૈદિક નથી. (૪) **વિવેચન:—**સર્વથી સર્વોપરિ પુષ્ટિમાર્ગ કે જેમાં પ્રજ્ઞાદિ તથા શિવાદિનો પણ પ્રવેશ નથી તેમાં મ્હારો પ્રવેશ નથી. ગોપાલદાસે વલ્લભા-ખ્યાનમાં ગાયું છે કે ‘એવો માર્ગ શ્રીવલ્લભવરનો જ્યાં નહિ પ્રવેશ વિધિ હરનો !’ એવા શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનું એક પણ સાધન મ્હારામાં નથી. લોકધર્મમાં પણ મ્હારી સ્થિતિ નથી, તેથી મારી સ્થિતિ નથી લોકધર્મમાં કે નથી અલૌકિક ભક્તિમાર્ગમાં કેટલાક જીવો દેશાદિની શુદ્ધતાથી પવિત્ર થાય છે તો મહે કાશી, પ્રયાગ ત્રજદેશાદિનો પણ આશ્રય કર્યો નથી; શાસ્ત્રમાં કર્મમાર્ગથી સ્વર્ગાદિક ફલની પ્રાપ્તિ ગતાવી છે ‘પણ એવું વૈદિક કર્મ પણ મ્હારાથી થતું નથી સંન્યાસનિર્ણયનામના ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ‘કલિકાલના પ્રબલ દોષથી વિશેષતઃ આવી સ્થિતિ છે. શ્રીકૃષ્ણાશ્રયગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે—“ સર્વ કર્મ અને વ્રતાદિ નાનાપ્રકારના વાદથી વિનષ્ટ થાય છે પાપ-ફડી જનોના ચત્નો સર્વત્ર છે તેથી કૃષ્ણ મ્હારી ગતિ થાઓ !” આ પ્રમાણે કલિકાળ આવ્યો છે તેથી મર્યાદામાર્ગના સર્વ સાધન નષ્ટ થયા છે તેથી વૈદિક માર્ગમાં પણ હું સ્થિત નથી. (૪)

મૂલમ્:—ન ચ વ્યાવૃત્તિરાહિત્યં વ્યાવૃત્તૌ ન હરૌ મનઃ ।

ન ત્યાગશ્ચાપિ સેવાર્થે સ્વતન્ત્રસ્ય તુ કા કથા ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—વ્યાવૃત્તિરહિતપણું નથી વ્યાવૃત્તિમાં પણ હરિમાં મન નથી ત્યાગ પણ સેવાર્થે નથી, સ્વતન્ત્રતાની તો શું વાત ? **વિવેચન:—**ભક્તિવર્ધિની ગ્રન્થમાં શ્રી આચાર્યજી કહે છે કે —અર્થ—અવ્યાવૃત્ત થઈને વૈષ્ણવે શ્રીકૃષ્ણની સેવા તથા શ્રવણાદિથી ટહેલ ઉઠાવવી [એ અવ્યાવૃત્તિપણું મ્હારામાં નથી.] વ્યાવૃત્તિ કરવામાં પણ ચિત્ત શ્રવણાદિકમાં પરોવવા ચત્ન કરવો. [એ પ્રકારની વ્યાવૃત્તિ પણ મ્હને નથી. જેમ સન્ત-દાસજી કોડી વેચવાની વ્યાવૃત્તિ કરતા પણ અખોલા રહી હરિમાં ચિત્ત પરોવતા તેમ હું કરી શકતો નથી. ત્યાગ વિના સેવા થતી નથી એમ શ્રીઆચાર્યજી સેવાફલમાં કહે છે કે.—“ઉદ્વેગ, પ્રતિબન્ધ, અને ભોગ એ ત્રણ આધક છે તેથી એ ત્રણનો ત્યાગ કરવો ભેદજ્ઞે,” ભોગ-વિષયાર્થ સાર જ્ઞાનપાનાદિનો ત્યાગ કરવો સ્વતન્ત્ર પણ હું નથી. દેહ તથા ઇન્દ્રિયોને વશ હું છું આ પ્રકારે”અન્ય સર્વ સ્થળથી સ્વતન્ત્ર થઈ મને પ્રભુ શરણુ થતું નથી ! (૫)

મૂલમ્:—ન કૃષ્ણવિરહસ્ફૂર્તિઃ સંયમો ન ચ વ્રાગદ્વશોઃ ।

નૌદાસીન્યમમક્તેષુ નાનાસર્કિર્યહાદિષુ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્ફૂર્તિ નથી, અને મનનો સયમ નથી; જાણ પ્રતિ ઉદાસીનતા નથી, અને ગૃહાદિ પ્રતિ અનાસક્તિ નથી (૬)

વિવેચનઃ—“હે નાથ! હે રમણ! હે પ્રેમ! તું ક્યાં છે! હે મહાશુભ! હે રમણ મને—તમારી કૃપણ દાસીને દર્શન આપો!” એ પ્રકારે પ્રભુ-અન્તર્ધાન-સમય પ્રજ્ઞાપતે એ જાગવાનના વિરહની સ્ફૂર્તિ થઈ તેવી મને થતી નથી શ્રીકૃષ્ણના વિરહની સ્ફૂર્તિ સર્વ વૈદિક લોકિક કાર્યને બૃહાવે છે એ મુખ્ય જાણતોનો વિલાપ તથા તેથી ઉજાવવું કેન્દ્ર પણ મને થતું નથી તેમજ વાણી તથા નેત્રનો સયમ જોટસે નિશેધ પણ નથી શ્રીભાગવતમાં જ છે કે—અર્થ—“જે નેત્રે જાગવાનતા ચિન્હનાં દર્શન કરતાં નથી, તે નેત્રે મારના પિંચવા આજ્ઞા સમાન છે! જે છદ્ધા જાગવાનની કથાનું જ્ઞાન કરતી નથી તે કુદ્ધ દેહજની છદ્ધા સમાન અર્થ છે” એ વાણીનો નિશેધ ન થાય તો મુખરતાદોષ જાણે છે, એ નેત્રનો નિશેધ ન થાય તો મનદ્વારા હૃદયમાં ઉજાવે છે, અને જા ઉત્કલ પ્રકારનો નિશેધ નથી જાગવડીયજનો સાથે સુખ અને સ્નેહ રાખવાથી પુષ્ટિમાર્ગના કૃષ્ણની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી તેમની પ્રાપ્ત સ્નેહ રાખવા અક્ષિતહીન છવો પ્રતિ ઉદાસ રહેવું તે પણ અદારથી બંધનું નથી. મન પૂર્વક ગૃહાદિ કાર્યમાં આસક્ત રહેવાથી કૃષ્ણસિદ્ધિમાં બાધ થાય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતમાં તથા શ્રીભાગ્યાર્થલના અન્યમાં જા વાત મુખસિદ્ધ છે, તે પણ અદારથી અનાસક્ત રખાવી નથી. [૬]

મૂલમ્—નાસ્ત્વકારાદિરાહિત્યં ન સ્વધર્મપરિગ્રહ ।

નાજ્ન્યધર્મનિવૃત્તિશ્ચ કિં કરિષ્યતિ મત્પ્રમુ ॥ ૭ ॥

મયિ દોષનિધાને સુ સર્વસદ્ગુણવર્જિતે ।

નિઃસાધનસ્વમેવ હિ સ્વસ્ય નિત્યં વિભાવયેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—અહ કારાદિથી રહિતપણું નથી સ્વધર્મ અક્ષિતમાર્ગ સર્વ પ્રકારે બંધન કાર્યો નથી અન્યધર્મની નિવૃત્તિ પણ આરાથી થઈ નથી હું જોટલા જાણા દોષોનો નિધાન છું છ, સર્વસદ્ગુણરહિત છું તો આરા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ મું કર્યો? જેમ નિત્ય આપણું નિઃસાધનપણાની જાણના કરવી (૭-૮) વિવેચન—શ્રીભાગ્યાર્થલ અક્ષિતવર્ધિનીય ધર્મ કહે છે—સ્વામીને અધીનપણાની જાણનાથી અભિમાનનો સારી રીતે ત્યાગ કરવો ‘અભિમાન અને અહ કાર અક્ષિતમાર્ગમાં બાધક છે જે રતનના દોષ તે અભિમાન કરે પણ વેંજીવે તો દાસ્યધર્મ સ્વીકારી અહ કાર કરવાનો નથી. અભિમાન અહ કાર—દાસ્યધર્મનો નાથ કરે છે, અદારે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુને આધીન સેવક થઈ અહ કારરહિત થવું જોઈએ’ જેમ જાણના રાખવી પુષ્ટિમાર્ગથી વેંજીવને છીતસ્વામીના જેવો ધર્મનો દરધરિમદ્ જોઈએ જીરજતે છીતસ્વામીને પુછવું કે “તમે તો શ્રીયુગાર્થલને શ્રીકારેલ સમાનરૂપે જાણો છો તો દેશાધિપતિ પ્રમ કર્યો તો શું ઉત્તર આપશો?” ત્યારે છીતસ્વામીને કહું કે “અદારે મનતો તમે જાણી રીતે જાણજી કરો છો તો એજ સમાન તમે જાણો છો જાણ મહી હું તમારું સુખ જોઈશ નહિ” જોટવું નહિ પણ જીરજલના વર્ષાસનનો પણ ત્યાગ કર્યો એ પ્રકારે વેંજીવે સ્વધર્મની રક્ષા કરવી કામ, ક્રોધ, મદ તથા મત્સરથી ધર્મને

અચાવો મને આવો દઢ ધર્મનો પરિગ્રહ નથી બાધક કર્યોથી હું નિવૃત્ત નથી. આ પ્રકારે બીજીશ દોષયુક્ત હું છું ! હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મહારા સ્વામી છો તો મહારો ત્યાગ કરશો કે અંગીકાર કરશો ? એ કાંઈ સમજાતું નથી અગણિત દોષનો ભણુઠાર હું છું ? મહારામાં એક પણ ગુણ નથી તો હે પ્રભુ ! તમે શું કરશો ?' એ પ્રકારની ભાવના કર્યાથી નિઃસાધનપણું સ્ફુરે છે. ત્યારે પ્રભુ હૃદયમાં પધારે છે અને અનુભવ કરાવે છે, (૭-૮)

इति श्रीहरीरायजीविरचितं सप्तत्रिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૩૭ ॥

શિક્ષાપત્ર ૩૮ મું.

ઉદ્દેશ:—વ્યાપિવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન પૂર્ણાનન્દ છે રમાવૈકુણ્ઠમાં ભગવાન વિભૂતિરૂપ અશ્વિતાનન્દ છે. જેમ બ્યૂહરચનામાં સ્થિતિ કરનાર પુરુષ કોઈને પ્રાપ્ત થતો નથી તેમ બ્યૂહમંથ્રે સ્થિતિ કરનાર પુરુષોત્તમ અલકૃતોને પ્રાપ્ત નથી. ભાવાત્મક પ્રભુસદા રસાત્મક લીલા કરે છે. અન્યકાર્ય કરના નથી બુદ્ધારહરણાદિક કાર્યો તો અંશના એટલે ભગવાનની વિભૂતિના છે, ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત, વ્રજમાં છે. સર્વધર્મવિશિષ્ટ મર્યાદાસહિત શ્રીપ્રભુ મથુરાશ્રમમાં છે. પરમાનન્દરૂપ બાલલીલા વિગેરે ઉચ્છ્રમલલીલા વ્રજમાં કરી છે. એ સર્વ લીલામાં રસરૂપપણું ગૂઢભાવથી વર્ણવ્યું છે, આવી મૂલલીલાયુક્ત તથા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં નિરન્તર ચિત્તને સ્થાપિત કરવું એ જ આપણા પુષ્ટિમાર્ગની સેવા છે, એ સેવાની સાધને અર્થે તનુબા તથા વિત્તબા સેવા કરવી. તેમજ તાદશીય ભકતોના સંગમાં નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું. પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્તક શ્રીઆચાર્યશ્રમહાપ્રભુશ્રમમાં સુદૃઢ સ્નેહ રાખવો. શ્રાવણેશ્વાચાર્યશ્રમને વિષે દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે. નિજદોષની ભાવનાપૂર્વક નિઃસાધન થઈ દૈન્ય કરી રહેવું જોઈએ. પરન્તુ ત્યાર પછી વૈષ્ણવનું શું કર્તવ્ય છે. તે આ શિક્ષાપત્રમાં દર્શાવવાનો ઉદ્દેશ છે. વ્રજમાં ભાવાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સદા ભકતોની સાથે લીલા કરે છે તેમને સર્વોપરિ જાણી તેમનો અનુભવ થાય ત્યારે સર્વદૃઢ સિદ્ધ થાય એમ નિરૂપણ હવે કરે છે.

સારસ્વતકલ્પમા શ્રીવ્રજમાં એકાદશ વર્ષ પર્યંત લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવ્ય છે એ જ શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક લીલાવિશિષ્ટ છે અને એ જ મૂલરૂપ કહેવાય છે. અન્ય યુગમાં, તેમજ અન્ય સ્થલે પ્રકટ થયેલા કૃષ્ણ મૂલરૂપ નથી

મૂલમ્:—કૃષ્ણે રસાત્મકે નિત્યં ગોપિકામણ્ડલસ્થિતે ।

યમુનાપુલિનાન્તઃસ્થવૃન્દાવનવિરાજિતે ॥ ૧ ॥

નિત્યગાનરસાવિષ્ટે નિવિષ્ટેક્ષરતઃ ક્ષરાત્ ।

ભાવૈકગમ્યે સર્વત્ર પ્રસિદ્ધે પુરુષોત્તમે ॥ ૨ ॥

યસ્યાવતારઃ પુરુષ આદ્યો બ્રહ્માણ્ડવિગ્રહઃ ।

તસ્મ્યાંઙ્ગા ઈવ યે ભમૌ મત્સ્યાદ્યા ઇતિ બુદ્ધ્યતામ્ ॥ ૩ ॥

છના પુલિન/સમીપ શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજિત છે, નિત્ય જાનરસમાં આવિષ્ટ છે ક્ષર તથા અક્ષરથી મક્ષ છે, ભાવજન્ય છે, સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ પુરુષોત્તમ સ્વરૂપ છે, જેમનો આદ્ય અવતાર બ્રહ્માવત્સ્વરૂપ-પુરુષ-વિરાટ પુરુષ છે ભૂમિપર જે મત્સ્વરૂપ અવતાર છે તે એ પુરુષોત્તમના જ્ઞાન છે, એવા રસાત્મક પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં છુદ્ધિ શાખવી (૧-૨-૩)

વિવેચન.—આ શ્રીવૃન્દાવાચીયતા પુષ્કિમાર્જમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. તે કયે પ્રકારે વજ્રમાં વિરાજે છે? તો કહે છે કે, શ્રીવૈષ્ણવજન (વજ્રજાત) ના મધ્યસ્થ સ્થિત છે, શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે, એટલે નિત્ય શ્રીસ્વામિનીછના સંગે શસલીલા કરે છે એ લીલાઈ શ્રીમયુનાછના પુલિન મધ્યે શ્રીવૃન્દાવનમાં વિરાજે છે નિત્યાનરસાનિષ્ઠ ને જઈલે નિત્યાનરસાનિષ્ઠા ધૃત્યાર્થે પાઠ લેઈ છે તો અર્થ—“નિત્યજ્ઞાન રસમાં આજિત એવા શ્રીકૃષ્ણ છે.” શ્રીમયુનાછમાં શ્રીઆવાચીય મહાપ્રભુલ કહે છે કે—અર્થ:—“પદમાં સ્થેલા નવીન વનમાં પ્રકટ મુગ્ધ-મુગ્ધ પુષ્પોના મકરન્દ-મકરન્દ/શુદ્ધ ભાવવાળા સુર અને માનાદિક કરનારા અમુરોએ જેમને પૂજેલા છે એવા સ્મરપિતા શ્રીકૃષ્ણ-તેમની ચોક્ષાને ધારણ કરનાર શ્રીમયુનાછને નમસ્કાર કરે છું” શ્રીમયુનાછના વીરપર વિરાજી પ્રભુ જે પ્રકાશી લીલા કરે છે પ્રથમ સ્વલોકીય કરે છે અને બીજાં તેમાં અમ કુમાર છે ત્યારે જલોકીય કરે છે અને સદા સર્વદા પ્રભુ એમ જ વિરાજે છે માટે તેવું સ્મરણ કરવું એમ અર્થ:—“શ્રીકૃષ્ણ બ્રહ્માવનનું સ્મરણ વૃન્દાવનમાં સ્થિત થયેલા અને વૈષ્ણવોના સમુદ્ધમાં કીડા કરવા એવા સ્વરૂપને વિષે જ કશું એમ અર્થ” [૧] શ્રીવૃન્દાવનમાં શ્રીમયુનાછના વીર નિત્ય જ્ઞાન શસાદિલીલા અત્યન્ત રસાવિષ્ટ અર્થ વજ્રજાતના સંગે કરે છે આ નિત્યલીલાના બે પ્રકાર છે, છે, એક અવતાર લીલા અને એક મૂલલીલા, અવતાર લીલામાં પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન તથા ફલ એમ ક્રમ છે શ્રીભાગવત હસમસ્કન્ધમાં નિરૂપણ કર્યું છે કે પ્રથમ શ્રીકૃષ્ણજીનું પ્રકટન પ્રથમ શાસ્ત્રમાં કર્યું છે, તેની તપસ્સા પ્રજ્ઞા પુરીતિથી કરી ત્યારે પ્રભુજીએ પ્રકટ અર્થ પ્રમેયબલ બતાવી વરદાન આપ્યું, એ સર્વ વાત શ્રીવૃન્દાવન અને રેવડીજીને ત્યાં બૃહરૂપે પ્રકટ થઈને બતાવી શ્રીનન્દરાવજી (તથા) શ્રીમયીદાજીને ત્યાં વિપ્રબોજાત્મક ભાવરૂપે પ્રકટીને જ મમહોત્સવથી પ્રમાણલીલાના કેમ કરીને માખણ ચોરી, રીંજણલીલા, વિવેરે અનેક લીલાદ્વારા મુખ આપ્યું, પ્રમેયબલ પ્રકટ કરી વેલુગીત પર્યન્ત અનેક લીલા કરી અને ત્યાર પછી પ્રભુમિલનની કામનાથી કુમારીએ કાલકામનીનું અર્ચન કર્યું ત્યોથી આરમ્ભી શ્રીવિરદનોત્સવ તથા વ્યાપિવેકુલ અક્ષરધામનું હર્શન કરાવ્યું અને પછી શસપથ્યાઆવાથી શ્રીમુગ્ધગીત પર્યન્ત ફલ હર્શાવ્યું, આ અવતારશાનો ક્રમ છે મૂલલીલામાં સદા નિત્યલીલા છે ક્ષર એટલે રેડાદિતરપ અને અક્ષર એટલે સર્વત્ર વ્યાપક બ્રહ્મ એ ઉભય ક્ષર તથા અક્ષરથી પુરુષોત્તમ ક્ષેત્ર છે એમ શ્રી બીતામાં કર્યું છે—અર્થ:—“હું ક્ષરથી પણ અતીત છું તેમ અક્ષરથી પણ ઉત્તમ છું તેથી તોયે તથા વેદમાં હું પુરુષોત્તમ કહેવાઈ છું.” એ રસાત્મક પુરુષોત્તમનો એક અવતાર વિરાટ સ્વરૂપ છે એ સ્વરૂપને શ્રીભગવાદગીતા તથા શ્રીમદ્ભાગવતમાં પુરુષ કહ્યો છે આ બ્રહ્માવત એવું વિબ્રહ્મ શરીર છે અપાર મસ્તક, અપાર ભુજ, અપાર ચરણ તથા આકાશ મસ્તક, પાતાલચરણ, વૃક્ષાદિક શોભાવલિ એ સમસ્ત બ્રહ્માવતનું મૂલ પ્રભુને આવ અવ-

તાર છે. જ્યારે અર્જુનને એ સર્વનું દર્શન કરાવ્યું ત્યારે અર્જુનને યુદ્ધ કર્યું. એવા વિરાટ સ્વરૂપના મત્સ્યાદિ કૂર્માદિ અશાવતાર છે. જેટલું કાર્ય કરવાને એમનો અવતાર છે તેટલું કાર્ય કરી ભગવાનનું માહાત્મ્ય સિદ્ધ કરે છે. સમુદ્રમથન સમય મન્દરાચલ ડુબવા લાગ્યો ત્યારે કમ્બપરૂષ ધારણ કર્યું. તેમજ શ્રીવામનજી, શ્રીનૃસિંહજી, શ્રીરામચન્દ્રજી, તેમજ શ્રી-વસુદેવ દેવકીજીને ત્યાં ચતુર્વૃંહ સચુકત એ રૂપે પ્રકટયા, એ ચાર અવતાર ભકતોદ્ધારક કહ્યા છે. તેથી ભક્તજનો એ ચાર જયન્તિ માને છે, અન્ય અવતાર માનતા નથી આ પ્રકારે પૃથ્વીપર અનેક અવતાર લઈ લીલા કરા ભકતોને નિજ માહાત્મ્ય પ્રકટ કરે છે.

મૂલમ્:-અક્ષરં ધામ વૈકુણ્ઠં વ્યાપિવૈકુણ્ઠસંજ્ઞકમ્ ।

બ્રહ્માનન્દસ્તત્ર લક્ષ્મીઃ પૂર્ણાનન્દો હરિઃ સ્વયમ્ ॥ ૪ ॥

રમાવૈકુણ્ઠવાસી તુ વિભૂતિર્યસ્ય વૈષ્ણવી ।

રમા તુ પાલિકા તત્ર શક્તિરિત્યવગમ્યતામ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ—વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સંજ્ઞાવાળું અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠ છે. ત્યાં બ્રહ્માનન્દ લક્ષ્મી છે. આ પૂર્ણાનન્દ હરિ પોતે છે. રમાવૈકુણ્ઠવાસી—વિષ્ણુ, વિભૂતિ છે, જેમની રમા શક્તિ છે. એ શક્તિ વૈકુણ્ઠમાં પાલન કરનારી છે એમ જાણવું. વિવેચન—અક્ષરધામ છે તે વ્યાપિવૈકુણ્ઠ છે તેની ભીતર પ્રભુ વિરાજે છે. એ ધામ લોકાલોક પર્વતથી પણ પર છે, જ્યાં અર્જુનને લઈ જઈ દર્શન કરાવ્યું હતું એ સર્વનું મૂલ છે. એ ધામ વ્યાપિવૈકુણ્ઠને નામે જોળખાય છે. એ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વત્ર વ્યાપક છે જેમ પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી પ્રભુ શૂંભિ ઉપર વિરાજે છે અને લીલાનો અનુભવ થાય છે, તેમ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ સર્વમાં છે તે પણ સર્વને ભિન્ન અનુભવ થાય છે, તથા તેમાં પ્રભુનાં દર્શન ભીતર થાય છે. એજ પ્રમાણે અક્ષર સર્વમાં વ્યાપક છે અને સર્વથી ન્યાર છે. એ અક્ષરની ભીતર ભકતોને પ્રભુનો અનુભવ થાય છે. ઝંકાર સર્વથી ન્યારો પણ છે, તેમજ સર્વવેદનું મૂલ છે અને સર્વત્ર રહે છે, તેજ પ્રકારે વ્યાપિવૈકુણ્ઠની સ્થિતિ છે, જ્ઞાનીઓની દૃષ્ટિ વ્યાપિવૈકુણ્ઠ પર્યન્ત પહોંચે છે એ તે પ્રભુને વ્યાપક સમજે છે તેથી એમનો દાસભાવ દૂર થાય છે. ભકતોને તે તે સર્વત્ર વ્યાપક છે એ વાતનો પણ અનુભવ છે તેમજ સર્વથી ન્યારો છે. એ વાતનો પણ અનુભવ છે એટલે તેઓ વ્યાપક જાણીને ન્યારો અનુભવ થાય એમ માને છે અને પોતાને તેનો દાસ જાણે છે એવા અક્ષરધામ વૈકુણ્ઠમાં બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મી છે તેથી અક્ષરબ્રહ્માની ઉપાસનાવાળા બ્રહ્માનન્દરૂપ લક્ષ્મીજીમાં સુકૃત થાય છે. એમને પૂર્ણાનન્દ હરિનો પૃથક્ અનુભવ થતો નથી બ્રહ્માનન્દ એજ એમનો મોક્ષ છે, વ્યાપિવૈકુણ્ઠ ઉપરાન્ત બીજી એક રમાવૈકુણ્ઠ છે કે જે અક્ષરધામની વિભૂતિરૂપ છે અને જ્યાં સનકાદિકેએ જયવિજયને શાપ આપ્યો હતો ત્યાંના વાસી વિષ્ણુ છે, તે પૂર્ણાનન્દ હરિની

(૧) રમા એટલે લક્ષ્મીની પ્રાર્થનાથી જે વૈકુણ્ઠલોક ક્યો તે રમાવૈકુણ્ઠ કહેવાય છે

(૨) શક્તિઃ—શ્રી, પ્રુષ્ટિ, ગિર, કાન્તિ, વૃષ્ટિ, કીર્તિ ઇલા, ભર્ગ વિદ્યા, અવિદ્યા, શક્તિ. માયા આ દાદશશક્તિ જાણવી

વિષ્ણુ છે ત્યાંની લક્ષ્મી છે તે પાલિકા શક્તિ છે, જ્યાં જ્યાં જેવા જેવા પ્રભુ વિશ્વે છે ત્યાં ત્યાં શક્તિ પણ તેવી તેવી વિરાજે છે અને સર્વના મૂલમૂલ શ્રીકૃષ્ણાવતાર તે છે ત્યાં પ્રકાર હવે અમે કહેવાયે, [૪-૫]

મૂલમ્—મૂલમૂલસ્યાવતારે મૂર્તિર્વ્યૂહોભિધીયતે ।

પ્રધુમ્નો વાસુદેવશ્ચાનિરુદ્ધોઽનત ઇવ ચ ॥ ૬ ॥

વ્યૂહં વિરજ્ય યસ્તત્ર સ્થાપ્યતે પ્રાપ્યતે ન સઃ ।

તથૈતૈરાવૃતઃ કૃષ્ણો નાવતારેઽવગમ્યતે ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—મૂલમૂલ (શ્રીકૃષ્ણ)ના અવતારમાં મૂર્તિ વ્યૂહ કહેવાય છે. અને તે વ્યૂહ પ્રધુમ્ન, વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને અનન્તજ છે વ્યૂહ રચીને જેની ત્યાં સ્થાપન થાય છે તે જેમ પ્રાપ્ત થયો નથી તેમ જા વ્યૂહથી જાણતો થયેલા—વ્યૂહની શીતર વિ શબ્દતા શ્રીકૃષ્ણ અવતારમાં ગમ્ય થતા નથી—અગમ્ય રહે છે, વિવેચન—હવે પ્રભુ શ્રી વાસુદેવજીને ત્યાં પ્રકટ થયા તે કહે છે, સર્વ અવતારોના મૂલમૂલ એ છે એ મૂર્તિ તે એક છે વ્યૂહવ્યૂહ પ્રકટ થયા છે તેથી અતુર્ભવરૂપે પ્રકટ થયા, તે વ્યૂહનાં નામ પ્રધુમ્ન, વાસુદેવ, અનિરુદ્ધ અને અનન્તજ છે એમાંથી સર્વજ્ઞ વ્યૂહ કૃષ્ણોના નામ કરવાય જ સુદેવ વ્યૂહ મોક્ષનું દાન કરવા, પ્રધુમ્ન વ્યૂહ વશવૃદ્ધિને અર્થે, અને અનિરુદ્ધ વ્યૂહ ભક્તોની રક્ષા કરવાને અર્થે—એમ અનેક કારણથી જા વ્યૂહો પ્રકટ થાય છે જા આર વ્યૂહોની શીતર જે પુરુષોત્તમ વિરાજે છે તેમને જ મ વા અવતાર થયો નથી એ વાત શ્રીજામવતના શ્લોકમાં કહી છે—**અર્થ—**જન છે નિવાસસ્થાન જેમનું જેમ શ્રીકૃષ્ણ; દેવજીજીને ત્યાં એમનો જન્મ છે—જેવો વાક પણ જેમને વિષે જન્મામમાજ વ કમન માત્ર જ છે (એટલે કે પ્રભુ દેવજીજીને ત્યાં જન્મ્યા એ વાત નામનીજ છે—અસત છે) યદ્વૃક્ષના કોઈ વાકવો જેમની સભા છે, નિજ શ્રીહસ્તથી જે અધર્મને નાશ કરે છે, સ્થાવર અને જંગમ એ ઉભવતું દુષ્ટ જેમણે નિવૃત્ત કર્યું છે; અને જે પોતાના હાથ પુષ્ટ શ્રીમુખથી જલની તથા પુરની શ્રીઓના કામદેવને વૃદ્ધ કરે છે એવા શ્રીકૃષ્ણ સર્વથી અધિક વિરાજે છે શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ તો અતુર્ભવ રચીને પોતે સ્વત શીતર વિરાજે છે, પરન્તુ તેથી અન્દેહમાં ન પડવું કે અતુર્ભવ છે તે શ્રીકૃષ્ણસદિત જ છે, એટલે એ વ્યૂહનું પૂજન કરવાથી શ્રીકૃષ્ણનું પણ પૂજન થઈ બધું. એ કે શ્રીકૃષ્ણ વ્યૂહવડે જાણત છે, પરન્તુ તેથી એમ ન સમજવું કે એ આરે વ્યૂહઅવતારોની ઉપાસનાથી શ્રીકૃષ્ણનું અવતારન મધ થકે કેમકે પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ સર્વમાં છે ને સર્વથી આરા છે એ

પૂર્વદિશાથી અન્ત તથા સર્વ પ્રકારે છે પણ જેમ એ અન્ત તથા સર્વના જ મ પૂર્વદિશામાંથી છે—એ વાત જેવળ નામમાત્ર છે અન્ત તથા સર્વ વસ્તુત પૂર્વ દિશામાંથી થતા નથી તેમ પ્રભુ તથા દેવજીજીનો સમ્મન્ય નામમાત્ર છે પ્રભુ વસ્તુત દેવજીજીને ત્યાં જ મ મેલા નથી, ૧ શ્રીજન્મ-વનના વૃક્ષો સ્થાવર હતા, અને તેમને આરે વેણુદાનો સમ્મન્ય થયો ત્યારે વેણુદાની, સુધાથી એવનું જન્મસ્થાન દુષ્ટ નિવૃત્તિ થયું. ૨. માત્ર તથા નાવરિક શ્રીઓને સમાન અતુર્ભવ ન થાય પણ જન તો માત્ર શ્રીઓને વિશેષ અતુર્ભવ થયો।

ટલે જે વ્યૂહ છે તે પુરુષોત્તમની આજ્ઞાને અનુસરે છે અને તેમને પ્રભુ જેટલું કાર્ય કરવાની આજ્ઞા કરે છે તેટલું કાર્ય કરીને તે પુનઃ પોતાના ધામમાં પધારે છે, અને શ્રીકૃષ્ણ તો નિત્ય લીલાવિનોદ કરે છે. વ્યૂહની ઉપાસનાની સહાયથી સ્વર્ગલોક તથા સુખ્યલ (સાયુભ્ય, સામીભ્ય, સાલોભ્ય, સારૂભ્ય, એ) ચાર પ્રકારની સુકિત મલે છે. ભક્તિરસની પ્રાપ્તિરૂપ રૂપ વ્યૂહની ઉપાસનાથી મલતું નથી. એ ફલપ્રાપ્તિને અર્થે તો સર્વોપરિ શ્રીકૃષ્ણની ન્યારી લોકત કરવી જોઈએ. વ્યૂહની સચ્ચે મળેલી ભક્તિથી તો ફલને ન્યૂનતા પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રાકૃષ્ણનું માહાત્મ્ય જીવથી સત્સંગ વિના જણાતું નથી.

મૂલમ્:—અત એવ જના આન્તા પ્રાકૃતં તં વદન્તિ હિ ।

અંશકાર્યે મૂલરૂપે કલ્પયન્ત્યજ્ઞતાં ગતાઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી જ જનો આન્તા થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત મનુષ્ય સમાન ગણે છે. અજ્ઞાનયુક્ત એવા જનો મૂલરૂપને વિષે અજ્ઞાના કાર્યની કલ્પના કરે છે. (૮)

વિવેચન—અંશ અથવા અતુવ્યૂહ જગત્માં અનેક લીલા કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ મથુરાથી નાશીને કદાચ શોક કરે છે, કોઈકની ટહેલ કરે છે; અને કોઈ કોઈને મલીને અનેક પ્રકારના વિચાર કરે છે. શ્રીકૃષ્ણની આવી લીલા જોઈ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો મોહવશ થઈ શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત (પ્રકૃતિના બનેલા) મનુષ્ય જેવા જાણે છે. અવતારક્રમાં કેટલાક ભગવદીય જનો જ પ્રભુને જાણતા હતા. અને કેટલાક જાણતા નહતા, તો પછી કલિના જીવોનું તો શું કહેવું ? અશાવતારના લીલાકાર્યોને જોઈ સર્વ કોઈ એમ કહેવું કે ‘શ્રીકૃષ્ણ આ કાર્ય કર્યું’ આ સર્વ અજ્ઞાનની કલ્પના છે, અને તેથી જ અજ્ઞાના કાર્યોની કલ્પના મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણને વિષે એ જીવો કરતા હતા. અજ્ઞાના કાર્યો મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણના હોઈ શકે નહિ, એ સિધ્ધાકલ્પનાથી સર્વનો નાશ થયો. કેવલ ઉદ્ધવજી જે ભક્ત હતા તે શાપથી સુકેત થયા. શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ અતિદુર્લભ છે. શ્રીકૃષ્ણને કેવલ આનન્દમય, રસાત્મક-લીલાના કર્તારૂપે જાણવા. અન્યત્ર જેવું કાર્ય તેવી વ્યૂહની લીલા સમજવી. આ ભાવ દૃઢ રહે ત્યારે શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ ઉત્પન્ન થાય.

શ્રીકૃષ્ણનું શ્રીઅંગ પ્રાકૃત માંસમજ્જથી પૂર્ણ નથી, પણ આનન્દપ્રચુર છે એમના કર, પાદ, મુખ, હિરણિ સર્વ અંગ આનન્દમાત્ર છે આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ ઇત્યાદિ વાક્યો પ્રમાણ છે. છતાં કેટલાક મૂઠ જીવો શ્રીકૃષ્ણને પ્રાકૃત ગણે તે એમનો તિરસ્કાર કરે છે તેથી એ જીવોને ભગવાન અધમ યોનિમાં ફેંકે છે તાનંદ્ર દ્વિપતઃ કૂરાત ક્ષિપામિ—ઇત્યાદિ શ્રીગીતા અર્થે—મ્હારો પ્રદેષ કરનાર તેવા કૂર, અધમ નરોને વારવાર હું સસારમાં ફેંકે છું, આથી શ્રીકૃષ્ણને વિષે પ્રોક્તત્વની શુદ્ધિ ન કરવી.

મૂલમ્—શ્રીકૃષ્ણસ્તુ કેવલં લીલા કરોતિ રસરૂપિણીમ્ ।

મૂમારહરણં ચક્રે કલાભ્યામેવ સર્વથા ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ તો કેવલ રસરૂપ લીલા જ કરે છે. ભૂભારહરણ તો સર્વથા કલાથીજ કર્યું છે **વિવેચન—**શ્રીકૃષ્ણ તો સદા સર્વદા મજ્જભક્તોની સાથે જ રસરૂપ લીલા જ કરે છે એનું વર્ણન પણ કરી શકાતું નથી. તેથી તેને શ્રીઆચાર્યજી મહા પ્રભુજીના અન્તરંગ નિજભક્તોએ મનમાં અનુભવ કરવો એ જ યોગ્ય છે માનાદિ,

વિહારાદિ રસરૂપ લીલા કરતા જોવા શ્રીકૃષ્ણ છે, સદા સર્વદા શ્રીવૃન્દાવનમાં વિદ્યમાને, દેત્ય, રાક્ષસ, નર્મદેના પાપનો ભાર પૃથ્વીપરથી દૂર કરવા શ્રીકૃષ્ણ કલાવતાર ધારણ કરે છે, દુષ્ટોનો વધ ઠરી દેવતાનું રક્ષણ કરે છે આ પ્રકારે જનમાં જે લીલા પ્રભુ કરે છે તે લીલા નિત્ય, જોઈએરૂપ, (તેમજ મુલબૂત રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણની) છે; અને યશ્ચિ કાર્યે કરનારી જે લીલા તે કલાદાશ યાચ છે. (૬)

મૂલમ્ - પરમાનન્દદાન તુ સ્વરૂપેણેતિ નિશ્ચય ।

બ્રજસ્થ યવ સતત પુરસ્થો વા કૃપાપર ॥ ૧૦ ॥

તત્રાપિ રૂપભેદેન ક્રીડતિ સ્મ તથા રસ ।

ધર્મિમાત્ર સ્વમર્યાદારહિત કેવલ વ્રજે ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ — જનમાં વિરાજનાર નિરન્તર પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે, પુર (મધુરા) માં વિરાજતા શ્રીકૃષ્ણ કૃપામુક્ત યાચ ત્યારે (૬૯) સ્વરૂપથી પરમાનન્દનું જ્ઞાન કરે છે જે નિશ્ચય છે તેમાં પણ રસરૂપ પ્રભુ ક્રીડાજો રૂપભેદ કરીને કરે છે જનમાં જે રૂપ છે તે સ્વમર્યાદારહિત કેવલ ધર્મિમાત્રરૂપ છે. (૧૦-૧૧)

વિવેચન — પરમાનન્દનું જ્ઞાન તો સદા જનમાં લીલા કરનાર શ્રીકૃષ્ણથી જ થાય અને પુરી જોટલે મધુપુરી તથા દ્વારિકાના સ્વરૂપોની બહુ બહુ કૃપા યાચ તો જ પરમાનન્દનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત યાચ, નહિ તો તે સ્વરૂપથી તો માત્ર મોક્ષરૂપ કૃષ્ણ જ પ્રાપ્ત થાય જનમાં સ્થિત સ્વરૂપ તો નિરન્તર આનન્દરૂપ લીલા કરે છે અને, પુરીમાં સ્થિત સ્વરૂપ બુદ્ધસહિત છે, જોટલે જે જીવો તેમનો આશ્રય કરે તેમને કદાપિ આનન્દ મળવાનો સંગ્રહ નથી. પુરીમાંનું સ્વરૂપ મર્યાદાસહિત છે તેથી મર્યાદામાર્ગથી રસજ્ઞાન જ કરી શકે છે ગીતામાં જમવાને બહુનને કહ્યું છે કે - યે યયા માં પ્રપચન્તે સાંસ્યૈષ મમામ્બરમ્ ॥ ' જે પ્રકારે જેઓ મદારે આશ્રય કરે છે તે પ્રકારે હું તેમને બંધુ છું ' આ વચનમાં શ્રીકૃષ્ણ અનેક સ્વરૂપ ધરી સ્થલે સ્થલે ક્રીડા કરે છે, જ્યાં જનું સ્થલ ત્યાં તેવું જ સ્વરૂપ - તેવો જ રસ છે. કેવલ મર્યાદાસહિત ધર્મિરૂપ લોકલેલાલીન રસાત્મક સ્વરૂપ સદા જનમાં વિહાર કરે છે (૧૦-૧૧)

મૂલમ્ - સર્વધર્મવિશિષ્ટ તુ સમર્પદં પુરે સતમ્ ।

ઉચ્છૃંહલા તુ યા લીલા કેવલેન વ્રજે કૃતા ॥ ૧૨ ॥

પરમાનન્દરૂપા સા ઘાલલીલાદિભેદત ।

સર્વત્ર રસલીલાત્વ ગૂઢભાવેન વર્ણિતમ્ ॥ ૧૩ ॥

શબ્દાર્થ — સર્વધર્મમુક્ત મર્યાદાસહિત સ્વરૂપ તો મધુરા તથા દ્વારિકામાં મનાવડ છે ને ઉચ્છૃંહલ જોટલે મર્યાદારહિત લીલા છે તે તો કેવલ રસાત્મક સ્વરૂપે જનમાં કરી છે, અને તે લીલા બાલલીલાદિ લેહરૂપે પરમાનન્દરૂપ છે (જો) રસલીલાપણાનું સર્વત્ર ગૂઢ ભાવે કહ્યું છે વિવેચન — જનના સ્વરૂપમાં, તેમ જ મધુરા તથા દ્વારિકામાં

સ્વરૂપમાં લેદ છે, તેમ જ ફલમાં પણ લેદ છે. મથુરા તથા દ્વારકાનું સ્વરૂપ ધર્મસંહિત અને મર્યાદાયુક્ત છે, પણ વ્રજમાં વિરાજતું સ્વરૂપ ઉચ્છલિત રસરૂપ છે અને ઉચ્છૃંખલ લીલા કરે છે, અને એ જ પુષ્ટિ પુરુષોત્તમને નામે ઓળખાય છે વૈષ્ણવે એ વ્રજસ્થ સ્વરૂપની ભાવના કરવી જોઈએ વ્રજમાં શ્રીયશોદોત્સગલલિત શ્રીકૃષ્ણપરમાનંદરૂપ છે. એમની ખાલલીલા, પૌગણ્ડલીલા કિશોરલીલા એ સર્વરસરૂપ જ છે એનું વર્ણન શ્રીગુસાંધ-જીએ ગૂઢ ભાવે અન્યમાં વર્ણવ્યું છે અન્તરગ લકતોએ તેનો અનુભવ પોતાના મનમાં ધરવો જોઈએ. વ્રજસ્થ રસાત્મક સ્વરૂપની સર્વલીલા જાણવી જોઈએ. (૧૨-૧૩)

મૂલમ્:—કામરૂપતયા કૃષ્ણે વયો ન હિ નિયામકમ્ ।

एतादृशे मूलरूपे मूललीलासमन्विते ॥ १४ ॥

चित्तं निरन्तरं स्थाप्यं सैव सेवा स्वमार्गगा ।

तत्सिद्ध्यर्थं शरीरेण वित्तेनाऽपि विधीयताम् ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:—શ્રીકૃષ્ણ પોતે કામરૂપ હોવાથી એમને વિષે વય કંઈ નિયામક નથી. એવા મૂલ લીલાવાળા મૂલરૂપમાં ચિત્તને નિરન્તર સ્થાપન કરવું એજ સ્વમાર્ગની સેવા છે, અને તેની સિદ્ધિને અર્થે શરીરથી અને ધનથી પણ સેવા કરવી (૧૪-૧૫)

વિવેચન:—શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં વ્રજલકતોને સુખ-દાન આપવાને કોટિકામરૂપે પ્રકટયા છે, તેથી રાસપચાધ્યાયીમાં એમને સાક્ષાન્મન્મથમન્મથ: અર્થાત—“કામદેવના પણ કામદેવ” કહ્યા છે. જન્મતાં જ શ્રીકૃષ્ણલગવાને આનંદરસનું દાન કર્યું એટલે તેમના સ્વરૂપમાં અવસ્થાનો નિયમ નથી. શ્રીગુસાંધજીએ પાલનામાં કહ્યું છે કે, માનિનીમાનહરણં અર્થાત—શ્રીયશોદાજીની નિકટ પાલનામાં ઝુલે છે અને તેજ સમય શ્રીસ્વામિનીજીનું માન પણ હૃદય છે. એ પ્રકારે ખાલલીલા કરતી વખતે પણ સર્વલીલા કરે છે એ વિરુદ્ધ ધર્માશ્રયયુક્ત સ્વરૂપ વ્રજમાં છે, એવા મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં મૂલલીલાસંહિત છે. જેમ મૂલરૂપ શ્રીકૃષ્ણ વ્રજમાં સદા એક રસલીલા કરે છે તેમ મૂલરૂપ લીલા પણ સદા એકરસ છે. એમાંથી સિદ્ધ થાય છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણ નિત્ય છે તેમ શ્રીકૃષ્ણની લીલા પણ નિત્ય છે. શ્રીકૃષ્ણ સર્વના મૂલરૂપ રસાત્મક છે તેથી તેમના તેવા (મૂલરૂપ રસાત્મક) સ્વરૂપનું સ્થાન હૃદયમાં કરવું એ જ આપણા માર્ગની રસાત્મક સેવા છે. પ્રભુનો લીલા સંહિત અનુભવ નિરન્તર ચિત્તમાં કરવો તનું નામ માનસી સેવા છે.

મૂલમ્:—निवेदनानुसन्धानं विधेयं तादृशैः सह ।

सत्सङ्ग एव कर्तव्यो विश्वासः स्थाप्यतां दृढः ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:—નિવેદનનું અનુસન્ધાન તાદશીય લગવહીય જનોની સાથે કરવું, સત્સંગ કરવો ને દૃઢ વિશ્વાસ સ્થાપન કરવો **વિવેચન:—**શ્રીકૃષ્ણમા ભાવ પ્રકટ થાય તે અર્થે પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ એકત્ર થઈ નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવું (૧૬)

મૂલમ્:—कृष्णः कृपापराधीनो दीनानामनुपेक्षकः ।

स्वकीयानामन्यभावात्करिष्यत्यवनं स्वतः ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ — શ્રીકૃષ્ણ પોતાની કૃપાને લીધે પરાધીન છે તે દીનજનોની ઉપેક્ષા કરત નથી, અને પોતે જ સ્વદીન ભક્તોને અન્યભાવથી રક્ષી લે છે ।વિવેચન—કૃપાહુપણાન મ્વજાવને લીધે શ્રીકૃષ્ણ પોતાના હાથને બાંધીન છે ‘સજવડીય જનો ભાગ છે । “ મક્તવિરહકાવર કલ્યાણમય ડોહલ પાછે છાગે ” શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનનો ૧૪ હકિયો, પા વડોના આજ્ઞાકારી થયા તથા મજ ભક્તોથી તો એક કણ પણ સુધી રહેતા ન હતા એ વાત પ્રસિદ્ધ છે એ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણ કૃપાદ્વારા નિબંધતાધીન છે તેથી શ્રીઆચાર્યજી દ્વારા આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શરણુ ખાવી નિઃસાધન થાય, કેન્દ્રપૂર્વકે રહે તેના ભક્તને ઉપેક્ષા શ્રીકૃષ્ણ કદાપિ કરતા નથી. સસારાચરતુ જીવોને ‘લાકિષે પેકિષે મુજ વા ફળ ખાવી પડે છે પણ નિબંધ ભક્તોને તો પ્રભુ કદાપિ અન્યથા ભાવ થવા દેતા નથી. પ્રભુ પોતે સદા ભાવની રક્ષા કરતા આખ્યા છે, કરે છે અને કરશે ।

મૂલમ્ - ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિસ્તુ ચિત્તશુદ્ધયા યથા હરો ।

મતિઃ સ્યાન્નૈવ પાશ્વળ્હે તદર્થે સર્વથેખ્યસે ॥ ૧૮ ॥

માર્ગપ્રવર્ત્તકાચાર્યચરણેષુ નિરન્તરમ્ ।

વિશ્વાસ સુદૃઢઃ કાર્યસ્તતઃ સર્વે ફલિખ્યતિ ॥ ૧૯ ॥

વિશેષો ગોવર્ધનદાસપત્રાજ્ઞેય કિમધિકમ્ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની શુદ્ધિથી હરિમાં મતિ થાય અને પાશ્વળમાં મતિ થવા પામે નહિ તે અર્થે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તો સર્વથા બેધબેજ (૧૮) પુષ્ટિમાર્ગને પ્રવર્ત્તક વનાર શ્રીઆચાર્યજીના ચરણુકમલમાં અતિદૃઢ વિશ્વાસ કરવો. તેથી સર્વ સિદ્ધ થશે.

વિશેષ વાર્તા બોવર્ધનદાસ પરના પત્રમાંથી બેધ લેવી. અધિક શું લખુ ?

इति श्रीहरिरायजीविरचितप्रवृत्तिशतमं शिखापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृतदीकानुवाकसहितं समाप्तम् ।

શિખાપત્ર ૩૯ મું

ઉદ્દેશ—સત્સત્ત્વની નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપવું પ્રથમ જે નામનિવેદનના મ શ્રોત્રુ અવગુ થયું હોય તેના અર્થનું અનુસધાન કરવું નિમિત્ત શુદ્ધિથી ભગવત્સેવા કરવી વૈષ્ણવનું સમાધાન ભગવત્સેવામાં જ છે, પ્રભુમાં પ્રપત્તિ વૃદ્ધ કરે એ જ કરવું દુરાચાર્ય પ્રભુ સેવાથી વચ્ચ થાય છે તેથી ભગવત્સેવા કરનાર જીવ ભાગ્યવાન છે ઉપર કદા પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગમાં રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સેવ્ય છે, તેથી ભગવત્સેવા એ સ્વરૂપની સેવા કરવી હવે સત્સત્ત્વ તથા સેવાનો પ્રકાર જતાવે છે

મૂલમ્—સત્સત્ત્વેન પ્રમો ચિત્ત સ્થાપનીય નિરન્તરમ્ ।

પૂર્વે શ્રુતાનામર્થાનામનુસન્ધાનમાદરાત્ ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થ—સત્સત્ત્વની નિરન્તર પ્રભુમાં ચિત્ત સ્થાપવું પૂર્વે અવગુ કરેલા નામનિવેદનના મન્ત્રના અર્થનું અનુસધાન આદરસહિત કરવું (૧) વિવેચન—નવરત્નઅન્કમાં શ્રીઆચાર્યજી મદાપ્રભુજી કહે છે કે—નિવેદનનું તો સર્વથા તાદરશીય જનની સાથે રમણ

કરવું !' ત્યારે ચિત્તમાં પ્રભુ નિરન્તર સ્થિત થાય. તેથી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવે નિરન્તર સત્સંગ કરવો. તથા શ્રીવલ્લભદ્વારા પ્રથમ જે અષ્ટાક્ષરમન્ત્રનું શ્રવણ થયું છે તેનું આદર પૂર્વક અર્થાનુસન્ધાન રાખવું. શ્રીકૃષ્ણનામ સકલ વેદ શસ્ત્રનો સાર છે, પરમરસાત્મક છે, એવા શ્રીકૃષ્ણને શરણુ શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા આપ્યો છું એમ ભાવ રાખવો. (૧)

મૂલમ્:--ભગવત્સેવનં સમ્યગ્વિધેયમિતિ નિશ્ચયઃ ।

વૈષ્ણવાદિસમાધાનં કૃષ્ણસેવૈવ સર્વથા ॥ ૨ ॥

યતઃ પ્રમૌ પ્રપત્તિર્હિ વર્જ્યતે કાર્યકારણાત્ ।

સેવયૈવ હિ સન્તુષ્ટઃ સુખસેવ્યઃ પ્રમુર્ખવેત્ ॥ ૩ ॥

રાષ્ટ્રદાર્થઃ—ભગવાનની સેવા સારી રીતે કરવાનો નિશ્ચય રાખવો. સર્વથા શ્રીકૃષ્ણની સેવા એજ વૈષ્ણવત્વ કર્તવ્ય છે. શ્રીકૃષ્ણની સેવા કારણ છે અને પ્રપત્તિની વૃદ્ધિ કાર્ય છે એમ કાર્યકારણભાવથી નિશ્ચય પ્રભુમા પ્રપત્તિ વધે છે, સેવાથી સન્તુષ્ટ પ્રભુ સુખ સેવ્ય થાય છે.

વિવેચનઃ—અત્યન્ત પ્રીતિપૂર્વક પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિથી ભગવત્સેવા કરવી એજ વૈષ્ણવનો ધર્મ છે. નવમસ્કન્ધમાં ભગવાન કહે છે કે:—મ્હારી સેવાથી જેમને સાક્ષાત્કાર થયો છે એવા ભક્તો સાલોક્યાદિ ચાર પ્રકારની સુકિતને પણ ઇચ્છતા નથી એટલા બધા તેઓ મ્હારી સેવાથી પૂર્ણ છે અને મ્હારી સેવામાં તેમને એટલું બધું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે કે તેઓ આ ચતુર્વિધ સુકિતની ઇચ્છા નથી રાખતા તો પછી કાલથી નાશ થાય એવા સ્વર્ગાદિક રાજ્યની તો વાંછના તેઓ ક્યાંથી કરે ? તેમજ તૃતીયસ્કન્ધમાં કહ્યું છે કે:—

અર્થ—“દુષ્ટ પૂતના કે જેણે મારવાની ઇચ્છાથી સ્તનમાં કાલકૂટ વિષ ભગવાનને પાન કરાવ્યું તેને પણ ધાત્રી-માતાને યોગ્ય પદવીની પ્રાપ્તિ થઈ, તો એવા પ્રભુ વિના અન્ય કોણ વધારે દયાલુ છે કે જેને શરણુ અમે જઈએ?” અષ્ટમ સ્કન્ધમાં કહે છે કે:—

અર્થ—“જેમ વૃક્ષના મૂલમાં જલ-સિચન કરવાથી નાની મોટી સર્વ શાખાને તૃપ્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ વિષ્ણુનું આરાધન સર્વ દેવને તથા આત્માને સન્તોષકારક છે, એ વચનાનુસાર નિત્યનિયમ પૂર્વક ભગવત્સેવા કરી, પ્રસાદી વસ્તુથી તાદૃશીય વૈષ્ણવનું સમાધાન કરવું. પ્રભુની પ્રાપ્તિને અર્થે દીનતાથી પ્રાર્થના કરવી, શ્રીગુણાંધજી વિજ્ઞાપિમાં કહે છે કે:—

યદ્દૈન્યં ત્વત્કૃપાદેતુનં તદસ્તિ મમાજ્ઞવપિ । તાં કૃપાં કુરુ રાધેશ યયા તદ્દૈન્યમાપ્નુયામ્ ॥૧॥
પ્રિયસહ્ગમરાહિત્યાદ્ વ્યર્થાઃ સર્વે મનોરથાઃ । નિરપત્રપતાસિદ્ધયૈ જીવામિ સરિવ સામ્પ્રતમ્ ॥૨॥
વિજ્ઞાસૌ વાઽપરાધે વા પાષણ્ડે વા મદુક્તયઃ । પર્યવસ્યન્તિ કુત્રેતિ ન જાનેઽહં વિમૂઢધીઃ ॥૪॥
વલિષ્ઠા અપિ મદ્દોષાસ્ત્વત્કૃપાગ્રેઽતિદુર્વલાઃ । તસ્યા ઈશ્વરધર્મત્વાત્ દોષાણાં જીવધર્મતઃ ॥૫॥
ત્વદર્શનવિહીનસ્ય ત્વદીયસ્ય તુ જીવિતમ્ ॥ વ્યર્થમેવ યથા નાથ ! દુર્મગાયા નવં વયઃ ॥૬॥

અર્થ—જે દૈન્યથી આપની કૃપા થાય છે તે દૈન્ય મારામાં આજુ માત્ર પણ નથી, તેથી હે રાધિકેશ ! એવી કૃપા કરો કે જેથી મારામાં આપની કૃપા પ્રાપ્ત થાય એવું દૈન્ય આવે [૧] પતિના સગમવિના સર્વ મનોરથ વ્યર્થ છે તેથી હે સખી ! નિર્લજ્જપણુની સિદ્ધિને અર્થે હું જીવ છું ! [૨] ચિત્તથી, વચનથી, શરીરથી, ક્રિયાથી, વિજ્ઞાનથી, અને

ભજનથી હું કુદ છું, મ્હારો અપરાધ તમે કેદલા પ્રકારે વિનાશરશે ! (૨) મારાં જ્ઞાન વિજ્ઞાનિમાં અપરાધમાં કે પાપપડમાં ચામાં જણાયો તે મૂઠ વસલી જુદિવાળો હું સમજી શકું નથી (૨) મારા દોષ જહું જલવાન છે, તો પણ આપની કૃપા/આજ્ઞા તે અતિદુર્લભ છે કાચુકે કૃપા એ આપનો ઇશ્વરધર્મ છે, જાને દોષ તે અમારા જીવનો ધર્મ છે તે ઇશ્વરના આજ્ઞા જીવના ધર્મો દુર્લભ થાય એમાં આશ્ચર્ય નથી, આપના ભક્તો, આજ્ઞાદર્શનસંહિત થઈ જીવે એ કે નાથ ! સામ્યદીન વિધવાની ધોવનદયા સમાન બર્ષ છે (૨) એ પ્રકારે 'હું મહાકુટુંબ' છું 'આપે મ્હારાં પ્રભુ' છો, શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા મને આપે સમજાવ થયો છે તેથી કે પ્રભુ, કૃપા, કરો' ઇત્યાદિ બાવના કરવી એ દેવ્ય બોધ પ્રદાહ થઈ કૃપા કરશે, સાવની વૃદ્ધિ કરશે, દીન થઈ શ્રીકૃષ્ણસેવા કર્યાથી શ્રીકૃષ્ણ નિવૃત્ત થાય છે, ત્યારે પ્રભુ કૃપાસેવ્ય થાય છે, સેવામાં પ્રતિબંધ કરતા નથી, તથા શેષ કૃપાવ ઉપલબ્ધ કરતા નથી એમ સકલ આધુન્યપર્વન્ત નિર્વિધે શ્રીકૃષ્ણસેવા થઈ શકે છે (૨-૨)

મૂલમ્ —દુરાશયસ્ય સૈવૈવ ઘડીકરણસાધનમ્ ।

કૃષ્ણસેવા પ્રકુર્વન્તો ભાગ્યવન્તો જના મતાઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ —પ્રભુ દુરાશય છે તેમને વશ કરવાનું સાધન માત્ર સેવા છે તેથી જીવે કૃષ્ણસેવા સારી રીતે કરે છે તેઓ ભાગ્યવન્ત છે (૪)

વિવેચન —શ્રીકૃષ્ણ એવા અત્યન્ત દુરાશય છે કે બ્રહ્મા તથા શિવાદિને ખડોટાન કોટિ વર્ષપર્વન્ત જાનેક સાધન કરવાથી સમાધિમાં સ્વરૂપ દર્શન માત્ર થઈ છે જીવ તો જાનેક દોષથી પૂર્ણ છે તેથી એવા કુટ જીવને પ્રભુ દુરાશય થાય એમાં આશ્ચર્ય ! મહાબોધી જનો હૃદયમાં જેની કરપતા કરે છે, મુનિજનો જેમને બર્ષ જન્મે જન્મ મત્ત કરે છે એવા દુરાશય પ્રભુને જીવ ચી રીતે આશાથી (પ્રસન્ન) થઈ જીવે જે દેવી જીવે શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા ચરણ આભા છે જાને પુષ્ટિમાર્ગીય રીતિએ ભગવત્સેવા કરે તે તથા દીનતાને સાધન કરે છે તેમને પ્રભુ વરદ થાય છે તેથી જે દેવ્ય શ્રીઆચાર્યજીદ્વારા પુષ્ટિમાર્ગીયા પ્રવેશ કરી જોમની રીતિએ ભગવત્સેવા કરે છે તે પરમ ભાગ્યવાન છે સતમસ્કન્ધમાં પ્રસ્તાવજી કહ્યું છે—“દેવ, અમુર, મનુષ્ય, વક્ત્ર કે બધર્વ—જેમાંથી મને તે કોઈ મોક્ષદાતા ભગવાનના ચરણારવિન્દને બાજે છે તે જેવા આપણે અમુર જીવે તેવા દોષ તો પણ કમ્બાલુમુક્ત થાય છે” તેમજ અષ્ટમસ્ક ધર્મ પાર્વતીને મહાદેવજી કહ્યું છે—“નારાયણપરાયણ જીવે કોઈથી ભય પામતા નથી તેઓ સ્વર્ગ મોક્ષ, જાનકમાં પણ હૃદય બર્ષ જોનારા છે” એવા અનન્ધ ભગવદ્ભક્તો સમાન અન્ધ કોઈ નથી

મૂલમ્ —તસ્માદ્ દૃઢ મનઃ શૃત્વા કૃષ્ણ યઃ હિ સેવ્યતામ્ ।

અગ્રત્ય શૃત્તમસિલ યદિપ્યતિ વિશેષત ॥૫॥

શ્રીવિદ્યલપ્રભોદાસ શ્યામદાસ ફહ સ્થિત ।

તત્રત્યશૃત્તાન્તોઽગિલો વિવિચ્ય લેન્ય કિમધિકમ્ ?

શબ્દાર્થ —તેથી મન દૃઢ કરીને શ્રીકૃષ્ણનું સેવન કરવું અત્રેનું સર્વ વૃત્તાન્ત રચામ

इति श्रीहरिरायजीधिरचितमेकोनचत्वारिंशत्तम शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजी-
कृतटीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ३९ ॥

ઉદ્દેશ—હું સર્વસાવધાનરહિત થયો છું એમ દર્શાવવાને અર્થે આ શિક્ષાપત્રમાં બહુ દીનતાના વાક્યો છે અમારા અધિકારીએ એક નિન્દિત કાર્ય કર્યું છે, તેથી મનમાં બહુ ખેદ થયો છે, પરંતુ પુનઃ શાંતિ થઈ છે. [સગ કરવો તે બહુ વિચાર કરીને કરવો એમ સૂચન કરવા આ વૃત્તાન્ત શ્રીહરિરાયજી ૨૫-૨૬-૨૭-૨૮-ઇત્યાદિ શ્લોકમાં નિન્દિત કાર્યને વિષે લખે છે] હવે એની ઉપર મ્હારી કૃપા પણ પૂર્વવત્ થઈ છે. એમ થવાથી ગ્રેમજી દિશ્સ થયો છે, તેથી તમારે પણ ત્યાંથી એના ઉપર ભિન્ન પત્ર લખવા ઉપર કહ્યું કે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણની સેવા સર્વોપરિ છે, એ સેવા જ સાધન તથા ફલ એમ ઉભયરૂપ હોવાથી કર્તવ્ય છે પરંતુ મ્હારાથી કશું થઈ શકતું નથી, આવું નિરૂપણ છે.

मूलम्:—पत्रद्वारा प्रकरवै स्वदुःखविनिवेदनम् ।

महत्तराख्ये चलिते दूरगेषु भवत्सु च ॥ १ ॥

जानामि निजमार्गस्य धर्मं किञ्चित्कृपाबलात् ।

तदासिद्धिजहृत्वलेशं को मे दूरीकरिष्यति ॥२॥

શબ્દાર્થ:—મહત્તર નામના ભગવદ્વીય દૂર દેશ આલ્યા ગયા અને આપ પણ દૂર છો. તેથી પત્રદ્વારા હું સ્વદુ ખતું વિશેષ નિવેદન કરું છું કૃપાળુથી હું કંઈક આપણા ભાગના ધર્મને સમજી છું તેથી એ ધર્મની અસિદ્ધિથી ઉત્પન્ન થયેલા હૃદયકલેશને દૂર કરશે ? વિવેચના:—હવે શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે હું હું તમને, પત્રદ્વારા નિવેદન કરું છું કારણકે તમે સર્વ લાયક મહારા પ્રિય બાપા છો તેથી હું ખસુખ તમારા વિના અન્ય કોને કહી શકાય ? તમે દૂર છો જો

તેમજ અને તમારા સગર્ભા દુઃખ પણ માત્ર નહિ મહત્તર છે નામ જેનું જોવા ભગવાન
મ્હારી પાસેથી કંઈક મર્મપ્રસંગે વાત્સલ્ય જવા છે તમે દૂર દોવાથી તમારા મિત્રનની જગ્યા
મને નથી ! તેથી પત્રદ્વારા સમાચાર જણાવશે. [૧] શ્રીભાગવાર્ધણ તથા શ્રીશુકાર્ધણ
કૃપાના જલથી અને નિજ શ્રીપુષ્પિમાર્ગનો મર્મ કંઈક સ્ફુરે છે જો મર્મ (ભગવદીય દૂર જવાથી
અને દુઃસખ પ્રાપ્તિ જવાથી) સિદ્ધ થયો નથી તેથી અને હૃદયમાં અત્યંત દુઃખ થાય છે તે કેવળ
દૂર કરશે ? હું સકલસાધન રહિત છું દોષપૂર્ણ છું તો પણ મ્હારું દુઃખ નિવૃત્ત કરશે જ

મૂલમ્-પ્રાય પાપઞ્હિમુસ્યોઽહ હરિણા હૃદિ ચિન્તિતઃ ।

કૃપાહરણ્યુપેક્ષાં મે કુરુતે દીનવત્સલ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ-પ્રાય ‘હું પાપવડીઓમાં સુખ્ય છું’ જોમ શ્રીહરિએ હૃદયમાં વિચાર્યું
છે, (મરણકે) શ્રીહરિ એ કે દયાલુ છે દીનવત્સલ છે તો પણ મ્હારી ઉપેક્ષા કરે છે (૩)

વિવેચન-હવે શ્રીહરિશયણ દીનવાના લક્ષણ પુષ્પિમાર્ગીય વૈષ્ણવોને જતાવતા
‘હું પાપવડી છું તો તે મ્હારે સુખે શું કહું ?’ જોમ નિઃસાધનપણાનું કલન કરે છે. શ્રી
હરિજ અને સર્વ પાપવડી જનોમાં સુખ્ય જલ્લે છે જે શ્રીહરિ સર્વદુઃખહર્તા, ખર
દયાલુ, તથા દીનવત્સલ છે તેણે પણ મ્હારે મ્હારી ઉપેક્ષા કરે છે તો તેથી સિદ્ધ થાય
છે કે ‘હું મહાપાપવડી છું’ હવે હું શું કરું ? વિશ્વસિમાં કહ્યું છે કે-

અર્થ-શ્રી શુકાર્ધણ શ્રીભોવર્દનનાથજીને કહે છે. કે- ‘હું બિતંથી દુઃખ છું,
વાણીથી દુઃખ છું, મયાથી દુઃખ છું, ક્રિયાથી દુઃખ છું, જ્ઞાનથી દુઃખ છું, ભગવનથી દુઃખ છું
-જો પ્રભુ મ્હારા અપરાધ કેટલા કેટલા વિચારશે ! હું બાણ છું કે હું મ કલાઅધીન છું,
મરણકે આપ બોધુદેશ્વરે આપે, બોધ, બોધીશ્યા અને સર્વ મળની રક્ષા કરી છે, આપે અપાપિ
ભક્તનો કલેશ સહો નથી, આપનો સ્વભાવ જ જોવો પરમદયાલુ છે તેના આપ શ્રીશુકાર-
શ્વરે નિજ સ્વભાવ-ભક્તનો કલેશ ન સહન કરવો જોવો સ્વભાવ-અન્યથા કયો જોતે આપ
કોર યથા અને ભક્તનો કલેશ સહન કરવા લાગ્યા !’ આ પ્રભુ શ્રીહરિશયણને દેવ
કહ્યું છે જો દેવજ પુષ્પિમાર્ગીમાં હરિને સન્તોષ આપવાનું સાધન છે ભગવદીય જનો દેવથી
‘હો પવિત્રનકો રામા, હો પવિત્રનકો ર્ષિ, હો પવિત્રનકો ટીકો, હો પવિત્રનકો નાયક,
ઇત્યાદિઠ માથ છે, છજ મ્હારે ભગવાનથી ન્યાસ પડે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે તેથી જ
શ્રી ભાગવાર્ધણ બાલભાષમાં કહે છે કે-સ્વભાવથી દુઃખ છે’ જો આપને અનુસરીને જત
શ્રીહરિશયણ કહે છે કે- ‘હું પાપવડીમાં સુખ્ય છું’ જોમ વિચારીને જ શ્રીહરિએ
મ્હારી ઉપેક્ષા કરી છે (૩)

શબ્દ પુરાણ શ્રીમદ્ભગવત, શ્રીતા વિષ્ણુમાં જેવું પ્રસિદ્ધ છે કે શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ ભક્તની ઉપેક્ષા
કરતા નથી, જ્યાં તમે શ્રી રીતે જાણું કે ‘મ્હારી પ્રશ્નને ઉપેક્ષા કરી છે ?’ આ વધારું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્-ઉપેક્ષિતશ્ચેહરિણા મ્વજનૈરણ્યુપેક્ષતે ।

અર્થ-ક યામિ દારણ વનસ્થ ઇવ વિસ્મૃતઃ ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ-જેની હરિ ઉપેક્ષા કરે છે તેની સ્વજનનો પણ ઉપેક્ષા કરે છે તેથી હું
વનસ્થ પુરુષની સમાન (સર્વજનોથી) વિશ્વમુત છું તો હું કેને યરણે ભડ ? (૪)

વિવેચન:—મહારો પુષ્ટિમાર્ગીય તદ્દીયોએ ત્યાગ કર્યો તેથી હું એમ જાણું છું કે શ્રીકૃષ્ણે મહારી ઉપેક્ષા કરી છે. મહેં મહાનુભાવીના શ્રીમુખદ્વારા શાસ્ત્રવાર્તાનું શ્રવણ કર્યું છે કે ભગવદ્વીયનો સમાગમ થાય ત્યારે જાણવું કે ભગવાન પ્રસન્ન થયા છે, અને જ્યારે ભગવદ્વીયો ત્યાગ કરે ત્યારે જાણવું કે ભગવાન ઉદાસીન થયા છે. હાલ ભગવદ્વીયો મહારો ત્યાગ કરી ચાલ્યા ગયા છે તેથી હું એમ જાણું છું કે ભગવાને મહારી ઉપેક્ષા કરી છે ! હવે હું શું કરું ? કેને શરણ જાઉં ? એ વિચારથી હૃદયમાં ચિન્તા થયા કરે છે. જેમ કોઈ મહાગાઠ વનમાં બૂલા પડેલા પુરુષને કોઈપણ દિશામાં સ્વમાર્ગ સૂઝતો નથી અને તેથી તેને બહુ ચિન્તા થાય છે તેમ મને પણ બહુ ચિન્તા થાય છે. (૪)

કોઈ એમ શકા કરે કે—‘પ્રભુ ઉપેક્ષા કરી ચાલ્યા ગયા’ એમ કહેવાથી પ્રભુ ઉપર દોષનું આરોપણ કરવા જેવું થાય છે, એવી લક્ષિતમાર્ગની રીત નથી. પ્રભુ તો નિર્દોષ છે એવા નિર્દોષ પ્રભુ પર દોષનો આરોપ કેમ લાગે છે ?’ આ શકા થાય તો તેનું સમાધાન કરે છે

મૂલમ્:—પ્રભોરપિ ન વૈ દોષો ગુણલેશોઽપિ નો મયિ ।

વિસ્મૃત્ય દોષનિચયં ચં ગૃહ્ણીયાદ્ ગુણગ્રહમ્ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—નિશ્ચય પ્રભુનો પણ દોષ નથી. પણ પ્રભુ જેનું ગ્રહણ કરે છે તેના દોષના સમૂહનું વિસ્મરણ કરી ગુણનું જ ગ્રહણ કરે છે. (૫)

વિવેચન:—પ્રભુનો દોષ સ્વરૂપ પણ નથી, એ સર્વ દોષ મહારો છે. મહારામાં ગણદેશ નથી, દોષ નખથી શીખા પર્યન્ત ભર્યા છે. મહારા દોષ હું વિસરી ગયો છું. મહારામાં એવી અયોગ્યતા છે એ જ મહારો દોષ છે. પ્રભુ તો સર્વદા ગુણસંયુક્ત છે એટલે દોષને જોતા નથી, જેનો અંગીકાર કરે છે તેના ગુણને જ જુએ છે. (૫)

મૂલમ્:—યથા નિઃશ્વાસરહિતં કિં કરોતિ સુમેષજમ્ ?

તથા વિગતભાવં માં કથાસેવાદિકં પુનઃ ॥ ૬ ॥

શબ્દાર્થ:—જેમ શ્વાસરહિત મનુષ્યને સુંદર ઔષધ કંઈ કરી શકતું નથી તેમ ભાવરહિત એવો જે હું તેને કથાસેવાદિક શું [અસર] કરી શકે ? [૬]

શિબ્દાર્થ:—જે પુરુષને શ્વાસ નથી હોતો તો સુંદર લેખજ પણ વૃથા છે. અર્થાત્ કંઈ પણ પરાક્રમ કરી શકતું નથી. તે પ્રકારે મહારામાં (ભગવાન પ્રતિ) ભાવ નથી તો મને સેવાકથાદિક ભગવદ્દર્મ શું અસર કરી શકે ? કંઈ પણ નહિ, તેથી મને હ.ખ થાય છે. ભાવ વિના સેવાકથાદિક ક્રિયાવત્ હોઈ શું ફલ સિદ્ધ કરે ? (૬)

મૂલમ્:—પ્રાયઃ કથૈવ નૈવાસ્તિ યતસ્તિષ્ઠતિ નો હૃદિ ।

ન વાનુભાવં કુરૂંતે નિજં ત્યાગાઽભિધં મયિ ॥ ૭ ॥

(૧) સેવાફલ ગ્રન્થમાં દર્શાવેલ મુખ્ય ફલ—અલૌકિક સામર્થ્ય, સેવામાં ઉપયુક્ત એવો વૈકુણ્ઠમાં દેહ વા સાધુજન્ય—ભાવ વિના થતું નથી તેથી શું ફલ સિદ્ધ કરે ? કંઈ પણ નહિ । એવું અત્ર વિવેચન કર્યું પરંતુ ગૌણ ફલ તો થાય છે, (૨) નૈવાસ્તિ ને બદલે નૈવાસ્તિ પણ પાઠ ઉપલબ્ધ થાય છે, એટલે કથા પણ એવી (મિષ્ટ) થતી નથી કે જે હૃદયમાં નો આસન એ પ્રાપ્તો અર્થ પ્રાપ્તો નીવડતો નથી

શબ્દાર્થ—પણ કરીને જોવી કયા પણ થતી નથી અને તેથી હૃદયમાં તે સ્થિત થતી નથી. મહારા પૃથ પોતાના ત્વાજ નામનો અનુભવ પણ કરતા નથી. (૭)

વિવેચન.—શ્રીકૃષ્ણની કયા સેવાદિકમાં એવ સ્થિત થયો નથી, ત્યારે હૃદયમાં આવ કયાંથી સ્થિત થાય? એ સમવર્તીય દ્વારા અવલુ થાય તો હૃદયમાં આવસિદ્ધ થય એમ 'શ્રીમદ્ ભાગવતના દ્વિતીય સ્કંધમાં કહ્યું છે—'અર્થ—'સ્વસકૃતના કર્મના બિંદુ દ્વારા આવરૂપ કમલ પ્રતિ પ્રવિષ્ટ થયલા શ્રીકૃષ્ણ, જેમ શરદ્ પત્તુ વસતો મલ દ્વા કરે છે તેમ સકૃતના હૃદયનો મલ નિવૃત્ત કરે છે' વળી શ્રીકૃષ્ણદેવજીએ કહ્યું છે કે—'અર્થ—'આનંદરસથી સુન્દર જેવું જે બેવિનંદનું માહાત્મ્ય તેનું અવલુ અને કીર્તન, જે નિત્ય કરે છે તે નિઃશય દૃઢાર્થ મામ છે.' કયા તથા કીર્તનાદિનું માહાત્મ્ય જડુ વચ્ચે નોંધી પ્રતિપાદિત થઈ શકે છે જોવી કયાના અવલુ વિના હૃદયમાં આવ શી રીતે સ્થિત રહે? જ્યાં સુધી રહે સમજાવી કાર્યોમાંથી મનનો ત્વાજ ન થાય—મન નિવૃત્ત નજીવ ત્યાં સુધી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાંથી થાય? ઠાણુ કે મનથી આવ સિદ્ધ થય છે, અને તે મન તો ધૌરક સંસારાદિ-વિષયમાં આવિષ્ટ છે—અથા છે—ત્યારે અનુભવ કયાંથી થાય? અર્થ—વિષયાદિ કામનાથી ભરેલા હૃદયમાં હરિનો આવેશ સર્વથા થતે નથી, જેવું સન્ધાસનિકૃતમાં શ્રીભાષ્યાર્થેનું વચન છે એ અન્યમાં પ્રતિપાદિત હોઈ વૈદિકનો ત્વાજ મહાશમાં નથી તેથી અનુભવ નથી. (૭)

મૂલમ્—સેવા તુ પ્રતિષદ્ધા મે મોગોદેગાદિવાધકૈઃ ।

ગૃહવિષ્ણાદિકાસક્ત્યા કર્થ સા માનસી મવેત્ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થ—લોગ, ઉદ્દેગાદિ પ્રતિજન્યથી સેવા પણ પ્રતિજન્ય થયલી છે તે મલ ધન, વિભેરની આસક્તિને લીધે માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? (૮)

વિવેચન.—તનુજ અને વિતન સમવલ્સેવામાં અનેક પ્રતિજ ધ છે, શરીર અને ધન્દિયોના વિષયની કામના ઉદ્ભવે છે ત્યારે સેવા કરતાં જેવો ઉદ્દેગ થાય છે કે ત્યારે સેવા થઈ રહે કે નહીં આનંદાન કર્મ. આ પ્રકારે પ્રથમ તો વિષયલોગની કામનાને લીધે મનમાં ઉદ્દેગ થવાથી સેવામાં મન આસક્ત થતું નથી જે પ્રભુને છદ્દે છેતું નથી અને તેથી જ પ્રતિજન્ય આવી પડે છે જેમાં સેવા જની આવતી નથી અને ગૃહાદિક કાર્યમાં અથા થવાય છે આ સ્થિતિમાં માનસી સેવા કયાથી સિદ્ધ થાય? સેવાદિકમાં શ્રીભાષ્યાર્થેનું મહાપ્રભુજી કહે છે કે—'સદેગઃ પ્રતિષન્ધો વા મોગો વા સ્વાયુ વાધક' આ વચ નાનુસાર ઉદ્દેગ પ્રતિજ ધ અથવા લોગ સેવામાં બાધક છે ઉદ્દેગ થવાથી તનુજ વિતન સેવા થઈ શકતી નથી હોઈકે આસક્તિ થવાથી માનસી સેવા કેવી રીતે સિદ્ધ થાય? તનુજ અને વિતન સેવાના અભાવમાં માનસી સેવા પરમ દુર્લભ છે (૮)

મૂલમ્—તાતપાદેપુ યાતેપુ દુર્મગસ્ય પરીક્ષતામ્ ।

સત્સુ સર્વેપુ યાતેપુ દશોર્વૂરમહ સ્થિત ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તાતપાદ (શ્રીકૃષ્ણાવરુણ) મહારા જેવા દુર્ભાગ્યવાન એવથી પરીક્ષ થયા. સર્વ સજ્જનો હરિથી દૂર ગયા છે અને હું એકલો રહ્યો છું અથવા હરિથી દૂર

શ્રી હું. વિવેચન:—શ્રીહરિરાયણ કહે છે કે મહારી આ અવસ્થા છે અને માર્ગ પ્રકટ કર્તા શ્રીઆચાર્યણ, માર્ગપ્રકાશકર્તા શ્રીગુસાંધણ, નામનિવેદન કરનાર મહારા ગુરુદેવ શ્રીગોકુલનાથણ અને મહારા તાત શ્રીકલ્યાણરાયણ—આ સર્વ મહારાથી પરોક્ષ થયા છે ! હું તેમનાથી વિખુટો પડ્યો છું ! આ હુઃખમાં મને કોણ સહાય આપશે ! હું દુર્ભાગી છું કારણ કે સર્વગુણથી યુક્ત એવા પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોથી પણ હું દૂર પડ્યો છું. મહાર રંચક પણ સમાધાન કરનાર કોઈ નથી તેથી હું શું કરું ? હું હુઃખ પામું છું.

મૂલમ્:—શ્રીભાગવતચિન્તા તુ ન વિના સંગતે: સતામ્ ।

મનસોઽત્યન્તવિક્ષેપાન્ન વા શરણભાવનમ્ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ:—સત્પુરુષની સંગતિ વિના શ્રીભાગવતનું ચિન્તન થતુ નથી અને મનના અતિશય વિક્ષેપને લીધે શરણુભાવના પણ નથી. (૧૦) વિવેચન:—કોઈ કહે કે તમે મહાજ્ઞાની છો તો સત્સંગ નથી તેથી શું થયું ? શ્રીભાગવતનું અવલોકન કરો ! તેથી સર્વ ચિન્તા અને કલેશ દૂર થશે, તો શ્રીહરિરાયણ કહે છે કે, એકાગ્ર ચિત્ત હોય અને સત્પુરુષનો સંગ હોય ત્યારે શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ સમજાય છે, મને તો ચિન્તાથી હૃદય હાલી થયું છે અને સત્સંગ પણ નથી એટલે શ્રીમદ્ભાગવતનો ભાવ ક્યાંથી સ્પષ્ટ થાય ? કોઈ કહે કે હરિના શરણુની ભાવના કરો ! કારણ કે શ્રીઆચાર્યણ મહાપ્રભુણ કહે છે કે:—અર્થાત્—‘અશક્યમાં વા સુશક્યમાં સર્વથા શ્રીહરિ શરણુ છે’ વળી ગીતાણમાં ભગવાને અર્જુન પ્રતિ કહ્યું છે કે:—‘સર્વ ધર્મોનો પરિત્યાગ કરી તું મને (શ્રીકૃષ્ણને) એકલાનેજ શરણુ આવ ! હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ ! શોક મા કર !’ આ પ્રકારની શરણુભાવના પણ શ્રીહરિરાયણ કહે છે ‘મહારાથી ચિત્તના અત્યન્ત વિક્ષેપને લીધે થતી નથી (૧૦)

મૂલમ્:—વાત્તાન્તરકૃતિપ્રેમ્ણા નાષ્ટાક્ષરમનોજપ: ।

મહત્વમત્યા લોકાનાં પ્રપત્યા દૈન્યનાશનમ્ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—(ભગવદ્વાર્તા વિના) અન્ય વાર્તા કરવામા પ્રેમ થવાથી અષ્ટાક્ષર મંત્રનો મન.પૂર્વક જપ થતો નથી સર્વ લોકો મને મહાન્ બહુ શરણુ આવે છે એવી મહત્વબુદ્ધિથી—અભિમાનથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. (૧૧) વિવેચન —કોઈ કહે કે બીજું કંઈ ન થાય તો અષ્ટાક્ષરમંત્રનો જપ કરો તેમ કરવાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. શ્રીઆચાર્યણ મહાપ્રભુણ નવરત્ન ગ્રંથમાં કહે છે કે—‘તેથી સર્વાત્મભાવથી નિરન્તર શ્રીકૃષ્ણ: શરણં મમ એમ ઉચ્ચાર કરતાં કરતા જ સદા સ્થિતિ કરવી એમ મહારી મતિ છે.’ આ શકાર્તુ સમાધાન કરે છે:—‘મને તો લૌકિક વાર્તાન્તરમા અત્યંત પ્રેમ ઉદ્ભવે છે, તેથી અષ્ટાક્ષરજપ શક્ય નથી, કોઈ કહે કે તેમ ન થાય તો પ્રભુ પ્રતિ દૈન્ય દર્શાવો તેમ કરવાથી પ્રભુ પ્રસન્ન થશે, શ્રીઆચાર્યણ કહે છે કે—દૈન્ય તમને (શ્રીકૃષ્ણને) સન્તુષ્ટ કરવાનું સાધન છે, આ પ્રકારે શકા થાય તો સમાધાન કરે છે—લૌકિકમાં સર્વ લોકોમાં મારી મહત્તા છે તેથી મહને અહન્તામમતા આવે છે કે ‘હું મહાન્ છું બહુ સમજુ છું, મહારામા બહુ ધર્મ છે’ અને તેથી દૈન્યનો નાશ થાય છે. લૌકિક મહત્તાથી ઉન્મત્ત

મધ પ્રકૃષ્ટિત મધ ક્ષર હુ આ પ્રકારે દેન્યનો નાશ થયો છે (૧૧):

મૂલમઃ—નિવેદનાનુસન્ધાન સન્નિસ્ત્યકસ્ય મે કથમ્ ?

કેવલ શરણં સર્વત્યાગાભાવાદ્ વુર્લભમ્ ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ—સત્પુરુષોથી ત્યજાયેલો એવો જે હું તેને નિવેદનનું અનુસન્ધાન ક્યાંથી હોઈ શકે ? સર્વત્યાગ પણ નથી તેથી કેવલ શરણુ પણ હર્લભ છે (૧૨)

વિવેચન—હોઈ કહે કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થશે તો શ્રીકૃષ્ણરિગવલ કહે છે કે સત્પુરુષ એવા જે પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદ્દીયો છે તેમણે તો મહાશ ત્યાગ કર્યો છે, તો હવે નિવેદનનું અનુસન્ધાન શી રીતે કરી શકું ? કારણ કે નિવેદનનું અનુસન્ધાન ભગવદ્દીયોએ એકત્ર મધ કરવાનું છે, એમ શ્રીઆચાર્યજી નવરત્નમાં કહે છે—નિવેદનનું રમરણુ તો સર્વથા તાદ્દશીય જનોએ મલીને કરવું; આ વચનનાનુસાર નિવેદનનું અનુસન્ધાન એકલાથી મધ શકે નહિ. હોઈ કહે કે—કેવલ પ્રભુ શરણુ કરે. શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રકૃષ્ટજીએ શ્રીકૃષ્ણાભયમાં શરણુમાર્ગ પ્રકટ કર્યો છે તે શરણુ સ્વીકારો—તો સમાધાન કરે છે કે—‘કેવલ શરણુ તો સર્વ લોકિક વૈદિકનો મનમાં ત્યાગ થાય ત્યારે સિદ્ધ થાય પણ મહાસામાં તો લોકિક વૈદિક કાર્મ આચકત મધ મળે છે, તેથી સર્વત્યાગનો અભાવ હોવાથી શરણુ કર્યાથી મધ શકે ? શરણુ પરમ હર્લભ છે ! હું શું કરું

મૂલમ્—વાચસ્વાદ્યેતસ કુત્ર દૃઢઃ કૃષ્ણપદ્માભય ?

વિવેકધેર્યે તદ્દેતૂ મૂલ્લાધીશસ્ય મે કથમ્ ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ—ચિત્તની અવલતાને લીધે શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યારવિન્દનો દૃઢ આશય ક્યાંથી હોઈ શકે ? તે આશયના કારણરૂપ વિવેક તથા ધૈર્ય છે—જે ઉભય મૂર્ખના અધીષ્ટ એવો જે હું તેને કેમ સમ્ભવે ? (૧૩) **વિવેચન—**મહાર્ શિવ લોકિક દેહસમ્મળ થી કાર્મ અતિજન્યલ મધ રહ્યું છે, તેથી શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યકમલનો દૃઢ આશય થતો નથી. અમલની વાત તો ક્યાં રહી ? પ્રથમ તો વિવેક અને ધૈર્ય જે અમલની સામન છે તે મહાસા—મૂર્ખના સંભમાં—નથી. વિવેક, ધૈર્ય તથા આશય એ ત્રણ આપરચક છે એમ શ્રીઆચાર્યજી વિવેકધૈર્યાભયઅન્ધમાં કહે છે—‘વિવેક તથા ધૈર્યનું નિરન્તર રક્ષણ કરવું તેમજ આશય પણ રાખવે. અસાનીને વિવેક ધૈર્ય સમ્ભવતાં નથી અને તેથી આશય પણ આવી શકતો નથી. [૧૩]

મૂલમ્—ભાવો યદનુભાવેન મયેન્નિષ્કાસિતસ્તતઃ ।

ક તા મ્જમુવ કૃષ્ણચરણામ્બુરુહાદિતાઃ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—એના અનુભવથી ભાવ ઉપજાવે છે તે મજ્જેશથી હું ક્ષર થયો છું ! શ્રીકૃષ્ણના અરણ્યારવિ દના ચિ હ (મજ્જ, મજ્જ અકુશ, પણ ધત્વાદિક) શ્રી અકિત એવી મજ્જમૂમિ પણ ક્યાં ? (૧૪) **વિવેચન—**હવે શ્રીકૃષ્ણરિગવલ કહે છે કે ‘હું ન બની આવે તો મજ્જલીલાની ભાવના કરવી તેમ કરવાથી અનુભવ થાય છે ! પણ તે ભાવનો અનુભવ તો મજ્જમૂમની લીલા સામનો એવાથી મધ શકે અને હું તો તે મજ્જમૂમિથી

દર પરદેશમાં સ્થિતિ કરે છું. આ પરદેશમાં શું નિરીક્ષણ કરવાથી ભાવ પ્રકટ થાય ? આ પ્રકારે પોતે દૈન્ય કરે છે એટલામાં નિ સાધનત્વની ભાવના કરતા કરતા તેમને (શ્રીહ-રિરાયજીને) તીવ્ર વિરહ [વિપ્રયોગ] પ્રકટ થાય છે તેથી પોતે દેહાનુમનધાન બૂટી બંધ છે અને મજની લીલામાં તન્મય થઈ ઉચ્ચાર કરે છે કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણ સર્વલીલા સ્થલે સ્થલે મજબકતોના સગમાં કરે છે તે મજબૂમ ક્યાં છે ? જે સ્થલે શ્રીકૃષ્ણના દક્ષિણ ચર-ણારવિન્દના નવ ચિન્હ જેમકે—ધ્વજ, વજ્ર, અંકુશ, સ્વસ્તિક, પદ્મ, અષ્ટકોણ, યવ, બિર્ધ-રેખા, કલશ, તેમજ વામચરણારવિન્દના સાત ચિન્હ જેમકે ગોપદ, જમ્બુ, મત્સ્ય, ધનુષ, ત્રિકોણ, અર્ધચન્દ્ર, અને આકાશ-એમ પોડશ ચિહ્નયુક્ત મજબૂમ ક્યાં છે. ? [૧૪]

મૂલમ્:—ક શૈલઃ કૃષ્ણદાસાખ્યઃ પુલિન્દીભાવપોષકઃ ।

કવ તે શ્રીયમુનોદેશા લીલારસવિતારકાઃ ॥ ૧૫ ॥

શબ્દાર્થ.—પુલિન્દીના ભાવપોષક તથા કૃષ્ણદાસ છે નામ જેમનું એવા શ્રીગિરિરાજ પર્વત ક્યાં છે ? લીલારસનો વિસ્તાર કરનારા શ્રીયમુનાજીના ઉત્કૃષ્ટ દેશ-પ્રદેશો ક્યાં છે ?

વિવેચન:—ચરમ ભક્ત શ્રીગિરિરાજજી જે ‘શ્રીકૃષ્ણદાસ’ એવા નામથી ઓળખાય છે, તે ક્યાં છે ? શ્રીગિરિરાજ પર્વત, શ્રીકૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે, અને હયાણ છે કારણ કે તેમણે પુલિન્દી જેવા (નિકૃષ્ટ જાતિના) જીવોમાં ભગવદ્ભાવ સ્થાપિત કર્યો ! શ્રીગિરિરાજ (પર્વત)ના સગથી પુલિન્દીને ભાવ પ્રકટ થયો ! શ્રીગિરિરાજજી સર્વોગે પ્રભુની સેવા કરે છે. સર્વઋતુમાં પ્રભુને સુખ આપે છે, ગાયોને સુખ આપે છે, એવા પોતે ભાવના પોષક છે, તો તે શ્રીગિરિરાજ પર્વત ક્યાં છે ? શ્રીયમુનાજી ક્યાં છે ? કુમારિકાના મનો-રથ પૂર્ણ કરનાર શ્રીયમુનાજી જ્યાં વિરાજે છે, અને જેના આશ્રયથી શ્રીકૃષ્ણની લીલાનો અનુભવ થાય છે એવા મજના સ્થલો ક્યાં છે ? (૧૫)

મૂલમ્:—ક તે વેણુરવા યૈવાં સમાકૃષ્ટા વ્રજસ્થિતાઃ ।

વ્રજનાથકરામ્ભોજપ્રેંછિતાઃ ક ગર્વાં ગણાઃ ॥ ૧૬ ॥

શબ્દાર્થ:—મજમાં સ્થિતિ કરનારા (મજબકતોનું) જેમણે આકર્ષણ કર્યું એવા વેણુરવ ક્યાં ? અને શ્રીકૃષ્ણના હસ્તકમલથી પમ્પાળાયલા ગાયોનાં યૂથ ક્યાં ? (૧૬)

વિવેચન—શ્રીહરિરાયજી કહે છે કે શ્રીકૃષ્ણે વેણુનાદ કરી સમસ્ત સ્થાવર તેમ જ જમને સુધા (અમૃત)નું દાન કર્યું એવા વેણુના રવ ક્યાં છે ? મજના નાથ (શ્રીકૃષ્ણ) નિજ કરામ્બુજથી જેમને પમ્પાળે છે અને જેમનું સુખપૂર્વક લાલનપાલન કરે છે એવા ગાયોનો સમૂહ ક્યાં છે ? (૧૬)

મૂલમ્:—અનન્તલીલાધારાસ્તે દ્રુમાઃ ક વિપિનસ્થિતાઃ ?

વેણુનાદપરા વૃક્ષમુજારૂઢાઃ ક પક્ષિણઃ ॥ ૧૭ ॥

શબ્દાર્થ—અનન્ત લીલાના આધારરૂપ અથવા અનન્ત લીલારૂપ (મધુ) ધારાઓને

(૧) કૃષ્ણ ગીત, ૨૪, એમ વેણુકૃષ્ણન. વેણુગીત અને વેણુરવ—એ ત્રણ પ્રકારનો વેણુનાદ છે. વેણુ ગીતમાં તે પ્રસિદ્ધ છે આ ત્રણમાંથી વેણુરવથી આકર્ષણ થાય છે એમ શ્રીસુગોધિનીજીના વેણુગીતમાં કહ્યું છે.

મવનારા એવા શ્રીવૃન્દાવનના વૃક્ષો ક્યાં છે ? અને વૃક્ષની શાખા પર બેઠા બેઠા વેણુનાદનું મવણુ કરવામાં તત્પર એવા (મુનિરૂપ) પક્ષીઓ ક્યાં છે ? (૧૭) વિવેચન—શ્રીકૃષ્ણ જ્યાં સકતોના સગમાં જનન્ટા લીલા કરે છે એવા શ્રીવૃન્દાવનના સુંદર કુમે છે એ વૃક્ષો વેણુનાદનું મવણુ કરતાંજ મધુની ધારાઓ સવે છે એવા વૃક્ષો ક્યાં છે ? વેણુનાદના સ્મરનું પાન કરવામાં પરાયણ એવા પક્ષીઓ વૃક્ષની ભુજારૂપ શાખાપર બેસીને, પોતાનો જીવલે સ્વભાવ ત્યજે છે અને મુનિસમાન (એકચિત્ત) થઈ ગયા છે વેણુગીતમાં મજા સકતો કહે છે કે—અર્થ—શ્રીવૃન્દાવનને મજાસકતો કહે છે કે જે આતા ! આ વૃન્દાવનના પક્ષીઓ મુનિયો છે કે જેઓ વૃક્ષનાં રૂબિર કુપખેવાળી શાખાપર બેસીને શ્રીકૃષ્ણ માંજ હૃદિ રાખીને, તેમનું આયુર્જી એવું જે અત્યન્તર મધુર વેણુગીત છે તેનું જાંખ મીઠીને અન્યવાર્તનો ત્યાગ કરી, સવણુ કરી રહ્યાં છે એ વચનમાં મજાસકતોએ જે પ્રમદ કર્યો છે તેવાજ ભાવથી શ્રીહરિરાયણ મગ્ન થઈ ભાવના કરે છે (૧૭)

મૂલમ્—વ્રજસ્ત્રીચરણામ્મોજરેણય ક વ્રજસ્થિતાઃ ।

દધિનિર્મન્યનોત્તાદા ક તે શ્રવણમઙ્ગલા ॥ ૧૮ ॥

શબ્દાર્થ—મજામાંની મજાવનિતાઓના ચરણારવિન્દની રજા ક્યાં ? અને મવણુ કરતા મજલ થાય એવા દધિમન્યનના મોટા નાહ ક્યાં ? વિવેચન—હવે શ્રીહરિરાયણ કહે છે કે મજાની સ્ત્રીઓના ચરણુકમલની રજા મજામાં સ્થિત છે તે અને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? શ્રીહરિરાયણની મજાસકતોના ચરણુકમલનાં રજાની એ વિરહભાવના ઉદવણને જામરગીતમાં ગાણ છે અર્થ—‘અરે ! મજાસકતોની ચરણુજલું સેવન કરનારા આ વૃન્દાવનના જે સુહૃદ, હતા અને એવધિ છે તેમણે કોઈ પણ હું ચાહું તો ફેરું સારું ! મવણુ કે મજાસકતોએ, જેમનો ત્યાગ કઠિન છે એવા સ્વસમ્મ ખી જનને, અને વેદમાર્ગનો ત્યાગ કરી મુતિઓ જેની યોગ કરી રહી છે એવા મોહકાતા પ્રધુ શ્રીકૃષ્ણની પદવીની સેવા કરી છે જેની પ્રાપ્તમાદમાં દધિમન્યનનો સ્વર મજલરૂપ છે હથમકક ધમાં કર્યું છે કે—

ગોપ્યઃ સમૃત્યાય નિકૃપ્ય લીપાન્ વાસ્તુન્સમમ્યર્થ્ય લ્પન્નિવમન્યન્ ॥

પ્રવીક્ષ્યવીર્યમિમિર્વિરેષ્ઠ રજ્જુવિકર્પદ્યુમર્ફકલસ્રજઃ ।

ચલમિતમ્બસ્તનહારકુણ્ડલસિન્ધ્યત્કપોહાસ્મકુહમાનનાઃ ॥

રક્તપ્તીનાપરચિન્દ્યોષર્ન વ્રજાક્ષ્ણનાર્જા વિચયસ્પૃષ્ણત્ પ્વનિઃ ।

લ્પન્નય નિર્મન્યનસમ્યમિમિતો નિરસ્યતે યેન વિશ્વામયકસમ્ ॥

અર્થાત—(એપીજનો પ્રાત મલમાં લી, લીલા કરી, ગૃહભૂમિનું પૂજન કરી, દધિમન્યન કરવા લાગ્યા, અને વહેણુની ડોરીઓ જેમવા લાગ્યા તે સમયે હસ્તાની કંકણમાલા, નિતમ્બસ્તન, હાર તથા કુણ્ડલ જલામ્બાન થઈ રહ્યાં છે, અને શન્તિશુભ

(૧) કુપખે રૂબિર એટલે સ્વાલિહ છે જ્યાં વેણુનાદ એટલે બધા મધુર રસ ઉત્પન્ન કરે છે કે સ્વાલિહ કુપખેને ખાવાની ઇચ્છા તણી રહીને પક્ષીઓ વેણુનાદના મવણુમાં જાસકત થયાં છે વેણુનાદ શ્રીકૃષ્ણ પ્રધુએ કર્યો છે અને વેદ પણ પ્રધુએ કર્યો છે તેથી વેણુનાદ વેદાત્મ છે પક્ષીઓ તેના ખાનમાં છે તેથી તેમને મુનિરૂપે વર્ણવ્યા છે એ પક્ષીઓ અન્ય સર્વ પાતનો ત્યાગ કરી વેણુનાદમાંજ નિમગ્ન થઈ રહ્યાં છે

ગાલ રાતા કંકુ જેવા શોભી રહ્યા છે ? તેથી વ્રજલક્ષ્મી અત્યંત પ્રકાશક દીપક જેની પાસે મૂકેલો હોય છે એવા મણિથી પણ અધિક શોભાયમાન થઈ રહ્યા છે. તેઓ કમલને-ત્રયુક્ત શ્રીકૃષ્ણનું ઉચ્ચ સ્વરે ગાન કરે છે. એ ગાનના શબ્દ અને દહિંના વલોણનો અવાજ મિશ્રિત થઈ આકાશમા પ્રચરવા લાગ્યો છે, કે જેથી સર્વ દિશાનું અમગલ નિવૃત્ત થાય,' એવા ભાવના મગ્ન થઈ શ્રીહરિગયણ દધિમન્થનના શબ્દની વિરહભાવના કરે છે.

મૂલમ્:—યમુનાવાલુકાદેહસમ્બન્ધઃ ક જલસ્પૃશિઃ ।

વહિર્મુખત્વસાતત્યે તદીયત્વં ચ મે કુતઃ ॥ ૧૯ ॥

શબ્દાર્થઃ:—શ્રીયમુનાળની રેતીથી દેહનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? શ્રીયમુનાળના જલનો સમ્બન્ધ ક્યાં ? નિરંતર બહિર્મુખતાનો ભાવ એટલે મને તદીયત્વ પણ ક્યાંથી સમ્ભવે ?

વિવેચન.—શ્રીયમુનાળની વાલુકા (રેતી) ક્યાં છે ? તથા શ્રમજલના સમ્બન્ધયુક્ત એટલે પરમ લીલારસથી ઉત્પન્ન થયેલા શ્રમજલના [પરસેવાના] મિશ્રણવાળું શ્રીયમુનાળનું જલ ક્યાં છે ? એવા જલ અને વાલુકા(રેતી-રમણરેતી)ના સ્વરૂપ સમ્બન્ધથી પણ અલૌકિક દેહ સિદ્ધ થાય છે. પરંતુ તેનો સમ્બન્ધ પણ ક્યાં છે ? શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીયમુનાળપદીમાં કહ્યું છે કે:—‘આપના તટમાંની વાલુકાને હું આનન્દથી મહારા સકલ અગમાં ક્યારે વ્યાસ કરીશ ? એ પ્રલોકાનુસાર શ્રીહરિરાયજી ભાવાવિષ્ટ થાય છે. અને વિપ્રયોગભાવથી વ્રજની લીલાનો અનુભવ કરી દૈન્ય કરે છે કે ‘હું નિરંતર બહિર્મુખજ છું’ એટલે મને તદીયત્વ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? તદીયત્વ હોય તો તદીય ભગવદીયનો સંગ થાય અને ભાવ વૃદ્ધિ પામે. પણ મહારામાં તદીયત્વજ નથી (૧૯)

મૂલમ્:—પરમાનન્દદૂરસ્થે ચિત્રં કિં દુઃખસન્તતૌ ?

પોષકાઽભાવતો નૈવ દૃઢઃ સ્વાચાર્યસંશ્રયઃ ॥ ૨૦ ॥

શબ્દાર્થઃ:—પરમાનન્દ (શ્રીઠાકોરજી)થી દૂર સ્થિતિ કરનારામા હુ.ખની પરમ્પરા આવે એમાં શું આશ્રય ? (ભાવનું) પોષણ કરનારના અભાવથી નિજ આચાર્યનો દૃઢ આશ્રય પણ નથી (૨૦) **વિવેચન—**પરમાનન્દ શ્રીગોવર્દનનાથજી, સત્સ્વરૂપ, શ્રીવિકૃલ્લનાથજી, અને પોતાને માથે વિરાજતું હોય તે સ્વરૂપ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોએ સેવવાં જોઈએ, આ પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમાનન્દરૂપ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણ સેવ્ય છે. પરંતુ એવા શ્રીકૃષ્ણ મહારાથી દૂર છે, તેથી મહારા ચિત્તમા નિરંતર હુ ખ થાય છે એક તો મહારામાં ભાવ નથી અને બીજી ભાવના પોષણકર્તા પણ કોઈ પાસે નથી. તેથી શ્રીઆચાર્યજીના ચરણકમલનો દૃઢ આશ્રય થતો નથી, હું નિરંતર દુઃખ પામું છું (૨૦)

મૂલમ્:—વિષયામિનિવેશેન પ્રેક્ષા ન વિશતિ પ્રભૌ ।

જાતોઽસ્મિ સામ્પ્રતં સર્વસાધનાભાવવાનહમ્ ॥ ૨૧ ॥

શબ્દાર્થઃ:—વિષયના અભિનિવેશથી મહારી દષ્ટિ પ્રભુમાં પ્રવેશ કરતી નથી હવે હું સર્વ સાધનના અભાવવાળો થયો છું (૨૧) **વિવેચન—**હું વિષયના આવેશથી ભરપૂર છું તેથી મહારામાં પ્રભુ પ્રવેશ કરતા નથી સન્યાસનિર્ણયમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે:—

વિવિધથી આકાન્ત દેહવાળાના હૃદયમાં સર્વથા પ્રભુનો આવેશ થતો નથી.” હું વિચારું છું તેથી પ્રભુ આશા હૃદયમાં પધારવાની કેમ ઇચ્છા કરે ? આ પ્રકારે હું સર્વસાધનસંહિત દોષાથી ભાવ અને ક્યાંથી સિદ્ધ થાય । (૨૧)

મૂલમ્—નિ સાધનત્વ માથે તુ વિચ્યમાને પ્રયોજકમ્ ।

તદમાથે કેવલ મે દોષાયૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૨૨ ॥

શબ્દાર્થ—આશામાં ભાવ વિષયમાન હોઈને નિસાધનપણુ હોત તો તે પ્રયોજન વાળું (ઉપયુક્ત) થઈ ચક્રત પરન્તુ ભાવના અભાવને લીધે આશા નિ સાધનપણુ છે તેથી જો તો કેવલ દોષને અર્થે જ છે, અન્ય કશાને અર્થે નથી વિવેચન.—હું ભાવ વિના નિસાધન થઈ બેઠો છું સર્વ કાર્ય તથા ભગવદ્ભક્તિ પણ મેં ત્યજ્ય છે જો નિસાધન પણ અપ્રયોજક છે કારણ કે એનાથી કંઈ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી જનતમાં પ્રસિદ્ધ છે કે સસારી એવ ભગવદ્ભક્તિ કરી ચક્રતો નથી તે શું નિ સાધન કહેવાઈ શકે ? તે જ પ્રકારે હું સસારી એવ સમાન લૌકિકાસક્તિથી પ્રભુની સેવા સમયે સત્કર્મ ઇત્યાદિકે કરતો નથી તેથી શું હું નિસાધન કહેવાઈ શકું ? (નહિજ) ભગવાનમાં તદ્દરૂપ ભાવ થતા વિના સત્કર્મ ત્યજ નિસાધન થવું જો તો કેવલ દોષરૂપ છે

મૂલમ્—શરીરેણાપ્યશક્તસ્ય ક્રિયા કા વાત્ર સેત્સ્યતિ ?

યથાન્ધો ઘધિરો મૂકો વિહસ્ત પદ્મુન્મના ॥ ૨૩ ॥

શબ્દાર્થ—એમ અંધ, બધિર (બહેરા), મૂક, હસ્ત વિનાનો, પાંખોના અને ઉન્મત્ત કંઈ ક્રિયા સિદ્ધ કરતો નથી તેમ શરીરથી પણ અશક્ત હોય તેવા એવથી અંધ કંઈ ક્રિયા સિદ્ધ થઈ શકે ? (૨૩) વિવેચન—શરીરમાં સામર્થ્ય ન હોય તો લૌકિક વા અલૌકિક કોઈ પણ ક્રિયા બનતી નથી, તેમ ભાવ વિના સકલ સાધન જૂઠા છે. એમાં આકાન્ત આવે છે કે અંધ શી રીતે જુએ ? બહેરા શી રીતે સંભળે ? મૂકો શી રીતે ચાલે ? હસ્ત વિના કંઈ ક્રિયા કરે ? પાંખ વિના કેમ ખાલી શકે ? અરે ભાવથી શું કાર્ય કરે ? તે જ પ્રકારે જે ભાવસંહિત છે, લૌકિકમાં આશક્ત છે તે કયે પ્રકારે અત્યન્ત દુર્લભભાવ પ્રાપ્ત કરે ? ભાવવિના પુષ્ટિમાર્ગીય રૂપ સિદ્ધ થતું નથી. આ અજ્ઞાનમાં જોઈ ભગવદ્ભક્તિ ભાવ છે કે — મજ સસિ માથમાથિક વેષ । કોટિ સાધન કરો કોઈ લોક ન માને સેષ ॥૧॥

ધૂમકેતુ હુમાર માંગ્યો કોન મારગ પ્રીતિ । પુરુષેતે પ્રિયમાથ સપ્તયો સર્વે રક્ષી રીતિ ॥૨॥

વસન મૂપન પછટિ પહેરે માથસો સંયોગ । રક્ષટિ મુદ્રા દર્શ અક્ષર વરન મુખે હોય ॥૩॥

વેદવિધિનો નેમ નોંધી મેમકી પરીપાન । વ્રજવધૂ વદ્ય કિયે મોહન સુર પતુરમુજાન ॥૪॥

મૂલમ્—અકામ કામવિક્ષિતો હરિણોપેક્ષિતોઽધુના ।

વિમૃશામિ સદા સ્વાન્તે કા ગતિર્મે ભવિષ્યતિ ॥ ૨૪ ॥

શબ્દાર્થ—ભગવદ્ભક્તિની કામનાથી રહિત છું અને લૌકિક કામનાથી વિક્ષિપ્ત છું હમણાં હરિને આશી ઇષ્ટ્યા કરી છે એટલે ચક્રા મનમાં એમ વિચાર કરું છું કે આશી

શી ગતિ થશે ? (૨૪) **વિવેચન**—ભગવત્કામના એટલે નાના પ્રકારના સેવા-સમ્બન્ધી મનોરથથી રહિત છું ! મ્હારું મન પ્રભુસેવામાં એક ક્ષણ પણ આસક્ત થતું નથી; પણ લૌકિક કામના વિષયાદિક તથા દેહના ભરણપોષણ સમ્બન્ધી કામનાઓથી અસિત છું ! તેથી હરિ શ્રીકૃષ્ણ મ્હારી સુધ (ચિન્તા-સંભાળ) લેતા નથી ! હું મહાદોષનો સમુદ્ર છું તેથી તેથી તેમણે મ્હારો ત્યાગ કર્યો છે ! હવે હું કયા જાઉં અને શું કરું ? હવે મ્હારી શી ગતિ થશે ?

એક દોષ મ્હારામાં સર્વોપરિ છે, તેથી ભગવદીયજનો ધર્મ્યારહિત હોય છે. જૈમ વિભીષણને રાવણે પગથી લાત મારી તો પણ વિભીષણે તો વિનતિ કરીને સારી જ વાત કહી, અને કૃષ્ણદાસે શ્રીકૃષ્ણના દર્શન બાંધ કર્યા તો પણ શ્રીકૃષ્ણજીએ તો એમનું બહુજ કર્યું તેવી રીતે સન્તોષે કરવું બોધ્યું અને તેમ કરે તો પ્રભુ સન્તુષ્ટ થાય. પણ હું તો અષ્ટ પ્રહર ભગવદીયની ધર્મ્યામા જ તત્પર છું તેથી મ્હારો ત્યાગ પ્રભુએ કર્યો છે

મૂલમ્:—વિરક્તવેષિણાસ્માકમધિકારકૃતા પુનઃ ।

કૃતં યુવતિવચ્ચેન કાર્યમેકમનીદશમ્ ॥ ૨૫ ॥

કસ્યાશ્ચિત્સુરતિગ્રામે વિધવાયાશ્ચ સદ્ગમાત્ ।

દુષ્ટેન સ્થાપિતો ગર્ભઃ પાતિતશ્ચ તથૌષધાત્ ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થ:—અમારા અધિકારી, જેણે વિરક્ત વેષ ધારણ કર્યો છે, તેણે, પુનઃ યુવાન સ્ત્રીને વશ થઈને એક અનુચિત કાર્ય કર્યું છે ! એ દુષ્ટે સુરત નામના ગામમાં કોઈક વિધવાના સમાગમમાં આવીને ગર્ભ સ્થાપિત કર્યો અને તે ગર્ભને ઔષધથી પાડ્યો !

શ્રીહરિરાયજી જેવા અલૌકિક, ભગવત્પરાયણ તેમજ નિવૃત્ત અને સદ્વૃત્તિથી પૂર્ણ એવા ગોસ્વામી મ્હારાજશ્રી પણ પ્રવાસમાં દુષ્ટ જીવના દુષ્ટ કાર્યોનું નિરીક્ષણ કરી ખેદપૂર્વક આ વૃત્તાન્ત પત્રમાં જણાવે છે. એમના પર પણ દુષ્ટ અધિકારીના સમ્બન્ધમાત્રથી આપત્તિ આવે છે અને તે નિવૃત્ત થાય છે ! પત્રમાં આ વૃત્તાન્ત લખીને, શ્રીહરિરાયજી એમ સૂચન કરે છે કે સંગ કરો તો તે બહુ વિચારીને કરજો ! બહારથી વૈરાગ્યનો ઢોગ જીવો કરે છે અને અન્દરથી કપટી હોય છે ! બહાર વૈરાગ્યયુક્ત ધર્મિષ્ઠ દેખાશે પણ ભીતરથી બ્યભિચાર કરતા હશે—લૌકિક વિષયમાં અનુચિત આચરણ કરતા હશે—ધર્મવિરુદ્ધ કામમાં લપટાયા હશે ! એવા બહારથી ધર્મનો દેખાવ કરનાર લોકોથી બહુ સાવધ રહેજો !

અધિકારી વિરક્ત થઈને પણ પાછળથી યુવતિની જાળમાં ફાસે ! તેથી વિરક્ત થઈને પુનઃ સ્ત્રીને વશ ન થવું એમ બોધ લેવાનો છે

વિવેચન—મ્હારા હૃદયમાં ભગવદ્ધર્મસમ્બન્ધી દુખ તો બહુ છે જ ! તેમાં એક લૌકિક દુખ આવી પડ્યું તે વળુવે છે વિરક્તવેશ એવો એક મ્હારો અધિકારી છે, જેની જગત્માં બહુ ખ્યાતિ છે ! મ્હે એનો કૃપાપાત્ર બાણી સંગ કર્યો, અને પાસે રાખ્યો ! એ અધિકારી સ્ત્રીને વશ થયો ! આ કલિયુગમાં સ્ત્રી એક મોહિની છે, અને તે ધીરજ, જ્ઞાન તથા વિવેકાદિ સર્વને ઢાકી દે છે અધિકારી થઈને સ્ત્રીવશ થવામાં અયોગ્ય કાર્યનું તેણે આચરણ કર્યું એ કાર્યથી એના હૃદયમાં કામ વધી ગયો અને દિવસ જતા એક દિવસ સુરતગામમાં એક વિધવાના સમ્બન્ધમાં આવવા લાગ્યો કોઈ આ વાત

બાણતું હતું તે વિધવા સ્ત્રીને જર્ણ રહ્યો તેથી એ સ્ત્રી તથા અધિકારી એ ઉભય મનમાં મહાદુષ્ટ પામવા લાગ્યા કે હવે શું થશે ?' પણી તેમણે અનેક ઓપધ-ઉપચાર કરી જર્ણને પાડ્યો આ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થઈ !

મૂલમ્—મરણ ચોમયોર્મધ્યે કસ્યચિત્સ્યાદ્ન સશય ।

ચત્તેન પ્રેમજિહ્વામ્ના મદાપત્તિર્નિવારિતા ॥ ૨૭ ॥

શબ્દાર્થ—એમાંથી એકતું મરણ માત્ર એમા સશય ન હતો પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવે મત્ત કરીને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી (૨૭) **વિવેચન**—ઓપધ આપીને જલ પાડ્યો તે મૃત રહીને પડ્યો ! રાજ્યના કાઠેમને ખબર પડી એટલે નિ સશય મત્ત સમાન દુષ્ટ થયું ! એમા પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ મ્હારા સખમાં હતો તેણે અનેક પ્રયત્નો કરી રાજ્યદ્વારનું સમાધાન કર્યું અને મ્હારી આપત્તિ નિવૃત્ત કરી છે તે જાણ્યો, (૨૭)

મૂલમ્—વિશ્વાસ કસ્ય વર્તવ્ય ઇતિ સિદ્ધ મનો મમ ।

ગૃહકાર્ય ન ચલતિ મનુષ્યાણામમાવત ॥ ૨૮ ॥

શબ્દાર્થ—હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? એ વિશ્વાસથી મહાદુષ્ટ મન ખિત્ત થયું છે મનુષ્ય વિના ગૃહનું કાર્ય ચાલતું નથી [૨૮] **વિવેચન**—આવી વાતો બનેલી એપ્રિ હવે કોનો વિશ્વાસ કરવો ? લૌકિક સમ્મન ધર્મી દૂર રહેવાને જર્ણ ગૃહસ્થને ત્યજી, વિરજ્ય અને પ્રામાણિક વૈષ્ણવને સાથે લીધો તો તેની પણ આવી જતિ થઈ ! ત્યારે હવે પાસે કોને રાખવો ? વિશ્વાસ કોનો કરવો એવો મનુષ્ય મલતો નથી, એ મહાદુષ્ટ છે ધરદે શમાં જાળીતો મનુષ્ય એકએ પણ તેનો અભાવ છે વિશ્વાસ કોઈ પર આવતો નથી તેથી સુખ થતું નથી (૨૮)

મૂલમ્—અન્ત સ્તિગ્ધોઽપિ કાર્યે તુ મહોપાનુસ્મૃતે સદા ।

પ્રાયશ પ્રેમજિહ્વામા વર્તતેઽસૌ વિરજ્જવત્ ॥ ૨૯ ॥

શબ્દાર્થ—પ્રેમજી નામનો વૈષ્ણવ અન્ત કમલથી સ્પર્ધયુક્ત છે તો પણ કાર્યમાં તો મ્હારા રોગની અનુશ્રુતિને લીધે સદા વિરાગ જેવો રહે છે (૨૯)

વિવેચન—અને મ્હારા પરમ સ્નેહી એક પ્રેમજી છે કે જેને લૌકિક કાર્યોમાં ના અલૌકિક કાર્યોમાં કોઈ પ્રકારે અમારી લૌકિક વિકલ ક્રિયા એક છે, અને તેથી એના મનમાં અમારા રોગની સ્વરૂપ પણ વિશ્રુતિ થતી નથી તોપણ તે ધર્મ કરીને સજ તરફથી મ્હારે વિષ દહ કાવ રાખે છે એ દેવતા વિરાગ જેવો રહે છે ધર્માધિષ્ઠિ મ્હારી દરેક ઉદાય છે અને તરફથી ન્યારા રહે છે તે મુદસ્ય ! રાજ્યના જવા વિરજાના ધર્મો કદા છે તથા વિરાગ રહે છે અને તેથી એના સમમા મ્હાદુષ્ટ મન કેમલે રહે છે (૨૯)

મૂલમ્—ચલિતુ યતતે તસ્માદેવ્યા ઘટ્ટુ સમાપ્તિ ।

દાન્તોઽપરાધ સર્વોઽપિ મૃપા મોખ્યદાસ્તત્ ॥ ૩૦ ॥

શબ્દાર્થ — મર્વ અપરાધ^૧ સહન કર્યો તેથી મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો. પ્રેમજી જતા રહેવાનો યત્ન કરે છે. તેથી તેનું સમાધાન થાય એવું લખ્યો. [૩૦]

વિવેચન — એ પ્રેમજી હવે મ્હારી પાસેથી જવાનો વિચાર કરે છે. તો હવે હું ક્યે પ્રકારે નિર્વાહ કરીશ તેથી તમે કંઈક સમાધાન પત્ર લખો. હું મારું દુ.ખ તમને લખું છું અપરાધ સહ્યો છે તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે, પણ તાદ્દશીયજનોને એવો ક્રોધ ન હોવો જોઈએ, કારણકે ક્રોધ લગવદ્ધર્મમાં બાધક છે. ક્રોધથી લગવદાવેશ દૂર થાય છે.

મૂલમ્:—ઈદાનીં તુ કૃપા પૂર્વવદસ્તીતિમયોઽગ્નિઃ ।

भवद्भिः सर्वथा लेख्यं पत्रं सर्वैः पृथक् पृथक् ॥ ३१ ॥

શબ્દાર્થ.—હવે તો પ્રથમની માફક કૃપા છે તેથી અભયરહિત થઈ તમારે સર્વેએ ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખવા જોઈએ [૩૧] વિવેચન.—હવે તો પ્રથમ જેવી કૃપા રાખતા હતા તેવી કૃપા છે તથા અમારા ઉપર સ્નેહ રાખી તમારે લયથી નિવૃત્ત થઈ પત્રો લખવા કારણ કે અમે પરદેશમાં છીએ.

તેથી પાસે મનુષ્યો તો જોઈએ અને જાણીતો મનુષ્ય ચાલ્યો જાય તો ખીજો રાખવો પડે. તેથી એના ચિત્તના સમાધાન અર્થે ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખશો. (૩૧)

આ શ્લોકને બદલે કેટલાંક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે શ્લોક છે:—

इदानीं तु कृता (कृपा) पूर्वमनोवृत्तिस्तु सर्वथा । तस्मान्नयोऽग्निः पत्रं सर्वैः लेख्यं पृथक् पृथक् ॥

અર્થ:—હવે તો પૂર્વની મનોવૃત્તિ તથા કૃપાપૂર્વક મનોવૃત્તિ સર્વથા કરી છે. તેથી અભયરહિત થઈ તમે સર્વે ભિન્ન ભિન્ન પત્રો લખશો, એટલે કે સૂરતનો વૃત્તાન્તે પ્રથમ જેવી વૃત્તિ હતી તેવી વૃત્તિ કરી છે, તેથી પત્ર આવશે કે તરત વૃત્તિ સ્થિર થશે.

મૂલમ્:—अतिप्रशंसया चित्तं यथा तस्य स्थिरं भवेत् ।

मुखरोऽपि समीचीनो मुख्यदोषविवर्जितः ॥ ३२ ॥

શબ્દાર્થ:—જે પ્રકારે એનું ચિત્ત સ્થિર થાય તેમ અતિપ્રશંસાથી (એના પર પત્ર લખશો.) કારણકે એ મુખર (બહુ બોલનારો) છે, તો પણ એ મુખ્ય દોષ (અવિશ્વાસ તથા અન્યાશ્રય) થી વિશેષતઃ રીહત છે એટલું સાફ છે (૩૨)

આ શ્લોક તથા ઉપરના તેમજ હવે પછીના શ્લોકના વિવેચનમાં પ્રજ્ઞવાસીના લિખિત પુસ્તકોમાં મૂલથી વરુદ્ધ કેટલુંક લખાણ છે તે અત્રે છોડી દીધું છે

મૂલમ્:—वैद्यकेन गृहेऽस्माकं विशेषपरितोषणात् ।

भवत्सङ्गात्कन्दुकवत्पतितः पुनरुत्थितः ॥ ३३ ॥

૧ વિરક્ત (એવા અધિકારી) તો (બ્યભિચારરૂપ) દોષ સહન કર્યો તેથી પ્રેમજીના મનમાં એવું આબુ કે આવો અપરાધ કેમ સહન કર્યો ? અને તેથી તે મિથ્યા ક્રોધને વશ થયો છે

૨ ક્રોધ એવું સમાધાન આપે છે કે—કુટ અધિકારી તે પ્રેમજી જ હતો, અને પ્રેમજીને શ્રીહરિ-રાયજીએ ઠપકો આપ્યો તેથી તે ક્રોધવશ થઈને જતો રહેવાનો વિચાર કરતો હતો ત્યારે શ્રીહરિરાયજીને એમ લાગ્યું કે એના વિના લૌકિક કાર્યો કાણુ કરશે ? અને તેથી સમાધાન પત્ર લખાવવાનું લખે છે—પણ આ સમાધાન કલ્પિત લાગે છે પ્રજ્ઞવાસીના લખેલા પત્રોના નોંધે આ

વિશેષ પ્રેમજિત્પત્રાદ્યોષ્યઃ ॥

શબ્દાર્થ — તમારા સબથી વૈષ્ણ વડે આપણા શુદ્ધમાં વિશેષ સન્તોષ છે, તેથી હતાની પેઠે પડેલો તે પાછો ઉઠાયો છે (૩૭) વિશેષ સમાચાર પ્રેમજિતના પત્રથી બહુવા.

વિવેચન.—એ આપણા શુદ્ધમાં વૈષ છે સર્વ રાજના આપણ બધે છે તેથી આપણા શુદ્ધમાં ઉપયોગી છે જેમ હશે. પડે છે અને પાછો ઉઠે બાક છે (તેમ જ વિશ્વત પડ્યો છે અને પાછો વૈદક વડે ઉઠ્યો. એ ફક્ત તમારા સત્સંગનું છે) વિશેષ સમાચાર પ્રેમજિતના પત્રથી બહુશે. (૩૭)

इति श्रीहरिरायजीविरचितं चत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेन्द्रजीकृत

टीकानुवादसहितं समाप्तम् ॥ ૪૦ ॥

શિક્ષાપત્ર ૪૧ મુ

ઉદ્દેશ.—જા એકવત્વારિશ્તમ શિક્ષાપત્રમાં પ્રભુની સેવામાં જે ઉપયુક્ત હોય એવું લૌકિક કાર્ય ભગવદીયોએ કરવું ભગવાનમાં શુદ્ધભાવ રાખવો લૌકિકમાં દ્રવ્યનો જેટલો આપણેયક હોય તેટલોજ વિનિયોગ કરવો. આ મૂર્ખમાં સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફક્ત છે. જ્યાં જન્મમાં જે તનુબદ્ધ અને વિત્તબદ્ધ સેવા થાય છે તે બૈદિક ફક્ત છે અને અલૌકિક હેતુથી જે સેવા થાય તે પ્રાલૌકિક ફક્ત છે તે બર્થ સત્સંગ કરવો. પ્રભુના હર્ષનાદિક વિષે આર્તિ રાખવી તદીયોની ચિન્તા ઓદરિજ કરે છે તો પશુ જે ચિન્તા કરે છે તે મૂર્ખ છે તેથી મીઝાબાયજિના સેવકોને મ્હે જે શિક્ષા લખી છે તે પ્રમાણે વર્તન કરી પ્રભુની સેવા કરવાથી નિઃશય સર્વ સિદ્ધ થાય છે એવું નિરૂપણ છે. આ પત્રમાં શ્રીહરિરાયજી સકલ પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત નિરૂપણ કરે છે જે સમસ્ત પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવદીયોએ પ્રારણ કરવા યોગ્ય છે.

મૂલમ્—લૌકિક સકલ કાર્યં પ્રમુસેવોપયોજનાત્ ।

पर सर्वत्र पूर्वं हि प्रमुश्चिन्त्यो न लौकिकम् ॥ ૧ ॥

न रोचते हरे स्वाना लौकिकासक्तियुद्धमनः ।

सदोपेक्षावशात्तस्य न सिद्ध्यत्यपि लौકિકम् ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ — સકલ લૌકિક કાર્ય પ્રમુ સેવામાં ઉપયુક્ત થાય જે ઉદ્દેશથી કરવું ૧ રન્તુ સર્વત્ર સર્વ કાર્યમાં પ્રથમ પ્રભુનુંજ ચિન્તન કરવું લૌકિકનું ચિન્તન ન કરવું. કારણ કે હરિને સ્પર્શી બહોતોનું મન લૌકિકમાં આસક્ત થાય એ કબરું નથી, અને હરિની ઉપેક્ષા થાય તો તેનું લૌકિક કાર્ય પણ સિદ્ધ થતું નથી. (૧-૨)

વિવેચન — શ્રીહરિરાયજી હવે પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે જેટલું લૌકિક કાર્ય હોય તે સબનો ભગવદીયજનોએ પ્રમુસેવામાં ઉપયોગ કરવો એ સર્વોપરિ મુખ્ય ધર્મ છે મૂલ પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયોગી છે તેથી તેની ઉપેક્ષા રાખવી. તેમજ હેતુ અજ્ઞાની કુટુંબ, ઇન્દ્રિયાદિ સર્વનો વ્યવહાર પણ ભગવત્સેવામાં ઉપયુક્ત હોય તોજ રાખવો. જો કશામાં સ્નેહ રાખવો તે જોવા ઉદ્દેશથી કે જે ભગવત્સેવામાં અનુકૂલ થઈ પડે એમ છે

તેથી એમાં સ્નેહ રખાય છે સ્ત્રીનો સગ પણુ એવા ઉદ્દેશથી કરવો કે કૃષ્ણભક્ત પુત્ર પ્રાપ્ત થાય. નિરોધલક્ષણમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે ભગવદ્ભક્ત-કૃષ્ણભક્ત પુત્રમાં સ્નેહ રાખવો. જે કોઈ ભગવદ્ધર્મમાં પ્રતિબંધ કરે તેનો ત્યાગ કરવો અને જે તેમાં અનુકૂલ હોય તેનો સંબંધ કરવો. જ્યાં જ્યાં મનની વૃત્તિ દોડે, જે જે શ્રવણ કરવામાં આવે અને જે જે ભોવામાં આવે તે તે સર્વ પ્રભુની લીલા છે એમ જાણવું. આ સકલ જગત તેમની કીડાતું સ્થાન છે એમ જાણવું. પોતાના પ્રભુનું ચિન્તન કરવું અને મનમાં લૌકિક ન વિચારવું. ત્યારે પ્રભુ પ્રસન્ન થાય. અત્ર કોઈ શકા કરે કે ‘લૌકિક તો અતિપ્રબલ છે, અને એ લૌકિક કાર્યા વિના ચાલતું નથી. તેથી લૌકિક સમય લૌકિક કરવું અને ભગવત્સેવા સમયે ભગવત્સેવા કરવી તો નિર્વાહ થઈ શકે. પ્રભુ તો કૃપાલુ છે ને સ્વરૂપ (સેવા) થઈ આવે તેનાથી પણ બહુ માની લે છે. તેથી સર્વ લૌકિક ત્યજવાનું શું પ્રયોજન છે?’

આ પ્રકારની શકાનું સમાધાન દ્વિતીય શ્લોકથી કહે છે કે ‘પોતાના ભક્તો લૌકિક કાર્ય કરે એ પ્રભુને સોહાતું નથી, ત્યારે પ્રભુ ઉપેક્ષા કરે છે, ઉદાસ થઈ જાય છે. *પ્રભુને ત્યજી ભક્ત લૌકિકમાં આસક્ત થાય તો તે કાર્ય જ પ્રભુ સિદ્ધ કરતા નથી. તેથી મનને સર્વથા લૌકિકમાં આસક્ત ન કરવું. નિરંતર પ્રભુસેવામાં જ તત્પર રાખવું.

મૂલમ્:-શુદ્ધભાવઃ પ્રમૌ સ્થાપ્યો ન ચાતુર્યં પ્રયોજકમ્ ।

અન્તર્યામી સમસ્તાનાં ભાવં જાનાતિ માનસમ્ ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—શુદ્ધભાવ પ્રભુમાં સ્થાપન કરવો જોઈએ. ચાતુર્ય પ્રયોજક નથી. સમસ્ત જીવના અન્તર્યામી એવા પ્રભુ મનમાં રહી ભાવને જાણે છે. (૩) વિવેચન:-પ્રભુસંબંધી કાર્યમાં શુદ્ધ ભાવ સ્થાપવો, એ કાર્ય સદા એક રસ પ્રીતિપૂર્વક કરવા જોઈએ, કોઈને દેખાડવાને કરવાના નથી. કોઈ વૈષ્ણવ આવે ત્યારે તેને દેખાડવાને અનેક ચતુરાઈથી શૃંગાર કરવા, જપ, પાઠાદિ ભલી ભલી વાર્તા કરવી અને સાધારણ કિંવસે કોઈ ન આવે ત્યારે તેમ ન કરવું-એ સર્વ ચાતુર્ય નિરર્થક છે શ્રીગુસાંધજી જ્યારે આગ્રા પધાર્યા ત્યારે તેમણે પ્રથમથી જ એક વૈષ્ણવને મોકલ્યો હતો. તે વૈષ્ણવ ગયો ત્યારે તેમના દેખતાં ત્યાંના વૈષ્ણવે પોતાના ગૃહની સેવા ચાતુર્યથી કરી શ્રીગુસાંધજીએ જ્યારે એ વાત જાણી ત્યારે પોતે કહ્યું કે એ સર્વ ખાલી ઢાંગ છે. તેથી એવી ચતુરાઈ નિષ્ફળ છે. કવચિત્ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાય પણ તેવી પ્રતિષ્ઠાથી ઉલટો ભગવદ્ભાવ નાશ પામે છે. પ્રભુ અન્તર્યામી છે તેથી હૃદયની વાત જાણે છે. તેમના આગળ કશું કપટ ચાલી શકતું નથી. વિવેક ધૈર્યાશ્રય ગ્રન્થમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજીએ કહ્યું છે કે ‘સર્વત્ર તસ્ય સર્વદિ સામર્થ્યમેવ ચ’ અર્થ-સર્વત્ર તેનું સર્વજ છે અને તે સર્વપ્રકારના સામર્થ્યશુક્ત છે. જેવા ભાવની સેવા

*સેવામાં ઉદ્દેગાદિ પ્રતિબંધની વાત મૂલને અનુસરતી નથી, છતાં કેટલાક પુસ્તકોમાં નીચે પ્રમાણે ઉપલબ્ધ થાય છે—સેવાફલમા શ્રીઆચાર્યજી કહે છે કે “સેવાયો પ્રતિવન્ધકત્રયમ્—વદ્ધેગ પ્રતિ વન્ધો વા મોગો વા સ્વાસ્થ્ય વાધક—વાધકાનાં પરિત્યાગે મોગેડ્યેકં તથા પરમ્ ॥” અર્થ-સેવામાં નશુ પ્રતિબંધક છે, ઉદ્દેગ, પ્રતિબંધ અને ભોગ.” એ સર્વનું મૂલ દેહસમ્બન્ધી ભોગ છે તેથી ખાનપાન, વિવેક ધૈર્યોનું સુખ વિગેરે જો મૂલને નહિ હોય જ ભગવત્સેવા આગળ કાગળ નથી.

તેવું તેવું ફક્ત છે તેથી દોષાપૂર્વક કે પ્રતિષ્ઠાને અર્થે કપટસચ્ચુક્ત સેવા કદાપિ ન કરવી. પુષ્ટિમાર્ગની રીતિથી જેટલો મર્યાદાથીતિ જનધામ છે તે રીતિપૂર્વક જ સેવા કરવી અને દોષિક વેદિકની કાંઈ કામના મનમાં રાખવી નહિ. (૩)

મૂલમ્:—શુદ્ધમાયે સદીય તુ લૌકિક સાધયેત્સ્વયમ્ ।

તત્સાધિતમવિગ્નેન સર્વે સિધ્યતિ નાન્યથા ॥ ૪ ॥

શબ્દાર્થ:—શુદ્ધ ભાવ દોષ તો તેવું લૌકિક તો (પ્રભુ) પોતેજ સિદ્ધ કરે છે, અને પ્રભુનું સિદ્ધ કરેલું તે વિગ્ન વિના સિદ્ધ થાય છે, અન્યથા થતું નથી, (૪)

મહા કહે છે કે “પ્રભુમાં શુદ્ધ ભાવ રાખી સર્વ પ્રભુને નિવેદન કરે તો પછી લૌકિક ક્ષમ્યાર્થ વિગ્ન સેવા થી રીતે કરી શકાય । તે તે સ રહે નિવૃત્ત કરે છે

વિવેચન—જે વૈષ્ણવ શુદ્ધ ભાવથી પ્રભુમાં મન આસક્ત કરવા તત્પર થાય છે તેનો શુદ્ધ ભાવ જોઈ પ્રભુ તેવું લૌકિક વૈદિક સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરે છે. સન્તદાસની વર્તામાં પ્રસિદ્ધ જ છે કે પોતા ટકાની પુણ્યમાં પ્રભુ તેવું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરતા હતા. વળી પદ્માભદ્રાસહજા છેલ્લામાં પ્રભુ સહજ પદાર્થ સિદ્ધ કરતા જો જોમ સન્દેહ થાય કે લૌકિક વૈદિકવાળા લોકો શુદ્ધ ભાવમાં વિગ્ન કરે તો શું કરવું તો સમાધાન કરે છે કે શ્રી આચાર્યશ્રી બહિવલ્લિની, અન્યમાં વચન છે કે જે છવ સેવા અથવા કથામાં આસક્ત છે તેનો નાશ કદાપિ કુત્રપિ આવજીવમ્ થતો નથી—જેની સેવા ફળમળા કથામાં હક આસક્તિ થાય છે તેનો નાશ જ્યાં સુધી તે છવે છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ સ્થલે થતો નથી, જોવી મ્હારી મતિ છે. જ્યેષ્ઠાન્તમાં રહેવાથી બાધ થાય જોવો સમ્ભવ હોય તો જ્યેષ્ઠવાસ હક નથી, પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરશે જોમાં સથાય નથી. (૨) આ પ્રકારે અન્ય સર્વ સ્થલેથી મનને જેથી પ્રભુસેવામાં અથવા કથામાં આસક્ત કરવું જોવા બહાની પ્રભુ સર્વતા રક્ષા કરે છે જેમકે અમ્ભરીવ રાજાની દુર્વાસના શાપમાંથી રક્ષા કરી. જ્યાં છે તેથી પ્રભુના ધર્મમાં મન લગાવી તત્પર રહેવાથી પ્રભુ નિર્વિખતતાથી સર્વ સિદ્ધ કરે છે અન્યથા તેમ કરતા નથી અન્યથા વર્તન રાખવાથી નિર્વિખે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. તેથી આ લોક, તમા પસ્તેહમાં જોઈ પ્રભુ જ મિત્ર છે જોમ જ્ઞાન રાખવું જોમજો.

મૂલમ્:—આવશ્યકો હિ કર્તવ્યસ્તદીયેલૌકિકવ્યયઃ ।

અનાસક્તો લૌકિક તુ વર્દતે ન ચ યાચતે ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—તદીયોએ જેટલો આવશ્યક હોય તેટલો જ લૌકિકમાં જાય કરવેલ આસક્તિ ન હોય તો લૌકિકતા વધે છે બાધ કરતી નથી, (૫) **વિવેચન:—**શુદ્ધ ભાવ તો જો છે કે લૌકિક કરવું નહિ પણ જો તે છવે જોવું ન હોય તો આવશ્યક હોય જોટવું જ લૌકિક કરવું અને તેમાં આસક્ત થવું નહિ મનની આસક્તિ જો જ બાધક છે આ સક્તિ વિના લૌકિક ગમે તેટલું વધે તો પણ તે બાધક થતું નથી. શ્રીઆચાર્યશ્રી કહે છે—

અર્થ:—“સર્વાત્મમાંથી શુદ્ધ ત્વજ્વા યોગ્ય છે જો ત્યાં કરવાનું સામર્થ્ય ન હોય

૧ રેક, જી હવ મન વિમરે સત્ર મહાપી ન્યાઈ મહ જાવ જોતો ત્યાં તે સર્વાત્મનાને કરીને થવેતો ત્યાં રહેવાય છે

‘એ ગૃહને શ્રીકૃષ્ણને અર્થે [વાપરવું] પ્રયોજવું, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ^૨ સંસારમાંથી મુક્ત રાવનાર છે વળી ભક્તિવર્દિની ગ્રન્થમાં વચન છે.

અર્થ.—‘અવ્યાવૃત્ત થઈ સેવાથી તથા શ્રવણાદિથી શ્રીકૃષ્ણને ભજવા વ્યાવૃત્ત હોય તો પણ હરિમાં અને શ્રવણાદિમાં ચિત્ત પરોવવા સારુ યત્ન કરવો.’ આ વચનાનુસાર ત્રીજા વંશગ્ય થાય તો સર્વત્યાગપૂર્વક પ્રભુનું ભજન કરવું અને ત્યાગ ન થઈ શકે તો સર્વ ગૃહ શ્રીકૃષ્ણ સેવાર્થે વિનિયોજવું વ્યાવૃત્તિરહિત થવાય તો તે સર્વથી ઉત્તમ છે. પરન્તુ તેમ ન થાય તો એવી વ્યાવૃત્તિ કરવી કે જેથી નિરન્તર હરિમાં ચિત્ત રહે. આ પ્રકારે રહેવાથી બાધ થતો નથી.

મૂલમ્:—અન્યથા વૃદ્ધમપ્યેતદ્વાધતે તદુપેક્ષયા ॥ ૬ ॥

કૃષ્ણસેવૈકવિષયે મુખ્યં ચેતો નિધીયતામ્ ।

અન્યત્તદુપયોગિત્વાત્ક્રિયતાં ન તુ મુખ્યતઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ:—ઉપર કહ્યું તેમ ન કરે તો લૌકિક જો કે વધી ગયું હોય તો પણ પ્રભુની ઉપેક્ષાને લીધે બાધ આવે, તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવારૂપ મુખ્ય વિષયમાં ચિત્તને સ્થાપવું અને બીજી સેવામાં ઉપયોગી થાય છે તેથી કરવું. પણ મુખ્યતાથી ન કરવું. ૬-૭

વિવેચન:—લૌકિક વૈદિકમાં ચિત્ત બહુ વધે તો પણ પ્રભુ તો અન્તઃકરણમાં બિરાજે છે પરન્તુ લૌકિકમાં આસક્તિ જોઈ ઉપેક્ષાથી ઉદ્ધાસીન થઈ જાય છે. તેનો ત્યાગ કરે છે તેથી કોઈ પણ પ્રકારે મનને લૌકિક વિષયમાં આસક્ત કરવું નહિ. પ્રભુની સેવાસમ્બન્ધી અમુક કાર્ય છે જેમ જાણી તે કરવું. પ્રભુસમ્બન્ધી વિષય ધારણ કરવો કે અમુક ઉત્સવમાં પ્રભુને અમુક વસ્તુ ઇષ્ટ છે તો તે પ્રાપ્ત કરવા યત્ન કરવો અમુક સામગ્રી પ્રભુ આરોગે તો સાફ, અમુક વાગા, અમુક વસ્ત્ર, આભૂષણાદિનો પ્રભુમાં વિનિયોગ થાય તો સાફ એમ જેમ પ્રકારે હરિવિષયક રાગ થાય તેમ કરવું. કથા પણ એવી શ્રવણ કરવી કે જેથી લૌકિક વૈરાગ્ય દૃઢ થાય અને પ્રભુના ધર્મમાં અનુરાગે દૃઢ થાય. આ પ્રકારે કૃષ્ણસેવાર્થ ચિત્તમાં વિષયનો આવેશ થાય એ જ સર્વોપરિ મુખ્ય ફલ છે, સકલ પદાર્થ પ્રભુના જ બાબુવા. આપણી (જીવોની) સત્તા કંઈ માનવી નહિ સેવાર્થે પ્રભુની પ્રસાદી દાસ ધર્મ બાણીને લેવી પણ તેને પોતાના શરીરના ભોગરૂપે ન જાણવી એ જ ઉત્તમ ભગવદ્દીયનાં લેક્ષણ છે.

મૂલમ્:—સેવૈવ સાધનં સેવા ફલમૈહિકમત્ર સા ।

સેવાઽલૌકિકદેહેન સમ્મવેત્ પારલૌકિકમ્ ॥ ૮ ॥

શ્રીમદ્દા પ્રભુજી સેવાફલમાં ત્રણ ફલ દર્શાવે છે—અર્થ:—સેવા પોતેજ ફલરૂપ છે તેથી સેવાયા સેવાનું ફલ ન કહેતા સેવામાં ત્રણ ફલ દર્શાવ્યા.—(૧) અલૌકિક સામર્થ્ય, (૨) સાયુજ્ય, (૩) વૈકુંઠાદિમા સેવામા ઉપયોગી થાય એવો અલૌકિક દેહ.—શ્રીહરિરાયજી આ શ્લોકના દ્વિતીયચરણમાં ત્રીજા ફલની એટલે અલૌકિક દેહથી સેવા થવી એમ પારલૌકિક ફલનું સૂચન કરે છે.

શબ્દાર્થ:—સેવા જ સાધન છે અને અત્ર જે સેવા થાય છે તે ઐહિક ફલ છે,

૨. નયા અહન્તામમતા હોય ત્યા સસાર સમજવો ગૃહ, દાર, પુત્ર, વિત્ત, આત્મ, દેહ, ઇન્દ્રિય, અન્તઃકરણ, આ લોક તથા પરલોક ઇત્યાદિ સર્વ શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરવાથી પોતાની ‘અહન્તામમતા’ છોડે છે એટલે સંસારમાંથી મુક્તિ મળી સમજવી.

આ લૌકિક દેહથી જે જે સેવા થાય છે તે પારલૌકિક ફલ છે. વિવેચન.—પ્રભુની સેવાજ સાધન અને સેવા જ ફલ છે. જોજ પુષ્ટિમાર્ગીઓ સર્વોપરિ ફલરૂપ છે જોમ જ મજા કરવી જો સેવા સાધનરૂપ છે જોમ ન સમજવું; કારણ કે સેવા સાધનરૂપ છે જોમ વિચાર કરવાથી જ્ઞાનમાર્ગીજ મર્ષ જવાબ છે શ્રીકૃષ્ણદેવજીએ માતા પ્રતિ જ્ઞાનની ભાવના કરી હતી નબલિયથી પ્રભુમાં મન લગાડીને પછી મનને (ત્યાંથી) જેથી લઇ નિર્લેપની ભાવના કરી, પણ તે તો જન ફલ છે આ પ્રકારે સેવાને સાધનરૂપ ભણવાથી મોક્ષ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી જ્ઞા સેવાને ફલરૂપ સમજવી. જાત્ર જે લૌકિક દેહથી સેવા થાય તેને જૈહિક ફલ, અને અલૌકિક દેહથી જે થાય તેને પારલૌકિક ભણવું (૮)

મૂલમ્—તદર્થમેવ કર્તવ્ય સત્સજ્જો માધર્થક ।

અનિન્ધનો ઘણિરિવ ભાવ શામ્યેતુ લૌકિકાત્ ॥ ૯ ॥

શબ્દાર્થ—તે જર્થ જ ભાવને વધારનારો સત્સજ કરવો; કારણ કે જલતણ વિના જેમ જાગ્નિ શાન્ત થાય છે તેમ ભાવ લૌકિકથી શાન્ત થાય છે (૬)

વિવેચન—ભગવદીયનો સત્સજ ન થાય ત્યારે સેવાનો ભાવ હૃદયમારૂં થતો નથી અને સેવા ક્રિયાવત્ મર્ષ જાય છે તેથી જ્ઞાસમજન્ય લઇ પુષ્ટિમાર્ગીજ ભગવદીયે સેવામાં વધાર મર્ષ સત્સજ કરવો. શ્રીભાષ્યાર્થજી કહે છે કે—અર્થાત્ —“ભગવદીયના સત્સજ મીર્ત્તન કરવાથી જાદુ જ્ઞાનનંદ જાવે છે વૃત્તજુજ્જ લોજનનો સ્વાદ મધુર લાગે છે, તેવો સ્વાદ જોવા ક્ષીર્ત્તનમાં જાવે છે; અને લૌકિક વાર્તામાં તો જુખા લોજનના સ્વાદ જેવો સ્વાદ જાવે છે ” વદીયના મુખથી જવણ કરવાથી પ્રતિદિન ભાવ વૃદ્ધિ મત થાય છે, પણ લૌકિકના મુખથી જવણ કરવામાં પેટ તો ભરાય છે પણ જુખા લોજન જેવું લાગે છે તેથી ભાવવૃદ્ધિને જર્થ પુષ્ટિમાર્ગીજ ભગવદીયેજો જોકત્ર મર્ષ સેવાસમજ્ય કરવું જેમ જાગ્નિમાં કાષ્ઠાદિકની પૂર્તિ ન થાય તો જાગ્નિ શીતલ મર્ષ જાય છે તેમ ભગવદ્ભાવરૂપ જાગ્નિમાં સત્સજરૂપ ઇંધન ન લગાડવામાં જાવે તો જાગ્નિ શાન્ત મર્ષ જાય છે જે ભગવદીયનો સજ થાય તો સર્વભાવ જાગ્નિવત્ વધે છે, અને લૌકિકનો સજ થાય તો ભાવનાસ પામે છે, તેથી ભગવદીયનો સજ કરવો. (૬)

મૂલમ્—આર્તિરેવ સદા સ્થાપ્યા હરિસદર્શનાદિપુ ।

સ્વાસ્થ્ય તુ લૌકિકે નૈષ વ્દાસિ કરુણાનિધિ ॥ ૧૦ ॥

શબ્દાર્થ—હરિના મુન્દર દર્શનાદિમાં સદા આર્તિ (આતુરતા) સ્થાપવી, કરુણાનિધિરૂપ પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા આપશે નહિ. (૧૦) વિવેચન—આ પુષ્ટિમાર્ગીમાં આર્તિ સર્વોપરિ ફલ છે તેથી પ્રભુના દર્શનની આર્તિ રાખવી તેમ કરવાથી પ્રભુ કૃપા કરે છે જેમ નિરોધલક્ષણ જન્મમાં શ્રીભાષ્યાર્થજી કહે છે અર્થ—જેમ કાષ્ઠની લીંતર જાગ્નિ છે અને તે જાગ્નિ જેમ મથન કરવાથી જાદાર નીકળે છે તેમ પ્રભુના દર્શનાર્થ કહેય કરે તો પણ કૃપાનંદ પરમ ફલજ છે પ્રભુ ભકતોપર કૃપા જ કરે છે. તેથી હરિદર્શનની આર્તિ હૃદયમાં સ્થાપિત કરવી. લૌકિકમાં આર્તિ ન રાખવા કારણ કે પ્રભુ લૌકિકમાં સ્વસ્થતા કરે તો જીવ બહિર્મુખ મર્ષ જાય. પ્રભુ પોતે કરુણાનિધિ છે, તેથી લૌકિકમાંથી

સ્નેહ છોડાવી પ્રભુમાંજ સ્નેહ જોડે છે. શ્રીમદ્ભાગવતના એકાદશ સ્કન્ધમાં ઉદ્ભવજીવિતિ શ્રીભગવાન્ કહે છે કે: અર્થ—હે ઉદ્ભવ, તું તો સ્વજનખન્ધુ ઉપરના સ્નેહનો પરિત્યાગ કરી મહારામાં મનનો સારી રીતે આવેશ કરી સર્વત્ર સમદષ્ટિ રાખીને ભૂમિપર ફર.

મૂલમ્:—તદીયાના સ્વતાશ્ચિન્તા કુરુતે પિતૃવદ્ધરિઃ ।

પુનશ્ચિન્તા પ્રકુર્વાણા મૂર્ખા એવ ન સંશયઃ ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાર્થ:—હરિ [સર્વના હુઃખનું હરણ કરનારા પ્રભુ]. તેમ બાલકોની ચિન્તા પિતા પોતે કરે છે, તેમ તદીય-ભગવદીયોની ચિન્તા પોતે જ કરે છે. તેથી પોતાની ચિન્તા પોતે જ કરનારા મૂર્ખ છે એમાં સંશય નથી, (૧૧) **વિવેચન:**—તદીયોએ પોતાની તથા દેહસમ્બન્ધી તેમજ આ લોક વા પરલોકસમ્બન્ધી કોઈ પણ ચિન્તા કરવી નહિ. પિતા પુત્રના પાલનની ચિન્તા રાખે છે તેથી પુત્રને કોઈ પણ ભય નથી. તે પ્રકારે પ્રભુ પોતે જ નિજ ભક્તોની ચિન્તા કરે છે. તો પણ જે કોઈ ભક્ત અજ્ઞાનથી ચિન્તા કરે તો તે મૂર્ખ છે—એમાં સંશય નથી (૧૧)

મૂલમ્:—તસ્માદાચાર્યદાસસ્તુ મચ્છિક્ષાયાં સદાસ્થિતૈઃ ।

સેવ્યઃ પ્રમુસ્તતો ભદ્રમશિલં ભાવિ સર્વથા ॥ ૧૨ ॥

શબ્દાર્થ:—તેથી શ્રીઆચાર્યજીને શરણ આવી દાસ થયલા હોય અને મહે જે શિક્ષા લખી છે તેમાં સ્થિત હોય એવા વૈષ્ણવોએ પ્રભુની સેવા કરવી તેથીજ તેમનું સર્વ ભદ્ર સર્વપ્રકારે થશે. (૧૨) **વિવેચન:**—જેઓ શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી શ્રીવૃંદાચાર્યજીના દાસ છે, તેમણે તો નિરન્તર આ મહારી શિક્ષા હૃદયમાં ધારણ કરવી, તેમને અર્થ: આટલો બધો યત્ન કર્યો છે. જે અનેક ધર્મ છે તે અધિકારિભેદથી ભિન્ન ભિન્ન દર્શાવ્યા છે. ભક્તિમાર્ગમાં પણ પાઠ, શુભગાન, વાર્તા, શ્રવણ એ સર્વનો સમાવેશ થાય છે એ સર્વમાં પ્રભુની સેવા મુખ્ય છે. તેમાંજ પ્રભુનું સન્મુખત્વ છે સેવા વિના મુખ્ય ફલનો અધિકાર ન થાય, તેથી જે કોઈ પ્રભુની સેવા કરે છે તેનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે—એમ મનમાં નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત રાખવો. (૧૨) શિક્ષાપત્રનું વિવેચન પૂર્ણ થતાં શ્રીગોપેશ્વરજી હરિજીવનદાસને કહે છે કે “ધન્ય છે તને! કે તારા હૃદયમાં શ્રીહરિરાયજીએ આપીને મહાર્ હુઃખ નિવૃત્ત કર્યું આ શિક્ષાપત્રમાં મહે જે વિવેચન કર્યું તે મહારી કૃતિ છે એમ ન જાણતું, કારણ કે મહારા હૃદયમાં પ્રવેશ કરી શ્રીહરિરાયજીએ જ કર્યું છે, શ્રીહરિરાયજીના હૃદયમાં શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તથા શ્રીશુસાંઈજી નિરન્તર વિરાજે છે, તેથી એ ભાવ પ્રકટ થયો છે, તમે પરમ ચતુર છો, તેથી એ રત્નને, અત્યન્ત મૂલ્ય રાખજો કાંઈને બતાવવા યોગ્ય નથી”

इति श्रीहरिरायजीविरचितमेकचत्वारिंशत्तमं शिक्षापत्रं श्रीगोपेश्वरजीकृत-

टीकानुषादमहित समाप्तम् ॥ ૪૧ ॥

ભાવસ્વરૂપનિરૂપણ.

મૂલ શ્લોકનાં એક પુસ્તકમાં આડત્રીસનું શિક્ષાપત્ર નવીન જ છે જે અન્ય કોઈ

પુસ્તકમાં નથી જોઈએ એ કે શિક્ષાપત્રોની જાનરનું નથી, તથાપિ ક્ષીરશિખરકૃત છે અને એનો અભિપ્રાય પુષ્ટિમાર્ગે વેણુવોએ બાણવા જેવો છે તેથી તેના મૂલ્ય શીલ તથા અર્થ નીચે પ્રમાણે છે —

મૂલમ્—રસાત્મકતયા સિદ્ધ પરમાત્મા શ્રુતાવિતિ ।

સયોગવિપ્રયોગાભ્યાં શૃક્ષ્ણરસરસો હરિ ॥ ૧ ॥

અર્થ — શ્રુતિમાં રસાત્મકતાથી પરમાત્મા [શ્રીકૃષ્ણ] સિદ્ધ છે સયોગ અને વિપ્રયોગના બેદથી શૃંગારરસથી સરસ [રસપૂર્ણ] હરિ છે કારણ કે વેદમાં પોતે (પરમાત્મા હરિ) સ્વરૂપ છે એમ કહ્યું છે તેથી રસનું પ્રદણ કરીને પોતે જ્ઞાનન્દ્યુકત થાય છે પોતે જ્ઞાનન્દ્યન છે. સર્વ રસમાં શૃંગારરસ શુષ્ક છે એ શૃંગાર સયોગ અને વિપ્રયોગ એમ બે પ્રકારનો છે તેથી એ બે પ્રકારના શૃંગારથી પ્રભુ સરસ છે

મૂલમ્—ધર્મધર્મિવિમેદેન તાવપિ દિવિધૌ મતૌ ।

ધર્મરૂપસ્તુ સયોગો ઘટ્ઠિ પ્રાકલ્યપાલિત ॥ ૨ ॥

પરોક્ષ આન્તરો યસ્તુ સ ધર્મિરવેન સમત ॥

વિયોગોઽપિ તથા યસ્તુ પ્રમુપ્રાકલ્યસાધક ॥ ૩ ॥

સ્વતન્ત્રફલરૂપો યઃ સ્વરૂપાવેશતો હરે ।

ધર્મિરૂપ સ વિજ્ઞેયો નાવિર્માવિપ્રયોજનમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ — સયોગ અને વિપ્રયોગ પણ ધર્મ અને ધર્મી એવા બેદને લીધે જન્મે પ્રકારના છે તેમાં જે સયોગ મહાર પ્રભુના પ્રાકટ્યથી સિદ્ધ થાય છે તે ધર્મરૂપ છે અને પરોક્ષમાં (હૃદય બીતર પ્રભુ પધારે ત્યારે) બીતરનો સયોગ થાય છે તે ધર્મિરૂપે મનાયો છે. તેમજ વિપ્રયોગ પણ જે પ્રભુના પ્રાકટ્યને સાધનાર છે તે ધર્મરૂપ છે (જેમ રાસપદ્માધ્યાયીમાં મજ્જાકતોને વિરહ થયો ત્યારે પ્રભુ પ્રકટ થયા) અને હૃદયમાં પ્રભુનો આવેશ થઈ જાય છે તેથી જે વિપ્રયોગ સ્વતંત્ર રૂપ થાય છે તેને ધર્મિરૂપ બાણવેલ (જેમ કે મજ્જાકતોને વિરહકથામાં ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગનો અનુભવ થયો છે,) શીલાજવતના એકાદશસ્કન્ધમાં શીલાજવાને ઉદય પ્રતિ કહ્યું છે કે — અર્થ — આશામાં સ્નેહથી જેમણે જુદી બાંધી છે એવા બાંધીજનો પોતાના રહેને, પરદોહને તથા આ જગતને બાણવા ન હતા એમાં દશાન્ત — મુનિઓ સમાધિમાં તથા નદીઓ સમુદ્રમાં પ્રવિષ્ટ થઈને પુનઃ પોતાના નામ તથા રૂપને કંઈ પણ બાણવા નથી, તે જ પ્રકારે બાંધીજનો પણ (ભગવાંજ્ઞાનમાં વહીન થઈ જઈ), પોતાનું કંઈ જથ્થું બાણવા ન હતા આ પ્રકારે જે વિપ્રયોગમાં ભગવાદાવેશ થઈ જાય તે (વિપ્રયોગ) ધર્મિરૂપ છે, તેમાં આવિર્ભાવનું પ્રયોજન નથી. (૩)

૧ શ્રુતિ કહે છે કે — રસી વિન્દ્ય રસે દિ પુત્ર ધર્મ કલ્યાણાગાવત્પ્રીત્યક્તિ । જ્ઞાનન્દ્યન રસવત્ત્વ જાણ્યા । તે (પરમાત્મા) નિધવ રસ છે નિધવ આ રસને પ્રાપ્ત કરીને જ જ્ઞાનન્દી થાય છે આ આત્મા (પરમાત્મા) જ્ઞાનન્દ્યન છે રસપત્ર છે પ્રતાદિ

મૂલમ્:--વહિ:સંવેદનં વાપિ તદસંવેદનં તથા ।

તયોરવસ્થાદ્વિતયં ભાવેનૈવ ન ચાન્યથા ॥ ૫ ॥

અર્થ:--અથવા જે વિપ્રયોગમાં બહારનું જ્ઞાન રહે (અર્થાત્ સર્વ પ્રપચનું જ્ઞાન રહે), તે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગ છે અને જેમાં એ જ્ઞાન ન રહે (અર્થાત્ ભગવન્ભય ચિત્ત થઈ જાય, અન્ય કશું જાણે નહિ,) તે ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગ છે. આ બન્ને પ્રકારના વિપ્રયોગની ઉભય અવસ્થા ભાવથી થાય છે, અન્યથા (ભાવ વિના થતી નથી.) (૪)

મૂલમ્:--વિયોગાત્મસ્વરૂપેણ સંયોગાભાવવદ્વયમ્ ।

વહિ:સંવેદનાભાવે તત્ર સાક્ષાત્તથા ક્રિયા ॥ ૬ ॥

તદા સંવેદને વિપ્રયોગાનુભવ એવ હિ ।

એવં સતતં દ્વાવેવ સ્વતન્ત્રા ભક્તિરુચ્યતે ॥ ૭ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપે કરીને ધર્મ અને ધર્મિરૂપ એમ બે અવસ્થા છે: તે સંયોગના અભાવવાળી છે એમાં સંયોગ નથી. જે બહારના પ્રપચનું જ્ઞાન ન રહે એવો ભગવદાવેશ થઈ જાય તો એ વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપમાં સાક્ષાત્ [તેવી?] ક્રિયા છે સંયોગમાં જેટલો આનંદ છે તથા જેવી ક્રિયા છે, તે પ્રમાણે આ વિપ્રયોગમાં થાય છે. (૫) વિપ્રયોગ થાય ત્યારે બહારના પ્રપચનું જ્ઞાન રહે તો કેવલ વિપ્રયોગનો જ અનુભવ થાય. ભગવદાવેશનો અનુભવ થાય નહિ. એમ નિરન્તર બે પ્રકારનો વિયોગ છે: તેને જ સ્વતન્ત્ર ભક્તિ કહી છે.

મૂલમ્:--ભાવરૂપ: સ્વરૂપાત્મા નિરુદ્ધ: પૂર્ણ: એવ: સ: ॥

ધર્મરૂપવિયોગેઽપિ પ્રવિશન્તિ: ગુણા: હરે: ॥ ૮ ॥

ધર્મિરૂપે તત્ર કૃષ્ણ: કોશવત્પ્રાવિશેત્પુન: ।

યથા (ભગવદાવિષ્ટા મૂર્તિ:) ભગવદાવેશો મૂર્તિકોશે હરેસ્તથા ॥ ૯ ॥

અર્થ:--વિપ્રયોગાત્મક પ્રભુ ભાવરૂપ છે અને તે (હૃદયમાં) નિરુદ્ધ થયલા પૂર્ણ છે. જે ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં પણ હરિના ગુણ એમાં પ્રવેશ કરે છે. અને ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણ મૂર્તિની પેઠે પ્રવેશ કરે છે જેમ મૂર્તિરૂપમાં ભગવદાવેશ થાય છે તેમ એમાં હરિનો આવેશ થાય છે. (૮-૯)

મૂલમ્:--તેષુ ભાવદ્વયં સિદ્ધં સ્ત્રીભાવ: સહજં પુસા ।

આવિષ્ટભગવદ્ભાવ: પશ્ચાજ્ઞાતો વિશેષત: ॥ ૧૦ ॥

૧ ધર્મરૂપ વિપ્રયોગમાં હૃદયમાં પ્રભુના ગુણનો આવેશ થાય છે અને એ ગુણોના અનુભવથી વિપ્રયોગનો અનુભવ થાય છે ૨ મૂર્તિમાં જેમ પ્રભુનો આવેશ થાય છે, તેમ ધર્મિરૂપ વિપ્રયોગમાં શ્રીકૃષ્ણનો આવેશ થાય છે જેમકે વજ્રભક્તોને વિપ્રયોગથી સર્વોત્તમભાવ સિદ્ધ થયો હતો.

તેષુ ધર્મા અપિ તથા દૃશ્યન્તે દ્વિવિધા અપિ ॥

एवमेवास्मदाचार्यस्वरूपमवबुध्यताम् ॥ ११ ॥

અર્થ:—ઉપર જે ધર્મ અને ધર્મીના લેહ કહ્યા તેમાં બે ભાવ સિદ્ધ છે પ્રથમ તે સદૃશ યથો હોય એવો સ્ત્રીભાવ છે અને પછી જાણિયો મયલા ભગવાનનો ભાવ વિશેષતઃ યાત્ર છે (૬) તેમાં એવા (બે પ્રકારના) ધર્મ પણ દેખવામાં આવે છે જાપણા શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ પણ એવું જ બાણું.

मूलम्—स्वामिनीभगवद्भावयुतं चापि विलक्षणम् ।

अत एवोभयं तत्तद्ग्रन्थेषु विनिरूप्यते ।

प्रभुमि स्वामिनीभावभगवद्भाववत्त्वतः ॥ १२ ॥

અર્થ:—ઉપર જે શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવનું નિરૂપણ કર્યું તે ભાવયુક્ત શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુજીનું સ્વરૂપ છે અર્થાત્ ધર્મ અને ધર્મીરૂપ વિપ્રયોગ ભાવયુક્ત છે તે પણ તે વિલક્ષણ છે તે જ પ્રકારે તે તે ગ્રન્થમાં શ્રીગુણાધીજી શ્રીસ્વામિનીભાવ તથા ભગવદ્ભાવયુક્તપણાથી બંને ભાવાત્મકનું નિરૂપણ કર્યું છે (૧૧)

मूलम्—‘सर्वलक्षणसम्पन्न’ इति नाम धिराजते ।

तथा तत्रैव ‘रासस्त्रीभावपूरितविग्रह’ ॥ १३ ॥

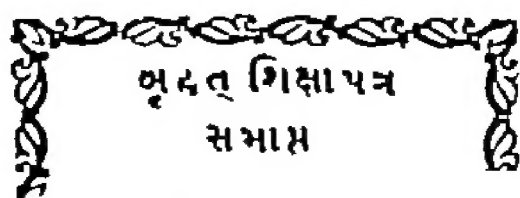
वस्तुतઃ કૃપ્ણ એવેતિ ચોક્ત શ્રીવલ્લભાદ્યકે ।

एव विदित्वा तद्रूप कर्तव्य सर्वदाश्रय ॥ १४ ॥

અર્થ:—શ્રીસર્વોત્તમજીમાં ‘સર્વલક્ષણસમ્પન્ન’ (સર્વલક્ષણયુક્ત) જે નામ વિરાજિત છે તે જ પ્રમાણે અત્ર પણ ‘રાસસ્ત્રીભાવપૂરિતવિગ્રહ’ રાસસ્ત્રી જેટલે મજબૂતો, તેમના ભાવથી જેમનું શ્રીજાન પૂર્ણ છે એવા ભાવાત્મક શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુજી પોતે છે શ્રીગુણાધીજી શ્રીવલ્લભાદ્યકે જ ધર્માં કર્યું છે કે:—

અર્થ:—“ત્રિલોકમાં જ્ઞાનાદિક અનપકારની શાન્તિ કરવાનું આતુર્ય પ્રસિદ્ધ કરવાને અર્થે જાપનું (શ્રીવલ્લભાચાર્યજીનું) અભિલેખ કવિઓએ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ સદા વસ્તુતઃ જાપ શ્રીકૃષ્ણ જ છે. એવા શ્રીજાચાર્યે મહાપ્રભુજીના સ્વરૂપને બાણીને સદા સર્વદા એમનો આશ્રય કરવેલ (૧૨-૧૩)

इति श्रीहरिरायजीविरचिते रमात्मकभाष्यस्वरूपनिरूपणं समाप्तम् ॥

બૃહત્ શિક્ષાપત્ર

સમાપ્ત